

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

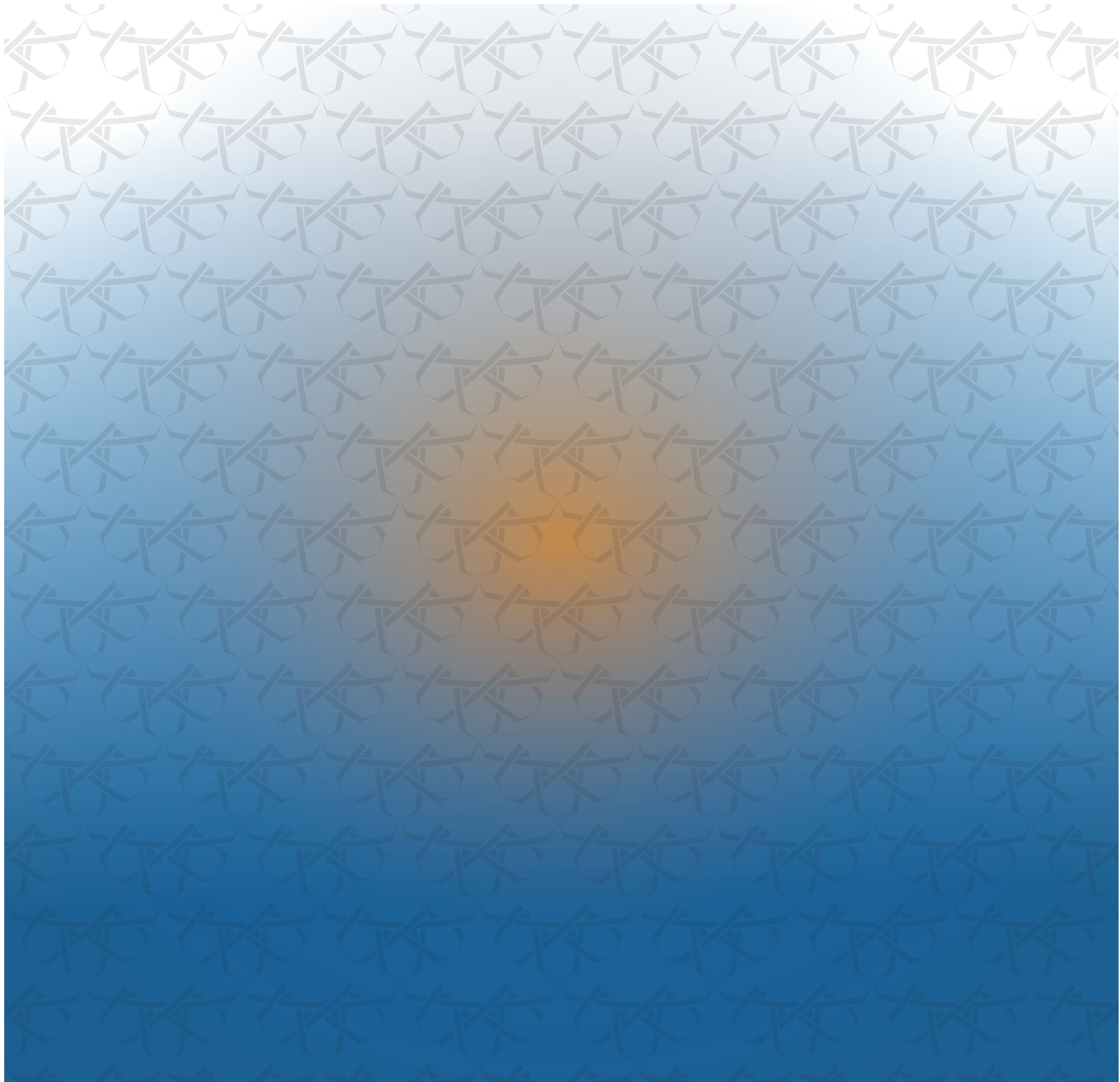
Sosyal Bilimler Dergisi

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Yıl / Year: 26

Cilt / Volume: 25

Sayı / Issue: 47

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

DERGİ HAKKINDA

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olup yayın hayatına 1999 yılında başlamıştır. Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergi; *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Akademik* ve *Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD)* tarafından taranmaktadır.

Dergi'nin Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına sahibi, Fakülte dekanıdır. Dergi'nin yayın kurulu; editörler, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin ilgili sosyal bölümlerinin (Arkeoloji, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı) başkanlarından ve alanlarında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır.

Ocak 2017'den itibaren derginin tüm makale gönderme ve değerlendirme işlemleri çevrimiçi olarak DergiPark üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca, 2014 yılından sonra yayımlanan her bir makaleye DergiPark üzerinden DOI numarası verilmektedir.

Yazışma Adresi

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi PK: 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

e-ISSN: 2564-6834

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 47 / 2024-2

ABOUT THE JOURNAL

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

This journal is an international, peer-reviewed journal that began its publication in 1999. Two issues, one in January and one in July is published each year. The journal is currently indexed by *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Scholar* and *SOBİAD*.

The owner of the journal in the name of the Bursa Uludağ University, the Faculty of Arts and Sciences is the dean of the faculty. The editorial board consists of the editors, heads of the departments of Archeology, Geography, Philosophy, Psychology, Art History, Sociology, History, Turkish Language and Literature, and academicians who are experts in their fields.

From 2017 on, all the submission and review works of the papers that are sending to our journal are processed online via DergiPark. Also, every paper published by the journal has received a DOI number by DergiPark since 2014.

Correspondence Address

Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Sciences 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

e-ISSN: 2564-6834

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Bilgen OSMAN

(Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Özlem ERCAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. İbrahim KARAHANCI (Bursa Uludağ Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hülya TAŞ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Hakan BOZ (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan Hakan OKAY (Balıkesir Üniversitesi)

Doç. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

ALAN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Ayhan HELVACI (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Güzel Sanatlar Alanı)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Gülay DURMAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Filoloji Alanı)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Kelime ERDAL (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Eğitim Bilimleri Alanı)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(İlahiyat Alanı)

YAZIM VE DİL EDITÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Burcu KAYA ÇAKI (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ebru KUYBU DURMAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

YABANCI DİL VE DİZİN EDITÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZTÜRK (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Bursa Uludağ Üniversitesi)

KAPAK TASARIMI

Prof. Sezin TÜRK KAYA (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 47 / 2024-2

Owner on behalf of Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Science

Prof. Dr. Bilgen OSMAN

(Bursa Uludağ University Faculty of Science and Letters Dean)

EDITORS

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Özlem ERCAN (Bursa Uludağ University)

Lect. Dr. İbrahim KARAHANCI (Bursa Uludağ University)

PUBLICATION BOARD

Head of Publication Board

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Members of Publication Board

Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hülya TAŞ (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli University)

Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN (Anadolu University)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara University)

Assoc. Prof. Dr. Hakan BOZ (Uşak University)

Assoc. Prof. Dr. Hasan Hakan OKAY (Balıkesir University)

Assoc. Prof. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ (Muğla Sıtkı Koçman University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
Volume: 25 / Issue: 47 / 2024-2

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ayhan HELVACI (Bursa Uludağ University)
(Fine Arts Field)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN (Bursa Uludağ University)
(Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Gülay DURMAZ (Bursa Uludağ University)
(Philology Field)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ University)
(Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Kelime ERDAL (Bursa Uludağ University)
(Educational Sciences Field)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ (Bursa Uludağ University)
(Theology Field)

SPELLING AND LANGUAGE EDITORS

Assist. Prof. Dr. Burcu KAYA ÇAKI (Bursa Uludağ University)

Assist. Prof. Dr. Ebru KUYBU DURMAZ (Bursa Uludağ University)

Assist. Prof. Dr. Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ (Bursa Uludağ University)

FOREIGN LANGUAGE AND INDEX EDITORS

Assist. Prof. Dr. Zehra ÖZTÜRK (Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Bursa Uludağ University)

COVER DESING

Prof. Sezin TÜRK KAYA (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)

Prof. Dr. Ali YİĞİT
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Aytekin ALBUZ
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak Üniversitesi)

Prof. Dr. Celalettin YANIK
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Derya ŞAHİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Elvan TOPALLI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Evangelia BALTA
(Ulusal Yunan Araştırmaları Vakfı)

Prof. Dr. Funda GÜNŞOY TUROWSKI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Handan CAN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Üsküdar Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim KESKİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ogün ÜREK
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadettin EĞRİ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın Üniversitesi)

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet BİLİR
(Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Matthew RASHOTTE
(Güney Carolina Üniversitesi)

Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Dr. Lale JAVANSHIR
(Toronto Üniversitesi)

Dr. Shuntu KUANG
(Toronto Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 47 / 2024-2

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Derya ŞAHİN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Technical University)

Prof. Dr. Elvan TOPALLI
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt University)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Firat University)

Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi University)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(İstanbul University-Cerrahpaşa)

Prof. Dr. Evangelia BALTA
(National Hellenic Research Foundation)

Prof. Dr. Ali YİĞİT
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Funda GÜNŞOY TUROWSKI
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes University)

Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes University)

Prof. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyedli Eylül University)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Afyon Kocatepe University)

Prof. Dr. Aytekin ALBUZ
(Gazi University)

Prof. Dr. Handan CAN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Üsküdar University)

Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak University)

Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Celalettin YANIK
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İbrahim KESKİN
(Bursa Uludağ University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 47 / 2024-2

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege University)

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç University)

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan University)

Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli University)

Prof. Dr. Ogün ÜREK
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray University)

Prof. Dr. Sadettin EĞRİ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın University)

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe University)

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. Ahmet BİLİR
(Düzce University)

Assoc. Prof. Dr. Matthew RASHOTTE
(Güney Carolina University)

Assoc. Prof. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk University)

Assoc. Prof. Dr. Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran University)

Dr. Lale JAVANSHIR
(Toronto University)

Dr. Shuntu KUANG
(Toronto University)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

AMAÇ VE KAPSAM

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar, hukuk ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

YAYIN ETİĞİ İLKELERİ

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir.

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır ([COPE Yönerge Türkçe](#)).

Hakemli dergide bir makalenin yayımlanması, uyumlu ve saygı duyulan bilgi ağının gelişmesinde gerekli bir temel yapı taşıdır. Bu, yazarların ve onları destekleyen kurumlarının çalışmalarının kalitesinin doğrudan yansımasıdır. Hakemli makaleler bilimsel metotları destekler ve şekillendirir. Bu yüzden beklenen etik davranışların standartlarında anlaşmaya varmak yayımlama ile ilgili tüm taraflar, yazar, dergi editörü, hakem ve yayımcı kuruluşlar için önemlidir:

1. Yazarlık

- Kaynakça listesi eksiksiz olmalıdır.
- İntihal ve sahte veriye yer verilmemelidir.
- Aynı araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına teşebbüs edilmemeli, bilim araştırma ve yayın etiğine uymalıdır.

Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

f) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (*YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8*).

2. Yazarın Sorumlulukları

- Tüm yazarlar önemli oranda araştırmaya katkıda bulunmalıdır.
- Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyanı gerekir.
- Tüm yazarlar geri çekmeyi ve hataların düzeltilmesini sağlamak zorundadır.

3. Hakemliklerin Sorumlulukları

- Değerlendirmeler tarafsız olmalıdır.
- Hakemler araştırmayla, yazarlarla ve/veya araştırma fon sağlayıcılar ile çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Hakemler ilgili yayımlanmış ancak atıfta bulunulmamış eserleri belirtmelidirler.
- Kontrol edilmiş makaleler gizli tutulmalıdır.

4. Editöryal Sorumluluklar

- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Editörler kabul ettiği ya da reddettiği makaleler ile ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Sadece alana katkı sağlayacak makaleler kabul edilmelidir.
- Hatalar bulunduğu zaman düzeltmenin yayımlanmasını ya da geri çekilmesini desteklemelidir.
- Hakemlerin ismini saklı tutmalıdır ve intihal/sahte veriye engel olmalıdır.

Hakemlik süreci bilimsel yayımlamanın başarısının merkezinde bulunmaktadır. Hakemlik sürecinin korunması ve iyileştirilmesi taahhüdümüzün bir parçasıdır ve *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin bilim camiasına yayıncılık etiği ile ilgili her durumda özellikle şüpheli, yinelenen yayınlar olması durumunda ya da intihal durumlarında yardım etme zorunluluğu vardır.

Okuyucu *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde* yayınlanan bir makalede önemli bir hata ya da yanlışlık fark ettiğinde ya da editöryal içerik ile ilgili herhangi bir şikâyeti (intihal, yinelenen makaleler vb.) olduğu zaman sbd@uludag.edu.tr adresine e-posta göndererek şikâyetle bulunabilir. Şikâyetler gelişmemiz için fırsat sağlayacağından şikâyetleri memnuniyetle karşılıyoruz, hızlı ve yapıcı bir şekilde geri dönüş yapmayı amaçlarız.

İntihali Ortaya Çıkarma

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca intihal tespitinde kullanılan özel bir program (iThenticate) aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

Etik Kurul ve Diğer İzinler

Yazarların, aşağıdaki araştırmalar için etik kurul izni alması ve bunu makalede belirtmesi gerekir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,

Ayrıca;

- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi.

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayın kuruluna ulaşan yazılar, önce *iThenticate* intihal yazılım programı aracılığıyla orijinallik testine tabi tutulur. Kaynakça, alıntılar ve 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutularak filtreler uygulanır ve sonucun % 20'nin üzerinde olmaması gerekir. Ardından yayın etiği ve makale yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir. Bu ön değerlendirme sonucunda uygun görülmeyen yazılar, düzeltilmesi için yazara iade edilir ya da gerekçelendirilerek doğrudan reddedilir. **Dergimiz kör hakem uygulaması yapmaktadır. Değerlendirme için uygun bulunanlar, isimsiz olarak alanla ilgili iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur.** Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olursa, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar; hakemler ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Düzeltme istenen yazılar, yazar tarafından en geç bir hafta içinde Yayın Kuruluna ulaştırılmalıdır.

2. Yılın her dönemi makale kabul edilebilmekle birlikte talep yoğunluğundan ötürü zaman zaman sistem makale gönderimine kapatılabilmektedir. Bu durumda bir sonraki sayı için değerlendirilmek üzere yazılarını göndermek isteyenler, kurumsal e-posta adresimiz sbd@uludag.edu.tr adresine isteklerini bildirebilirler.

3. Yazar, araştırma ve yayın etiğine uymak zorundadır. Dergi'ye gönderilecek yazıların daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya değerlendirilmek üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekir. Dergi'ye iletilen yazıların bir başka bilimsel ortamda yayımlanmasının veya değerlendirilmek üzere gönderilmesinin etik ve hukuki sorumluluğu kesinlikle yazara aittir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek ve tam metni basılı ya da elektronik ortamda yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

4. Makale yazım kurallarında belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanan yazılar, <http://dergipark.org.tr/> adresinden DergiPark sistemine üye olunduktan sonra gerekli yönlendirmeler doğrultusunda çevrim içi (online) olarak gönderilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Makaleler, Türkçe veya İngilizce yazılabilir. İçerikle uyumlu olması gereken makalenin başlığı; 12 punto, büyük ve koyu harflerle yazılıp ortalanmalıdır. Başlığın altında 100-150 kelimedenden oluşan, 10 punto, italik, tek satır aralığıyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özet (abstract) ve bunların hemen altında beş anahtar kelime (key words) yer almalıdır. Anahtar kelimeler makale içeriğiyle uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. İngilizce özetin üzerinde mutlaka İngilizce başlığa yer verilmelidir. Ayrıca makalenin sonunda kısaca çalışmanın amacını, sorununu, yöntemini, bulgularını ve sonuçlarını içeren genişletilmiş İngilizce özet (extended abstract) bulunmalıdır. Bu bölüm, *Kaynakça* sayfasından sonra yeni bir sayfadan başlayarak paragraflar halinde yapılandırılarak yazılmalı ve 500-750 kelimedenden oluşmalıdır.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

2. Makalenin başlığının hemen altına sağa yaslı olarak yazarın adı ve soyadı yazılmalı; görev unvanı, kurumu (Üniversite-Fakülte-Bölüm), şehir, ülke, e-posta bilgileri ve ORCID numarası bir yıldızla soyadına ilintilendirilerek ilk sayfanın altında verilmelidir.

3. Makalenin adı hariç makaledeki tüm başlıklardaki kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

4. Makale sonunda; araştırmacıların katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir.

5. Makaleler, Microsoft Word programında yazılmalı, farklı bir yazı fontu kullanıldıysa font mutlaka ekte gönderilmelidir. Sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu: A4 Dikey

Tüm Kenarlardan Boşluk: 2,5 cm

Yazı Tipi: Times News Roman

Yazı Tipi Stili: Normal

Yazı Boyutu (normal metin): 12 punto

Yazı Boyutu (dipnot metni): 10 punto

Tablo-Grafikte Yazı Boyutu:10 punto

Paragraf Hizalama: İki Yana Yasla

Paragraf Girintisi: İlk Satır (1,25)

Paragraf Aralığı: önce 6 nk, sonra 0 nk

Satır Aralığı: Tek (1)

6. Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 10 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar / yazarların soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, "Kaynakça" başlığı altında alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak listelenir. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynakça, uluslararası kaynak yazım biçimlerinden APA'nın 7. baskısına uygun olarak hazırlanmalıdır.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde şu şekilde yazılmalıdır: (Şahin, 2012: 6).

İki yazarlı yayınlarda her iki yazarın da soyadları yazılıp aralarına "&" konmalıdır: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

İkiden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gülsevin vd., 2006: 23).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi ve sayfa numarası yazılmalıdır: Korkmaz (2009: 419), bu konuda ...

Bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde yayın yılının yanına a, b, c vb. şeklinde harfler konmalıdır: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir: Köprülü (1926, Çelik, 1998'den).

7. Makale Sonundaki Kaynak Listesi (Kaynakça)

Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı, soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Kitap

Tek Yazarlı Kitap:

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

İki Yazarlı Kitap:

Altun, Ş. & Sarioğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

Üç ve Daha Çok Yazarlı Kitap:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Makale

Tek Yazarlı Makale:

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

İki Yazarlı Makale:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.

Üç ve Daha Çok Yazarlı Makale:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E., Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Bildiri

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. H. Şahin, İ. Karahancı (Ed.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* içinde (889-906. ss.), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kitap Çevirisi

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. (Çev: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Kitap Bölümü

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihani adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. N. Karaca, M. Başpınar (Ed.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* içinde (49-70. ss.), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Ansiklopedi Maddesi

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (496-506. ss.), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tez

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazma

Âsım. *Zeyl-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

Web Kaynağı

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.

<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretli) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, Şubat 2).

<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Yayımlanacak Makale

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Makale yayımlanacaktır.

8. Yazım (imlâ) ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun gerektirdiği özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun Yazım (İmlâ) Kılavuzu esas alınmalıdır.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

TELİF HAKLARI POLİTİKASI

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımladığı makaleler için herhangi bir yayın telif hakkı sözleşmesi istemez, yazarlardan herhangi bir telif ücreti almaz yahut yazarlara herhangi bir telif ücreti ödemez. Dergide yayımlanmış yazılar, makalenin künyesi verildiği takdirde başka kaynaklarda da yayımlanabilir. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı** ile lisanslanmıştır.

AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

Dergi; bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracak ilkesini benimseyerek, içeriğine **anında açık erişim** sağlamaktadır. Açık Erişim konusunda [Budapest Open - Access Girişimi \(BOAI\)](#) tarafından belirtilen ilkelere uyulmaktadır.

YAYIN ÜCRETİ

Hakem incelemeleri sonucunda kabul edilen ve yayımlanan makaleler için yazarlarından ya da okuyucularından hiçbir şekilde **ücret talep edilmez**.

YAYIN SIKLIĞI

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır.

ARŞİVLEME

Dergimizin basılı hâli çeşitli kütüphanelerde, elektronik hâli ise indekslerde arşivlenmektedir. Derginin herhangi bir nedenle yayın hayatına veda etmesi durumunda geçmişte yayımlanan yazılara buralardan ulaşılabilir.

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 47 / 2024-2

THE PURPOSE AND THE SCOPE

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, law and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

PUBLICATION ETHICS

The publication process at *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is the basis of the improvement and dissemination of information objectively and respectfully. Therefore, the procedures in this process improve the quality of the studies. Peer-reviewed studies are the ones that support and materialize the scientific method. At this point, it is of utmost importance that all parties included in the publication process (authors, readers and researchers, publisher, reviewers and editors) comply with the standards of ethical considerations. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* expects all parties to hold the following ethical responsibilities.

The following ethical duties and responsibilities are written in the light of the guide and policies made by [Committee on Publication Ethics](#) (COPE).

The publication of an article in a peer-reviewed journal is an essential building block in the development of a coherent and respected network of knowledge. It is a direct reflection of the quality of the work of the authors and the institutions that support them. Peer-reviewed articles support and embody the scientific method. It is therefore important to agree upon standards of expected ethical behavior for all parties involved in the act of publishing: the author, the journal editor, the peer reviewer, and the publisher.

1. Publication and authorship:

- List of references, financial support;
- No plagiarism, no fraudulent data;
- Forbidden to publish same research in more than one journal.

2. Author's responsibilities:

- Authors obliged to participate in peer review process;
- All authors have significantly contributed to the research;
- Statement that all data in article are real and authentic;
- All authors are obliged to provide retractions or corrections of mistakes.

3. Peer review / responsibility for the reviewers:

- Judgments should be objective;
- Reviewers should have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders;
- Reviewers should point out relevant published work which is not yet cited;
- Reviewed articles should be treated confidentially.

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 47 / 2024-2

4. Editorial responsibilities:

- Editors have complete responsibility and authority to reject/accept an article;
- Editors should have no conflict of interest with respect to articles they reject/accept;
- Only accept a paper when reasonably certain;
- When errors are found, promote publication of correction or retraction;
- Preserve anonymity of reviewers.
- No plagiarism, no fraudulent data.

5. Publishing ethics issues

- Monitoring/safeguarding publishing ethics by editorial board;
- Guidelines for retracting articles;
- Maintain the integrity of the academic record;
- Preclude business needs from compromising intellectual and ethical standards;
- Always be willing to publish corrections, clarifications, retractions and apologies when needed.

Duties of the Publisher

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences is committed to ensuring that commercial revenue has no impact or influence on editorial decisions. In addition, UUFASJSS will assist in communications with other journals and/or publishers where this is useful to editors. Finally, we are working closely with other publishers and industry associations to set standards for best practices on ethical matters, errors and retractions—and are prepared to provide specialized legal review and counsel if necessary.

Plagiarism Detection

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. In addition, all articles are checked by means of a program (iThenticate) in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

The peer review process is at the heart of the success of scientific publishing. As part of our commitment to the protection and enhancement of the peer review process, UUFASJSS has an obligation to assist the scientific community in all aspects of publishing ethics, especially in cases of (suspected) duplicate submission or plagiarism.

When a reader discovers a significant error or inaccuracy in a paper published in *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* or have any other complaint about editorial content (plagiarism, duplicate papers, etc.), he/she should make a complaint by e-mail to: sbd@uludag.edu.tr We welcome complaints as they provide an opportunity for improvement, and we aim to respond quickly and constructively.

Ethical Committee and Other Permissions

Authors must have permission from the ethical committee and indicate it in their papers in these cases:

- All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaires, interviews, focus group work, observation, experimentation, interview techniques,
- The use of humans or other animals (including material and data) for experiments or any other scientific ends,
- Clinical researches on human bodies,
- Researches on animals,
- Retrospective studies that deals about personal data.

In addition:

- The author must have permission from the owner if he uses photographs, polls or scales from another person and indicate it in his paper,
- The author must state that he conforms to the copyright regulations in his use of artistic material.

PUBLICATION POLICY

1. First, the papers submitted to the editorial board are subjected to the authenticity test via *iThenticate*. The text should have less than %20 similarities to the other texts excluding the references and sources, quotes and the sentences that have less than five words. Then, they are reviewed for their suitability to the article writing rules and publication ethics. Those considered unsuitable are returned to the author(s) for revision or rejected outright with a written justification. **Our journal uses double blind peer review process. The papers that are found suitable for further review are sent to peer reviewers of the respectable fields without the name(s) of the author(s). The names of the reviewers are also kept hidden.** If one of the reviews is positive whereas the other is negative, the paper may be sent to a third reviewer or the editorial board with considering the reviews can make the final decision. Authors should take the criticisms or the advices of the reviewers and the editorial board. Authors must edit and resend their articles in a week.

2. The journal accepts papers during the whole year; however the submission system could be locked due to the excessive numbers of submissions. In that case, authors can write an e-mail to sbd@uludag.edu.tr and state their request for participation in the next issue.

3. The author has to comply with his research and publication. Articles to be sent to the Journal must not have been previously published elsewhere or sent to another journal for evaluation. The ethical and legal responsibility of publishing the articles submitted to the journal in another scientific environment or sending them for evaluation rests strictly with the author. Proceedings that were presented at scientific meetings but not yet published can be accepted as long as the author states this situation. The legal and ethical responsibilities solely belong to the author. Oral presentations could be published as long as it is stated, they are in full text and they were not published in any other medium.

4. The articles that are written according to the rules must be submitted online via <http://dergipark.org.tr/> .

ARTICLE WRITING RULES

1. Articles can be written in Turkish or English. The topic must be suited to the content, written with bold and capital letters in 12 font size and be centered. Under the topic, there must be an abstract written in both Turkish and English with 10 font size, italic and single row pitch, consisting of 100-150 words. Five key words must be placed right below the abstract. These key words must be inclusive and coherent with the content. An English title must be with the English abstract. In addition, an extended abstract of the work that is 500-750 words long, written in English and covering the purpose, problem, method, findings and conclusion of the work must be written. This extended abstract must be structured with paragraphs and placed to the page after the source section.
2. The name and the surname of the author should be written as right aligned under the topic of the article. Title, affiliation (University, Faculty, and Department, city and country), e-mail address and ORCID number of the author should be written below the first page with a correlated asterisk near the surname.
3. Except the title of the article, only the first letters of the words should be written with capital letters in in-text topics.
4. At the end of the paper a statement of contribution rate, conflicts of interests, a statement of contribution (if there is one) must be included.
5. Articles must be written by using Microsoft Office Word. Any extra font type must be sent with appendix. The specifications of the page setup must be the following:

Paper Size: A4, Vertical
Margins: 2,5 cm
Font Type: Times New Roman
Font Size (text): 12
Font Size (foot note): 10
Font Size (in tables and graphics): 10
Paragraph Alignment: justified alignment
Indent: first row
Paragraph Margins: first 6 nk, then 0 nk
Row Pitch: Single (1)

6. References to the sources must be given within the text, and footnotes, if necessary, must be put below the page with font size 10. References in the text must include the surname(s) of the author(s), publication date and page number. Page numbers are not necessary for paraphrasing. All the references given in the text must be listed in a separate page at the end of the article under the "Source" topic. They should be listed precisely in alphabetical order. This list cannot include any work that the author does not used in the text.

Source must be prepared according to APA 7 standard.

In-text references should be written between parentheses: (Şahin, 2012: 6).

In papers with two authors, surnames of the two authors must be written with a "&" between: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

While referencing works with multiple authors, only the name of the first author should be written: (Gülsevin et al., 2006: 23).

If the author's name is used within the text, only the publication date and page number should be provided in parenthesis: (2009: 419)

If an author has multiple publications on the same year; a, b, c etc should be used after the publication date: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

References from secondary sources should be cited as well. Köprülü (1926, from Çelik 1998)

7. References

References must be listed at the end of the work, according to alphabetical order of the surnames of their writers. Surnames must be written before the names.

Book

Single Author:

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

Double Author:

Altun, Ş. & Sarioğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Multiple Author:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Article

Single Author:

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

Double Author:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.

Multiple Author:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E., Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Presentation

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. In H. Şahin, İ. Karahancı (Eds.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* (pp. 889-906), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Translated Book

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. (Trans: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Book Chapter

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihanı adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. In N. Karaca, M. Başpınar (Eds.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* (pp. 49-70), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Encyclopedic Entry

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. in *İslâm Ansiklopedisi* (pp. 496-506), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Thesis

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği*. (Unpublished Doctoral thesis). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Manuscript

Âsım. *Zey-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 47 / 2024-2

Online Source

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.

<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretli) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, May 2).

<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Paper Due To Publication

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. The paper is due to publication.

COPYRIGHT POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences does not demand any kind of copyright contract from its authors. The journal neither demands nor pays any kind of copyright fees. The articles published in the journal can be published in any other medium, as long as the main source is fully stated. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is licensed under **Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)**.

OPEN ACCESS POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences publishes original research articles, review papers, and technical notes without any fee or charge.

All articles accepted and published by UUFESBD are freely available, openly accessible. We follow the guidelines presented by [Budapest Open - Access Initiative \(BOAI\)](#) regarding the Open-Access.

PUBLICATION FEES

No fees are charged from the authors or readers for the articles accepted and published as a result of referee reviews.

PUBLISHING SCHEDULE

Two issues, one in January and one in July is published each year.

ARCHIVING

The printed version of our journal is archived in various libraries and the electronic version in indexes. In case the journal says goodbye to publishing life for any reason, articles published in the past can be accessed here.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Abide DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Ali Sait LİMAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Arif Can GÜNGÖR (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent KARA (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ekin KOZAL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Erhan DURUKAN (Trabzon Üniversitesi)
Prof. Dr. Erkan YÜKSEL (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Güzin Gonca GÖKALP ALPASLAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki DUMAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat AĞARI (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Muzaffer ŞAHİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Prof. Dr. Nesrin KARACA (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Sertan DEMİR (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgut TOK (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem BAŞPINAR (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali ÖZCAN (Yalova Üniversitesi)
Doç. Dr. Alim ARLI (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Azime ARISOY (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif Türkan ASLAN (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Fahri KILIÇ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih ORHAN (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Doç. Dr. Hacer KARABAĞ ARSLAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Hamit ÖNAL (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Harun CEYLAN (Yalova Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan UZUN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüsne Hilal ŞAHİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. İlker TOSUN (Kırklareli Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

- Doç. Dr. Murat KARADEMİR (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep ÜNAL (Mersin Üniversitesi)
Doç. Dr. Resul BABAÖĞLU (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Sahure YARIŞ (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Yelda TUTAR SERTER (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Osman YALKIN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLÇAY YENİÇIRAK (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Dilem DİNÇ (Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Doğan ÇOLAK (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Zahid KARA (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Meva DEMİR KAYA (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mihriban ŞENSES (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nevin KILIÇ (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nihal GEZEN (Aksaray Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ERSAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pelin SEÇKİN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÇAKIR (Hacettepe Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 47 / 2024-2

REFEREES of THIS ISSUE

- Prof. Dr. Abide DOĞAN (Hacettepe University)
Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU (Recep Tayyip Erdoğan University)
Prof. Ali Sait LİMAN (Bursa Uludağ University)
Prof. Arif Can GÜNGÖR (İstanbul Aydın University)
Prof. Dr. Bülent KARA (Niğde Ömer Halisdemir University)
Prof. Dr. Ekin KOZAL (Çanakkale Onsekiz Mart University)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi University)
Prof. Dr. Erhan DURUKAN (Trabzon University)
Prof. Dr. Erkan YÜKSEL (Anadolu University)
Prof. Dr. Güzin Gonca GÖKALP ALPASLAN (Hacettepe University)
Prof. Dr. Mehmet Zeki DUMAN (Van Yüzüncü Yıl University)
Prof. Dr. Murat AĞARI (Karabük University)
Prof. Dr. Muzaffer ŞAHİN (Ankara Hacı Bayram Veli University)
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ (Erzincan Binali Yıldırım University)
Prof. Dr. Nesrin KARACA (Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir University)
Prof. Dr. Sertan DEMİR (Sakarya University)
Prof. Dr. Turgut TOK (Pamukkale University)
Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR (Giresun University)
Doç. Dr. Adem BAŞPINAR (Kırklareli University)
Doç. Dr. Ali ÖZCAN (Yalova University)
Doç. Dr. Alim ARLI (Marmara University)
Doç. Dr. Azime ARISOY (Burdur Mehmet Akif Ersoy University)
Doç. Dr. Elif Türkan ASLAN (İzmir Kâtip Çelebi University)
Doç. Dr. Fahri KILIÇ (Bolu Abant İzzet Baysal University)
Doç. Dr. Fatih ORHAN (Erzincan Binali Yıldırım University)
Doç. Dr. Hacer KARABAĞ ARSLAN (Bursa Uludağ University)
Doç. Dr. Harun CEYLAN (Yalova University)
Doç. Dr. Hasan UZUN (Firat University)
Doç. Dr. Hüsne Hilal ŞAHİN (Ankara Hacı Bayram Veli University)
Doç. Dr. İlker TOSUN (Kırklareli University)
Doç. Dr. Murat KARADEMİR (Selçuk University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 25 / Issue: 47 / 2024-2

Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ (Atatürk University)

Doç. Dr. Recep ÜNAL (Mersin University)

Doç. Dr. Resul BABAOĞLU (İzmir Kâtip Çelebi University)

Doç. Dr. Sahure YARİŞ (Dicle University)

Doç. Dr. Yelda TUTAR SERTER (Çanakkale Onsekiz Mart University)

Doç. Hamit ÖNAL (Gazi University)

Dr. Öğr. Üyesi Ali Osman YALKIN (Süleyman Demirel University)

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLÇAY YENİÇIRAK (Kırklareli University)

Dr. Öğr. Üyesi Dilem DİNÇ (Kahramanmaraş İstiklal University)

Dr. Öğr. Üyesi Doğan ÇOLAK (Nevşehir Hacı Bektaş Veli University)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Zahid KARA (Sakarya University)

Dr. Öğr. Üyesi Meva DEMİR KAYA (Atatürk University)

Dr. Öğr. Üyesi Mihriban ŞENSES (Bursa Technical University)

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN (Karadeniz Technical University)

Dr. Öğr. Üyesi Nevin KILIÇ (Fatih Sultan Mehmet Vakıf University)

Dr. Öğr. Üyesi Nihal GEZEN (Aksaray University)

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ERSAN (Ankara Yıldırım Beyazıt University)

Dr. Öğr. Üyesi Pelin SEÇKİN (Karadeniz Technical University)

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÇAKIR (Hacettepe University)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

I. Dünya Savaşı Gölgesinde Eğitim Faaliyetleri (1915 Karesi Gazetesi Haberlerine Göre) /
Education Activities in the Shadow of World War I (According to 1915 Karesi Newspaper News)

Adem POLAT

ss. 429-466

A Review of The Cape Gelidonya and Uluburun Shipwrecks Shed Light on Cyprus Maritime
Activities / Kıbrıs Denizcilik Faaliyetlerine Işık Tutan Gelidonya ve Uluburun Batıkları Hakkında Bir
İnceleme

İlknur GÜNEL

ss. 467-477

“Ada Şairi” Olarak Tahsin Nahit / Tahsin Nahit as The Poet of the Islands

Salim ÇONOĞLU

ss. 479-488

Araplarda Coğrafya: Coğrafi Düşüncenin Gelişme Nedenleri ve Bazı Coğrafyacılar / Geography in
Arabs: Reason for The Development of Geographical Thought and Some Geographers

Alpaslan ALİAĞAOĞLU

ss. 489-508

Bir Film / Dizi Senaryosu Nasıl Değerlendirilir? / How to Analyse a Film / Series Scenario?

Kemal ÇELİK

ss. 509-534

Bir Tutar(lı/sız)lık Örneği Olarak *Kendi Kendini Çürüten Varsayımlar* (Self-Refuting Idea) / Self-
Refuting Ideas as an Example of Consistency / Inconsistency

Ceren OĞUZ KABADAYI

ss. 535-546

Eski Anadolu Türkçesinde Yazı Dilini Oluşturan Ağız ve Müelliflerin Kimliği Meselesi / Identity
Matter of Dialects and Authors Constituting the Written Language in The Old Anatolian Turkish

Himmet BÜKE

ss. 547-563

Exploring The Links Between Affect and Driver Behavior: A Systematic Review / Duygulanım ve
Sürücü Davranışları Arasındaki Bağlantıların İncelenmesi: Sistemantik Derleme

Derya AZIK ÖZKAN

ss. 565-591

Geoffrey N. Leech'in Kibarlık Kuramı: *Cevdet Bey ve Oğulları* Romanı Örneği / Geoffrey N. Leech's
Politeness Theory: The Example of the Novel *Cevdet Bey and His Sons* (*Cevdet Bey ve Oğulları*)

Cansu UÇAR

ss. 593-609

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

Haber Değerlerine Yönelik Bir İçerik Analizi: WhatsApp Gazeteciliği ve DNA WhatsUp Haber Örneği
/ A Content Analysis on News Values: WhatsApp Journalism and DNA Whatsup News Example

Gözde KURT YILMAZ
ss. 611-634

İran-Hindistan Sahasında Hüküm Süren Bazı Orta Çağ Türk Devletlerinde Fillerin Ayakları Altında
Ezdirme Cezası ve Uygulanışı Hususunda Birtakım Tespitler / Some Findings About the
Punishment and Practice of Crushing Under the Feet of Elephants in Some Medieval Turkic States
Ruling in the Iran-India Area

Sinan TARİFCİ
ss. 635-648

Kültürel Miras Alanlarında Kentsel Dönüşümün Mekânsal Etkileri Üzerine Coğrafi Bir
Değerlendirme: Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi Örneği / A Geographical Evaluation on the
Spatial Effects of Urban Transformation in Cultural Heritage Areas (The Case of Bursa Historical
Bazaar and Inns District)

Soner DUMAN - Serhat ZAMAN
ss. 649-673

Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi ve Haziresindeki Mezar Taşları / Tombstones in Mudanya Halil
Ağa (Old) Mosque and Its Hazire

Alper ATICI
ss. 675-705

Mücadelenin ve Ayrımcılığın Mekânı Olarak Kente Dair Sosyolojik Yaklaşımlar ve Popüler Kültüre
Yansımaları: Kentsel Devrim ve Yerleşim Kısıtları / Sociological Approaches to the City as A Place
of Struggle and Discrimination and Its Reflections on Popular Culture: Urban Revolution and
Housing

Mehmet KURTCEBE
ss. 707-723

Nazım Biçimi Açısından Hacı Taşan'ın Eserlerinin İncelenmesi / Analysis of Hacı Taşan's Works in
Terms of Form of Poem

Kaan BAŞTEPE
ss. 725-743

Otobiyografik Belleğin Kıbrıs Konulu Çocuk Romanlarına Yansıması: *Dereden Tepeden
Dereliköy'den* Örneği / The Reflection of Autobiographical Memory on Cyprus Themed Children's
Novels: Example of *Dereden Tepeden Dereliköy'den*

Alev SINAR UĞURLU
ss. 745-754

Ruh Sağlığının Mekânsal Yansıması: Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi Örneği Üzerine
Sosyolojik Bir İnceleme / Spatial Reflection of Mental Health: A Sociological Study of Bakırköy
Mental and Nervous Diseases Hospital

Ali Eren DEMİR
ss. 755-773

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 25 / Sayı: 47 / 2024-2

Sosyal Çalışmacılarda Mahremiyete Duyarlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi / Development of The Confidentiality Awareness Scale for Social Workers
Emrah APAK - Muhterem UYSAL - Metin ERDEM
ss. 775-784

Tuva Türkçesinde Kesin Dışılık İşaretleyicileri: Olasılık Kipliği / Uncertainty Markers in Tuvan Turkish: Modality of Possibility
Tuğba SARIKAYA AKSOY
ss. 785-806

Türkiye’de Tarikatların Siyasi ve Ekonomik Alanlardaki Seküler Yükselişi ve Yoksullar / Yoksulluk / The Secular Rise of Congregations in The Political and Economic Spheres in Turkey and The Poor / Poverty
Hakan ATEŞ
ss. 807-823

Uzmanlık Çalışmalarında Yeni Bir Alan: Elektronik Spor Uzmanlığı / A New Field in Expertise Studies: Electronic Sports Expertise
Fatma Adalet ŞAHİN KIRIK - Tefik ALICI
ss. 825-849

Üniversite Öğrencilerinin Karşılaştığı Sorunlar ve Üniversite Sosyal Hizmeti Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme / An Evaluation On University Students’ Problems Encountered and University Social Work Practice
Nurullah YELBOĞA
ss. 851-868

I. DÜNYA SAVAŞI GÖLGESİNDE EĞİTİM FAALİYETLERİ (1915 KARESİ GAZETESİ HABERLERİNE GÖRE)*

Adem POLAT**

ÖZET

Bu çalışma, 1915 yılında Karesi vilayetinde resmi gazete olarak yayımlanan Karesi gazetesindeki o yıl içerisinde geçen tüm haberler taranarak dönemin eğitim hayatına dair bilgi edinmeyi amaçlamaktadır. Bunun için 28 Aralık 1914 ile 3 Ocak 1916 tarihleri arasında çıkan tüm nüshalar (51 sayı) incelenmiş ve eğitime dair 296 haber tespit edilmiştir. Bu haberler incelemeye tabi tutulmuş ve ana hatlarıyla Eğitim Kurumları, Eğitim İçeriği ve Metodolojisi, Personel İşlemleri, İdari ve Mali İşler, Yaygın Din Eğitimi, Edebiyat ve Müteferrik şeklinde yedi ana kategori belirlenmiş ve bu başlıkları kapsayan haberler ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Haber içeriklerinden söz konusu tarihlere Balıkesir’de eğitime dair hummalı bir çalışmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca I. Dünya Savaşı’nın bilfiil devam ettiği tarihlere denk gelmesine rağmen eğitim faaliyetlerinin aksamadan yürütüldüğü, tayin, terfi ve atamaların aksatılmadan yerine getirildiği, yoğun bir şekilde mektep inşa faaliyetlerinin devam ettiği ve yeni mekteplerin faaliyete başlatıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: eğitim, 20. yüzyıl, Balıkesir, Karesi gazetesi, haber

Education Activities in the Shadow of World War I (According to 1915 Karesi Newspaper News)

ABSTRACT

This study aims to obtain information about the educational life of the period by scanning all the news in the Karesi newspaper, which was published as the official newspaper in the Karesi province in 1915, during that year. For this purpose, all copies (51 issues) published between 28 December 1914 and 3 January 1916 were examined and 296 news about education were identified. This news was examined and seven main categories were determined as Educational Institutions, Educational Content and Methodology, Personnel Transactions, Administrative and Financial Affairs, Religious Education, Literature and Miscellaneous, and the news covering these headings were evaluated separately. It is understood from the news content that a feverish study was carried out regarding education in Balıkesir on the dates in question. In addition, despite the fact that World War I was still ongoing, it is seen that educational activities were carried out without interruption, appointments, promotions and assignments were carried out without interruption, school construction activities continued intensively and new schools were started to operate.

Key Words: education, 20th century, Balıkesir, Karesi newspaper, news

* Bu makale, 3-5 Kasım 2023’te gerçekleştirilen *Cumhuriyetimizin 100. Yılında Balıkesir’in Kültürel Mirası II. Uluslararası Sempozyumu*’nda sunulan “Karesi Gazetesi Haberlerine Göre Balıkesir’in Eğitim Hayatı (1915)” adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, a.adempolat@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Polat, A. (2024). I. Dünya Savaşı gölgesinde eğitim faaliyetleri (1915 Karesi gazetesi haberlerine göre). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 429-466. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1414431>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 3 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 9 Nisan / April 2024

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gerçekleşen idari düzenlemeler, vilayetlerin oluşturulmasıyla birlikte edebi ve kültürel alanda önemli gelişmelere yol açmıştır. Bu dönemde kurulan vilayet matbaaları, kırtasiye işlerinin yürütülmesi, çeşitli kitapların basımları, salnâme ve takvim gibi yayınların yapılması ve özellikle vilayetin resmî gazetesinin yayınlanması gibi iş ve işlemleri yürütmekteydi. Söz konusu matbaalardan biri olan Tuna gazetesi, 1865 yılında yayımlanarak vilayet gazeteleri arasında ilk sırayı almıştır. Bu dönemde yaşanan gelişmelerin bir parçası olarak, 1881 yılında Karesi sancağı, idari bir değişiklik neticesinde Karesi ve Biga sancakları birleştirilmiş ve Hüdâvendigâr vilayetinden ayrılarak bağımsız bir vilayet haline gelmiştir. Karesi'nin bağımsız bir vilayet olmasıyla birlikte, 17 Mart 1886 tarihinde vilayetin ilk resmî gazetesi olan Karesi gazetesi, yine vilayet matbaasında basılarak yayın hayatına başlamıştır (Polat, 2022: 12).

Karesi gazetesi, Karesi vilayetinin kaldırılması ve Hüdâvendigâr vilayetine yeniden bağlanmasıyla birlikte, 11 Nisan 1888 tarihinde 105. sayısını da yayımlayarak yayın hayatına son vermiştir. Bu süreçte gazete sadece 4 sayı eksikle, genel olarak istikrarlı bir şekilde yayımlanmıştır. Ancak, 8 Temmuz 1909 tarihinde Karesi'nin tekrar bağımsız bir vilayet olmasıyla birlikte, Karesi gazetesi, 27 Nisan 1914 tarihinde ikinci döneminin ilk sayısını yayımlamış ve yayın hayatına kaldığı yerden devam etmiştir (Yazıcı, 1997: 106). Karesi gazetesi, Arap alfabesi ve Osmanlı Türkçesi kullanılarak basılmıştır. Başlık kısmı üç sütun olarak düzenlenmiş olup, sayfanın orta üst bölümünde büyük sülüs hatla "Karesi" ibaresi bulunmaktadır. Yazıların tamamı nesih hat kullanılarak düzenlenmiştir. Gazete nüshaları, boyutları 30x43 cm olacak şekilde basılmıştır.

Bu çalışmada, 28 Aralık 1914 ile 3 Ocak 1916 tarihleri arasında Balıkesir'de yayımlanan Karesi gazetesindeki tüm haberler taranarak, eğitimle ilgili 296 haber tespit edilmiş ve bu haberler, araştırmanın odak noktası olarak incelenmiştir. Araştırmanın sınırlılığı, konu açısından genel eğitim haberleri ve zaman açısından da 1915 yılı olarak belirlenmiştir. İncelenen gazete sayısı ise toplamda 51'dir. İncelenen haber verileri, eğitim konularında çeşitliliğin oldukça geniş olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte 15 Kasım ve 20 Aralık tarihleri arasındaki sayılar eksik olduğu için bu dönemdeki haberler çalışmaya yansıtılamamıştır.

1. Eğitim Kurumları (Mekteplere Dair İş ve İşlemler)

Eğitim faaliyetlerinde söz edilebilmesi için öncelikle eğitim kurumlarının varlığından söz etmek gerekir. Dolayısıyla eğitim kurumlarına dair iş ve işlemler eğitimin diğer alanlarını doğrudan etkileyecek önemli bir uğraş alanıdır. Nitekim söz konusu gazete haberleri incelendiğinde en fazla haber konularından birinin de eğitim kurumlarıyla ilgili olduğu dikkati çekmektedir. Eğitim kurumları başlığı altında sayıca öne çıkan konu, mekteplerin fiziki ihtiyaçlarına yönelik bina yapım, onarım ve inşaa faaliyetleridir.

1.1. Mektep İnşaa Faaliyetleri

1915 yılında Karesi gazetesi haberleri incelendiğinde bina yapımı ve inşaa faaliyetlerine dair 40 haberin yayımlandığı tespit edilmiştir. Haber sayısı dikkate alındığında, bahsi geçen yılda Balıkesir ve ilçelerinde mekteplerin fiziki şartlarının iyileştirilmesi ve mektep inşaa faaliyetlerine oldukça ehemmiyet verildiği görülmektedir (Şahin & Tokdemir, 2011: 852). Bu açıdan zikredilen dönemde eğitim faaliyetleri noktasında hayli yoğun bir çalışma içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Bina yapım, onarım ve inşa faaliyetlerine dair 42 haberin yer aldığı görülmektedir.¹ 25 Ocak'ta Abdülgafur Efendi'nin mevcut Dârümuallimîn'in diğer sınıflarının oluşturulmasına dair maarif encümenine gönderilmiş ve Servet Bey'in öğretmen ihtiyacını karşılamak için bir sonraki sene öğretmen yetiştirecek olan Dârümuallimîn'in genişletilmesine dair teklifi Maarif Encümeni'nce dikkate alınması uygun görülmüş ve bir Dârümuallimîn binasının inşasının gerekliliğine dair maarif müdürlüğünden verilen resmî yazı maarif encümenine gönderilmiştir.² Bundan bir ay sonra gazetenin 8 Mart nüshasında Dârümuallimîn binasının onarımı ve genişletilmesi hakkındaki 14 Kanunusani Sene 330 (M. 27 Ocak 1915) tarihli resmî yazı okunarak encümen-i daimiye yetki verilmesine dair karar alınmıştır.

Yatılı öğrenci miktarı sekseni geçmemek üzere mümkün olursa Dârümuallimîn'in dört sınıfının birden oluşturulması için encümene yetki verilmesine dair bir teklif sunulmuştur. 19 Nisan'da İnas öğrencileriyle Numune Mektebi öğrencilerinin bulunduğu Sultani altındaki binanın her iki kısmı Dârümuallimîn'e tahsis edilerek, İnas öğrencilerinin matbaa yanında bulunan önceki mekteplerine ve Numune Mektebi öğrencilerinin de eski hastaneye nakline karar verilmiştir. Bununla birlikte hastanenin iki tarafına dört oda eklenmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte Dârümuallimîn binası inşaatına hemen başlanılmak üzere Mutasarrıf tarafından Maarif Nezaret-i Celilesi'nden bir proje istenildiği şeklinde geçen bir haber, adı geçen mektep binasının inşaat safahatına dair önemli veriler sunmaktadır.³

Balıkesir'de bir Dârümuallimîn inşa edilmek üzere mimar Kemal Bey⁴ tarafından tanzim edilen bir plan, inşaata başlanması için livâ encümenince keşifnâme yapılması kararlaştırılmıştır. Bundan yaklaşık iki ay sonra evvelce İstanbul'dan getirilen plana göre Balıkesir'de büyük bir Dârümuallimîn binasının inşasına başlanacağı ancak binanın kurulacağı Kelek Tarlası yerinin problemliliğinden dolayı bu planın uygulanmasının mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine İzmir'de yapılmakta olan Dârümuallimîn binası planı değerlendirilme yapılmak üzere getirilmiştir. İzmir planının işgal ettiği yer ve fizikî kapasitesinin fazlalığı ve tasarruf itibarıyla de daha uygun olacağı değerlendirilmiş, bu planın kabulüne livâ encümenince karar verilmiş ve keşifnâmesinin yapılarak inşaata başlanması için ilgililere tebliğ edilmiştir.⁵

1.2. Bina Kiralama ve Bina Bağışı

Bu başlık altında geçen haberler iki ana konuda yoğunlaşmaktadır: Bina Kiralama ve bina bağışı. Söz konusu faaliyetlerin planlanması ve yürütülmesi için "Mektep İnşa Komisyonu" kurulmuştur. Bu dönemde bazı mekteplerin, kiralık binalarda eğitim öğretime devam ettiği görülmektedir. Nitekim Bandırma İdadisi için aylık beşer yüz kuruştan kira bedeline karar verildiği haberlere yansımıştır. Kısıtlı imkânlar nedeniyle bir okulun eğitime

¹ Söz konusu haberlerin yer aldığı sayfa sayısı ve sayfa numaraları şu şekildedir: 36/4, 40/2, 40/4, 41/4, 42/1, 42/2, 43/2, 46/3, 46/4, 47/3, 52/8, 53/1, 53/2, 54/2, 62/4, 63/3, 63/3, 63/3-4, 66/5, 66/5, 67/3, 67/3, 67/3, 67/3, 68/6, 69/4, 70/4, 70/4, 70/4, 71/4, 74/1, 76/3, 76/3, 76/3, 76/3, 76/3, 80/6, 80/6, 83/3, 83/3.

² İsimleri geçen Abdülgafur Efendi ve Servet Bey, Liva Meclis-i Umumisi azalarıdır. Ayrıca ilgili haberlerin ayrıntıları için bk. KG, Nr. 40/4, 25 Ocak 1915; 41/4, 01 Şubat 1915; 42/1, 08 Şubat 1915; 46/5, 08 Mart 1915.

³ Söz konusu haberlerin ayrıntıları için bk. KG, Nr. 42/2, 08 Şubat 1915; 52/8, 19 Nisan 1915; 52/5, 19 Nisan 1915.

⁴ Adı geçen mimar Kemal Bey'in, Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin başmimarı olan ve Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli eserler veren Mimar Kemâlettin Bey olma ihtimalinden söz edilebilir. Zira mimar Kemâlettin Bey tarafından mekteplere dair tip projelerin yapıldığı bilinmektedir. Balıkesir Dârümuallimîni'ne dair bir tip projelerin onun tarafından hazırlanmış olması kuvvete muhtemeldir. Mimar Kemâlettin'in hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Tekeli & İlkin, 1997; Çobanoğlu & Ertuğrul, 2022.

⁵ Dârümuallimîn'in inşasına dair geçen bu sürece dair haber ayrıntıları için bk. KG, Nr. 62/4, 28 Haziran 1915; 70/4, 23 Ağustos 1915.

devam edebilmesi için başka bir okul binasının kiralandığı da görülmektedir. Örneğin, Merkez Kız Mektebi için önceki Teceddüt Mektebi binası kiralanmıştır. Mektep binası olarak istihdam edilmek üzere vasıfları uygun olan binalar, vatandaşlardan da kiralanabiliyordu. Kırımlılar Mektebi ile Hacı Mehmed Ağa Mektebi binaları sıhhi şartları taşımadığı için Kırımlılar Mektebi için Mirzabey Mahallesi'nde Kırımlı Mustafa Efendi'nin ve Hacı Mehmed Ağa Mektebi için de Selahaddin Mahallesi'nde tahrirat kalemi başmüevvidi olan İbrahim Fevzi Efendi'nin evleri kiralanmıştır.

Mekteplerin bina ihtiyacına dair kiralama yönteminin yanı sıra bina ya da başka taşınmazların teberru edildiği de bilinmektedir. Örneğin, Marmara kazasından Hacı Mustafa Ağazade Ahmed Ağa tarafından maarif adına yirmi bin kuruş kıymetinde bir bina bağışlanmıştır. Bağışlanan mektep binası için ivedilikle inşaat tahsisatı verilmiş ve adı geçen hayır sahibi de maarif nişanıyla taltif edilmiştir.⁶

Mektep inşalarının tamir ve onarımında bulunulurken, iş ve işlemler mektep inşa komisyonları marifetiyle yapılmaktaydı. Hatta 01 Kasım 1915 tarihli bir haberde kurulan mektep inşa komisyon üyelerinin isimleri zikredilmiştir. Kırımlılar Mektebi ile Darülmualimîn inşaatının yapımını gerçekleştirmek üzere Encümen-i Livâ azasından Hoca Mehmed, İshak Kemal, Nâfia Başmühendisi Ali Nihad, Maarif Müdürü Sabri Cemil, Belediye Reisi Vekili Rıza Bey Efendilerden oluşan bir komisyon oluşturulmuş ve adı geçenlerden Hoca Mehmed Bey Kırımlılar Mektebi ve İshak Kemal Bey de Dârülmualimîn mutemetliğine tayin edilmiştir (KG, Nr. 80, 01 Kasım 1915: 6). Komisyon oluşturulurken vilayetin en önemli bürokratlarının dikkate alınması eğitime ve eğitim kurumlarına ne derece önem verildiğini göstermektedir.

1.3. Mektep Açılması İşlemleri (Mektep İhdası)

1915 yılı itibariyle vilayet genelinde birçok mektebin ihdas edildiği görülmektedir.⁷ Liva genel meclisi tarafından düzenlenen ve Dâhiliye Nezaretine takdim edilen 5 senelik program incelendiğinde, mekteplerle ilgili zengin veriler dikkati çekmektedir. 1915 yılında Balıkesir'de biri "Dârülmualimîn", biri "İdadi", üçü "Numune" olmak üzere 164 mektep mevcuttur. Bu miktar; beş sene zarfında 371'e ulaşacağına dair beklentinin olduğu planda yer almaktadır. Bununla birlikte hane sayısına göre farklı kapasitelere sahip mektepler açılacağı şeklinde karar alınmıştır. Karara istinaden köylerde hanesi yüz elliden fazla olan bütün köylerde ikişer dershaneli 28 mektep ve yine hanesi yüzden yüz elliye kadar olan bütün köylerde ikişer dershaneli 70 mektep tesis edileceği planlanmıştır. Merkez-i livada, Bandırma ve Edremit'te bir Ana Mektebi açılacağı, Merkez-i livada bir Mekteb-i Sanayi açılacağı, Merkez-i livada bir Dârülmualimât açılacağı, Kepsut'ta bir Leyli Çiftçi Mektebi tesis edileceği de planlanan eğitim faaliyetleri içerisinde yer almaktadır.

1332 (M. 1916-1917) senesinde merkezde bir "Mekteb-i Sanayi" ve 1333 senesinde bir "Dârülmualimat" küşadına ve 1331, 1332, 1333 (M. 1915-1917) senelerinde birer "Ana Mektebi" açılması esaslarının kabul edildiğine ve bundan sonraki beş senede maaş giderine dair haber yayımlanmıştır. Dârülmualimât'ın yapılmasıyla söz konusu dönemde kızların eğitimi konusunda ciddi atılımlarda bulunulduğunu da belirtmek gerekir. (Hayta ve Ünal, 2003: 208). Yine Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesinin bir şubesinin de Balıkesir'de açılabilmesi için ayda 2500 kuruşun adı bütçeye konulması hakkında bilgi yer almaktadır. Aynı bilgi 1 Mart tarihli gazete haberine de yansımıştır. İnşa edilen mektepler halkın teveccühü ile ve önemli günleri fırsat bilerek ve gösterişli törenlerle açılıyordu. Nitekim Giresun (Savaştepe) nahiyesi

⁶ Okulların kiralanma işlemleri ve kiralanma bedelleriyle ilgili iş ve işlemlere dair haber ayrıntıları için bk. KG, Nr. 42/2, 08 Şubat 1915; 50/8, 05 Nisan 1915; 74/1, 20 Eylül 1915; 40/2, 25 Ocak 1915; 46/3, 08 Mart 1915.

⁷ Mektep açılışlarına dair haberlerin sayı ve sayfa numaraları şu şekildedir: 40/2, 43/4, 45/1, 46/4, 46/4, 46/4, 46/4, 47/3, 47/3, 47/3, 47/3, 47/3, 47/3, 47/4, 52/1, 79/1, 83/3.

merkezinde inşasına başlanan Mekteb-i İbtidâiyye'nin resmî açılışının bayramın dördüncü cuma günü gösterişli törenlerle yapıldığı görülmektedir.⁸

Bazen mekteplerin isimlerinin çeşitli sebeplerden dolayı değiştirildiği görülmektedir. Bu bilgilerin irdelenmesi tarih araştırmalarında isim karmaşasının oluşmaması, mekteplerin karıştırılmaması ve kolayca bulunabilmesi için fevkalade mühimdir. Bu bağlamda Merkez-i Liva'daki Numune İptidaisi'nin İlbey; Bandırma Numune İptidaisi'nin Orhaniye, Merkez-i Liva'daki İnas İptidaisi'nin Fatma Sultan, üç dershaneli İnas Mektebi'nin de Midhat Paşa şeklinde isimlerinin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte İvrindi nahiyesi merkezinde inşası tamamlanmak üzere olan İbtidai Mektebinin "Evrenos Bey" şeklinde isimlendirilmesine livâ encümeni tarafından karar verilmiştir.⁹

1.4. Mektep Kayıt İşlemleri

Günümüzde olduğu gibi söz konusu dönemde okullara kayıt yaptırabilmek için belirli şartları sağlamak gerekmektedir. Bu şartlar nizamnâmeyle belirlenir ve Maarif Müdürlüğüne uygulanırdı. Söz konusu kayıt şartlarının halka duyurulma vasıtası ise resmî gazete olma özelliği olması itibarıyla Karesi gazetesi idi. Eğitim öğretime devam eden ve yeni kurulan mekteplere öğrencilerin kaydolmasıyla ilgili şartlar, kayıt zamanı, kayıt yeri gibi bilgiler gazete haberleri vasıtasıyla halka duyurulmuştur.¹⁰

Maarif Müdürlüğü tarafından belirlenmiş olan mektep kayıt şartları gazete aracılığıyla halka duyurulmuştur. Balıkesir Dârulmuallimîni'ne parasız yatılı olmak üzere sonraki yılda yalnız birinci seneye öğrenci kayıt ve kabul olunacak olup şartların ayrıntıları bildirilmektedir. Yine Dârulmuallimîn'e kayıtlarla ilgili Maarif müdürü Sabri Cemil Efendi tarafından gazeteye ilan verilmiş, yeni nizamnameye göre öğrenci kayıt ve kabullerin yapılacağı beyan edildiği görülmektedir. Dârulmuallimîn Tatbikat-ı İbtidâî Mektebi'nin sıbyan ve ilk dönem birinci ve ikinci sınıflarının açılması ve öğrenci kabul ilanı da haberlere konu olmuştur.

Okullara kayıt yaptırmak için genellikle dilekçeyle başvuru yapılması istenmekteydi. Kayıt şartları okuldan okula farklılık gösterse de okulun sınavına girmek, sağlık raporu, yaş durumu gibi ortak bazı niteliklere sahip olmak gerekiyordu. Ortak niteliklerin yanı sıra okulların özelliklerine göre belirlenen özel şartlar da aranabilmekteydi. Örneğin, Dersaadet Jandarma Zabıt Mektebi'nin dördüncü kısım idadi mezunları hakkında kayıt kabul şartları arasında Tezkire-i Osmaniye, yürüyüş, binicilik, askerliğe dayanıklı, bedeninin dışı ve görünürlüğü uygun bulunmak, tavır ve ahlâkı mazbut olmak, cinayet ve namusa dokunan ve küçük suçlarla mahkûm olmamış bulunmak şeklinde özel nitelikler de yer almıştır.

Okullara kayıt yapılmak üzere halka yönelik duyuru yapılırken, şehir merkezinde ikamet edenlerin yanı sıra köylerde yaşayan öğrencilerin de kaydolabilmeleri için makul bir süre verilmekteydi. Balıkesir Sultânî Mektebi'nin kayıt ve kabule başlandığı ve 15 gün bu kayıt işlemlerinin devam edeceği ve Balıkesir İptida Mektepleri'ne o ayın yirmisinden ayın sonuna

⁸ Mektep inşa faaliyetleri ve eğitime dair beş yıllık planların yer aldığı haberlerin ayrıntıları için bk. KG, Nr. 47/3, 15 Mart 1915; 47/3, 15 Mart 1915; 40/2, 25 Ocak 1915; 43/4, 15 Şubat 1915; 45/1, 01 Mart 1915; 79/1, 25 Ekim 1915.

⁹ İsmi değiştirilen mekteplerin yer aldığı haberlerin ayrıntıları için bk. KG, Nr. 52/4, 19 Nisan 1915; 83/3, 22 Kasım 1915.

¹⁰ Söz konusu bilgilerin gazete haberlerinde yer aldığı sayı ve sayfa numaraları şu şekildedir: 37/4, 44/3, 53/3, 65/5, 70/4, 70/6-7, 71/8, 72/3, 72/6, 72/6-7, 72/8, 74/2, 76/5, 77/5, 81/5, 84/2-3.

kadar öğrenci kayıt ve kabul edileceği duyurulmuştur. Günümüzde olduğu gibi eğitim öğretim yılı belirlenirken eğitim öğretim yılının eylülün başı itibariyle başladığı görülmektedir.¹¹

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında eğitim kurumlarına kayıt ve kabul işlemleri, kayıt şartları, buna dair usul ve esaslar dikkate alındığında eğitim öğretimin oldukça ciddiye alındığı, resmî prosedürlerin titizlikle uygulandığı görülmektedir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda köklü devlet geleneğinin söz konusu işlemlerin yürütülmesinde önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Ayrıca gazete haberleri aracılığıyla kayıt ve kabul şartlarının halkla paylaşılması, sınavların yapılması, genel ve özel şartlara göre öğrenci kabulünün gerçekleştirilmesi eğitimde fırsat eşitliğinin de önemsendiğini de ortaya koymaktadır.

1.5. Öğrenci Sayıları

Karesi gazetesinde geçen eğitim haberleri incelendiğinde mektep sayıları ve mekteplerin mevcuduna dair verilere ulaşmak mümkün olmaktadır.¹² Araştırma konusu olan tarihlerde Balıkesir'de biri "Dârulmuallimîn", biri "İdadi", üçü "Numune" olmak üzere 164 mektebin mevcut olduğu ve bu miktarın beş senelik planlama dâhilinde 371'e ulaştırılacağına dair eğitim planlarının yapıldığı görülmektedir. Maarif Nezareti tarafından beş yıllık eğitim planlamaları yapılmış ve bu çerçevede Balıkesir'deki mektep sayılarının neredeyse iki katına çıkarılması planlanmıştır. Bu kararlarla, söz konusu dönemde eğitim kurumlarını imar işlerinin ne denli ciddiyetle ele alındığını görmek mümkündür.

Balıkesir Sultanisi'nin 187 talebesi olup, o yıl başka talebe kabul etmemiştir. Mart 1915'te Dârulmuallimîn'in öğrenci ve öğretmen kadrosunun tamamlandığı görülmektedir. Daha yeni kurulan okulun kadrosunun tamamlanması, Maarif Müdürlüğünün kadro işlemlerini önemsendiğini ve ivedilikle kadro açığını kapattığını göstermektedir. Bununla birlikte öğrenci kapasitesinin dolmasından da halkın yeni açılan bu okula yoğun ilgi gösterdiği şeklinde yorumlamak mümkündür.

Mekteplerden mezun olan öğrencilere dair bilgiler haberlere konu olmuştur. Genel sınavları yapılmış ve tamamlanmış olan Balıkesir Sultânî Mektebinden mezun olan öğrencilerin isimleri ve notları şu şekilde habere yansımıştır: Priştineli Tevfik, Tikveşli Kâzım, Geylanlı Necmeddin, Norakoplu Halim, Tikveşli Şerif, Komanovalı Ali Rıza, Göriceci İzzet, Dersaadetli Lem'î Nihad, Giritli Azmi, Üsküplü Kemal, Branalı Rıza, Giritli Muhtar, Giritli Ömer Kemal, Köprülülü Ali. Bu öğrencilerden hepsi aliyyü'l-a'lâ dereceden yalnızca Branalı Rıza Efendi'nin a'lâ dereceden mezun olduğu görülmektedir. Eğitim öğretim, öğrenci ve velilerin özel durumları bağlamında tartışmaya müsait bir durum olsa da, yine de öğrenci notlarının gazete ilanını aracılığıyla halkla paylaşıldığı görülmektedir.

Okullardan mezun olmak günümüzde olduğu gibi o dönemde de hayli önemli bir konudur. Özellikle mesleğe geçişlerde okul mezuniyetleri dikkate alınmaktaydı. Hatta bununla ilgili bir usulsüzlük tespit edildiğinde hemen müdahale edildiği görülmektedir. Nitekim bir Dârulmuallimîn-i Rüşdiyye'den mezun olmayan birçok muallim ve muâvinlerin kanunsuz olarak hâlâ muallim gösterildiği haber alınmış ve bu durumda olanların Dârulmuallimîn-i Rüşdiyye diplomasına sahip olmadıkları ve bu sınıfı henüz elde etmediklerinden dolayı hangi dönemde eğitime devam ederse etsinler "muallim muâvini" unvanını taşıyacakları vurgulanmıştır.¹³

¹¹ Söz konusu haberlere dair detaylar için bk. KG, Nr. 65/5, 19 Temmuz 1915; 70/6-7, 23 Ağustos 1915; 44/3, 22 Şubat 1915; 71/8, 30 Ağustos 1915; 72/6, 6 Eylül 1915.

¹² İncelenen nüshalarda öğrenci sayılarına dair geçen haberlerin bulunduğu gazete sayı ve sayfaları şu şekildedir: 38/4, 47/3, 47/4, 62/4, 69/6.

¹³ Anılan dönemde mekteplerde eğitim öğretime devam eden öğrenci sayılarına dair yer alan haberlerin ayrıntıları için bk. KG, Nr. 47/3, 15 Mart 1915; 38/4, 11 Ocak 1915; 47/3, 15 Mart 1915; 62/4, 28 Haziran 1915; 69/6, 16 Ağustos 1915.

2. Eğitim İçerik, Yöntem ve Teknikleri

Gazete haberleri incelendiğinde eğitim müfredatı, eğitim usûl ve yöntemleri, hizmet içi eğitim, eğitim materyalleri, dersler ve saatleri, tatbikat dersleri, kitap listesi, sınavlar ve müsamere, piyes, konferanslar ile seyahat gibi diğer etkinliklere dair haberlerin yer aldığı görülmektedir.¹⁴

Eğitim usulü, yöntem ve teknikleri o dönemde de üzerinde durulan bir konudur. Özellikle Maarif Nezâreti'nin, bu konuda oldukça hassas kararlar aldığı ve önemli talimatlar verdiği görülmektedir. Bununla ilgili bir talimatta ibtidai mektep muallimlerinin adı geçen mekteplerin ders müfredatlarına göre öğrencilere usûlünce eğitim verip, müfredat haricinde bulunan ve çocukların yaş ve kabiliyetlerine uygun olmayan konulara girmeden veya çocukların anlayamayacağı bir dil ve yöntemden kaçınmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Nezâret bu bağlamda öğretmenlere rehberlik üzere ders müfredatının haricinde çeşitli derslerin yöntemleri ile ilkökul eğitimine dair basılmış eserleri ve ana mekteplerine mahsus Bestaloji (Pestalozzi) ve Frobel usullerine dair eserleri bastırarak mekteplere göndermiştir. Maarif müdürleri, ilkökul müfettişleri, ibtidâiye mektepleri müdür ve muallimlerinin bu eserleri incelemek üzere gönderilen talimata uymaları hususunda da hassasiyet vurgusu yapılmıştır.

Bakanlık denetim ve teftiş konusuna da önem vermiş ve eğitimde ancak disiplinle başarılı olunacağını savunmuştur. Nitekim bununla ilgili bir dizi talimatlar göndermiştir. Eğitim usul ve yöntemlerinin tatbikinin birinci derecede eğitimi vermekle mükellef olan öğretmenlere ait olduğu, müdürlerin de vakit buldukça dersanelere girerek muallimlerin derslerini dinlemeleri ve eğitim yöntemlerinde gördükleri eksiklikler konusunda ders haricinde öğretmenleri uymaları ve onlara yol göstermeleri gerektiği belirtilmiştir. Müfettişlerin görevlerinin ise daha genel olduğu, her gittikleri okulda teftişe dair hususlara ek olarak öğretmenleri denetleyerek varsa eksikliklerine dair onlara rehberlik etmeleri ve bunları raporlamaları istenmektedir. Maarif müdürleri de bizzat mektepleri teftişlerinde ve müfettiş raporlarının tetkikinde karşılaştıkları sorunları ivedilikle çözüme kavuşturmaları talimatı verilmiş ve söz konusu görevlilere bu talimatlar tebliğ edilmiştir.¹⁵

Hizmet içi eğitimin, meslekî eğitimin önemli bir parçası olduğu bilinmektedir. I. Dünya Savaşı yıllarında eğitim usûl ve yöntemleri konusunda öğretmenlerin, becerilerinin geliştirilmesine yönelik belirli zamanlarda hizmet içi eğitime tabi tutuldukları görülmektedir. Bunun için işelerine varıncaya kadar gerekli olan ihtiyaçları Maarif Müdürlüklerince karşılanmıştır. Nitekim Balıkesir'de bu yönde hizmet içi eğitimlerin verildiği görülmektedir. Maarif Nezâret-i Celilesi'nin talimatıyla 13 Haziran 1331 tarihinden 24 Haziran 1331 tarihine kadar (M. 26 Haziran 1915- 7 Temmuz 1915) Dârulmuallimîn'lerden mezun olmuş olan ibtidâiye mektep muallimlerinin, tatil günlerinde Balıkesir Dârulmuallimîni'nde Tedrisat-ı İbtidâiye Kanununa göre eğitim usulünün gösterilmesi için hizmet içi eğitim planlanmıştır. Bunun için eğitime katılan öğretmenlerin işe ve ibateleri temin edilmiştir. Söz konusu eğitime Dârulmuallimîn'den mezun olmayan merkez ve taşra muallimlerinin de katılmasının kararlaştırılmıştır.

Bununla birlikte Balıkesir'de görev yapan muallimlere ciddi kazanımların olacağı beklentisiyle, ders tatbikatı şeklinde Dârulmuallimîn'de on günlük bir eğitim planlanmıştır. Söz

¹⁴ İlgili gazete sayı ve sayfaları ise konu sırasına göre; 61/4-5, 65/2-3, 69/6, 60/3, 66/5, 68/5, 46/4, 66/5, 68/6, 47/1, 65/5, 70/4-5, 63/4, 64/3, 70/4-5, 64/4-5, 55/5-6, 56/3, 58/4-5, 60/4, 60/4, 60/4, 61/8, 62/4, 62/6-7, 63/6-7, 63/7, 63/7, 65/5, 66/2-4, 73/2, 67/4, 71/8, 74/1-2, 83/3 şeklindedir.

¹⁵ Söz konusu talimatların detayları için bk. KG, Nr. 65/2-3, 19 Temmuz 1915.

konusu eğitime erkek ve kadın öğretmenler katılmış hem yol harcırahları verilmiş hem de birtakım kolaylıklar sağlanmıştır. Bu bağlamda eğitime katılacak olan muallimelerden Balya ve Sındırgı'dan geleceklere yüzer ve diğer kazalardan geleceklere de ikişer yüz kuruş harçlık verilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında devletin maddi sıkıntılar içinde olması dikkate alındığında, hizmet içi eğitime verdiği bu katkılar, devletin konuya ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Balıkesir Midhat Paşa İnâs Mektebinde ders tatbikâtı görmek üzere katılacak olan muallimeler livânın her noktasından gelerek 19 Ağustos 1331 (M. 1 Eylül 1915) perşembe gününe kadar devam etmiş olan tatbikata katılmış ve bu süre zarfında muallimeler adı geçen mektepte kalmışlardır. Dârulmuallimîn müdürü Hilmi Bey tarafından her gün öğleden sonra Terbiye ve Numune Mektebi müdür muavini Midhat Efendi tarafından Yeni Elifba dersleri verilecek ve öğleden önce Dârulmuallimîn muallimlerinden Ragıb Efendi tarafından kadın öğretmenler için orta devre birinci sınıfa Terbiye-i Bedeniyye usulleri gösterilmiştir. Ayrıca Âkif, Ragıb ve Edib Efendiler tarafından orta devre ikinci sınıfa Gınâ (mûsikî) dersleri verilmiş ve akşamları da projeksiyon gösterimi ve nakış, dikiş ve biçki dersleri gösterilmiştir. Derslere ait program ise şu şekildedir:

Günler	Dersler
Cumartesi	Birinci ders: Elifba ve eczâ-yı şerîfenin usûl-i tedrisi, İkinci ders: Tatbikâtı, Sınıf: Sıbyan, Konusu: Hurûf-ı Savtıyye ve bunların sâmit bir harf ile hecelemesi (Müdür Muâvini Midhat Efendi tarafından)
Pazar	Birinci ders: Musâhebât-ı Ahlâkiyye, ikinci tatbikâtı, Sınıfı: Devre-i ûlâ ikinci, Konusu: Aile nimetleri ve bu nimetlere karşı borçlar (Maarif Müdürü bey tarafından)
Pazartesi	Birinci ders: Malumat-ı Diniyye, İkinci: Tatbikâtı, Sınıfı: Devre-i mutavassıta birinci, Konu: İslam'ın şartları (Müfettiş Yakub Sami Efendi tarafından)
Salı	Birinci ders: Kıraat, İkinci: Tatbikâtı, devre-i mutavassıta ikinci sınıf (maarif müdürü bey tarafından)
Çarşamba	Birinci: Ezber ve imlâ, İkinci: Tatbikâtı, devre-i mutavassıta birinci sınıf (ezber), ikinci sınıf (imlâ) (Maarif Müdürü Bey tarafından)
Perşembe	Birinci: Sarf ve nahiv, tahrir, İkinci: Tatbikâtı, devre-i mutavassıta birinci sınıf (sarf ve nahiv), devre-i ûlâ ikinci sınıf (tahrir) Konusu: Müfred, cem, cem kaidesi (Müfettiş İsmail Hakkı Efendi tarafından)
Cumartesi	Birinci: tarih, İkinci: Tatbikâtı, devre-i mutavassıta ikinci sınıf, Konusu: Kırım seferi (Dârulmuallimîn muallimlerinden Âkif Efendi tarafından)
Pazar	Birinci: Hesab, İkinci: Tatbikâtı, devre-i ûlâ birinci (ders), devre-i âliyye birinci (vazife), Konusu: Beşten ona kadar adetler üzerine temrînât ve hesâb-ı zihnî (Numune Mektebi Müdürü İbrahim Hilmi Efendi tarafından)
Pazartesi	Birinci: Coğrafya, İkinci: Tatbikâtı, devre-i ûlâ ikinci sınıf, Konusu: İstilahât-ı coğrafıyye (Âkif Efendi tarafından)
Salı	Birinci: Hendese, İkinci: Tatbikâtı, devre-i âliyye ikinci sınıf, Konusu: Ehrâmın mesâha-i hacmiyyesi (Dârulmuallimîn Müdürü Hilmi Bey tarafından)
Çarşamba	Birinci: Malumat-ı Fenniyye ve sıhhiyye, İkinci: Tatbikâtı, devre-i mutavassıta ikinci sınıf, Konusu: Ağdıye ve hizmetleri (Müfettiş Yakub Sami Efendi tarafından)
Perşembe	Tedrisât-ı ibtidâiyye kanunu ve müfredat programı ile mekteplerde yapılacak muhâzaralar ve tenezzühler hakkında malûmat ve îzâhât (Maarif Müdürü Bey tarafından)

Dârulmuallimîn'de gerçekleştirilen söz konusu hizmet içi eğitimde verilen tatbikat eğitimlerine 115 öğretmen katılmıştır. Maarif Müdürü Sabri Cemil Bey de bu tatbikata katılmış ve kursiyerlere konferanslar vermiştir. Söz konusu hizmet içi eğitimin, eğitim süreci ve uygulamaları dikkate alındığında, üzerinde önemle durulmuş bir program olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶

¹⁶ Öğretmenlere verilen hizmet içi eğitimin ayrıntıları için bk. KG, Nr. 60/3, 14 Haziran 1915; 66/5, 24 Temmuz 1915; 68/5, 08 Ağustos 1915; 70/4-5, 23 Ağustos 1915; 63/4, 05 Temmuz 1915.

Osmanlı'nın son dönemlerinde mekteplerde bir sonraki sene okutulacak kitapların, zamanında tedarik edilememesi gibi ciddi bir problemin yaşandığı görülmektedir. Genellikle sene başlarında bütün mekteplerin kitap problemi yaşadıkları ve eğitim öğretimin ilk birkaç ayı kitapsız, programsız, düzensiz olarak geçirdikleri ve bu düzensiz eğitimin senenin diğer aylarını da etkilediği ve bunun bütün bir senenin derslerini ve eğitimi sıkıntıya soktuğu bilinmektedir. Balıkesir'de de benzer problemler yaşanmıştır. Bu problemin yaşanmaması adına Maarif Müdürü tarafından hazırlanan bir kitap listesi şu şekildedir:

-Devre-i Ülä Birinci Sınıf-				
Esâmi-i dürûs	Esâmi-i kütüb	Esâmi-i müellifin	Fiyatı	Merkez-i Tevzûi
Elif-bâ	Türkçe elif-bâ	A. Ş.	1	belirtilmemiş
Eczâ-i şerife	Malûm	.	.	belirtilmemiş
Kıraat	Millî kıraat	Köprülüzade Fuad Bey	1	Kanaat Kütüphanesi
Hesap	Hesap dersleri	Salih Zeki ve Hamazasb	0,30	Tefeyyüz Kütüphanesi
Terbiye-i bedeniyye	İsveç usulü terbiye-i bedeniyye birinci kitap	Selim Sırrı	1	Tefeyyüz Kütüphanesi
-Devre-i Ülä İkinci Sınıf-				
Kıraat	Millî kıraat birinci kısım	Köprülüzade Fuad Bey	1	Kanaat Kütüphanesi
Sarf ve Nahiv	Türk Dili sarf ve nahvi	“	1	“
Tarih	Çocuklara tarih dersleri	İhsan Şerif	3	“
Hesap	Hesap dersleri	Salih Zeki ve Hamazasb	1	Tefeyyüz Kütüphanesi
Terbiye-i bedeniyye	İsveç usulü terbiye-i bedeniyye	Selim Sırrı	1	“
Musiki	Tedrisât-ı musiki	Musiki-i hümayun muallim muavini Zâtî	0,30	“
Fransızca	Silayer Silaber	Karasko Kresko	120	numunelere mahsus
-Devre-i Mutavassıta Birinci Sınıf-				
Kıraat	Millî kıraat ikinci kısım	Köprülüzâde	120	Kanaat Kütüphanesi
Sarf ve Nahiv	Osmanlı lisanı sarf ve nahiv üçüncü sene	Ahmed Cevad	3	Kütüphane-i İslam
Hesap	Hesap dersleri	Salih Zeki ve Hamazasb	120	Tefeyyüz Kütüphanesi
Hendese	İlk hendese	“	120	“
Terbiye-i bedeniyye	İsveç usulü terbiye-i bedeniyye ikinci kitap	Selim Sırrı	2	“
Musiki	Tedrisat-ı musiki	Zâtî Bey	0,20	“
Fransızca	Pötît Ansiklopedi	Karasko	210	numunelere mahsus
-Devre-i Mutavassıta İkinci Sınıf-				
Kıraat	Millî kıraat üçüncü kısım	Köprülüzâde	2	Kanaat Kütüphanesi
Sarf ve Nahiv	Osmanlı lisanı sarf ve nahiv dördüncü sene	Ahmed Cevad	2	Kütüphane-i İslam
Hesap	Hesap dersleri	Salih Zeki ve Hamazasb	320	Tefeyyüz Kütüphanesi
Hendese	İlk hendese	“	110	“
Terbiye-i bedeniyye	İsveç usulü terbiye-i bedeniyye ikinci kitap	Selim Sırrı	1	“
Fransızca	Leordo Liktor Edmanter	Karasko	130	numunelere mahsus

-Devre-i Âliye Birinci Sınıf-				
Kıraat	Musavver Hikâyeler	Orhan Salâhaddin	220	Şafak Kütüphanesi
“	Millî Kıraat	Köprülüzâde	320	Kanaat Kütüphanesi
Hendese	İbtidai hendese	Mustafa Nuri Bey	220	“
Terbiye-i (bedeniyye)	İsveç usulü terbiye-i bedeniyye üçüncü kitap	Selim Sırrı	110	Tefeyyüz Kütüphanesi
Fransızca	Ottomanizm Rasyonel	Orhan Salâhaddin	230	numunelere mahsus
-Devre-i Âliye İkinci Sınıf-				
Kıraat	Güzel kıraat beşinci sene	Ahmed Cevad	4	Kütüphane-i İslam
Diğer dersler birinci sınıfın aynıdır.				

Eğitim materyallerine dair yaşanan ve yaşanması öngörülen problemlerin önceden tedbirler alınarak planlamaların ve gerekli girişimlerin yapıldığı dikkati çekmektedir. Gazete haberleri vasıtasıyla öğretmenlerin haberdar edilmesi de gazete haberlerinin yalnızca halkın değil aynı zamanda eğitim camiasının da habere ulaşımında kritik rol oynadığı anlamına gelmektedir. Programın planlamasında derslerin ve dönemlerin ayrıntılarına dikkat edildiği ve dersler planlanırken eğitimde tadrîcilik metodunun benimsendiği görülmektedir. Nitekim dönemler ilk, orta ve yüksek dönem, sınıfların da birinci ve ikinci sınıf olarak sıralamaya tabi tutulmuştur. Bu usule ders içeriklerinde de dikkat edilmiştir.

Eğitime dair haberler incelendiğinde zengin veri elde edilen maddelerden birisinin de sınavlar olduğu görülmektedir.¹⁷ Söz konusu dönemde yapılacak sınavlar çok önceden duyurulur ve taliplilerin zamanında sınava hazırlanabilmeleri için önemli bir fırsat sunulurdu. Gazete haberleri vasıtasıyla halka ilan edilen sınav konuları ayrıntılarıyla yer almaktadır. Örneğin, İstanbul Dârülfünûn genel müdürü tarafından gönderilen Ulûm-i Şer'îye, Fünun ve Edebiyat mülâzemet ruusu sınavlarında sorumlu tutulacak dersler ve konular şu şekildedir: Ulûm-i Diniye, Târihu'l-İslâm, Türkçe, Arabî, Târih-i Osmânî, Târih-i Umûmî, Coğrafya, Hesap. Türkçe, Târih-i Osmanî, Târih-i Umûmî, Coğrafya, Lisan, Ulûm-ı Tabiiye. Cebir, Hendese, Kozmoğrafya ve Hikmet, Hayvânat, Nebâtat, İlm-i Arz, Mebhas-i Müstehâsat, Kimya, Türkçe, Lisan dersleridir. Aynı isimle yer alan dersler birbirini takip eden konulardan oluşmaktadır. Ders ve konuların ayrıntılarıyla ilan edilmesi hem sınavların çok önceden belli bir düzene dayalı olarak planlandığı ve öğrencilerin sınavlara çok önceden hazırlanabilmeleri imkânını sunmaktadır.¹⁸

Sınavlar ilgili nizamnâmeye göre yapılmaktadır. Bu bağlamda Mülâzemet ruusu sınavlarına girmek isteyenlerin kayıtları temmuz ayının başından başlayıp ağustosun on beşinci günü son bulacağı; sınavların Ağustos'un yirmisinde başlanıp on gün süreceği; sınava girebilmek için Sultânî Mektebinden veya yedi senelik İdadi Mektebinden diplomalı, özel mekteplerden denkliği kabul edilen bir diplomaya sahip olmanın veya medreselerden icazetli olmanın şart olduğu ve sınava gireceklerin diplomalarıyla birlikte fotoğraflarını Maarif İdaresi'ne ibraz etmeye mecbur oldukları Nizamnâmede yer almaktadır. Maarif Nezâreti sınavların ne zaman yapılacağı konusunda telgrafla Maarif Müdürlüğüne bildirmekte ve sınavlar öngörülen bu tarihten önce ilan edilmekte ve zamanı gelince de yapılmaktaydı.

¹⁷ Sınavlara dair gazete haberlerinin yer aldığı gazete sayı ve sayfaları şu şekildedir: 55/5-6, 56/3, 58/4-5, 60/4, 60/4, 60/4, 61/8, 62/4, 62/6-7, 63/6-7, 63/7, 63/7.

¹⁸ Sınavlarda sorumlu tutulan dersler ve konularına dair ayrıntılar için bk. KG, Nr. 55/5-6, 10 Mayıs 1915; 58/4-5, 31 Mayıs 1915; 62/6-7, 28 Haziran 1915; 63/6-7, 05 Temmuz 1915.

1915 yılının ehliyetnâme sınavları Tedrisat-ı İbtidâiye Kanununa istinaden haziran başından ağustosun sonuna kadar devam edeceği duyurulmuş ve sınava girebilmek için gereken şartlar ayrıntılarıyla paylaşılmıştır.¹⁹ Söz konusu sınavda sorumlu tutulan dersler şu şekildedir:

Tahrirî (Yazılı)	Şifâhî (Sözlü)
İmlâ	Kur'ân-ı Kerîm ve Mâlumat-ı Diniye
Tahrir	Musâhabât-ı Ahlâkiye (Tarihiye, Sıhhiye-i Medeniye)
Tarih	Kıraat
Coğrafya	Sarf ve Nahiv
Hesap	Hendese
-	Eşya Dersleri
-	Ziraat
-	Terbiye-i Bedeniye

Yazılı sınavlara ek olarak sözlü sınavlar da yapılmaktadır. Yazılı sınavların uygulanması kaza maarif encümenleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Sınavlara girebilmek için kaza kaymakamlıklarına müracaat edilmesi gerekmekte olup bu sınavı kazanmış olanlar merkez-i livada tedrisat-ı ibtidâiye meclisinde sözlü sınava girebileceklerdir. Sınavlara girebilme şartlarının bu kadar ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor olması ve ilgili sınav yönetmeliklerinin planlı ve programlı bir şekilde düzenlenmiş olması, eğitime verilen önemi göstermesi açısından dikkati değerlidir.

Eğitim İçerik, Yöntem ve Teknikleri ana başlığı altında yer alan son konu ise diğer etkinliklerdir. Bu kısımda müsamereler, piyesler, konferanslar ve seyahatler yer almaktadır. Bu konuları içeren haberler az sayıda olsa da nitelikli veri olmaları dolayısıyla çalışmada yer almışlardır.²⁰

Hacı İlbeyi Numune Mektebi ve Karesi Sultanisi'nde tiyatro ekipleri kurulmuş olup müsamerelerde bu tiyatro ekipleri sahne alırlardı (Özsarı, 2009: 5). 10 Temmuz 1331 (23 Temmuz 1915) bayramının akşamı da Sultânî Mektebi'nin geniş olan bahçesinde mutasarrıf Mithat Bey ile Maarif Müdürü Sabri Cemil Bey'in katılımıyla tertiplenen müsamere ses getirmiştir. Program Sultânî ve Hacı İlbeyi Numune Mektepleri talebeleri tarafından icra edilmiştir. Halkın yoğun ilgi gösterdiği program akşam saat iki buçukta başlamış, Sultânî talebeleri tarafından okunan Marş-ı Sultânî ile açılmış ve devamında şiirler, marşlar, piyes ve temsillerle müsamere devam etmiş ve akşam saat 18.00'e yaklaşırken "Elimde Tüfenk" askerî duâsıyla son bulmuştur. Balıkesir mebusu Vehbi Beyefendi'nin teşekkür konuşması ve Mutasarrıf'ın iyi dilek ve temennileri ile program son bulmuştur.

Uhûd-ı Atîka'nın (eski antlaşmalar) kaldırıldığı güne rastlayan perşembe akşamı Sultânî'de yeni bir müsamere tertip edilmiştir. Sultânî talebesinden Ali Rıza Efendi "Kapitülasyonlar ne idi?" konusuna dair bir konferans vermiş, yeni şiirler ve marşlar söylenmiş ve Numune Mektebi talebeleri tarafından "Yavuz Sultan Selim'in Cülusu" ile Sultânî talebesi tarafından piyesler temsil edilmiştir. Bunlara ek olarak birçok ahlaki ve edebî parçalar sergilenmiş ve aynı müsamere ertesi akşam kadınlara tekrar edilmiştir.

Ayrıca Vilâdet-i Hümâyün dolayısıyla erkeklere ve ertesi gece kadınlara mahsus olmak üzere Mekteb-i Sultânî'de bir müsâmere verilmiş, müsâmerede Sabri Cemil Bey'in yazdığı

¹⁹ Sınavların yapılma tarihleri ve sınava girme şartlarına dair detaylar için bk. KG, Nr. 63/7, 05 Temmuz 1915; 56/3, 17 Mayıs 1915; 60/4, 14 Haziran 1915.

²⁰ Bu konuların yer aldığı gazete sayı ve sayfaları konu sırasına göre; 66/2-4, 73/2, 67/4, 71/8, 74/1-2, 83/3 şeklindedir.

“Kafkasya Yolunda” piyesinden başka şiirler, neşideler okunmuş, temsiller, komedyalar tertip olunmuş, perde aralarında ince saz çalınmıştır. Programın devamında Sabri Cemil Beyefendi tarafından “Terbiye’de Aile’nin Vazifesi” hakkında bir konferans verilmiştir. Mekteb-i Sultânî’de müsâmere alanına sarf edilecek olan hâsılat, birinci bölüm 20, ikinci bölüm 10, üçüncü bölüm 5 ve çocuklar için 2 kuruş olarak belirlenmiştir.²¹

Personel İşlemleri

Eğitim alanında istihdam olunan personelle ilgili iş ve işlemler, günümüzde olduğu gibi çalışmada odaklanılan dönem için de işlem yoğunluğu oldukça fazladır. Bu ana başlık altında atama ve tayin işlemleri ile muhtelif iş ve işlemler yer almaktadır. Muhtelif iş ve işlemler kısmında görevden azletme, becayiş, idareci ve muallim görevlendirmeleri, teftiş ve denetimler, vefat, başarı belgesi, takdîrname ve ehliyetname şeklinde yer almaktadır.²²

2.1. Atama ve Tayin İşlemleri

2.1.1. Millî Eğitim’deki Atama ve Tayin İşlemleri

Personelle ilgili iş ve işlemler konusunda belki de en yoğun kısım, atama ve tayin işlemleridir. Atama ve tayin işlemlerinin hangi şartlara göre yapılacağı, kimlerin nerelere atandığı, terfi işlemleri gibi konular belki de her devirde kendisine önemli yer bulmuştur. Balıkesir’de Osmanlı’nın son dönemlerinde eğitim alanında atama ve tayin işlemleri ve personel hareketlerinin oldukça canlı olduğu görülmektedir.

Meclis-i Umûmi tarafından hane sayısına göre köylere öğretmen atamaları kararlaştırılmıştır. 1331 (1915-1916) yılında yüz elli haneden fazla otuz beş köy için ve R. 1332 yılında yüz haneden fazla yetmiş köy için ve R. 1333 yılında yetmiş beşten yüz haneye kadar olan yetmiş dört köy için ve R. 1334 yılında elli haneden fazla yüz kırk bir köy için birer öğretmen tayini kabul edilmiştir. R. 1335 senesinde seksen beş köy mektebinin tam kadrolu bir hâle getirilmesinden vazgeçilmiş ve o sene kırktan elli haneye kadar olan doksan köye birer öğretmen tayin olunması kararlaştırılmıştır.

Balıkesir’in kazalarından Balya’da 150 haneden fazla köye öğretmen tahsisatı konulduğundan dolayı icrası gereği, Balya’da tam kadrolu mektepler için ikişer ve birer hademe tahsisatı konulduğu, Burhaniye’nin Dere-i kebir köyüne bir kız öğretmeni tayin edildiği, Giresun’a (Savaştepe) bir kız öğretmeni verildiği, İptida Mektepleri’nde Kur’an-ı Kerim talim eden öğretmenlerin nitelikli olmasının sağlanması ve gerekli tayinlerin yapılması talebi ve üç Tedrisat-ı İptidaiye müfettişi tayininin gerçekleştirileceği kararlaştırılmıştır. Adı geçen öğretmen atamalarına ek olarak birçok farklı okula farklı ders öğretmenlerinin atamaları gerçekleştirilmiştir.²³

1915 yılında Balıkesir’in eğitim hayatı için oldukça önemli bir gelişme yaşanmıştır. Eserleriyle ve eğitim alanındaki önemli çalışmalarıyla başarılı bir eğitimci olan Sabri Cemil Bey, Şam Sultani Müdürü iken Balıkesir Liva Maarif Müdürlüğüne tayin olmuş ve 17 Nisan’da Balıkesir’deki görevine başlamıştır. Burada görev yaptığı kısa zaman diliminde başarılı

²¹ Adı geçen müsamerelerin içerik ve uygulanışına dair ayrıntılar için bk. KG, Nr. 66/2-4, 24 Temmuz 1915; 73/2, 13 Eylül 1915; 71/8, 30 Ağustos 1915.

²² Bu konularla ilgili haberlerin geçtiği gazete sayı ve sayfaları ise konu sırasına göre şu şekildedir: 36/3, 37/5, 38/3, 40/2, 40/3, 40/10, 41/6, 42/2, 46/3, 46/4, 46/4, 46/4, 46/4, 47/1, 47/3, 48/5, 50/6, 50/8, 52/4, 52/4, 52/5, 52/8, 53/5, 54/3, 57/4, 64/4, 69/4, 73/3, 46/3, 73/3-4, 73/4, 74/1, 76/3, 76/3, 76/3, 77/5, 83/3, 83/7, 88/2, 88/2, 40/9, 41/10, 42/10, 48/6, 51/8, 54/6, 54/6, 54/6, 54/6, 75/3, 83/4, 59/4, 63/4, 73/4, 43/1, 79/1, 72/3, 72/4, 88/2, 70/7.

²³ Balıkesir, kaza ve köylere yapılan öğretmen atamalarına dair haber ayrıntıları için bk. KG, Nr. 36/3, 28 Aralık 1914; 40/2, 25 Ocak 1915; 40/3, 25 Ocak 1915; 46/4, 8 Mart 1915; 46/4, 8 Mart 1915; 46/4, 8 Mart 1915; 46/4, 8 Mart 1915; 47/1, 15 Mart 1915; 47/3, 15 Mart 1915.

çalışmalar yapar Sabri Cemil Bey'in, 27 Aralık tarihli bir haberde İzmit Sancağı Maarif müdüriyetine tayin edildiği ve Maarif Nezaret-i Celilesi'nce halefi gelinceye kadar göreve vekalet etmesi talimatı verilmiştir. Sabri Cemil Bey'in yaklaşık dokuz ay Balıkesir'de Maarif Müdürü olarak görev yaptığı tespit edilmiştir.²⁴

Bandırma Numune Mektebi müdürlüğüne Rahmi Bey tayin olmuştur. Eşya ve terbiye-i bedeniye dersleri Rahmi Bey'e verilmiş ve yüksek derece musâhabât, tarih ve coğrafya öğretmenliğinin yanı sıra müdür muavinliğine sabık ikinci muallim Hasan Tahsin Efendi, ilk derece Türkçe dersleri grubu öğretmenliğine sabık birinci muallim Râci Efendi, Kur'an ve Malumat-ı Diniye grubu öğretmenliğine Müftü Abdürrahim Efendi; orta ve yüksek derece Türkçe grubu öğretmenliğine Dârülfünun mezunlarından Hüseyin Şevki Efendi; hesap, hendese öğretmenliğine sabık merkez İrfan Mektebi ikinci muallimi Mustafa Efendi; resim, elişleri, musiki muallimliğine sabık üçüncü muallim Hulûsi; Fransızca öğretmenliğine önceki öğretmen Şerefeddin Efendi ile Kemal Bey; yazı öğretmenliğine sabık muallim Mehmed Ali Efendiler tayin olunmuşlardır.

Merkez-i liva ile Balya ve Sındırgı kazaları müfettişliğine encümen-i liva önceki azalarından Servet Efendi; Edremit, Burhaniye, Ayvalık mıntıkası müfettişliğine Sultani Mektebinden Şükrü Efendiler tayin olunmuşlardır. Ayrıca Armudabad nahiyesi Rüşdiye öğretmeni Zeynel Abidin Efendi Mekteb-i Sultani müdülüğüne²⁵ tayin olunmuştur.²⁶

Midhat Paşa İptidaisiyle üç sınıflı Fatma Sultan İbtidaisi Kız Mekteplerinin kadın öğretmen ve hizmetli tayinlerine dair bir haberde mektebin personel kadrosu da yer almaktadır.²⁷ Midhat Paşa İptidaiyesi Kız Mektebinin personel kadrosu aşağıdaki tabloya çıkarılmıştır:

Adı	Görevi	Durumu
Hamdiye Hanım	Devre-i âliye birinci muallimesi	İbkaen (devamlı)
Münhal	Devre-i âliye birinci muavinesi	“
Matmazel Eklantik	Nakış muallimesi	“
Aişe Molla	Devre-i âliye hademesi	“
Sabriye Hanım	Devre-i ûlâ muallimesi	“
Hafize Vefika Hanım	Devre-i âliye birinci muavinesi	“
Hafize Kâmile Hanım	Devre-i âliye ikinci muavinesi	“
Rahime Kadın	Devre-i âliye hademesi	“

Fatma Sultan İbtidaiyesi İnâs Mektebinin personel kadrosu da şu şekildedir: Emine Hanım (Devre-i ûlâ muallimesi), Aişe Hanım (Devre-i ûlâ muavinesi), Fatma Hanım (Devre-i ûlâ ikinci muavinesi), Hasna Hanım (Devre-i ûlâ hâdemesi).

Maarif Nezâreti tarafından Liva Dârulmuallimîn müdür yardımcılığına Ali Celâlî atanmıştır. Bununla birlikte Dârulmuallimîn'de verilen bazı derslerin öğretmenliklerine de atamalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca münhal olan Balıkesir, Balya, Sındırgı kazaları tedrisât-ı ibtidâiyye müfettişliğine Kepsut Devre-i Âliye muallimi olan İsmail Hakkı ve Ayvalık,

²⁴ Sabri Cemil Bey'in önce Balıkesir'e, Balıkesir'den de İzmit'e tayin olunması durumu ile ilgili haber detayları için bk. KG, Nr. 50/6, 05 Nisan 1915; 52/8, 19 Nisan 1915; 88/2, 27 Aralık 1915.

²⁵ Muid: Eskiden medreselerde okutulan dersleri ders saatlerinin dışında talebeye tekrarlamakla görevli olan müderris yardımcısı, müzâkereci, asistan [1908'den sonra kısa bir süre, sultânî öğretmenlerine yardımcı olan kimselere de bu isim verilmiştir] (Kubbealtı Lugatı, 2023)

²⁶ Bandırma Numune Mektebi, Merkez-i liva ile Balya ve Sındırgı kazaları müfettişliği ve anılan diğer atamaların haber detayları için bk. KG, Nr. 50/8, 05 Nisan 1915; 52/4, 19 Nisan 1915; 69/4, 16 Ağustos 1915.

²⁷ İlgili haberin detayları için bk. 53/5, 26 Nisan 1915.

Burhaniye, Edremit mıntıkları müfettişliğine de Sındırgı Devre-i Âliye muallimi Yakub Sami Efendiler tayin olunmuşlardır.

Bandırma İdadî Mektebinin yedi yüz kuruş maaşlı Kur'ân-ı Kerim ve Ulûm-ı Diniye muallimliğine mülga Numune İbtidâîsi Ulûm-ı Diniye muallimi Müftü Abdurrahim Efendi, sekiz yüz kuruş maaşlı Türkçe muallimliğine Bilecik İdadîsi Türkçe muallimi Dârulfünun edebiyat şubesinden mezun Ahmed Nuri Efendi, altı yüz kuruş maaşlı tarih ve coğrafya muallimliğine Darulfünun edebiyat şubesi mezunlarından Osman Efendi, dört yüz kuruş maaşlı hüsn-i hat muallimliği inzımâmiyle kâtipliğine Keşan önceki öğretmeni idâdî mezunlarından İsmail Hakkı Efendi, beş yüz kuruş maaşlı terbiye-i bedeniye, resim, el işleri, gnâ muallimliğine mülga Numune İbtidâîsi muallimlerinden Ahmed Hulusi Efendilerle sekiz yüz kuruş maaşlı Ulûm-ı Riyaziye muallimliğine vekâleten Bandırma sevkiyat reisi Binbaşı Halid Bey tayin edilmişlerdir.²⁸

Balıkesir'in merkezi, ilçe merkezleri ve köylerdeki okulların kadrolarına çok sayıda tayin işlemi gerçekleştirilmiştir.²⁹ Atamaların Eylül itibariyle gerçekleşmesi yeni yıldaki eğitim öğretim dönemine hazırlık olarak değerlendirilmelidir. Yaz ayları itibariyle boş kadrolar belirlenir ve sonbaharın başında da gerekli atamalar gerçekleştirilerek okulların idari ve eğitim kadro açığı giderilmiş olmaktadır. Söz konusu atamaların eğitim süreçleri değerlendirilerek belirli zamanlarda gerçekleştirilmesi, gerekli ölçme ve değerlendirme çalışmalarının önceden yapılması ve önceden halka ilan edilmesi gibi çalışmalar, eğitim faaliyetlerindeki plan ve programların düzenli bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir.

Bazı kadrolar doğrudan bakanlık tarafından yapılmaktadır. Örneğin, Balıkesir Sultanisi'ne ait olan kadro Maarif Nezaret-i Celilesi'nden gelmiştir. Zikredilen kadroya Müdür Halil Bey, Canik Sultanisi Müdüriyetine naklen yerine Şam İkinci Sultanisi müdürü Vasfi Bey tayin olunmuş ve ikinci müdür Ömer Fevzi Efendi -idaredeki başarısızlığından dolayı- bir liva idadisi müdüriyetine tayin olunmak üzere açığa alınarak yerine Ma'mûretü'l-Azîz ikinci müdürlüğünden naklen Mahmud Efendi tayin buyurulmuştur. Bin kuruş maaşlı sermuidliğe Çanakkale sermuidi Behcet Kâmil ve beş yüz kuruş maaşlı muidliğe de yine Çanakkale muidlerinden Yaşar Efendiler tayin edilmişlerdir. Yine Bandırma, Erdek, Gönen mıntıkası tedrisat-ı ibtidai müfettişliğine Edirne Merkez İbtidâîsi muallimlerinden Abdülmecid Sami Efendi tayin olunmuştur. Bununla birlikte Sultanî ikinci müdürlüğünden açıkta kalan Ömer Fevzi Efendi'nin Bergama İdadisi Müdüriyetine tayin olduğu İzmir gazetelerinde yer almaktadır.³⁰ Gerçekleştirilen atama ve tayinlerde idareci ve öğretmenlerin, görevlerindeki performansları bakanlık ya da müdürlükçe dikkate alınmaktadır.

2.1.2. Yaygın Din Eğitimi Alanındaki Atama ve Tayin İşlemleri

Çalışmada din eğitimine dair faaliyetler de eğitim alanına girmesi dolayısıyla, ilgili kısımlara dair belge incelemesi yapılmış ve elde edilen veriler değerlendirmeye tabi tutulmuştur.³¹

Muhtelif yerlerde münhal bulunan cami imamlığı, hatipliği ve müezzinliği kadroları Evkaf Müdürlüğünce gazeteye ilan olarak verilmiştir. Nitekim senelik ücreti iki yüz elli kuruş olan Dinkçiler Mahallesi cami-i şerifi müezzinliği ilanı, münhal olan Sarnıç nahiyesinin Kireç

²⁸ Söz konusu haberin ayrıntıları için bk. KG, Nr. 73/3, 13 Eylül 1915.

²⁹ Eylül 1915'te Balıkesir genelinde eğitim alanında gerçekleştirilen geniş çaplı atama ve tayinlerle ilgili haber detayları için bk. KG, Nr. 73/3-4, 13 Eylül 1915.

³⁰ Maarif Nezareti tarafından gerçekleştirilen söz konusu atamaların haber ayrıntıları için bk. KG, Nr. 76/3, 04 Ekim 1915.

³¹ Cami görevlileriyle ilgili atama ve tayin işlemleri bilgilerinin yer aldığı gazete sayı ve sayfa numaraları şu şekildedir: 40/9, 41/10, 42/10, 48/6, 51/8, 54/6, 54/6, 54/6, 54/6, 75/3, 83/4.

ve Fırt nahiyesinin Paşa köyleri cami-i şerifi hitabet ciheti ilanı, münhal olan Bigadiç nahiyesinin Çam köyü cami-i şerifinin hitabet kadro ilanı, münhal olan Kasaplar Mahallesi cami-i şerifi imameti tayin ilanı, münhal olan Kepsut nahiyesine tâbi Kumlu köyü hitabet ilanı, münhal bulunan Balıkesir'in Kasaplar Mahallesi cami-i şerifi hitabet ilanı, münhal bulunan Korucu nahiyesinin Kümeli köyü camii hitabet ilanı, münhal bulunan Konakpınarı'nın Selimiye köyü camii hitabet ciheti tayin ilanı, Balıkesir'in Mirzabey Mahallesi Yoğurtçu Camii şerifi imameti için tayin ilanı gazete haberlerine yansımış olup, Fırt nahiyesinin münhal olan Karapürçek köyü hitabeti için Teşrinisaninin on beşinci günü sınav yapılacağı bilgileri yer almaktadır.³²

Korucu nahiyesinin Kümeli hatibi Mehmed Efendi Hicaz'da vefat etmiş ve ondan boşalan hatiplik, Kepsud'un Dereli köyündeki cami-i şerifin hitabet, Fırt nahiyesinin merkezinde Han Mahallesi cami-i şerifinin imamet, Balıkesir'in Davudlar köyü cami-i şerifi hitabet, Fırt nahiyesinin Batak karyesinin Çanacık Mahallesi cami-i şerifi hitabet, Hisaralanı karyesi cami-i şerifinin hitabet kadrolarının ilan olunduğu ve yukarıdaki isimleri yazılı camilerin münhal bulunan kadroları için bu ayın Rûmî on dokuzuncu perşembe günü sınav kararlaştırılmış olduğundan başvuracakların zikredilen günde öğleden önce Liva Mahkeme-i Şer'iyyesi'nin ilgili birimine başvurmaları ilân edilmiştir.³³

Yaygın din eğitimi alanında değerlendirilen cami hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde, bu hizmetleri yürüten imam ve hatiplerin kadro durumlarının belirli bir plan ve program dâhilinde takip edilmesi ve herhangi bir aksaklığa meydan bırakılmaması oldukça önemlidir. Nitekim zikredilen dönemde münhal bulunan kadrolar için imam ve hatip tayinleri belirli zamanlarda ilan edildiği ve yapılan sınavlarla söz konusu atamaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak hizmet eden imam hatipler, Osmanlı'nın son döneminde Şer'iyye ve Evkaf Vekâletine bağlı olarak hizmet etmekteydiler. Dolayısıyla tayin işlemleri ve sınavlar için başvuruların Liva Mahkeme-i Şer'iyyesi'ne yapılması istenmektedir. Ayrıca camilerin bulunduğu yerlerin durumuna göre ücret politikasının da değiştiği görülmektedir. Günümüzde 657 sayılı Devlet memurları kanununa tabi olarak her ay maaş alan cami görevlileri, adı geçen dönemde görev yerinin durumuna göre yıllık olarak belirlenen ücretle çalışmaktaydılar.

2.2. Muhtelif İş ve İşlemler

Her dönem ve devirde kuralların dışına çıkan insanları görmek mümkündür. Zikredilen dönemde de bazı uygunsuz faaliyetlerinden dolayı görevinden azledilenler olduğu gibi sınav şartlarına haiz olmadıkları anlaşılanların da kayıtlarının silindiği görülmektedir. Örneğin, Liva Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi, 13 Mayıs 331 Çarşamba günü Maarif Müdürü Sabri Cemil Bey'in başkanlığında toplanarak aldığı kararlarda Balya'nın Orhanlar köyü öğretmen yardımcısı Hasan Fehmi Efendi'nin uygunsuz bazı faaliyetleri sebebiyle öğretmenlikten azline karar verilmiştir. Yine Edremit ziraat öğretmeni olan merkez Koşucınarı mevkiindeki harman makinesi başında bulunan Mehmed Âkif Efendi; tespit edilen yolsuzluğundan dolayı azledilmiştir.³⁴ Liva Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin eğitim öğretimin planlanması ve yürütülmesindeki rolüne ek olarak denetimler sonucunda tespit edilen gayri resmî faaliyetleri de hükme bağladığı görülmektedir.

³² Yukarıda zikredilen yerlerin camilerine atanan cami görevlilerinin atama ve tayin ilanları ve ücretlerine dair haber ayrıntıları için bk. KG, Nr. 40/9, 25 Ocak 1915; 41/10, 01 Şubat 1915; 42/10, 08 Şubat 1915; 51/8, 12 Nisan 1915; 54/6, 03 Mayıs 1915; 75/3, 27 Eylül 1915.

³³ Söz konusu ilanın detayları için bk. KG, Nr. 48/6, 22 Mart 1915.

³⁴ Azledilme işlemlerine dair haber ayrıntıları için bk. KG, Nr. 59/4, 07 Haziran 1915; 70/7, 23 Ağustos 1915.

Eğitimin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesinde teftiş ve denetimlerin rolü yadsınamaz. Adı geçen dönemde de eğitim kurumlarının, idarecilerin ve öğretmenlerin denetlendiği görülmektedir. Mutat denetimlerin haricinde bazı zamanlarda Mutasarrıf Bey Maarif müdürüyle birlikte okulları denetlerdi. Nitekim Erdek'te yapımına karar verilen Dârüleytam hakkında bazı tetkikatta bulunmak ve o havalıyı teftiş etmek üzere mutasarrıf vekili Kemal Bey'in Maarif Müdürü Sabri Cemil Bey'le birlikte trenle Bandırma'ya giderek, orada gerekli denetimleri yapıp daha sonra merkez-i livaya döndükleri bilinmektedir.

İnsanın fitratında beğenilme arzusu bulunmaktadır. Dolayısıyla görevlilerin kurum amirleri tarafından takdir edilmeleri, yaptıkları başarılı çalışmaların ödüllendirilmeleri, hizmet kalitesinin artırılması için oldukça önemlidir. Bu, aynı zamanda mer'î mevzuatta belirlenmiş bir uygulamadır. Motive edilen çalışanların daha verimli hizmet ettikleri bilimsel olarak da kanıtlanmıştır. Anılan dönemde Balıkesir'de görevinde başarılı olanların başarı belgesiyle taltif edildikleri görülmektedir. Örneğin, Ilıca Mektebi Baş muallim muavini Muhammed Niyazi Efendinin adı geçen mektebin düzen ve tadrısında gösterdiği üstün gayretlerinden dolayı kendisine takdimname verilmiştir.³⁵

3. Yaygın Din Eğitimi

Genellikle camilerin etrafında şekillenen din eğitimi faaliyetleri toplumun birlik ve beraberliğine önemli derecede katkı sunmakta ve dönemin toplumunun sosyokültürel yönden şekillenmesinde kilit rol oynamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında toplumun millî ve mânevî anlamda motivasyonu ile ortak değerlerin öne çıkarılmasında bu faaliyetler oldukça faydalı olmaktadır.³⁶

Dönemin şartları dikkate alındığında din eğitimine dair icra edilen programlarda milletin millî ve manevî değerlerine oldukça ehemmiyet verildiği görülmektedir. Devlet erkânının katılımları ve milletin yoğun iştirakiyle ordunun muvaffakiyeti ve şehitlerin ruhu için ulema tarafından Buhari-i şerif ve Şifa-i şerif okunur ve hatimler indirilirdi. Aşağı Cami-i şerifte mevlid-i şerif ve dua programı yapılmış, Kepsut nahiyesi merkezinde Meclis-i Umumi azalarından Halil Rıfat Bey tarafından yaptırılan büyük bir caminin açılışını yapmak üzere cuma günü sakal-ı şerif ziyaretiyle mevlid-i şerif ve dualarla program icra edilmiş, adı geçen cami ve minaresinin yapımının sona ermesi dolayısıyla program yapılmıştır. Regaib gecesinde bütün cami ve minareler süslenmiş ve ordunun muzaffer olması için dualar edilmiş, Miraç gecesinde halk ibadethanelere koşarak âlem-i İslam'ın kurtuluşu için dualar etmiştir. Oruç ayı Ramazan'a dair bir yazı kaleme alınmıştır. Müslümanların bütün vakitlerini ibadete, yardımlaşmalara bağladığı, halkın küme küme mukabelelere, teravihlere, dualara koştuğu canlı bir ortam oluşturulmuştur. Meclis-i Umumî Abdulgafür Efendi tarafından yapılan dua ile açılmıştır.³⁷

Yukarıda zikredilen veriler, camilerde gerçekleştirilen hizmetlerin toplum için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. I. Dünya Savaşı yıllarında halkın moral ve motivasyona ihtiyacı vardır. Dönemin toplumunun muhafazakâr bir anlayışa sahip olduğu değerlendirildiğinde konunun önemi daha da artmaktadır. Cami inşaatlarının hızla devam etmesi, dini gün ve gecelerde halkın yoğun katılımlarıyla programların icra edilmesi ve Meclis-i Umumî'nin dualarla açılışının yapılması bunu göstermektedir. Toplumun bu ortak bilinç ve

³⁵ İlgili haberin detayları için bk. KG, Nr. 88/2, 27 Aralık 1915.

³⁶ Yaygın din eğitimi ile ilgili haberlerin yer aldığı sayı ve sayfa numaraları şu şekildedir: 37/2, 46/5, 55/1, 57/1, 60/1, 64/1, 64/8, 65/4, 84/1, 39/2.

³⁷ Zikredilen programların haber detayları için bk. KG, Nr. 37/2, 04 Ocak 1915; 46/5, 8 Mart Ocak 1915; 55/1, 10 Mayıs 1915; 84/1, 22 Kasım 1915; 57/1, 24 Mayıs 1915; 60/1, 14 Haziran 1915; 64/1, 12 Temmuz 1915; 39/1, 18 Ocak 1915.

hareketi beraberinde sağlam bir birlik ve beraberlik ruhunu da canlı tutmuş ve Cihan harbinde de memleketimizin kurtuluşuna zemin hazırlamıştır.

4. İdari ve Mali İşler

Eğitim kurumlarının giderleri ve eğitimci kadroların ücretleri eğitimin sağlıklı yürütülmesi için en önemli bölümlerden birisini oluşturur. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de eğitim giderleri konusunda oldukça ayrıntılı çalışmalar yürütülmüştür. Çalışmanın bu kısmında mektep bütçeleri, maaş ve maaşlar için tahsis edilen bütçe, harcırahlar, burs ya da eğitime destekler ve Tedrisat-ı İbtidaiye Vergisi'ne dair haberler yer almaktadır.³⁸

Meclis-i umumi heyetince geçen seneki toplantıda düşünülen kararların; maarif, nafia, umur-ı ziraiye ve baytariye, umur-ı ticariye ve iktisadiye, umur-ı idare ve belediye, taksimat-ı mülkiye ve hususat-ı sıhhiyeye taalluk etmek itibariyle başlıca yedi kısmın bütçe giderleri değerlendirilmiştir. Balıkesir genelinde mekteplerin genelindeki maddi ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır. Bunun için de Maarif bütçesi oluşturulurken bu ihtiyaçlar göz önünde bulundurulmuştur. O dönemde mekteplerin genel iş ve işlemleri için Liva genel meclisi tarafından bütçe giderleri ve tahsisatları konusunda ciddi çalışmaların yapıldığını görülmektedir. Bütçe toplantı kararları incelendiğinde savaşın da etkisiyle mektep bütçelerinde daralmanın yapıldığı, giderlerin daha hesaplı yapılmasına dair tedbirlerin alınmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Bununla birlikte bütçe belirlenirken ve tahsisat ayrılırken israfa düşülmemesi noktasında tedbirlerin de alındığını söylemek mümkündür. Özellikle yeni yapılan mektepler için önemli bir bütçe ayrıldığı anlaşılmaktadır.

İdari ve mali işlerin en önemli kalemlerinden birisi de eğitim alanında istihdam edilmiş olan görevlilerin maaş tahsisatlarıdır. Nitekim vilayet genelinde bulunan mekteplerin, başta yatılı Dâru muallimîn ve İdadi Mektebi gibi yapılacak olan okullar ve bütün bu mekteplerde istihdam edilenlerin maaşları ve masrafları, Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'nin mekâtib-i iptidaiye müfettişleri, ketebe ve hademe tahsisatının özel bütçeye dâhil edilmesi, İptidaiye mekteplerinde çalışan hademelerin maaşlarının artırılması ve Maarif dairesi için tayini gereken ketebe ve hademe maaşlarının bütçeye dâhil edilmesi, Kepsut'ta tesis edilecek Çiftçilik Mektebinin maaşları ve masrafları, Edremit İdadisi için bir senelik ve Bandırma İdadisi için de eğitim döneminin başından itibaren altı aylık olmak üzere maaş tahsisatı, Bandırma İdadisi Ulûm-i Diniye muallimliği maaşı Maarif Nezaret-i Celilesi'nin talimatları gereği iki yüz kuruşa indirildiği gibi mali iş ve işlemler dikkati çekmektedir.³⁹ İdari kadronun, öğretmenleri, okullarda hizmet eden hademe ve ketebenin ayrı ayrı maaş ve masraflarının bütçeye dâhil edilmesi çalışmalarının ayrıntılı ve planlı bir şekilde yapılması, dönemin ekonomik zor şartları düşünüldüğünde eğitime verilen değeri göstermesi açısından oldukça manidardır.

Maaşların ekonomik zorluklar ya da görevin durumuna göre artırılmasının talep edildiği görülmektedir. Merkez-i liva iptidai mektepleri bevvablarının maaşlarına zam verilmesine dair talepleri hakkında ve Balıkesir Numune Mektebi resim hocası Agop Efendi'nin -maaşının arttırılması hakkında- verdiği dilekçeye dair haberleri buna örnek gösterilebilir. Ayrıca

³⁸ Bu bağlamda yer alan gazete sayı ve sayfaları konu sırası itibariyle şu şekildedir: 39/2-4, 42/2, 43/1, 43/4, 46/4, 46/4, 46/5, 46/5, 47/1, 48/1-4, 49/8, 51/3-4, 53/1, 53/1, 54/3, 54/3-4, 60/1, 39/2-4, 40/2, 40/3, 42/2, 43/1, 43/2, 43/4, 46/3, 46/3, 51/3-4, 53/2, 76/3, 86/4, 46/2, 47/1, 39/7, 43/4, 78/3, 40/2, 46/3, 83/3 şeklindedir.

³⁹ Eğitim alanında istihdam edilmiş olan görevlilerin maaş tahsisatlarına dair haber ayrıntıları için bk. KG, Nr. 39/2-4, 18 Ocak 1915; 40/2, 18 Ocak 1915; 46/3, 08 Mart 1915; 51/3-4, 12 Nisan 1915; 53/2, 26 Nisan 1915; 76/3, 04 Ekim 1915.

malûliyet ve ihtiyarlık gibi sebeplerle muallimlikten çıkarılan ve emekli maaşı verilmediği için maaşsız kalan hocalara aylık verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰

Eğitim bütçeleri oluşturulurken bir eksiklik tespit edildiğinde gerekli müdahalelerde bulunulduğu görülmektedir. Maarif memurları harcırahı olarak bütçeye bir şey konulmamış olduğundan bahisle Hoca Mehmed Bey tarafından memurların harcırahı için 6000 kuruş konulmuş ve müdürlüğe tebliği uygun görülmüş ve muallimlerin harcırahı için bütçeye katkı sunulması kararlaştırılmıştır.⁴¹ Bu adımlar memurların malî hakları ve harcırahları konusunda bütçe görüşmelerinin yapıldığını ve konuya dair çözüm önerilerinde bulunulduğunu göstermektedir.

Eğitim konusu işlenirken günümüzde olduğu gibi o dönemde de eğitime destek mahiyetinde burs konusu, öğrencilerin eğitim ya da diğer masraflarına katkıların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bursa Ziraat Mektebinde tahsil gören yedi talebenin masraflarının Özel İdare'den ödemeleri yapılmıştır. Sultani Mektebinde yapılan müsamerelerden elde edilen hasılatın belirli bir miktar askere giden muhacir ve kimsesiz talebenin zarurî masraflarını gidermek üzere dağıtılması mutasarrıflıkça uygun görülmüş ve otuz altı öğrenciye 1930 kuruş verilmiştir. Dönemin ağır şartlarına rağmen eldeki dar imkânlarla maddi durumu iyi olmayan öğrencilerin ihtiyaçlarının giderilmeye çalışıldığı ve özellikle askere giden ihtiyaç sahibi öğrencilere de maddi destek sağlandığı görülmektedir.⁴² Sosyal devlet olmanın bir gereği olarak günümüzde de öğrencilere burs ve yardımların yapıldığı bilinmektedir.

5. Edebiyat

Eğitimin en önemli yapıtaşlarından birisi hiç şüphesiz edebiyattır. Toplumun kültürel kimliğinin oluşumu ve tahkim edilmesinde fevkalade önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda incelen gazete haberlerinde eğitim ve din eğitimine dair yazılar ile piyes yazıları, konferans notları ve muhtelif şiirler dikkati çekmektedir.⁴³

5.1. Yazılar

Bu bölümde gazetede yer alan eğitim ve edebiyat alanına giren yazılar incelenmeye çalışılmıştır. Genel olarak eğitim, yaygın din eğitimi, piyesler, konferanslar, şiirler ve diğer konulara dair yazılar ele alınmaktadır.

5.1.1. Eğitime Dair Yazılar

Osmanlının son döneminde medreselerin ıslahı, eğitim camiasının önemli gündem maddelerinden birisi olmuştur. Özellikle eğitimciler ve Osmanlı aydınları bu konuda ciddi araştırmalar yapmışlar, teklif ve önerilerini sunmuşlar ve görüşlerini dile getirmekten çekinmemişlerdir. Yazarlar da yayımladıkları kitap, makale ve yazılarında bu konuya dair düşünce ve fikirlerini açıklamışlardır. Nitekim Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi hakkında bir yazı kaleme alan Sîretî, medreselerin ıslahına dair görüşlerini bu yazısında ayrıntılarıyla kaleme almıştır.⁴⁴

⁴⁰ Maaş artırılması talepleri ve emekli maaşı bağlanmasına dair haber detayları için bk. KG, Nr. 40/3, 18 Ocak 1915; 43/1, 15 Şubat 1915; 43/4, 15 Şubat 1915.

⁴¹ İlgili haber ayrıntıları için bk. KG, Nr. 46/2, 08 Mart 1915; 47/1, 15 Mart 1915.

⁴² İhtiyaç sahibi öğrencilere yönelik sağlanan maddî yardım haber detayları için bk. KG, Nr. 39/7, 18 Ocak 1915; 78/3, 18 Ekim 1915.

⁴³ Bu bölümde yer alan gazete sayı ve sayfaları konu sırasına göre şu şekildedir: 52/1, 63/4-6, 65/1-2, 66/6, 67/5, 68/6-7, 69/1-3, 69/4-5, 73/4, 76/1, 77/2-3, 85/1-2, 89/3-4, 41/1, 57/1, 60/1, 64/1, 65/6, 66/1-2, 67/1-2, 67/6, 68/1-3, 68/7, 74/3-4, 75/3-5, 66/6-8, 67/7-8, 74/1-2, 74/5-6, 75/3-5, 78/3-5, 76/2-3, 77/3-4, 78/1, 79/1-2, 80/4, 81/1-2, 84/3, 85/2, 86/1-2, 41/1, 58/1, 64/1, 66/1, 68/2, 80/1.

⁴⁴ Sîretî'nin, medreselerin ıslahı konusundaki görüşlerini kaleme aldığı yazı için bk. KG, Nr. 52/1, 19 Nisan 1915.

Maarif Müdürü Sabri Cemil Efendi, Balıkesir’de yaklaşık dokuz ay görev yapmış ve gerek gazetede yayımlanan yazı ve şiirleriyle ve gerekse eğitim alanındaki idari faaliyet ve çalışmalarıyla Balıkesir’in eğitim hayatında önemli isimlerden olmuştur. Sabri Cemil Bey’in Karesi gazetesinde de yazı ve şiirleri yer almıştır. Yazı ve şiirlerinde genel olarak ahlak, eğitim içerik, yöntem ve teknikleri, okul ve öğretmenlerin görevleri gibi konuları ele almıştır. Nitekim onun tarafından kaleme alınan “Mektep Muhâzaraları”, “İslâmiyet ve Medeniyet”, “Mektebin Vazifesi”, “Az ve İyi” ve “Mekteplerimizde Meskenet ve Çare-i İzalesi” adlı eğitime dair yazıları hem eğitim camiasının hem de toplumun eğitilmesinde önemli katkılar sunmuştur.⁴⁵

M. Celaleddin gazetede seri yazılar yazmıştır. “İlim” başlığı ile bir yazı dizisi kaleme almış olan M. Celaleddin, ilim kavramını derinlemesine izah etmeye çalışmıştır. “İlim” başlıklı yazı dizisi dört yazıdan oluşmuş ve her hafta bir yazı ile gazetede yerini almıştır. “İlim” (Musâhabe: 1), “İlim” (Musâhabe: 2), “İlim” (Musâhabe: 3) ve “İlim” (Musâhabe: 4) başlıklı makalelerden oluşmaktadır. Bununla birlikte Encümen-i Liva azasından Burhaniyeli Hoca Mehmed tarafından kaleme alınan “Kız Çocuklarının Tahsili” başlıklı yazı, Nüzhet Nebil tarafından kaleme alınan “Ne Gördüm? Muallimlerle Hasbihal” ve “Ne İşittim? Muallimlerle Hasbihal” adlı makaleleri de toplumun ilim ve irfan dünyasına katkı sunmuşlardır. Yazıların muhataplarına odaklanıldığında Karesi gazetesinin toplumun farklı kesimlerine hitap ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim yazıların bir kısmı toplumun geneline hitap ederken, bir kısmı çocuklara bazıları da öğretmenlere yönelik kaleme alınmışlardır.⁴⁶

5.1.2. Yaygın Din Eğitime Dair Yazılar

Yaygın din eğitimi alanında gerçekleştirilen faaliyetlere, gazetede yazıların da önemli katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Camilerde ve müsamerelerde çeşitli vesilelerle birtakım etkinliklerin yanı sıra gazetede yayımlanmış yazılar da toplumdaki manevî ruhun beslenmesinde önemli rol oynamıştır. Dini gün ve gecelerde özellikle Mevlid gecesi, Regâib gecesi, Mi’rac gecesi, Ramazan ve muhtelif vaazlara dair gibi yazılar kaleme alınmış, adı geçen dinî geceler hakkında genel bilgiler toplumla paylaşılmıştır. Böylece halkın bu manevi geceleri de kutlanmıştır.⁴⁷

İnsanların iyiye ve güzele olan ihtiyacı her devrin en temel ihtiyaçlarından. Özellikle eğitimciler ve toplumun ahlaki sorumluluğuna sahip olan aydınların en önemli gündemlerinden biri halkın ahlak anlayışı olmuştur. Toplumun ahlaki yönden aydınlatılmasının bir aracı da yazıdır. Nitekim aynı kaygılardan olsa gerek Encümen-i livâ azasından Burhaniyeli Mehmed Hoca da “Ahlak” başlığında bir yazı dizisi kaleme almıştır.⁴⁸ Bu yazılarda genel olarak ahlak kavramını açıklamış ve ahlakın önemini vurgulamaya çalışmıştır. Özellikle çocukların ahlaklı bireyler olarak yetiştirilmesi konusunda bazı tavsiyeler vermiştir. Yazıların birbirinin devamı ve birbirini tamamlar nitelikte olduğu söylenebilir.

⁴⁵ Sabri Cemil Efendi tarafından kaleme alınan yazıların ayrıntıları için bk. KG, Nr. 63/4-6, 05 Temmuz 1915; 65/1-2, 19 Temmuz 1915; 69/1-3, 16 Ağustos 1915; 85/1-2, 06 Aralık 1915; 89/3-4, 03 Ocak 1916.

⁴⁶ M. Celaleddin, Burhaniyeli Hoca Mehmed ve Nüzhet Nebil tarafından kaleme alınan yazıların detayları için bk. KG, Nr. 66/6, 24 Temmuz 1915; 67/5, 02 Ağustos 1915; 68/6-7, 08 Ağustos 1915; 69/1-3, 16 Ağustos 1915; 73/4, 13 Eylül 1915; 76/1, 04 Ekim 1915; 77/2-3, 11 Ekim 1915.

⁴⁷ İlgili yazıların içerikleri için bk. KG, Nr. 41/1, 01 Şubat 1915; 57/1, 24 Mayıs 1915; 60/1, 14 Haziran 1915; 64/1, 12 Temmuz 1915.

⁴⁸ Burhaniyeli hoca Mehmed tarafından kaleme alınan Ahlak başlıklı yazı dizisinin içerikleri için bk. KG, Nr. 65/6, 19 Temmuz 1915; 67/1-2, 02 Ağustos 1915; 68/7, 08 Ağustos 1915.

Sîretî tarafından kaleme alınan “Vaazlar Nasıl Olmalıdır?” başlıklı makale, yazı dizisi şeklinde kaleme alınmıştır.⁴⁹ Özellikle imamlar için yol gösterici olacak niteliktedir. Bu yazılarında Sîretî, vaazların içerik, yöntem ve tekniklerine dair oldukça önemli tavsiyelerde bulunmaktadır. Vaazların etkisinin artırılmasına dair sunduğu görüşler günümüzde de dikkat edilmesi gereken maddeler olarak ifade edilebilir. Sîretî her ne kadar vaaz edenlere yönelik kaleme almış gibi görünse de zımnen topluma da vaazlar konusunda mesaj vermiş olmaktadır. Söz konusu yazılar içerdiği mühim bilgilerle ahlâkî ve irfânî anlamda halka din hizmeti sunan görevlilerin motivasyonunu artırdığı ve eğitim alanına önemli bir katkı sunduğu ifade edilebilir.

5.1.3. Piyes, Konferans ve Şiirler

Hem eğitim çevrelerinin hem de toplumun eğitim seviyesinin artırılmasında ve nitelikli hale getirilmesinde oldukça önemli işlevi olan piyes, konferans ve şiirlere dair yazıların gazete sayfalarına yansdığı görülmektedir. Maarif Müdürü Sabri Cemil tarafından kaleme alınan piyes notları genellikle mektep öğrencileri tarafından müsamerelerde halkın karşısında temsil ediliyor, halkın savaş günlerinde millî ve manevî yönden motivasyonunu yükseltiyor ve sanatsal faaliyet olarak halkın beğenisini kazanıyordu. Bu dönemde eğitimde Türk-İslam sentezinin yoğun bir şekilde işlendiği görülmektedir (Alkan, 2004: 201). Kaleme alınan şiirler de müsamerelerde genellikle mektep talebeleri tarafından icra edilmekteydi. Şiirlerin konuları vatan, bayrak, cesaret gibi millî ve manevî duygular şeklindedir. Bununla birlikte verilen konferanslara halkın oldukça yoğun bir şekilde katılım sağladığı görülmektedir.

Maarif Müdürü Sabri Cemil Bey tarafından kaleme alınan “Kafkasya Yolunda” adlı piyes metni üç bölüm şeklinde, “Bomba Tepesi” adlı piyes metni de iki perde halinde Karesi gazetesinin muhtelif sayılarında yayımlanmıştır.⁵⁰ Piyeslerin, yayımlandığı dönemin şartlarına kayıtsız kalmadığı ve savaştan olumsuz etkilenen toplumun, zafer duygularını okşayacak nitelikte kaleme alındığı görülmektedir. Piyeslerde öğrenciler tarafından genellikle düşmanla savaş sahneleri canlandırılır ve Osmanlı askerlerinin cesaret ve kahramanlıkları vurgulanırdı. Vatan için yapılan fedakârlıklara değinilirdi. Oyunların sonunda genellikle zafer elde edilir ve marşlarla bu zafer sahneleri kutlanırdı. Halkın yediden yetmişe büyük bir ilgiyle takip ettiği oyunlar genellikle açık hava sahnelerinde ve okul bahçelerinde gerçekleştirilen müsamerelerde sergilenirdi.

Dersaadet Dâulmuallimîn muallimlerinden İsmail Hakkı Bey’in konferansları da o dönemde hayli dikkat çeken eğitim faaliyetleri içerisinde değerlendirilmelidir. Konferanslar muhtelif okullarda ve yurtlarda verilmiş, ilgiyle takip edilmiş ve yoğun katılımlarla gerçekleştirilmiştir. İsmail Hakkı Bey tarafından Balıkesir’de Sultânî Mektebinde iki konferans verilmiş olup Dâulmuallimîn Tatbikat Mektebi muallimleri tarafından Konferansa dair notlar tutulmuştur. Okuma Yurdunda vermiş olduğu Konferans yazıları gazetenin 11 Ekim ve 18 Ekim nüshalarında yayımlanmıştır. İsmail Hakkı Bey Okuma Yurdu’nda “Maarif ve Terbiye” konferansları da vermiş ve bu konferanslara ait yazılar da 25 Ekim ve 1 Kasım nüshalarında yayımlanmıştır. Bununla birlikte Sultani Bahçesinde verdiği “Millî Terbiye” Konferansının kısımları da 8 Kasım, 29 Kasım ve 6 Aralık nüshalarında kendine yer bulmuştur. İsmail Hakkı Bey vermiş olduğu konferanslarda eğitimcilere ve öğrencilere özel tavsiyelerde bulunmuş ve

⁴⁹ Sîretî tarafından kaleme alınan anılan yazı dizinin detayları için bk. KG, Nr. 66/1-2, 24 Temmuz 1915; 67/1-2, 02 Ağustos 1915; 68/1-3, 08 Ağustos 1915.

⁵⁰ Sabri Cemil Bey tarafından kaleme alınan ve üç bölüm halinde yayımlanan “Kafkasya Yolunda” adlı piyes metinleri için bk. KG, Nr. 74/5-7, 20 Eylül 1915; 75/3-5, 27 Eylül 1915; 78/3-5, 18 Ekim 1915. İki bölüm halinde yayımlanmış olan “Bomba Tepesi” adlı piyes metinleri için bk. KG, Nr. 66/6-8, 24 Temmuz 1915; 67/7-8, 02 Ağustos 1915.

eğitimin nitelikli hale getirilmesine dair bilgiler sunmuştur. Konferanslarının eğitim camiasında ilgi uyandırdığı görülmektedir.⁵¹

Dönemin en etkili eğitim faaliyet ve etkinliklerinden birisi de şiirlerdir. Özellikle savaş ortamlarında şiirin duyguya hitap eden yönüyle oldukça etkili olduğu söylenebilir. Gazetede yer alan şiirlerin neredeyse tümü Maarif Müdürü Sabri Cemil Efendi tarafından yazılmıştır. Çocuklara yönelik kaleme alınmış olan “Al Sancağıma” ve “Osmanlı Vatanı” adlı şiirleri, “Gazi Ramazan” ve “10 Temmuz!” gibi şiirler hem gazete aracılığıyla toplumla paylaşılmış ve savaşın canlı bir şekilde gündem olduğu bir dönemde millî şuurun canlı tutulmasına önemli derecede katkı sunmuş hem de okul müsamerelerinde şiir okuma etkinlikleri ile eğitim faaliyetlerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Şiirler hem icra edici olarak öğrencileri hem de dinleyici olarak halkı oldukça etkiliyordu. Dolayısıyla topyekûn bir birlik ve beraberliğin pekiştirilmesinde önemli katkısının olduğu ifade edilebilir.⁵²

6. Müteferrik (Diğer Konular)

Müteferrik konular, çalışmanın diğer başlıkları altına alınamayan ve müstakil de olsa veri içeriği itibariyle çalışmaya yansıtılması önemli görülen konulardan oluşmaktadır. Bu bağlamda eğitim faaliyetlerine dolaylı katkı sunan kütüphane, Mevlevîhâne, müze gibi konulardan oluşmaktadır.⁵³

Somalı Hâfız Efendi Kütüphanesinin umumi kütüphane olarak kullanılırken buna ek olarak Balıkesir’de bir umumi kütüphane inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Balıkesir’de yapımı kararlaştırılıp keşif yaptırılan umumi kütüphane inşaatına başlanmak üzere Somalı Hacı Hafız Cemil Efendi mutemet tayin olunmuştur. Balya üst devre Fikret mektebinde tesis edilen kütüphaneye birtakım teberrullarda bulunulmuş olup, eserleri hediye eden kişilerin isimleri de gazete haberlerine konu edilmiştir. Erdek Kaymakamı Hakkı Baha Bey’in özel gayretleriyle bilhassa gençlere hizmet edeceği ümidiyle Erdek’te bir kütüphane yapılmış ve açılışı yapılarak halkın istifadesine sunulmuştur. Halkın açılan bu kütüphaneye gerek aynî gerekse nakdî bağış yapması konusunda ilanlar verilmiştir. İlan edildikten bir ay sonra Erdek kütüphanesine kitap ve para hediye eden kişilerin isimleri zikredilmiş ve onlara yaptıkları bu bağışlardan dolayı teşekkür edilmiştir. Kütüphaneler konusunda atılan adımlar halk tarafından sahiplenilmiş ve yapılan bu gayretli çalışmalara maddî destek sunulmuştur.⁵⁴

Balıkesir’de bir Mevlevîhâne Medresesi’nin olduğu bilinmektedir. “Mevlevîhâne Yangını” olarak kayıtlara geçen bir olay (M. 11 Mart 1915) perşembe geci sabaha karşı Mevlevihane Medresesinin üst katından yangın çıkmış, söndürme çalışmalarına rağmen dört odası ile bir dershanesi yanmış ve sonrasında yangının tamamen söndürülmüştür.⁵⁵ Söz konusu medrese Sultan IV. Murad Han vezirlerinden Balıkesirli İlyas Paşa tarafından Mevlevîhane olarak yaptırılmıştır.

⁵¹ İsmail Hakkı Bey tarafından verilen konferans notlarına dair bk. KG, Nr. 74/1-2, 20 Eylül 1915; 76/2-3, 04 Ekim 1915.

⁵² Sabri Cemil Bey’in gazetede yayımlanmış olan şiirleri için bk. KG, Nr. 58/1, 31 Mayıs 1915; 64/1, 12 Temmuz 1915; 66/1, 24 Temmuz 1915; 68/2, 08 Ağustos 1915.

⁵³ Söz konusu haberlerin geçtiği sayı ve sayfa numaraları konu sırasına göre şu şekildedir: 43/2, 45/4, 50/5, 54/2, 84/2, 86/6, 47/5, 73/3, 37/8, 66/1, 37/1.

⁵⁴ Kütüphane yapım aşamaları ve bağışlar konusunda haber ayrıntıları için bk. KG, Nr. 43/2, 15 Şubat 1915; 54/2, 03 Mayıs 1915; 84/2, 29 Kasım 1915; 45/4, 01 Mart 1915; 50/5, 05 Nisan 1915.

⁵⁵ Mevlevîhâne yangını haber detayları için bk. KG, Nr. 47/5, 15 Mart 1915.

Sonuç

Çalışmada 1915 yılı Karesi gazetesinde yayımlanmış olan haberler taranarak, eğitimle ilgili 296 haber belirlenmiş ve detaylı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Anılan senede yayımlanmamış olan 15 Kasım ve 20 Aralık nüshalarının haricinde haftalık olarak yayımlanan toplam 51 gazete nüshası incelenmiş ve elde edilen bulgular değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Verilerin analizi neticesinde haberler kategorize edilmiş, ana ve alt başlıklar oluşturulmuştur.

Gazete haberlerinin incelenmesi sonucunda, eğitimin neredeyse bütün alanlarına nüfuz eden bir konu çeşitliliğinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yedi ana başlık meydana gelmiştir: Eğitim Kurumları (Mekteplere Dair İş ve İşlemler), Eğitim İçeriği ve Metodoloji, Personel İşlemleri, Yaygın Din Eğitimi, İdari ve Mali İşler, Edebiyat, Müteferrik (Diğer Konular). Bunların alt başlıkları olarak da Mektep İnşa Faaliyetleri, Bina (Kiralama ve Bağış), Mektep Açılması İşlemleri (Mektep İhdası), Mektep Kayıt İşlemleri, Mektep ve Öğrenci Sayıları, Atama ve Tayin İşlemleri, Maarif Alanındaki Atama ve Tayin İşlemleri, Yaygın Din Eğitimi Alanındaki Atama ve Tayin İşlemleri, Muhtelif İş ve İşlemler, Yazılar, Eğitime Dair Yazılar, Dini Eğitime Dair Yazılar, Piyes, Konferans ve Şiirler. Bu başlıklar altında haber içerikleri ve ayrıntıları çalışmaya yansıtılmıştır.

Bulgulara göre, söz konusu dönemde Karesi’de eğitim alanında ciddi faaliyetlerin deruhte edildiği, Dârulmuallimîn, Dârulmuallimât gibi öğretmen yetiştirme okullarının ihdas edildiği, vilayet genelinde okullaşma oranlarının yükseltilmesi adına imar ve inşa faaliyetlerinin hızlı bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Mevcut okullara sınıf eklenmesi, yeterliliğinin artırılması çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalardan Mutasarrıf ve Maârif müdürü başta olmak üzere idarecilerin süreci hassasiyetle takip ettiği, halkın da kurumların gelişmesine maddî ve manevî yönden destek olduğu anlaşılmaktadır.

Okulların faaliyetleri arasında müsamerelerin önemli bir yer teşkil ettiği söylenebilir. I. Dünya Savaşı’nın olduğu bir dönem olması dolayısıyla halkın moral ve motivasyonunun en üst seviyede tutulması önemliydi. Bu bakımdan müsamereler, toplum psikolojisinin desteklediği kıymetli faaliyetlerinden birisidir. Müsamerelerde fener alayları, şiir dinletileri, tiyatro gösterileri, marşlar ve etkili konferanslar verilmekteydi. Özellikle Maârif Müdürü Sabri Cemil Bey’in kaleme aldığı şiirler öğrenciler tarafından solo ve koro ile okunmakta ve yine kaleme almış olduğu “Bomba Tepesi” ve “Kafkasya Yolunda” piyesleri, Hacı İlbeyi Numune Mektebi ve Karesi Sultanisi öğrencilerinden teşekkül ettirilen tiyatro ekipleri tarafından sahnelenmekteydi.

Savaşın çetin şartları devam etse de toplumun günlük resmî iş ve işlemlerinin aksamadan devam ettiği görülmektedir. Nitekim eğitim faaliyetleri özelinde bir yandan mektep bina ve inşa faaliyetleri durmaksızın devam ederken diğer yandan mekteplerdeki kadro istihdamı aksamadan sürdürülmüştür. Tayin ve terfi işlemleri, sınavlar, ödüllendirme, azil, teftişler vb. resmî iş ve işlemlerin devlet ciddiyeti içerisinde deruhte edildiği görülmektedir. Eğitim faaliyetleri ve etkinliklerine halk da her yönden önemli derecede katkı sunmaktadır.

I. Dünya Savaşı yılları olmasına rağmen Karesi gazetesi haberlerinin veri analizinde elde edilen bulgulara göre Karesi’de eğitim faaliyetlerinin büyük bir azim ve kararlılıkla devam ettiği, modern eğitim anlayışının kazandırılmaya çalışıldığı, mekteplerin modernizasyonu noktasında çalışmaların yürütüldüğü ve sürecin halkın da katılım ve desteğiyle yürütüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda çalışma, elde edilen bulgularla eğitim kurumlarının ve eğitimde modernleşme hareketlerinin tarihi açısından fevkalade önemli veriler sunmaktadır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Alkan, M. Ö. (2004). İmparatorluktan Cumhuriyet'e modernleşme ve ulusçuluk sürecinde eğitim. H. K. Karpat (Der.), *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si* içinde (73-142. ss.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. & Ertuğrul, Ö. (2022). Kemâleddin Bey, Mimar. *İslam Ansiklopedisi* içinde (230-231. ss.), 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hayta, N. & Ünal, U. (2003). *Osmanlı Devlet'inde yenileşme hareketleri (XVII. yy. başlarından yıkılışa)*. Gazi Kitabevi.
- Karesi Gazetesi*, 36-89. sayılar (10 Safer 1333/ 15 Kanunuevvel 1330/ 28 Aralık 1915 - 26 Safer 1334/ 21 Kanunuevvel 1331/ 03 Ocak 1916).
- Kubbealtı Lugatı (2023, Aralık 1). <http://www.lugatim.com/s/MU%C4%B0D>
- Özsarı, M. (2009). II. Meşrutiyet'in ilanından işgal dönemine kadar Balıkesir'de tiyatro (1908-1920). *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (16-17), 1-12.
- Polat, M. (2022). *Balıkesir basın tarihinin dibacesi: Karesi gazetesi, Karesi: Balıkesir'in ilk resmî gazetesi (I. Dönem 1886-1888)*. M. Bayyigit, M. Polat (Ed.), Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları.
- Şahin, M. & Tokdemir, M. A. (2011). II. Meşrutiyet döneminde eğitimde yaşanan gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 851-876.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (1997). *Mimar Kemalettin'in yazdıkları*. Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Yazıcı, N. (1997). Karesi gazetesi penceresinden Balıkesir'de dini hayat üzerine bazı gözlemler (1916-1917). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (37), 105-130.

Ek-1: Karesi gazetesinde çıkan eğitim haberleri

Nr.	S.	Tarih	BELGE ÖZETİ
36	3	28 Aralık 1914	Muallim muavini olarak tayin ve istihdamına dair
36	3	28 Aralık 1914	Muharrem Hasbi Efendi'nin tercüme-i hâline dair
36	4	28 Aralık 1914	Haydarçavuş Cami-i şerifi müezzini Bergamalı doksan yaşlarında Hafız Mehmed Efendi'nin yanarak vefatı
36	4	28 Aralık 1914	Giresun nahiyesi merkezindeki büyük mektep inşaatının yakın zamanda açılma resmi icra olunacağı
37	1	4 Ocak 1915	Osmanlı saltanat ve devletinin kurulduğu mübarek günün yıldönümü Büyük İstiklal Şenliğine dair
37	2	4 Ocak 1915	Buhari ve Şifa-i Şerif hatmine dair
37	4	4 Ocak 1915	Mektebe kaydolurken hüviyet cüzdanını ibraza mecbur olduğuna dair
37	5	4 Ocak 1915	Memurünün hîn-i tayinlerinde behemehâl tercüme-i hâl varakasını i'taya mecbur oldukları
37	8	4 Ocak 1915	Bir medreselinin cep feneri icadına dair
38	3	11 Ocak 1915	Münhal olan Balıkesir Meclis-i Umumi azalığına müderrisinden Yağcılarlı Halil Fevzi'nin intihab edildiğine dair
38	4	11 Ocak 1915	187 talebesi olan Balıkesir Sultani'sinin başka talebe kabul edemeyeceğine dair
39	2	18 Ocak 1915	Meclis-i umumide Abdülgafur Efendi tarafından dua yapıldığına dair
39	2-4	18 Ocak 1915	Leylî dârulmuallimîn ve İdadi Mektebi ile diğer mekteplerin tesis ve küşadına ve cümlesinin maaşat ve masarifine dair
39	7	18 Ocak 1915	Bursa Ziraat Mektebinde tahsil gören yedi talebenin masraflarının İdare-i Hususiye'den tesviye ve i'ta olduğuna dair
40	2	25 Ocak 1915	Abdülgafur Efendi, Halil Efendi ve Rıza Bey'in tedrisat-ı iptidaiye meclis azalığına intihaplarına dair
40	2	25 Ocak 1915	Marmara eşrafından Hacı Mustafa Ağazade Ahmed Ağa tarafından maarif namına yirmi bin kuruş kıymetinde bir bina terk ve teberru edildiğine dair
40	2	25 Ocak 1915	Balya meclis-i idaresi ile Sındırgı muhasebe-i hususiye memurluğunun kazaları dâhilinde Maarif'e ait olan kaplıcaların tamir ve inşası hakkındaki mazbata ve tahriratın Maarif encümenine tevdiine dair
40	2	25 Ocak 1915	Dâhiliye Nezaret-i Celilesinin mekâtib-i iptidaiye müfettişleri, ketebe ve hademe tahsisatının hususi bütçeye ithalinin mutalaasına dair
40	2	25 Ocak 1915	Hane sayısına göre köylere ilave muallim gönderilmesine dair
40	2	25 Ocak 1915	332 senesinde merkezde bir "Mekteb-i Sanayi" ve 333 senesinde bir "Dârulmuallimat" küşadına ve 331, 332, 333 senelerinde birer "Ana Mektebi" açılması esaslarının kabul edildiğine ve bundan sonraki beş senedeki maaş giderine dair
40	3	25 Ocak 1915	Merkez-i liva iptidai mektepleri bevvalarının zamm-ı maaş arzuhaline dair
40	3	25 Ocak 1915	335 senesinde seksen beş karye mekâtibinin tam kadrolu bir hâle getirilmesinden sarf-ı nazar ve bu cihetin diğer senelere taliki ile sene-i mezkûrede kırktan elli haneye kadar olan doksan karyeye birer muallim tayinine dair
40	4	25 Ocak 1915	Encümen-i liva tarafından tanzim ve meclis-i umumide kıraat olduğunu yazdığımız mütalaanameye dair
40	4	25 Ocak 1915	Muallim ihtiyacını karşılamak için sene-i âtiyede muallim yetiştirecek Dârulmuallimînin tevsine dair
40	9	25 Ocak 1915	İki yüz elli kuruş ücret-i seneviyesi bulunan Dinkçiler Mahallesi cami-i şerifi müezziniği ilanına dair
40	10	25 Ocak 1915	Yüz elli kuruşla ve bilmitihan bir <u>dersiam</u> tayin ilanına dair
40	10	25 Ocak 1915	Münhal olan Sarnıç nahiyesinin Gerç karyesi cami-i şerifi hitabeti ilanına dair
41	1	1 Şubat 1915	Mübarek mevlid gecesine dair bir yazı ve şiir

41	4	1 Şubat 1915	Servet Bey'in Dârulmuallimîn binasının dahi tevsii hakkındaki teklifinin maarif encümenince nazar-ı dikkate alınması münasip görüldü.
41	6	1 Şubat 1915	Muallim muavinlikleri için tayin edilen imtihan müddetinin kanunusani nihayetine kadar temdid edildiği
41	10	1 Şubat 1915	Münhal olan Sarnıç nahiyesinin Kireç ve Fırt nahiyesinin Paşa karyeleri cami-i şerifi hitabet cihetleri ilanına dair
42	1	8 Şubat 1915	“Bir dârulmuallimîn binasının inşası” lüzumuna dair maarif müdiriyetinden verilen müzekkerenin maarif encümenine yollandığına dair
42	2	8 Şubat 1915	Bazı köylerin mekteplerinin yeniden inşası için Sındırgı kaymakamlığından yazılan tahriratın Maarif Encümenine havale edildiğine dair
42	2	8 Şubat 1915	Sındırgı merkezindeki devre-i âliye mektebi için sıra ve elifba ve yazı tahtası alınmak üzere 285 kuruşluk tahsisat verilmesine dair
42	2	8 Şubat 1915	Hoca Mehmed Bey maarif encümenince tanzim edilen tarifname hakkında
42	2	8 Şubat 1915	Erdekli Mehmed Efendi “Erdek kasabası Rum mektebi için dahi muallim tahsisatı verilmesini” teklif ettiğine dair
42	2	8 Şubat 1915	Bandırma İdadisi için şehri beşer yüz kuruştan kira bedelinin kabulü takarrur ettiğine dair
42	2	8 Şubat 1915	Leylî talebe miktarı sekseni tecavüz etmemek üzere mümkün olursa Dârulmuallimînin dört sınıfının birden küşadı için encümen-i daimiye salahiyet verilmesine dair
42	10	8 Şubat 1915	Münhal olan Bigadiç nahiyesinin Çam karyesi camisinin hitabet ciheti ilanına dair
43	1	15 Şubat 1915	Hasan Çelebi Mektebine bitişik olan kahvehanenin o mektebe verilerek dersanelerin genişlettilmesi
43	1	15 Şubat 1915	Gelecek sene bütçesine Bandırma Numune Mektebi tahsisatının tam olarak konulması talebine dair
43	1	15 Şubat 1915	Kepsud'un Osmaniye ve Mahmudiye köylerine yalnız bir mektep parası verilmiş ise de bunların arası uzak olduğundan dolayı muallimlerden birinin Osmaniye'de, öbürünün Mahmudiye'de bulundurulması talebine dair
43	1	15 Şubat 1915	Balıkesir Numune Mektebi Resim hocası Agop Efendi'nin maaşının arttırılması hakkında verdiği arzihâle dair
43	2	15 Şubat 1915	Dârulmuallimîn için bir ziraat hocası tahsisatı ve hoca maaşının da bütçeye konulması hakkında
43	2	15 Şubat 1915	Balıkesir'de bir umumi kütüphane meydana getirilmesi ve şimdilik Somalı Hâfız Efendi Kütüphanesinin umumi kütüphane ittihazına dair
43	4	15 Şubat 1915	Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesinin bir şubesi de Balıkesir'de açılabilmek için ayda 2500 kuruşun adi bütçeye konulması hakkında
43	4	15 Şubat 1915	Sultani Mektebi meccani talebe için 40.000 kuruşun bütçeye konulması ve liva talebesinin meccanen kabulü hakkında
43	4	15 Şubat 1915	Malûliyet ve ihtiyarlık gibi sebeplerle muallimlikten çıkarılan ve tekaüdiye vermediği için eli boş kalan hocalara aylık verilmesine dair
43	4	15 Şubat 1915	Bandırma idadi mektebi eylül iptidasında açılmak üzere Numune Mektebinin şimdiki hâliyle kalmasına dair
44	1	22 Şubat 1915	Abdülhafur Efendi'nin mekteplerin kadrolarının Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'na tevfiği hakkındaki teklifine dair
44	1	22 Şubat 1915	Sındırgı dâhilinde tahsisatı mükerrer olarak konulduğu anlaşılan üç mektebe ait masrafın yine sındırgı dâhilinde diğer büyük köylere verilmesine dair
44	3	22 Şubat 1915	Dersaadet Jandarma Zabıt Mektebinin dördüncü kısım idadi mezunları hakkında Şerait-i kayıt ve kabulüne dair
45	1	1 Mart 1915	Dârulhilâfetilaliyye Medresesinin Balıkesir'de de bir şubesinin teşkili ve aylık iki bin beş yüz kuruşun adi bütçeye vaz' ve derci hakkında
45	4	1 Mart 1915	Erdek'te bir “kütüphane” tesis ve küşad edildiğine dair

46	2	8 Mart 1915	Maarif memurları harcırahı olarak bütçeye bir şey konulmaması olduğundan bahisle müzakere edildiğine dair
46	3	8 Mart 1915	Mekâtib-i iptidaiye hademesi maaşatının tezyidi hakkında
46	3	8 Mart 1915	Maarif dairesi için tayini icab eden ketebe ve hademe maaşatının bütçeye ithali hakkında
46	3	8 Mart 1915	Marmara eşrafından Ahmed Ağa'nın teberru ettiği mektep binası için inşaat tahsisatı verilmesi ve mumaileyhin maarif nişanıyla taltifi hakkında
46	3	8 Mart 1915	İvrindi nahiyesi merkezine bir leylî mektep tahsisatı verilmesi hakkında
46	3	8 Mart 1915	Konakpınarı müdürlüğünün leylî mektep vücuda getirilmesi ve bazı mektepler inşaatı için ahaliye iane tevzii hakkında
46	3	8 Mart 1915	Erdek mekteplerine mubassır tayini hakkında
46	3	8 Mart 1915	Edincik'te maarife ait zeytinlikleri icaresi bakayasından tahsisat i'tası zımında encümen-i daimiye salahiyet verilmesi
46	4	8 Mart 1915	Armutabad nahiyesinde istenilen İnas Mektebi tahsisatı konulduğu ve sanayi mektebinin merkez-i livada bile tesisi mümkün olamadığı
46	4	8 Mart 1915	Korucu merkezinde rüşdiye tesisi mümkün olamayacağı ve yüz elli haneden dün karyelere mektep verilemeyeceği
46	4	8 Mart 1915	Gönen Sarıköy nahiyesine bir inas muallimesi tahsisatı verildiği ve diğer köylerin de yüz elli haneden fazlasına muallim tahsisatı vaz' edildiği
46	4	8 Mart 1915	Giresun'a bir inas muallimesi verildiği gibi, mektepleri de tam kadrolu olduğuna ve inşaat için ahaliye nahieyce iane tevzii icab edeceğine dair
46	4	8 Mart 1915	Sındırgı'da bu sene bütçesine inşaat için tahsisat vaz' edilemediğine ve mekteplerin mahallince inşası çaresinin teminine dair
46	4	8 Mart 1915	Türkçe Elif-ba kitabı hakkında Maarif Müdürlüğünün 7 Kanunusani Sene 330 tarihli müzekkeresi
46	4	8 Mart 1915	Balya'da 150 haneden fazla karyelere muallim tahsisatı konulduğundan o vechile icra-yı icabı
46	4	8 Mart 1915	Numune iptidaileri kadroları ıslah edilmiş ise de "Ana" mektepleri küşadı ve Mekâtib-i İptidaiye'den bazılarının leylîye tahvili hususu
46	4	8 Mart 1915	Balya'da tam kadrolu mektepler için ikişer ve birer hademe tahsisatı vaz' edildiği
46	4	8 Mart 1915	Tedrisat-ı iptidaiye müfettişleri ihdas ve tahsisatı bütçeye vaz' ve ithal edildiği
46	4	8 Mart 1915	Bandırma'da mekâtib inşaatı için bu sene tahsisat konulamadığına ve leylî mekâtib tesisi bu sene mümkün olamadığına ve idadi mektebi için 331 Eylülünden itibaren şehri beş yüz kuruş kira tahsisatı vaz' edildiğine dair
46	4	8 Mart 1915	Burhaniye'nin Dere-i kebir karyesine bir inas muallimesi tayini hakkında
46	5	8 Mart 1915	Bigadiç'te mektep inşasına medar olmak üzere tamirat bedelinden dört bin kuruş verildiğinin, inas muallimesi için tahsisat konulduğu gibi, muallim bulunduğu i'zam edileceğinin ve başkaca inşaat masrafı verilemeyeceği
46	5	8 Mart 1915	Dârulmuallimîn binasının tevsi ve tadili hakkında
46	5	8 Mart 1915	Aşağı Cami-i şerifte mevlid-i şerif kıraati ve dua
47	1	15 Mart 1915	Muallimîn harcırahı, 5000 Dârulmuallimîn kira bedeli ve dâr-ı mezkûr neharî talebesi için bütçeye katkı konusuna dair
47	1	15 Mart 1915	Mekâtib-i İptidaiye'de Kur'an-ı Kerim talim eden zevatın erbab-ı iktidardan olmasının temini ve gerekli tayinlerin yapılması talebine dair
47	1	15 Mart 1915	Mekâtib-i iptidaiyede Kur'an-ı Kerim ders saatlerinin tezyidine dair
47	3	15 Mart 1915	Mevcut leylî Dârulmuallimîn'in talebe ve muallim kadrosu itmam, Balıkesir ile Gönen'de bulunan Numune Mektepleri Maarif Nezaret-i Celilesinin emri vechile altı sınıfa iblâğ ve Bandırma Numune Mektebi ağustos nihayetine kadar yeni kadro mucibince ibka edileceğine dair
47	3	15 Mart 1915	Üç tedrisat-ı iptidaiye müfettişi tayin olunacağına dair
47	3	15 Mart 1915	Hanesi yüz elliden fazla olan bütün köylerde ikişer dersshaneli 28 mektep tesis edileceğine dair

47	3	15 Mart 1915	Merkez-i livada, Bandırma ve Edremit'te bir Ana Mektebi açılacağına dair
47	3	15 Mart 1915	Merkez-i livada bir Mekteb-i Sanayi açılacağına dair
47	3	15 Mart 1915	Hanesi yüzden yüz elliye kadar olan bütün köylerde ikişer dersaneli 70 mektep tesis edileceğine dair
47	3	15 Mart 1915	Merkez-i livada bir Dâru muallimat açılacağına dair
47	3	15 Mart 1915	Hane sayısına göre farklı derslik sayılarıyla mektepler açılacağı
47	3	15 Mart 1915	Hâlihazırda biri "Dâru muallimîn", biri "İdadi", üçü "Numune" olmak üzere 164 mektep mevcuttur. Bu miktar; beş sene zarfında 371'e bâlîğ olacağı
47	4	15 Mart 1915	Kepsut'ta bir Leylî Çiftçi Mektebi tesis edileceği
47	4	15 Mart 1915	Bursa Ziraat Mektebine müdavim liva talebesi miktarı on beşe iblâğ edileceğine dair
47	5	15 Mart 1915	Mevlevihane yangınına dair
48	1-4	22 Mart 1915	Geçen sene Maarif bütçesi yekûn-ı umumisine dair
48	5	22 Mart 1915	Balıkesir Numune Mektebi Müdürlüğüne muallim tayinlerine dair
48	6	22 Mart 1915	Münhal olan bazı köy camilerine imam ve hitabet tayin ilanlarına dair
49	8	29 Mart 1915	Liva encümeni ile tedrisat-ı iptidaiye meclisinin sarfiyat icrasına dair bütçe tespiti ve bazı mektep faaliyetlerine dair
50	5	5 Nisan 1915	Erdek kütüphanesine kitap ve para hediye eden zevât ve onlara teşekkürüne dair
50	6	5 Nisan 1915	Liva maarif müdürlüğüne bu kere Şam Sultani müdürü Sabri Cemil Bey'in tayin olunduğuna dair
50	8	5 Nisan 1915	Merkez kız mektebi için evvelki Teceddüt Mektebi binası kiralandığına dair
50	8	5 Nisan 1915	Bandırma Numune Mektebi yapılan muallim tayinleri hakkında
51	3-4	12 Nisan 1915	Kepsut'ta tesis edilecek Çiftçilik Mektebinin maaşât ve masarif-i daimesine dair
51	8	12 Nisan 1915	Münhal olan Kasaplar Mahallesi cami-i şerifi imameti tayin ilanı
52	1	19 Nisan 1915	Dâruhilâfetilaliyye Medresesi hakkında
52	4	19 Nisan 1915	Muhtelif müfettiş atamalarına dair
52	4	19 Nisan 1915	Bir hesap ve tahrirat kâtibi, maarif kâtipliğine tayinlerin yapıldığına dair
52	4	19 Nisan 1915	Merkez-i livadaki Numune İptidaisinin İlbey; Bandırma Numune İptidaisi'nin Orhaniye; merkez-i livadaki İnas İptidaisi'nin Fatma Sultan, üç dersaneli İnas Mektebinin de Midhat Paşa namlarıyla tevsiminin kararlaştırıldığına dair
52	5	19 Nisan 1915	Helalca köyü mektebinin hocası Hafız Halil Efendi birinci muallimliğe büyütülerek muallim muavinliğine de Bigadiç'in Hisar köyü hocası Kemal Efendi tayin edildiğine dair
52	8	19 Nisan 1915	Liva Maarif Müdürlüğüne tayin olan Sabri Cemil Beyefendi evvelki gün gelerek işe başladığına dair
52	8	19 Nisan 1915	İnas talibatıyla Numune Mektebi talebesi bulunan Sultani altındaki binanın her iki kısmı Dâru muallimîne tahsis olunarak, İnas talibatının matbaa yanında bulunan evvelki mekteplerine ve Numune Mektebi talebesinin de eski hastahaneye nakline ve mezkûr hastahanenin tarafeynine dört oda ilâvesine karar verildiği
53	1	26 Nisan 1915	Mekatib-i İbtidaiye fukara talebe ve tâlibatına mahsus kütüb ve resail bedeli olarak bütçeye tahsisat konulmuş olduğu
53	1	26 Nisan 1915	Balıkesir'de inşası takarrür eden leyli Dâru muallimîn binasına hemen başlanmak üzere Maarif Nezaret-i Celilesinden bir plan istenildiğine dair
53	1	26 Nisan 1915	İdadi mektebi ile eylülünden itibaren tesisi mukarrer bulunan Bandırma İdadisi için hususi bütçede tahsisatına dair
53	2	26 Nisan 1915	Edremit İdadisi için bir senelik ve Bandırma İdadisi için dahi sene-i dersiyeye ibtidasından itibaren altı aylık olmak üzere maaş tahsisatı

53	2	26 Nisan 1915	330 ve 331 Maarif bütçelerinde tahsisatı mevcut mekâtib-i ibtidaiyeden birçoğu muallimsizlik yüzünden açılmadığı tahkikat-ı vakıadan anlaşılıp, hangi mektepler için kaçar kuruş maaşla kaç muallim ve muallimeye lüzum hâsıl olduğunun Maarif Müdürlüğüne tebliğine dair
53	2	26 Nisan 1915	Kepsut'ta tesisi takarrür eden Çiftçi Mektebi ittisalinde arazi-i seniyyenin mekteb-i mezkûra terk ve tahsisi istirhamına dair
53	3	26 Nisan 1915	Bursa Ziraat Mektebi'ne müdâvim liva talebesi miktarının on beşe iblağı takarrür ettiğinden evvelce müttehaz kararda gösterilen nisbet dairesinde talebeler tedarikine dair
53	5	26 Nisan 1915	Midhat Paşa İbtidaiyesiyle üç sınıflı Fatma Sultan İbtidaiyesi İnâs Mekteplerinin muallime ve hademe tayinlerine dair
53	5-6	26 Nisan 1915	Daru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesine dair bir yazı -Sireti-
54	2	3 Mayıs 1915	Edremit İdadi Mektebine iki odanın ilavesi hakkındaki iş'ar tervic olunarak, mahallinden bir kıt'a keşifnâme istenmiş olduğuna dair
54	2	3 Mayıs 1915	Balıkesir'de tesisi kararlaştırılıp, keşfi icra ettirilen kütüphâne-i umûmî inşaatına hemen başlanmak üzere, Somalı Hacı Hafız Cemil Efendi mutemet tayin olunduğu
54	3	3 Mayıs 1915	Gönen Numune Mektebine yapılan tayinlere dair
54	3	3 Mayıs 1915	Tedrisât-ı İptidaiye Kanununun on beşinci madde-i muaddelesi mucibince icra edilen tahkikata nazaran bu tevziatın her kazaya isabet eden miktarına dair
54	3-4	3 Mayıs 1915	Liva Encümeni ve Tedrisât-ı İptidâiye Meclisi azası tarafından Balıkesir kazasına isabet eden 379.639 kuruşun kasaba, nevâhî ve kurâ üzerine taksimatına dair
54	6	3 Mayıs 1915	Münhal bulunan Kepsut nahiyesine tâbi Kumlu karyesi Hitabet ciheti tayin ilanı
54	6	3 Mayıs 1915	Münhal bulunan Balıkesir'in Kasaplar Mahallesi cami-i şerifinin Hitabet ciheti tayin ilanı
54	6	3 Mayıs 1915	Münhal bulunan Korucu nahiyesinin Kümeli karyesi camii Hitabet ciheti tayin ilanı
54	6	3 Mayıs 1915	Münhal bulunan Konakpınarı'nın Selimiye karyesi camii Hitabet ciheti tayin ilanı
55	1	10 Mayıs 1915	Kepsut nahiyesi merkezinde büyük bir cami-i şerifin tecdiden ihyâ ve inşasının hitam bulduğu ve cuma günü sakal-ı şerif ziyaretiyle mevlid-i şerif ve dualarla açıldığı
55	5-6	10 Mayıs 1915	Sene-i hâliye ağustosunda icra olunacak Ulûm-i Şer'iyeye, Fünun ve Edebiyat mülâzemet ruusu imtihanlarının daire-i şumulünü mübeyyin tanzim olunup İstanbul Dârulfünun müdür-i umûmîsi tarafından irsal kılınan cetvellerden bir nüshasına dair
56	3	17 Mayıs 1915	Bilumum mekâtip imtihanlarına mayısın on beşinden itibaren başlanması telgrafla Maarif Nezâret-i Celîlesinden emir ve iş'ar buyurulduğuna dair
57	1	24 Mayıs 1915	Regâib gecesine dair
57	4	24 Mayıs 1915	Hacı İlbeyi Numune Mektebi ve devre-i ulâ Türkçe, Kıraat, Elifba muallimi Tahir Efendi'nin sultânî Edebiyat muallimliği vekâletine tayin olunmasına binaen, yerine Sultânî kısm-ı iptidai muallim-i ulâ vekili Abdürrahim Efendi tayin edildiği
58	1	31 Mayıs 1915	Maarif müdür-i muktederi Sabri Cemil Beyefendi tarafından ihdâ buyurulan manzumeye dair
58	3	31 Mayıs 1915	Perşembe gününden itibaren bütün mekteplerin imtihan-ı umûmilerine başlandığına dair
58	4-5	31 Mayıs 1915	1331 senesi ulûm-i edebiye mülâzemet-i ruûs imtihanının daire-i şumulünü mübeyyin cetvele dair
59	4	7 Haziran 1915	Liva Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi; 13 Mayıs 331 Çarşamba günü Maarif Müdürü Sabri Cemil Beyefendi'nin riyaseti altında toplanarak alınan kararlara dair
60	1	14 Haziran 1915	Mi'rac gecesine dair
60	1	14 Haziran 1915	Bu sene Balıkesir Sultânîsi tahsilini ikmal eden Lemi Nihad Bey tarafından yazılan vedâ'iyeye dair

60	3	14 Haziran 1915	Eski Dârulmuallimînlerden mezun mekâtib-i ibtidâiye muallimlerinin eyyâm-ı tatiliyede Balıkesir Dârulmuallimînine celb ile Tedrisat-ı İbtidâiye Kanununa ve programa tevfikân tedrisat icrası usulünün gösterilmesine dair
60	4	14 Haziran 1915	Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkatının kırk üçüncü maddesi mucibince haziran iptidasından ağustos nihayetine kadar devam etmek üzere ehliyetname imtihanı küşad edileceğine dair
60	4	14 Haziran 1915	Ehliyetname imtihanı icra edilecek derslere dair
60	4	14 Haziran 1915	Ehliyetnâme mülakâtına dair
61	1-2	21 Haziran 1915	Evlâd-ı şühedânın talim ve terbiyesi için vücuda getirilecek müessesat idaresine mukteza vâridât hakkında kanun-ı muvakkat
61	4-5	21 Haziran 1915	Talim ve terbiye sütunları: Ezbercilik yazısı
61	8	21 Haziran 1915	Bütün mekteplerin umumi imtihanları evvelki gün bittiğine dair
62	4	28 Haziran 1915	Geçenlerde umumi imtihanları icra ve ikmal edilmiş olan Balıkesir Sultânî Mektebinden neş'et eden efendilerin esâmisi ber-vechi âtidir: (Liste)
62	4	28 Haziran 1915	Balıkesir'de bir Dârulmuallimîn inşa edilmek üzere mimar Kemal Bey tarafından tanzim edilen pek muhteşem bir plan, inşaata başlanması için keşifname tanzimi livâ encümenince kararlaştırıldığına dair
62	4	28 Haziran 1915	Cumartesi gününden itibaren Dârulmuallimîn'de icrasına başlanacağını yazdığımız tatbikat-ı tedrisiyye -seksen kadar muallim hazır olduğu hâlde- yevm-i mezkûrda bi-mennihi'l-Kerîm mübâşeret kılındığına dair
62	6-7	28 Haziran 1915	1331 senesi fûnûn mülazemet-i ruûs imtihanının dâire-i şümûlünü mübeyyin cedveldir.
63	3	5 Temmuz 1915	Hacı İlbeyi Numune Mektebi'nin darlığı hasebiyle iki tarafından bazı odaların ilâvesi evvelce takarrur etmişti. Mutasarrıf Beyefendi Hazretleri geçenlerde bizzat icra ettikleri tedkikatta zaten basık olan mekteb-i mezkûr binasının tarafında bu suretle odalar ilâvesini kat'iyen muvafık bulmayarak, bu odaların; binanın üst tarafına inşası için resminin ve keşifnamesinin ona göre tanzimini sermühendis beye emretmişlerdir.
63	3	5 Temmuz 1915	Balıkesir'de Hacı Mehmed Ağa Mektebi binasının tamir ile işe yaramayacağı gibi İrfan Mektebi de kabil-i ikamet bir hâlde olmadığını bizzat tedkik ve müşahede buyuran Mutasarrıf Beyefendi Hazretleri bu iki mektep talebesini istiâb edecek surette altı sınıflı bir mektebin inşası için keşifnâmesinin tanzimini emretmiş ve bu bâbda encümen-i livâca da itihâz-ı karar edilmiştir. Bundan başka bir cami odasından ibaret olan Kırımılılar Mektebi yerine de yeniden bir mekteb inşası kararlaştırılmıştır.
63	3-4	5 Temmuz 1915	İnşası kararlaştırılan Dârulmuallimîn binası planına dair
63	4	5 Temmuz 1915	Güllü Mektebi'nin kâfi miktar bahçesi olmadığı Mutasarrıf Beyefendi Hazretleri tarafından görülerek ittisalindeki evlerin istimlâki suretiyle bir bahçe tedarik edilmesi encümen-i livâca kararlaştırılmıştır.
63	4	5 Temmuz 1915	Evvelce livâ tedrisât-ı ibtidâiyye müfettişliğine tayin olunduklarını yazdığımız zevatın evsaf ve şerâit-i kânuniyyeyi hâiz olmadıkları anlaşıldığından Maarif Nezaret-i Celilesinin vuku bulan emir ve iş'ârı üzerine perşembe gününden itibaren kayıtları terkîn olduğu haber alınmıştır.
63	4	5 Temmuz 1915	Dârulmuallimîn'de icra edilmekte olan tatbikât-ı tedrisiyyeye 115 muallim iştirak etmiştir. Tatbikata pek semeredar bir surette devam edilmektedir. Bizzat maarif müdir-i muhteremi Sabri Cemil Beyefendi de bu tatbikata nezâret ve fâzılane konferanslarıyla muallimlerimizi irşad ediyor.
63	4-6	5 Temmuz 1915	Sabri Cemil tarafından kaleme alınan "Mektep Muhâzaraları" başlıklı makale
63	6-7	5 Temmuz 1915	Fûnûn mülazemet-i ruûs imtihan ders ve konularına dair
63	7	5 Temmuz 1915	Dârülfûnûn müdiriyyet-i umûmiyesinden vârid olduğu üzere Mülazemet ruûs imtihanları cedvelinde düzeltme yapıldığına dair

63	7	5 Temmuz 1915	Mülâzemet-i ruûs (bakalorya) imtihanları hakkında nizamnameden üç madde
64	1	12 Temmuz 1915	Oruç Ayı ve Vaazlara dair
64	1	12 Temmuz 1915	Sabri Cemil tarafından kaleme alınan “Gazi Ramazan” başlıklı manzume
64	3	12 Temmuz 1915	Dârulmuallimîn’lerde tatbikat-ı dersiyyeye iştirâk eden muallimlerle bu tatbikatı icrâ eyleyen dârulmuallimîn hey’et-i ta’limiyye-lerinin askerliği Harbiye Nezaret-i Celilesine önce ağustos nihayetine kadar tehir edildiği Maarif Nezaret-i Celilesinden tebliğ buyurulmuştur.
64	4	12 Temmuz 1915	Münhal olan üç mıntika tedrisât-ı ibtidâiyye müfettişliğine tedrisât-ı ibtidâiyye kanununun 63’üncü maddesi mücibince mekâtib-i ibtidâiyye ve dârulmuallimîn muallim ve müdürlerinden hüsn-i hizmeti mesbûk olanlardan intihâb ve tayini mukarrer bulunduğu şerâit-i mesrûdeyi hâiz olan talibinin evrâk-ı müsbitelerini müstashaben maarif idaresine bâ-istid’â müracaat eylemeleri lüzumu ilân olunur.
64	4-5	12 Temmuz 1915	Maarif müdürünün hazırladığı kitap listesini, vakit ve zamanıyla sipariş ve celb edilebilmek üzere, tanzim ile bütün muallimlere gönderilen kitap listesi
64	8	12 Temmuz 1915	Bir imsakiye örneği
65	1-2	19 Temmuz 1915	Sabri Cemil tarafından kaleme alınan İslâmiyet ve Medeniyet Başlıklı makale
65	2-3	19 Temmuz 1915	Mekâtib-i ibtidâiyye muallimlerinin dersleri çocukların yaş ve kabiliyetlerine uygun olarak işlemelerine dair
65	3	19 Temmuz 1915	Memur maaşlarına dair
65	4	19 Temmuz 1915	Tekmil-i selâsin itibariyle livâ dâhilinde ramazan-ı şerif çarşamba gününden itibaren başlamıştır.
65	5	19 Temmuz 1915	Balıkesir dârulmuallimînine meccânî leylî olmak üzere şerâit-i âtiye dairesinde yalnız birinci seneye talebe kayıt ve kabul olunacağına dair
65	6	19 Temmuz 1915	Encümen-i livâ azasından Burhaniyeli Mehmed Hoca tarafından kaleme alınan “Ahlak” başlıklı makale
66	1	24 Temmuz 1915	10 Temmuz Büyük Kurtuluş Bayramına dair
66	1	24 Temmuz 1915	Sabri Cemil tarafından kaleme alınan “10 Temmuz!” şiiri
66	1-2	24 Temmuz 1915	Sireti tarafından kaleme alınan “Vaazlar Nasıl Olmalıdır?” başlıklı makale -2-
66	2-4	24 Temmuz 1915	Sultâni’de 10 Temmuz Müsameresi
66	5	24 Temmuz 1915	Kırımlılar Mektebi yerine yeniden bir mekteb inşa edilebilmesi için Meletiyöz’ün bahçesinin istimlakine encümen karar verildiğine dair
66	5	24 Temmuz 1915	Güllü Mektebi bahçesi ittihaz edilmek üzere civarında bulunan bazı evlerin istimlakî için başmühendis tarafından yapılan resim ufak tadilatla kabul edilmiştir.
66	5	24 Temmuz 1915	Livâ dâhilinde bulunan muallimlere ders tatbikatı göstermek üzere dârulmualliminde on günlük bir ictima yapılarak, bundan semeredâr neticeler iktifat edildiği malumdur. Vazife-i ta’limiyyeyi ifa eden erkek, kadın herkesin muayyen bir gayeye doğru yürüyebilmesini teminen muallimelerin dahi ayrıca tatbikata tâbi tutulması, ancak kendilerine yol harçlıklarının i’tâsiyle beraber, daha sair kolaylıkların da gösterilmesi hakkında
66	5	24 Temmuz 1915	Eylül’den itibaren bilumûm mekteplerde okutulması mecburi olan <i>Yeni Elifba</i> kitabından iki bin nüshası bu kere ısmarlanmıştır. Bunlar mekteplerdeki fukara talebeye meccânen tevdi edilecektir.
66	6	24 Temmuz 1915	M. Celaleddin tarafından kaleme alınan “İlim” başlıklı makale (Musâhabe: 1)
66	6-8	24 Temmuz 1915	“Bomba Tepesi” adlı piyes (1. Perde)
67	1-2	2 Ağustos 1915	Sireti tarafından kaleme alınan “Vaazlar Nasıl Olmalıdır?” başlıklı makale -3-
67	3	2 Ağustos 1915	Kelek Tarlası mevkiinde inşası kararlaştırılan leylî dârulmuallimîn binasının Nafia başmühendisi Ali Nihad Bey tarafından bu kere keşifnâmesi tanzim edilerek livâ encümenine verilmiştir. Haber

			aldığımızı göre mezkûr binanın 1.474.040 kuruşla meydana gelebileceği anlaşılmıştır. Kelek Tarlası mevkiinin tesviyesine başlanmıştır.
67	3	2 Ağustos 1915	Hacı İlbeyi Numune Mektebi binasının üzerine ilâveten yapılacak odalar inşaatına talip zuhûr etmediğinden livâ encümeni bunun emaneten inşasıyla encümen a'za-yı muhteremesinden Osman Beyefendi'nin de inşaaatına memur ve mutemed tayinine geçenlerde karar vermiştir.
67	3-4	2 Ağustos 1915	Kırımlılar İbtidâi Mektebi'nin yerine Meletezyos'un bahçesi üzerine inşası takarrür eden yeni mektebin keşifnâmesi ve resmi bu kere tanzîm ve ikmâl edilmiştir. Mezkûr mektep 38,5 metre tülünde ve 3,5 metre arzında olmak üzere iki katı ihtiva edecek ve hem zükûra hem de inâsa mahsûs bulunacaktır. Keşifnâmenin tedkikine göre, bu mektep inşaatının 250.096 kuruşla meydana gelebileceği anlaşılıyor.
67	4	2 Ağustos 1915	Fatma Kadın Hamamı civarında 35 metre tül ve 13,5 metre arzında olmak üzere yalnız zükûra mahsûs ve iki katı müstemil bir mektebin daha inşası tasavvur buyurulmaktadır. Bu mektebin keşfi çalışkan başmühendis tarafından icra ve ikmal edilmiş ve inşaatının 232.560 kuruşla meydana geleceği anlaşılmıştır. Cenâb-ı Hak muvaffak buyursun duasını pek büyük teşekkürâtımıza terdiften tekrar ederiz.
67	4	2 Ağustos 1915	Müsamere akşamı <i>Bomba Tepesi</i> 'ni temsil eden Hacı İlbeyi Numune Mektebi'nin talebe isimleri
67	5	2 Ağustos 1915	M. Celaleddin tarafından kaleme alınan "İlim" başlıklı makale (Musâhabe: 2)
67	6	2 Ağustos 1915	Encümen-i livâ azasından Burhaniyeli Mehmed Hoca tarafından kaleme alınan "Ahlak" başlıklı makale
67	7-8	2 Ağustos 1915	"Bomba Tepesi" adlı piyes (2. Perde)
68	1-3	8 Ağustos 1915	Sîretî tarafından kaleme alınan "Vaazlar Nasıl Olmalıdır?" başlıklı makale -4-
68	2	8 Ağustos 1915	Sabri Cemil tarafından kaleme alınan "Osmanlı Vatani" adlı çocuklara yönelik manzume
68	5	8 Ağustos 1915	Ders okutmanın yollarını ve usullerini öğretmek için livâ merkezine çağrılacaklarını sevinçle yazdığımız muallimelerden Balya ve Sındırgı'dan geleceklere yüzer ve diğer kazalardan gelecek olanlara dahi ikişer yüz kuruş harçlık verilmesini livâ encümeni bey uygun bulmuştur.
68	6	8 Ağustos 1915	İvrindi ile Haran kasabalarında ahalinin yardımıyla inşa edilmekte olan ibtidâi mekteplerinin yapı masraflarına destek olma üzere İvrindi Mektebi için idâre-i husûsiye sandığından 15.000 ve Havran Mektebi için dahi yine o sandıktan 5.000 kuruşun verilmesi karar altına alınmıştır.
68	6	8 Ağustos 1915	Mekâtib-i ibtidâiyede okutulacak kitapların müfredâtı programına dair
68	6-7	8 Ağustos 1915	M. Celaleddin tarafından kaleme alınan "İlim" başlıklı makale (Musâhabe: 3)
68	7	8 Ağustos 1915	Encümen-i livâ azasından Burhaniyeli Mehmed Hoca tarafından kaleme alınan "Ahlak" başlıklı makale
69	1-3	16 Ağustos 1915	Sabri Cemil tarafından kaleme alınan "Mektebin Vazifesi" başlıklı makale
69	4	16 Ağustos 1915	Münhal olan Balıkesir, Balya, Sındırgı kazaları tadrîsât-ı ibtidâiyeye müfettişliğine Kepsut Devre-i Âliye muallimi çalışkan ve fedâkâr gençlerimizden İsmail Hakkı ve Ayvalık, Burhaniye, Edremit mıntikaları müfettişliğine dahi Sındırgı Devre-i Âliye muallimi erbâb-ı iktidardan Yakub Sami Efendiler tayin olunmuşlardır. Mumaileyhimâyı tebrik ve muvaffakiyetlerini temenni ederiz. Bandırma, Gönen, Erdek mıntikası müfettişliğine dahi diğer münasip bir zatın tayini derdest bulunduğu haber alınmıştır.
69	4	16 Ağustos 1915	Nahiye müdürü Rahmi Bey'in himmeti ve ahalinin yardımı ile Giresun merkezinde inşaatına başlandığını tafsilatıyla yazdığımız muhteşem ibtidâi mektebinin bu kere sıva işlerine başlanarak, mektebin on beş

			güne kadar açılma resmi dahi icra edileceği memnuniyetle haber alınmıştır.
69	4-5	16 Ağustos 1915	M. Celaleddin tarafından kaleme alınan “İlim” başlıklı makale (Musâhabe: 4)
69	6	16 Ağustos 1915	Mekâtipten devre-i mutavassıta birinci sınıftan terfi’ eden talebelerin durumlarına dair
69	6	16 Ağustos 1915	Dârümuallimîn-i rüşdiyeden mezun olmayan birçok muallim ve muâvinlerinin mugayir-i kanun olarak hâlâ muallim gösterildiği muhâberât-ı câriyeden anlaşılıyor. Bu gibiler dârümuallimîn-i rüşdiye şahadetnâmesini hâiz olmadıkları ve bu sınıfı henüz iktisab etmedikleri cihetle hangi devreye icrâ-yı tedrisât ederse etsinler muallim muâvini namını taşıyacaklardır.”
70	4	23 Ağustos 1915	Balıkesir’de büyük bir Dârümuallimîn binasının inşa sürecine dair
70	4	23 Ağustos 1915	Erdek’te altı sınıflı bir mekteb ile Ayvalık’ta zükûr ve inâsa mahsus kezalik altı sınıflı bir mekteb inşası için mahallerine yüzer bin kuruşluk havale yollanması ve Giresun Mektebi için dahi muavenet olmak üzere on bin kuruş verilmesi bu kere livâ encümenince kararlaştırılmıştır.
70	4	23 Ağustos 1915	Merkez-i livâda Meletiyos’un Bahçesi üzerine yapılacak zükûr ve inâsa mahsus altı sınıflı mekteb için tayin ve ilân edilen müddet içinde talip çıkmamış olduğundan inşaatın emâneten icrasıyla encümen-i livâ a’zâsından Hoca Mehmed ve maarif müdürü Sabri Cemil Beylerin memur tayinine ve mutemetlik vazifesinin mumaileyh Mehmed Bey tarafından ifâsına karar verilmiştir.
70	4	23 Ağustos 1915	Encümen-i livâ a’zâsından Osman Bey’in memur ve mutemedliğine tayin olunduğunu yazdığımız Numune Mektebi’nin tadilat ve inşaatına cuma günü başlanmıştır. Mektebin her türlü levâzımı hazırlanmıştır.
70	4	23 Ağustos 1915	Bursa Ziraat Mektebi’ne gönderilecek talebelerin seçimine dair
70	4	23 Ağustos 1915	Edremit ziraat muallimi olup, merkez Koşucınarı mevkiindeki harman makinesi başında bulunan Mehmed Âkif Efendi; meydana çıkan yolsuzluğundan ötürü azledilmiştir.
70	4-5	23 Ağustos 1915	Balıkesir Midhat Paşa İnâs Mektebinde verilecek tatbikat derslerine dair
70	6-7	23 Ağustos 1915	Dârümuallimîne Şerâit-i Kabûle dair
70	7	23 Ağustos 1915	Tedrisât-ı ibtidâiyye kanununun madde-i mahsusu mûcibince muallim ve muallime muavinliği için ehliyetnâme imtihanı şartları ayrıca
71	1	30 Ağustos 1915	Celâl Sâhir tarafından kaleme alınan “Ordunun Duâsı” adlı manzume
71	4	30 Ağustos 1915	Kepsud merkezinde yapılacak mekteb için 400 ve Mahmudiye, Osmaniye karyeleri mektepleri için dahi 100 ki cem’an 500 liranın verilmesi livâ encümenince kararlaştırılmıştır.
71	5	30 Ağustos 1915	Silah altına alınan memûrîn maâşâtı hakkında
71	8	30 Ağustos 1915	Sabri Cemil Beyefendi’nin yazdığı “Kafkasya Yolunda” piyesinin müsâmerede oynanacağı
71	8	30 Ağustos 1915	Balıkesir Sultânî Mektebinin kayıt ve kabul muamelesine başlandığı ve On beş gün bu kayıt muâmelâtıyla işğal edileceğine dair
72	3	06 Eylül 1915	Bursa Ziraat Mektebi’ne kayıt ve kabul ettirmek üzere livâ namına gönderileceğini yazdığımız dokuz efendi cuma günü gittikleri ve isimleri
72	3	06 Eylül 1915	Memleketimiz ulemasından Alaybey Medresesi müderrisi Doğanlarlı İsmail Hakkı Efendi çarşamba günü ahirete göçtüğüne dair
72	4	06 Eylül 1915	Turan İnâs Mektebi birinci muallimesi hanım müteverrimen vefat ettiğine dair
72	6	06 Eylül 1915	Balıkesir mekâtib-i ibtidâiyesine şehri hâlin yirmisinden gayesine kadar yeniden talebe kayıt ve kabul edileceği ve tedrisata eylülün ibtidasında mübâşeret olunacağı ilân olunur.
72	6-7	06 Eylül 1915	Balıkesir Mekteb-i Sultânîsî’nin kayıt muamelesine 15 Ağustos 331 tarihinde başlanacağından talimatnamenin mühim maddeleri ile kabulün şartlarına dair
72	8	06 Eylül 1915	Dârümuallimîn Tatbikat-ı İbtidâi Mektebi’nin sıbyan ve devre-i ülâ birinci ve ikinci sınıflarının açılması ve talebe kabul ilanı

73	2	13 Eylül 1915	Uhûd-ı atıkanın kaldırıldığı mübarek güne yine rastlayan perşembe akşamı Sultânî'de yeni bir [müsamere] tertip edilmiş olduğu,
73	3	13 Eylül 1915	Balya devre-i âliye muallimi Osman Nuri Efendi tarafından Balıkesir Dârulmuallimîninde teşkiline başlanılan Tarih-i Tabiî Müzesi için muhtelif dokuz parça maden numunesi hediye ve teberru edilmiş olduğu,
73	3	13 Eylül 1915	Bandırma İdadî Mektebinin muhtelif muallimliklerine atama ve tayinler
73	3-4	13 Eylül 1915	Muhtelif köy muallimliklerine atama ve tayinler
73	4	13 Eylül 1915	Eylül ibtidasında vazifesi başında bulunmayan muallimlerden kıstalyevm icrası
73	4	13 Eylül 1915	Merkez-i liva Hacı İlbey Numune Mektebi müdürü İbrahim Hilmi ve Gönen Numune müdürü Hüseyin Raci Efendiler becayiş edilmişlerdir.
73	4	13 Eylül 1915	Dârulmallimîn kitabet ve hesap memurluğuna Akhisar, Soma, Kırkağaç kazaları tahrir-i müsakkafât başkâtib-i sâbıkı Ali Vehbi Efendinin tayin olduğu,
73	4	13 Eylül 1915	Encümen-i Liva azasından Burhaniyeli Hoca Mehmed tarafından kaleme alınan "Kız Çocuklarının Tahsili" başlıklı yazı
74	1	20 Eylül 1915	Maarif Nezaret-i Celilesince liva Dârulmuallimîn muavin ve muallimliklerine atama ve tayinler
74	1	20 Eylül 1915	Kırımlılar Mektebi ile Hacı Mehmed Ağa Mektebi binaları şerâit-i sıhhiyeyi câmi' olmadığı cihetle Kırımlılar için Mirzabey Mahallesi'nde Kırımlı Mustafa Efendi'nin ve Hacı Mehmed Ağa için dahi Salahaddin Mahallesi'nde tahrirat kalemi başmüsevvidi İbrahim Fevzi Efendi'nin evleri istîfâc edildiği,
74	1	20 Eylül 1915	1 Eylül'den itibaren mekâtib-i ibtidâiyede derslere başlanmıştır. Numune Mektebi inşaatı dahi yakında hitam bularak orada da derslere mübaşeret edileceği,
74	1-2	20 Eylül 1915	Dersaadet Dârulmuallimîn muallimlerinden İsmail Hakkı Beyin konferansları hakkında
74	2	20 Eylül 1915	Maarif Nezâret-i Celilesinin 23 Ağustos Sene 331 tarihli telgrafnâmesi sûretidir: Mekâtib-İbtidâiyye-i Umûmiyye talimâtname-i cedîdi mucibince sultânî kısım-ı ibtidaîlerine yedi yaşından on altı yaşına kadar talebe alınabilir. Tafsilatı postadadır.
74	3-4	20 Eylül 1915	Yıldırım Bayezid Camii kürsü şeyhi A. Esad Efendinin kaleme aldığı "Zeyd Hazretleri" başlıklı makalesi
74	5-7	20 Eylül 1915	Maarif Müdürü Sabri Cemil Bey tarafından kaleme alınan "Kafkasya Yolunda" adlı piyes&oyun&tiyatro yazısı (1. Perde)
75	3	27 Eylül 1915	Balıkesir'in Mirzabey Mahallesi Yoğurtçu Cami-i şerifi imameti için tayin ilanı
75	3-5	27 Eylül 1915	Maarif Müdürü Sabri Cemil Bey tarafından kaleme alınan "Kafkasya Yolunda" adlı piyes&oyun&tiyatro yazısı (2. Perde)
76	1	04 Ekim 1915	Nüzhet Nebil tarafından kaleme alınan "Ne Gördüm? Muallimlerle Hasbihal" adlı makale
76	2-3	04 Ekim 1915	Muallim-i muhterem İsmail Hakkı Bey tarafından Balıkesir'de Sultânî Mektebinde iki konferans vermiş olup Dârulmuallimîn Tatbikat Mektebi muallimleri tarafından Konferansa dair notlar
76	3	04 Ekim 1915	Bandırma İdadisi Ulûm-i Diniye muallimliği maaşı Maarif Nezaret-i Celilesi'nin emri mucibince iki yüz kuruşa indirildiğine dair
76	3	04 Ekim 1915	Ayvalık'ta yapılacak mektebin inşaatına başlanılmıştır.
76	3	04 Ekim 1915	Bigadiç Mektebi için verilecek yirmi bin kuruş inşaat parasını almak üzere nahiye müdürü Tefvik Bey mutemet tayin olduğu,
76	3	04 Ekim 1915	Edremit'te İnas Mektebi ittihaz edilmek üzere yirmi bin kuruşla Doktor Mnaksa zevcesi Epsen'in hanesinin istimlâkine Liva Encümenince karar verilmiştir.
76	3	04 Ekim 1915	Fukara çocuklarına meccanen verilmek üzere İstanbul'dan celbedilen yeni elifbâ kitapları mekteplere gönderilmiştir.
76	3	04 Ekim 1915	Bütün mekâtib-i ibtidâiyede muallimler tarafından icra edilecek aşî ameliyatı için muktazî yüz neşter ile yüz adet ispirto lambası ve levazım-

			i sâiresi İdâre-i Husûsiye tarafından alınmak üzere geçenlerde sipariş edilmiştir.
76	3	04 Ekim 1915	İvrindi Mektebi için verilen inşaat parasını almak üzere nahiye belediye reisi Musa Efendi ve Giresun Mektebi parasını almak üzere dahi komisyon azasından İsmail Ağa mutemet tayin olunmuş ve inşaat paraları geçenlerde mahallerine gönderilmiştir.
76	3	04 Ekim 1915	Balikesir Sultanisine ait olan kadro başta olmak üzere muhtelif mekteplere idareci ve muallim tayinleri hakkında
76	3	04 Ekim 1915	Erdek'te inşa edilecek olan altı sınıflı İbtidai Mektebi'nin temel atılma resmi icra olunmuştur.
76	3	04 Ekim 1915	Bandırma, Erdek, Gönen mıntıkası tedarikat-ı ibtidai müfettişliğine Edirne Merkez İbtidâisi muallimlerinden Abdülmecid Sami Efendi tayin olunmuştur.
76	3	04 Ekim 1915	Sultanî ikinci müdürlüğünden açıkta kalan Ömer Fevzi Efendi'nin Bergama İdadisi Müdiriyyetine tayin olduğu İzmir gazetelerinde okunmuştur.
76	5	04 Ekim 1915	Dârümuallimîn'e mülhak Tatbikat Mektebinin sıbyan sınıfıyla devre-i ülâ birinci ve ikinci seneleri küşâd edilmiştir. Sıbyan sınıfına beş ve altı yaşındaki çocuklar, diğer sınıflara yedi ve sekiz yaşında olanlar ale'l-usul kayıt ve kabul olunurlar. Şerâit-i kabulü öğrenmek isteyenler Tatbikat Mektebi muallimliğine müracaat etmelidirler.
77	2-3	11 Ekim 1915	Nüzhet Nebil tarafından kaleme alınan "Ne İştittim? Muallimlerle Hasbihal" adlı makale
77	3-4	11 Ekim 1915	Muallim-i muhterem İsmail Hakkı Bey tarafından Balikesir'de Okuma Yurdunda vermiş olduğu Konferansa dair
77	5	11 Ekim 1915	Sultanî Müdürü Mehmed Safi Bey merkez-i livaya gelerek işe başlamıştır.
77	5	11 Ekim 1915	Balikesir'de derdest-i küşâd bulunan Ana Mektebine dört, beş ve altı yaşındaki erkek ve kız çocukları kabul edilecektir. Mektebe kayıt ve kabul olunacak çocukların tabip tarafından bi'l-muayene sârî hastalıklardan sâlim ve aşılı oldukları hakkında rapor ve şehadetnâme ile tezkire-i Osmâniyeleriyle birlikte Yeni Turan Mektebinde Ana Mektebi Muallimliğine müracaat eylemeleri evliyâ-yı etfâle ilan olunur.
78	1	18 Ekim 1915	Muallim-i muhterem İsmail Hakkı Bey tarafından Balikesir'de Okuma Yurdunda vermiş olduğu Konferansın devamı
78	3	18 Ekim 1915	Sultanî Mektebinde verilen müsamereler hasılatından münasip mikdarının askere giden muhacir ve kimsesiz talebenin zarurî masraflarının tehvinine medar olmak üzere tevzi' ve i'tâsı makam-ı âli-i mutasarrıfice münasip görülmüş olduğundan komisyonu marifetiyle talebe-i mûmâileyhimden otuz altına 1930 kuruş verildiğine dair
78	3-5	18 Ekim 1915	Maarif Müdürü Sabri Cemil Bey tarafından kaleme alınan "Kafkasya Yolunda" adlı piyes&oyun&tiyatro yazısı (Son Perde)
79	1	25 Ekim 1915	Erdek kazası dâhilinde tesisi kararlaştırılan Dârüleytam hakkında bazı tetkikatta bulunmak ve o havaliyi devir ve teftişe dair
79	1	25 Ekim 1915	Giresun nahiyesi merkezinde inşasına başlandığını yazdığımız Mektebi İbtidâiyenin resm-i küşâdı bayramın dördüncü cuma günü parlak bir surette icra edildiğine dair
79	1-2	25 Ekim 1915	Muallim-i Muhterem İsmail Hakkı Beyin okuma yurdunda verdiği "Maarif ve Terbiye" konferansının
80	1	01 Kasım 1915	Sabri Cemil tarafından çocuklara yönelik kaleme alınan bir manzume
80	4	01 Kasım 1915	Muallim-i Muhterem İsmail Hakkı Beyin okuma yurdunda verdiği "Maarif ve Terbiye" konferansının son kısmı
80	6	01 Kasım 1915	Kırımlılar Mektebi ile Darümuallimîn inşaatını temin etmek üzere Encümen-i Livâ azasından Hoca Mehmed, İshak Kemal, Nâfia Başmühendisi Ali Nihad, Maarif Müdürü Sabri Cemil, Belediye Reisi Vekili Rıza Bey Efendilerden mürekkebe bir komisyon teşkil edilmiş ve mumaileyhimden Hoca Mehmed Bey Kırımlılar Mektebi ve İshak Kemal Bey dahi Darümuallimîn mutemetliğine tayin buyurulduğuna dair

80	6	01 Kasım 1915	Giresun Mektebi inşaatını temin ve ikmale muvaffak olan Müdür Rahmi Bey makam-ı âli-i cenâb-ı mutasarrıfince resmen takdir buyurulduğu
80	8	01 Kasım 1915	Balıkesir Sultanisinden alınmış olunan bir tasdiknamenin zayi olduğundan diğeri tarafından bulunduğu itibar edilmemesine dair bir ilân
81	1-2	08 Kasım 1915	Muallim-i Muhterem İsmail Hakkı Bey'in Sultani Bahçesinde Verdikleri "Milli Terbiye" Konferansının bir kısmı
81	5	08 Kasım 1915	Orman Ameliyat Mektebi Şerait-i kayıt ve kabulüne dair
81	6	08 Kasım 1915	Darülmualimîn tedrisatına bimennihi'l-kerim başlanmış olduğundan bu sene birinci sınıfa kaydedilmiş olan talebenin hemen mektepte ispat-ı vücut etmeleri ilân olunur.
15 KASIM 1915 TARİHİNDEKİ GAZETE SAYISI EKŞİKTİR.			
83	3	22 Kasım 1915	Korucu nahiyesi merkezinde inşa edilecek olan Mekteb-i İbtidaiye'nin pazartesi günü temel atılma resmi icra edileceğine dair
83	3	22 Kasım 1915	Tedrisat-ı İbtidaiye kanununun on beşinci madde-i muaddelesi mucibince ahaliye tarh olunan masarif-i mecburenin silah altında bulunan efrad-ı askeriye hakkında teciline geçenlerde Encümen-i Livâca karar verilmiştir.
83	3	22 Kasım 1915	Kepsut ve Sarnıç nahiyeleri merkezinde inşa edilecek olan altışar sınıflı mekteplerin inşaatına geçenlerde başlanarak, Kepsut için inşaat komisyonu azasından Hatib Hafız Mustafa Efendi ve Sarnıç için yine azasından Hacı İbrahim Ağa mutemet tayin edilmişlerdir.
83	3	22 Kasım 1915	İvrindi nahiyesi merkezinde inşası ikmal edilmek üzere olan muhteşem İbtidai Mektebinin "Evrenos Bey" namıyla tevessümüne Encümen-i Livâca karar verildiğine dair
83	3	22 Kasım 1915	Sultani Mektebinin izcileri -başlarında birinci müdürleri Vasfî Bey olduğu hâlde- perşembe günü Atnos karyesine kadar bir seyahat tertib ile cuma günü yine avdet eylemişlerdir.
83	4	22 Kasım 1915	Fırt nahiyesinin münhal olan Karapürçek karyesi hitabeti için Teşrinisaninin on beşinci günü müsabaka imtihanı icra edileceğinden talib olanların müracaatları lüzumu ilânı
83	7	22 Kasım 1915	Darülmualimîn'in yüz kuruş maaşlı sülüs rakabe ve iki yüz kuruş maaşlı Fransızca muallimlikleri münhal olduğundan talib olanların maarif dairesine müracaat eylemelerine dair ilân
84	1	29 Kasım 1915	Kepsut Cami-i Şerifi açılışına dair
84	2	29 Kasım 1915	Balya devre-i aliye Fikret mektebinde tesis edildiğini yazdığımız kütüphaneye ihda-yı asar eden zevatın esamisine dair
84	2-3	29 Kasım 1915	Meclis-i Umûmi-yi Livanın geçen sene yaptığı işler arasında en mühimlerinden ve faidelilerinden biri de Dersaadet'e gönderilecek ve Kâbile mektebine kabul edilecek talibelerin durumu ve haiz olması lazım gelen şerait hakkında
84	3	29 Kasım 1915	Muallim-i Muhterem İsmail Hakkı Bey'in Mekteb-i Sultani bahçesinde verdiği konferansın bir kısmı
85	1-2	6 Aralık 1915	Talim ve Terbiye hakkında "Az ve İyi" başlıklı bir yazı -Sabri Cemil-
85	2	6 Aralık 1915	Muallim-i Muhterem İsmail Hakkı Bey'in Mekteb-i Sultani bahçesinde verdiği konferansın bir kısmı
86	1-2	13 Aralık 1915	Muallim-i Muhterem İsmail Hakkı Bey'in Mekteb-i Sultani bahçesinde verdiği konferansın bir kısmı
86	4	13 Aralık 1915	Hademe Meaşatı konusuna dair
86	5-6	13 Aralık 1915	Kepsut'ta muhteşem bir cami-i şerifi inşa ettiren meclis-i umumi azasından Halil Rifat Beyin vefatına dair
86	6	13 Aralık 1915	Balyanın Fikret Mektebi içinde tesis edilen kütüphaneye yapılan teberrular
20 ARALIK 1915 TARİHİNDEKİ GAZETE SAYISI EKŞİKTİR.			
88	2	27 Aralık 1915	Ilıca Mektebi Baş muallim muavini Muhammed Niyazi Efendinin mekteb-i mezkurun intizam ve tedrisatında gösterdiği sa'y u gayret karşısında takdirname verildiğine dair

88	2	27 Aralık 1915	İzmit Sancağı Maarif müdüriyetine tayin buyurulduğunu yazdığımız Sabri Cemil Bey'in halefinin muvasalatına kadar ifa-yı vekalet etmesi Maarif Nezaret-i Celilesince tensib edildiği
88	2	27 Aralık 1915	Darülmualimin ulûm-i diniye muallimliğine fudala-yı memleketten Abdullah Es'ad, Hacı İlbeyi numune mektebi musiki muallimliğine mekteb-i mezkur müdür muavini Midhat, Sultani Mektebi terbiye-i bedeniye muallimliğine yine Numune Mektebi muallimlerinden Hilmi, Numune Mektebi Resim muallimliğine Hümayık Efendiler tayin buyurulduğu ve münhal olan Gölcük nahiyesi müdüriyetine Muhasebe-i Hususiye ikinci katibi Mustafa Efendi tayin edildiğine dair
88	3-5	27 Aralık 1915	Maarif Nezaretince resmen kabul edilen terbiyevi tenezzühe dair
89	1	03 Ocak 1916	İstiklal Bayramı Merasimine dair
89	3-4	03 Ocak 1916	Sabri Cemil'in "Mekteplerimizde Meskenet ve Çare-i İzalesi" adlı eğitime dair yazısı

Ek-2: Karesi gazetesinin ilk sayfasına bir örnek

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to obtain information about the educational life of the period by scanning all the news published in Karesi newspaper, which was published as an official newspaper in Karesi province in 1915. For this purpose, document and archive scanning method was used. In the study, 296 news about education were identified and analysed by scanning the news published in Karesi Newspaper in 1915 (between 28 December 1914 and 3 January 1916). A total of 51 newspaper issues published between these dates were analysed and the findings were reflected in the study. Copies of 15 November and 20 December could not be reached. As a result of the research, the news was categorised and main and subheadings were formed.

When the 1915 Karesi Newspaper news is analysed, it is seen that news on a wide variety of issues related to education were published. When the news items are analysed, they are categorised under 7 main headings: Educational Institutions (School Affairs and Procedures), Educational Content and Methodology, Personnel Procedures, Non-Formal Religious Education, Administrative and Financial Affairs, Literature, and Miscellaneous (Other Issues).

In the difficult conditions of World War, I, it is seen that official business and transactions continued without interruption. As a matter of fact, on the one hand, the construction activities of the schools continued uninterruptedly, and on the other hand, the staffing of the schools continued without interruption. It is understood from the news that official affairs and procedures such as assignment and promotion procedures, examinations, enrolment conditions, rewards, dismissals, inspections, etc. were carried out with the seriousness of the state.

According to the data obtained, serious activities were carried out in the field of education in Karesi during this period. Teacher training schools such as Dârulmuallimîn and Dârulmuallimât were established, and significant progress was made in school construction activities throughout the province. Existing schools were revised and their qualifications were increased. These activities were carried out under the leadership of state officials and with the intense support of the public. In addition to schools, the study also devotes a chapter to mosque-based religious services as an institution of non-formal religious education. Appointments and appointments of mosque officials, activities within the mosque and religious services for the community are also evaluated in the study.

In addition to educational activities, various social and cultural activities are also carried out in schools. One of the most important of these activities are performances (müsamere). It is understood from the news reports that the performances were one of the important activities that supported public psychology. Moreover, since World War I was still ongoing, it was very important to keep the morale and motivation of the public at the highest level. It is seen in the news reports that poetry recitals, theatre performances, marches, and effective conferences were given by school students at the performances held with the participation of the public. Theatre teams formed by the students of Hacı İlbeyi Numune School and Karesi Sultani took an active role in the performances. In particular, the poems written by Sabri Cemil Bey, the Director of Education, were recited by the students in solos and choruses, and the plays "Bomb Hill" and "On the Caucasus Road", also written by him, were staged.

As a result, according to the findings obtained from the news in Karesi Newspaper during the years of World War I, it is seen that educational activities were carried out intensively in Karesi, modern education understanding was tried to be gained in education, efforts were made to modernise schools, and all these educational activities were supported by the public. In this context, the study contains important data on educational policies, educational institutions, educational activities and modern educational understanding in Karesi in 1915.

A REVIEW OF THE CAPE GELIDONYA AND ULUBURUN SHIPWRECKS SHED LIGHT ON CYPRUS MARITIME ACTIVITIES*

 İlknur GÜNEL**

ABSTRACT

Cyprus had an important place in the ancient Mediterranean trade thanks to its geostrategic location. The island, drew attention with its copper resources and ceramic products in the Bronze Age. Archaeological remains unearthed in Uluburun and Cape Gelidonya shipwrecks support this situation. The cargo of shipwrecks and the route they followed show both the extent of maritime trade during this period and Cyprus' position in these commercial activities. The high ratio of Cypriot copper and ceramics to the total amount of goods in the shipwrecks is instructive in terms of understanding the role of Cyprus in the maritime activities. The hypothesis of their potential Cypriot origin is supported by the higher quantity of Cypriot-origin products found on these wrecks compared to others. The fact that Cyprus is an important port on the route followed by merchantships and even the view that it could be the initial departure point of them, makes it worth to consider. Accordingly, in this study, the Cape Gelidonya and Uluburun shipwrecks, and the Cypriot goods they contain are examined, and the active role of Cyprus in the maritime trade of the period is investigated.

Key Words: *Uluburun Shipwreck, Cape Gelidonya Shipwreck, ingot, Cyprus, trade*

Kıbrıs Denizcilik Faaliyetlerine Işık Tutan Gelidonya ve Uluburun Batıkları Hakkında Bir İnceleme

ÖZET

Jestratejik konumu itibarıyla Kıbrıs, Eski Çağ Akdeniz ticaretinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Tunç Çağı'nda, sahip olduğu bakır kaynakları ve keramik ürünleri ile dikkat çeker. Uluburun ve Gelidonya Burnu batıklarında ele geçen arkeolojik kalıntılar bu durumu desteklemektedir. Batıkların muhteviyatı ve takip ettikleri rota hem dönem deniz ticaretinin boyutunu hem de Kıbrıs'ın söz konusu ticari faaliyetlerdeki yerini göstermektedir. Kıbrıs bakırı ve keramiğinin batıklardaki toplam ürün miktarına oranının fazla olması, Kıbrıs'ın denizcilik faaliyetlerinin anlaşılabilirliği açısından yol göstericidir. Gemilerin Kıbrıs kökenli olabileceği savı, batıklardaki Kıbrıs kökenli ürün miktarının diğerlerine oranla fazla olması gerçeğiyle de örtüşmektedir. Kıbrıs'ın ticaret gemilerinin izlediği rota üzerinde önemli bir uğrak yeri olması ve belki de gemilerin ilk çıkış noktası olabileceği görüşü konuyu üzerinde düşünmeye değer kılmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada Geç Tunç Çağı'nda Kıbrıs deniz ticaretine ışık tutan Gelidonya Burnu ve Uluburun batıkları ile içinde barındırdıkları Kıbrıs malları incelenmekte, Kıbrıs'ın dönem deniz ticaretindeki aktif rolü araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Uluburun Batığı, Gelidonya Burnu Batığı, bakır külçe, Kıbrıs, ticaret*

* This article was produced from the author's doctorate thesis titled *The Cultural and Economic Effects of Phoenician Colonization in the Mediterranean World*, which she completed at Bursa Uludağ University Social Sciences Institute in 2023.

** Res. Assist. Dr., Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Science Department of History, Bursa / TÜRKİYE, igurgen@uludag.edu.tr

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atıf: Günel, İ. (2024). A review of the Cape Gelidonya and Uluburun Shipwrecks shed light on Cyprus maritime activities. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 25(47), 467-477. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1414674>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 4 January / Ocak 2024

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 24 March / Mart 2024

Introduction

In the 2nd millennium BC, the Eastern Mediterranean was the region with the most intense maritime trade. This situation continued until the opening of ocean routes. The “Bronze Age Empires” such as the Hittites, Mesopotamia, Ancient Egypt, the Minoans, the Mycenaeans, Cyprus, and the Canaanite countries, were the key players in this extensive maritime trade (Özdemir, 2007: 505).

Cyprus is located in the eastern Mediterranean. Due to its location, the island served as a cultural, political, and commercial bridge between the West and the East (Vermeule-Wolsky, 1978: 294). Its position along the sea routes connecting Egypt, the Levant, Anatolia, and the Greek world increased the geopolitical importance of Cyprus. As a result, Cyprus became a subject of hegemonic struggles among the political powers in the Near East (Oberhummer, 1924: 59; Maier, 1964: 13 et al.; Solsten, 1993: 5). Additionally, its possession of significant resources such as copper, iron, chromium, and timber, along with its success in seafaring, contributed to Cyprus’s prominence in ancient history (Gürsoy, 1962: 194 et al.; Tarhan, 1971: 37 et al.).

The inherent risks of being an island had little impact on Cyprus thanks to its connections with the outside world. While, under normal circumstances, living with its own land, climate, and natural resources would have been the main challenge, Cyprus established connections with the external world and mitigated these risks. Throughout the Bronze Age, these external relations were primarily determined by the natural resources and their trade. The island’s most important natural resource was copper (Knapp, 1992: 54-55). The Bronze Age, especially the Late Bronze Age, witnessed transformation of Cyprus from a village-centered isolated culture to an urban-centered international community. During this period, there was an increase in copper production and trade. In addition to the growing population, the establishment of new port cities like Kition, Hala Sultan Tekke (Larnaca), and Marion contributed to this transformation (Knapp, 1992: 60; Knapp et al., 1994: 426; Randers, 2003: 868).

Information about Cyprus’s political structure and economic situation in the 2nd millennium BC can be found through documents belonging to the Hittite kings and the Amarna letters. Documents from cities like Ugarit, Babylon, and Mari also provide valuable insights. In addition to the aforementioned written texts, another crucial source group is archaeological finds. They offer significant information about the Bronze Age Cyprus. Two important shipwrecks can be mentioned in this regard: the Gelidonya Cape Shipwreck and the Uluburun Shipwreck. Both of them have provided archaeological artifacts that shed light on Cyprus’s Late Bronze Age. For example, the Kition ceramics and tons of copper ingots from the Uluburun wreck, dating to the 14th century BC, are invaluable for understanding of Cyprus’s role in the trade of the Near East. The presence of Cypriot ceramics in large quantities in Anatolia, Egypt, Syria-Palestine, and the Aegean world, as well as the consistent emphasis on Cypriot copper in written texts, substantiates this role.

To delve further into the shipwrecks, two shipwrecks dating to the Late Bronze Age (c. 1600-1200 BC) are notable. These are the Uluburun Shipwreck, and the Cape Gelidonya Shipwreck. They are particularly significant for offering a different perspective on the Bronze Age history of the Eastern Mediterranean (Bass, 2006: 306; Özargun&Pınarcık, 2021: 568). Due to their significance, they will be discussed in detail below.

The Cape Gelidonya (Taşlık Burnu) Shipwreck

The first of these shipwrecks is the Cape Gelidonya (Taşlık Burnu) Shipwreck, which is approximately dated to around 1200 BC (Bass, 1986: 269-296; Berkaya, 2017: 297). The

excavation of the shipwreck began in 1960 and was carried out by G. F. Bass. The excavations continued in 1988, 1989, 1990, and 1994 (Özdaş et al., 2011: 115).

It is believed that the ship's lower part was opened and fractured when it collided with a rock. The damaged vessel became embedded about 27-28 meters deep after hitting the rocky shore. Upon examining the ship's contents, it is observed that it carried 34 flat and rectangular copper ingots, each weighting around 25 kg. These ingots have handles at their corners for transportation. The shape of the ingots was resembled to cattle hides, and they were referred to as "ox-hide ingots." This nomenclature is supported by the assumption that they were valued like cattle before the use of coinage. However, the discovery of a variety of ingot weights in the Cape Gelidonya wreck refuted this claim. Furthermore, the oldest ingots found in the wreck do not have handles. Similarly, the ingots retrieved from the Uluburun Shipwreck were multiform. In addition to the ox-hide ingots originating from Cyprus, there are also pillow shaped and loaf-shaped ingots (Bass, 2006: 306-307; Bass, 2010: 797, 800; Pulak, 2010: 864, 869; Bass, 1967: 53; Knapp, 2013: 582). In addition to the mentioned ingots, the shipwreck also contain numerous bronze tool parts designed for bronze production and agricultural implements. Among the scrap metal pieces, plow parts, sickles, axes, hooks, shovels, sickles, hoes, and spearheads were discovered (Bass, 2006: 307; Monroe, 2010: 19-33; Bass, 2010: 802).

Regarding the ship's origin, Bass, in his excavation report dating back to 1967, suggested that the vessel might have had Cypriot origins, but he identified it as a Canaanite ship. However, based on the results of the 2010 excavations, the final consensus regarding its origin shifted towards the belief that the Cape Gelidonya wreck was indeed of Cypriot origin. Another Late Bronze Age shipwreck found in Point Iria, Greece, also being of Cypriot origin, supports this view. Similarly, the prevalence of Cypriot pottery in the ship's immediate surroundings, about 100 meters to the southeast, strengthens the belief that it had Cypriot origins (Özdaş et al., 2011: 116-120; for Point Iria Aström, 1999: 131-138; Bass, 1967: 73; Höckman, 2006: 315; Matthaus, 2006: 341).

Uluburun Shipwreck

The Uluburun Shipwreck was discovered by coincidence in 1982 by a group of sponge divers. Archaeological excavations related to the shipwreck began in 1984, approximately 8.5 kilometers southeast of Antalya, Kaş (Fig. 1). Upon examining the wreck's cargo, an astonishing collection of 20,000 artifacts from various civilizations, including the Aegean world, Egypt, the Hittites, Syria-Palestine, the land of Canaan, and many others, was uncovered. This shipwreck provides a glimpse into the organized trade activities of the era in the Mediterranean, exhibits an assemblage of diverse commercial goods from different nations. Unfortunately, the ship sank before reaching its destination. Without the discovery of the Uluburun wreck, the scale and scope of trade in the Late Bronze Age Mediterranean and specific regional commodities would have remained unknown (Katz, 2008: 128; Alparslan, 2013: 82; Berkaya, 2017: 298; Pulak, 2010: 862-863; Monroe, 2010: 19).

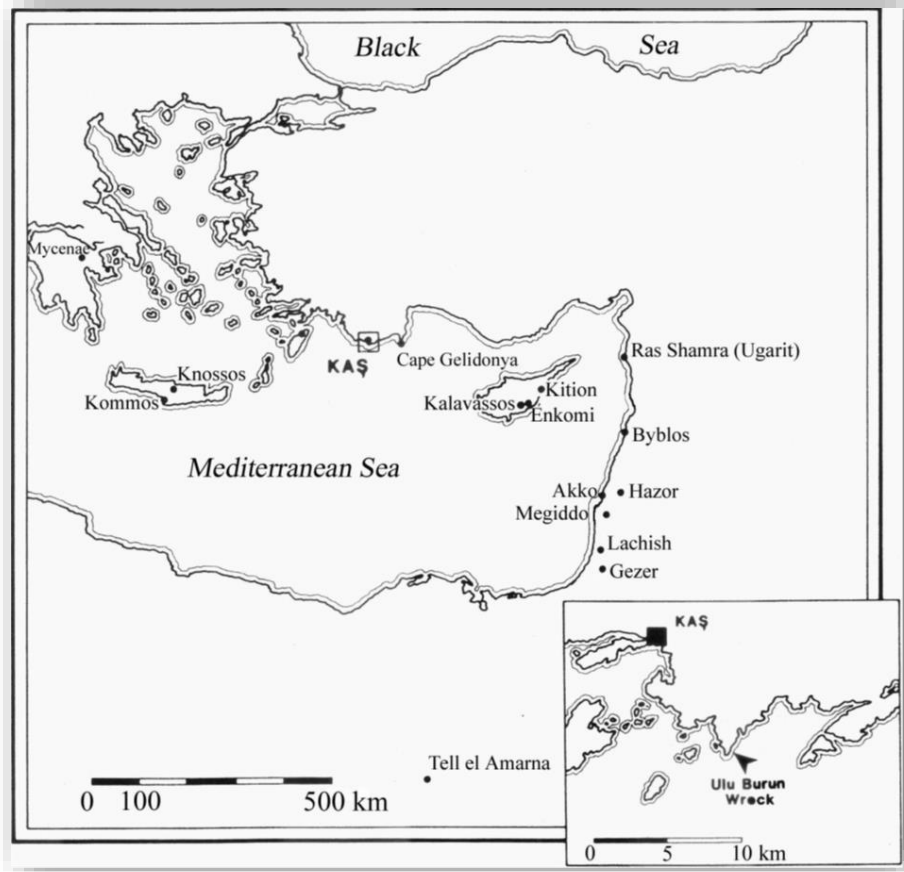

Figure 1: Location of the wreck site in the Eastern Mediterranean (Lin, 2003: 5)

A wide range of material groups were found during the excavation, including Cypriot pottery vessels, beads made of agate, glass, faience, and ostrich eggshells, cobalt-blue and turquoise glass ingots, bronze and stone balance weights, seals made of steatite, as well as bronze knives, tools, and fishing hooks. Among the archaeological finds, there were also metal scraps, such as plow parts, sickles, axes, hooks, shovels, hoes, and spearheads (Pulak, 1994: 225; Katz, 2008: 128).

The origin of the Uluburun ship remains uncertain. Determining the ship's place of origin is challenging. The stone anchors found on the ship indicate that the ship might have been manufactured in regions like Cyprus, Syria-Palestine, or Egypt (Alparslan, 2013: 83). Susan Sherrat argues that the ship could be of Cypriot origin (Sherrat, 2000: 89, No: 3; Muhly, 2006: 513).

It is believed that the ship sailed during the late 14th century BC when both land and sea trade flourished. The Eastern Mediterranean region was a central hub of maritime trade since influential trading powers, including the Hittites, Egypt, and the Mycenaeans, were located in the area. The city-states of Canaan, Assyrians, Mitanni, and Cyprus were also other key players determining the course of maritime trade (Yalçın, 2006: 23; Muhly, 1977: 73).

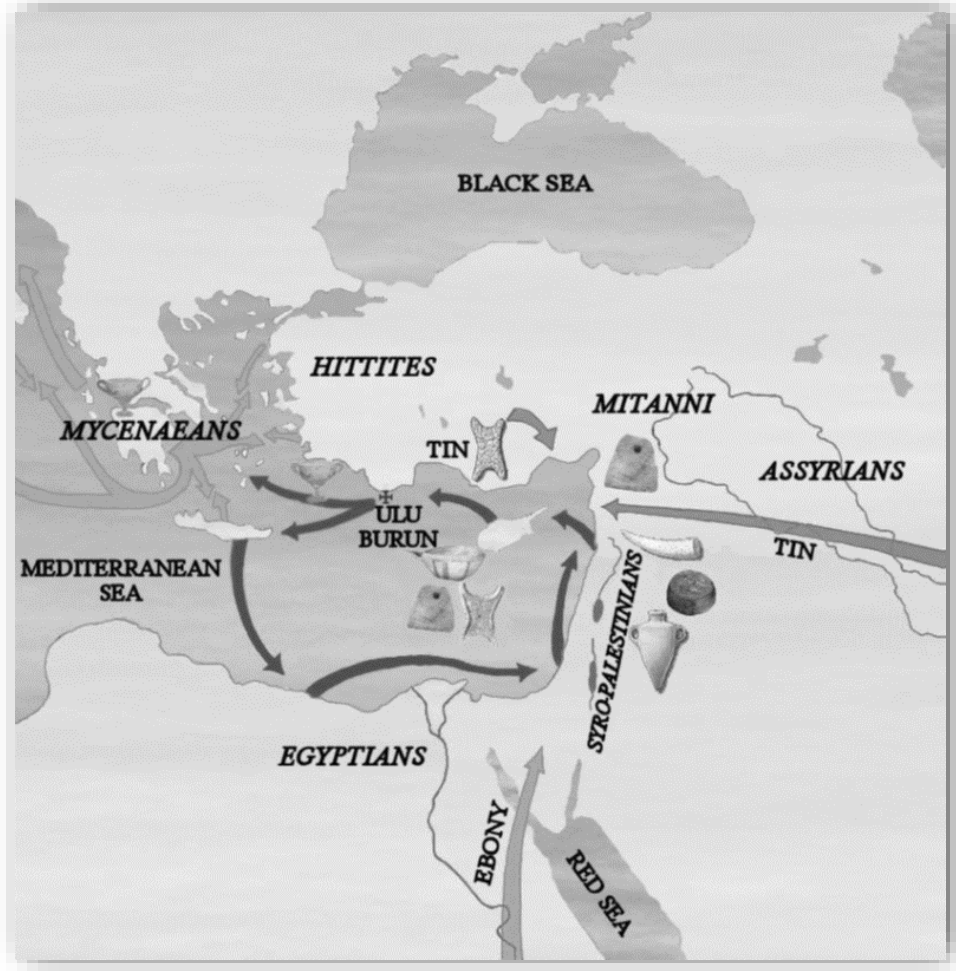

Figure 2: Trade routes in the Eastern Mediterranean (Fawcett & Zietsman, 2001: 19)

The route followed by the Uluburun ship and other long-distance vessels during 2nd millennium BC trade is believed to have started from a port in Levant or Cyprus. They would progress towards Anatolia's southern coasts, then head from Rhodes to Crete. Finally the journey would end up by reaching North Africa and Egypt. Upon returning to the Levant coast, they would complete a clockwise circular route (Kuruçayırılı, 2013: 70; Pulak, 2010: 870) (Fig. 2). They either left their cargo in the main ports along this route or added new goods to existing ones (Pulak, 2010: 862; Kuruçayırılı, 2013: 70; Doğan, 2012: 79). The Uluburun ship is thought to have followed this route, beginning its journey from a Syrian or another Levantine port, stopping by Cyprus to load copper, then proceeding toward Anatolia. The journey would likely conclude at a Mycenaean Palace. However, the ship sank along the southern coast of Anatolia, unable to reach its final destination (Yalçın, 2013: 44; Pulak, 1994: 227; Bachhuber, 2006: 359). Another important shipwreck is the Cape Gelidonya wreck dated back to around 1200 BC, about a hundred years after the Uluburun wreck. Although its cargo was much more modest than the Uluburun wreck, it is understood that this ship followed the same route (Kuruçayırılı, 2013: 65; Knapp, 2013: 413-414; Gale, 1991: 227-231; Pulak, 2000: 146-150; Bass, 2010: 801; Wheeler, 1975: 34). Considering the various weapons and equipment found on board, it suggests that the crew was prepared for potential threats and difficulties during their journey. Nonetheless, it was probably hard to resist violent storms and the ship crashed into the rocky shores.

The Uluburun shipwreck holds a crucial place due to its rich collection of cargo. It consisted of sought-after raw materials, including copper, glass, and tin ingots, African ebony, ivory, ceramic vessels, and numerous other items collected from different regions, such as spices, vegetable oils, and organic materials like resin. These findings substantiate records of commercial goods found in Egyptian and Near Eastern written sources of the time (Yalçın, 2013: 56; Mangaloğlu Votruba, 2013: 101). Such a vast collection had never been discovered before in a prehistoric shipwreck. Thus, the rich assemblage from the Uluburun wreck contributed significantly to the understanding of Late Bronze Age trade and economy. It is presumed that the ship, which was roughly 15 meters long and primarily made of cedar wood with oak pegs, had a carrying capacity of approximately 20 tons (Pulak, 2010: 864).

The cargo of the ship was likely destined for royal palaces, with the majority of the load consisting of copper ingots and bronze tools (Pulak, 2006: 61; Alparlan, 2013: 82; Muhly, 2006: 505; Pulak, 2010: 864). The shipwreck contained 354 copper ingots, ranging in shape from ox-hide, plate, loaf, and disc. The majority of these ingots were of the ox-hide shape, with another substantial portion belonging to the pillow and disc group. The number of ingots in the pillow and disc group, which constitutes the second largest majority, was 121 (Yalçın, 2006: 22; Muhly, 2006: 505; Pulak, 1994: 222; Bachhuber, 2006: 348). Along with the ingots, the wreck included 175 glass ingots, Canaan amphoras filled with pine resin, African ebony, ivory, amber beads, faience, resin, gold, and silver jewelry, and various items like statuettes and small sculptures (Yalçın, 2006: 23; Pulak, 2006: 57-104; Alparlan, 2013: 82; Muhly, 2006: 505; Monroe, 2010: 21).

The products thought to be related to Cyprus in the Uluburun Shipwreck are copper ingots, ceramic pots, spices and condiments (coriander, horsetail grass), 150 Cyprus pots, oil lamps, jars, weights, bronze tools, as well as agricultural products. It is quite diverse, including raw materials (Genz, 2006: 379). One of the crucial aspects of the shipwreck is the copper ingots, Cypriot ceramics, and Cypriot weaponry found on board. Lead isotope analysis of the copper ingots found in the Uluburun wreck confirmed their origin in Cyprus. Specifically, these ingots matched the isotopic fingerprints of copper ore found in the Apliki mines in northern Cyprus, dating back to the mid-13th century BC. However, there are disparities between the Uluburun ingots and the isotopes of a known Cyprus ore body. It is believed that the copper used for producing the ingots might have been extracted from a different nearby mine. This mine might have been depleted during the period (Pulak 2006: 64; Gale&Gale, 2006: 131; Knapp, 2013: 3, 409; Wheeler, 1975: 32).

The Cypriot ceramics retrieved from the Uluburun Shipwreck form the sole collection of artifacts recovered during commercial transportation, and they are remarkably well-preserved. The ship's cargo includes around 140 finely crafted vessels, comprising bowls and jugs of various shapes and sizes. All the mentioned Cypriot ceramics are crafted from meticulously purified clay, featuring thin walls and handcrafted precision. The ceramics are adorned with great care, employing techniques such as burnishing, shaving, molding, and painting. The majority of these vessels were designed for everyday use (Bachhuber, 2006: 347; Bennet & Galaty, 1997: 94; Hirschfeld, 2006: 105; Pulak, 2010: 868; Gürgen, 2018: 333-334).

Pottery is one of the most important archaeological artifacts due to its exceptional preservation over time. Ceramics, serving a broad spectrum of purposes, encompass both large and small vessels, varying in thickness, and designed for storing liquids like oil, perfume, and wine, as well as high-quality tableware. Moreover, sizeable jars and amphoras were employed as transport containers (Matthaus, 2006: 345). Analyzing the findings, it becomes evident that multi-colored wheel-made amphoras were utilized for liquid transportation, while single-colored ring-bottomed jugs were designated for transporting opium used in pharmacy

(Matthaus, 2006: 347). The jars and containers discovered on the Uluburun wreck were identified as vessels for the transportation of both imported and exported products such as liquids and pottery (Pulak, 2006: 81; Gürgen, 2018: 334). Gürgen also provides detailed information about the types of ceramics uncovered in the Uluburun wreck (2018: 334-335).

The trade routes and commercial goods discovered on the ship provide valuable insights into Late Bronze Age trade and economics in the Eastern Mediterranean region. Copper, glass, and tin ingots, African ebony, ivory, ceramic products, and various other items in the cargo were gathered from different regions. For example, tin, which could not be localized at the time, was likely transported from an Eastern country, possibly Afghanistan, to Ugarit. Copper ore, on the other hand, was undoubtedly brought from Alaşia, as it was one of the primary copper sources on Cyprus (Desti, 2005: 102; Akkermans, 2003: 341).

The Uluburun shipwreck holds a significant place in underwater archaeology and has had a profound impact on Late Bronze Age archaeological research in the Eastern Mediterranean. It has contributed to our understanding of the economy, as well as socio-cultural and political aspects of the era (Newton et al., 2006: 117; Pulak, 2010: 862). Depictions in the tomb of Kenamun in Thebes provide visual confirmation of trade scenes involving a Mediterranean trading ship. In paintings dating back to the 14th century BC, a Syrian trading fleet entering an Egyptian port, with laborers unloading goods from the ship, resembles the cargo from the Uluburun Shipwreck. The star-patterned necklaces worn by the ship's crew in these depictions are reminiscent of the star-patterned pendants found in the Uluburun Shipwreck. Furthermore, the similarity between the ceramic jars onboard and Cypriot pottery strengthen the possibility that the ship was involved in trade along this route (Pulak, 2006: 92). Under any circumstances, the cargo of the ship highlights the importance of ensuring access to raw materials throughout history, and it clearly played a determining role from political, social, and cultural perspectives. The significant role of Cyprus in the period's trade has become evident through this wreck (Yalçın, 2013: 46).

Conclusion

When considering the economy of the entire Mediterranean, particularly the Eastern Mediterranean, maritime and coastal trade can not be ignored. Documenting maritime trade routes, which are much more challenging to trace than land routes, can often be achieved through shipwrecks or the distribution of raw materials originating from islands. In this context, the ships dating back to the Late Bronze Age, such as those found at Uluburun and Cape Gelidonya, are highly valuable in understanding the vitality of maritime trade in the Eastern Mediterranean. The diversity of goods, raw materials, and scrap materials found in these shipwrecks demonstrates the significance of maritime trade routes during the era. The estimated routes of ships carrying products from various civilizations like the Mycenaeans, Canaan, Cyprus, Egypt, Assyria, and more, moving counter-clockwise, indicate the existence of a particular trade route. The route followed by the Uluburun ship and other long-distance vessels during 2nd millennium BC trade is believed to have started from a port in Levant or Cyprus. They would progress towards Anatolia's southern coasts, then head from Rhodes to Crete. Considering the various weapons and equipment found on board, it suggests that the crew was prepared for potential threats and difficulties during their journey. Nonetheless, the ship ultimately succumbed to violent storms and crashed into rocky shores.

Wrecks provide clues about maritime trade during a certain period in different ways. The products they contain, their variety, and quantity offer insights into the scale and scope of maritime trade, while also revealing the likely ports and routes followed by the ships. Additionally, they provide information about the power centers and political structure of the

era. From the variety of products found in the wrecks, it is understood that Cyprus interacted with multiple civilizations simultaneously and exported its commercial goods to these powers. In this regard, the Cape Gelidonya and the Uluburun shipwrecks, dating back to the Late Bronze Age, are highly valuable for understanding the position and significance of Cyprus in maritime trade during that period. The archaeological findings recovered from shipwrecks, claimed to be Cypriot origin, which were discovered on the coastline between the present-day cities of Kaş and Kemer, in Turkey, are solid evidence of the extent of Mediterranean maritime trade, as discussed in detail.

Maritime trade in the Eastern Mediterranean was highly active, and these two mentioned ships harbor important findings for understanding this trade. According to the estimated route of the ships, Cyprus is considered either the starting point or an important stop. It is assumed that the estimated route of the ships started from a port in Cyprus or the Syria-Palestine coast, progressed to Anatolia, and then further westward. It is believed that goods were transported to the Mycenaean palaces and then followed a route in the opposite direction of the clock-wise to reach Egypt. This is sufficient to illustrate the power centers involved in trade and the scope of commerce. Wrecks, likely submerged due to reasons like adverse weather conditions in the southern Anatolia, carried the most significant cargo of the period.

In conclusion, it can be stated that based on written records and archaeological discoveries, there was a significant increase in Cyprus' external relations during the Late Bronze Age. The island's strategic importance, along with its wealth in materials like copper, iron, and timber, played a significant role in this development. As it is clearly evident, Cyprus is believed to have been the primary producer of copper during the Late Bronze Age. Ingots, with this distinctive shape were exclusively crafted, appear to be the prevalent form in which pure copper was transported as a raw material to the ports of the eastern Mediterranean. The discovery of the Uluburun shipwreck with a cargo exceeding 10 tons of Cypriot copper ingots, significantly confirms the extensive international metals trade, in which Cyprus evidently held a significant role in terms of raw materials. Thus the copper ingots, the most important product group found in the Uluburun containing thousands of goods, are of Cypriot origin. Therefore, it is clear that Cyprus was a significant copper source and actively participated in trade. Cypriot pottery was the another commercial actor of that time. When looking at the quantity of goods carried by these two wrecks, it is evident that copper and ceramics belonging to Cyprus are abundant. In fact, the tons of copper ingots recovered from the Uluburun wreck highlight Cyprus as a major copper source of the era.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

- Akkermans, P. M. M. G. & Shchwartz, G. M. (2003). *The archaeology of Syria*. Cambridge University Press.
- Alparslan, M. (2013). Hitit Devleti'nde ticaret. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, (33), 75-83.
- Aström, P. (1999). The Cypriote pottery from the Iria Shipwreck. In W. Phelps, Y. Lolos, Y. Vichos (Eds.), *The Point Iria Wreck: Interconnections in the Mediterranean ca. 1200 BC* (pp. 131-138), Hellenic Institute of Marine Archaeology.
- Bachhuber, C. (2006). Aegean interest on the Uluburun Ship. *American Journal of Archaeology*, 110(3), 345-363.

- Bass, G. F. (1967). The ingots. Cape Gelidonya: a Bronze Age Shipwreck. *Transactions of the American Philosophical Society*, 57(8), 52-84.
- Bass, G. F. (1986). Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kas): 1984 campaign. *American Journal of Archaeology*, (90), 269-296.
- Bass, G. F. (2006). Doğu Akdeniz’de Tunç Çağı batıkları. In Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (Eds.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (pp. 305-310), Ege Publications.
- Bass, G. F. (2010). Cape Gelidonya Shipwreck. In E. H. Cline (Ed.), *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean* (pp. 797-803). Oxford University Press.
- Bennet, J. & Galaty, M. (1997). Ancient Greece: Recent developments in Aegean archaeology and regional studies. *Journal of Archaeological Research*, 5(1), 75-120.
- Berkaya, B. (1993). Türkiye’de sualtı arkeolojisi ve kaçakçılığın önlenmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (36), 297-298.
- Desti, M. (2005). *Anadolu uygarlıkları*. Dost Kitabevi Publications.
- Doğan, İ. B. (2012). *Tarih öncesinde ticaret ve değiş tokuş*. Arkeoloji ve Sanat Publications.
- Fawcett, N. & Zietsman, J. C. (2001). Uluburun -the discovery and excavation of the world’s oldest known shipwreck. *Akroterion*, (46), 5-20.
- Gale, N. (1991). Copper oxhide ingots and their relations to the Bronze Age metals trade. In N. Gale (Ed.), *Bronze Age Trade in the Mediterranean* (pp. 197-239), Studies in Mediterranean Archaeology.
- Gale, N. H. & Gale, Z. A. S. (2006). Uluburun Batığı bakır külçelerinin kaynak analizi ve Geç Bronz Çağı’nda Akdeniz’de metal ticareti. In Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (Eds.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (pp. 119-134), Ege Publications.
- Genz, H. (2006). Geç Tunç Çağı’nda Levant Bölgesinde zanaat ve ticaret. In Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (Eds.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (pp. 375-382), Ege Publications.
- Gürgen, İ. (2018). Demir Çağı’na kadar Kıbrıs keramiğinin gelişimi ve önemi. In V. Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitabı (pp. 328-341), Asos Publications.
- Gürsoy, C. (1962). Kıbrıs müşahedeleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20(3-4), 161-198.
- Hirschfeld, N. (2006). Uluburun Batığı’nda ele geçen Kıbrıs keramiği, In Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (Eds.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (pp. 105-110), Ege Publications.
- Höckman, O. (2006). MÖ 2. binde Doğu Akdeniz’de gemi yolculuğu. In Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (Eds.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (pp. 311-326), Ege Publications.
- Katz, H. (2008). The ship from Uluburun and the ship from Tyre: an international trade network in the Ancient Near East. *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins (1953-)*, Bd. 124, H. 2, 128-142.
- Knapp, A. B. (1992). Bronze Age Mediterranean island cultures and the Ancient Near East. *The Biblical Archaeologist*, 55(2), 52-72.

- Knapp, A. B., Held, S. O., Manning, S. W. (1994). The Prehistory of Cyprus: problems and prospects. *Journal of World Prehistory*, 8(4), 377-453.
- Knapp, A. B. (2013). *The archaeology of Cyprus: from earliest prehistory through the Bronze Age*. Cambridge University Press.
- Kuruçayırılı, E. (2013). MÖ 2. binde ticaretin işleyişi. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, (33), 58-73.
- Lin, S. S. (2003). *Lading of the Late Bronze Age Ship at Uluburun*. (Unpublished master thesis). Texas A & M University.
- Maier, F. G. (1964). *Cyperm: Insel am Kreuzweg der Geschichte*. Kohlhammer.
- Mangaloğlu Votruba, S. (2013). Ege Bölgesinde ticaret. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, (33), 95-101.
- Matthäus, H. (2006). Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de kültürler arası ilişkiler, ticaret ve deniz seferleri. In Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (Eds.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (pp. 335-368), Ege Publications.
- Monroe, C. M. (2010). Sunk cost at Late Bronze Age Uluburun. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, (357), 19-33.
- Muhly, J. D. (1977). The copper ox-hide ingots and the Bronze Age metals trade. *British Institute for the Study of Iraq*, 39(1), 73-82.
- Muhly, J. D. (2006). Geç Tunç Çağı Ege Dünyası'nda bakır ve tunç. In Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (Eds.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (pp. 505-517), Ege Publications.
- Newton, M. W., Talamo, S., Pulak, C., Kromer, B. (2006). Uluburun Batığı'nın tarihlendirilmesi. In Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (Eds.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (pp. 117-118), Ege Publications.
- Oberhummer, E. (1924). Kypros. *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft XII*, I. sp., 59-118.
- Özargun, M. & Pınarcık, P. (2021). Uluslararası ilişkiler çerçevesinde MÖ II. binyılın sonuna kadar Doğu Akdeniz ticaretinde Kıbrıs-Mısır ilişkileri. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 547-575.
- Özdaş, H. (2011). 2010 yılı Gelidonya Batığı kazısı, In 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 3 (pp. 115-126), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Özdemir, H. F. (2007). Demir Çağı: başlangıcı, başlatanları, Anadolu'ya etkileri üzerine. *Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 501-518.
- Pulak, C. (1994). Uluburun Batığı kazısı (Kaş) 1993 kampanyası. In *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (pp. 219-238), Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Pulak, C. (2000). The copper and tin ingots from the Late Bronze Age Shipwreck at Uluburun. In Ü. Yalçın (Ed.), *Anatolian Metal I* (pp. 137-157), Beiheft 13.
- Pulak, C. (2006). Uluburun Batığı. In Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (Eds.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (pp. 57-104), Ege Publications.
- Pulak, C. (2010). Uluburun Shipwreck. In E. H. Cline (Ed.), *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean* (pp. 862-876), Oxford University Press.
- Randers, C. B. (2003). Zypern. In *Der Neue Pauly* (pp. 863-870), Enzyklopedie der Antike, Altertum Band 12/2 Ven-Z.

Sherrat, S. (2000). Circulation of metals and the end of the Bronze Age in the Mediterranean. In C. F. E. Pare (Ed.), *Metals Makes the World Go Round: the Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe* (pp. 82-98), Oxbow Books.

Solsten, E. (1993). *Cyprus, a country study*. Library of Congress Federal Research Division. 4th edition.

Tarhan, T. (1971). *Kıbrıs Adasında tabî-beşeri ve ekonomik coğrafya bakımından bir araştırma*. Ankara University Publications, No-131.

Vermeule, E. & Wolsky, F. (1978). New Aegean relations with Cyprus: The Minoan and Mycenaean pottery from Toumba tou Skourou, Morphou. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 122(5), 294-317.

Wheeler, T. S., Maddin, R., Muhly, J. D. (1975). Ingots and the Bronze Age copper trade in the Mediterranean: a progress report. *Expedition*, Summer, 17(4), 31-39.

Yalçın, Ü. (2006). Tarih yazan gemi: Uluburun. In Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (Eds.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (pp. 21-28), Ege Publications.

Yalçın, Ü. (2013). Genç Tunç Çağında küreselleşme. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, (33), 44-57.

“ADA ŞAİRİ” OLARAK TAHSİN NAHİT

“Hükmü ver razıyım: Büyükada’da / O muhî-i lâtif ü tenhâda”

Salim ÇONOĞLU*

ÖZET

1887 tarihinde İstanbul’da doğan Tahsin Nahit’in çocukluk ve gençlik yıllarının büyük bir kısmı, onun şiir, hayal, duygu dünyasında büyük yer kaplayan Büyükada’da geçer. Şiirlerinin büyük bir kısmında Ada’yı arka fon olarak kullanması, Ada’nın etkisinin Tahsin Nahit üzerinde ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Büyükada’da geceleri mehtabı çamlıktan seyretmesi, Ada sahillerinde dolaşıp denizde beyaz perilerin yüzdüğünü tahayyül etmesi, onun şiirine önemli ölçüde ilham kaynağı olmuştur. Sadece sanatında değil, hayatında da Ada’nın rolü o derece büyüktür ki kızı Mina Urgan, hatıralarında, babasının evliliğinde de Adalar şairi olmasının etkisinden bahsetmektedir. Ölümünden sonra da Halid Fahri Ozansoy’un da ifade ettiği gibi, çok sevdiği Büyükada bu genç şairin ebedi istirahatgâhi olmuştur. Bu makalede Türk edebiyatında Ada şairi olarak bilinen Tahsin Nahit’in şiirlerinden hareketle, Ada’nın onun şiirlerine nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyükada, Tahsin Nahit, Adalar şairi, Türk Edebiyatı ve Adalar

Tahsin Nahit as The Poet of the Islands

ABSTRACT

Born in Istanbul in 1887, Tahsin Nahit spent most of his childhood and youth in Büyükada, which occupied a large place in his world of poetry, dreams and emotions. The fact that he uses the Islands as a background in most of his poems reveals how important the influence of the Island was on Tahsin Nahit. Watching the moonlight from the pine trees at night on Büyükada, wandering around the island’s shores and imagining white fairies swimming in the sea, were a significant source of inspiration for her poetry. Ada’s role not only in his art but also in his life is so great that his daughter, Mina Urgan, mentions in her memoirs the impact of being an Adalar poet on her father’s marriage. As Halid Fahri Ozansoy stated after his death, Büyükada, which he loved very much, became the eternal resting place of this young poet. In this article, based on the poems of Tahsin Nahit, known as the poet of the Islands in Turkish literature, we will try to determine how the Island is reflected in his poems.

Key Words: Büyükada, Tahsin Nahit, poet of the islands, Turkish literature and islands

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir / TÜRKİYE, conoglu2000@yahoo.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Çonoğlu, S. (2024). “Ada şairi” olarak Tahsin Nahit. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 479-488. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1434374>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 9 Şubat / February 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27 Şubat / February 2024

Giriş

Kos’un tespitiyle 2500 yıla uzanan tarihi geçmişini Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu’nun uygarlık birikimleriyle bezeyen bir şehirdir İstanbul (Kos, 1994: 53). İstanbul’un alınışı ile birlikte Türkler bir taraftan kültürü geliştirmek ve bir taraftan da geliştirilen bu kültürün canlı bir örneği olan İstanbul’u bütün imparatorluğun muhassalası yapmak için önemli adımlar atarlar. Böylece yüzyıllar içerisinde İstanbul, Türk mimarisinin değer biçilemez bir mimari hazinesi, kültürün bugün da yaşamaya, hayata tutunmaya çalışan canlı bir organı, gelecek kuşakların temel taşlarından birisi haline gelir. Tanpınar’ın ifadesiyle, özellikle fetihten sonra İstanbul bütün imparatorluğun ve Müslümanların gururudur. O güzelleştikçe atalarımız kendilerini sihirli bir aynadan seyrederek gibi güzel ve asil bulur. Tanzimat bu şehirde iki medeniyeti birleştirerek elde edilecek yeni bir terkinin potansiyelini görür. Yeni nesil için ise İstanbul, mazi hatıralarının ve hasretlerin aydınlığıdır (Tanpınar, 1992: 15).

Tanpınar, *Beş Şehir*’de, bir şehrin içinde tıpkı başka coğrafyalar gibi kendi güzellikleriyle bizde ayrı ayrı duygular uyandıran, hayalimize başka türlü yaşama şekilleri ilham eden peyzajlardan bahsederken iki önemli mekânın ismini de anar. Bunlardan biri XVI. Asrın ortasına kadar İstanbul hayatına uzaktan karışan ancak XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul zevkine girmiş ve özellikle şiirde sesi işitilmeye başlamış Boğaziçi, diğeri de Adalardır (Tanpınar, 1992: 81).

Adaların, on asırlık Bizans devrinde balıkçı kulübeleriyle, küçük köyleriyle ve manastırlarıyla bir yaşam merkezi olduğu bilinmektedir. Ancak İstanbul, çok uzun süre Adalara uzaktan bakmış, İstanbul’un hemen yanı başında, “şuracıktaki sahilde” bir hülya ve sükûn mekânı olmasına rağmen, Adalar, İstanbul tarafından uzaktan sevmekle yetinilmiştir. Adalar, vapur güzergâhına girişinin ardından özellikle, 19. yüzyıldan itibaren İstanbul için bir sayfiye yeri haline gelmeye başlar ve doğal olarak manzarası da kısa sürede değişir. Çelik Gülersoy, bu değişimi, “buhar marifetiyle medeniyet” (Gülersoy, 1997: 80) olarak adlandırmaktadır. Bu değişim Tanpınar’ın *Huzur* romanında da şöyle ifade edilmektedir:

“Boğaz vapuru başka türlü bir kalabalıkla doluydu. Orası Ada gibi, asıl İstanbul’un çöküş devrinde, bir mevsim denecek kadar kısa bir zamanda ve adeta birden oluvermiş, zengin, müreffeh, her hususiyetini paranın düzenleyip ayarladığı, geniş asfalt yollu, çiçek tarhi kılıklı sayfiyesi değildi.” (Tanpınar, 1949: 109)

Böylece, yerleşimin artmasıyla birlikte Koç’un ifadesiyle; “Kâğıthane ve Boğaziçi’nden sonra İstanbul insanı yeni keşfedilen mekânlar olarak Adalar’ın canlanmasını sağlar.”(Koç 2010: 19). Adaların yavaş yavaş bir cazibe merkezi olma yolunda ilerlemesiyle, görünümü de değişir. İstanbul’un eşsiz bir güzelliğe sahip olan Adalar’ındaki bu değişim, yıllar sonra Reşat Ekrem Koçu’nun kaleminde dile gelecektir:

“Daha kış bitmeden bahçeler yeşerir, hava mimozaların latif kokusuyla dolar, arkasından erik ve badem baharları açar. Derken akasyalar çiçeklenir, bir taraftan da salkımlar ve erguvanlarla donanır, onları zakkumlar, karanfiller, laleler, yaseminler takip eder. Bu çiçek kokularına on iki ay boyunca Adaların meşhur çam ormanlarının ilahi ıtrını ilave etmek lazımdır.” (Koçu, 1958: 205-206)

Adalar’ın keşfedilişi zaman içerisinde Türk edebiyatında da karşılık bulur. İstanbul uzun yıllar nasıl Adalar’a uzaktan bakmışsa Türk edebiyatı da aynı mesafeyi korumuştur. Koçu, Divan şiirinde *Divan-ı İhsan* müstesna, Adalar için yazılmış tek bir mısra bile olmadığını altını çizer (Koçu, 1958: 208). Tuğlacı da, ulaşım güçlüğünden dolayı gözlerden uzak Adalar’ın şair ve yazarların gönüllerinden de ırak kaldığını ifade etmektedir (Tuğlacı, 1989: 46). Ancak, Yenileşme devrinden itibaren gerek kurgusal metinlerde, gerek şiirde gerek insan hayatının merkezinde bir tebdil-i hava mekânı olarak büyük bir yer kaplamaya başlayan Adalar, kısa sürede Yeni Türk edebiyatında ayrıcalıklı bir yer kazanır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Recaizade Ekrem Bey’in şiirlerinde belli belirsiz kendisini gösteren Adalar, özellikle Servet-i Fünun Edebiyatı sanatçıları tarafından keşfedilir ve ruh durumlarına uygun bir ilham kaynağı olur. *Aşk-ı Memnu*’da saf-temiz-masum bir hayat sunan sığınmakken, *Nesl-i Ahir*’de Büyükkada, Abdülhamid istibdadından kaçanların sığındığı-nefes aldıkları, kendilerini nispeten özgür hissettikleri bir yer ve aynı zamanda sevdalılar için gözden uzak bir buluşma mekânıdır. Böylece Tevfik Fikret’ten Halit Ziya’ya, oradan Hüseyin Rahmi Gürpınar’a ve Yahya Kemal’e, Ada topraklarına gömülmüş Tahsin Nahit’e, Ahmet Refik’e, Mehmet Celal’e, Ziya Gökalp’a, Yakup Kadri’ye, Halit Fahri Ozansoy’a, Cevat Şakir Kabaağaçlı’ya, Nurullah Ataç’a kadar Türk edebiyatının onlarca seçkin ismi ölümsüz Ada eserleri kaleme alırlar.

Tahsin Nahit: “Hep sis ve bu sislerde teressümleri olmuş; bir eski hayal”

Fecr-i Atî edebî topluluğunun Ahmet Haşim ve Emin Bülent’ten sonra gelen şairlerinden biri de Tahsin Nahit’tir. 1887 yılında İstanbul’da doğan Tahsin Nahit, Düyun-ı Umumiye muhasebecisi Mesut Bey’in anne tarafından torunu, Gülhane Askeri Rüştiyesi muallimlerinden Asaf Bey’in oğlu ve Türkiye’nin ve Galatasaray Lisesi’ndeki öğretmenliği sırasında beden eğitimi konusunda günümüz jimnastiğinin temellerini atan Faik Üstün İdman’ın yeğenidir (Evrimer, 1958: 52-53; İnal, 1970: 1844-1845, Gövsa, 1946: 374).

Galatasaray Sultanisi’nde bir müddet okuyan şair, ardından Hukuk Mektebi’ne girse de burada tanıştığı şairlerden de etkilenererek kendisini tamamen şiir ve edebiyata verme düşüncesiyle buradan da ayrılmıştır. Ruşen Eşref, Tahsin Nahit’in bu dönemine ait şunları söylemektedir:

“... Bir de bisiklette ün alanlar vardı. Yukarı sınıflardan trapezci Dâniş ile bizim sınıftan Tahsin Nahit. Tahsin Nahit, Faik Üstün İdman’ın yeğeni idi. Yaşça bizlerden büyüktü. Sınıfça bizlerle birdi. Türkçe nazımda bütün sınıfımızdan kat kat üstündü. Fransızcadan öyle değil.. Tahsin Nahit, jimnastikte de hiç fena değildi; pazılı idi, kuvvetli idi, ama galiba en ziyade bisiklete. İyi biner olmadan yana elverişliydi. O zaman İstanbul’da bisiklet birincisi sayılır Hafız’a yakın hızda bisiklet sürerdi. Futbola da merak sardı ise de onu o kadar yürütemedi; hem fazlaca şehlâ, hem miyop olup gözlük kullandığından dolaydır belki. Fotoğraflara da pozunu profilden verirdi. Olanca merakını şairliğe sarmıştı. Fecr-i Âticiler arasında “Rûh-ı bi-Kayd” adında bir kitap çıkaracak kadar çok nazım yazmıştı.

Hâsılı Tahsin sportmen ruhlu, mert karakterli, efendi, hayırhâh bir adamdı. Kitabı çoktan unutulup gitmiştir de.. Son yıllarında, Yahya Kemal’in tesiri altında kalarak yazdığı ve yine Galatasaraylı bestekâr Muhlis Sabaheddin’in nihâvend makamında bestelediği:

“Üç yıl beni sevdanın ipek saçları sardı.”

şarkısı bugün hâlâ dillerdedir. Bununla beraber Tahsin, jimnastik hele bisiklet konusunda bizler arasında sözü geçer, bilgisi dinlenir, yetkisi tanınır kişi idi. Hatır için değil, gerçekten.” (Ünaydın, 2002: 17-18)

Kültürlü ve maddi durumu iyi bir aileye mensup olan şair, ince, zarif, samimi bir kişiliğe sahiptir. Evi, devrinin sanatçılarının uğrak yeri olmuştur. Romantik bir mizaca sahip olan şair, seven ve sevilmesini bekleyen bir kalbin heyecanlarını taşır (Evrimer, 1958: 53).

Romantik mizaçlı olan Tahsin Nahit, bir melal şairidir. Şiirlerinde kırgın, gücenik bir ruhun izlerini açıkça görmek mümkündür. Şiirlerinin bir kısmını *Rûh-ı Bi-Kayd* adlı kitapta toplamıştır. Şairliğinin haricinde Doğan’ın ifadesiyle Ruhsar Nevvare ve Şahabeddin Süleyman’la tiyatro eserleri üzerinde de çalışmış ve telif, adapte piyesler ortaya koymuştur. Bu bağlamda Tahsin Nahit, Türk sahne hayatı için önemli bir şahsiyettir (Doğan, 1998: 204).

Adalar ve Tahsin Nahit: “Fener, şu yanda... Bizans; sağ tarafta, âh adalar!”

Büyükada’yı çok seven ve gençlik yıllarının büyük bir kısmını orada geçiren Tahsin Nahit, 1919’da çok genç bir yaşta Ada’da hayata veda etmiş ve Ada’da toprağa verilmiştir. Doğan’ın ifadesiyle şiirlerinde Büyükada’ya çok yer verdiği için Ada şairi olarak da tanınmıştır.(Doğan 2007, 502) Kızı Mina Urgan, anne ve babasının evliliklerinde de Ada’nın büyük rolü olduğunu ifade etmektedir:

“Anneme birçok kişi talip olmuş; ama onları reddetmiş, bir aşk evliliği yapmış babamla. Evlilikler hep aileler tarafından ayarlandığı için, bir genç kadınla bir genç erkeğin birbirlerini kendilerini tanıyarak evlenmek istemeleri o günlerde bir hayli anormal bir durumdu herhalde. Bu yüzden iki ailenin birleşmesinde hiçbir engel bulunmamasına karşın, anne tarafım da baba tarafım da şaşkına dönmüşler, kuşuklara düşmüşler, bu evlenmeye izin vermemişler. O arada Şefika, evin Rum hizmetçisinin giysilerini giyer; Büyükada’nın Aşıklar Yolu’nda (Çamlar arasındaki patikaya “Aşıklar Yolu” adını babam vermiş.) geceleri gizlice buluşmuş Tahsin Nahit’le.” (Urgan, 2022: 131)

Halit Fahri Ozansoy, Tahsin Nahit’in Büyükada günlerine dair şunları söylemektedir:

“Daha şahsını tanımadan, ilk şiirlerini okuduğum tarihte şöhretini iştmiştiim: Bisiklete biner ve Büyükadada geceleri mehtabı çamlıktan seyredermiş! Demek ki, Muallim Naci devrinin eski usulde Mehmet Celâlınden sonra, kendisi yeni tonda ikinci bir Ada şairiydi. “Ruh-i Bikayd” isimindeki şiir kitabı bu nevi manzumeleriyle doludur. Anlaşılan daha eskiden, Mekteb-i Hukukta talebeyken şairliğe bu tasvirlerle başlamıştı. Hattâ şairin mektep arkadaşı olan İbrahim Alâeddin, o zaman yazdığı manzum bir lâtifeye Tahsin Nahit’in bu hususiyetini sıkıştırmıştı:

*‘Bakin Kamer ne kadar şairane yükseliyor
Siyah deniz onun altın saçile işleniyor.’*

Evet, bu sözleri “Tahsin”e bence layıktır.

Bununla beraber, İbrahim Alâeddin’in bu eski manzumesi hep böyle arkadaşı Tahsin Nahit için tahsinlerle dolu değildir. Oldukça iğneli satirik mısraları da ihtiva ediyor. Biz yalnız burada, şairin daha mektepte iken, ilk münekkidi İbrahim Alâeddin olduğunu biliyoruz. Zavallı Tahsin, sahillerinde sevdalılar dolaşan ve sularında beyaz periler yüzen o ada yüzünden bütün ömrünce tenkitlerden kurtulamamıştı. Biraz acı ama bugün bile kurtulamıyor. Ruhundan affımı dilerim.” (Ozansoy, 1970: 168-169)

Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* adlı eserinde Büyükada’da geçirdiği güzel zamanları Tahsin Nahit ve eşi Şefika’nın konukseverliğine borçlu olduğunu şöyle dile getirir:

“O zamanların en güzelini, en şevklisini, en şetaletlisini dostlarımız Tahsin Nahit’le eşinin konukseverliği sayesinde, bize Büyükada’da yaşamak nasip olmuştur. “Tahsin Nahit’le eşinin konukseverliği” dedim. Çünkü, onların Maden’deki evi hepimizin toplantı yeri ve cazibe merkeziydi. Tahsin Nahit her şeyden önce, Adalar, ada çamlıkları, ada mehtapları şairi olarak tanınmış, hanımı ise Büyükada’da doğup yetişmişti ve diyebilirim ki, bize Ada’nın güzelliklerini öğreten, Ada’yı sevdiren de onlar olmuştur.

Ama Büyükada derken sakın bugünkü milyoner işadamları ve twistçi gençleri göz önüne getirmeyiniz. Hele, cazbanlı gazinolarla otelleri hayalinizden bile geçirmeyiniz. Bu, bir vakitler uzun saçlı, solgun benizli şairlerimizin tatlı hayallere daldığı ve sevdalılarla sevgililerin ay ışığında birbirlerini arayıp çam ağaçlarının “nefti gölgeleri” altında buluştukları bir yerdi ve buranın romantik havasını o devir edebiyatımıza sindiren de Celal Sahir’le Tahsin Nahit’in şiirleriydi.” (Karaosmanoğlu, 2018: 142-143)

Şiirlerinin büyük bir kısmına mekân olarak Ada’yı alan Tahsin Nahit’in bu tutkulu tavrı, çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını Ada’da geçirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Deniz, çamlıklar, dalgalar, gurup, kamer, sevgili, tabiat vb. bu şiirlerde canlı levhalar halinde tasvir edilir. Tahsin Nahit, neredeyse bütün hayatını geçirdiği bir mekânın türküsünü söylerken, Ada’nın hayat hikâyesini de anlatır.

Bu şiirlerden ilki, 17 yaşında yazdığı ilk şiirlerden biri olan *Sabavet*'tir. Bu şiirde çocukluğuna dair hatırladıklarını dile getiren şair, kendi ocağına dönmeyi şiddetle arzular. Muhtemelen bu dönüş isteği, şimdide eksik olan şeyin uzak geçmişte olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Hatta; Löwy ve Sayre'nin tespitiyle; geçmişin temel özelliğinin şimdiki zamandan farklı olduğu düşüncesi ve modern yabancılaşmaların henüz var olmadığı bir dönem olmasıdır bu (Löwy & Sayre, 2007: 28).

*“Henüz yedi yıl saçlarının üstüne gani
Bir tac-ı saadet geçiren tıfl-ı hayali”* (Kabakçı, 2002: 198-199)

Şiirde yitirilmiş bir altın çağa yapılan göndermelerin sebebi bu dizeler olmalıdır. Başına saadet tacı geçirilen mesut zamanların dile geldiği bu dizelerden sonra da, sisler arasında kaybedilen şeyin aranışı anlatılır:

*“Hep sis ve bu sislerde teressümleri olmuş;
Bir eski hayal... Sanki o rüyada görülmüş
Bir çehreye benzer; beni bazen gelir okşar
On beş sene evvel adanın saf ü muattar
Çamlıkları altında zayıf, hasta ve ancak
Üç dört senenin sayfu baharında bulunmak
Feyziyle yetişmiş küçük kah dadısıyla
Bazen de küçük merkebe binmiş lalasıyla,
Çamlıkta gezer, gün batıyorken o gelirdi;”* (Kabakçı, 2002: 198-199)

Bütün bu romantik hatırlayışlar, kendisini yalnız, anlaşılmaz, tek başına hisseden bir ruhun yansımasıdır. Bir tarafta şiir dünyasına ait romantik hayaller diğer tarafta ise gerçeğin üzüntü verici boşluğu vardır. Bu romantik duyarlılığa sahip bilinç, şimdiki zamanın yavan gerçekliği karşısında artık çok geride kalmış, yitirilmiş cennet bahçesine yeniden geri dönmenin mümkün olmadığını farkındadır. Geride kalan masum çocukluk zamanları, yitirilmiş bir altın çağdır:

*“Artık bilirim bunda ne sis var ne de şeyn;
Tam on sene evvelki çocukluklarım işte:
Bir zühre-i his ömr-i baharında açılmış.
Koklanmış, öpülmüş ve sevilmiş yaşanılmış;
Bir şir-i sabavet ki eder hissimi gıryan
Her şam-ı hayalime yapar bir şeb-i hicran...
Ömrüm o hayalin yed-i nazında oyuncak,
Ömrüm o hayalin ki bugün bende o ancak
-Rüya görülürmüş gibi bir ufk-ı baide
Mehtab açıyorken yine bir refref-i hande
Bir mevki-i ruyette duran bir küçük kız,
Yahud ki hayalim dolaşan kumlu ve ıssız
Çöllerde hayatımla müşafeh halecandır...
Her hissime şefkatli öpen bir leb uzatır!”* (Kabakçı, 2002: 198-199)

Modern gerçek, büyüü bozmakta ve şairi düş kırıklığına uğratmaktadır. Bu romantik tavırda kendisini gösteren biraz da nostaljidir. Şair, bugün eksik olan tadın, uzak geçmişte olduğunun farkındadır. Ancak yitirilenlerin sebebi olan şeyin önünde boyun eğmemesi mümkün değildir. Güzellik, renk, imgelem vb. niteliklerin şimdiki zamanda iç karartıcı bir rutine indirgenmesi, ister istemez, “şeb-i hicran” vurgusunda da dile geldiği gibi şairin ruhunun ezilmesine sebep olacaktır.

Sonunda Büyükkada 1325 tarihi bulunan *Eski Hülya* şiirinde şair, beş yıl önce Ada sahilindeki hayallerini düşünür. Yosunlarla işlenmiş bir kayanın üzerinde “cihan-ı hülya”nın “ihtimalat-ı acayibine” dalarak bu düşüncelerini sıralar. Mesela denizden bir kotra geçse ona bir hülya ilham eder, onunla rüyalarını süsler. Üç beş sene sonra belki onun da nişanlısıyla aşktan sarhoş bir halde gezeceği bir kotrası olacaktır. Böylece eşiyile birlikte muhteşem bir saadet yuvası kuracaktır. Ancak beş yılın sonunda işler düşündüğü gibi olmamıştır. Şair, aynı sahilde yine benzer bir hayale dalmak ister ancak bu hayallerin gerçekleşmesi artık mümkün değildir (Çetindaş, 2016: 41).

Aşk temasının ön plana alındığı bu şiirde, aşkın ve muhayyel bir saadet yuvasının hayaliyle yaşama tutunmaya çalışan öznenin yaşadığı hayal kırıklığı söz konusu edilmiştir.

Özellikle Servet-i Fünun devrinde en önemli temalardan biri olan aşk, Tahsin Nahit’in şiirinde de öznenin iç dünyasını ele alma noktasında önemli bir yere sahiptir. Öte yandan şiirdeki hayal kırıklığı, yine Servet-i Fünun edebiyatının belirleyici özelliklerinden biri olan hayal-hakikat çatışmasını akla getirmektedir. Beş sene önceki hayallerinin gerçekleşmediğinin farkında olan öznenin, şiirin sonunda hakikatin, bütün arzularını yıktığını fark ettiği bir kırılma noktası ya da aydınlanma anıdır. Şiirin başlangıcında denizle birlikte yuva hasretini derinden hisseden özne, şiirin sonunda gerçeklere, geçmişin yaşanamamış, gerçekleşmemiş hayallerine geri döner.

Mehmet Rauf’a ithaf edilmiş *Dinle* adlı şiir Büyükkada’yı en güzel anlatan şiirlerden biridir:

“*Hükmü ver razıyım:*

Büyükkada’da

O muhît-i lâtif ü tenhâda,

Çamlı bir meşcerin denizlerle

Leb be-leb olduğu sevâhilde;” (Çetindaş, 2016: 52-53)

Mısraları Ada’nın onun için hem büyük bir ilham kaynağı hem de sevgiliyle birlikte gezdiği, dolaştığı, mesut olduğu bir inziva, yalnızlık köşesi olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Tamamına “ses” düşüncesinin hâkim olduğu bu şiirde, şair Ada’yı zevkle dinlenen bir musiki parçası haline getirir.

Bu şiire marazi duygular hâkimdir. Maraziliğin Servet-i Fünun edebiyatından geldiği açıktır. Bilge Ercilasun, Türk edebiyatında duyguların marazileşmesinin onlarla başladığını söyler (Ercilasun, 1996, s.13) Şiirdeki hasta kamer, verem anne şefkati, harap, sükût, incinme vb. ifadeler, bu marazi, kırgın ruh halinin şiire yansımalarıdır. Bu ifadelerle şair, şiire hâkim olan trajediyi de arttırır.

Yaz, adlı şiirindeki:

“*Adanın çamlı, güzel sahili üstünde, zarîf*

Bir güzel lâne-i sevda... Bu küçük köşk, bu latîf” (Çetindaş, 2016: 67-71)

Mısralarında Büyükkada sahillerinde bulunan bir sevda yuvasından bahseder. Güzel bir yaz mevsiminde kuşlar uçuşur. Her uçuşan nağme, bu mutlulukla dolu eve dökülür. Çamların hoş kokusuyla karışan rüzgâr da Ada sakinlerine sağlık ve mutluluk verir. Bu güzel yuvada iki yıl önce evlenen bir karı koca yaşamaktadır. Bu küçük yuvayı çamların gizli sinesine yaptırmışlar ve buraya periler gibi saklanmışlardır. Ardından sevgilisine seslenen şair, bu aileyi pek beğendiğini ve sevgilisi de takdir ederse bu aileyi taklit etmelerini söyler.

Masum bir aile aşkını ve bu aşkın kendi üzerindeki etkisini dile getiren bu şiirde Tahsin Nahit, aşkı, mutlu bir evliliği sessiz, sakin, dingin bir tabiat içinde dile getirir. Mehtapta

sevgiliyle gezmek, kırlarda dolaşmak onun vazgeçemediği zamanlardır. Tahsin Nahit, bir taraftan denizi, tabiatı, hayatı bu aşktan öğrendiğini dile getirerek, Ada'nın üzerindeki etkisini ortaya koyar bir taraftan da cenneti şimdinin içinde bulmak arzusuyla, yabancılaşmış bir hayatın karmaşasından kendisini izole edeceği, niceliksel değerlere tamamen kapalı ve niteliksel değerlerle örülü bir aşiyana kaçma arzusunu dile getirir.

Şairin *Yaz* şiirinde olduğu gibi küçük bir aileyi ve mutlu bir yuvayı anlattığı *Kış* şiirine adanın karlar altındaki muhteşem manzarasını tasvir ederek başlar.

“Ada; bir leyl-i şitâ; karların altında zemîn...
Uyuyor mest-ü münevver, uyuyor hep sâkin.” (Çetindaş, 2016: 72-75)

Bu mısralarda kar, sadece yeryüzünü bir süreliğine kaplayan beyaz bir örtü değil aynı zamanda sükûtu, sessizliği, sakinliği beraberinde getiren bir mevsimdir. Karlar altında etrafi dolaşan bu sessizlikten ürker. Yine de bu “temaşa-yı sükût”u pek beğenir. Bu garip sessizliğin ortasında mesut bir yuvanın hayalini kurar: Latif bir odacık, büyük bir şömine, hoş bir masa, eşinin okuduğu romanı dinleyen bir koca, halının üzerinde oynayan bir kız çocuğuyla bir saadet yuvası. Şiirin sonunda bu küçük aile kim diye soran şair, bu muhayyel ailenin fertlerinden birinin kendisi, diğerinin de sevgilisi olduğu söyler. Evet, bu hayaldir. Ama bu hayalinin de takdis edilmesini ister.

Evin hem *Yaz* hem de *Kış* şiirlerinde bu denli ön plana çıkması Bachelard'ın tespitiyle, evin düşü barındırması, düş kuranı koruması ve dinginlik içinde düş kurmasını sağlamasıdır. Ev, insan yaşamında kazanılmış şeyleri korur, bunları sürekli kılar, insanın dağılıp gitmemesini engeller, yaşanan fırtınalara karşı dirençli tutar (Bachelard, 1992: 34).

Kış mevsimi ve kar, dünyayı yeniden büyü kılmanın en önemli unsurlarındandır. Kış, yani hüznün mevsimi, mekanikleşen dünyaya karşı kaygı ve rahatsızlığı ortadan kaldıracak ve şiir dünyasına ait olanı yeniden kuracaktır. Bu şiirde dile gelen kış düşüncesiyle Cenap Şahabettin'in *Baran-ı Bahar* adlı şiirindeki dizeler de örtüşmektedir:

Kış mevsimi, ol mevsim-i asude vü handan / Kim nâsiye-i pâkine bir sâye-i suzan / düşmekle bütün dillerin asayışı bitti.” (Kaplan, 1984: 131)

Problem, baharın gelmesiyle, dillerin asayişinin bitmesidir. Bahar kaossa, kış mevsimi kozmosun yani düzenin ifadesidir. Bachelard, “kar dış dünyayı kolaylıkla yok sayar” derken bu düzene işaret etmektedir: “Ev, kışın yedekte tuttuğu içtenlikleri, inceliklerini kuşanır. Evin dışındaki dünyadaysa, kar ayak izlerini siler, tarlaların sınırlarını yok eder, gürültüleri boğar, renkleri maskeler.” (Bachelard, 1992: 66)

Adada Bir Gece şiirinde romantik bir Ada tasviri vardır. Kamer semâyâya mâi tüllü bir fânus içinde yükselirken, bülbüller ruhani bir güzellikle öter ve bu nağmeler semayı okşar. Bir yandan melekler şiir okurken, bir yandan bütün tabiat sükûta varır. Bu hülya gecesinde bir sihir vardır ve cihan gülerken sanki ağlar:

“Kamer semaya bu şeb mai tüllü bir fanus
İçinde yükseliyordu... Ziya-yı raksani
Zemine serpiliyorken, denizde zerr-i endud
Koşar gibiydi periler ve mevc-i dameni” (Kabakçı, 2002: 197)

Bu şiirde mehtaplı bir geceyi ruhani seslerle dolduran şair, daha çok işitme duygusuna hitap eden unsurlarla şiirini örmüştür. Etrafta sadece sükût ve ses vardır. Deniz sükûta/uyumaya başlayınca birdenbire bütün âlemi bir bülbül sesi doldurur. Böylece bu sükûtun içini bülbül nağmeleri doldururken bir yandan da gecenin karanlığı içinde melekler şiir okumaya başlar.

Tıpkı Cenap Şahabettin’in kimi şiirlerinde olduğu gibi bu şiirde de; “muhayyile gözden ziyade kulak vasıtasıyla çalışır ve ses zengin bir imaj kaynağı haline gelir.” (Kaplan, 1992: 422)

Ada’ya dair şiirlerin merkezinde bulunan önemli unsurlardan biri de denizdir. Deniz, bütün Ada manzarasına tek başına hâkim olur. Şair, bugün eksik olan tadın verdiği kederi denizle aşmak ister. Denizin mehtaplı gecede ki muhteşem görünümü onu bütün sıkıntılarından uzaklaştırır ve bir huzur limanına yanaştırır. Bu tam anlamıyla kendinden geçme durumudur. “*Bu şeb bu leyl-i hülyada bir sihr vardı*” dizesi de bu durumu doğrulamaktadır. Bachelard’ın, “suya adanmış varlık kendinden geçen bir varlıktır... Güçlü bir su damlası bir dünya yaratmaya ve karanlığı bozmaya yeter.” Derken kastettiği de bu durum olmalıdır (Bachelard, 2006: 13-17).

Sonuç

Sonuç olarak, Tahsin Nahit’in hayatında ve sanatında Ada önemli bir yer tutar. Çocukluğu ve ilk gençliğinin burada geçmesi, ona ilham kaynağı olmuştur. Tahsin Nahit’e Adalar şairi denmesinin sebebi de budur.

Bu şiirlerde bağlı olduğu edebi anlayışa uygun olarak aşk, sevgili, tabiat, deniz, musiki, ses, deniz vb. önemli bir yer tutmaktadır. Bu temalardan hareketle yazdığı şiirlerde aşırı duygusal bir tavır dikkati çekmektedir. Bu tavır hem Ada’nın duygusal davranmaya elverişli bir mekân oluşuyla hem de Tahsin Nahit’in bir melal şairi oluşuyla ilgilidir.

Ada’ya ait her şeyi canlı levhalar halinde tasvir eden Tahsin Nahit, neredeyse bütün hayatını geçirdiği bir mekânın türküsünü söylerken, Ada’nın hayat hikâyesini de anlatır. Elbette bu hikâye alabildiğine romantik ve duygusaldır. Bu romantik duyarlık, şimdiki zamanın yavan gerçekliği karşısında artık çok geride kalmış, yitirilmiş cennet bahçesine geri dönebilmek için verilen mücadelenin sonucudur. Sonuçta, kendi ocağına/kayıp cennete dönmenin mümkün olmadığını fark eden şair, gerçekleşmesi mümkün olmayan bu arzuyu, şimdiki zamandan farklı, modern yabancılaşmaya uzak bir mekân olan Ada’nın güzellikleriyle telafi edecektir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Bachelard, G. (1992). *Mekânın poetikası*. (Çev: A. Derman), Kesit Yayıncılık.
- Bachelard, G. (2006). *Su ve düşler maddenin imgelemi üzerine deneme*. (Çev: O. Kunal), Yapı Kredi Yayınları.
- Doğan, A. (1998). Tahsin Nahit ve tiyatrosu. *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı* içinde (181-204. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı.
- Doğan, A. (2007). Fecr-i Ati topluluğu. *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Akçağ Yayınevi.
- Ercilasun, B. (1996). *Yeni Türk edebiyatı incelemeleri I*. Akçağ Yayınevi.
- Evrimer, R. N.(1958). *Fecr-i Ati şairleri Mehmet Behçet-Tahsin Nahit*. İnkılap Kitabevi.
- Gövsâ, İ. A.(1946). *Türk meşhurları ansiklopedisi*. Yedigün Neşriyat.
- Gülersoy, Ç. (1997). Adalarda kültürel ve toplumsal değişim; vapurla gelen medeniyet. *Gazete Pazar, Adalar Dosyası*, 29 Haziran 1997. s. 80.
- İnal, İ. M. K. (1970). *Son asır Türk şairleri*. Milli Eğitim Basımevi.

- Kabakçı, B. (2002). *Tahsin Nahit, hayatı-sanatı-eserleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanoly, K. (1994). *İstanbul, şehir tarihi ve mimarisi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, M., Enginün, İ., Emil, B., Birinci, N., Uçman, A. (1984). *Cenab Şahabeddin'in bütün şiirleri*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Kaplan, M. (1992). *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar 1*. Dergâh Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2018). *Gençlik ve edebiyat hatıraları*. İletişim Yayınları.
- Koç, M. (2010). *Yeni Türk Edebiyatı'nda İstanbul adaları*. Eren Yayıncılık.
- Koçu, R. E. (1958). *İstanbul ansiklopedisi. 1. Cilt*. Tan Matbaası.
- Löwy, M. & Sayre, R. (2007). *İsyan ve melankoli moderniteye karşı romantizm*. Versus Kitap.
- Ozansoy, H. F. (1970). *Edebiyatçılar çevremde*. Sümerbank Kültür Yayınları.
- Tahsin Nahid (2016). *Ruh-ı bikayd*. D. Çetindaş (Haz.), Mim Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1992). *Beş şehir*. Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1949). *Huzur*. Güven Basımevi.
- Tuğlacı, P. (1995). *Tarih boyunca İstanbul adaları*. Say Yayınları.
- Urgan, M. (2022). *Bir dinazorun anıları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Ünaydın, R. E. (2002). *Galatasaray ve futbol*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

It is known that the islands were a center of life with their fishermen’s huts, small villages and monasteries during the ten-century-old Byzantine period. However, Istanbul has looked at the Islands from afar for a very long time, and although they are a place of dreams and tranquillity right next to Istanbul, “on the beach right there”, Istanbul has only loved the Islands from afar. After the islands entered the ferry route, they began to become a summer resort for Istanbul, especially from the 19th century onwards, and naturally, their landscape changed in a short time.

The Islands, which began to occupy a large place in fictional texts, poetry and as a place of change in the center of human life since the modernization period, soon gained a privileged place in New Turkish literature. The Islands, which appeared vaguely in the poems of Recaizade Ekrem Bey in the second half of the 19th century, were discovered especially by the artists of Servet-i Fünun Literature and became a source of inspiration suitable for their moods.

Tahsin Nahit, who loved Büyükada very much and spent most of his youth there, died on the Island at a very young age in 1919 and was buried on the Island. Mina Urgan, the daughter of Tahsin Nahit, who is also known as the island poet because he includes Büyükada in his poems, states that the Island played a big role in his parents’ marriage.

Born in Istanbul in 1887, Tahsin Nahit spent most of his childhood and youth in Büyükada, which occupied a large place in his world of poetry, dreams and emotions. The fact that he uses the Islands as a background in most of his poems reveals how important the influence of the Island was on Tahsin Nahit. Watching the moonlight from the pine trees at night on Büyükada, wandering around the island’s shores and imagining white fairies swimming in the sea, were a significant source of inspiration for his poetry.

This passionate attitude of Tahsin Nahit, who used the Island as the setting for most of his poems, stems from the fact that he spent his childhood and early youth on the Island. Sea, pine trees, waves, group, camera, lover, nature etc. In these poems, it is depicted as living panels. While Tahsin Nahit sings the folk song of a place where he spent almost his entire life, he also tells Ada’s life story.

Tahsin Nahit, who depicts everything about the Island in vivid paintings, tells the life story of the Island while singing the folk song of a place where he spent almost his entire life. Of course, this story is as romantic and emotional as it gets. This romantic sensitivity is the result of the struggle to return to the lost garden of paradise, which is now far behind in the face of the bland reality of the present. Ultimately, the poet, who realizes that it is not possible to return to his own hearth/lost paradise, will compensate for this impossible desire with the beauties of the Island, a place different from the present and far from modern alienation.

As a result, Ada has an important place in Tahsin Nahit’s life and art. The fact that he spent his childhood and early youth here was a source of inspiration for him. This is why Tahsin Nahit is called the poet of the Islands.

ARAPLARDA COĞRAFYA: COĞRAFI DÜŞÜNCENİN GELİŞME NEDENLERİ VE BAZI COĞRAFYACILAR

 Alpaslan ALİAĞAOĞLU*

ÖZET

Coğrafya biliminin başlangıcı Antik döneme kadar uzanır. Coğrafi gelenek Orta Çağ'da farklılaşmıştır. Avrupa'da bilim bu dönemde duraklamış, coğrafi bilgi daha çok Çin ve Araplar tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmada Araplarda coğrafi düşüncenin gelişme nedenleri açıklanmaktadır. Böylece coğrafi geleneğin evrimi kısmi olarak ortaya konulmaktadır. Makale kaynak taraması ve biyografi yöntemiyle ele alınmaktadır. Sonuçta görülmektedir ki coğrafi çalışmalar daha çok Abbasiler zamanında yapılmaktadır. Bu nedendir ki coğrafya Abbasi bilimidir şeklindeki ifade yanlış olmayacaktır. Genel olarak bakıldığında, tasviri coğrafya, astronomi ve matematik coğrafya ile kartografya önemli çalışma alanları olarak görülmektedir. Bu dönemde coğrafyanın gelişmesinin çok sayıda nedeni vardır. İslamiyet'in etkisi bunların başında gelmektedir. Fetihler yoluyla siyasi gücün yayılması, artan ticari faaliyetler, yöneticilerin ilmi çalışmaları desteklemesi ve beytülhikme, yabancıların etkisi, seyahatler, fiziksel coğrafi koşullar, hac seyahatleri ve şehirleşme coğrafya çalışmalarını teşvik etmiştir. Irak ve Belh gibi iki ekolün geliştiği dönemde, özellikle İbn Batuta, El İdrisi ve İbn Haldun öne çıkan başlıca isimlerdir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Araplar, coğrafya, gelişmeler, katkılar

Geography in Arabs: Reason for The Development of Geographical Thought and Some Geographers

ABSTRACT

The beginning of geography science dates back to the ancient period. One of these periods is the Middle Ages. Science stagnated during this period in Europe, and geographical knowledge was developed more by the Chinese and Arabs. This study explains the reasons for the development of geographical thought among Arabs. Thus, the evolution of the geographical tradition is partially revealed. The article is approached through literature review and biography methods. In conclusion, it is seen that geographical studies were mostly carried out during the Abbasid period. Therefore, the expression "geography is an Abbasid science" will not be incorrect. Generally speaking, descriptive geography, astronomy and mathematical geography, and cartography are seen as important fields of study. There are many reasons for the development of geography during this period. The influence of Islam is foremost among them. The spread of political power through conquests, increasing trade activities, support for scientific studies by rulers, the influence of foreigners, travel, physical geographical conditions, pilgrimage, and urbanization have encouraged geography studies. During the period when two schools, such as Iraq and Belh, developed, especially Ibn Battuta, Al-Idrisi, and Ibn Khaldun, were the leading figures.

Key Words: Middle Ages, Araps, geography, developments, contributions

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Balıkesir / TÜRKİYE, alpaslan38ster@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Aliağaoğlu, A. (2024). Araplarda coğrafya: Coğrafi düşüncenin gelişme nedenleri ve bazı coğrafyacılar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 489-508. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1413570>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 2 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 29 Şubat / February 2024

Giriş

Yeryüzünü tasvir eden bilim olarak ortaya çıkan coğrafya zamanla yeni anlamlar kazanmıştır. Bu anlamlandırmalar coğrafyada Pattison (2018) tarafından ortaya konulan dört gelenekte olduğu gibi farklı olmuştur. Coğrafya fiziksel çevreyi ve bu çevreyi şekillendiren doğal süreçleri inceleyen bilimdir. Çevre-insan, insan-çevre, akıl çevre, yani insanın çevresini nasıl algıladığını anlatan, bölgeleri, onların karakterini ve insanların mekânı nasıl örgütlediğini açıklayan bilimdir gibi farklı geleneklere bağlı olarak coğrafyanın anlamı da değişmiştir. Kısaca coğrafya insan eylemi ile değişen yeryüzünün incelemesidir. Coğrafi düşüncenin tarihi eskidir. İnsanın varlığı ile birlikte coğrafi düşünce gelişmeye başlamıştır. Çünkü insanlar, çevrelerini anlamak, anlamlandırmak ve bu çevreden faydalanmak için nerede ve neden orada sorularını hep sormuşlardır. Bu konuda ilk yazılı belge MÖ 9. yüzyıla ait İlyada ve Odessa destanı olmuştur. Böylece coğrafi çalışmalar da başlamıştır. Yazılan her şeyin bir tarihi vardır. Daha doğrusu geçmişi ele almak yapılan çalışmanın anlaşılmasında önemli bir nedendir. Bu yönüyle bilim tarihi ön plana çıkar. Bilim tarihi, “kısaca bilimin doğuş ve gelişmesinin bir öyküsüdür” (Yıldırım, 2012: 13). Bütün bilimler gibi coğrafya da bilim tarihinin kapsamı içine girmektedir. “Mekânın ve mekân üzerinde yaşayan insanların, insan topluluklarını ilgilendiren her konunun bir geçmişi vardır ve bilimsel metotlar ile araştırılırsa, o konunun tarihi yapılmış olur” (Gümüşçü, 2013: 40). Bu özellik yanında coğrafya ve tarih birlikteliği, Herodot’tan itibaren vurgulanmakta, Kant ve Ritter de bu konuda görüş bildirmektedir. Yani geçmişi açıklamak için coğrafi ortama vurgu yapılmaktadır. Yakın zamanlı olarak Warf da (1997) bu konuda vurgu yapmaktadır.

Genel olarak Batı Coğrafya Geleneği, Antik Dönem, Klasik Öncesi Dönem, Klasik Dönem, Modern Dönem ve Çağdaş Dönemden oluşmaktadır. Klasik Öncesi Dönem Varen ve Kant tarafından temsil edilirken, Klasik Dönem Von Humboldt ve Ritter ile anılmaktadır. Dolayısıyla Batı Coğrafya Geleneği boşluklu bir yapı sergilemekte, bu boşluk Orta Çağ’da Araplar ve Çinliler tarafından doldurulmaktadır. Bu çalışmada Orta Çağ’da Araplarda coğrafya biliminin gelişme nedenleri ele alınmaktadır. Literatürde Arap coğrafyacılarının katkıları geniş şekilde ele alınmasına karşın, Arap coğrafyasını şekillendiren nedenlere kısmen yer verilmektedir. Böylece bu çalışma ile coğrafi düşüncenin gelişme halkasındaki boşluk kısmen doldurulacaktır. Çünkü bu dönemde Çinliler de coğrafi bilgi birikimine katkı sağlamışlardır.

Çalışma kısa bir giriş bölümünden sonra, dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın genel bir tespiti ve analizi yapılmaktadır. İlk bölümde ilgili kaynaklar verilmekte ve yöntem bölümüne geçilmektedir. Çalışmada kaynak taraması ve biyografik yöntem kullanılmaktadır. Üçüncü bölümde Araplarda coğrafyanın gelişme nedenleri verilmektedir. Dördüncü bölümde bazı Arap coğrafyacılarının katkısı üzerinde durulmaktadır. Bu yapılırken yabancı yazında sıkça verilen Arap coğrafyacılar üzerinde durulmaktadır. Sonuç bölümünde konunun problemi kısa bir şekilde tekrar edildikten sonra, Araplarda coğrafi geleneğin özelliklerinin özeti yapılmaktadır.

1. İlgili Kaynaklar

Arapların coğrafyaya katkısı konusunda farklı çalışmalar yapılmıştır. Kitap, kitapta bölüm ve makale olarak yayımlanan bu eserlerin bir bölümü Arap coğrafyasının doğası hakkında bilgi vermektedir. Bunlar; Hozayen (1932), Al Monaes (1991), Sıddıqi (1991), El Bushra (1992), Hanifi (1992), Sıddıqi (1995), Pourahmad ve Tavallai (2004) şeklinde sıralanabilir. Ağarı (2002), İslam coğrafyacılığının doğasını ele aldığı çalışmada, İslam coğrafyacılığını ortaya çıkışından, İslam coğrafyasının kaynakları, Abbasiler zamanında zirve yapmasının nedenlerini ve Müslüman coğrafyacılar hakkında bilgi vermektedir. Ağarı (2007b) ibadetlerin coğrafi bilginin gelişmesine olan katkısını ele almaktadır. Bazı çalışmalar tek tek Arap coğrafyacılar hakkında bilgi vermektedir. Elmacı ve Bekdemir (2008), İbn Haldun’un

şehirlere bakış tarzını ele alırken, Tanrıkulu değişik makalelerinde (2022, 2023) El İdrisi ve İbn Haldun hakkında bilgi vermektedir. Özellikle İbn Haldun eleştirel bakış açısıyla ele alınmakta, yapılan yanlışlıklar özellikle ırklarla ilgili yapılan açıklamalar dogmatik bulunmaktadır. Şahin ve Belge (2016), İbn Haldun'un çevreci determinist bakış açısının doğası hakkında bilgi vermektedir. Sezgin (2007, 2014, 2016), genel olarak İslam Bilim tarihini aydınlatan eserleri ile bilinmektedir. Yazarın eserlerinde İslam dünyasında bilimin gelişimini teşvik eden nedenleri anlamak mümkün olduğu gibi, bu konuda katkıda bulunan düşünürlere ait zengin bilgiler de verilmektedir. Bozdoğan (2021), bütün bir kitabını El İdrisi'ye adanmıştır. Yazar İdrisi'nin çalışmaları ve etkileri üzerine vurgu yapmıştır.

Bütün bunların sonucunda, bu çalışmada yukarıda ifade edilen eserler gibi kaynak tarama ve biyografi yöntemi ile ele alınmaktadır. Bu çalışmanın katkısı Araplarda coğrafyanın gelişimini etkileyen nedenler hakkında Türkçe yazındaki boşluğu doldurmak olacaktır. Bu konuda Türkçe yazında bilgi eksikliği vardır. Böylece genel olarak coğrafi düşüncenin bir halkasını teşkil eden Orta Çağ zaman dilimini kısmen de olsa anlamak mümkün olacaktır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada, kaynak taraması (literatür veya alanyazın) ve biyografi yöntemi kullanılmıştır. Konu yine kısmen de olsa eleştirel bakış açısıyla ele alınmaktadır. Nitel yöntemlerden biri olan kaynak taraması yöntemi, konu hakkında daha önce ve şu anda mevcut olan yayınların bulunması, okunup eleştirel olarak değerlendirilmesi ve raporlanması sürecidir. Zaten alanyazın (literatür) belirli konu hakkında yazılı olan kaynakları anlatır. Tarama (review), konuyla ilgili kaynakları, özetleme, analiz etme, değerlendirme ve sentezleme sürecidir (Şimşek, 2012). Bu çalışmada konu hakkında yayımlanmış, makaleler, ansiklopedi maddeleri ve kitaplardan yararlanılmaktadır. Yine Jstore veri tabanında elektronik tarama yapılmıştır. Bu taramada, "Muslim Geographers" ve "Geographic journal (coğrafi dergiler)" sınırlandırması yapılmış, konu hakkında yedi yabancı makaleye ulaşılmıştır.

Biyografik yöntemde, bir kişinin yaşanmış hayatı başkası tarafından anlatılmaktadır. Bu kişinin seçimi farklı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Kişinin hayat hikâyesinde araştırmacının dikkatini çeken olaylar, kişinin öncü veya lider olması, tarihi bir dönemin sembolü olması, bir mesleğin temsilcisi olması gibi özellikleri dikkat çekebilmektedir (Kümbetoğlu, 2020). Bu çalışmada seçilen kişiler daha çok dönemin coğrafyasında öncü olan kişilerdir. Bu nedenle zamanın bütün coğrafyacıları seçilmemekte sınırlama getirilmektedir. Çalışmada Arap kökenli olan coğrafyacılar ve coğrafyaya katkısı olanlar seçilmiştir. Örnek olarak, İbn Haldun, coğrafyanın tarihi ve felsefesi adlı eserlerde coğrafyaya katkıları nedeniyle sıkça söz edilmektedir. Nitekim Holt-Jensen (2017) ve Özgüç ve Tümertekin (2000), "İbn Haldun tarihçi, tarih felsefecisi ve proto-sosyolog olmakla birlikte coğrafyacı olarak da nitelenir" demişlerdir. Coğrafyacıların seçiminde zamansal (dönemsel) sınırlama yapılmamış, ancak yabancı kaynaklarda sıkça geçen Arap kökenli olanlar, coğrafi kökenine bakılmaksızın ele alınmıştır. Nitekim Unwin (1992) "The Place of Geography" adlı eserinde İbn Battuta, El İdrisi ve İbn Haldun'dan ayrıntılı olarak söz etmektedir. Benzer durum coğrafyanın tarihi ve felsefesi üzerine yazılan diğer kaynaklarda (James, 1972; Özgüç & Tümertekin, 2000; Holt-Jensen, 2017) da görülmektedir.

3. Araplarda Coğrafyanın Gelişme Nedenleri

Mısır, Mezopotamya ve Yunanlılardan sonra, Avrupa'da Orta Çağ'da bilimsel hayat kesintiye uğramıştır. Orta Çağ bilimin gelişimi Hristiyan ve İslam toplumları açısından zıtlıklar dönemidir. Bilim Avrupa'da karanlık dönemini yaşarken, İslam dünyası aydınlık dönemi yaşamıştır. Kilise, dogmalarına uymayan her şeyi reddetmiş, Antik Dönemde yapılan

çalışmalar verimsiz bir şekilde tekrar edilmiştir. Klasik öğrenme biçimi ortadan kalkmış, Tanrı merkezli dünya görüşü yükselişe geçmiştir. Din ve büyü'nün düşünce üzerindeki baskısı çok ağır olmuştur. Bilim giderek mistik fiziğe dönüşmüş, ortam birtakım temelsiz inançların doğup büyümesine elverişli hale gelmiştir (Yıldırım, 2012). Örnek olarak Dünya'nın küre şeklinde olduğu ve dönmekte olduğu fikri doğru bulunmamış, bunları savunanlar cezalandırılmıştır (Doğanay & Doğanay, 2015). Böyle bir entelektüel çevrede bilimsel çalışma yapmak mümkün olmamıştır. “Öyle ki Dünya (Mappa Mundi), Kudüs'ün merkezde yer aldığı bir diske dönüşmüştü (Halt-Jensen, 2017: 45; Cresswel, 2013). “Avrupa, 15. ve 16. yüzyılların keşiflerine kadar, kendi dışındaki dünya ile ilgili olarak gerçek bilgilerden çok, mit ve fantazilerle beslenmişti” (Arnold, 1995: 13).

Bilimin uzun ve çetin gelişme aşamalarından biri de İslam dünyasındaki bilimsel çalışmalardır (Yıldırım, 2012). Araplarda coğrafya, başlangıçta cuğrafiye şeklinde ele alınmış, daha sonra suretu'l arz veya kat'u'l arz (yeryüzünün araştırılması) şeklinde ifade edilmiştir (Ahmad, 1993). Araplarda coğrafya İslamiyet'ten önce önemli olmayan bilim dalıdır. Coğrafya çalışmaları İslamiyet'in kabulüyle hemen ortaya çıkmış da değildir. İslamiyet'ten önce Arapların coğrafi bilgisi zayıf ve yüzeyseldir. Bilimsel çalışmalar Emeviler zamanında başlamışsa da bunlar daha çok Kur'an, hadis, tefsir, kelim ve fıkıh gibi din, dil, sosyal ve tabii ilimlerden bir kısmı ile ilgilidir. Abbasiler zamanında (750-1258), din ile ilgili çalışmalar devam etmiş, bunlara tarih, coğrafya, astronomi ve tıp gibi bilimler de eklenmiştir. “Abbâsiler Devrinde fetih amaçlı savaşlara pek az rastlanmaktadır. Yeni hânedan zaten çok genişlemiş olan sınırları daha da genişletmek yerine, içeride refahı sağlama yoluna gitmiş ve bunda da oldukça başarılı olmuştur” (Yıldız, 1988). Ticaret bu dönemde gelişmenin motoru olmuştur. Bu ticaret Asya yollarının hem karadaki hem de denizdeki kontrolüne bağlıydı. Hindistan'dan gelen mallar Müslüman limanlarına getiriliyor, buradan Bizans'a götürülüp satılıyordu. Aynı zamanda transit olarak geçen mallardan geçiş ücreti alınıyordu (Cebbar, 2016). Ülkenin imarına ve şehirlerine önem veren Abbasiler zamanında refah ve barış ortamı sağlanmıştı. Lapidus'un deyimiyle (2020: 119) “yeni hanedan Halife Ömer'in ilkelerine geri döndü. Abbasiler Arap kastının üstünlüğünü bir kenara iterek, Müslümanların eşitliğini kabul ettiler”. Bu ortam bilimlerin gelişimini teşvik etmiş, 11. ve 12. yüzyıllarda coğrafya bilimsel olarak zirve yapmıştır. Buna bağlı olarak coğrafya söylentilerden kurtulmuş, deneyim ve arazi çalışmalarına dayalı bilim olmuştur (Ağarı, 2002). Böylece yeni büyük bir coğrafi gelenek de ortaya çıkıyordu. Kahire, Şam, Bağdat ve Granada coğrafik çalışmaların merkezinde yer almaya başlamıştı. Çok sayıda Yunan ve Roma metni Arapçaya çevrilmiş, doğuyla ticari temasları sonucu Araplar, Çin ile kültürel ve bilimsel etkileşime girmişlerdi (Unwin, 1999). Bilinen Dünya'nın sınırları genişlemişti. Araplar arasında bilimin dolayısıyla coğrafi düşüncenin gelişimi kuşkusuz sadece bu koşullara bağlı değildi. İslamiyet'in kendisi özellikle etkiliydi. Zaten Sezgin'de (2016: 120-121) İslamiyet'e vurgu yapmaktadır: Din teşvik ediciydi. İlimin gelişmesinde caminin önemli rolü vardı. “Üniversiteler İslam dünyasının bir mahsuludur... Bilim camiden çıkıyor. Üniversiteler camilerden ortaya çıktı”.

Arapların Orta Çağ'da coğrafi düşünceye katkısı çok sayıda nedene bağlı olarak açıklanmaktadır. Bunların başında İslamiyet'in etkisi gelir. Politik gücün gelişmesi, ticari faaliyetler, halifelerin etkisi, eski Yunan ve Romalıların etkisi ve seyahatler, fiziki coğrafya şartları diğer nedenlerdir (Al Monaes, 1991). Pourahmad ve Tavallai (2004), farklı nedenleri öne sürerler. Bunlar fiziksel çevre, hac yolculukları, Kur'an ve göçebe hayatıdır. Göçebe hayatın yaşandığı alanların fiziksel çevresi üzerinde durulduğundan bu makalede sadece fiziksel çevrenin etkisi dikkate alınmaktadır. Kur'an başlığı ise İslamiyet'in bilime yaptığı vurgudan bahsetmektedir. Bu nedenle konu İslamiyet başlığı ile ele alınmaktadır. Kuşkusuz bu nedenlerin her birinde İslamiyet'in etkisi baskın olarak ortaya çıkmaktadır. Ağarı (2002), İslam coğrafyacılığının gelişimini dört başlık altında ele almaktadır. İslamiyet'in etkisi Kur'an ve

coğrafya başlığı ile ayrıntılı şekilde verilmektedir. Hac/namaz ibadeti ve Kâbe, ilk fetihler, Beytülhikme (tercüme bürosu, bilgelik evi) diğer başlıklardır.

İslamiyet çeşitli şekillerde bilimin dolaylı olarak coğrafyanın gelişmesine katkı sağlamıştır. İslamiyet bilimi bilim için teşvik etmiştir, faydacı amaç için değil. Bilgi pratik değerine bakılmaksızın bir değer olarak görülmektedir (Hanifi, 1992). Bu özellik bilimin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. İslamiyet manevi uyanışı mümkün kılmış; bu durum da bilimi teşvik etmiştir (Sezgin, 2016). Kur'an'da bilim ve okumayla ilgili çeşitli ayetler vardır. Kur'an kelimesinin bir anlamı da okumaktır. Hazreti Peygambere inen ilk ayet okumaktır. Yine Kur'an'da "hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu" ayeti vardır. Hz. Peygamber birçok sözlerinde şöyle demektedir; "İlim erkek ve kadın üzerine farzdır", "İlim Çin'de olsa alınır". Hz. Muhammed'in Allah'a ilmimi artır şeklinde dua etmiş olması ve Hz. Ali'nin de ilmin maldan hayırlı olduğunu belirtmesi Müslümanların ilme verdiği önemi ortaya koymaktadır (Kayadibi, 2006).

Kur'an'ın çeşitli gerçekler ve bu gerçekleri keşfetme konusunda ısrarı coğrafya araştırmaları için bir diğer teşvik olmuştur (Pourahmad & Tavallai, 2004). İslam'a göre varoluş dünyasında saçma ve anlamsız hiçbir şey yoktur ve dünyanın (kâinatın) görünen ve görünmeyen tüm unsurları Allah'a ibadet eder ve ilahi düzeni içinde kontrollü hareket ederler. Bu, esas itibariyle, dünyanın ve içindeki karmaşık sistemlerin yüce Allah'ın tecellileri olduğu anlamına gelir. Allah en iyi düzeni sağlamaktadır. Bu düzen içinde coğrafi ve doğal olaylar açıklanmakta ve coğrafi gerçekler Allah'ın delilleri ve birliğine kanıt olarak yorumlanmaktadır (Pourahmad & Tavallai, 2004). "Kur'an-ı Kerim yer ve göklere bakarak insanları düşünmeye, araştırmaya, bilgilerini derinleştirmeye teşvik etmektedir" (Kayadibi, 2006: 4).

Kutsal Kitap'ta yer çekimi kanununa, dünyanın yuvarlaklığına ve hareketine, dünyanın ve yerin nasıl hareket ettiğine dair işaretler vardır. Göklerin önce tek parça olarak yaratıldığı, sonra birbirinden ayrıldığı ve dağların nasıl yer kabuğunun büyük kısımları arasındaki izostatik dengeyi sağlayacak şekilde yaratıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca Kur'an'da evrenin yaratılışından bu yana genişlediğine ve yaratılış anında büzülerek orijinal formuna kavuşabileceğine de atıf yapılmaktadır (El Bushra, 1992). Kur'an hayatın kaynağını suya bağlar; "İnkâr edenler görmezler mi ki, göklerle yer bitişik iken biz onları birbirinden ayırdık ve her şeyi sudan yarattık" (Enbiya Suresi, 30), "Allah her canlıyı sudan yarattı" (Nur Suresi, 45). Yer ve gök yedi kattan yaratılmıştı. Böylece yedi iklim teorisi geliştirilmişti. İnsan çamurdan yaratılmıştı; "Şurası bir gerçektir ki, biz insanı süzme çamurdan yarattık" (Mü'minun Suresi, 13) (Baltacı, 2019: 356-357). Kur'an'ın insanoğlunu ve yeryüzündeki insanları tanımlaması, insan ile doğa, insan ile çevre arasındaki ilişkiyi belirleyen beşeri coğrafyayı doğurmuştur (Hanifi, 1992).

3.1. Fetihler Yoluyla Siyasi Gücün Yayılması

İslami gücün gaza ve fetih kavramları, komşu ülke halklarını dine davet etmek üzere bu ülkelerin ele geçirilmesini gerektiren temel gerekçedir. Kazanılan zaferler insanlara güven vermiş ve buna paralel olarak güçlü bir bilgi susamışlığı yaşanmıştır (Sezgin, 2016). İslami gücün yayılması coğrafi şartları iyi okumaya da bağlıdır. Bu yayılmayla birlikte geniş alanlar hâkimiyet altına alınmış, bu durum Battuta örneğinde görüleceği gibi, seyahatlerin uzun mesafeli geniş alanlarda yapılmasını mümkün kıldığı gibi farklı medeniyet veya kültürlerle teması da sağlamıştır. Başka bir anlatımla elde edilen topraklardaki kültürel ve bilimsel gelişmeler ilk elden görülmüş, bu alanlardaki bilimsel kurum, laboratuvar ve gözlem evlerine erişim sağlanmıştır. Fethedilen alanlarda yaşayan halkların alışkanlıklarını, geleneklerini, dinlerini ve dillerini tanımlayan bir tür etno-geografik çalışmalar yapılmıştır. Yeni hükümetler kurulmasına ve yeni devletler oluşturulmasına yardım etmek için idari coğrafya çalışmaları da önem kazanmıştır (Hanifi, 1992). İslamiyet'in kabulüyle birlikte Arap Yarımadası dışına

çıkılmış, 650 yılına kadar Mısır, Suriye, Lübnan ve Ürdün alınmıştır. Abbasi ve Emevi halifeleri döneminde Kuzey Afrika, İran, Horasan bölgeleri de fethedilmiştir. Böylece bilinen dünya Afrika'nın doğu ve batısı ile Sudan Afrika'sına kadar genişlemiş, Uzak Doğu, Güney Rusya, Türkistan steplerine ve Merkezi Asya'ya kadar bilinir olmuştur. Böylece Yunan ve Roma dönemine göre bilinen dünyanın sınırları genişlemiştir.

3.2. Ticari Faaliyetler

Ticarette birlikte coğrafi bilgi birikimi de artmıştı. Alanda çöl koşulları, yani fiziki çevrenin uygun olmaması dış ticareti teşvik etmişti. Arabistan'da tarım, hayvancılık ve ticaret en önemli ekonomik faaliyetti. Hayvancılık daha çok göçebeler tarafından yapılmaktaydı. Arabistan karasının güneyinde tarımsal faaliyetler mevcuttu. Mekke, Medine ve Taif'i içine alan Hicaz'da ticaret dışında yapılacak bir faaliyet yoktu. Mekke alanın merkez şehriydi ve yolların kavşak noktasında bulunuyordu. Şehir, Peygamber Efendimizden önce uluslararası ticaretin yapıldığı başlıca yerleşmeydi (Apak, 2022). Ticaretin gelişmesinin başka bir nedeni ise Avrupa'da cenaze faaliyetleri ve besinlere tat vermek maksadıyla baharata olan ihtiyacın artışıdır (Hozayen, 1932; Arnold, 1995).

Yer belirleme ve rüzgâr rotasını bilme konusundaki deneyimleri deniz ve karada ticaretin yapılmasını kolaylaştırdı. İslamiyet'ten önce de ticaretin yapılması ve Hz. Peygamberin mirası, Onun hayatının ilk evresinde Mekke'de ticaretle uğraşması teşvik edici başka bir nedendi. Alanın doğu-batı arasındaki coğrafi konumu da ticareti teşvik etmişti. Ticari uğraşı İslam toplumunda itibar sağlıyor, ticaretle uğraşanlar yabancı ülkelere elçi olarak görevlendiriliyor, bu da bilgi birikimini artırıyordu. Örnek olarak Bulgaristan'a elçi olarak atanan Ahmed İbn Fadhlân'ın seyahatleri sayesinde Orta Çağ Rusya'sı stepleri ve halkı hakkında açık, doğru ve güvenilir bilgi elde edilmişti (Al Monaes, 1991). Toprak vergisi toplama (haraç) eylemi, toprak, tarım, nüfus ve gelir hakkında yeterli bilgi gerektirir ki bu da ekonomik coğrafyanın gelişimini teşvik etmiştir (Hanifi, 1992).

3.3. Yöneticilerin İlmî Çalışmaları Desteklemesi

Halife Ömer, bir ilim adamına şu talimatı vermişti; “Bana yeryüzünün topraklarını, iklimlerini ve konumlarını, bu toprak ve iklimin burada yaşayanlar üzerindeki etkilerini” anlatın (Hozayen, 1932). Emevi ve özellikle Abbasi hanedanları ve diğer devlet adamları bilimleri, başkalarından üstün olma arzusuyla birçok yönden desteklediler (Sıddıqı, 1991; Sezgin, 2016). Al Mansur, Harun Reşit, Al Me'mun gibi halifeler de coğrafi bilginin artışına katkı sağladı. Örnek olarak Harun Reşit vezirine *Almagest*'in çevirisini yapması için emir vermişti. Harun Reşit kitap toplamak için seferler de yapmıştır. O Bizans'a yaptığı seferlerde elde ettiği kitapları Bağdat'a getirmişti (Ağarı, 2002).

Arap coğrafyasının zirve yaptığı dönem olan Abbasiler zamanının ikinci halifesi olan Al Mansur da Yunan biliminin gelişimini teşvik etmiştir. Zaten yabancı eserleri çevirebilmek için tercüme büroları (Beytülhikme-bilgelik evi) da kurulmuştu. Bu kurum El Me'mun zamanının bir ürünü olmakla birlikte, daha önce yaşanan bilgi birikiminin de kurumun ortaya çıkışında etkisi vardır (Ağarı, 2002). Kütüphane veya bilimler akademisi olarak da tanımlanan kurumda biriken bilgi birikimi Avrupa'da Rönesans yaşanmasının da alt yapısını oluşturmuştur (Demirci, 2021). Erken 9. yüzyılda, Al Me'mun Bağdat'ta “Akıl Evi” olarak ifade edilen ve kütüphane ve gözlem evine sahip bir bilimsel akademi kurmuştu. Felsefeye ilgisi yüksek olan ve zamanında önemli bilimsel gelişmeler yaşanan Me'mun matematik coğrafyanın gelişmesine de katkı sağlamıştır. Me'mun 70 kadar coğrafyacıyı ve astronomu enlem ve boylam tespiti için dünyanın dört bir yanına göndermiştir. Bu çalışmalarla coğrafya yanında bir dünya haritası (Suretü'l Me'muniye) da yapılmıştır (Sezgin, 2016). Bu haritadan El İdrisi'nin de istifade ettiği söylenmektedir. İmparatorluğun genişlemesiyle birlikte, posta sisteminin örgütlenmesi, yol ve

iletişim ağının gelişmesi, bu yolları anlatan rehberlerin de sayısında artışa neden oldu. Diğerleri yanında İbn Havkal da önemli bir eser vermişti (Al Monaes, 1991).

3.4. Yabancıların Etkisi, Eski Yunan ve Romalılar

Araplar yabancı eserlerin çevrilmesi, yabancı hocalardan ders alınması konusunu problem etmedikleri gibi yabancı bilim adamlarına da hoşgörülü davranmışlardı (Sıddıqi, 1995). Bu durum Sezgin (2016: 96), tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: “İslam bilim ve kültür dünyasında bilim tabii bir şekilde başladı. Müslümanlar ecnebi hocalardan öğrendiler, onlarla birlikte çalıştılar, komplekse kapılmadılar, aşağılık duygusu hissetmediler”. İslam; Araplara tutarlı ve cesur bir dünya görüşü sağladı, fakat diğerlerinin bilimsel görüşlerini de kabul ettiler. Bilime ve felsefeye olan ilgi sekizinci yüzyılda o kadar büyüdü ki, bilimsel üretim artık bireysel bir girişim meselesi değildi (Sıddıqi, 1995). Müslümanlar Aristo ve Batlamyus’un eserlerine özel bir önem vermiş ve bunlar Arapçaya çevrilmiştir. Nitekim İbn Sina ve İbn Rüşün eserlerinde Aristo özel bir öneme sahipti. Arap coğrafyacılar klasik Yunan eserlerini olduğu gibi kabul etmemiş, düzeltmeler de yapmış ve onlara yeni bilgiler eklemişlerdi. Örnek olarak Batlamyus’un Akdeniz’in uzunluğu ile ilgili hesaplaması 17 derece azaltılmıştı (Al Monaes, 1991). Yapılan çevirilerde sadece Yunan ve Romalılardan değil, İran, Hint ve Çin kaynakları da kullanılmıştı.

3.5. Seyahatlerin Değerlendirilmesi

Arap coğrafyasının gelişiminde önemli bir kaynak da seyahatlerdi. Araplar, ticaret ve ticaret amaçlı seyahat etmeye İslam’ın gelişinden çok önce başlamış olsa da, yeni din seyahate yeni bir anlam ve boyut kazandırmıştır. İslam’da seyahat etmek inancın yayılması, Hac ziyaretleri, öğrenme, ticaret, vergi toplama, halifenin mütteliklerine mesaj göndermek gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanmıştır ve son olarak seyahatin diğer ülkeler hakkında bilgi toplamak ve sadece macera amaçlı olması da muhtemeldir (El Bushra, 1992). Çok sayıda Arap coğrafyacı yıllarını İslam topraklarını ve uzak İslam olmayan toprakları ziyaretle geçirdi. Örnek olarak, Mesudi’nin 25, İbn Havkal’ın 30 ve İbn Battuta’nın seyahatleri 30 yıl sürmüştü. Seyyahlar elde ettikleri bilgilerle önemli eserler verdiler. Bunların bazıları kutsal toprakları ziyaret ediyor, hac farızasını yerine getiriyorlardı. Battuta bu amaçla üç kez Mekke’de bulunmuştu.

3.6. Fiziki Coğrafya Koşulları

Fiziksel coğrafi koşullar da coğrafi düşüncenin gelişmesine katkı sağlamıştır. Çevrede çöllerin bulunuşu çok sayıda bilim adamını burada yer alan bitkiler ve hayvanları incelemeye teşvik etmiştir. Bunun yanında havanın sürekli açık olması, insanları yıldızlar ve diğer gök cisimlerini merak etmeye sevk etmiştir. Sıcaklık nedeniyle gece yapılan kervan yolculukları esnasında yer tespiti yıldızlara bakılarak yapılmaktadır. Bu da astronomiye olan ilgiyi teşvik etmiştir. Göçebe hayatın sürekli ot ve su kaynaklarını araştırmayı gerekli kılması coğrafi bilgiyi gerekli kılmış ve artışına neden olmuştur. İslam İmparatorluğunun genişlemesi de bu alanlar ve onlara uzanan yollar hakkında tasviri coğrafya çalışmalarını teşvik etmiştir (Pourahmad & Tavallai, 2004).

3.7. İbadetlerin Katkısı

İslam’ın şartlarından olan namaz, oruç, farz ve zekât ibadetleri coğrafi bilginin gelişimine katkısı vardır. Günde beş kez yerine getirilen namaz farızası Kâbe’ye dönülerek yapıldığından, yön bilincinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Aynı durum güneşin hareketlerini izlemeyi de gerekli kılmıştır. Oruç ibadeti de ay hareketlerine olan ilgiyi artırmıştır. “Müslümanları sıhhatli oruç tutabilmeleri Ramazan ayı boyunca hem güneşi ve hem de ayı düzenli ve doğru olarak izlemelerini zorunlu hale getirmiştir” (Ağarı, 2007b: 67).

Müslümanların coğrafya anlayışı ve gelişmesi açısından en etkili faktörlerden biri de Mekke'ye yapılan hac ziyaretidir. Mekke İslam öncesi dönemde de önemli bir yerleşmedir. Ancak hac ibadeti ona farklı bir anlam daha katmıştır. Hac ibadetinin belirli mekân (Mekke-Kâbe) ve zamanda (10 Zilhicce) yerine getirilmesi coğrafi bilginin gelişmesine önemli katkısı olmuştur. Nitekim ay takviminin iyi bilinmesi gerekmektedir. Hacıların kutsal yerlere, özellikle de Arap Yarımadası'na ilişkin coğrafi bilgiye ihtiyaçları vardı. Kutsal yolculuk, birçok farklı ülkeden bilim adamlarının ve diğer akademisyenlerin ilgi odağı haline geldi ve verimli entelektüel tartışmalara yol açtı (Unwin, 1992; Pourahmad & Tavallai, 2004). Yine hac toplanmaları, uzak ülkeler hakkında bilgi toplamak isteyen coğrafyacılar ve gezginler için özellikle vazgeçilmez bir fırsattı (El-Bushra, 1992, Ağarı, 2007b). Mekke'nin ortak buluşma yeri olması, onun dünyanın merkezi olma düşüncesine de neden olmuştur. Son olarak zekât ibadeti de coğrafi çevrenin bilinmesini gerekli kılmıştır. Zekât ibadetinde malın 1/40'nun fakirleri verilmesi gerekmektedir. Fakirlere verilen madde veya nesnelerin (hayvanlar, madenler, tarım ve deniz ürünleri) doğası coğrafi çevreyi bilmeyi zorunlu kılmıştır (Ağarı, 2007b).

3.8. Şehirleşmenin Etkisi

Şehirler insanoğlunun doğal çevreye eklediği en büyük kültürel yapılardır. Şehirleşme, şehirsiz nüfusun büyüme sürecini ve şehirlerin sayıca artmasını ifade etmektedir. İslam Mekke'de doğmuş şehir medeniyetidir. Şehirleşme özellikle Abbasi döneminde, 9. ve 10. yüzyılda zirve yaptı. Bu durumun üç farklı nedeni vardı. Şehirlere yerleşen kabileler akraba kabile üyelerine çekici gelmiş, bu da zincirleme göçü teşvik etmişti. Fetih faaliyetlerinin durması ve barış ortamının sağlanması, insanların stratejik amaçlarla sınır bölgelerine sevk edilmesini değil, şehirlerde yerleşmesini teşvik etti. Yine Arap ve Oğuz göç dalgası da şehirlerin büyümesine neden oldu (Gül, 2010). Şehirlerde çok sayıda cami, medrese, dolayısıyla okuryazar vardı. Fikirler şehirlerde ortaya çıkmakta, değişmekte, yayılmakta ve insanlar daha çok şehirlerde öğrenmektedir. Emeviler ve Abbasiler döneminde kültürel gelişmenin iki odağı vardı. Biri halifelik makamı diğeri ise homojen olmayan şehir toplumu idi (Lapidus, 2020). Medeniyetin geliştiği garnizon şehir ve kasabalar yanında Şam, Bağdat, Kayravan, Kurtuba gibi şehirler kalabalık bölgesel merkezlerdi. İsfahan, Kahire, Semerkand'da önemli şehirlerdi. Bu şehirlerde Araplar, Arap olmayanlar, orta sınıf tüccarlar, müderrisler, âlimler yaşıyordu (Cabbar, 2016; Lapidus, 2020).

Bütün bunların sonucunda Arap coğrafyacıları üç farklı alanda eserler verdiler. Bunlar tasviri coğrafya, astronomi ve matematik coğrafya ile kartografyadır (Al Monaes, 1991). Hozayen (1932), bu açıdan farklı bir ayırım yapmaktadır. İslami katkıyı üç başlık altında ele almaktadır. Bunlardan biri tanımsal veya tasviri coğrafyaydı. Yeni alanların tasviri yapıldı. Bilim olarak coğrafyaya katkı, coğrafyada yeni yöntemler geliştirildi. Bu açıdan bölgesel çalışmalarda, Batlamyus'ta olduğu gibi iklimik bölge birimi bakış açısı yerine inceleme birimi olarak iller esas alınmıştır. Dünyanın kartografik gösterilmesi, yani kara ve suların dağılışımın kartografik temsiline katkı yapıldı. İmparatorluğun genişlemesi harita yapımını zorunluluk haline getirmişti. Bu konuda iki ekol vardı. Bunlar Batlamyus-Marinos ve Belh ekoluydu. Tasviri coğrafya kara ve denizlerde yapılan seyahatler ile güzergâh, mesafe ve menzillerle ilgiliydi. Bunların yanında bölgesel ve yerel coğrafi çalışmalar da yapılmıştı. İbn Havkal, Al Mesudi ve İbn Battuta önemli seyyahlar arasında yer alır.

İhsanoğlu vd. göre (2000), İslam dünyasında üç türlü coğrafya kitabı yayınlanmıştır. Bunlardan birisi Surat al-Arz tarzında kitaplardır. Çok sayıda haritaya sahip bu kitaplarda, fiziki ve siyasi coğrafya yanında, dönemin sosyal ve ekonomik hayatı, ziraat, ticaret, etnoloji, şehirler arasındaki mesafe ve yollardan söz ederler. İbn Havkal ve al-Makdisi'nin eserleri bu tarzda yazılmıştır. İkincisi Kitab al-Buldan tarzı coğrafya kitaplarıdır. Bunlar sadece ülkeler ve şehirlerden bahsederler. Bunlara edebi coğrafya da denilebilir. Bu kitaplarda harita bulunmaz

ve fiziki coğrafya bakımından da zayıftırlar. Üçüncüsü al-Masalik va'l Mamalik tarzı coğrafya kitaplarıdır. Bu çalışmalar ilk iki tür arasında yer alırlar. Daha çok yollar, ülkeler ve mesafelerden söz ederler. Bazılarında haritalar da bulunur.

İslam dünyası coğrafyası iki farklı okul ile temsil edilir. Bunlardan biri Irak (Bağdat) ekolü diğeri ise Belh ekolüdür. Yüzyılın ortalarında çıkan Irak ekolü tasviri coğrafya ile ilgili olup, bütün dünya ele alınmaktadır. Bu tür eserlerde Kur'an ayetlerine yer verilmemektedir. Ekol İbn Huzdarbih ve Ya'kubi ile temsil edilmektedir. Huzdarbih ekolün kurucusu ve Arap dünyasının ilk coğrafyacısı sayılmaktadır. Büyük ölçüde Batlamyus'tan etkilenilmiştir. Çalışmalarında edebi türde bilgilere, örnek olarak beyitlere yer verilmektedir. Ancak bu durum Hurdazbih ile ilgilidir. Yine aynı yazar astronomik bilgilere de yer vermekte ve bu açıdan Ya'kubi'den ayrılmaktadır (Ahmad, 1993; Ağarı, 2007a).

10. yüzyılda ortaya çıkan Belh ekolünde çeşitli açıklamalarda Kur'an'a ve hadislere yer verilmektedir. Ancak bu özellik sıkça ortaya çıkmamaktadır. Horasan'da kurulan Belh ekolü sadece İslam dünyası ile ilgilidir. Yani İslam ülkelerinin bölgesel coğrafyası yapılmaktadır. Böylece Irak ekolünün genel ve tasviri coğrafyasından bölgesel coğrafyaya geçiş sağlanmıştır. Coğrafyaya İslami ve siyasi bir renk veren ekol, açıklamalarında haritaları sıkça kullanmaktadır. Bu haritalar da dini ve siyasi bir özellik taşımaktadır. Örnek olarak Mekke merkezli olmak, kuzeyin güneyde, güneyin kuzeyde olması durumu da vardır. Kurucusu El Belhi'dir. İstahri (İranlı), İbn Havkal ve Makdisi bu ekolün başlıca temsilcileridir. Bölgesel taksimatta yedi iklim teorisi kullanılmamakta, İslam ülkeleri dikkate alınarak bir ayırım yapılmaktadır (Ahmad, 1993; Ağarı, 2002; Ağarı, 2007a; Bölükbaşı, 2018).

4. Bazı Arap Coğrafyacılar

4.1. İbn Havkal

Nüsaybin veya Bağdat'ta doğmuş, önemli bir coğrafyacısıdır. İyi eğitim almış, küçük yaşlardan itibaren coğrafyaya ilgi duymuştur. Genç yaşlarda seyyah, tüccar ve yolculardan haber toplamış ve bunların doğruluğunu karşılaştırmıştır. Ticaretle uğraşan Havkal, 943-987 yılları arasında Abbasilerin çöküş döneminde İslam ülkelerinde seyahat etmiş, gözlemlerine dayanarak bölgesel coğrafya tarzında eser vermiştir. Bu yönüyle çağdaşı El Makdisi'ye benzer. Suret el-Arz (Yeryüzünün haritası) adlı eserinin giriş bölümünde dünya hakkında genel coğrafi açıklamalar yapar. Ekvator çevresinin ve güney yarımkürenin boş olduğunu düşünür. Diğer İslam coğrafyacıları gibi Kuzey denizinin Karadeniz'le bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. [Bu özellikler Batlamyus'tan miras kalmıştır]. Yine ona göre, dünya boşlukta durmaktadır. Her İslam ülkesinin bölgesel coğrafyasını yaparken, şematik haritalarını da verir, ancak bunlarda enlem ve boylam bulunmaz. Bu yönüyle zayıftır. Bazı alanların lokasyonunu yanlış verir. Örnek olarak, Oğuz Çölü'nü Hazar Denizi'nin kuzeyinde göstermektedir. Batlamyus ve Arap olan çeşitli yazarlardan yararlanmışır (Şeşen, 2021).

4.2. Al Mukaddisi

Al Mukaddisi (Makdisi), arazi çalışmalarının öncüsü sayılmakta (Halt-Jensen, 2017), gözlemin coğrafyada önemine vurgu yapmaktadır ki kendisinden önce yapılmamıştır. Ona göre, daha önce coğrafyacıların verdikleri bilgiler söylentilerden ibarettir. Erken dönemde coğrafyacılar bütünden ziyade parçalara vurgu yapmıştı. Böylece bütünün yani bölgenin önemine vurgu yapılmaktadır. Bu görüş Kant'ın görüşüyle paralellik göstermektedir. O coğrafi problemleri tartışırken sık sık Kur'an ve hadise başvurur. Mesleki terimleri eserinin önsözünde veren ilk kişi olarak bilinir. Belh coğrafya ekolünün üyesidir (Tolmacheva, 1999). İslam toprakları dışına seyahat etmeyen Makdisi, "Dünyanın Ana Bölümleri" adlı çalışmasında İslam dünyasının sosyokültürel yönlerini göz önünde bulundurarak, evlerin doğasını ve tarzını,

sulanmış ve sulanmamış tarlaları, suyun farklı niteliklerini, imalat ve pazarları tanımladı. Ayrıca önemli şehirlerin fiziksel ve yerel tanımlarını da yaptı. Hiyerarşik olarak alt bölgelerin toplum ve sosyo-ekonomik koşullarını inceledi. Al-Makdisi'nin döneminde İslam dünyası siyasi değişiklikler geçiriyordu ve o da koşulları derhal kaydetti. Onun çalışmaları bölgesel coğrafi düşüncenin gelişiminde önemli bir katkı sayılmalıdır (Sıddıqi, 1995). Gözlemler yoluyla İslam topraklarını fiziki ve beşeri özelliklere göre 14 bölgeye ayırmıştı, bu bölgelerin ayırımında idari birimler temel alınmıştır (Pourahmad & Tavallai, 2004). Bir Alman onu, beşeriyetin tanıdığı en büyük coğrafyacı olarak tanımlar (Sezgin, 2016). Kutsal yerlere duyulan saygı nedeniyle, Makdisi Arap Yarımadası, Mekke ve Medine çevresini ele alan bir çalışma yapmıştır. Makdisi bölgesel coğrafyacı olması nedeniyle sadece beşeri coğrafyayla ilgili değildi. Yerlerin fiziki coğrafya özelliklerini de vermektedir. Örnek olarak o, Suriye'yi Akdeniz'e paralel dört jeomorfolojik bölgeye ayırmıştı. Araplar arasında aksan farkını liman şehirlerindeki yabancıların (İranlılar) varlığına bağladı. Makdisi, yerleşmeler arasındaki hiyerarşinin de farkındaydı. Ona göre, çok büyük şehrsel merkezleri ya da başkentler krallar gibi, bölgesel merkezler kraliyet protokolü müdürü ya da bakanlar gibi, şehirler şövalyeler gibi ve köyler infaz memuru gibiydi. Al-Makdisi ayrıca Mekke, Taif ve Kudüs gibi şehirler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir (El Bushra, 1992).

4.3. Şerif El İdrisi (1099-1180)

El İdrisi 1099'da Septe'de (Ceuta-İspanya) doğan botanikçi ve coğrafyacısıdır. Öğrenimini Kurtuba'da (Cordoba) yapmış, Sicilya Kralı II. Roger'in Palermo'daki sarayına yerleşmiş ve burada hayatını kaybetmiştir. 16 yaşında seyahat etmeye başlamış, Anadolu, Güney Fransa, İngiltere, İspanya ve Kuzey Afrika'da geziler yapmıştır. Palermo bilimsel açıdan birtakım üstünlüklere sahiptir. Sicilya Akdeniz, Atlantik ve Kuzey sularından gelen çok sayıda gezginin ve tüccarın uğrak yeridir. Onlardan alınan bilgiler bilimsel çalışmalarını olumlu yönde etkilemiştir (Kimble, 1968). Yine kralın kendisi bilimle ilgili olduğu gibi sarayında başta El İdrisi olmak üzere farklı konularda çalışma yapan çok sayıda bilim adamı da vardır. Kral Roger El İdrisi'nin coğrafi bilgisinden istifade ederek, fethedilen toprakları elde tutmak ve itibar kazanmak arzusunda olmuştur (Tanrikulu, 2023). Araplar arasında Hristiyan dünyası hakkında en fazla bilgiye sahip olan ve Hristiyan coğrafyasını etkileyen El İdrisi (Baker, 1937), Batlamyus ekolünü takip eder. İdrisi'nin tespitlerine göre, dünyanın farklı yerlerinde dağların konumu, akarsuların ve kıyıların uzanışında belirsizlikler vardı. Bunun üzerine Kral Roger dünyanın değişik alanlarına gözlemciler göndermiş, 15 yıl süren çalışmaların sonucunda (Bozdoğan, 2021) bunlardan elde edilen bilgilere göre, İdrisi yeni bir coğrafya yazmıştır. Önceki haritaların doğruluğuna inanmayan Kralın isteği üzerine (Bozdoğan, 2021) gümüş bir küre üzerinde dünya haritası (Tabula Rogeriana) yapmış, 1154 yılında biten "Dünyayı gezmek isteyenler için bir eğlence", özlemle beklenen kitap (Nüzhetü'l Müştak) anlamına gelen, Kral Roger'e ithaf edildiği için Rocar'ın kitabı olarak da bilinen kitabında, Batlamyus'a ait yanlışlıklarda düzeltmeler yapmıştı. Ona göre, Hindistan'ın güneyinde büyük bir kara parçası yoktu. Hazar Denizi büyük bir okyanusun körfezi değildi. Tuna ve Nijer nehirleri gibi çok sayıda akarsuyun akış doğrultusunu doğru bir biçimde belirlemişti. Birçok dağ sırasının uzanış doğrultusu da düzeltilmişti (James, 1972). Kitabın önsözünde görevinin harita üzerinde yer alan şehirler, toprakları tasvir etmek, aynı zamanda tarım ve yerleşmelerin yapısı ile denizler, dağlar, akarsular ve ovaların uzantısını ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir (Unwin, 1999). El İdrisi kitabında yerkürenin genel ve sistematik coğrafyasını ele almakta ve gerçeğe en yakın bilgiler vermektedir. Yine "eser, fizikî, tasvirî, etnokültürel ve siyasî coğrafya üzerine Ortaçağ'da en zor kaleme alınmış kitaplardan biridir. Eser, coğrafyanın yanı sıra botanik, fauna, zooloji ve terapötik alanlarında da kıymetli bilgiler içerir" (Arslan, 2021: 841). Çeşitli ülkelerin ve özellikle Batı Avrupa ülkelerinin haritaları gerçeğe en yakın bir şekilde ortaya konulmaktadır. Kitabında dünyayı ekvatorla ikiye ayırmakta, güneyde sıcaklık nedeniyle hayatın olmadığını

belirttikten sonra, kuzey yarımküreyi Batlamyus'a benzer bir şekilde Ekvator'dan kuzeye doğru yedi iklim bölgesine ayırmaktadır. Böyle bir ayırmada İslam dininin de etkili olduğu söylenmektedir (Bozdoğan, 2021; Tanrikulu, 2023). Bu iklim bölgelerinde yaşayan insanların ürünleri, el sanatları, aldıkları-sattıkları mallar, gelenek ve göreneklerini ve dinlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır (Unwin, 1999). Her iklim bölgesini Arap astronomların yaptığına benzer şekilde ama keyfi olarak batıdan doğuya doğru uzunlamasına bölgelere ayırmaktadır. Bu yetmiş bölgenin her biri için harita hazırlamakta ve coğrafi özelliklerini zamanın Arap coğrafyacıları ve Hristiyan coğrafyacılarından daha üstün bir şekilde tasvir etmektedir (Kimble, 1968). Kendisinin başka bir coğrafya kitabının olduğu ve ancak bu kitabın günümüze gelmediği ifade edilmektedir (Şeşen, 1999).

El İdrisi'nin coğrafyasını Antik dönem ile modern dönem arasına koyan Kimble (1968), böyle bir kitabın neden 1619 yılına kadar Latinceye çevrilmediğini garip karşılar. Ancak Doğanay ve Doğanay (2015), yazarın eserini bilimsel bulmamaktadır. Eser gerçekler ve mitolojik fikirlerin bir karışımı olduğu gibi haritasında da gerçek dışı tasvirlerle yer verilmiştir. Örnek olarak, Atlas Okyanusu'nu Dünya'nın batı sınırı olarak almaktadır. Baker (1937) onu büyük Arap coğrafyacıları arasında görmemekte ve haritasını kusurlu bulmaktadır. Hozayen (1932), haritasının enlemi boylamı dikkate almadan ölçeksiz olarak yapıldığını ifade eder. Yine Kuzey Afrika Antartika kıtasına yakın olarak gösterilmiştir. O Arap medeniyetini merkeze almadığını dolayısıyla Arapların dünya görüşünü yansıtmadığını ifade eder. El İdrisi'nin kitabının Sicilya bölümünü tercüme eden Arslan'a göre (2021: 864), "el-İdrîsî'nin metninde de beşerî coğrafyaya nisbetle yollar ve mesafelere çok daha fazla ağırlık verilmiş olduğu açıkça görülmektedir". Sezgin (2014: 56), "12. yüzyılın en kayda değer başarısı el-İdrisi tarafından meydana getirilmiş coğrafya eseridir" demektedir. Yine Bozdoğan (2021), kitabına başlık olarak, "Orta Çağ Coğrafyasının Zirvesi, Şerif El-İdrisi" olarak belirlemiştir. Şeşen (2021), Kadim Dünya Coğrafyası başlıklı kitabında El İdrisi'nin coğrafyasını tercüme etmektedir. Ona göre, El İdrisi'nin eserinin daha önceki İslam coğrafyacılarından İbn Havkal'ın ve Ebü'l Fida'nın kitapları gibi sağlam değildir. El İdrisi'nin anlattıkları Akdeniz çevresi dışında okuyup, duyduklarına göredir. Birçok yer hakkındaki bilgiler ve yer adları hatalıdır. Anadolu hakkındaki bilgilerde de önemli hatalar vardır.

4.4. İbn Battuta (1304-1368-69)

İbn Battuta 1304 Tanca'da (Fas) doğdu. Hukukçu bir aileden gelen Battuta, 1325 yılında 21 (22) yaşında hac farızasını yerine getirmek ve hukuk eğitimi almak maksadıyla Kuzey Afrika ve Suriye üzerinden Mekke'ye yürüyerek seyahat eder. Fakat geçtiği güzergâh üzerindeki yerlere ve halklarına hayran kalır ve hukuk eğitiminden vaz geçer. Mekke'ye varduktan sonra hayatını seyahat etmeye adar. Tüm seyahatleri 30 yıl devam eder. Bu nedenle seyyah coğrafyacı, "Arap Marco Polo", "İslam âleminin son gezgini" ve "Gezginlerin Prensi" olarak bilinir (Özgüç & Tümertekin, 2000). Seyahatlerinde hiçbir zaman aynı güzergâhı takip etmeyen Battuta, yaklaşık olarak 140 bin km yolculuk yapmıştır. Mesudi'nin takip ettiği güzergâhı izleyerek Arapların Doğu Afrika'daki kolonilerini, yani Doğu Afrika' da güneye Kilve'ye (Zengibar, 10⁰ güney enlemi) kadar seyahat eder. Buradan Ekvator'un 20 derece güney enleminde bulunan Sofala'ya (Mozambik) geçer. Burada sıcak kuşağın daha önce Aristo ve bazı Yunan düşünürler tarafından ifade edildiği gibi çok sıcak olmadığını, bu alanda çok sayıda yerli halkın yaşadığını tespit eder. Böylece İbni Havkal'ı haklı bulur. Ilıman kuşakta yer alan Afrika'nın kuzeyi sıcak kuşaktan daha sıcaktır.

Battuta'nın seyahatleri dünyanın farklı yerlerine devam eder. Bağdat', İran'ı ve Karadeniz çevresini gezer. Rusya steplerini gezdikten sonra Buhara ve Semerkant'a yönelir. Afganistan üzerinden Hindistan'a geçer. Delhi'de Moğol İmparatorunun hizmetinde iken,

Hindistan'da gezilerine devam eder. Türkçe ve Arapça bilmesi ve seyahatleri nedeniyle siyasi tecrübeye sahip olması diplomatik görev almasına neden olur. Dolayısıyla Çin'e elçi olarak atanır. Çin'de Pekin'i ziyaret eder. Maldivler, Seylan ve Sumatra'da bulunur. Battuta 1350 yılında Fas'a geri döner. Bu arada İspanya'ya ve Büyük Sahrayı geçerek Nijer Nehri kıyısındaki Timbuktu'ya seyahat eder. Büyük Sahra'da yoğun dini ve ticari trafik yaşanmaktadır. O daha önce Afrika ile ilgili yanlış bilgilerin yerini doğru bilgilere bırakmasına vesile olur. 1353 (veya 1352) yılında Fas'a tekrar gelerek kendi adıyla anılan seyahatnameyi yazmaya başlar. Bu eserde insan unsuruna önemli ölçüde yer verir. Ziyaret ettiği alanlardaki halkın giyim kuşam, adetleri ve inançları hakkında bilgi vermesi nedeniyle ilk antropologlardan veya etnologlardan sayılır (Aykut, 1999). Eser 1357 yılında tamamlanır. Anlatıları coğrafi açıdan zayıf, bölgesel açıklamaları hayal kırıklığına sebep olsa da ve bazı kronolojik hatalar yapmış olmasına rağmen (Kimble, 1938, James, 1972), Hindistan, Anadolu, Doğu ve Batı Afrika kıyıları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Ancak Sezgin'e göre (2007), "İbn Battuta'nın oldukça hacimli seyahatnamesi, çok keskin gözlem yeteneği yanında tarihi-coğrafi, etnik ve kültür tarihini ilgilendiren nesnelere algılayabilmesi sebebiyle paha biçilemez bir coğrafya ve tarih dokümanıdır". Seyyah, kadılık görevi yaparken 1368-1369 yılında hayatını kaybeder (Unwin, 1999).

4.5. Abdurrahman İbn Haldun (1332-1406)

İbn Haldun, tarihçi, tarih felsefecisi, sosyolog aynı zamanda coğrafyacı olarak da bilinir. Halt-Jansen (2017) tarafından en büyük Arap coğrafyacı olarak nitelenmiştir. "Kendisi coğrafi araştırmanın gerçek kapsamını ve doğasını keşfettiğini düşünmektedir" (Kimble, 1968: 180). Tunus'ta doğmuş ve büyük ölçüde Kuzey Afrika'da yaşamış, hayatının son 24 yılını Kahire'de (Mısır) geçirmiştir. Kur'an, matematik ve tarih konusunda eğitim almıştır. Kadılık, kâtiplik, saray nazırı, elçilik gibi farklı mesleki hizmetlerde bulunan İbn Haldun, yirmi yıllık siyasi etkinlikten sonra Kuzey Afrika'ya dönmüş ve beş yıllık yoğun çalışma sonucu 45 yaşında Mukaddime (Dünya Tarihi-Kitab ül İber-İbret verici kitap) adlı eseri 1394 yılında tamamlamıştır. Coğrafyacı sayılmasının nedeni kitabının birinci bölümünde Batlamyus ve El İdrisi' den yararlanarak hazırladığı dünyanın çeşitli kesimlerini tasvir eden bilgileri ve haritasıdır. Özellikle El İdrisi'den faydalanmıştır (Unwin, 1999). Giriş kısmında coğrafyadan bahsetmesi yanında, tarihi ve sosyal olayların açıklanmasında coğrafi arka planın önemine vurgu yapmıştır (Hozayen, 1932). Bu özellik Herodot'tan gelen bir gelenektir. Günümüzde de bu gelenek sürdürülmektedir. Kitabın değişik kısımlarında, genel, fiziki ve beşeri coğrafya konularını ele almaktadır. Gezi, gözlem, ya da arazi çalışmaları İlk Çağ'dan beri coğrafi bilgi birikiminde önemli olan yöntemdir. Her ne kadar arazi çalışmaları El Mukkaddisi tarafından başlatılmış olarak görülsün de (Halt-Jensen, 2017) aynı yöntemi İbn Haldun'da kullanmıştır. O çeşitli kaynaklardan beslenmiş, bilime nesnel olarak yaklaşmış, onu teolojiden ayrı tutmuştur (Elmacı & Bekdemir, 2008). Teolojiden uzak durması, Kur'an veya yaratılışla ilgili bazı çelişkilere düşmesine neden olmuştu (Tanrıku, 2022). Kendisinin insan çevre arasındaki ilişkiyi açıklayın ilk kişi olduğu söylenmektedir (James, 1972). Çevre kontrol edici bir etkiye sahiptir. Bu özellik çevreci determinizmi hatırlatmaktadır.

Haldun'un açıklamalarında insan ve fiziki çevre arasındaki ilişkiler farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. İnsanların toplumsal ve siyasal olarak birlikte bulunması fiziki koşullar ile ilgilidir. Onun determinizminde iklim önemli rol oynar. İnsanların sadece fiziksel özellikleri değil ahlaki karakteri de iklim tarafından belirlenir. Zencilerin siyahi olması genetik nedenlerle değil, şiddetli sıcaklık ve güneş ışınlarının geliş açısı, yani iklim koşulları ile ilgilidir (Hozayen, 1932). Onlar, ılıman kuşakta yaşamaya başladıkça deri renklerinin açılacak hatta beyaz çocukları olacaktı (James, 1972). Soğuk bölgelerde yaşayanların beyaz tenli, mavi gözlü ve sarışındılar. Sıcak kıyılar ve güneyde yaşayan insanlar çok neşeli olurken, soğuk, tepelik ve

dağlık alanlarda yaşayanlar üzgün ve keyifsiz olacaktı. Fiziksel koşullar zihinsel faaliyetleri de etkilemektedir. Nitekim bütün semavi dinler uygun çevresel koşullara sahip alanlarda doğmuştu. Bu alanlarda aşırı sıcak ve soğukların olmayışı, insanları dinleri anlama konusunda daha hazırlıklı kılıyordu (Hozayen, 1932). Ancak Arabistan'ın ne ölçüde sıcak olduğu dikkate alınmamaktadır. Yine verilen başka bilgiler de Kur'an'la çelişmektedir. Ilıman ve Subtropikal iklime sahip bu alanlar bilim, sanat, gelişmişlik, tarım, yerleşme ve başka bazı özellikler bakımından da önemli olan alanlardır (Unwin, 1999).

İbn Haldun imparatorlukların yükselişi ve çöküşünü çözümlendiği kitabında tarihi coğrafyanın da temelini atmıştır. Yaşadığı dönemde İslam devletinin çöküşünü tahmin etmiş, hem de görmüştür. Nitekim 1400 yılında Şam'ın Moğollar tarafından düşüşü olayına şahit olmuştur (Halt-Jensen, 2017). Orta Çağın en önemli siyasi coğrafyacısı olarak da düşünülen Haldun, Kuzey Afrika devletlerinin yükselişi ve çöküşünü kırsal göçebe toplumlar ile yerleşik toplumlar arasındaki toplumsal örgütlenme farklarına bağlayarak açıklar. Asabiye kavramına göre döngüsel bir teori geliştirir. Asabiye toplum içinde dayanışma duygusu ve uyum anlamına geliyordu. Göçebe grupların yüksek asabiye sahip olması, şehir alanlarında yerleşik olan toplumları yenebilmiş ve kendi devletlerini kurmuşlardır. Ancak göçebe gruplar yerleşik hayata geçtikten sonra asabiyelerini kaybederek, daha güçlü asabiye sahip başka göçebe gruplarına karşı dayanıksız hale gelirler (Ritzer & Stepnisky, 2018). Böylece yükseliş ve çöküş birbirini takip etmekte, döngüsel bir evrim yaşanmaktadır. “Yani toplumsal örgütlenmeler ve uygarlıklar hep başladıkları yere dönen birtakım daireler çizmektedirler (Arslan, 2002: 134).

Çevresel özellikler arasında iklimci bakış açısına sahip olan İbn Haldun kuzey yarım küresini sıcaklığı temel alarak tarımsal bakımdan yedi iklim bölgesine ayırmakta ve bu alanlarda en kuzey ve en güneyin az nüfuslu olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir ayırım Batlamyus geleneğini yansıtmaktadır. Bu bölgelerden medeniyet üç, dört ve beşinci bölgede (ılıman ve subtropikal iklim alanlarında) gelişme imkânına sahipti. Altı ve yedinci iklim bölgesinde soğuk hava şartları yaşanmaktadır. İkinci bölge de nispeten insan yaşamına uygundu. Yazar bu alanların fiziki coğrafi özelliklerini (dağ, akarsu, vadi) vermekte ve beşeri coğrafyasını (umran, kavim, şehir, millet, devlet) da yapmaktadır. Bunlar birlikte düşünüldüğünde bölgesel yaklaşım ortaya çıkmaktadır (Şahin & Belge, 2016).

İbn Haldun yerleşmeler ve özellikle şehir yerleşmeleri ile ilgili açıklamalarla günümüze yakın tespitlerde bulunmuştur. O yerleşmeleri, daha doğrusu hayat biçimini iki başlık altında inceler. Bunlar şehirselle ve kırsal hayattır. Beşeri hayat birbirine zıt iki alanda gerçekleşir. Bunlardan biri Hadara yani şehirselle çevre, diğeri ise Badava yani çöl çevresidir (Elmacı & Bekdemir, 2008). Bu alanlar üretim bakımından da farklılık arz eder. Üretim (ekonomi) ise ona göre toplumsal hayatın şekillenmesinde önemli bir etkidir. Bu bakış açısı ile Marks'a paralel düşünür. Üretim ve bolluk şehirlerde önem kazanır. Bu açıdan kasabalar köy sayılır. Şehirler fiziksel çevrenin uygun olduğu yerlerde gelişir. Bu açıdan çöl koşulları uygun değildir. “Bedevilikte, ilk üretim tarzı toplayıcılık-avcılık ve toprağa bağlılık kısaca toplumların var oluşlarını sürdüreceği şekil ve derecede üretim söz konusudur (Elmacı & Bekdemir, 2008: 77). “İbn Haldun'a göre şehir, medeniyetin (umran) doğduğu, geliştiği, bütün insanlığı yararlandırmak için genişleyip yayıldığı, aynı zamanda şekillendiği, somutlaştığı yerdir” (Elmacı & Bekdemir, 2008: 79). Devlet şehirlerin gelişiminin nedenidir, sonucu değildir.

O devletin gelişimini ve çöküşünü evrimci teoriler yoluyla açıklar. Bu yönüyle Aristo ile paralel görüşe sahiptir. Yani devletler de canlılar gibi doğar, büyür ve ölürler. Haldun bu açıdan beş aşama dönem ayırt eder. Birinci aşamada devlet kurulur, yani mülk ve devlet ele geçirilir. İkinci aşamada otorite tek elde toplanır ve yakın çevre bertaraf edilir. Mülkü elinde tutan hükümdar tek adam olma çabası içindedir. Bu dönem asabiyenin bozulmasının başlangıcı

olarak görülür. Üçüncü aşama, rahatlık aşamasıdır. Bu aşamada sıkıntılar yoktur, devletin mali düzeni iyi işler, dolayısıyla alt yapı ve üst yapıya önemli yatırımlar yapılır. Şehirler bundan pay alır ve güzelleşir. Dördüncü aşama yetinme, doyum, huzur ve barış aşamasıdır. Son aşama asabiyetin çok zayıfladığı, yozlaşma ve çöküşün yaşandığı yaşlılık ve hastalık aşamasıdır. Devletlerin ömrünü üç kuşak, yani 120 yıl ile sınırlandırılması da konunun yerel olarak alındığı tüm dünya ilgili olmadığı açıktır. Örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu 600 yıllık bir ömre sahiptir. Bu aşamaların üç ve dördünde şehir ümran açısından en iyi konumdadır (Arslan, 2002; Kızılcılık, 2006). Şehrin ömrü içinde yaşadığı devletin ömrü kadardır. Ancak devletin yıkılmasından sonra çevrede insan kaynakları bakımından uygun coğrafi koşullar varsa şehirler de bu duruma bağlı olarak varlıklarını devam ettirirler (İbn Haldun, 2021).

Yine şehirler bedevi faaliyetlerin (çiftçilik faaliyetlerinin) önemli olmadığı ve ekonomik hayatın çeşitlilik kazandığı yerleşmeler olarak görülür. Bu tanımlama bugünkü şehir tanımlarını hatırlatır; şehirler toprağa bağlı olmayan, ekonomik faaliyetlerin çeşitlilik kazandığı yerleşmelerdir. Şehirler kural ve kurumların duygusal davranışı öncelendiği yerleşmelerdir. Bu yönüyle şehrsel yönetim önem kazanmaktadır. Haldun şehirlerdeki ekonomik faaliyetleri zanaat, ince zanaatlar, san'atlar ve ticaret olarak alır. Şehirler daha önce de ifade edildiği gibi çiftçiliği bilmez. Şehirler özellikle ticaretin ve zanaatın geliştiği yerleşmelerdir. Zaten uzak ve yakın mesafeli ticaret şehirlerin ortaya çıkışını açıklayan ekonomik teorinin temelinde yer alır (Aliağaoğlu & Uğur, 2021). Haldun sanayi ve şehir yerleşmeleri arasındaki ilişkiyi çift yönlü açıklar. Yani sanayinin şehri geliştirdiğini, şehrsel yaşamın da sanayiye teşvik ettiğini söyler. Uzmanlaşma şehirlere özgü bir özelliktir, şehirler geliştikçe, nüfusları arttıkça uzmanlaşma artar. O şehirlerin başlangıçta kendi halkına yetecek üretim faaliyeti yaptıklarını zamanla üretimin çeşitlendiğini anlatır (İbn Haldun, 2021). Bu durum şehirlerin ekonomik temelini açıklayan temel ve temel olmayan faaliyetleri hatırlatır. Temel olmayan faaliyetler şehir halkına yönelikken, temel olan faaliyetler şehir dışına da satılır. Bu durum şehir ve çevresi arasındaki var olan etkileşimi de anlatır. Bilindiği gibi şehirler çevresine mal ve hizmet sunan merkezi yerleşmelerdir. Şehirler sadece mal üretiminin olduğu yerleşmeler değildir. Şehirler bilim ve kültürün yayılmasını teşvik eden hizmetlerin üretim alanıdır aynı zamanda.

İbn Haldun şehir yerleşmelerini alt yapının (bina, konutlar, su hizmetleri) gelişmiş olduğu yerler olarak görür. Morfolojik özellikler buna bağlı olarak gelişir. Bu özellikler kırsal kesimde yoktur. Şehirler buna bağlı olarak hayatın daha mutlu olduğu yerleşmelerdir.

Haldun şehirlerin kuruluşu için gerekli olan şartları da açıklar. Bunlar iyi bir savunmadır. Şehirler kolay savunulacak bir alanda kurulmalıdır. Sur ve duvarlar, yüksek alanlar, ırmak ve deniz kenarları başlıca savunma sit alanlarıdır. Ancak savunma tek nedendir, böylece diğer nedenler dikkate alınmamaktadır. Ulaşım da şehirlerin gelişimi için gereklidir. Bilindiği gibi şehirler çevrelerinde izole olmuş yerleşmeler değildir. Çevresiyle birlikte gelişirler. Kendi kendilerine de yeterli olmayan şehirlerin hem ihtiyaçlarının karşılanması hem de pazar işlevinin gelişmesi, hizmetlerin uzak alanlara erişimi ulaşım kolaylığına bağlıdır. Bu yönüyle şehirlerin deniz veya ulaşımına uygun akarsu kenarlarında kuruluşu varlıklarının devamı için önemli olarak görülmektedir. Ulaşım şehrin yakın çevresi için de önemlidir. Şehirde yaşayan çiftçilik yapan veya hayvancılık ile geçinen insanların yakın çevredeki tarımsal ve otlak alanlara kolay ulaşması gerekmektedir. Bu özellik onun şehir tarifine pek de uygun olmayan bir açıklamadır. Çünkü daha önce ifade edildiği gibi o şehirlerde çiftçiliğin önemli olmadığını ifade etmişti. Böylece onun tarifinde şehrin çiftçilikten tamamen boşanmış yerleşmeler olmadığı, ancak hâkim olmayan faaliyet olduğu anlaşılmaktadır (İbn Haldun, 2021).

Şehirler kurulurken sit alanının özellikleri de dikkate alınmalıdır. İklim insan sağlığı bakımından önemlidir. Şehrin havasının hoşluğu insan sağlığını olumlu yönde etkileyecektir.

Sıcaklık yanında rüzgârlar da insan hayatını etkilemektedir. Havanın durgun olması hastalıklara neden olur. Yine rüzgâr serinleme ihtiyacını karşılar. Şehirler su toplanma alanlarından, durgun sular ve nemli ve kötü çayırıklardan uzak olmalıdır. Bu durumda genel sağlığı etkileyen bir nedendir (İbn Haldun, 2021).

Sonuç

Coğrafya “Dünyaya mekânsal açıdan bakmak şeklinde tarif edilmektedir. Ya da coğrafya dünyanın işleyişini açıklamak için mekânsal analiz yapmaktır” (De Blij, 2019: 29). Ancak bu analiz zamandan ayrı ele alınmamalıdır. Zaman coğrafi olayların şekillenmesine etkisi olduğu gibi coğrafi düşüncenin gelişimi de zamanla farklılaşmıştır. Coğrafya insanoğlu ile var olan geçmişe sahiptir. Ancak coğrafyanın ortaya çıkışının heyecan verici öyküsü Yunan ve Romalılarla başlar (De Blij, 2019). Coğrafik düşüncenin gelişimi Avrupa merkezli olarak ele alınmaktadır. Batı coğrafya geleneği olarak ifade edilen bu gelenek süreklilik göstermemiş, Orta Çağ’da duraklama içine girmiştir. Arap ve Çinli coğrafyacılar bu dönemde önemli katkı sağlamışlardır. İslamiyet’in doğuşu ve gelişimi ile birlikte, bilim tarihinde yeni bir aşamaya geçilmektedir. İslamiyet diğer bilimlerin yanında coğrafyanın da gelişimine katkı sağlamıştır. Bu duruma bağlı olarak Arap coğrafya geleneğinden söz etmek mümkündür. Bu gelenek farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada bu nedenleri ayrıntılı biçimde ortaya koymaktır. Ancak geleneğin bilinmesinde bazı Arap coğrafyacılarının katkılarının da bilinmesi ihtiyacı vardır. Böylece denilebilir ki Orta Çağ’da coğrafya biliminin gelişiminde Arap coğrafya geleneğinin doğası ele alınmaktadır. Dolayısıyla Orta Çağ’da coğrafi düşüncenin gelişim halkası kısmen ortaya konulmaktadır.

Orta Çağ’da Araplar arasında coğrafya biliminin gelişmesinin çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan biri İslamiyet’in kendisi olmuştur. Bilim, bunun yanında coğrafya, Yüce Yaratıcı ve Hz. Peygamber tarafından teşvik edilen bilim dalıdır. Çünkü İslamiyet yer ve göğün araştırılmasını emretmektedir. Yine yer ve göğün yedi kat olarak ifade edilmesi, Batlamyusçu düşünce tarzının devamını mümkün kılmıştır. İslamiyet manevi uyanışı sağlamış, çeşitli gerekçelerle dünya hakkında gerçeklerin keşfedilmesini teşvik etmiştir. İslamiyet’in mekânsal yayılışı bilinen dünyanın sınırlarının genişlemesine neden olmuştur. Farklı ülke ve insanlarla ilişkiye geçilmesi, bu insan ve alanların öğrenilmesini teşvik etmiştir. Ancak bütün çalışmalarda ilahi akıl yürütmeden yani Kur’an ve hadislerden bahsedildiği söylenemez. Kuşkusuz başka nedenler de coğrafyanın gelişmesinde teşvik edici olmuştur. Ancak bunlarda da İslamiyet’in baskın etkisi görülmektedir.

İslamiyet’in hoş görüşü ve akılcılığı yabancı bilimlerini öğrenme konusunda da kendini göstermiş, böylece Yunan, Çin, İran ve Hint kökenli bilgilerin öğrenilmesi kolaylaşmıştır. Batlamyus bu konuda öne çıkan kişi olmuştur. Hac yolculukları, kutsal mekânların tasvir edilmesi, kutsal gün, vakit, kutsal mekâna yönelme eğilimi, yani “zaman ve mekâna kutsallık verilmesi” yine dine bağlı nedenlerdir. İslamiyet ticareti övmektedir. Ticari faaliyetler ve ilişkiler de coğrafi bilgi birikimine neden olmaktadır. Kuşkusuz bu durum sahanın fiziki coğrafi özellikleriyle de ilgilidir.

Coğrafya daha çok Abbasiler döneminde gelişmiştir. Bu sebeple denilebilir ki coğrafya Abbasi bilimidir. Abbasi Devletinin içinde bulunduğu olumlu siyasi ve ekonomik koşullar yanında, yöneticilerin bilimsel faaliyetleri desteklemesi, özellikle tercüme bürolarının (beytülhikme) kurulması, yabancı bilim adamların himaye edilmesi, bilginin birikimine yabancı bilgilerin dâhil edilmesi, çeşitli alanlara elçiler gönderilmesi ve bunlardan elde edilen raporlar bilgi birikiminin devletin bir siyaseti haline geldiğini göstermektedir. Şehirleşme Abbasiler döneminde zirve yapmış, şehirler bilginin üretildiği mekânlar olarak ortaya çıkmıştır. Fiziki

coğrafi nedenler, uzun seyahatler coğrafi bilginin gelişmesine katkı sağlayan başka nedenlerdir. Bu nedenlere bağlı olarak farklı coğrafi çalışmalar yapılmıştır.

Gelişim dönemlerinin her birinde coğrafya farklı isimler ve ekollerle anılmıştır. Antik Dönemde Eratosthenes, Strabo ve Batlamyus ön plana çıkarken, klasik öncesi dönemde Varen ve Kant, klasik dönemde Humboldt ve Ritter ön plana çıkmıştır. Antik Dönemde İskenderiye ve Milet (İyonya) ekolü ön plana çıkarken, İslam coğrafyasında Irak (Bağdat) ve Belh ekolü ön plandadır. Belh ekolü daha çok Müslüman ülkelerle ilgilenen bölgesel bakış açısına sahiptir. Bölgesel ayırımı idari sınırlar kullanılmıştır. Oysa Irak ekolü genel ve tasviri coğrafyayla ilgili olmuştur. Orta Çağ İslam coğrafya geleneğinde Hurdazbih, İbn Havkal, Makdisi, El İdrisi, İbn Battuta ve İbn Haldun ön plana çıkan isimlerdir. Bunlar coğrafya üzerine yazmakla birlikte tek başına coğrafyacı olmayan bilim adamlarıdır. Bu özellik modern zamanlara kadar coğrafyanın bir özelliği olarak kalacaktır. Hurdazbih ilk İslam coğrafyacısı olarak görülürken, Makdisi arazi çalışmalarını yapan ilk kişi olarak anılmaktadır. El İdrisi daha çok Avrupalılar üzerinde etkili olmuştur. İbn Battuta gezileri, dolayısıyla seyahatnamesi ile ön plana çıkmaktadır. Livingstone'nin ifadesiyle (2003), İbn Haldun'la birlikte Dünya'nın ilk elden gözlenmesi başlamıştır. Zaman zaman eleştirilse de İbn Haldun devletlerin yükselişi ve çöküşünü asabiyyeye bağlarken, insan-yer ilişkisine dikkat çekmektedir. Şehirlerin sit alanları, işlevleri, çevresiyle ilişkisi konusunda faydalı bilgiler vermekte, yabancı kaynaklarda adına sıkça rastlanmaktadır.

Genel olarak bakıldığında, tasviri coğrafya, astronomi ve matematik coğrafya ile kartografya önemli çalışma alanları olarak görülmektedir. Bütün bunlar yapılırken, günümüzde olduğu gibi astronomi, jeoloji, botanik, biyoloji, zooloji, metalürji, meteoroloji, etnoloji ve tarih gibi farklı yardımcı bilimlerden yararlanılmıştır. Coğrafi bilgi seyahat, doğrudan gözlemler (arazi çalışmaları), kaynak taraması yöntemi ve mülakatlarla elde edilmiştir. İnsan çevre ilişkisine, başka bir anlatımla modern coğrafyanın ilk paradigması olan çevreci determinizm bu dönemde de vurgu yapılmaktadır. Bu yaklaşım İbn Haldun tarafından temsil edilmektedir. Tasviri coğrafya, Antik dönem topografik geleneğin bir devamı şeklinde olup, kutsal şehirler ve Mısır, Suriye gibi İslam ülkeleri ile ilgiliydi. Ancak bu durum sadece İslam ülkeleri ile ilgilenildiği anlamına gelmemelidir. Çünkü Güney Avrupa, Hindistan ve Çin ile ilgili bilgilere de yer verilmişti. Astronomi ve matematik coğrafya namaz vakitleri, ay takvimini belirlemesi ve mübarek günlerin başlangıcını tespit etme ile ilgiliydi. Etno coğrafya, beşeri coğrafya, şehir coğrafyası, idari coğrafya, ekonomik coğrafya (tarım, sanayi, ticaret), jeomorfoloji, klimatoloji, biyocoğrafya, oşinografya, tarihi coğrafya gibi coğrafyanın alt dallarında çalışmaların yapıldığı da görülmektedir. Tarihi coğrafya bölgesel ve politik tarihin birlikte ele alınmasından ibaretti. Bu çalışmalar, "Yollar ve Krallıklar" veya "Al Masalik wa Al Mamalik" şeklinde tanımlanıyordu (Hanifi, 1992).

Kuşkusuz İslamiyet sadece Araplarla ilişkili değildir. Farklı etnik kökene sahip Müslüman olan başka coğrafyacılar da vardır. Bunların yanında, Çinlilerin katkısı da Orta Çağ coğrafya geleneğinin tamamlanmasına neden olacaktır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Ağarı, M. (2002). *İslam coğrafyacılığı ve Müslüman coğrafyacılar, doğuşu, gelişimi ve temsilcileri*. Kitabevi Yayınları.

Ağarı, M. (2007a). Irak ve Belh coğrafya ekolleri ve ilk temsilcileri: İbn Huzdarbah, Ya'kubi ve İstahri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 169-191.

- Ağarı, M. (2007b). İbadetlerin coğrafi bilginin gelişmesine katkısı. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 59-80.
- Ahmad, S. M. (1993). Coğrafya. *İslam Ansiklopedisi* içinde (50-62. ss.), 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ahmad, S. M. (1999). İbn Hurdazbih. *İslam Ansiklopedisi* içinde (78-79. ss.), 20, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyol, İ. H. (1951). *Umumi coğrafya, I. bölüm, giriş*. Sucuoğlu Matbaası.
- Al Monaes, W. A. (1991). Muslim contribution to Geography until the end of 12th century AD, *Geojournal*, 24(4), 393-400.
- Aliağaoğlu, A. & Uğur, A. (2021). *Şehir coğrafyası*. Nobel Yayıncılık.
- Apak, A. (2022). *Ana hatlarıyla İslam tarihi. 1*, Ensar Yayınları.
- Arnold, D. (1995). *Coğrafi keşifler tarihi*. Alan Yayıncılık.
- Arslan, A. (2002). *İbn-i Haldun*. Vadi Yayınları.
- Arslan, B. (2021). el-İdrîsî'nin Kitâbü Nüzheti'l-müştâk fî ihtirâkı'l-âfâk'ında Sicilya coğrafyası. *Journal of Islamic Research*, 32(3), 835-866.
- Aykut, A. S. (1999). İbn Battuta. *İslam Ansiklopedisi* içinde (361-368. ss.), 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baltacı, C. (2019). *İslam medeniyet tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Baker, J. N. L (1937). *A history geographical discovery and expolaration*. George Harrap & Co. Ltd.
- Bozdoğan, E. A. (2021). *Orta Çağ coğrafyasının zirvesi, Şerif El-İdrisi*. Yeditepe Yayınları.
- Bölükbaşı, M. (2018). İslam dünyasında coğrafya ilminin ortaya çıkışı ve gelişimi. *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 1-26.
- Cebbar, A. (2016). *İslam bilim tarihi, İslam coğrafyasının bilim mirası üzerine konuşmalar*. Küre Yayınları.
- Cresswell, T. (2013). *Geographical thought, a critical introduction*. Wiley & Blackwell.
- De Blij, H. (2019). *Coğrafya neden önemlidir, hiç olmadığı kadar*. Hece Yayınları.
- Doğanay, H. & Doğanay, S. (2015). *Coğrafya'ya giriş*. Pegem Akademi Yayınları.
- Demirci, M. (2021). İnsanlığın büyük hazinesi: Beytülhikme. *Z Kültür, Sanat, Şehir Tematik Dergisi*, (5), 61-63.
- Elmacı, S. & Bekdemir, Ü. (2008). Orta Çağ İslam âleminde şehir: İbn Haldun'un şehre bakışı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(19), 73-88.
- Gül, M. (2010). İslam ve şehir. *Muhafazakâr Düşünce*, 6(23), 73-85.
- Hanifi, H. (1992). World-view of Arab geographers. *GeoJournal*, 26(2), 153-156.
- Holt-Jensen, A. (1999). *Geography hstory & concepts*. Sage Publications.
- Holt-Jensen, A. (2017). *Coğrafya, tarihi, felsefesi ve kavramları*. İdil Yayıncılık.
- Hozayen, S. A. S. (1932). Some contributions Araps to geography. *Geography*, 17(2), 117-128.

- İbn Haldun, A. (2021). *Mukkaddime. 1*, Marmara Belediyeler Birliği Yayınları.
- İhsanoğlu, E., Şeşen, R., Bekar, M. S., Gündüz, G., Furat, E. H. (2000). *Osmanlı coğrafya literatürü tarihi. 1*, Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık, Ticaret ve Sanayi A. Ş.
- James, P. E. (1972). *All possible world, a history of geographical ideas*. Oddyssey Press.
- Kümbetoğlu, B. (2020). *Niteliksel araştırmalarda analiz*. Bağlam Yayınları.
- Lapidus, İ. M. (2020). *İslam toplumları tarihi, Hazreti Muhammed'den 19. yüzyıla. 1*. İletişim Yayınları.
- Livinstone, D. N. (2003). A brief history of geography. A. Rogers, H. A. Viles (Ed.), *The student companion to geography* içinde (275-283. ss.), Blackwell.
- Sezgin, F. (2007). *İslam'da bilim ve teknik, Arap-İslam bilim tarihine giriş*. (Çev: A. Aliy), *1*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Sezgin, F. (2014). *Tanınmayan büyük çağ, İslam bilim ve teknoloji tarihi'nden*. Timaş Yayınları.
- Sezgin, F. (2016). *Bilim tarihi sohbetleri*. Timaş Yayınları.
- Pattison, W. (2018). Coğrafyanın dört geleneği. *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi* içinde (157-166. ss.), Çizgi Yayınları.
- Pourahmad, A. & Tavallai, S. (2004). The contibution of Muslim geographers to the development of the subject. *Geography*, 89(2), 140-144.
- Kızılçelik, S. (2006). *Sosyoloji tarihi I*. Anı Yayınları.
- Kimble, G. H. T. (1968). *Geography of middle ages*. Russell and Russell.
- Özgüç, N. & Tümertekin, E. (2000). *Coğrafya geçmiş, kavramlar, coğrafyacılar*. Çantay Kitabevi.
- Sıddıqı, A. H. (1991). The impact of the Qu'ran on the development of Muslim geographic thought. *İslam Studies*, 30(4), 421-442.
- Sıddıqı, A. H. (1995). Muslim geographic thought and the Influence of Greek philosophy. *GeoJornal*, 27(1), 9-15.
- Şahin, C. & Belge, R. (2006). İbn Haldun'da coğrafi determinizm. *Akademik Bakış Dergisi*, (57), 439-467.
- Şeşen, R. (1999). İdrisi, Şerif. *İslam Ansiklopedisi* içinde (93-95. ss.), *21*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şeşen, R. (2021a). *Kadim dünya coğrafyası, el-İdrisi*. Yeditepe Yayınları.
- Şeşen, R. (2021b). *İbn Havkal, 10. asırda İslam coğrafyası*. Yeditepe Yayınları.
- Şimşek, A. (2012). Alanyazın taraması. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* içinde (52-79. ss.), Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Tanrıkulu, M. (2022). İbn Haldun'da iklim, ırk ve insan karakterine dair. *SBedergi*, 6(11), 384-419.
- Tanrıkulu, M. (2023). Şerif el-İdrisi, Kral Roger, Kitabı' r Rocar ve Tabula Rogeriana. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1-26.
- Tolmacheva, M. A. (1999). Makdisi. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (431-432. ss.) *27*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uwin, T. (1999). *The place of geography*. Longman.

Warf, B. (1997). Teaching political economy and social theory in human geography. *Journal of Geography*, 96(2), 84-90.

Yıldız, H. D. (1988). Abbasiler. *İslam Ansiklopedisi* içinde (31-48. ss.), 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

During the Middle Ages, Arab and Chinese geographers made significant contributions. With the emergence and development of Islam, a new phase in the history of science began. Islam contributed to the development of geography alongside other sciences. This led to the emergence of the Arab geographical tradition. This tradition emerged for various reasons, which are detailed in this study. It is also necessary to acknowledge the contributions of some Arab geographers in understanding this tradition. Thus, the nature of the Arab geographical tradition is being addressed in the development of geographical thought in the Middle Ages. Therefore, a part of the development of geographical thought in the Middle Ages is being partially revealed.

There are various reasons for the development of geography among the Arabs in the Middle Ages. One of these reasons is Islam itself. Science, including geography, is encouraged by the Almighty Creator and the Prophet Muhammad. Islam commands the exploration of the earth and sky. Islam has provided spiritual awakening and encouraged the discovery of truths about the world for various reasons. The spatial spread of Islam has led to the expansion of the known world's boundaries. Establishing relationships with different countries and people has encouraged the learning of these people and areas. Undoubtedly, other reasons have also been encouraging in the development of geography, but the dominant influence of Islam is also seen in these.

The tolerance and rationality of Islam have also been evident in the learning of foreign sciences, thus making it easier to acquire knowledge from Greek, Chinese, Iranian, and Indian sources. Pilgrimages, depictions of sacred places, sacred days, times, the tendency to face the sacred place, in other words, "the sanctification of time and place", are also reasons related to religion. Islam praises trade, which in turn leads to the accumulation of geographical knowledge through commercial activities and relationships. Undoubtedly, this situation is also related to the physical geographical features of the region.

Geography developed mainly during the Abbasid period. In addition to the favourable political and economic conditions of the Abbasid state, the support of scientific activities by the rulers, especially the establishment of translation bureaus (baytülhikme), the patronage of foreign scientists, the inclusion of foreign knowledge in the accumulation of knowledge, the sending of ambassadors to various fields, and the reports obtained from them, demonstrate that the accumulation of knowledge became a policy of the state. Urbanisation reached its peak during the Abbasid period, with cities emerging as places where knowledge was produced. Physical geographical reasons, long journeys, and other factors contributed to the development of geographical knowledge.

In the Islamic geography, the schools of Iraq (Baghdad) and Balkh took the lead. The Balkh school had a more regional perspective, particularly focusing on Muslim countries, using administrative boundaries for regional distinctions. On the other hand, the Iraq school was more concerned with general and descriptive geography. In the medieval Islamic geographical tradition, prominent figures included Hurdazbih, Ibn Hawqal, al-Maqdisi, al-Idrisi, Ibn Battuta, and Ibn Khaldun, who were scholars who wrote about geography but were not exclusively geographers. This characteristic would remain a feature of geography until modern times. Hurdazbih is considered the first Islamic geographer, while al-Maqdisi is known as the first person to conduct field surveys. Al-Idrisi had a greater influence on Europeans, and Ibn Battuta became prominent for his travels and travelogue. Despite occasional criticism, Ibn Khaldun linked the rise and fall of states to "asabiyyah" and also drew attention to the human-environment relationship.

Descriptive geography, astronomy, mathematical geography, and cartography are considered important fields of study in Arab geography. Geographical knowledge was obtained through travel, direct observation (field surveys), source research, and interviews. The human-environment relationship, in other words, the first paradigm of modern geography known as environmental determinism, was also emphasised during this period, represented by Ibn Khaldun. Descriptive geography was a continuation of the ancient topographic tradition and was mainly concerned with Islamic countries such as sacred cities, Egypt, and Syria. However, this situation should not only be of interest to Islamic countries. Because information about Southern Europe, India, and China was also included. It was related to astronomy, mathematics, geography, determining prayer times, the lunar calendar, and the beginning of blessed days. It is also observed that studies were conducted in sub-branches of geography such as ethnogeography, human geography, urban geography, administrative geography, economic geography (agriculture, industry, trade), geomorphology, climatology, biogeography, oceanography, and historical geography. Historical geography involved the combined consideration of regional and political history.

BİR FİLM / DİZİ SENARYOSU NASIL DEĞERLENDİRİLİR?

 Kemal ÇELİK*

ÖZET

Senaryo yazımı, bir film / dizi projesinin temelini oluşturan en önemli unsurdur. Bunun için senaryonun nasıl yazılması gerektiği ve yazılan bir senaryonun nasıl analiz edileceği özel bir önem kazanmaktadır. Bu çalışma, yazılmış bir senaryonun nasıl analiz edileceği sorusuna cevap aramaktadır. Bu sorunun cevabını araştırırken nitel araştırma tasarımıyla, literatür taraması kullanılarak derinlemesine bir inceleme yapılmıştır. Neticede senaryo değerlendirme ve analizi için oldukça kapsamlı yeni bir yöntem önerilmiştir. Elde edilen form, bir film / dizi senaryo projesinin başarısını değerlendirmek için yapımcılar, senaristler ve dramaturglar tarafından kullanılabilir. Çalışmanın ve formun öngördüğü sonuçlara göre başarılı bir senaryonun belirleyici kriterleri şunlardır: Net bir tür ve ton, etkileyici bir mesaj, merak uyandırıcı bir öncül soru, doğru kurulmuş bir hikâye cümlesi, ilgi çekici çatışma, etkili zaman kullanımı, duygusal yoğunluğun varlığı, etkili karakterler ve diyaloglar, pazarlanabilirlik ve biçim özelliklerine uygunluk. Önerilen senaryo analiz formu, bu kriterleri değerlendirmek için kullanılacak kapsamlı bir araçtır. Bu analiz formunun sektördeki tüm paydaşlar için faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: senaryo, senaryo analizi, senaryo öğeleri, logline, yapı

How to Analyse a Film / Series Scenario?

ABSTRACT

Screenplay writing is the most important element that forms the basis of a film / series project. For this reason, how to write a script and how to analyse a written script gain special importance. This study seeks to answer the question of how to analyse a written script. While investigating the answer to this question, an in-depth examination was conducted using a qualitative research design and a literature review. As a result, a comprehensive new method for script evaluation and analysis is proposed. Suggested form can be used by producers, screenwriters and dramaturgs to evaluate the success of a film / series script project. According to the results of the study and the form, the decisive criteria of a successful script are a clear genre and tone, a compelling message, an intriguing premise, a well-constructed story line, engaging conflict, effective use of time, the presence of emotional intensity, effective characters and dialogue, marketability, and conformity to appropriate format features. The proposed scenario analysis form is a comprehensive tool that can be used to assess these criteria. It is thought that this analysis form can be useful for all stakeholders in the sector.

Key Words: scenario, scenario analysis, scenario elements, logline, structure

* Dr. Öğr. Üyesi, Medipol Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, kemal.celik@medipol.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Çelik, K. (2024). Bir film / dizi senaryosu nasıl değerlendirilir?. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 509-534. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1480482>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 8 Mayıs / May 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 21 Mayıs / May 2024

Giriş

Sanat ve teknolojinin bir araya gelerek oluşturduğu bir sanat olan sinemanın hem sanattan hem de teknolojiden alınmış pek çok ögesi vardır. Teknolojiden alınan kamera, ışık gibi ögeler sinema için teknik altyapıyı sağlarken; sanattan alınan ögeler senaryo, oyunculuk, kurgu, dekor, sanat tasarımı, müzik gibi sayesinde sinema, hikâye anlatma kabiliyetini kazanmıştır.

Hem sanat, hem de bilimden alınan bütün bu ögelerin bir araya gelerek oluşturduğu filmin başarısı sinemanın ilk ögesi olan senaryonun başarısıyla doğrudan ilgilidir. Bu anlamda senaryo bütün sinema ögelerinin en önemlisidir denilebilir. Nitekim senaryo yazımında karakterlerin iyi tasarımı güçlü oyunculuk performansların ön şartı, mekânların etkili tasarımı güçlü atmosfer tasarımının ön şartı, olay örgüsünün doğru tasarımı kurgunun, duygusal durumların güçlü tasarımı etkili müzik kullanımının ön şartıdır. Ayrıca başarılı olmuş filmlerin yönetmen, oyuncular, tür gibi pek çok özellikleri farklı olsa da hepsinin iyi birer senaryoya sahip olduğu açıktır. O hâlde iyi bir film / dizi yapmanın ön şartı iyi bir senaryoya sahip olmaktır. Nitekim iyi yazılmış bir senaryo izleyiciyi içine çeken, duygusal olarak etkileyen ve düşündüren bir hikâye sunar. Karakterler, olay örgüsü, duygular, hikâyenin akışı senaryoda belirlenir. Ayrıca hem yapımcıları hem oyuncuları film / dizi projesine ikna etmenin de en etkili ve en doğru yolu iyi yazılmış bir senaryodur.

Bütünüyle bakıldığında da sinematografi, oyunculuk, müzik ve diğer teknik unsurlar, senaryo üzerine inşa edilir. İyi bir senaryo, bu unsurların etkili çalışmasını sağlar. Aksiyon sahneleri, romantik anlar, komik diyaloglar ve dramatik anlar, senaryonun tonuna ve amacına bağlı olarak şekillenir. Ayrıca film yapım süreci ön yapım, yapım ve yapım sonrası olarak tasnif edildiğinde ön yapımın merkez aşaması olan senaryonun aynı şekilde diğer bütün süreçleri belirlediği görülecektir. Aynı durum dizi senaryoları için de geçerlidir. Bu noktada bu çalışmada aşağıda detaylı değinileceği üzere film ve dizi senaryolarının dramatik yapı ve unsurları bakımından bir ve aynı olarak değerlendirildiğini belirtmek gerekir. Nitekim film ve dizi senaryoları ayrı türler olmayıp aynı ilkeler doğrultusunda yazılan eserler olarak kabul edilmektedir. Dizilerin mecraları ve sonraki bölümleri itibarıyla farklılık arz ettikleri ve ilave çalışma gerektirdiği meselesi ise bu çalışmanın konusunun ötesindedir. Nitekim bu çalışmada dizilerin kurulum bölümleri olan ilk bölümlerinin ve filmlerin senaryoları esas alınmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, senaryo filmin can damarıdır denilebilir. Bunun için üzerinde en çok çalışılması gereken film ögesidir. Senaryo analisti Morton'un (2012) değerlendirdiği film / dizi senaryoların yüzde 95'inin çekilmeye değer olmadığını ve hatta düzeltilemeyecek durumda olduklarını, sadece yüzde birinin çekilmesini tavsiye ettiğini ifade etmesi dikkat çekicidir. Bu film ve dizi bütün senaryoları kapsamaktadır. Bu anlamda büyük bir sermaye ve emek yatırımı anlamına gelen bir film / dizi yapımında senaryo analizi özellikle önem kazanmaktadır. Hem senarist hem yapımcı için senaryonun doğru, etkili ve başarılı olduğundan emin olmak gerekir.

Türkiye özelinde, yapılan sinema filmleri ve dizilerin izlenme sayıları ve reyting ölçümlerine bakıldığında çoğunun başarısız olduğu görülecektir, bu başarısızlığın temel nedeninin senaryo olduğu açıktır. Nitekim aynı ekipler ve oyuncularla yapılan az sayıda dizi fazla izlenirken, çok sayıda film / dizi ise izlenmemektedir. Değişen senaryolar doğrudan film / dizinin izlenmesini belirlemektedir. Bu bakımdan senaryo üzerinde çalışmanın önemi ayrıca ortaya çıkmaktadır. Sadece 2023 Ocak ve 2024 Nisan'ı arasında Türk televizyonlarında prime timedaki yayınlanan 24 dizinin reyting yetersizliği nedeniyle 10 bölümden önce final yapması bunun en iyi göstergesidir (Wikipedia, 2024). Benzer durum sinema filmleri için de geçerlidir. 2023 yılında gösterime giren 141 filmde sadece 6'sı 500 bin seyirci rakamını geçebilmiştir.

108 tanesi 50 bin seyirci rakamlarına ulaşamazken, 70 tanesi 10 bin seyirci rakamlarına bile ulaşamamıştır (Boxofficeturkiye, 2023).

Bütün bunlar göz önüne alındığında yapım sürecine geçilmeden senaryonun belli kriterler dâhilinde doğru yazıldığından emin olmak gerekmektedir. Bunun da biricik yolu senaryonun yazıldıktan sonra set süreçlerine girmeden titizlikle değerlendirilmesi, analiz edilmesidir. Senaryo analizinin çok önemli olduğunu, hem senariste eserini düzeltmek için fırsat tanıdığını hem de yapımının çok masraflı yine de başarısız olması muhtemel film yapım maceralarına girmesine engel olduğunu unutmamak gerekir. Greg Beal'in ifadesiyle (Bowerman, 2014) senaristlerin yaptığı en büyük ve en yaygın hatanın senaryo nasıl yazılır üzerinde yeterince çalışmamak olduğu düşünüldüğünde özelden senaryo, genelde bütün film yapımının en önemli aşamasının senaryoların set öncesi analizi olduğu ortaya çıkacaktır.

Bu çalışma sinema / dizi sektöründe gözle görülür şekilde bir karşılığı olan bu sorun üzerine inşa edilmiştir. Senaryoyu başarılı kılan nedir? Senaryonun doğru yazıldığından emin olunabilir mi? Çekime geçmeden önce senaryo nasıl değerlendirilebilir? Bir senaryo bütün öğeleriyle nasıl analiz edilir? Senaryo değerlendirilirken nelere dikkat edilmelidir? Bir senaryonun olmazsa olmazları nelerdir? Bütün film / dizi senaryolarının değerlendirilmesine imkân sağlayacak bir senaryo analiz formu ortaya koyulabilir mi? Sorularına cevap aranacaktır.

Yukarıda verilen 2023-2024 verilerine bakıldığında, ülkemizde gerek sinema sektöründe gerek yapım şirketlerinde ve kanallarda senaryo projelerini değerlendirme noktasında büyük bir sorun olduğu aşikârdır. Bu çalışma bu sorunu çözmeye yönelik bir çaba ortaya koyarak senaryo projelerini değerlendirmek için kriterler önerecektir. Bu kriterler bütün senaryo öğelerini kapsamakta olup film ya da dizi projesinin başarısını nesnel bir şekilde değerlendirmek ve çekim öncesi senaryonun başarısından emin olarak sete çıkmayı amaçlamaktadır.

1. Literatür

Senaryo analiziyle ilgili literatüre bakıldığında ülkemizde bu alanda yapılmış çalışma sayısı, Scher'in *Senaryo Okumak* (2014) adlı kitabı gibi birkaç çeviri eser haricinde yok denecek kadar azdır. Her ne kadar kimi senaryo kitapları olsa da bunlar daha çok senaryoyu açıklamaya yönelik olup güncel senaryo sorunlarını pratik bir şekilde ele almamaktadırlar. Ayrıca senaryo değerlendirme kriterleri de oldukça muğlaktır. Bu anlamda dramaturgların dahi nesnel ölçütlerle senaryo değerlendirmeleri yaptıklarını ve sistemin bu şekilde çalıştığını söylemek oldukça güçtür. Bu anlamda Türkiye özelinde de bu tür çalışmalara oldukça ihtiyaç vardır ve başarılı sinema filmleri ve diziler için mutlaka senaryo değerlendirme kriterleri bütün sinema / dizi sektöründe yerleşmelidir.

Ülke dışındaysa, senaryo raporu, senaryo analizi, senaryo değerlendirmesi başlıkları altında çekilmemiş bir film / dizinin senaryosunun değerlendirilmesiyle ilgili hem video kaydı şeklinde hem de yazılı olarak oldukça geniş bir literatür vardır. Senaryo hakkında yazılmış kitaplar da aynı şekilde bu literatüre dâhil edilebilir. Hakkında yazılmış oldukça fazla eser olan film eleştirisi ve analizi alanı da her ne kadar çok daha geniş bir alan olsa da bu alanın bir alt başlığı olarak filmin hikâyesiyle ilgili yapılan anlatı analizi başlığı altındaki değerlendirmeler (Ogunyombo, 2022) de senaryo analizi olarak kabul edilebilir.

Bu çalışmanın daha özel konusu olan, çekilmemiş filmlerin senaryolarının nasıl analiz edildiği üzerine de oldukça fazla kaynak vardır. Bang'ın *Senaryo Analizi* (2022) kitabı, Banks'ın "Senaryo Analizi 101: Bir Senaryoyu Başarıya veya Başarısızlığa Götüren Ana Unsurları Anlama" (2024) adındaki yazısı, Schützenhofer'ın "Bir Film Nasıl Analiz Edilir?"

(2024) isimli yazısı, ayrıca pek çok yazarın senaryo analizi üzerine yazdıklarını derleyen (Scriptmag, 2024) bunlardan bazılarıdır.

Ayrıca senaryo analizi için yapay zekâ kullanma çalışmaları (StoryFit, 2023) ve doğrudan kullanıcı deneyimini test eden ve bazı dizilerin ilk bölümlerinin seyircide nasıl karşılık bulacağını önden raporlayan (Kouo, 2024, slated.com, 2024) türünden çalışmalar da yapılmaktadır. Ayrıca dijital veya TV kanallarının, aynı şekilde yapım şirketlerinin drama bölümlerinin bu konuda çalışmalar yaptıkları ve senaryoları geliştirdikleri de gözlemlenmektedir.

Bu noktada her ne kadar Bowerman'ın yaptığı gibi (2015) senaryoyla ilgili çok farklı sayıda uzmanın, farklı tavsiyeler verdiği üzerinden argüman geliştirerek “iç sesini dinle” gibi spekülasyon yaklaşımlar getirenler olsa da bütün bu literatür tarandığında farklı ifadelerle olsa da özünde bütün yaklaşımların bazı müşterek ortak noktalar üzerinde anlaştığı ortaya çıkmaktadır. Bu türden ilgili literatür yeri geldiğinde ilgili konu başlıklarında ayrıca tartışılacaktır. Burada belirtmek gerekir ki, Synder'in (2018: 139) ifade ettiği üzere, senaryo yazmak sanatsal bir etkinlik olduğu kadar, aynı zamanda belirli kurallar etrafında gerçekleştirilen bilimsel bir etkinliktir. Bu bakımdan belli ölçütler üzerinden senaryo nesnel ve bilimsel bir şekilde analiz edilebilir. Bu analizle ilgili ortak noktalar üzerinde genel bir uzlaşma olduğu gözleniyor olsa da bütün senaryo öğelerinin dâhil olduğu genel, nesnel bir senaryo değerlendirme formu tespit edilememiştir.

Bu çalışma bu boşluğu doldurmak hem yurt içi hem yurt dışında akademik ve sektörel olarak senaryo değerlendirmelerine nesnel bir kriterler dizisi, bir değerlendirme formu, bir analiz şablonu oluşturmak amacıyla yapılmıştır. Bu oldukça kapsamlı form sayesinde çekim öncesi senaryolar çok kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilecek, yapım şirketi yanlış projelere yatırım yapmayacak ve dahası senaristlerin senaryolarını tashih ederek düzeltme imkânı elde edeceklerdir.

2. Yöntem

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak nitel araştırma tasarımıyla, literatür taraması kullanılmıştır. Literatür taraması belirli bir konu hakkında var olan bilgilerin kaynaklardan detaylı bir şekilde araştırılması ve sistematik bir şekilde toparlanmasıdır. Doğru bir literatür taraması yapabilmek için literatür taramasının özlü, açık, eleştirel, ikna edici ve katkı sunucu olması gerekmektedir. Buna göre çalışma doğru bir soruyu ya da öncülü takip etmeli, veriler şeffaf ve nesnel bir şekilde toplanmalı, verilere eleştirel yaklaşılmalı, argüman verilere dayandırılacak şekilde ikna edici olmalı ve hepsinin sonunda ortaya çıkan çalışma literatüre katkı sunmalıdır (Callahan, 2014). Bu çalışmada bu şekilde bir yöntem takip edilmiş, senaryo değerlendirmesiyle ilgili veriler toplanmış, derlenmiş, nesnel bir ölçüte dönüştürülmüş ve ortaya özgün senaryo değerlendirme formu çıkarılmıştır. Bu bakımdan yöntem literatür taraması olsa da ortaya çıkan verilerin sentezinden elde edilen senaryo değerlendirme formu özgündür. Bu noktada belirtmek gerekir ki, yukarıda yer verilen kaynaklarda dizi / film senaryosu ayrımı yapılmadığı, temel ilkeleri itibarıyla aynı türden yazım ilkeleri ve süreçleri gerektirdikleri kaydedilmiştir. Bu bakımdan bu çalışmada böyle bir ayrıma gitmeden senaryoyu eser olarak bütüncül bir ürün olarak kabul etmektedir. Bu nedenle ortaya çıkan senaryo değerlendirme formu dizi, film ve bütün sinema eserlerine uygulanabilir. Aynı şekilde form literatür üzerinden sentezlenerek elde edilmiş olsa da bu türden analizler uygulandığında yapısal analiz, anlatı analizi, senaryo analizi başlığı altında tasnif edilmektedir. Bu bakımdan ortaya konulan çıktı, senaryo analizi başlığıyla değerlendirilen yöntem yeni bir yaklaşım getirmektedir.

3. Hipotez, Evren ve Örneklem, Sınırlılıklar

Bu çalışmanın temel hipotezi senaryonun sinema öğelerinin en önemlisi olduğu ve dolayısıyla sinema ya da dizilerin başarısızlığının temel nedeninin senaryodaki kusurlar olduğudur. O hâlde senaryonun belirli kriterler dâhilinde nesnel bir şekilde değerlendirilmesi sayesinde filmin başarılı ya da başarısız olacağı çekilmeden anlaşılacaktır. Bu çalışma bu türden bir nesnel değerlendirme kriteri sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın evreni olarak bütün film ve dizi senaryoları, örneklem olarak senaryo öğeleri kabul edilmiştir.

Çalışmanın odaklanmış konusu haricinde kaldığı ve sınırlı sayfa sayısının dayattığı sınırlılıklar nedeniyle bu çalışma için senaristlerle birebir görüşme yapılmamıştır. Ayrıca başarılı ve başarısız sinema filmleri örneklem alınarak uygulamalı bir çalışmaya yer verilmemiştir. Bu konularda yapılacak teorik ya da uygulamalı daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Ayrıca Mckenzie'nin (2014) sıraladığı gibi senaryoyu değerlendirmek için senaryo yarışmalarına katılmak, senaryoyu bir yapım şirketine göndermek, birilerine okutmak, senaryo danışmanlarına başvurmak, bir senaryo hocasının rehberliğinde ilerlemek gibi yollar da vardır. Bu çalışmada bu yolların en pratiği olan, senaristin de kendi başına yönetebileceği ve daha garantili bir analiz yolu önerilmektedir.

4. Bulgular

Senaryo değerlendirilirken, yapılan incelemelerin temelinde belirli kriterler ve unsurlar bulunmaktadır. Bu kriterler, senaryonun kalitesini, etkisini ve başarısını belirlemek için önemlidir. Banks'ın (2024) belirttiği gibi doğru bir senaryo analizi için ilk olarak nesnel olmak gerekir. Senaryonun öğelerini nesnel bir yaklaşımla ele alarak, değerlendirmek gerekmektedir. Bu sayede senaryonun güçlü ve zayıf yönleri ortaya çıkabilecektir.

İlgili literatür taraması sonucunda ortaya çıkan sonuçlara göre, tür ve ton, tema, mesaj, öncül soru, logline, çatışma, olay örgüsü, yapı, zaman kullanımı, duygusal yoğunluklu sahneler, karakterler, özdeşleşme, diyalog, izlenebilirlik ve hedef izleyici, biçim ve uyum gibi unsurlar, senaryonun değerlendirilmesinde kritik öneme sahiptir. Bu sıralama senaristin yazım sıralaması değil, senaryo analizi için önerilen sıralamadır.

Tür ve ton, senaryonun hangi türde olduğunu ve hangi tonu kullanacağını belirlerken, tema, senaryonun ana fikrini ve derinliğini ifade eder. Mesaj ise senaryonun izleyiciye iletmek istediği temel mesajı tanımlar. Öncül soru, senaryonun temel sorunsalını ve merak unsurlarını belirlerken, logline, senaryonun özünü ve ana hikâyesini özetler.

Çatışma, senaryonun temel gerilim kaynağını ve ilerleyişini belirlerken, olay örgüsü, senaryonun kronolojik sıralamasını ve olayların gelişimini ifade eder. Yapı, senaryonun bölümlendirilmesini ve akışını düzenlerken, karakterler, senaryonun ana karakterlerini ve onların gelişimini tanımlar. Zaman kullanımı senaryoda zamanın nasıl işlendiğiyle ilgili bilgi verirken, duygusal yoğunluklu sahneler senaryonun "büyük ve etkili" sahnelerini konu alır.

Özdeşleşme, izleyicinin karakterlerle bağ kurabilme yeteneğini ve empati kurma potansiyelini ifade ederken, diyalog, karakterler arasındaki iletişimi ve hikâyenin ilerlemesini sağlar. İzlenebilirlik, senaryonun kolayca takip edilebilir olmasını ve seyircinin ilgisini çekebilmesini sağlar.

Son olarak, hedef izleyici, senaryonun kimin için yazıldığını ve hangi izleyici kitlesini hedeflediğini belirlerken, biçimsel özellikler senaryonun senaryo yazım kurallarına ne kadar uygun olduğunu, dilbilgisi kurallarına uygunluğunu denetler. Tüm bu unsurlar, senaryonun değerlendirilmesinde önemli bir rol oynar ve senaryonun başarısını belirlemeye yardımcı olur.

Senaryo değerlendirme formunda yer alacak bütün bu öğelerle ilgili kısa bilgiler aşağıda verilecektir, bu sayede formda bu öğelerin nasıl ölçüleceğinin bilgisi verilmiş olacaktır.

4.1. Tür ve Ton

Sinemada, “tür” ve “ton” kavramları, bir filmin tarzını, atmosferini ve duygusal niteliğini belirlemekte ve ifade etmekte önemli bir rol oynar. Bu anlamda tür bir bakıma senaryonun konusunu ifade eder.

Tür bir filmin temel karakteristik özelliklerine göre ortaya çıkar. Buna göre de tanımlanır. Böylece filmler biçim ve içerikleri (konularına) göre tasnif edilmiş olur. Başka türden tasnif çalışmaları olsa da, en çok kabul gören anlayışa göre aksiyon, macera, bilimkurgu, komedi, drama, korku, suç, Western, romantik, belgesel ve animasyon gibi geniş bir yelpazede film türleri bulunmaktadır. Her tür belli başlı niteliklere ve dolayısıyla beklentilere sahiptir. Örneğin, bir aksiyon filmi genellikle hızlı tempolu sahneler ve fiziksel çatışmalar içerirken, bir dram filmi duygusal derinlik ve karakter gelişimi üzerine odaklanır. Bir film türü, izleyiciye filmin ne tür bir deneyim sunmayı amaçladığını anlatır. Bu bakımdan eser türünün gerekliliklerine uymalı, yarattığı beklentiyi karşılamalıdır. Morton’un (2018) ifade ettiği gibi komediye komik, gerilimse gerilimli ve meraklı, aksiyonsa heyecan verici olmalıdır. Buna göre hikâyeye eğer seyirciye vaat ettiğini, diğer bir deyişle filme seyircilerin deneyimlemek için geldikleri şeyi onlara vermiyorsa hayal kırıklığı yaratır, bu da senaryonun başarısız olduğu anlamına gelir. Bu bakımdan her senaryonun hangi türe dâhil olduğu rahatlıkla tespit edilebilmeli ve senaryo türünün uzlaşımına uymalıdır.

Filmin tonu ise bir filmin atmosferini, duygusal tonunu ve genel ruh hâlini ifade eder. Bu, filmdeki atmosferi ve karakterlerin duygusal durumunu ifade eder. Bu da senaryoda belirlenir. Ton, bir filmde kullanılan dil, renk paleti, müzik ve diğer görsel ve işitsel unsurlar aracılığıyla iletilir. Ton, filmin komik, hüzünlü, karanlık, romantik, gerilimli veya iyimser gibi duygusal etkisini ifade eder. Bir filmin tonu karanlık ve gerilimliyse, sahnelerdeki loş ışık, tehditkâr müzikler ve gerilim dolu diyaloglar bu tonu pekiştirir. Bir komedi filmi genellikle neşeli ve eğlenceli bir tona sahipken, bir dram filmi daha ağır ve duygusal bir ton taşır. Gerilim filmleri ise genellikle gergin ve tekinsiz bir atmosfer yaratır. Bir filmin tonu, izleyiciye filmin ne tür bir duygusal deneyim sunacağını ve hangi duyguları uyandıracığını belirtir. Bu bakımdan ton, filmin türünün de bir gerekliliği olarak ortaya çıkar ve ona uygun olmalıdır. Senaryoda seçilen ton anlaşılabilir, takip edilebilir ve seyircinin kabul edebileceği şekilde olmalıdır.

Tür ve ton, bir filmin izleyiciye sunacağı deneyimi belirlemede temel unsurlardır ve izleyicilere, bir filmin içeriği ve duygusal tonu hakkında ipuçları verirler. Bu nedenle, bir filmin türü ve tonu, izleyicinin filmde ne bekleyeceğini anlamasına ve film deneyimini daha iyi değerlendirmesine yardımcı olur.

4.2. Tema / Ana Fikir / Önerme (Theme)

Senaryonun türüne ve dolayısıyla konusuna uygun olarak seçilen tema, filmin anlatmak istediği temel mesaj ya da seyircide uyandırmak istediği histir. Filmin özünde, en derinindeki iletidir. Bir bakıma senaristi senaryoyu yazmaya iten fikirdir. Bu noktada temanın filmin konusuyla karıştırıldığı sıklıkla görülmektedir. Ancak Cyber Film Okulunun hazırladığı kitapta (2024) detaylı açıkladığı üzere konu filmin türüyle ilgili genel bir kategoriye (aşk, savaş, dünyanın sonu), tema bir yargı bildiren ifadedir: “Kaderinden kaçamazsın”, “her canlı ölümü tadacaktır”, “aşk ölümden güçlüdür” vb. ifadeler birer tema örneğidir.

Görüldüğü gibi, senaryoda tema senaryonun temel mesajını ortaya koyar ve anlatılmak istenen derin anlamı ifade eder. Hikâyenin arka planında yatan felsefi düşüncüyü ve yaratmak istediği hissi yansıtır. Bu anlamda senaryoda tema filmin ana fikri, temel mesajıdır denilebilir,

zaten ana fikir, temel önerme gibi ifadeler de tema yerine kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle, tema filmde işlenen ana konuyu ve filmin izleyiciye iletmek istediği genel düşünceyi ifade eder. Tema senaryonun bütün öğelerine sinerek senaryodaki karakterleri, olayları, diyalogları, atmosferi bir tür tutkal gibi birleştirerek ve hepsini bir aynı anlam boyasına büründürüp ortak bir anlam ve derinlikli bir mesaj / duygu yaratan bir araçtır, bu anlamda senaryoya anlam bakımından organik bütünlüğünü tema sağlar.

Temanın kendi içindeki bileşenlerine bakıldığında tema öncelikli olarak senaryonun üzerinde durduğu ana fikri ifade eder. Bu ana fikir çeşitli vesilelerle hem diyaloglarda hem karakter seçimlerinde vurgulanmalıdır. Bu bir tür filmin düşünce dünyası ve felsefi bakış açısıdır. Temanın etkili olabilmesi için genellikle evrensel kabul edilen ve herkesin hayatında karşılaşabileceği konulardan seçilmiş olması gerekir. Aynı şekilde iyi bir tema seçimi, filmin derinliğini ve karmaşıklığını sağlar. Vurucu bir tema, filme katman kazandırır ve bu sayede seyirciye filmin olay örgüsü ve karakter örgüsü ötesinde daha geniş bir düşünce ve duygu tecrübesi sunulur. Temanın diğer bir unsuru filmin vermek istediği genel mesajdır. Film senaryosu baştan sona bu mesaj etrafında örülmeli ve bu bakımdan hem karakterlerin davranış ve sözleri hem de olayların gelişimiyle desteklenmelidir.

4.3. Mesaj

Her ne kadar temanın bir bileşeni olsa da senaryonun mesajı daha özel bir kategori olduğu için senaryo değerlendirilirken filmin mesajı ayrıca ele alınmalıdır. Böylece mesajın doğru bulunduğu ve senaryoda doğru sunulduğundan emin olunmalıdır. Senaryonun mesajı, filmin izleyiciye iletmek istediği hususi derin anlam ve öğüt şeklinde tanımlanabilir. Filmde mesaj, bütün hikâyenin altında yatan derin anlamı ifade eder. Bu, izleyiciye derinlikli ve çok katmanlı bir düşünce veya duygu aktarır. Bir filmde mesaj, genellikle tema / ana fikirle ilişkilidir. Genel olarak konu ve özdele temanın ötesinde mesaj çok daha kişiseldir. Filmde organik bir şekilde yerleştirilmiş bir mesaj seyircinin filmi anlamlandırmasına yardımcı olur ve filmin anlamını derinleştirerek seyirciye hem düşünsel hem de hissi bir boyut açar. Bu sayede seyirci fikri olarak üzerinde düşünmesi gereken bir düşünceyle karşılaşırken, aynı zamanda hissi olarak da duygu dünyasını geliştiren bir tecrübe yaşamış olur.

4.4. Öncül Soru (Premise, What If)

Senaryoda “öncül soru” veya “şayet olursa” (what if) kavramı, hikâyenin temelini oluşturan ve olayların gelişimini şekillendiren bir varsayım veya hipotezdir. Bu bakımdan, film hikâyesinin doğruluğunu denetleyebilmek için kullanabileceğimiz araçlardan biri öncül sorudur. Öncül soru aynı zamanda senariste hikâyesini bulmakta ve kurmakta da yardımcı olur. Bu varsayım dayalı soru, genellikle hikâyenin merkezindeki olayın veya karakterin yaşadığı belirli bir durumun hayalî bir değişikliğe uğratılmasıyla ortaya çıkar. Öncül soru, hikâyenin merkezindeki ilgi çekici ve sıra dışı yönünü temsil eder ve merak unsuru bu sorunun cevabı üzerinde şekillenir.

Öncül soru genellikle “ne olurdu eğer ... olsaydı?” veya “şayet...” gibi ifadelerle başlar. Bu sorular, olay örgüsünün seyrini belirlerken senaristlere rehberlik eder. Öncül soru hikâyenin ana çatışmasını ortaya koyarak, hikâyenin merak uyandırıcı ve heyecan verici bir yolculuğa başlamasını sağlar ve bu sayede seyircilerin merak duygusunu takip ederek olayların gelişimini takip etmelerini sağlar. Öncül soru senaryonun çatışmasını ortaya koyarken, karakterlerin motivasyonunu ve hikâyenin izleğini de belirlemiş olur. Böylece hikâyenin özgünlüğünü de ortaya koymuş olur. Bu bakımdan etkili ve başarılı bir senaryo için mutlaka kuvvetli ve merak uyandıran bir öncül soruya sahip olmak gerekir. Öncül soru merak uyandırmıyorsa hikâyenin çatışması ilginç değil ya da klişedir ve üzerinde çalışılmaya değer değildir. Öncül soru aynı

zamanda yüksek konsept (high concept) diye adlandırılan hikâyenin “numarasını”, diğer bir deyişle “alametifarikasını” ortaya koyar. Bunun için tüketilmiş bir konsept değil, yeni, orijinal ve çarpıcı bir soru gereklidir.

4.5. Logline

Türkçeye hikâye cümlesi olarak çevrilebilecek logline, hikâyenin özünü ve temel çatışmasını kısa bir şekilde ifade eden bir ya da iki cümlelik ifadedir. Logline da hikâyenin ana karakteri, bu karakterin amacı ve bu amacın önündeki engel ortaya koyulur.

Karakter, amaç ve engelini kurmak bir bakıma hikâyenin çekirdeğini oluşturma çalışmasıdır. Bu üç öge bütün senaryo çalışmasının özeti anlamına gelir. Bütün hikâyeler bir karakterin bir şeye ulaşma çabasıyla verdiği mücadeleyi anlatır. Bunun için logline çalışması hayatidir. Karakter seçimi doğru yapılmalıdır. Karakterin amacını belirlemek için, karakterin neyi başarmak zorunda olduğunu ve bunu yapmazsa ne olacağını belirleyen sorular sorulmalıdır. Karakterin amacı, genellikle bir meydan okuma gerektirir ve kahraman, bu amaca ulaşmak için büyük bir çaba sarf etmelidir. Hikâyenin başlangıcında genellikle bir tetikleyici olay vardır, bu da karakterin normal düzeninin bozulmasına ve maceraya atılmasına neden olur. Karakterin amacına ulaşamaması seyirciyi büyük bir endişeye sevk etmelidir. Karakterin amacı, hikâyenin devamını merak etmesi için izleyicide bir merak uyandırmalı ve hikâyenin ilerleyişi bu merakın takibi etrafında şekillenmelidir.

İyi kurulmuş bir logline, senaryodaki hikâyenin ne hakkında olduğunu, ana karakterlerin neye karşı mücadele ettiğini ve hangi çatışmalarla karşı karşıya olduğunu net bir şekilde ifade etmelidir. Bu türden bir logline, aynı zamanda hikâyeyi biricik kılan özelliğini vurgulamalı ve izleyicilerde merak uyandırmalıdır. Bütün bunların yanında iyi bir logline hikâyenin türü, tonu ve hedef izleyici kitlesiyle de ilgili bilgi ver. Böylece senaryoyla ilgili her bakımdan rehberlik görevi gören logline hikâyenin potansiyelini yansıtarak hikâyeye ilgili bir ön gösterim sunar.

Bütün bunlar düşünüldüğünde nasıl ki film yapım aşamalarının en önemlisi senaryo yazımıysa, senaryo yazımının da en önemli aşaması logline kurulumudur. Nitekim doğru kurulmuş bir logline, buradaki kriterlerin pek çoğunu içinde barındıracaktır. Logline senariste hikâyesini netleştirmek için yardımcı olması yanında, yapımcılarının da hikâyeye ilgilenmesini sağlar.

4.6. Çatışma (Conflict)

Çatışma logline’da ortaya koyulan ve aslında filmin özünü oluşturan temel mücadeledir. Hikâyenin temel dinamiği çatışmayla ortaya koyulur. Diğer bir deyişle, hikâye karakterin amacına ulaşmak için verdiği mücadele ve bu mücadelenin yarattığı çatışmadan ibarettir. Bu anlamda Banks’ın (2024) tanımladığı çatışma hikâyenin motoru, ittirici gücüdür. Nitekim çatışma hem hikâyeyi ilerletir hem de karakterleri derinleştirir.

İyi kurulmuş bir çatışma iki katmanlı olur: Dış ve iç çatışma. Dış çatışma karakterin dış dünyada baş rakibiyle yani diğer karakterlerle, ya da doğa veya toplumsal faktörlerle girdiği mücadeleyi anlatır. Dış çatışma, çatışmanın fiziki boyutunu ifade eder. Karakter somut eylemlerde bulunmalı, gözle görülür şeylerle belli aksiyonlar sergileyerek savaşmalıdır. İç çatışma ise karakterin iç dünyasında yaşadığı meydan okumalar ve zorluklardır. İç çatışma genellikle karakterin karakter özellikleri, ruh hâli, inançları ve değerlerinden kaynaklanır. İnsanın çok boyutlu, karmaşık ve katmanlı bir varlık olduğu unutulmamalıdır. İç çatışmanın da kaynağı olan insanın bu karmaşık yapısı yalanlar, sırlar, gizler gibi ikilemleri yaratarak karakteri gerçekçi kılmaktadır. Ayrıca iç çatışma, dış çatışmaya eşlik etmeli ve birbirlerini güçlendirmelidirler.

Bütünüyle bakıldığında filmin özü de denilebilecek çatışma hikâyesinin merkezinde yer alır, karakterin ve hikâyesinin yönünü belirler. Doğru bir hikâye için mutlaka doğru kurulmuş bir çatışmaya ihtiyaç vardır. Güçlü bir çatışma senaryo yazımında senariste kolaylık sağladığı gibi, hikâyesinin ilgi çekici ve etkileyici olmasını sağlar, izleyiciyi hikâyesinin içine çeker, özdeşleşme imkânı yaratır ve bu sayede seyircilerin hikâye boyunca karakterlerle birlikte yoğunluklu duygusal bir yolculuk yaşamalarını sağlar.

4.7. Olay Örgüsü (Plot)

Hikâyesinin anlatılması seçilen içeriği olarak tarif edilebilecek olan olay örgüsü hikâyesinin içeriğini, karakterlerin eylemlerini, olayların gelişimi ve sonuçlarını ortaya koyar. Bu anlamda, “olay örgüsü” genellikle hikâyesinin ne hakkında olduğunu, ana çatışmayı, karakterlerin hedeflerini ve bu hedeflere ulaşmak için yaşadıkları deneyimleri içerir. Berhe'nin (2021) ifade ettiği üzere, hikâye işlenmemiş ham malzemeyken, olay örgüsü hikâyesinin hangi kısımları kullanılarak anlatılacağıdır. Diğer bir deyişle, tüm hikâye içinden hikâyeyi seyirciye aktarmak için seçilen kısımdır.

Olay örgüsü hikâyesinin ana olaylarını ve dönüm noktalarını ifade eder. Bu olaylar genellikle karakterlerin karşılaştığı zorluklar, çözmeye çalıştıkları sorunlar ve hedeflerine ulaşmak için verdikleri çaba şeklindedir. Olay örgüsü bu şekilde iç ve dış çatışmaları da ortaya koymuş olur. Olay örgüsü hikâyesinin başlangıcından sonuna kadar bütün dönüm noktalarını içerir. Olay örgüsünü inşa ederken öncül soruda ortaya atılan “şayet ... olursa ne olur?” sorusuna cevap verildiğinden emin olmak gerekir.

Morton'un (2018) ifade ettiği gibi olay örgüsünün kendi iç mantığını takip etmesi gerekir. Her şey hikâyesinin evreninde, hikâyesinin yarattığı neden-sonuç ilişkisine bağlı ilerlemelidir. Olay örgüsünün her aşaması doyurucu ve etkileyici olmalıdır. Özellikle hikâyesinin sonu başta ortaya attığı bütün sorulara tatmin edici cevaplar vermelidir. Seyircinin hikâyeyi sonuna göre yargılayacağı ve seyircinin eserle ilgili aklında kalanın filmin seyrinin sona gelindiğinde hissettiği duygu olacağı unutulmamalıdır.

StoryFit'in (2024) üstünde ısrarla durduğu üzere olay örgüsünün daha genel olarak hikâyesinin duygusal yoğunluğa sahip olması özellikle önemlidir. Duygusal yoğunluğu olan hikâyeler seyircinin bağ kurmakta hiç zorlanmadığı, seyircinin ilgisini çeken ve böylece başarıyı getiren hikâyelerdir. Morton'a (2018) göre de okunduğunda duygusal etki yaratmayan senaryoların başarısız olması kaçınılmazdır.

4.8. Yapı (Structure)

Hikâyesinin, olay örgüsünün nasıl ilerleyeceğini seçilen yapı belirler. Olay örgüsü hikâyesinin ana kurgusunu ve temel unsurlarını oluştururken, yapı bu öğelerin nasıl organize edildiğini ve nasıl sunulduğunu ifade eder. Anlatının yapısını, hikâyesinin ana hatlarını oluşturan olayları, karakterler üzerinden bağlantılı bir şekilde nasıl ilerlediğini ortaya koyar. Bu bakımdan yapıya hikâyesinin iskeleti de denilebilir.

Yapının kökeninde Aristo'nun 3 perdeli yapısı (Field, 2005) vardır. Sonraki teoriler de bunun üzerine kurulmuştur. Field (1979) bu yapıyı film senaryosu için yeniler. Üç perdeyi sırasıyla kurulum, çarpışma, çözümlenme şeklinde isimlendirerek tanımlar. Buna göre anlatı üç ana bölüme ayrılır: başlangıç (birinci perde), orta (ikinci perde), son (üçüncü perde). Birinci Perdede, hikâyesinin temeli atılır. Ana karakterler tanıtılır, çatışma başlar ve olaylar gelişmeye başlar. Seyirci hikâyesinin evrenine adım atar. İkinci Perdede, çatışma daha da karmaşık hâle gelir. Ana karakterler zorluklarla karşılaşır, engellerle mücadele eder ve hedeflerine doğru ilerler. Bu perde, hikâyesinin en uzun bölümüdür ve genellikle en fazla aksiyon ve gerilim içerir. Üçüncü Perdede hikâyesinin doruk noktası ve çözümünü bulur. Ana karakterlerin çatışmayı

çözmek için verdikleri son mücadele ve sonuç bu perdede ortaya çıkar. Hikâye sonlanır ve izleyiciye tatmin edici bir son sunar. Aristo'nun bu yapı modelinde önemli olan neden sonuç ilişkileri takip edilerek hikâyenin ilerletilmesidir.

Perde sayısı ile ilgili farklı tespitler olsa da görüldüğü üzere yapı yaklaşık olarak giriş, yükselen aksiyon, dönüm noktaları, zirve noktası, düşüş şeklinde kurulur. Genel olarak takip edilen bu anlatı modeli seyircinin hikâyeyi takip etmesini sağlar. Morton'un (2019) 3 perdeli yapıyı savunduğu makalesinde ifade ettiği gibi 3 perdeli yapı bütün versiyonları ve içinde taşıdığı potansiyel kurgu oynamalarını dâhilinde kabul edersek bir tercih değil zorunluluktur, diğer bir deyişle hikâye anlatmanın kaçınılmaz kuralıdır. Bu noktada Synder'in (2018) çok isabetli bir yeniden tanımlamasıyla üç perdeli yapıyı tez, antitez, sentez olarak tanımlamasını da hatırlamak gerekir. Dikkatli incelendiğinde birinci perdedeki baş karakterin amacının tez, ikinci perdedeki baş rakibin yarattığı engelin antitez, sonundaki çözülümün ise sentez olduğu görülebilir.

Bütün bunların yanında, Schützenhofer'in (2024) de ifade ettiği gibi aynı düzeyde hareketin sıkıcı olacağı, hareketin ileri gitmesi, yeni bir şey sunması ve öncekinden daha dramatik ve önemli bir şeyler olması zaruridir. Bu bakımdan senaryoda yapı çalışırken yeni eserlerin daha dinamik olduğu, her 5 sahnede bir temel bir değişiklik olduğu unutulmamalıdır. Fringe (2008) dizisinin 11 perdeli yapısı olması buna iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Bütünüyle bakıldığında ister üç perdeli yapı, isterse başka bir model olsun, bunların da kendi içlerinde sürekli değişimler, radikal gelişmeler olması gerekmektedir. Bu bakımdan ana yapının yanında her sekansı kendi içinde üç perdeli yapıya uygun şekilde düşünmek çok etkili olacaktır. Yapı çalışması yapılırken Morton'un (2018) da tavsiye ettiği gibi anlaşılması zor yeni konuları ele alırken bilindik yapı modellerini, daha klişe konuları ele alırken ise yine üç perdeli yapıyı farklı modellemelerle denemek etkili olacaktır.

Bütünüyle bakıldığında, yapının doğru kurulması hikâyenin akışını belirler ve seyircinin ilgisi tümüyle olay örgüsü kaynaklıdır. Bu bakımdan iyi bir olay örgüsü hikâyenin tutarlılığını ve ilgi çekiciliğini artırır, aynı zamanda özdeşleşmeye katkıda bulunarak seyircinin hikâyenin içine girmesini sağlar. Nitekim Bordwell'in (2008) belirttiği gibi anlatı bir anda kavranılamayan, zamanla deneyimlenen bir bina gibidir. Tıpkı bina gibi statik alanlardan açık alanlara, çevreden merkeze genellikle de dolambaçlı yollardan geçilir. Yapının sağlamlığı anlatıyı sağlam kılar ve diğer tüm içeriği de etkili olma imkânı verir.

4.9. Zaman Kullanımı

Senaryo çalışmasında zaman kullanımı, hikâyenin akışını belirleyen ve karakterlerin gelişimini, olayların ilerleyişini yönlendiren önemli bir unsurdur. Zaman kullanımı, senaryonun temel unsurlarından biridir ve doğru bir şekilde yönetilmesi, hikâyenin bütün unsurlarını belirler. Bütün hikâyelerde üç zaman vardır: hikâye zamanı (gerçek zaman), öncesi olarak geçmiş zaman, sonrası olarak gelecek zaman. Senarist hikâyesini gerçek zaman olarak seçtiği hikâye zamanında anlatırken dilediği gibi ileriye (flashforward) ve geriye (flashback) gidebilir. Senarist, zaman kullanımıyla hikâyenin atmosferini, gerilimini ve duygusal derinliğini belirler.

Scher (2014) zaman kullanımını üçe ayırır. Bunlardan biri, sıkıştırılmış zaman tekniğidir. Bu teknik, hikâyede işlevi olmayan ölü zamanları ve gereksiz detayları atlayarak olayların hızlandırılmış bir şekilde aktarılmasını sağlar. Bu sayede seyirci soluksuz bir seyir deneyimi yaşamış olur. Diğer bir zaman kullanımı tekniği ise gerçek zaman tekniğidir. Bu yöntemde, olaylar gerçek zamanında gerçekleşir ve büyük ve duygusal yoğunluklu sahnelerin doğal zamanına bir akış içinde başladığı ve bittiği görülür. Bu teknikle seyirci karakterle aynı zamanlı olarak tecrübe eder, onun yaşadığını yaşar. Son olarak, yavaşlatılmış zaman tekniği, belirli bir anın etkisini artırmak için kullanılır. Özellikle dramatik sahnelerde veya

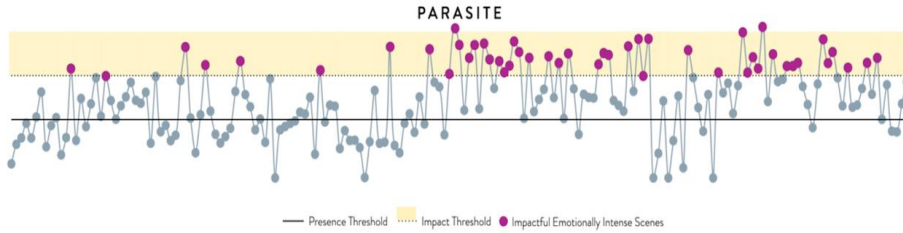
aksiyon anlarında karakterlerin hareketleri yavaşlatılır, böylece seyirci o anı daha derinden hisseder, anın etkisi seyircide halkalar hâlinde büyür. Bu zaman kullanımı teknikleri, senaryo yazımında hikâyenin ritmini ve etkisini artırmak için kullanılır. Bütünüyle bakıldığında senarist zaman kullanımıyla senaryoyu sürükleyici hâle getirmeli, önemli sahneleri büyüterek bütün potansiyelini ortaya koymalı, her sahnenin uzunluğunu işleve uygun olarak doğru planlamalıdır.

4.10. Duygusal Yoğunluklu Sahneler

Senaryodaki yüksek yoğunluklu sahneler oldukça önemlidir. Öyle ki Chatman (1978) senaryoları sahne işlevleri üzerinden analiz eder, buna göre iki tür sahne vardır: çekirdek sahne ve uydu sahneler. Oldukça önemli olan bu tanımlamaya göre çekirdek sahneler ne kadar iyi kurulmuş ve ne kadar özlüyse onların etrafında dolanan uydu sahnelere de o şekilde iyi kurulma imkânı tanır.

Bu bakımdan StoryFit'in (2023) iyi senaryoların genellikle birden çok tepe ve vadiye sahip olduğunu hatırlatması oldukça isabetlidir. Nitekim buna göre seyircinin farkındalık düzeyine nitelendirmek amacıyla çekilen bir tür cetvel olan ve mevcudiyet eşiği diye adlandırılan şeyin üstünde kalan anların sayısının çok olması önemlidir. Oscar ödüllü Parazit (2019) filminin yapay zekâyla bu türden yapısını ortaya koydukları özgün çalışma oldukça ilginçtir.

Şekil 1: Parazit filminin duygusal yoğunluklu sahnelerinin gösterimi (StoryFit, 2023)

Şekilde mor noktayla işaretlenen yerler Parazit filminde seyircinin farkındalık düzeyinin üstündeki duygusal yoğunlukta sahnelere işaret etmektedir. Görüldüğü gibi film bütünüyle bakıldığında üç perdeli yapıya uymaktadır: Kurulum perdesinde yoğunluk az, çatışma perdesinde giderek artmakta ve zirveye vararak sönümlenmektedir. Bunun yanında dikkat çeken diğer bir husus başlangıçtan itibaren bu türden sahnelerin senaryoya dağıtılmış olmasıdır. Bu noktada senaryodaki her sahnenin hikâyeyi ilerletecek ve karakteri derinleştirecek şekilde yazılmış olması önem kazanmaktadır. Bütün diğer öğelerin önemi ötesinde, filmlerin büyük anların bıraktığı büyük etkiyle ölçüldüğünü unutmamak gerekir. Nitekim seyirci olay örgüsünün ötesinde belli bazı senaryo anlarının onun üzerinde bıraktığı etkiye göre filmi yargılar. Bunun için her senaryonun bütün öteki çalışmaların ötesinde, olay örgüsünü anlatmak için duygusal yoğunluklu büyük sahnelere ihtiyacı vardır. Unutulmamalıdır ki, ne kadar iyi bir çatışma bulunursa bulunsun, eğer onu aktaracak büyük, etkili ve duygusal yoğunluklu sahneler tasarlanmadıysa seyirci çatışmayla ilgilenmeyecektir. Bu nedenle, hikâyeyi anlatmak için seçilen her sahne kendi potansiyelini gerçekleştirmeli, bütün senaryoya bakıldığında özellikle de bütün kritik noktalarda böylesine büyük, çarpıcı ve duygusal olarak vurucu etki bırakan yoğunlaştırılmış sahneler gerekmektedir.

4.11. Karakter

Senaryo yazımında karakter, hikâyenin temel unsurlarından biridir. Seyirciyi hikâyeye bağlar ve hikâyenin gelişimini belirler. Karakterler senaryonun da merkezinde yer alırlar, hikâyenin hem dünyasını hem olay örgüsünü tanıtır, seyirciyi hikâyeye bağ kurmasına

imkân tanır, hikâye de onlar aracılığıyla taşınır. Ayrıca karakterler hikâyenin temsilcileridir.

Karakterlerin arasında en önemlisi olan ana karakter, hikâyenin merkezinde yer alır ve olayları sürükler. Seyirciler karakterler aracılığıyla hikâyeyi takip eder. Chatman'ın (1978) yorumuyla karakter hikâyenin bir türevidir. İyi yazılmış karakterler seyircileri duygusal bağ kurmaya davet ederek özdeşleşme sağlar, bu sayede seyirciler karakterlerin dünyalarına dâhil olarak onların motivasyonunu kavrar ve hikâyenin akışını daha etkin bir şekilde takip ederler.

Senaryoda karakter çalışması yapılırken ilk olarak baş karakter tespit edilmeli ve bütünüyle kurulmalıdır. Geleneksel literatürde olduğu gibi, yapay zekâyla yapılan senaryo analizi çalışmasında da (StoryFit, 2023) tespit edildiği üzere, baş karakterlerin seçilirken açık hedefleri, ayırt edici vasıfları ve dinamik karakterler olmasına özen gösterilmelidir. Ayrıca baş karakterin güçlü ancak aynı zamanda kusurlu, kararlı ancak aynı zamanda öngörülemez olması gerekir. En çok izlenen filmlerin karakterlerinin ortak özellikleri zeki, maharetli, dertli, kahraman, sevimli, hırslı, sözünü tutan, fedakâr, çok boyutlu olmasına dikkat edilmelidir. İlgi çekici bir karakterin (Script, 2024) genel olarak talihsiz bir geçmişi, birtakım sırları, birtakım korkuları, önemli bir meziyeti, geçmişinde yaptığı bir kötülüğü, karar alabilme kabiliyeti, eylem kabiliyeti, bir tür mazlum / kurban olma durumu, merkezi bir erdemi, ilginç bir mesleği ve kabiliyeti, kendi türünün mükemmel bir temsili olduğunu dikkat etmek gerekir.

Bu şekilde baş karakterin hikâyeye uygun ve olumlu niteliklere sahip bir karakter olduğundan emin olduktan sonra karakterin adı, yaşı, cinsiyeti gibi temel fiziksel özelliklerini netleştirmek gerekir.

Bunların yanında karakterin arka plan hikâyesi oldukça önemlidir. Nitekim karakterin geçmişi ve tecrübeleri hikâyedeki davranış ve kararlarını etkileyecektir. Bir bakıma karakter geçmişte yaşadıklarının toplamıdır. Bu nedenle karakterin arka planını, aile geçmişini, eğitim, iş deneyimi ve yaşadığı önemli olayların karakterin davranışlarını belirlediğini unutmamak gerekir. Geçmiş hikâyesinin senaryoda nasıl kullanılacağı Morton'un (2017) işaret ettiği gibi başka bir konudur. Ancak kurulan geçmiş hikâyesinin, anlatılan hikâyede yaşaması, etkin bir şekilde hikâyeye dâhil olması en iyi yoldur.

Arka plan hikâyesine uygun olarak tasarlanan hedefler ve motivasyonlar karakterin bir açılımıdır. Karakterlerin hedefleri onların davranış ve kararlarını belirler. Her karakterin özellikle baş karakterin netleştirilmiş hedefi olması gerekir.

Karakter bu hedefe yürürken dış çatışma aşikâr olmaktadır. Aynı zamanda buna eşlik eden bir iç çatışma da gereklidir. İyi yazılmış karakterler, içsel ve dışsal çatışmalarla mücadele ederler. Karakterlerin gerçek insanlar gibi derin, karmaşık ve katmanlı olması gerektiği unutulmamalıdır.

Kendi geçmiş hikâyesi, yaşadıkları, hedefleriyle şekillenen ve bu sayede biricik kılınan karakterlerin kendilerine göre bir konuşma tarzı vardır. Bu da diyalog yazımında ortaya çıkar. Her karakter kendine uygun, orijinal ve gerçekçi bir şekilde konuşmalıdır. Bu da konuşma tarzı, dil kullanımı, jestler, cümle kurulumu gibi unsurlarda kendini gösterir. Buna ek olarak her karakterin aynı zamanda bir çevresi olduğu unutulmamak gerekir. Her karakter kendi etkileşim hâlinde olduğu bir çevreye sahiptir. Hikâye bir taraftan da baş karakterin çevresiyle olan ilişkisidir.

Ayrıca yine aynı şekilde her karakterin bütün tecrübelerinden tevarüs eden bir davranış şekli, eylem bütünlüğü vardır. Karakterler organik birer insan olarak tutarlı olmak zorundadır. Bunun yanında insanın en önemli vasıflarından birinin değişim olduğu unutulmamalıdır. Değişim hayatın temel kanunu olduğu gibi senaryo karakterlerinin de kanunudur. İyi yazılmış

karakterler hikâye ilerledikçe değişmeli ve gelişmelidir. Hikâye içinde karakterlerin yaşadığı deneyimler onların düşünce ve davranışlarını etkilemekte ve onları şu veya bu şekilde değiştirmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında baş karakter bütün etkilere tepki veren etkin ve olayları sürükleyen kişi olmalıdır.

Morton'un (2018) sorularıyla test edilecek olursa baş karakter için sorulan şu soruların tamamına olumlu cevap verilmelidir: Yeterince ilgi çekici bir kişiliği var mı? İlginç bir mesleği var mı ya da mesleğini ilginç bir şekilde icra ediyor mu? Alışılmadık, şaşırtıcı yetenekleri var mı? İçinde bulunduğu koşullar dikkat çekici, kıskanılacak ya da egzotik mi? Çok boyutlu mu? Bu yönler sayesinde gerçek bir insan olarak ete kemiğe bürünüyor mu?

Bütün bu nitelikler baş kötü için de geçerlidir. Tek farkla baş kötünün olumsuz özellikleri baskın gelir. Ancak yine de ilgi çekici, iyi tasarlanmış, maharetli, etken olmalıdır. Nitekim ana karakterin bir bakıma aynası olarak baş kötü ne kadar etkiliyse ana karakter de o kadar etkili görünecektir. Öyle ki Martell (2012) baş kötüyü olay örgüsünün lokomotifleri olarak nitelendirir. Nitekim baş karakteri de harekete geçiren ve eyleme zorlayan rakibi olduğu için özel olarak tasarlanmalıdır. Synder (2018) bu nedenle kötü adamın güç ve yetenek açısından kahramanla eşit olması gerektiğini savunur.

4.12. Özdeşleşme

Hikâyedeki karakterlerin sağladığı bir imkân olan özdeşleşme özellikle seyircinin hikâyeyi takip etmesi bakımından çok önemlidir. Bunun için üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Özdeşleşme, seyircinin bir karakterle duygusal bağ kurması, bütünleşmesi, kendi tecrübelerini karakter ve olaylarla ilişkilendirmesi anlamına gelir. Özellikle baş karakterle kurulan bu duygusal bütünlük sayesinde seyirciler karakterin duygularını daha iyi anlarlar ve bu sayede hikâye akışını daha derin bir şekilde tecrübe ederler ve böylece kendilerini hikâyenin bir parçası gibi hissederler.

Bu nedenle karakter başlığında da değinildiği üzere hikâyenin baş karakteri tasarlanırken özellikle özdeşleşmeye açık, olumlu özellikleri baskın karakterler tasarlanmalıdır. Seyirci baş karakterlerle özdeşleşirken, onların mücadelesini içselleştirir ve bu sayede seyir deneyimi seyirci için de yarıda bırakılmaz ve vazgeçilemez bir maceraya dönüşür. Nitekim seyirci ve karakter arasında kurulan empatik bağ seyirciyi de hikâyeye dâhil eder. Bu sayede seyirci hikâyenin duygusal derinliğine ve düşünsel katmanlarına nüfuz eder ve böylece hem hikâyeye olan etkileşimi artırır hem de seyir tecrübesinde bir tür yoğunlaşma, "orada bulunma" hâli yaşar. Bu nedenle karakter ve hikâye tasarlanırken, mutlaka özdeşleşme tecrübesine davet çıkaran hikâye ve karakterler seçilmelidir. Unutulmamalıdır ki, seyirci duygudaşlık kurmadığı karakteri izlemek istemez. Bu bakımdan senaryo değerlendirirken de karakterler bu açıdan da ele alınmalıdır.

4.13. Diyalog

Senaryoda diyalog yazımı karakterlerin açılımlarının en temel aracıdır. Karakterler kendilerini diyaloglarla ifade ederler. Etkili ve doğru bir diyalog yazımı karakterlerin kişiliklerini, duygularını, düşüncelerini ve ilişkilerini yansıtırken hikâyeyi de ilerletir. Bu bakımdan diyalogların hem karakterlerin geliştirilmesinin aracı hem de ilişkilerinin kurulma yolu olduğu düşünüldüğünde, StoryFit'de (2023) belirtildiği gibi diyalogların aynı zamanda senaryonun alt metnini ortaya çıkardığını, bu anlamda hikâyenin bir tür açılımı olduğu söylenebilir.

Diyalog yazarken ilk olarak dikkat edilmesi gereken şey her karakterin kendine has bir konuşma tarzı ve dil kullanımını olması gerektiğidir. Karakterlerin konuşma tarzları ve dil kullanımları geçmiş hayatları, deneyimleri, eğitimleri, statüleri gibi faktörlerle belirlenir. Bu

etmenlere bağlı olarak ortaya çıkan diyaloglar karakterlere uygun olarak gerçekçi ve doğal olmalıdır. Yapay ve zorlama olan diyaloglar karakterlerin inandırıcılığın kaybettirir. Diyalogların hikâyenin ilerleyişi veya karakterin gelişimiyle ilgili bilgiler içermesi gerekmektedir.

Diyalogların açıklama yapılma amacıyla kullanılmaması daha çok hikâyenin doğal akışına hizmet etmesi gerekir. Karakterlerin düşünce ve duyguları sadece diyaloga yüklenmekten ziyade, sözlerinin tonu, vurgusu ve vücut diliyle desteklenmelidir. İnsanların gerçek hayatta sözden başka ifade biçimleri olduğunu da unutmamak ve diyalogların da karakterlerin gerçekliğine uygun bir şekle büründürmek gerekir. Ayrıca diyalogların karşılıklı olduğu hesaplanarak karaktere uygun dinamik, doğal, gerçeğe uygun cümleler kurulmalıdır. Scher'in (2014) özetiyle diyalogların gerçeklik illüzyonu sağladığından, hikâyeyi geliştirdiğinden, karakterleri (kişilikleri, arzuları, sırları) ifşa ettiğinden, bilgi verdiğinden ve bütün bunları filmin türüne uygun yaptığından emin olmak gerekir.

4.14. Pazarlanabilirlik

Bütün bu kriter ve ölçütlerden sonra senaryonun pazarlanabilirliğinin ayrıca kontrol edilmesi gerekmektedir. Nihayetinde senaryolar ticari başarı hedefiyle yapılmaktadır. Bu potansiyel de test edilmeli ve doğrulanmalıdır. Pazarlanabilir bir senaryo, başlıca geniş bir izleyici kitlesine hitap edebilen, ilgi çekici bir hikâyeye, güçlü karakterlere ve ticari potansiyele sahip olmalıdır.

Bir senaryonun pazarlanabilirliği, bir dizi faktörün kombinasyonundan etkilenir ve genellikle kapsamlı bir değerlendirme gerektirir. Konsept ve hedef kitlenin tanımlanması önemlidir; senaryonun içerik ve teması, potansiyel hedef kitlenin ilgisini çekecek şekilde olmalıdır. Benzersiz ve ilgi çekici bir konsept, pazarlanabilirliği artırır. Hedef kitlenin beklentileri ve ilgi alanları, senaryonun pazarlanabilirliğini doğrudan etkiler.

Pazar araştırması, senaryonun hedef pazarın talepleri, eğilimleri ve ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmiş olmasını sağlar. Benzer konseptlerin piyasadaki başarısını analiz etmek, senaryonun pazarlanabilirliğini değerlendirmeye yardımcı olur. Senaryonun ticari potansiyeli, film veya dizi gibi bir üründen beklenen gelirin tahmin edilmesiyle ölçülür. Potansiyel gelir, senaryonun özgün konsepti, hedef kitle, satış potansiyeli ve dağıtım olanakları gibi faktörlere dayanarak tahmin edilir.

İyi bir senaryo, güçlü bir hikâye ve ilgi çekici karakterler içermelidir. Karakterlerin derinliği, izleyiciyi etkileme potansiyelini artırır. Diyaloglar, senaryonun kalbidir. İyi yazılmış diyaloglar, karakterler arasındaki etkileşimi doğal ve akıcı bir şekilde yansıtmalıdır. Diyalogların anlaşılır ve ilgi çekici olması önemlidir.

Senaryonun görsel potansiyeli de hikâyenin etkileyiciliğini ve çekiciliğini artırır. Bunun için, mekânlar, sahneler, kostümler ve görsel efektler çok iyi tasarlanmalıdır.

Nihayetinde, senaryonun pazarlanabilirliği, hedef kitlenin ilgisini çekebilme yeteneği ve ticari başarı potansiyelidir. İyi bir senaryo, hikâye, çatışma, karakterler, diyaloglar ve görsel potansiyel açısından güçlü olmalıdır.

4.15. Hedef İzleyici

Senaryo projelerinin hedef kitlesi, bu projenin hedeflediği izleyici grubunu ifade eder. Bu nedenle hedef kitlenin belirlenmesi, projenin başarısı için kritik öneme sahiptir.

Hedef kitlenin belirlenmesi, projenin içeriğine, türüne ve amacına bağlı olarak değişebilir. Daha detaylı bakıldığında bir senaryonun hedef kitlesi, filmin veya dizinin potansiyel izleyicilerini belirten demografik ve psikografik özelliklere sahip olan kişilerdir.

Hedef kitlenin belirlenmesi, senaryo yazım sürecinde oldukça belirleyicidir çünkü hedef kitlenin beklenti ve ilgi alanlarına göre senaryo şekillenir ve pazarlama stratejileri de buna uygun olarak geliştirilir.

Bu sebeple, senaryo projesi değerlendirilirken hedef kitle analizi de yapılmalıdır. Buna göre senaryonun hedef kitesinin demografik özellikleri belirlenmelidir. Hedef kitlenin demografik özellikleri, yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, eğitim seviyesi, coğrafi konum gibi somut ve ölçülebilir faktörlerdir. Bu özelliklerin belirlenmesi, projenin hangi izleyici kitlesine hitap edeceğini anlamak açısından belirleyicidir.

Demografik özelliklerinin yanında psikografik özelliklerin de tespit edilmesi gerekmektedir. Hedef kitlenin psikografik özellikleri, kişilik, ilgi alanları, yaşam tarzı, alışkanlıklar gibi daha soyut ve duygusal faktörlerdir. Bu özellikler, hedef kitlenin projeye duygusal olarak bağlanma ve projeden duygusal olarak etkilenme potansiyelini belirler.

Hedef kitlenin belirlenmesi ve analizi, senaryo yazım sürecinin her aşamasında dikkate alınmalıdır. Projenin hedef kitlesi ne kadar net bir şekilde tanımlanırsa, senaryonun ve sonraki aşamalarda alınan kararların o kadar isabetli olacağı unutulmamalıdır. Bitmiş senaryoların ise bu kriterler göz önünde bulundurularak mutlaka bir hedef kitle analizi yapılması gerekmektedir.

4.16. Senaryo Yazım Kuralları / Biçim / Format

Senaryonun en kolay öğrenilebilir kısmı hiç şüphesiz biçimsel özellikleridir. Tümünü teknik ve tartışmadan uzak olduğu için herkesin rahatlıkla öğrenebileceği bu kurallar evrensel olarak kabul görmüş ve ortaya böylece bir senaryo dili çıkmıştır. Fransız format ve Amerikan format senaryo yazımı gibi kendi içinde kuralları olan bu senaryo yazım biçimleri sayesinde her profesyonel okuduğu senaryodaki ifadelerin ne anlama geldiğini rahatlıkla anlayabilmektedir. Basit ama oldukça uzun olan bu kurallara hacim sınırlılığı nedeniyle burada yer verilmeyecektir. İlgililer internet üzerinden ve bütün senaryo kitaplarından bu bilgilere ulaşabilir. Unutulmamalıdır ki, biçim özelliklerinde sorun olan senaryolar kimse tarafından okunmaz. Senaryonun biçimsel özellikleri senaryonun alfabesi gibidir, bunları kullanırken yanlış yapan daha baştan etkili bir senaryo yazmadığını ilan etmiş olur. Ayrıca dilbilgisi kurallarında yapılan hatalar ve özensizlik de okuyan kişi için senaryonun okunmaya değer olmadığı kanaati uyandıracaktır.

4.17. Senaryo Analiz Formu

Yukarıdaki senaryo öğelerine göre oluşturduğumuz ideal senaryo değerlendirme tablosu aşağıda verilmiştir. Tablonun kullanımıyla ilgili bilgilere sonra değinilecektir.

Tablo 1: Senaryo değerlendirme formu

GENEL BİLGİLER				
Proje Adı	Yapım Şirketi	Senarist	İletişim Bilgileri	Tarih
TÜR				
☐ Türü rahatlıkla tespit edilebilmektedir, belli bir türe aittir. ☐ Türünün beklenti ve uzlaşmalarını karşılamaktadır. ☐ Tür logline, temel fikir, kurgu, karakterler, diyalog ve tema içinde yansıtılır. ☐ Senaryo türün uzlaşmalarını tekrarlayan bir klişeden ibaret değildir, yenilikçi bir yönü vardır. ☐ Tür, hedef izleyici ve platforma uygundur.				
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel				
TON				
☐ Ton türe uyumlu olarak seçilmiştir, türünün gerekliliklerini yansıtarak etkileyici kılmaktadır. ☐ Hikâyenin temel çatışmasının etkisini artırmaktadır. ☐ Ton senaryo boyunca tutarlı ve uyumlu bir şekilde korunmuştur. ☐ Ton senaryonun vermek istediği mesajı ve hissi desteklemektedir. ☐ Ton hedef izleyici ve platformla uyumludur.				
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel				
TEMA / ANA FİKİR / ÖNERME				
☐ Tema net ve tutarlıdır. ☐ Tema oldukça etkileyici ve orijinaldir, izleyicinin ilgilendiği bir meseleyi konu almıştır. ☐ Tema karakterler ve onların eylemleri aracılığıyla ifade edilmektedir. ☐ Tema olay örgüsünün içine sinmiştir, yapı, aksiyon, diyaloglar temaya hizmet etmektedir. ☐ Tema anlamlı ve evrenseldir.				
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel				

MESAJ
☐ Mesaj tutarlı ve açıktır. ☐ Mesaj ortaya güncel bir tez koymaktadır. ☐ Mesaj kurgu ve tema aracılığıyla iletilmektedir. ☐ Mesaj platformun politikasına uygundur. ☐ Mesaj katmanlı, çok boyutludur, bireysel / evrensel gerçekliğe uygundur.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel
ÖNCÜL SORU (ŞAYET OLURSA... / PREMISE)
☐ Rahatlıkla tespit edilebilir bir tane öncül sorusu mevcuttur, çatışma bunun üzerine kurulmuştur. ☐ Öncül soru orijinal ve çarpıcı bir soru ortaya koymuş ve ilgili çekici bir ikilem yaratmıştır. ☐ Öncül soru konsepti ortaya koymaktadır. ☐ Öncül soru zamana uygun ve günceldir. ☐ Senaryoda tek bir öncül sorunun vaat ettiği çatışma potansiyeline ulaşılmıştır.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel
LOGLINE
Ana Karakter: Hedef: Engel: Çatışma: Hikâye cümlesi:
☐ Logline açık ve öz şekilde yazılmıştır. ☐ Logline ana karakteri, hedefini ve karşılaştığı engeli tanıtmaktadır. ☐ Logline merak ve ilgi uyandırmaktadır. ☐ Logline hikâyenin türünü ve tonunu yansıtmaktadır. ☐ Senaryo logline'in vaat ettiği çatışmayı yansıtmaktadır.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel

ÇATIŞMA
☐ Çatışma insanlık hâlleriyle ilgili çarpıcı bir duruma dayanmaktadır: ilgi çekici, çarpıcıdır. ☐ Çatışma baş karakterin hedefi ve engelinden kaynaklanmaktadır. ☐ Çatışma iç ve dış çatışma olacak şekilde katmanlı, güçlü ve etkileyicidir. ☐ Çatışma perdeler boyunca yükselerek tutarlı ve artarak devam etmektedir. ☐ Çatışma tatmin edici ve anlamlı bir şekilde çözülmektedir.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel
PLOT / OLAY ÖRGÜSÜ
☐ Olay örgüsü iyi yapılandırılmış, bilinçli tasarlanmış bir çizgiyi takip etmektedir. ☐ Olay örgüsü güçlü bir tetikleyici olay, yükselen aksiyon, doruk noktası ve çözüme sahiptir. ☐ Olay örgüsü mantıklı ve tatmin edici neden-sonuç ilişkisine sahiptir. ☐ Olay örgüsü izleyiciyi ilgili tutmak için yeterli sürprizlere sahiptir. ☐ Olay örgüsü sonunda bütün sorulara tatmin edici cevaplar vererek sonlanmaktadır.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel
YAPI
☐ Yapı kurulum, çatışma ve son olacak şekilde üç perdeli yapının gerekliliklerini sağlamaktadır. ☐ Yapı tam tutarlı ve anlaşılır bir hikâye evreni ve işleyişi inşa etmiştir. ☐ Yapı yan hikâyeleri ve paralel hikâyeleri çatışma merkezli etkili bir şekilde kullanmaktadır. ☐ Hikâyedeki geçişler, sahne geçişleri, ileri ve geri gidişler yapıya uyumlu ve etkilidir. ☐ Yapı hikâyenin motoru olarak ritmi düzenlemiş, hikâyeyi en çarpıcı şekilde anlatmıştır.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel

ZAMAN KULLANIMI
☐ Senaryonun takip edilebilir bir zaman çizgisi vardır. ☐ Seçilen hikâyeyi anlatacak en doğru zaman seçilmiştir. ☐ Anlatımda ileri / geri gidişler, yavaşlatma ve hızlandırmalar doğru kullanılmıştır. ☐ Zaman kullanımını sıkıcılığa izin vermemiştir, sürükleyicidir. ☐ Zamanın temposu hikâyenin ve yapının ihtiyaç duyduğu şekilde ayarlanmıştır.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel
DUYGUSAL YOĞUNLUKLU SAHNELER
☐ Senaryonun bütününe yayılmış en az 10 duygusal yoğunluklu, büyük sahne vardır. ☐ Bütün önemli anlar duygusal yoğunluk yaratacak büyük sahne tasarımlarıyla anlatılmıştır. ☐ Potansiyeli olan her sahne anının duygusal yoğunluğu en yüksek düzeyde gerçekleştirilmiştir. ☐ Duygusal yoğunluklu sahneler temayı yansıtmakta, bütüne hizmet etmektedir. ☐ Duygusal yoğunluklu sahneler seyirci için filmin büyümesini katlamaktadır.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel
ANA KARAKTER / PROTAGONIST / KAHRAMAN
☐ Ana karakter çok nettir: hikâyeyi ilerletir, hikâye onun amacına ulaşma mücadelesidir. ☐ Etkileyici ve hikâyeye etki eden bir geçmiş hikâyesi vardır, güçlü ve zayıf yönleri vardır. ☐ Klişe olmaktan uzak, ters köşeleri olan dinamik bir karakter dairesi vardır. ☐ Rahatlıkla sevilbilecek, özdeşleşebilecek bir karakterdir. ☐ Ana karakter ve engeli arasındaki çatışma iki taraf için de ikna edicidir.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel
BAŞ RAKİP / RAKİP / ANTAGONIST
☐ Baş rakip bellidir: ana karakterin önündeki en büyük engeldir. ☐ İsteği / tutkusu kahraman kadar kuvvetlidir, kahraman kadar güçlüdür. ☐ Baş karakterle zıt özelliklere sahiptir. ☐ Karikatürize değil, inandırıcı, empati uyandıran, ilgi çekici ve maharetlidir. ☐ Geçmiş hikâyesi duygusaldır, seyirciyi etkileyecek şekildedir.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta

☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel
YAN KARAKTERLER
☐ Karakterler iyi geliştirilmiş ve gerçekçidir, farklı kişiliklere, seslere ve görüntülere sahiptirler. ☐ Karakterlerin net motivasyonları, hedefleri ve gelişimleri, dinamik ilişkileri vardır. ☐ Müttefik, rehber, yardımcı gibi arketiplere yer verilmiştir. ☐ Yardımcı karakterlerin her birinin kendine has bir işlevi vardır. ☐ Karakter sayısı doğru planlanmıştır, kafa karıştıracak kadar çok değildir.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel
ÖZDEŞLEŞME
☐ Özdeşleşme kuvvetlidir. ☐ Senaryo, seyirciyi ana karakterle bütünleşmeye davet etmektedir. ☐ Özdeşleşme karakterin özellikleri, eylemleri ve duygularına dayanmaktadır. ☐ Özdeşleşme hedef seyirci kitlesi için uygundur. ☐ Özdeşleşmeye davet edilen ana karakter olumlu özellikler sergilemektedir.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel
DİYALOG
☐ Diyaloglar her karakter için kendine uygun farklı olacak şekilde doğal ve inandırıcıdır. ☐ Diyaloglar her karakter için senaryo boyunca tutarlı ve aynı özelliklerde devam etmektedir. ☐ Diyaloglar olay örgüsünü ve temayı iletmektedir. ☐ Bütün anlatım diyaloglara yüklenmemiş, imalar ve vücut dili de uygun şekilde kullanılmıştır. ☐ Diyaloglar karakterlerin dile getirmedikleri duygularını ve alt metinlerini ortaya koyar.
Puanlama Ölçeği ☐ 1 Yetersiz ☐ 2 Zayıf ☐ 3 Orta ☐ 4 İyi ☐ 5 Mükemmel
PAZARLANABİLİRLİK
☐ Pazarlanabilirliği hedef izleyici için ve platforma uygundur. ☐ Benzer hikâyelerle karşılaştırıldığında güçlü izlenme / reyting potansiyeli vardır. ☐ Güncel trendlere uygundur ya da yeni bir trend yaratabilecek potansiyelindedir. ☐ Seyirci için duygusal bir bağlantı vaat etmektedir. ☐ Pazarlanabilirlik devam filmleri veya yan ürünler için potansiyele sahiptir.

<p>Puanlama Ölçeği</p> <p>☐ 1 Yetersiz</p> <p>☐ 2 Zayıf</p> <p>☐ 3 Orta</p> <p>☐ 4 İyi</p> <p>☐ 5 Mükemmel</p>
<p style="text-align: center;">HEDEF İZLEYİCİ</p>
<p>☐ Hedef izleyici açıkça tanımlanmış ve hikâyeye uygundur.</p> <p>☐ Hedef izleyici demografik özellikleri itibarıyla büyük ve karlıdır.</p> <p>☐ Hedef izleyici sadık ve katılımcı olabilir.</p> <p>☐ Hedef izleyici hikâyenin türü, tonu ve mesajı ile uyumludur.</p> <p>☐ Hedef izleyicinin ilgi alanları ve eğilimleri hikâyeye uygundur.</p>
<p>Puanlama Ölçeği</p> <p>☐ 1 Yetersiz</p> <p>☐ 2 Zayıf</p> <p>☐ 3 Orta</p> <p>☐ 4 İyi</p> <p>☐ 5 Mükemmel</p>
<p style="text-align: center;">BİÇİM ÖZELLİKLERİ / FORMAT / KURALLAR</p>
<p>☐ Senaryo format, sayfa sayısı, yazımı biçimi gibi genel kurallara uygun şekilde yazılmıştır.</p> <p>☐ Senaryoda dilbilgisi kurallarına uyulmuş ve sayfa düzeni doğru yapılmıştır.</p> <p>☐ Senaryoda olmaması gereken kamera açıları gibi detaylara yer verilmemiştir.</p> <p>☐ Mekân tanımları ve atmosfer tasvirleri açık, anlaşılır ve doğru yapılmıştır.</p> <p>☐ Senaryo okuyucu için etkileyici bir görsel dünya yaratmaktadır.</p>
<p>Puanlama Ölçeği</p> <p>☐ 1 Yetersiz</p> <p>☐ 2 Zayıf</p> <p>☐ 3 Orta</p> <p>☐ 4 İyi</p> <p>☐ 5 Mükemmel</p>
<p style="text-align: center;">UYUM / AHENK</p>
<p>☐ Senaryonun bütün öğeleri arasında belli bir uyum vardır.</p> <p>☐ Aksiyon ve diyalog dengesi doğru ayarlanmıştır.</p> <p>☐ Her sahne öncekinden doğmakta sonrakini doğurmaktadır.</p> <p>☐ Nedensellik korunmuştur.</p> <p>☐ Gizem ve keşif, gerilim ve rahatlama gibi duygusal durumlar doğru takip edilmiştir.</p>
<p>Puanlama Ölçeği</p> <p>☐ 1 Yetersiz</p> <p>☐ 2 Zayıf</p> <p>☐ 3 Orta</p> <p>☐ 4 İyi</p> <p>☐ 5 Mükemmel</p>

GENEL DEĞERLENDİRME	
Projenin güçlü yönleri:	
Projenin zayıf yönleri:	
Projenin genel mevcut durumu ve potansiyeli:	
TOPLAM PUANLAMA ÖLÇEĞİ	
☐ 90- Mükemmel	
☐ 70-90 İyi	
☐ 60-70 Orta	
☐ 45-60 Zayıf	
☐ 30-45 Yetersiz	
☐ 0-30 Çöp	
SONUÇ DEĞERLENDİRMESİ	
☐ Bir başyapıt, hemen çekilmeli - kabul - (90-100): Senaryo, yapım veya yayın için kesinlikle tavsiye edilir. Tüm kriterleri karşılar veya aşar, güçlü bir pazarlanabilirlik sahiptir.	
☐ Tavsiye edilir - kabul - (70-90): Senaryo, yapım veya yayın için tavsiye edilir. Pek çok kriteri karşılar. Üzerinde biraz çalışılarak mükemmel hâle getirilebilir.	
☐ Üzerinde çalışılmaya değer - şartlı kabul - (60-70): Senaryo, yapım veya yayın için değerlendirilmeye değerdir. Üzerinde çalışılarak geliştirilmesi durumunda yapılabilir.	
☐ Sorunlu - şartlı ret - (45-60): Çok ciddi bir revizyona ihtiyaç var. İyi bir çatışması yoksa üzerinde ısrar edilmesi zaman ve enerji kaybı olabilir.	
☐ Zayıf - ret - (30-45): Yapılması tavsiye edilmez. Tümünü yeniden bir yazım süreci gerektirmektedir. Pek çok durumda başka bir esere odaklanmak daha faydalı olacaktır.	
☐ Zaman kaybı - mutlak ret - (0-30): Senaryo, yapım veya yayın için tavsiye edilmez. Çoğu kriteri karşılamaz ve düşük bir pazarlanabilirlik ve çekiciliğe sahiptir. Temel önermesi, hikâyesi, mesajı çatışması yetersiz ve uygunsuzdur.	

Formdaki kriterlerle ilgili diğer tartışmalara geçmeden önce formun nasıl kullanılacağıyla ilgili bilgi verecek olursak, öncelikli olarak formun bütün senaryo öğelerini içerecek kadar kapsamlı olduğunu söylemek gerekir. Her ögenin kendi altında hiç olmadığı anlamına gelen 0'ı saymazsak 5 değerlendirme kriteri vardır. Başlıkların altında boş satır olan öğeler için bu satırlara başlıkta belirtilen öge yazılmalıdır. Tün, Ton, Tema, baş karakter, baş rakip, logline, çatışma, plot, hedef izleyici başlıklarında olduğu gibi. Bu sayede bu öğelerin kolaylıkla tespit edilip edilemediği de test edilmiş olacaktır. Ayrıca bu senaryo analizini okuyan kişi senaryoya geri dönmesi gerekmeden neden bahsedildiğini anlayabilecektir. Her beş ölçüt, 5 tik anlamına gelmektedir. Senaryoda mevcut olan kriterler için onay tiki atılmalı, 5 tik içinde kaç tanesi olumluysa puanlama ölçeğinde o sayı işaretlenmelidir, hiçbiri olumlu değilse o başlıktaki hiçbir ögeye tik atılmamalıdır. Toplam puanlama ölçeği bu her kriterin altındaki puanlama ölçeklerinin toplanması sonucu ortaya çıkmaktadır. Hepsinin olumlu tik alması durumunda toplam puanlama ölçeğinde 100 puana ulaşılmaktadır. Hangi puan aralığının ne anlama geldiği sonuç değerlendirmesinde yazmaktadır. Oldukça kapsamlı olan bu puanlama ölçeğinin neredeyse kusursuza yakın bir geri bildirim vereceği düşünülmektedir, ölçekle ilgili diğer hususlar aşağıda tartışılacaktır.

5. Tartışma

Değerlendirme formunun oldukça kapsamlı ve biraz da uğraş gerektiren bir çalışmaya ihtiyacı olduğu açıktır. Ancak milyonların döndüğü sektörde her alanda çok titiz çalışma yapılırken, onlarla kıyas kabul etmeyecek olan senaryo çalışması / analizi onlardan çok daha önemli ve belirleyicidir.

Formu doldururken senaryonun didik didik edilmesi gerekmez. Morton'un (2012) belirttiği gibi senaryoyu analiz ederken bir ya da en fazla iki kez okumak gerekir, nitekim

seyircinin filmi ilk izlediğinde filmin anlaşılabilir olması gerekir. Senaryoyu değerlendirirken filmin uzmanlar için yapılmış bir film olduğu düşüncesiyle değil, seyircinin tek seferde ne anlayacağı ne hissedeceği dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Öte yandan senaryo proje dosyasında bu kategorilerin bu şekilde yer alması beklenmez. Ancak bütün senaryo dosyalarında olması gereken hikâye cümlesi (logline), sinopsis ve senaryodur (diziye bölüm hikâyeleri ve 1. Bölüm senaryosu). Dizi senaryosunun ve film senaryosunun aynı kriterlere göre değerlendirileceğini ancak dizi senaryosunun sonraki bölümlerde ne vaat ettiğine de ayrıca bakılması gerektiğini belirtmek gerekir. Dizi / film senaryolarında bu aşamalar yeterince iyi ve doğru yazılmışsa buradaki söz konusu öğeler ve tüm kriterleri karşılayacaktır. Senaryoyu analiz eden analist / senarist / dramaturg bu ilgili kısımları okuyarak formu doldurabilecektir. Bu bir bakıma da senaryonun öğelerinin dökümünü çıkarmak ve böylece onları test etmektir.

Bununla birlikte, senaristlerin en baştan burada yazılan kriterleri göz önünde bulundurarak, hikâyelerini buna göre kontrol ederek yazmaları senaryolarının doğru ilerlediğinden emin olmalarını sağlayacak ve yanlış yollara sapmalarına engel olacaktır.

Formun içeriğini bakıldığında bazı kategorilerin birbirinin devamı olduğu görülecektir. Bu senaryo için katmanlı bir test imkânı sağlayacaktır. Özellikle hikâyenin ana çatışması çok önemli olduğundan pek çok öğede çatışma kriterlere dâhil edilmiştir. Bu anlamda hikâyenin özü ve özeti olan logline'ın özel bir önem istediği açıktır. Zira her ne kadar öğeler eşit şekilde puanlanmış olsa da, logline (karakter, amaç ve engel) kurulumu doğru yapılmamışsa diğer öğelerin ve kriterlerin bir önemi kalmamaktadır. Esasında yapısı itibarıyla logline yanlış kurulduğu durumlarda diğer kriterler de doğru kurulamamış olacağından bu da tekrar bir kontrol imkânı da sağlayacaktır. Bunun yanında, çatışması (karakter, amaç, engel) yanlış ya da zayıf kurulmuş senaryolar baştan elenmeye mahkûmdur. Nitekim diğer öğelerdeki eksiklikler tashihle düzeltililebilecekken yanlış kurulmuş çatışma, yanlış hikâye demektir. Bu da bütün hikâyenin baştan yazılması anlamına gelir. Bu noktada karakterin seçimi, amacının belirlenmesi ve engelin tayin edilmesine senaryo çalışmasının çekirdeği olarak değerlendirip özel önem verilmesi gerekmektedir.

Öte yandan son kriterden anlaşıldığı gibi bütün öğelerin ahengi çok önemlidir. Bütün bu öğelerin bir araya gelerek bir kurulum oluşturduğu bunun için mutlaka birbiriyle uyumlu olmaları, birbirlerini tamamlamaları gerektiği unutulmamalıdır. Bir öğenin olağanüstü iyi olması başlı başına yeterli olmayacaktır. Bu noktada Morton'un (2012) ifade ettiği gibi senaryonun bütünüyle okuyan kişi üzerinde güçlü bir duygusal etki yaratması önemli bir ölçüttür. Şu veya bu şekilde böyle bir etkiyi yaratamayan senaryoda öğelerine bakılmaksızın yolunda gitmeyen temel bir şey var demektir.

Bütünüyle bakıldığında bu çalışma kapsamında hazırlanan bu form kapsamlı bir senaryo analizi sunma iddiasındadır. Senaryo analisti Morton'un (2016) senaryoları başarısız bulma nedenlerini yazdığı makalede oluşturduğumuz formla birebir örtüşmektedir. Bu bakımdan hazırlanan bu formun senaristler için hayat kurtarıcı, yapımcılar içinse bir tür yatırım rehberi olacağı düşünülmektedir. Senariste düşen görev analiz raporuna göre eserini mükemmelleştirmek, yapımcıya düşün görev ise Trottier'in (2021) önerdiği gibi ortaya çıkan değerlendirmelerden mümkün mertebe faydalanmaya çalışmaktır, eleştirilere karşı eserini savunmak değildir.

Sonuç

Senaryo yazımının film yapım aşamalarının en önemlisi ve en belirleyici olduğu açıktır. Bu çalışmada başarılı bir senaryo yazımının kriterleri ele alınmıştır ve bir senaryonun başarılı

olup olmadığını denetlemek için bir senaryo formu oluşturulmuştur. Buna göre başarılı bir senaryonun türü net bir şekilde belli olmalı, tonu türe uygun olmalı, ana bir önermesi olmalı ve bu önerme bütün filme sirayet etmeli, net ve etkileyici bir mesajı olmalı, merak uyandırıcı bir öncül sorusu olmalı, bütün öğeleri doğru kurulmuş bir hikâye cümlesine sahip olmalı, çatışması ilgi çekici ve yüksek olmalı, olay örgüsü hikâyeyi en etkili anlatılacak şekilde kurulmuş olmalı, yapı üç birlik kuralı ya da varyasyonlarına uygun olmalı, etkili bir zaman kullanımına sahip olmalı, çok sayıda duygusal yoğunluklu sahne içermeli, ana karakter / rakibi ve yan karakterler etkili ve işlevli kurulmuş olmalı, ana karakter ve hikâye mutlaka özdeşleşmeye zorlayıcı bir şekilde seçilmiş olmalı, diyaloglar itina ile doğal bir şekilde yazılmış olmalı, pazarlanabilirliği yüksek, hedef kitlesi net olmalıdır. Ayrıca senaryo yazımının biçim özelliklerine uygun olmalıdır. Bütünüyle bakıldığında da tam bir ahenk içinde ortaya bütüncül organik bir eser çıkmış olmalıdır.

Bu çalışma bütün bu kriterleri belli ölçütlerle denetleyen bir senaryo değerlendirme form önerisi ortaya koymuştur. Bu senaryo analiz raporu, ya da senaryo değerlendirme formunu hem yapım şirketlerinin dramaturgları hem de senaristlerin kendi senaryolarını değerlendirmek için kullanabilir. Ayrıca yapım şirketlerinin senaristlerin projesini kabul etmeden önce bu formu puanlamalar boş bırakacak şekilde doldurarak kendilerine teslim etmesini istemek de faydalı bir yol olacaktır.

Oldukça tafsilatlı olan bu analiz formunun sektörün bütün alanları için faydalı olacağı düşünülmektedir. Nitekim her bir sinema / dizi eseri için milyonların harcandığı ayrıca emek ve enerji sarfiyatı olduğu bu sektörde böylesine detaylı bir analize ihtiyaç olduğu açıktır. Bu bakımdan hem akademik literatüre hem de sektöre büyük katkı sunacağını düşündüğüm bu çalışma gibi çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu açıktır. TV / dizi sektörünün devasa çarkları hiç durmadan dönerken bir yandan da ne yapmalı / nasıl yapmalı meselesine odaklanmak üretilen ürünlerin kalitesini çok daha yukarıya taşıyacaktır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Bang, J. (2022). *Script analysis: Deconstructing screenplay fundamentals*. Routledge.
- Banks, M. (2024). Script analysis 101: Understanding the key elements that make or break a screenplay. Stage 32. <https://www.stage32.com/blog/script-analysis-101-understanding-the-key-elements-that-make-or-break-a-screenplay-3647>
- Berhe, A. (2021). *Extraction of narrative structure from TV series. Machine Learning [cs.LG]*. Université Paris-Saclay.
- Bordwell, D. (2008). *Poetics of cinema*. Routledge.
- Bowerman, J. V. (2014). Jeanne's tuesday screenwriting tips: Listen to Greg Beal. *Script Magazine*. <https://scriptmag.com/screenplays/screenplay-feedback-notes>
- Bowerman, J. V. (2015, Mart 26). Balls of steel: Which screenwriting experts should you believe?. *Script Magazine*. <https://scriptmag.com/features/balls-steel-screenwriting-experts-believe>
- Box Office Türkiye (2023). Yıllık filmlerin yıllık Box Office verileri. <https://boxofficeturkiye.com/yerli-filmler/2023>

- Callahan, J. L. (2014). Writing literature reviews: A reprise and update. *Human Resource Development Review*, 13(3), 271-275.
- Chatman, S. (1978). *Story and discourse: Narrative structure in fiction and film*. Cornell University Press.
- Field, S. (2005). *Screenplay: The foundations of screen writing*. Bantam Dell.
- Kouo (2024). <https://www.kouo.io>
- McKenzie, H. (2014, Mayıs 14). Script angel: Script feedback. *Script Magazine*. <https://scriptmag.com/screenplays/screenplay-feedback-notes>
- Morton (2016). 11 reasons why i pass on a screenplay. <https://scriptmag.com/features/meet-reader-11-reasons-pass-screenplay>
- Morton, R. (2012). Meet the reader: How i do what i do. <https://scriptmag.com/columns/meet-the-reader-how-i-do-what-i-do>
- Morton, R. (2017, Ocak). Meet the reader: What's the (back)story?. *Script Magazine*. <https://scriptmag.com/features/meet-reader-whats-backstory>
- Morton, R. (2018, Ocak 5). Meet the reader: The six axes of screenplay analysis, part 1. <https://scriptmag.com/features/meet-reader-six-axes-screenplay-analysis-part-1>
- Morton, R. (2019). Meet the reader: My defense of the three-act structure. *Script Magazine*. <https://scriptmag.com/features/meet-the-reader-my-defense-of-the-three-act-structure>
- Ogunyombo, O. E. (2022). Film analysis and criticism (FMC312). *National Open University of Nigeria*. https://nou.edu.ng/coursewarecontent/FMC312_Film%20Analysis%20and%20Criticism_Course%20Material_Ogunyombo.pdf
- Scher, L. (2014). *Senaryo okumak: Film senaryosu nasıl analiz edilir, nasıl değerlendirilir*. Kalkedon Yayınları.
- Schützenhofer, S. (2024). How to analyze a film script. <https://www.marshallplan.at/images/All-Papers/MP-2011/Schuetzenhofer.pdf>
- ScriptMag (2024). Home screenplays screenplay feedback notes. <https://scriptmag.com/screenplays/screenplay-feedback-notes>
- Slated Analysis Services (2024). <https://help.slated.com/en/collections/118275-slated-analysis-services>
- Snyder, B. (2018). *O kediyi kurtar: Senaryo yazarken ihtiyaç duyacağınız o kitap*. (Çev: E. Avşar), Hep Kitap.
- Stavrides, S. C. & Belli, M. (2016). *Cyber film school: Multi-touch learning system*. Cumberland Pictures Inc.
- StoryFit (2024). <https://storyfit.com>
- Trottier, D. (2012, Nisan 19). How to get the most out of a script evaluation?. *Script Magazine*. <https://scriptmag.com/features/how-to-get-the-most-out-of-a-script-evaluation>
- Vikipedi (2023). 2023'te Türkiye'de televizyon. https://tr.wikipedia.org/wiki/2023%27te_T%C3%BCrkiye%27de_televizyon

EXTENDED ABSTRACT

It can be said that the script is the most important of all cinema elements. As a matter of fact, good design of characters in screenwriting is a prerequisite for strong acting performances, effective design of spaces is a prerequisite for strong atmosphere design, correct design of the plot is a prerequisite for editing, strong design of emotional states is a prerequisite for effective music use. In addition, although many features of successful films such as director, actors, genre are different, it is very clear that they all have a good script. Therefore, the prerequisite for making a good film / series is to have a good script.

This study is built on this problem, which has a visible counterpart in the film / series sector. What makes the script successful? Can one be sure that the script is written correctly? How can the script be evaluated before shooting? How to analyse a script in all its elements? What should be considered when analysing a script? What are the essentials of a script? Can a script analysis form be put forward that will allow him / her to evaluate all film / series scripts? Answers to the questions will be sought.

In this study, literature review with qualitative research design was used as data collection method. Literature review is the detailed research and systematic collection of existing information about a particular subject from the sources. In order to conduct a proper literature review, the literature review should be concise, clear, critical, persuasive and contributive. Accordingly, the study should follow a correct question or premise, the data should be collected in a transparent and objective manner, the data should be approached critically, the argument should be persuasive to be based on the data, and at the end of all, the resulting study should contribute to the literature (Callahan, 2014). In this study, such a method was followed, data related to scenario evaluation were collected, compiled, transformed into an objective criterion and an original scenario evaluation form was produced. In this respect, although the method is a literature review, the scenario evaluation form obtained from the synthesis of the resulting data is original. The resulting script evaluation form can be applied to series, films and all cinema works.

Accordingly, a successful screenplay should have a clear genre, its tone should be appropriate to the genre, it should have a main premise and this premise should permeate the whole film, it should have a clear and impressive message, it should have an intriguing premise question, it should have a story sentence with all its elements correctly established, its conflict should be interesting and high, the plot should be established in a way to tell the story most effectively, The structure should be in accordance with the rule of thirds or its variations, it should have an effective use of time, it should contain many scenes of emotional intensity, the main character / rival and side characters should be established effectively and functionally, the main character and the story should be chosen in a way that compels identification, the dialogues should be carefully written in a natural way, it should have high marketability and a clear target audience. It must also be in accordance with the formal characteristics of screenwriting. When viewed in its entirety, a holistic organic work should have emerged in complete harmony.

This study has put forward a scenario evaluation form proposal that controls all these criteria with certain criteria. This scenario analysis report or scenario evaluation form can be used both by dramaturgs of production companies and by screenwriters to evaluate their own scenarios. It would also be a useful way for the production companies to ask the scriptwriters to fill in this form and submit it to them before accepting the project. It is thought that this analysis form, which is quite detailed, will be useful for all areas of the sector.

BİR TUTAR(LI/SIZ)LIK ÖRNEĞİ OLARAK KENDİ KENDİNİ ÇÜRÜTEN VARSAYIMLAR (SELF-REFUTING IDEA)

 Ceren OĞUZ KABADAYI*

ÖZET

Tümce veya metin boyutundaki ifadeler; dilin yapısına uygunluğunun yanında anlamsal olarak da bütünlük içindedir. Bu bütünlük, yapı özellikleri bakımından herhangi bir eksiklik veya yanlışlık barındırmasa da anlamsal olarak netlikten uzak olabilir. Bu muğlaklığın bir görüntüsü de önermenin ileri sürdüğü düşüncenin aynı zamanda kendisinin yanlışlığına işaret etmesidir. Bu tür ifadeleri karşılamak için self-refuting idea (kendi kendini çürüten varsayım) kavramı kullanılır. Bu kavramı çelişme, üçüncü hâlin imkânlılığı ve kendine gönderme gibi özellikleri temelinde paradoks kavramıyla ilişkilendirmek mümkündür. Bu tür ifadelerde tümcenin gönderimi kendisinedir ve bu gönderim neticesinde ortaya çelişki durumu çıkar. Dilsel açıdan ve metin boyutunda incelendiğinde bir ifadenin metnin iki ayrı yerinde, tümce boyutundaysa tümcenin ortaya koyduğu anlamda bir çelişki oluşturması, biçimsel olarak tutarsızlık gibi görünse de bu aslında bir anlam üretme çabasıdır. Bu çalışmada kendisine gönderimde bulunan, bunun neticesinde kendisiyle çelişen ve bu yolla örtük bir anlam ortaya koyan ifadelerin metinsellik ölçütlerinden tutarlılıkla ilişkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: metinsellik, tutarlılık, paradoks, çelişki, kendi kendini çürüten varsayım

Self-Refuting Ideas as an Example of Consistency / Inconsistency

ABSTRACT

Sentence or text-sized phrase created using language elements; In addition to being compatible with the structure of the language, it also has semantic integrity. However, this integrity may sometimes be semantically unclear, even if it does not contain errors related to structural features. Another aspect of this ambiguity is that the idea put forward by the proposition also points to its falsity. These are called self-refuting ideas. It is possible to associate this with the concept of paradox based on some features. From a linguistic perspective, this sentence creates a contradiction in meaning, which appears to be a formal inconsistency but is an attempt to create meaning. This study examines the relationship between statements that refer to themselves, thereby revealing implicit meaning and coherence, which is one of the criteria for textuality.

Key Words: textuality, consistency, paradox, contradiction, self-defeating idea

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir / TÜRKİYE, ceren.oguz@ahievran.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Oğuz Kabadayı, C. (2024). Bir tutar(lı/sız)lık örneği olarak kendi kendini çürüten varsayımlar (self-refuting idea). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 535-546.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1414399>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 3 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 25 Mart / March 2024

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 25 Sayı: 47 / Volume: 25 Issue: 47

Giriş

Günlük kullanımda dilin yalnızca dilbilgisel kurallara uygunluğu ile varlık göstermesi değil, aynı zamanda anlamsal bir bütünlük sağlaması da beklenmektedir. Ancak metni oluşturan parçalar arasında birbiri ile bağdaşmayan, dilsel açıdan kusursuz görüldüğü hâlde çelişkili anlamlar ortaya koyan bağlamlar olabileceği gibi benzer bir durumla yalnızca bir tümcede karşılaşmak da mümkündür. Bu çalışmada ele alınan söz konusu kullanımlar da dilsel açıdan kurallı ancak anlamına bakıldığında oldukça karmaşık ve çelişkili olarak tanımlanabilecek yapılardır.

Bu tür ifadeler anlamsal olarak bir doğru ve yanlış birliğinde temsil ederek ilk bakışta netlikten uzak olsa da dilsel bakımdan şu ölçütleri karşılar:

- i. Bir dilbilim ve dilbilgisi kuramına uygunluk
- ii. Dilbilgisine, bir dilin yapısına ait olma
- iii. Dilbilimsel ölçütlere uygun olma
- iv. Kavramlar arasında mantıklı, anlamlı bir ilişki
- v. Dilde kabul edilebilir olma
- vi. Dil birimlerinin sistemli ve tutarlı bir sıralama içinde kullanılarak anlam kazanması (Boz, 2020: 1).

Temel hatlarıyla söz konusu yapıları karşılamak için kullanılan bir kavram olarak *self-refuting idea* terimi, karşıladığı anlam çerçevesinde “kendi kendini çürüten varsayım” şeklinde Türkçeleştirilebilir. Ancak bu hususa ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Konu ile ilgili olarak Boz (2017: 233), terimsel boşlukların telafisi için tercih edilen ilk yolun çeviri olduğunu ancak çeşitli faktörlere bağlı olarak yapılan çevirilerin bilim alanlarında kaotik ortamlara sebebiyet verdiğini söylemektedir. Karaman (2009: 58) ise konuyla ilgili çalışmasında çeviri ile bir terim oluştururken anlam belirsizliğini önlemek önde gelmelidir, der. Bu sebeple öncelikle çalışmada ele alınan kavramın ne ifade ettiğinden bahsetmek gerekir.

1. Kendi Kendini Çürüten Varsayım (Self-Refuting Idea) Kavramı

Bu çalışmada dilsel açıdan ele alınan *kendi kendini çürüten varsayımlar* aynı zamanda felsefe alanının konusudur. Dolayısıyla “self-refuting idea” için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan biri de Putnam’a aittir. Putnam (1981: 7-8), bu kavram için “Kendi kendini çürüten varsayım, doğruluğu kendi yanlışlığını ima eden varsayımdır. Örneğin tüm genel ifadelerin yanlış olduğu düşünüldüğünde ortaya şu durum çıkar: Bu, genel bir ifadedir. Yani eğer doğruysa o zaman yanlış olmalıdır. Dolayısıyla yanlıştır. Bazen önermenin dile getirdiği varsayımın kendi yanlışlığını ima etmesi durumu varsa bu önermede ‘kendi kendini çürütme’den bahsedilir.” der.

Dilsel açıdan sorunsuz ancak anlamsal boyutta bir çelişki barındıran söz konusu yapıları somutlaştırabilmek adına bu kavramlarla ilişkili bazı unsurlara değinmekte fayda vardır. Öncelikli olarak bir ifadenin kendi kendini çürütmesi, dilsel bir söylem olarak ele alındığında, *paradoks* ile ilişkilendirilebilir. Bu ilişkiyi örneklendirmek adına “You have no reason to believe this sentences.” önermesine bakılabilir. Raymond (2006: 152) tarafından kaleme alınan *Self-Reference in All Its Glory* başlıklı çalışmada “Bu cümleye inanmak için hiçbir neden yok.” ifadesi için şöyle denir: “Bu cümleye inanmak için hiçbir nedeniniz yoksa o zaman ileri sürdüğünü düşünce gerçekten doğrudur ve bu da ona inanmak için iyi bir nedendir. Öte yandan buna inanmak için herhangi bir (iyi) nedeniniz varsa o zaman bu doğru olmalıdır, bu da ona inanmak için hiçbir nedeniniz olmadığı anlamına gelir. Bu bir paradokstur.” Kendine gönderimde bulunan bu tür yapıları paradoksa götüren ilişkiyi Durmaz (2014: 60) şöyle açıklar: “Günlük

hayatta kullandığımız bazı tümceler biz farkında olmasak bile kendi içinde çelişkili olabilir. Kendi içinde tutarlı olması gereken bir tümce eğer kendi kendini işaret ediyor ve çelişkili bir sonuca varılıyorsa; bu açıdan doğru kabul edildiğinde yanlış, yanlış kabul edildiğinde doğru sonuca varılıyorsa anlamsal bir paradoksla karşılaşmış demektir.”

Yukarıdaki örneklerden hareketle kendi kendini çürüten varsayımları paradoks kavramı ile ilişkilendirmek mümkündür.

1.1. Kendi Kendini Çürüten Varsayım - Paradoks İlişkisi

Paradoks kavramı şöyle tanımlanır: “Genel inançlara aykırı düşen önerme, sezgisel olarak kabul edilmiş olan öncüllerden yola çıkarak bu öncüllerden tümdengelimsel akıl yürütme ile ya bir çelişki, yani doğru olmayan, ya da temel inançlara aykırı olan bir sonuç çıkarma durumu. Kabul edilmiş görüşlere ya da sağduyu olarak tanımlanan genel inançlar bütününe karşıt olsa, aykırı düşse de, doğru olabilen bir tümce; ilk bakışta saçma, hatta kendi kendisiyle çelişik gibi görünmekle birlikte, doğru olan ya da olabilen bir görüş ya da tez olarak paradoks, doğru kabul edildiği zaman yanlış, yanlış diye görüldüğü zaman ise doğru olduğu ortaya çıkan tümce ya da önermeyi tanımlar” (Cevizci, 1999: 676). Bu tanıma bağlı olarak en dikkat çeken unsurun çelişki olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bağ (2022: 80) da “Aynı anda hem doğruluk hem yanlışlığı içinde taşıyan paradoks, anlamın kendi içinde çelişmesi durumunu ifade eder. Fakat buradaki çelişme, önerme veya ifadeyi bir anlamsızlığa değil örtük bir anlamlılığa sürüklemektedir. Paradoks, büsbütün bir anlamsızlıktan ziyade mecaz ve sembolik ifadelerin farklı bir boyutta şekil almış yeni hâlidir.” der. Bu tarz bir çelişkiyi temelinde barındıran tümceler bir yandan da bir belirsizlik ortaya koymuş olur. Bu ilişkilendirmede bahsi geçen *çelişki* ve *belirsizlik*, kendi kendini çürüten varsayım kavramını paradoksa taşıyan unsurlardır. Bu durumda her iki kavram da görünenin ardında bir örtük anlam taşır. Bu anlamlılığı Bağ (2022: 81) şöyle izah etmiştir: “Anlamın çatışması paradoks, yüzey yapıda çelişki içermesine rağmen derin yapıda keşfedilmeyi bekleyen gizemli büyük bir anlamlılığa sahiptir. Günlük dilin sınırlılığı, bireyi, ifade etmek istediği şeyi, kuralların dışına çıkararak söylemeye iter. Bu nedenle birey, mecaz ve sembolik ifadelerle bu sınırların zirvesine ulaşabilir. Belki de paradoks, söylenmek istenen şeyi örtük bir şekilde dile getirmenin en iyi yoludur; anlamın ötesidir.”

Durhan (2019: 23) bu ilişkiyi şöyle izah eder: “Genel olarak paradoks, kendi başlarına alındıklarında doğru görünen bir veya birkaç önermenin, görünürde çelişkiyle sonuçlanmasından meydana gelir. Paradokslarda söz konusu olan çelişiklik durumu dikkatli bir göz ve derin bir düşünme ile ortaya çıkarılabilir. Bu durumda kendi kendini çürüten ifadeler, göndermesinin yine tümcenin kendisi olması sebebiyle çelişkili ifadeler olarak yorumlanabilir. Kıran ve Eziler Kıran da (2013: 458) çelişkinin insanı şaşkınlığına, sorgulattığını, eğlendirdiğini ya da endişelendirdiğini ifade etmektedir. Burada bahsedilen dikkatli bir göz ve derin bir düşünme ifadeleri de çelişkinin sorgulama gerektirdiğine işaret etmektedir. Söz gelimi ‘Tek kelime Türkçe bilmiyorum.’ diyen bir insanın esasında paradoksal bir cümle kurduğu ya da bu ifadedeki çatışma durumu çelişkide olduğu kadar açıkça göze çarpmamaktadır.” Dolayısıyla bu çalışmanın çıkış noktası olan söz konusu varsayımların *çelişki* ile diğerlerine yakın bir ilişkisinin olduğundan bahsedilebilir. Bu noktada Tarski’nin görüşüne de değinmek gerekir. Tarski (1944: 348) önermelerin kendi aralarındaki çelişkinin dayandığı öncülleri analiz etmek ve bu varsayımların her ikisini karşılayan dil tutarsız olarak addedileceğinden bu öncüllerden en az birini reddetmek gerektiğini ifade etmektedir.

Günlük yaşamımızda, klasik mantıkta geçerli olan çelişmezlik ilkesinin geçerli olmadığı durumlarla da karşılaşmaktayız. Çelişki kavramıyla ilgili olarak felsefi bir bakış açısıyla Ferhat (2017: 178) tarafından şu izah yapılmıştır: “Çelişki, yalnızca iki şey arasındaki karşıtlıkta dışsal olarak kendisini göstermez, aynı zamanda varlığın doğasına içkindir. Bu nedenle Hegel’in de

birçok defa tekrarladığı gibi her şey kendisinde çelişkilidir. Başka bir deyişle karşıtlıklar eş zamanlı, birbirinden ayrılmaz bir biçimde varlığa içkindir”. Daha genel bir tanım ile çelişki, bir önermenin kendisinin veya değilinin çelişmesi ve sadece birinin doğru olmasıdır (Bağ, 2022: 84). Ancak bu iki kavram elbette ki doğrudan birbirini karşılamaz. Dilsel bir söylem olarak ele alındığında bu iki kavramı birbirine daha yakın kılan olgulardan biri ifadenin ileri sürdüğü önermenin ve aynı zamanda aksinin aynı bağlamın içine yerleştirilmiş olmasıdır. Nitekim paradoks türleri arasında söz konusu kavramı örnekleyen tümcelerle de karşılaşılabilmektedir.

Kendi kendini çürüten varsayım ifadesi her ne kadar dilsel bir söylem olsa da felsefe ve mantıktan da uzak tutulamaz. Yukarıda değinilen kavramsal ilişkilendirmeleri biraz daha ayrıntılı olarak değerlendirmek için “Bütün genellemeler yanlıştır.” şeklinde kendisine gönderme yapan bir tümce hareket noktası olarak ele alınabilir ve bu tümce “Epimenides paradoksu”na da temas etmektedir.

Epimenides (Yalancı / Giritli) Paradoksu, “Bütün Giritliler yalancıdır.” önermesinden hareketle ortaya çıkmıştır. İfade sahibinin Giritli olması sebebiyle bu ifade doğru ise söyleyenin bu sözünün de yanlış olması gerekir. İfade yanlış kabul edildiği takdirde de önerme doğru olacaktır. Benzer bir örnek şu şekilde verilebilir: ‘Bu sayfada yazılanlar yanlıştır’. Eğer bu önerme doğru ise bu sayfada yazılanlar ve bu önerme yanlıştır. Bu önerme yanlış ise ifade de yanlıştır, yani bu sayfada yazılanlar yanlış değil doğrudur. (Hacinebioğlu, 2006: 113). Görüldüğü üzere bu tür herhangi bir bağlama ihtiyaç duymadan kendine göndermede bulunan tümcelerde ele alınış yönüne göre iki sonuca ulaşılabilir ve bu sonuçlardan biri, diğeri göz ardı edildiği takdirde her zaman doğrudur. Dolayısıyla çelişkili olması veya tutarsız görünüşleri, bu tümceleri anlamsız yapmaz. Burada anlama ilişkin ikinci bir nitelik ortaya çıkar. Bununla ilişkili olarak da Bağ (2023: 49) konuyla ilgili çalışmasında hem doğru hem de yanlış olan bu tümcelerin doğruluk değerini şöyle ortaya koyar: “Aslında mantıkta bir önermenin tek bir doğruluk değeri vardır: ya doğrudur ya yanlıştır. Üçüncü hâlin imkânsızlığı ilkesi, sözü edildiği gibi, herhangi bir şeyin üçüncü hâlinin olma olasılığını yok sayar. İnsan ya vardır ya yoktur; bir şey ya doğrudur ya yanlıştır; üçüncü bir hâl olamaz, der. Paradoksta ise durum tersine döner, *hem... hem bağlacı* devreye girer ve üçüncü bir hâlin imkânı doğar: belirsizlik.”

Peki, bir anlam taşıyıcısı olan dil ve dil kullanıcıları neden belirsizliğe ihtiyaç duyar? Bu soruya cevap vermek için öncelikle bu tür ifadelerin nerelerde kullanıldığına dikkat etmek gerekir. Bu tür tümcelerin çelişkili veya belirsiz olması aynı zamanda bu ifadeleri anlatım yönünden güçlendirir, hatta akılda kalıcılığını kolaylaştırır. Dolayısıyla bu tür tümceleri edebî metinlerde, atasözlerinde ve deyimlerde örneklemek mümkündür. Ek olarak bu tür ifadeleri edebî metinlerde sıklıkla rastlanması da bir yandan bu tümcelerdeki anlamın kuvvetinin de bir göstergesidir. Bağ (2023: 68) da paradoksun karşıtlık ve çelişkinin bir arada olup kendine göndermeli durum ile birlikte anlamsızlıktan ziyade derin ve zengin bir anlamlılığı ifade ettiği için şairler tarafından edebî bir sanat ve üslup olarak kullanıldığını ve gerçeğe ulaşmak için dilin sınırlarını zorlayarak kapalı ve örtük bir anlam ile ifadenin etkileyici ve güzel olmasını sağladığını söyler. Buradan bakıldığında kendi kendini çürüten varsayım tümcelerinin iki zıt yöne işaret ederek hem doğru hem yanlış olabilmeleri ve bu tür yapıların edebiyatta sıkça kullanılmasının doğru-yanlış zıtlığının etkisiyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Bu da aslında bu ifadelerin anlam ötesinde bir değer taşıdıklarının göstergesidir.

Bağ’ın (2023: 33) çalışmasında paradoks ile paradoksun yakın kavramları olarak tanımlanabilecek *karşıtlık*, *antinomi*, *tezat*, *oksimoron*, *ironi*, *mecaz* ve *çelişki* kavramları, çeşitli ölçütlerle karşılaştırılmıştır. Bu ölçütler esas alınarak *paradoks* ile *kendi kendini çürüten varsayımın* ortaklaşan ve farklılaşan yönlerini ve kendi kendini çürüten varsayımın paradoksa yakınlık derecesini şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

	Paradoks	Kendi kendini çürüten varsayım
Karşıt anlam	+	+
Çelişme	+	+
Asıl maksadı gizleme	+	+
Üçüncü hâlin imkânlılığı	+	+
Bir sözcükte	-	-
Söz öbeğinde	+	-
Tümcede	+	+
Anlamsız görünme	+	+
Kendine gönderme	+	+

Tablo 1: Paradoks ve kendi kendini çürüten varsayım kavramlarının yakınlık derecesi

Tabloda yer alan ölçütler üzerine bir değerlendirme yapılacak olursa her iki kavram da kendini yanlışlayan bir önerme ileri süren çelişkili bir yapıdadır. Bağlamsız bir yapının tutarlılığından veya anlamlılığından bahsedebilmek için bir yargıya ihtiyaç vardır. Dolayısıyla kendi kendini çürüten varsayımın bir yargı bildirmesi, yani sözcük ya da söz öbeğinin üstünde bir yapı olması gerekir. Bu yönüyle paradokstan ayrılır. Bu iki kavramı bir araya getiren en güçlü ölçütler, öncelikle kendine gönderme ile başlar ve ilk bakışta anlamsız görünür. Oysa yukarıda da değinildiği gibi buradaki anlamsızlık bütünüyle yüzeyseldir, her iki kavram da derinde güçlü bir anlamlılık barındırır. Anlamlılık, (doğal) dil kullanıcısının eşleştirdiği dilsel yapı ile dil dışı gerçeklik (gönderge) ve / veya kavramlar arasında olan ilişkisi sonucu ortaya çıkar. Anlamlı veya anlamsız olma durumu dil kullanıcılarına ve çeşitli dil düzlemlerine göre değişiklik gösterebilmektedir (Boz, 2020: 8). Başlangıçta göze çarpan bu anlamsızlık ise çelişkiye, çelişkili ifadeler ise dildeki bir önermenin yalnızca doğru veya yanlış olması gerekirken her ikisini de ifade ediyor olmasına dayanmaktadır. Ancak bu iki kavramın tümceye kattığı üçüncü bir anlam vardır, bu da belirsizlikle gelen bir anlamlılıktır.

2. Bir Metinsellik Ölçütü Olarak Tutarlılık

Bir metnin metin olma özelliklerini gösteren belirli ölçütler vardır. “Bir metni metin yapan şeyler nelerdir? Ne metindir veya ne metin değildir?” soruları sonucunda metnin özellikleri veya daha yaygın kullanımıyla metinsellik ölçütleri için en sık kullanılan sınıflandırma Beaugrande ve Dressler’e aittir. Bunlar; *bağdaşıklık*, *tutarlılık*, *amaçlılık*, *kabul edilebilirlik*, *durumsallık*, *bilgisellik* ve *metinler arasılıktır* (Kerimoğlu, 2014: 237). Bu ölçütler arasında *bağdaşıklık* ve *tutarlılık*, metnin kendi içyapısıyla ilgili ölçütlerdir (Kerimoğlu, 2014: 238). Bağdaşıklık metnin yüzeyinde, dilsel ögeler aracılığıyla görülebildiği hâlde; tutarlılık derin yapıda oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantılar ve tutarlılığı gösteren belirli dilsel ögelerle oluşmaktadır. Bunun nedeni tutarlılığın sadece metinle sınırlı bir özellik değil de okurların anlama süreçlerinin bir neticesi olmasıdır (Aşkın Balcı, 2018: 159).

Dilin anlam taşıyıcısı olma özelliği dolayısıyla tümcelerde okuyucunun algısına uygun anlamlı bir bütünlük aranır. Bu anlamsal bütünlüğün sağlanabilmesi için belli başlı ölçütlerin arasında ifadenin bağlamsal olarak anlamlı olması, ileri sürdüğü düşünce ile çelişmemesi gibi unsurlar da yer alır. Bu durumda *tutarlılık* kavramı ortaya çıkar.

Tutarlılık, kesin süreç ve olayları belli bir işlem olarak yorumlamamızı sağlayan ve hatta bize izin veren dil dışı etkileşim bilgileriyle metinde gerçekleştirilen yazılı metnin değerinin yanı sıra yazarın ve konuşucunun amacını doğru anlamamızı da sağlamaktadır. Daha doğrusu

tutarlılık, metin içindeki belli olayların ve eylemlerin nasıl devam edeceğinin anlamsal ve dizinsel bir göstergesidir (Aşkın Balcı, 2018: 160).

Tutarlılık, metnin içindeki anlam parçalarının akla uygun bir yapı olarak ortaya çıkışındaki kavramların da kabul edilebilirliğini ortaya koyarak metindeki tümceler arası ve metin yapı bileşenlerindeki önermelerin yapısal ilişkileri olarak gösterilmektedir. Aslında kastedilen metnin derin yapısında yer alan “kavramlar” arasındaki ilişkilerdir (Aşkın Balcı, 2018: 159). Yani genel bir ifadeyle metin olma ölçütleri arasında anlamsal bir bütünlüğü esas alan tutarlılık terimi temelde metnin derin yapısı ile ilişkilidir, denebilir.

2.1. Kendi Kendini Çürüten Varsayımların Tutar(lı/sız)lığı

Tutarlılık, bağlam içinde tümceler arasındaki anlam ilişkisi ile ilgilidir. Burada söz konusu kavramı örnekleyen ifadeler sadece birer tümce olsalar da anlamsal olarak kendilerine gönderimde bulunması ve bu noktada bir çelişkinin doğması da tutarlılık kavramını düşündürür. Bir metni tutarlılığı bakımından incelemek, üstyapı olarak genel metin çerçevesinde, metnin tümünü anlamsal olarak değerlendirmek demektir (Günay, 2007: 116). Bu çalışmaya konu olan dil birimi tümcedir ve bu tümceler bir bağlam içinde yer aldığı metinsellik ölçütleri çerçevesinde değerlendirilirken kendilerine gönderimde bulunmaları vasıtasıyla bağlamdan bağımsız olarak bir zihin egzersizi ile de ele alınabilir. Günay’ın (2007: 121) ileri sürdüğü gibi bir metnin tutarlı olması, anlamsal olarak da tutarlı olmasını gerektirir. Başta söylenen bir şey metnin sonunda tam karşıtı bir duruma dönüşmüşse burada anlamsal olarak bir tutarsızlık vardır. Bu düşünceden hareketle kendine gönderimde bulunan bir tümce kendisiyle çelişiyor, yani sunduğu düşüncenin karşıtı bir durumu da içinde barındırıyorsa burada da tutarsızlıktan bahsedilmesi gerektiği düşünülebilir. Bağ (2023: 6) da tümcenin göndermesinin kendisi olması tümcede tutarsızlığı ve çelişkiyi ortaya çıkarır, demektedir.

Öncelikli olarak bir metni tutarlı kılan belli başlı unsurlar vardır. Bunlar *yineleme*, *ilerleme* ve *bağıntılılık* özelliklerinin yanı sıra *çelişkili olmama* şeklinde sıralanmış; çelişkili olmama unsuru şöyle izah edilmiştir: “Aynı zamanda, birbiriyle çelişen fikirlerin bir arada bulunmaması ve metne konu olan göndermelerin, dış dünya gerçekleriyle örtüşmesi, bunlarla belli bir bağlantı içinde olması da gerekmektedir” (Onursal, 2003: 124). Dressler’e göre insanlar farklı sebeplerle, zaman zaman tutarlı ve / veya bağdaşık olmayan metinler kullanabilirler. Bu yüzden metinselliğin ölçütleri arasında, metin alıcılarının davranışları da dikkate alınmalıdır (Dressler’den akt. Lüleci, 2016: 601).

Burada bahsedilen ölçütler anlamdan bağımsız değildir, ancak bu kavramlar doğrusal bir ilişkide de değildir. Yani bir ifadenin çelişkili olması, belirsizlik barındırması ya da hem doğru hem de yanlış olması o ifadeyi anlamsız kılmaz. Bağ (2023: 8) da ifadenin veya önermenin anlamlılık ölçütleri olan *çelişmezlik*, *tutarlılık*, *doğruluk* ve *geçerliliğe* uygun olmamasının anlamsızlık olarak tabir edilmemesi gerektiğini ileri sürer.

Yukarıda genişçe izah edildiği gibi kendi kendini çürüten varsayımların paradoks kavramı ile yakından bir ilişkisi olduğu rahatlıkla ifade edilebilir ancak bu kesinlikle kendini yanlışlayan her ifadenin bir paradoks olduğu anlamına gelmez. Nitekim konunun bu boyutu felsefe ve mantığın sınırları içindedir. Ancak aşağıda yer alan tümceler mantık ve felsefe alanlarının çerçevesi dışında, birer dil malzemesi olarak ele alındığında bu tümceleri barındırdıkları muğlaklık ve çelişki neticesinde *kendi kendini çürüten varsayımlara* örnek olarak göstermek ve yine bu tümceler üzerinden *kendi kendini çürüten varsayımların* tutarlılık ve anlamlılık görünümünü irdelemek mümkündür. Metin kavramı, iletişimin bir unsuru olması sebebiyle incelenmek üzere bir bağlama ihtiyaç duyar.

Bütün genellemeler yanlıştır: Bu ifade ileri sürülen önermenin yanlışlanması bir kendini inkâr etme biçimi olarak değerlendirilebilir. Burada bütün genellemelerin yanlış

olması, kendisi de bir genelleme olan bu tümceyi doğruluktan uzaklaştırmaktadır. Ancak burada bir çelişki doğuran durum, bu yanlışlama hâlinde önermenin doğruluğunun ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla bu önerme yanlış ise bu genelleme doğrudur. Eğer bu önerme doğruysa bu genelleme yanlıştır.

Söz konusu ifade, aşağıdaki örnek iki metinden hareketle bağlam içinde şu şekilde örneklendirilebilir:

...

Bilim adamlarının tespitleri bunlar... Gözü kapalı yapılan her tespit mutlaka yanlış bir tespittir. Gözümüz kapalı tespit yapmayalım... Hele genellemeler hiç yapmayalım...

Demek ki neymiş? Bütün genellemeler bir değilmiş. Göz kapalıyken ve açıkken yapılan genellemeler varmış. Kötü genelleme - iyi genelleme! Öyle olmasaydı zaten yukarıdaki ilk tanımın üçüncü maddesi olmazdı. (Bir işlemin sonucu olan genel kavram, yargı, bilim yasası veya kuram) Bilim olmazdı, yargı / lama olmazdı, trafik, spor karşılaşmaları vb. hiçbir şey olmazdı...

*Bu durumda Niçe'nin sözü (ya da ona atfedilen söz) anlamsız mı oluyor? Hayır tam tersine. **Bu dâhil, demiş başında, bütün genellemeler yanlıştır.** O zaman, bütün genellemelerin yanlış olduğu da yanlıştır. İçlerinde doğrular da vardır, sonucu çıkar. Değil mi? (Akdağ, 2024)*

Yukarıdaki metinde görüldüğü üzere söz konusu tümce bir anlam bütünlüğü içinde, bağlamın diğer önermeleriyle aynı yönde, hatta diğer önermelerin bir izahı şeklinde yer almış; kendi içindeki çelişkisine karşın tutarlı bir görünüm oluşturmuştur.

*Montaigne "bütün genellemeler çürük ve tehlikelidir" diye bir genelleme yapmış. Kendisinin yaptığı bu genellemeyi çürük görmüş olacak ki Alexander Dumas "bütün genellemeler tehlikelidir; bu da öyle" diyerek durumu toparlamaya çalışmış. Genellemeler hakkında atıp tutarken bile genelleme yapmak zorunda olduklarını fark etmiş olacak Friedrich Nietzsche biraz daha toplamaya çalışmış: "**Bu dâhil bütün genellemeler yanlıştır.**" demiş. İnsanlar hakkında genelleme yapmadan sosyoloji mümkün mü? "Türkler İstanbul'u aldı" diye yazan bir tarihçiye, "bütün Türkler mi?" diye sorulur mu? (1000kitap, 2024)*

Bu metinde ise aynı bakış açısıyla kaleme alınmış üç farklı tümce örneklenmekte, kendine gönderimde bulunan her bir tümcenin genelleme kavramının doğal bir çıktısı, hatta sosyolojinin bir gerekliliği olduğu söylenmiştir. Bu düşüncenin benzer bir yapıyla örneklenmesi de bu düşünceyi desteklemektedir. Dolayısıyla bu bağlam içinde de söz konusu yapıdaki bir tümcenin anlamsal bütünlüğün bir parçası olması durumunda tutarlılığının tartışmasız olduğunu söylemek mümkündür.

Kendi kendine gönderimde bulunan tümceler bir bağlamdan ve dolayısıyla metinsellik ölçütlerinden bağımsız olarak ele aldıklarında, bu tümcelerin izahı bir zihin egzersizi olarak değerlendirilebilir. Bu zihin egzersizinin çıkış noktası çalışmaya konu olan müstakil tümcelerin anlamsal olarak kendilerini de kapsamasıdır. Bunun neticesinde de iki doğru ihtimali ortaya çıkmakta ve bu da bir belirsizliği gündeme getirmektedir. Belirsizlikle ilgili olarak konuşmacı ve dinleyici arasındaki ilişki, paylaşılan bilgiler ve ifadenin durumuyla ilgili bazı edimsel etmenler sayesinde ikisi arasındaki gönderim ilişkisi sağlanabilir (Aslan, 2020: 266). Nitekim metnin üretilme amacına uygun olması ve kendisi aracılığıyla aktarılmak istenen iletinin doğru bir biçimde kavranabilmesi için anlam parçalarının bütünlük ve süreklilik oluşturacak biçimde birbirine eklenmesi gerekmektedir (Aşkın Balcı, 2018: 162). Yukarıda ele alınan tümce ile örneklemek gerekirse "Bütün genellemeler yanlıştır." ifadesi konuşucu ve dinleyicinin her ikisinin de bu tümcenin aynı zamanda bir genelleme olduğunu biliyor olması neticesinde kendi kendine gönderim yapabilmektedir.

Hiçbir şey doğru değildir: Castagnoli (2207: 13), Maskie'nin kendini çürütme mantığına ilişkin değerlendirmelerini ele alır ve "Nothing is true." tümcesinden hareketle

mutlak kendini çürütme diye adlandırdığı bir türü çözümlendiğini söyler. Buna göre Markie “hiçbir şey bilmediğimi bilmem (veya hiçbir şeyin doğru olmadığının doğru olması)” ifadesini formüleştirecek bu formdaki her önermenin kendini çürüttüğünü ortaya koyar. Açıköz (2019: 24) ise söz konusu tümcenin çelişkili durumuna felsefi bir değerlendirme ile şöyle değinmiştir: “Örneğin ‘bütün şeyler yanlıştır’ bütün diğer şeylerle birlikte bu formüle şüphecilere göre kendisini de yanlıştır. Çünkü kendisi de bütünün içinde bir parçadır. Yine, gerçekte bir önceki formülün değişik ifade versiyonu olan ‘hiçbir şey doğru değildir’ formülü de kendini yanlıştırdığından şüpheciler tarafından dikkate alınmaz. Çünkü eğer ciddiyetle dikkate alınacak olursalar; bilgi nesnesi hakkında ama onama ama ret konumunda herhangi bir hüküm vermek mümkün olmayacaktır”.

Anlamsal olarak değerlendirildiğinde bu önerme doğru ise tümcedeki bilgi yanlıştır. Diğer taraftan önermeyi yanlış kabul etmek aynı zamanda doğruluğunun da göstergesidir. İfade, bir bağlam içinde şöyle örneklendirilebilir:

Nietzsche bildiğimizi düşündüğümüz her şeyin yalan yanlış olduğunu, hiçbir şeyin doğru olmadığını çok farklı şekillerde, tekrar tekrar söyler, fakat yine de bir şeyin, ancak onun ne olduğunu söyleyebilmemiz durumunda doğru -en azından kendisini betimlemenin araçlarına sahip olmadığımız bir gerçekliğe tekabül etme anlamında doğru- olacağını bildirir. O, bütünüyle farklı bir hakikat telakkisi, cümlelerin deneyimin düzenlenmesi ve öncelenmesi ölçütüne göre daha iyi veya daha kötü âletler olduklarını ortaya koyan pragmatik bir doğruluk anlayışı geliştirmiş olmasına rağmen, müteakibiyetçi doğruluk görüşüne hâlâ inanmaya devam ediyordu. Yani kendisini bu yeni teoriyi kabul etme durumuna taşıyamadı ve eleştirmeye koyulduğu bir hakikat ve gerçeklik telakkisinin kurbanı oldu; başka bir deyişle, sağduyu, bilim ve felsefenin yorumlar, bildiğimizi söylediğimiz her şeyin bir yorum olduğunu söylerken, kendisinin de, çıplak hakikat yerine, bir yorum önermekte olduğunu göremedi. (Danto, 2002)

Yukarıdaki metinde yer alan “hiçbir şeyin doğru olmadığı” önermesini doğru kabul etmek anlamsal olarak ifadenin kendisinin de yanlış olduğunu düşündürmektedir. Nitekim bağlamsal bütünlükte de yazar ifadenin kendisiyle çeliştiğine işaret etmektedir.

Bir bağlam içinde buldukları takdirde tutarlı olarak değerlendirilebilecek şu önermeleri metinsellik ölçütleri kapsamı dışında, müstakil bir incelemeyle, zihin egzersizi ile ele almak da mümkündür:

Bütün Giritliler yalancıdır: Yukarıdaki tümce ile benzer bir çerçevede bu kavrama örnek olarak sunulabilecek bir diğer ifade Epimenides paradoksunun temelini oluşturan “Bütün Giritliler yalancıdır.” tümcesidir. Tümce tüm Giritlilerin yalancı olduğunu ileri sürerken Epimenides’in bir Giritli olması önermeyi yanlışlayan, çelişkili bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sayfada yazarlar yanlıştır: Bu sayfada yazarların yanlış olması, söz konusu tümceyi de yanlışlamakta ancak bu durum tümcenin ileri sürdüğü ifadeyi doğrulamaktadır. Bu da önceki örneklerle paralel bir çelişkili durum oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle eğer bu önerme doğru ise bu sayfada yer alan bu tümce yanlıştır, ancak önerme yanlış ise bu tümce doğrudur.

Bu cümleye inanmak için hiçbir neden yok: Bu ifade de söz konusu kavramı örnekleyen tümcelerden biridir. Bu ifadeye göre önerme doğruysa, yani eğer bu tümceye inanmak için bir neden yoksa bu önerme bu tümceye inanmamız için yeterli bir nedendir.

Dilin imkânlarının anlatımı kuvvetlendirme gücü sayesinde bu tür örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Elbette bu ifadelerin çelişkili olduğu açıktır, ancak bu tümceleri yalnızca çelişkili olarak değerlendirmek yeterli değildir. Her birinde tümce ve tümcenin kendine gönderimi, anlamsal olarak birer muğlaklığın varlığı açıktır. Bu tür ifadelerin kendilerine kendilerini inkâr eden gönderimlerde bulunmaları bu tümceleri biçimce tutarsız bir görünüme

yaklaştırır. Ancak bu tutar(lı/sız)lık, anlamsızlık demek değildir. Çünkü her bir ifade, bir yanışa ve doğruya işaret eder.

Sonuç

Bu çalışmada kendisine gönderimde bulunan ve bunun neticesinde kendisiyle çelişen bir anlam ortaya koyan tümceler konu olarak işlenmiştir. *Self-refuting idea* olarak adlandırılan, biri göz ardı edildiğinde diğeri doğru görünen iki yönlü bu ifadeler *kendi kendini çürüten varsayımlardır*. Bir diğere ifadeyle kendine gönderimde bulunan ve hangi açıdan bakılırsa bakılsın ileri sürdüğü önermeyi yanışılayan bu tümceler doğru kabul edildiğinde yanışa, yanlış kabul edildiğinde ise doğruya işaret etmektedir. Bu da anlamsızlıktan ziyade metne bir anlatım gücü kazandırmaktadır.

Çalışmada öncelikli olarak kendi kendini çürüten varsayımlar, çeşitli ölçütlerle paradoks kavramı ile karşılaştırılmıştır. Buna göre;

- karşıt anlam içermeleri, çelişkili olmaları, asıl maksadı gizlemeleri, belirsizlik taşımaları ile üçüncü hâlin imkânlılığı ilkesi, anlamsız görünmeleri, sözcük boyutunda örneklenmemeleri ve kendine gönderimde bulunmaları bakımından benzerlikleri;

- paradoks söz öbeği düzeyinde görülebilirken kendi kendini çürüten varsayımların ortaya çıkabilmesi için bir yargıya ihtiyaç duyması iki kavramın ayrılığını ortaya konulmuştur.

Dilbilgisel açıdan kusursuz görünen bu ifadeler anlamsal olarak bir belirsizlik taşır. Ancak bu belirsizlik, tümceye metinsellik ölçütleri bakımından bir tutarsızlık görüntüsü verirken bir anlamsızlık ifade etmez. Yani bir tümcenin dilbilgisel açıdan kurallara uygunluğu daima anlamsal bir netlik ya da mutlak bir doğru sağlamak için yeterli olmayabilmekte, bu durumda ifade tutarsız gibi görünebilmektedir.

Bu ifadeler taşıdıkları anlatım gücü sayesinde bir edebî sanat olarak veya bir dilin toplumsal hafızasını simgeleyen atasözleri ve deyimlerinde kullanılabilir. Bu da bir şiirin ya da dilden dile aktarılan büyük bir tecrübenin anlatımında kullanılan bu tür ifadelerin biçimce tutarsız görünseler de anlamsız olmadıklarının göstergesidir.

Yukarıda değinilen çıkarımlar vasıtasıyla bu türlü yapılar paradoksal bir çerçevede değerlendirilebilir. Bu durumda paradoks kavramıyla yakın ilişki içinde olan *karşıtlık*, *antinomi*, *tezat*, *oksimoron*, *ironi*, *mecaz*, *çelişki* kavramlarının yanında Türkçesi *kendi kendini çürüten varsayımlar* şeklinde önerilebilecek *self-refuting ideas* kavramını da söylemek gerekmektedir.

Bu tümceler ileri sürdüğü önermeyi inkâr ederken şeklen tutarsız görünseler de bir belirsizliğin ardında, görünen anlamın ötesinde bir doğruluğu ya da yanlışlığı ifade etmekte, yani bir hakikati ortaya koymaktadır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

1000kitap (2024, Mart 12). <https://1000kitap.com/bu-da-dahil-butun-genellemeler-yanlistir-nietzsche--293099?hl=tr>

Açıköz, H. M. (2019). Sextus empirikus ve karşıtları örneklerinde mantık ve şüphe ilişkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 15-29.

Akdağ, B. (2024, Mart 12). Genellemeler üzerine. <https://blog.milliyet.com.tr/genellemeler-uzerine/Blog/?BlogNo=594333>

Aslan, E. (2020). Belirlilik. E. Boz (Ed.), *Türkçede Dilbilgisel Ulamlar* içinde (259-281. ss.), Gazi Kitabevi.

Aşkın Balcı, H. (2018). *Metindilbilimin ABC'si*. Say Yayınları.

Bağ, R. L. (2022). Türkçede paradoks. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 80-92.

Bağ, R. L. (2023). *Türkçede paradoks (teori ve inceleme)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Boz, E. (2017). Terim biliminin sorunlarına dair. *Türk Dili Yılı Armağan Kitabı* içinde (229-237. ss.), Türk Dil Kurumu Yayınları.

Boz, E. (2020). Dilbilgisel ve dilbilgisi dışı kavramları üzerine. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, (1), 1-11.

Castagnoli, L. (2007). Everything is true - everything is false: Self-refutation arguments from Democritus to Augustine. *Antiquorum Philosophia*, (1), 11-74.

Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.

Danto, A. (2002). *Nietzsche - Hayatı, eserleri ve felsefesi*. (Çev: A. Cevizci), Paradigma Yayınları.

Durhan, G. (2019). Bir mantık problemi olarak paradoks. *Mantık Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 21-37.

Durmaz, C. (2014). *Russell paradoksu temelinde 20. yüzyıl paradoksları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ferhat, N. (2017). Çelişkinin devinimi. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, (24), 177-194.

Günay, D. (2007). *Metin bilgisi*. Multilingual Yayınları.

Hacınebioğlu, İ. L. (2006). Bir düşünce ve mantık problemi olarak paradoks. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (7), 105-120.

Karaman, B. İ. (2009). Terim oluşturma yöntemleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 57(2), 45-59.

Kerimoğlu, C. (2014). *Genel dilbilime giriş*. Pegem Akademi.

Kıran, Z. & Eziler Kıran, A. (2013). *Dilbilime giriş*. Seçkin Yayınları.

Lüleci, M. (2016). Edebî metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık: “Sisler Bulvarı”, “Tutunamayanlar” ve “Müthiş Bir Tren” örneğinde Türk edebiyatına metin dilbilimsel bir yaklaşım. *Turkish Studies*, 11(4), 595-634.

Onursal, İ. (2003). Türkçe metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık. A. Kıran, E. Korkut, S. Ağıldere (Yay. Haz.), *Günümüz Dilbilim Çalışmaları* içinde (121-132. ss.), Multilingual Yayınları.

Putnam, H. (1981). *Reason, thruth and history*. Cambridge University Press.

Raymond, M. S. (2006). Self-reference in all its glory. T. Bolander, V. F. Hendricks, S. A. Pedersen (Ed.), *Self-Reference* içinde (151-163. ss.), Center for the Study of Language and Information.

Tarski, A. (1944). The semantic conception of truth. *Philosophy and Phenomenological Research*, 4(3), 341-376.

EXTENDED ABSTRACT

Language is responsible not only for complying with grammatical rules but also for providing semantic integrity. However, sometimes a sentence may contradict itself semantically even if it is a grammatically perfect sentence. Such sentences are context-independent sentences that refer to themselves, thus distorting the concepts they represent. The expression “kendi kendini çürüten varsayım” can be used in Turkish for such sentences, which are called self-refuting ideas. Although the statement kendi kendini çürüten varsayım is a linguistic discourse, it is an inevitable fact that it is also related to philosophy and logic. However, in this study, the sentences discussed under this concept are semantically evaluated in a linguistic context.

The most important feature of self-refuting ideas is that the sentence contradicts itself. In this respect, it can be said that such sentences show similar characteristics to the concept of paradox. These features are generally contradictory and uncertain. For instance, the Epimenides (Liar / Cretan) Paradox is based on the premise that “All Cretans are liars.” Since the owner of the statement is Cretan, if this statement is true, inevitably, the speaker’s statement is also wrong. Even if the statement is accepted as false, the proposition will be true. This paradox is also self-refuting. It is possible to increase the number of such examples.

The basis of the study is to reveal the relationship between self-refuting ideas and coherence, which is one of the criteria of textuality. To ensure semantic integrity, certain criteria include elements such as the expression being contextually meaningful and not contradicting the idea it proposes. In this case, the concept of consistency comes to life. Consistency is concerned with the semantic relationship between sentences in context. It is necessary to consider the context when evaluating the consistency of a statement, but its reference is sufficient to meet the criterion.

To ensure consistency in a text, certain elements must be present. These include repetition, progression, relatedness, and adherence to the principle of non-contradiction. While statements that do not comply with the principle of non-contradiction may appear formally inconsistent, this does not render them meaningless. As such, it would be inaccurate to claim complete inconsistency in such cases.

The fact that such sentences are contradictory or ambiguous also strengthens these expressions in terms of expression and even makes them easier to remember. Therefore, it is possible to exemplify such sentences in literary texts or proverbs and idioms. In other words, the frequent occurrence of such expressions in literary texts is also an indication of the strength of the meaning in these sentences.

To summarize everything with an example;

All statements that make broad generalizations are inherently false: *It would be correct to consider the negation of the proposition put forward in this statement as a form of self-denial. This particular statement, which is also a generalization, is negated by the fact that all generalizations are deemed false. However, the situation that creates a contradiction here is that the truth of the proposition emerges in this case of negation. Thus, if this proposition is proven to be false, it would make this specific generalization true. On the other hand, if this proposition holds, then this same generalization becomes false.*

Although these sentences appear to be formally inconsistent while denying the proposition they put forward, they express a truth or falsehood behind an ambiguity, beyond the apparent meaning, that is, they reveal truth.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE YAZI DİLİNİ OLUŞTURAN AĞIZ VE MÜELLİFLERİN KİMLİĞİ MESELESİ*

 Himmet BÜKE**

ÖZET

11. yüzyıldan itibaren Anadolu coğrafyasına gelen Oğuzlar konuştukları Türkçenin burada bir yazı dili hâline gelmesi sürecinde siyasi, kültürel ve sosyal anlamda birtakım zorlu süreçleri yaşamışlardır. Türkçe yazılan ilk eserler 13. yüzyıldan itibaren kendini göstermeye başlamış, devam eden 14. ve 15. yüzyıllarda ise en verimli dönemini yaşamıştır. Yunus Emre'nin nerede yaşadığı, Hoca Mesud ve Kul Mesud'un aynı şahsiyetler olup olmadığı, Ahi Evren'in, Âşık Paşa'nın, Dehhanî'nin, Şeyyad Hamza'nın kimliği, karışık lehçeli eserlerin müelliflerinin etnik mensubiyeti gibi meseleler yıllarca tartışılmıştır. Bu çalışmada bazı eserlerdeki çok yaygın olmayan, belirli bir bölgeye veya ağıza özgü olabileceği düşünülen sözcüklerden hareketle bu konuda bir fikir ortaya konulmaya çalışılacaktır. Müellifler eserlerini yazarken genel anlamda yaygın sözcükleri kullanırken bazı bölgesel ifadeleri de eserlerine yansıtabilmektedir. Çalışmada bu sözcüklerden ya da söz kalıplarından yola çıkarak konuyla ilgili bir tartışma alanı açılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, ağızlar, derleme, müellif

Identity Matter of Dialects and Authors Constituting the Written Language in The Old Anatolian Turkish

ABSTRACT

The Oghuz that came to Anatolia during the eleventh century faced certain political, cultural and social difficulties at the point of transforming the spoken Turkish into a written language. The initial works written in Turkish began to appear since the 13th century and had their best period during the 14th and 15th centuries. Matters such as where Yunus Emre lived, whether Hodja Mesud and Kul Mesud were the same person or not, identities of Ahi Evren, Âşık Pasha, Dehhanî and Şeyyad Hamza, and ethnic affiliation of the authors of mixed-dialect works have been discussed for years. This study will try to put forward an idea on this matter based on words that are not so common and are thought to be specific to an area or dialect in certain works. When writing their works, authors use common words in general. They may also use specific regional expressions in their works. The present study aims to create an area of discussion about this matter based on these words or word patterns.

Key Words: Old Anatolian Turkish, dialects, compilation, author

* Bu makale, 20-22 Ekim 2022'de gerçekleştirilen 14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunulan ve bildiri kitabında basılmayan bildirinin genişletilmiş biçimidir.

** Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Burdur / TÜRKİYE, himmatbuke@mehmetakif.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Büke, H. (2024). Eski Anadolu Türkçesinde yazı dilini oluşturan ağız ve müelliflerin kimliği meselesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 547-563. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1437529>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 15 Şubat / February 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 26 Mart / March 2024

Giriş

Eski Anadolu Türkçesi (= EAT) bugünkü Türkiye Türkçesinin temelini teşkil eden, Türkçenin Anadolu coğrafyasında oluşmuş, ileride Batı Türkçesi olarak adlandırılacak 12-15. yüzyıllar arasındaki yazı dilinin adıdır. Bu dönem Türklerin Anadolu coğrafyasını yurt tutma süreciyle eş zamanlı bir seyir izlemekle beraber yazı dilinin oluşumu dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik durumundan etkilenmiştir. 11. yüzyılda Anadolu'da Türk devlet yapısının teşekkül etmesi ve bununla birlikte özelde Horasan ve Maverâünnehir, genelde Türkistan coğrafyasından yoğun Oğuz göçlerinin başlaması bir yazı dili gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. 13. yüzyıl sonunda fiilen sona eren Selçuklu idaresi yerini Anadolu'nun farklı bölgelerinde kurulan beyliklere bırakmış, Anadolu'daki Türk nüfus yoğunluğu ve siyasi hâkimiyeti kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Selçuklular Dönemi'nde bürokrasi ve edebiyat dili olamayan Türkçe kurulan beyliklerle beraber bir yazı dili olmaya başlamış ve bu dönemde çeşitli konularda pek çok telif, tercüme ve uyarılma eser yazılmıştır. Bu dönem Türk dili tarihinde Oğuz lehçesini esas alan bütünleşmiş bir yazı dilinin oluşma dönemi olarak kabul edilir (Korkmaz, 2009: 64). Bu yeni yazı dilinin nasıl ve nerede oluştuğu meselesi günümüzde farklı araştırmacılar tarafından çeşitli yazılarla ele alınmışsa da buna dair henüz bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bu yazı dilinin Anadolu dışında Oğuzların geldiği coğrafyada mı yoksa Oğuzların Anadolu'ya gelmelerinden sonra Anadolu'da mı oluştuğu sorusu netlik kazanmış değildir. Eğer Anadolu'da oluşan bir yazı dilinin varlığı kabul edilirse bu yazı dilinin temel aldığı, bu yazı diline kaynaklık eden bir ağız veya ağızlar olması da gerekmektedir. Karahan, eğer bu yazı dili Anadolu'da meydana gelmişse kaynak ağızı Anadolu'da aramanın anlamlı olabileceğini ve bu ağzın yazı dilinin oluştuğu kültür merkezinde konuşulan ağız olması gerektiğini ifade eder (Karahan, 2013: 220). Ercilasun (2001: 439) ise Oğuz ağzına dayalı bu yeni yazı dilinin oluşmasında Orta Anadolu'ya dikkat çekerken özellikle Kırşehir ve Babaî ailesinin önemli bir yeri olduğuna işaret eder.

EAT'nin oluşumunda Anadolu'da henüz konuşma dili Oğuzcanın ağızlarından birinin bu yazı diline kaynak teşkil etmesi, temel oluşturması gerekmektedir. Mansuroğlu, Anadolu'da Türkçe yazılırken umumi bir yazı dili bulunmadığını yerli konuşmalardan faydalandığını ifade ederek bu yeni yazı dilinin temel çıkış noktasının Anadolu kaynaklı olduğunu düşünür (Mansuroğlu, 1951: 217). Akar (2011: 26) ise bu yazı dilinin henüz ölçünleşmediğini, farklı ses ve yapı özelliklerine sahip, Arap alfabesi ile uyum problemleri yaşayan ve bunu yaklaşık iki yüzyıl sürdüreceği olan "ağızsız" bir yazı dili olduğunu belirtir. Gülsevin de Eski Anadolu Türkçesi eserlerinin aslında kendi döneminin ağızlarının yazıya geçirilmiş biçimleri olduğunu ifade etmektedir (Gülsevin, 2009: 42). Şu durumda EAT'nin oluşumuna kaynaklık eden tek ağız esas alınmış olabileceği gibi birden fazla ağzın bu yazı dilinde kullanılmış olabileceğine dair güçlü deliller ve görüşler vardır. Dolayısıyla bu dönemde standarda kavuşmamış bir yazı dilinin olduğu konusu genel bir kabuldür. Dönem Anadolu'sunda farklı kültür merkezlerinin bulunması yazı dilinde standarda ulaşamamanın sebeplerinden sadece biridir. Her kültür merkezi ve bu merkezin bağlı olduğu siyasi otorite müellif ve müstensihlerin yazı dilini dolaylı olarak yönlendirmiş veya etkilemiştir. Özellikle Aydın, Kütahya, Denizli, Muğla ve Kastamonu gibi beylik merkezleri bu anlamda ön planda yer almaktadır. Erdem'in ifadesiyle 13.yy.dan itibaren başlayan süreç içerisinde yazı dilini besleyen ağızlar, aslında büyük oranda kültür ve siyasi merkezlere göre değişmiş, bu merkezler neredeyse yazı dili de oraya göre şekillenmiştir (Erdem, 2006: 91). Karahan ise yazı diline esas olan bu ağzın diğer ağızlardan farklı olmasının sebebini kültür ve siyaset merkezlerinde yaşayanlar tarafından kullanıldığı için statü kazanmış olmasına ya da herhangi bir sebeple imtiyazlı bir durumda bulunmasına bağlar (Karahan, 2000: 1). Yani otoritenin bulunduğu merkezde hâkim olan ağız yazılan eserin dilini de şekillendirmiştir denilebilir. EAT metinlerinin oluşum devrinde bu durumun bariz bir biçimde

örneklerinin görüldüğü ve eserlerdeki farklı dil/yazım özelliklerinin bu motivasyonla ortaya çıktığı düşünülebilir.

Korkmaz, Eski Anadolu Türkçesi alanına giren pek çok eserin, dil özelliklerine bakıldığında Oğuzcaya dayanan temel ortaklık dışında ses, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından birtakım ağız ayrılıklarının bulunduğunu belirtmektedir (Korkmaz, 2007: 90). Bugüne kadar yapılan pek çok çalışmada bu dönem eserlerinin ağızlarla ilişkisi genel olarak ses ve şekil bilgisi temelinde yapılmıştır. Fonetik ve morfolojik ölçütlerle yapılan bu çalışmalar döneme ilişkin birtakım önemli verileri bize sunmaktadır. EAT Dönemi'nde günümüzdeki anlamda standart bir yazı dilinden bahsedilemeyeşi ve eserden esere az çok değişebilen imla ve dil özellikleri, bazı araştırmacıların ilgisini uyandırmış ve eserlerdeki müstensih hatası sayılamayacak olan bu birtakım farklılıkların ağız özellikleri olabileceği kanaatine varılmıştır (Akyıldız Ay, 2021: 291). Bu farklı ağız özelliklerinin tespiti yazılı metinler üzerinden yapılabilmekte, yazı dilini oluşturan bu temel ağzın hangi bölge ve boy ağzı olduğu ancak bu yöntemle araştırılabilmektedir. Tabii bu konuda bazen metinler de tek başına yetersiz gelebilmekte, bazı yöntem ve veri sınırlılıkları ile karşılaşılabilmektedir. Develi, 13.-15. yüzyıllarda Anadolu'da üretilen Türkçe metinlerdeki ağız özelliklerini tanımlayıp isimlendirmenin bazı güçlükleri olduğunu ifade ederek bunları üç madde hâlinde özetler ve bugünkü anlamda çok fazla alt ağızlara inebilen bir diyalektoloji çalışmasına imkân vermediğini söyler (Develi, 2002: 119, 2008: 213). Duman ise "*Örnek alacağımız metinlerin yazılış yerleri ile yazar veya müstensihlerin ağız bölgelerini önceden biliyor olsaydık, örneklerimizi daha kolay biçimde belli ağızların özellikleri olarak belirleyebilirdik*" diyerek bu durumun diğer bir sınırlılığına dikkat çekmektedir (Duman, 2012: 56). Şu durumda eserlerdeki yazım kusurlarının niteliği, müelliflerin etnik kimliğinin belirsizliği, o dönemde kurulan ve bu eserlerin yazılmasını destekleyen beylikler hakkında bilgilerin yetersizliği, bazı eserlerin yazıldığı bölgelerin bilinmemesi, dönemin koşulları nedeniyle eser üreten entelektüel kesimin yer değiştirmesi, bazı eserlerin müellif hatlarının günümüze ulaşamaması, yazı dilinin yeni oluşmaya başlaması gibi pek çok durum EAT'yi oluşturan ağız veya ağızların hangileri olduğu konusunun çözümünü sınırlandırmaktadır.

EAT'nin yazı dili olmasını sağlayan ağız veya ağızların hangisi olduğu meselesi çözülebilir mi? Fonolojik ve morfolojik çalışmalar bu soruya belli bir noktaya kadar cevap vermiştir; fakat net ve kesin bir kanıya varıldığı henüz söylenemez. Yapılan son çalışmalar birden fazla ağız grubunun varlığını kabul etmiş durumdadır. Müellif veya müstensihlerin kendi ağız özelliklerini bu eserlere bazen yoğun bazen de kısmen yansıttıkları fikri kabul edilmektedir. Aynı dönemde yazıldığı kabul edilen eserlerde aynı sözcük için farklı yazım özelliklerinin benimsenmesi, bazı ikili kullanımı olan sözcüklerdeki tercih durumu bize bazı ipuçları sunabilmektedir. Hatta bu konuda Erdem, Şeyyad Hamza, Sultan Veled, Âşık Paşa, Hoca Dehhanî, Ahmed Fâkih ve Gülşehrî gibi EAT yazı dilinin ilk eserlerini veren müelliflerin Konya ve havalisinde yetişmiş; doğal olarak oranın ağzıyla konuşan insanlar olduğunu iddia eder (Erdem, 2005: 57). Adı geçen bu müelliflerin bahsedilen coğrafyaya ne zaman gelip yerleştikleri meselesi bu konuyla ilgili bir sorunu teşkil eder. Bir ağız özelliğinin kişinin konuşma ve yazı dilinde etkin olabilmesi belirli bir süreç gerektirdiği diyalektolojik çalışmalarla ortaya konulmuştur. Bu dönemde yukarıda bahsedildiği gibi Türkistan coğrafyasından pek çok isim Anadolu'ya gelmiştir. Hatta Altınordu ve Memluk sahalarından da gelenlerin olduğu bilinmektedir (Peacock, 2023: 192). Dolayısıyla Erdem'in isimlerini zikrettiği kişilerin Türk etnik kimlikleri ve Anadolu Türk'ü olma süreçleri hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Karahan ise ilk müelliflerin Konyalı, Kırşehirli olması yazı dilinin bu yöre ağızları temelinde ve bu yörelerde teşekkül ettiği düşüncesini akla getirebileceğini; ancak Konya ve Kırşehir yöresi ağızlarında, EAT'nin en önemli özelliği olan

ünlü yuvarlaklaşması görülmemesinin de bu düşünceyi zayıflattığını ifade eder (Karahana, 2006: 8-9).

Bugünkü Türkiye Türkçesi ağızları referans alınarak tıpkı fonolojik ve morfolojik çalışmalarda olduğu gibi söz varlığı üzerinden EAT Dönemi müelliflerinin kimliği konusunda bir sonuca varmak veya bir fikir ortaya koymak mümkün müdür? Ağızlardaki söz varlığı şüphesiz çok zengin ve çeşitli olmakla birlikte bazı sözcüklerin sadece belli yörelere özgü kullanıldığı, sadece belirli bir bölgede tanıklandığı bilinmektedir. Bu sebeple canlı dil örneği olan ağızlar, yazı dilinin ölçünlü yapısı içinde yer alamamış türlü ses, yapı ve sözlük ögesini bünyesinde taşıdığı için dil sorunlarının çözümünde de ilk başvurulacak alan olarak görülmektedir (Akar, 2011: 24). EAT müelliflerinin aradan geçen yüzyıllar içerisinde netliğini kaybeden kimlikleri, katmanlaşan ve menkıbeleşen hayat hikâyeleri bugün onlar hakkında bir biyografi inşasını güçleştirmektedir. Eldeki tarihi kayıtların yetersizliği, var olan kaynakların ise yakın dönemlerde yazılmış olması onların eserleri üzerinden yapılacak detaylı dil çalışmalarının önemini bu bakımdan arttırmaktadır.

Bu dönem müellif veya müstensihlerinin kendi ağız özelliklerini ve ağızlara ait söz varlığını eserlerine yansıtmış olmaları –eser tercüme bile olsa- gerçeklikten uzak değildir. Diğer taraftan yukarıda bahsedilen yöreye özgü bazı sözcükler ya da bugün bazı ağızlarda var olup diğer ağız bölgelerinde kullanılmayan sözcüklerin bu konuda bir yöntem ve ölçüt oluşturabileceği kanaatini ortaya çıkarır. Çalışmada fonolojik ve morfolojik verilerden ziyade sadece söz varlığı esas alınarak bir değerlendirme ve tartışma alanı açmak düşüncesiyle eserlerdeki bazı sözcüklerin bugünkü Türkiye Türkçesi ağızlarından hareketle hangi bölgelerde yoğunlaştığını tespit edilecektir. Dönem eserlerinde yer alan bazı isim ve fiillerden o dönemin standart kullanımı dışında olan ve her eserde bulunmayıp sadece belli müelliflerin eserlerinde bulunan sözcükler üzerinde durulacaktır. “açuk, ancılayın, arı/aru, boyun, eyelük, gizlü, gönlek, ıldırım, irte, karı, karanu, semüz, taşra, tatlu, yalunuz vd.”, “belür-, dindür-, dönder-, götrül-, irgür-, sı-, uyı-, yil- vd.” gibi hemen hemen her eserde görülebilen isim ve fiiller dışında çalışmada daha nadir görülen isim ve fiillerden bazı örnekler esas alınmıştır. Bu leksik ölçütler mümkün olduğunca sınırlı eserlerde görülen verilerden elde edilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle *Tarama Sözlüğünde* çok az eserde tanıklanan sözcükler tercih edilmiştir. Örneğin *Yusuf u Züleyha*, *Işk-nâme*, *Süheyl ü Nevbahar* gibi eserlerde geçen “oñul-” (şifa bulmak, iyileşmek) fiili *Tarama Sözlüğünde* 36 ayrı eserde tanıklanmıştır, *Yusuf u Züleyha*’da geçen “kavla-” (Kovlamak; zemmetmek, gıybet etmek) fiili ise sadece bir eserde tanıklanmıştır. Bu sözcükler *Derleme Sözlüğü*’nde taranmış, birden fazla anlamı olan sözcüklerin sadece eserde geçtiği anlama uygun olan biçimi çalışmaya dâhil edilmiştir. Örneğin “kırnak” sözcüğü Şeyyad Hamza tarafından yazılan *Yusuf u Züleyha* adlı eserde “cariye, halayık” anlamlarında kullanılmıştır. Bu sözcük Isparta’da “alınan” ve “becerikli”, Afyonkarahisar’da “oyunbozan, kalleş”, Bursa’da “arılardan üçüncü oğlu”, Bilecik’te “ağaçsız, çıplak ve taşlı tepeler” gibi anlamlara da gelebilmektedir. Eserdeki anlama uygun kullanım sadece Gâvur ve Berit yürükleri –Maraş (Buyrukaltı, uşak, hizmetçi) ve Sansa *Saimbeyli –Adana’da (Cariye) kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu sözcüklerin *Derleme Sözlüğü*’nden anlamca en uygunlarının seçilmesi dışında fonetik olarak da birebir aynı biçimini korumuş olanları tercih edilmiştir. Sözcüklerin ilk verilen anlamı eserlerde geçen biçimi, ikinci verilen anlamı ise *Derleme Sözlüğü*’ndeki karşılıklarıdır.

Değerlendirme

Yusuf u Züleyha (Şeyyad Hamza)

çokraş- : Fokurdamak.

çokraş- : Toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek. (Nevşehir)

dıñ dur- : Sükût etmek, ses çıkarmamak.

dıñ : Saklı, gizli olarak dinlenen söz. (Oğuz - Acıpayam –Denizli)

dümük- : Bir işle meşgul olmak, oyalanmak.

dümük- : Bir işle ilgilenmek. (Tosya –Kastamonu, Ermenek –Konya)

ırğa- : Sallamak.

ırğa- : Sarsmak, sallamak. (Nefsiköseli -Görelle –Giresun)

kavla- : Zemmetmek, çekiştirmek.

kavla : Söz getirip götürmek. (-Maraş)

kırnak : Cariye, halayık.

kırnak : Buyrukaltı, uşak, hizmetçi (Gâvur ve Berit yörükleri –Maraş)

Cariye (Sansa *Saimbeyli –Adana)

tarık- : Müteessir olmak, üzölmek.

darık- : Canı sıkılmak, bunalmak, rahatsız olmak, sıkıntılı vakit geçirmek, hiddetlenmek. (*Düzce –Bolu, Gümüşhane, Cinis *Aşkale –Erzurum, *Refahiye çevresi –Erzincan, Gaziantep, Adana, Osmaniye)

tegek : Tevek, üzüm asması, bağ kütüğü.

tegek : Üzüm kütüğü. (*Gelendost –Isparta, Erkinis*Yusufeli –Artvin, Cenciğe –Erzincan, *Afşin ve köyleri-Maraş, Hacıilyas *Koyulhisar –Sivas)

tulaz : Aciz, derbeder.

tolaz : Başboş, işsiz güçsüz, serseri. (Diyarbakır, *Milas –Muğla)

yoklu : Yoksul, fakir, muhtaç.

yoklu : Yoksul. (Afşar, Pazarören *Pınarbaşı –Kayseri, *Mut ve köyleri –İçel)

Dehhanî Manzumeleri

çal- : Vurmak

çal- : Dövmek, vurmak; (Erzincan ve yöresi, Erzurum, Kırşehir)

Çarh-nâme (Ahmed Fakih)

ini : Küçük kardeş.

ini : Kayınbirader. (Hacılar, Uluğbey *Senirkent, *Şarkikaraağaç –Isparta, *Bucak –Burdur, Dedeköyü *Çal –Denizli, *Bergama –İzmir, -Samsun, -Yozgat, *Bor –Niğde, -Konya ilçe ve köyleri, Misis –Adana, Teniste, *Anamur, *Mut –İçel, *Alanya, Bağyaka *Finike –Antalya, *Ula, Ahiköy, Yerkesik, *Milas, *Fethiye ve köyleri –Muğla)

iti : Keskin.

iti : Keskin (bıçak için). (Azeri köyleri –Amasya, Zellige, *Iğdır –Kars, *Erciş –Van, -Bitlis, Kerkük)

usañ : Gafil, gevşek, tembel.

osañ : Umursamaz, iş yapmaz (Tavas, Denizli)

Kitabu Evsaf-ı Mesacidi's-Şerife (Ahmed Fakih)

döy- : Katlanmak, tahammül etmek.

döy- : Sabretmek, tahammül etmek, dayanmak. (Çorum, *Bor –Niğde, Yozgat çevresi, Konya)

koldaş : Yardımcı.

koldaş : Bir işi beraber yapan kimseler, ortak. (*Sandıklı –Manisa, Özbek göçmenleri – Trabzon)

sendire- : Sendelemek, sarsılmak.

sendire- : Düşecek gibi olmak, sallanmak, sendelemek. (Çığırı *Dinar –Afyon, İğdecik –Isparta, Güney *Yeşilova –Burdur, Oğuz *Acıpayam, Bereketli *Tavas –Denizli, *Bozdoğan –Aydın, Saray –Kütahya, Ağlı *Küre –Kastamonu, *İskilip –Çorum, *Bor –Niğde)

uçun- : Uçmak (beniz)

uçun- : Sakınmak, çekinmek, korkmak. (*Bozdoğan –Aydın, *Ödemiş –İzmir, İğneciler *Mudurnu –Bolu, *Ermenek –Konya, Masara *Mut –İçel)

Uykuda ya da uyanırken birdenbire korkmak, korkarak bağırmak. (Bekilli *Çal – Denizli, *Lapseki –Çanakkale, *İskilip –Çorum)

Ahval-i Kıyamet

çokra- : kaynamak, fokurdamak

çokra- : Tencere içinde yemek kaynamak. (Bursa, Bolu)

Mide ekşimek, kaynamak. (Tarak *Şarkikaraağaç –Isparta, Alayunt –Kütahya, Söğüt – Bursa, Adana)

uşak : çocuk

uşak : Erkek çocuk (Ordu, Rize, Adana, Osmaniye)

yalav : Alev, ateş

yalav : Alev. (Ordu, Giresun, Trabzon)

Süheyl ü Nevbahar (Mesud bin Ahmed)

agduk : Aksi, ters, densiz

ağdık : Yaramaz, sırnaşık, münasebetsiz, densiz, nâdan. (Suvermez *Emirdağ -Afyon Karahisar, Ekse *Çal –Denizli, Bozan –Eskişehir, -Çorum)

Ters, aksi. (Köseçobanlı *Gülner –İçel)

agruk : Ağırılık, eşya, ev eşyası.

ağrık : Eşya, yük, yolculukta önden gönderilen eşya, göç zamanı dönünce alınmak üzere bir yere bırakılan fazla eşya, ağırılık. (Dişli *Bolvadin, Bayat *Emirdağ -Afyon Karahisar, *Eşme köyleri –Uşak, Yakaköy *Gelendost, Yılanlı *Eğridir –Isparta, İğdir, *Çivril –Denizli, Çayır *Zile –Tokat, Sevin *Afşin, *Göksun ve köyleri –Maraş, Çepni *Gemerek –Sivas, -Yozgat köyleri, Akkışla *Bünyan –Kayseri, *Ulukışla –Niğde, *Ermenek, Pirlerkondu –Konya, *Karaisalı, -Adana, *Mut, Orhana *Anamur, Belenkeşli *Mersin –İçel, Karadere *Gündoğmuş, Yuva *Elmalı, Töngüç aşireti *Serik, *Kaş köyleri, Çomaklı *Korkuteli, *Gazipaşa –Antalya, *Fethiye köyleri –Muğla)

añıl : Yavaş, sakin, hafif. (añıldan, añıllık, añulcagaz, añulcagın)

anjıl : Yavaş, ağır. (*Göynük –Bolu)

apul apul : İki yana sallana sallana.

apul apul : Yavaş yavaş, ağır ağır. (*Senirkent, *Uluborlu –Isparta, *Akhisar –Manisa, *Bandırma, Küçükdere *Edremit –Balıkesir, Evreşe, *Gelibolu –Çanakkale, -Amasya, *İlgın –Konya)

arhalaşmak : Birbirine yardımcı olmak

arkalaşmak : Yardımlaşmak, desteklenmek. (Yassıviran *Senirkent –Isparta, Yayla *Tefenni –Burdur, *Taşköprü –Kastamonu)

ayanu : Nazlı, hoppa, şımarık

ayanı : Hoppa, şımarık. (Bardas *Karaman –Konya, *Mut köyleri –İçel)

azırak : Daha az, biraz

azırak : Azıcık, biraz, birazcık. (Tanır *Afşin –Maraş, İncekum *Silifke –İçel)

bayık : Kuşkusuz, kesinlikle, belli, açık

bayık : Doğru, gerçek, şüphesiz. (Çankırı)

beñdeş : Eş, benzer

beñdeş : Benzer, eş. (Afyon)

boğası : Çulhaların dokunduğu kaim bez

boğası : Yerli bez, patiska. (*Senirkent, *Uluborlu –Isparta, *Tavas –Denizli, -Manisa, Tokat, Bozan –Eskişehir, *Cide –Kastamonu, Sadıkhacı *Beyşehir, Karaviran *Bozkır –Konya)

büküm : Yufkanın dört köşe olarak dürülüş şekli.

büküm : Yufkanın dört köşe olarak dürülüş şekli. (*Sarayköy ve köyleri, Garipköy *Tavas –Denizli, *Bünyan –Kayseri)

çav : Şöhret, nam.

çav : Şöhret. (Niğde)

çayla- : Düşünmek.

çayla- : Düşünmek. (*Reşadiye –Tokat)

çokmak : Tokmak

çokmak : Tokmak. (Çorum)

deñle- : Gözetlemek, gözlemek.

deñle- : Gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek (Aşudu *Darendede –Malatya, -Maraş, *Develi –Kayseri)

dirneş- : Toplanmak, bir araya gelmek.

dirneş- : Toplanmak, bir araya gelmek, dernek kurmak. (-Kayseri, *Bor –Niğde)

düzen- : Süslenmek.

düzen- : Süslenmek. (*Eğridir köyleri –Isparta, -Rize, *Bor –Niğde, -Konya)

geñez : Kolay.

geñez : Kolay. (*Düzce –Bolu)

gümürden- : Homurdanmak.

gümürden- : Kendi kendine hafif sesle konuşmak, mırıldanmak. (Çorum, *Anamur, *Mut –İçel)

kaçar : Hilekar.

kaçar : Hile yapan, hileci. (*Ermenek –Konya)

kayı : Yağmur, sağanak, bora.

kayı : Fırtına. (Çorum)

keleci : Söz, laf.

keleci : Sözleşme, anlaşma. (Tokat)

kızkuşu : Sorguçlu küçük bir kuş.

kışkuşu : Başı sorguçlu küçük bir kuş, çulluk. (Bolu)

oğulluk : Damatlık

oğulluk : Damat. (Yusufça *Göhlisar –Burdur, Tokat –Eskişehir, Salman *Akkuş –Ordu, *Korkuteli köyleri, *Elmalı köyleri, *Kaş köyleri –Antalya, Kınık *Fethiye –Muğla)

örce : Can sıkan, kızdıran, sert, kaba

örce : Can sıkan, kızdıracak söz. (İldırım –Çankırı)

sağış : Sayı, adet

sağış : Sayı. (Çorum)

sancıl- : Batmak, saplanmak.

sancıl- : Batmak, saplanmak. (Çorum)

tazık- : Koşup sıçramak.

tazık- : Hayvan başını alıp gitmek, yabanıllaşmak. (*Ağın –Elâzığ)

topalan : Hazımsızlıktan ileri gelen mide ve karın ağrısı.

topalan : Hazımsızlıktan ileri gelen mide ve karın ağrısı. (Uluğbey *Senirkent –Isparta, Aziziye, İnar –Burdur, Işıklı *Çivril, Eziler *Güney, *Çal –Denizli)

yep- : Okşamak.

yep- : Okşamak. (Afyon)

yoşu- : Yıpranmak, yorulmak, zayıf düşmek, kuvvetini kaybetmek.

yoşu- : Eskimek, yıpranmak. (Kabaca *Uluborlu, *Senirkent –Isparta, Burdur, Kiremitçi, Babadağ *Sarayköy –Denizli, Kasın *Gemerek –Sivas, Yozgat, Köşker, Genezin *Avanos –Nevşehir, Akçakaya, Talaş –Kayseri, *Bor –Niğde, *Beyşehir, Fariske, *Ermenek –Konya)

Yorulmak. (Kasın *Zile –Tokat, -Y., -Kayseri)

Güçsüz kalmak. (Fariske *Ermenek Konya)

Yorulmak. (Gülveren, Tomarza Kayseri)

yüñül : Hafif.

yüñül : Hafif. (*Düzce –Bolu, Van)

Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema (Şeyhoğlu)

aya- : Saygı göstermek.

aya- : Saygı göstermek, saymak. (Köşker –Kırşehir)

bayık : Aşık, apaçık, besbelli.

bayık : Doğru, gerçek, şüphesiz. (Çankırı)

yuhu : Uyku.

yuhu : Uyku. (*İğdır, Koyundere *Ahıska –Kars, * Arapkir –Malatya, Diyarbakır, Keban Baskil Ağın Elazığ, Kars)

Marzuban-nâme (Marzuban bin Rüstem)

ağır- : Anırmak.

ağır- : Anırmak, çirkin sesle -eşek gibi- bağırarak. (Malatya)

ayırtla- : Ayırmak, ayıklamak.

ayırtla- : Ayıklamak, seçmek, temizlemek. (Kars köyleri, Erzurum)

çokrak : Çamurlu, bataklık yer.

çokrak : Çamurlu, bataklık yer. (*Uluborlu –Isparta)

gömülgen : Bataklık

gömülgen : Sazlık, bataklık. (Hisarlıkaya *Polatlı –Ankara, *Develi –Kayseri, Kestep *Fethiye –Muğla)

kavuk : İdrar torbası.

kavuk : Sidik torbası (insan ve hayvanlarda). (Kumdanlı *Yalvaç –Isparta, -Çankırı, *İskilip –Çorum, *Ahlat –Bitlis, *Elbistan –Maraş, -Konya)

oynaş : Oynaş, dost.

oynaş : Metres, sevgili (Arpaçay – Kars)

Sevgili, mahbup (Erzurum)

sağmal : Sağmal, sağılan.

sağmal : Sağımlık hayvan (Kars)

tutuk : Perde, peçe, yaşmak.

tutuk : Gelin duvağı. (Konya)

Gülistan Tercümesi

kesegen : Keskin.

kesegen : Kesici, keskin. (Çorum)

uvat- : Ufalamak, parçalamak.

uvat- : Ufaltmak. (Gaziantep, Sivas, Hatay)

Hurşid-nâme

burtar- : Yüzünü buruşturmak, buruşmak.

burtar- : Surat asmak. (*Şebinkarahisar –Giresun, Ağrakos *Suşehri –Sivas)

Alın ve yüz buruşturmak. (İzmir)

çar : Baş örtüsü, çarşaf.

çar : Çarşaf, siyah üstlük. (Çankırı, Çorum, Kırşehir)

Baş örtüsü (Erzurum)

Yazma, tülbent gibi başörtülerinin genel adı (Kırşehir)

çoknaş- : Çoğalmak, çoklaşmak.

çoknaş- : Toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek. (*Bor –Niğde)

öyke : Öfke

öyke : Öfke, sinir. (*Eğridir köyleri –Isparta, Gaziantep, *Bor –Niğde)

Öfke. (Tahtacı Isparta, Çorum)

samra- : Sayıklar gibi anlaşılmaz sözler söyleme.

samra- : Uyku ya da hastalık nedeniyle söylenmek, sayıklamak. (Yağbastı *Kula –Manisa, *Lapseki –Çanakkale, *İskilip –Çorum, *Alucra –Giresun, Konya)

Uyurken anlaşılmaz sözler söylemek, sayıklamak. (Çorum)

sarlan- : Sarınmak, bürünmek.

sarlan- : Sarınmak. (İncekum *Silifke İçel)

sümülcü- : Sokulmak, ileri gitmek.

sümülce- : Bir şeyi almaya uzanmak. (Genezin *Avanos –Nevşehir)

Bir şeyi almak için boynunu uzatmak (hayvan). (Tokat –Eskişehir)

sürük- : Sürülmek, uzaklaştırılmak, sürünmek.

sürük- : Sürüklenmek. (İncekum *Silifke –İçel, Adana, Osmaniye)

tırmaç : İnsan sırtında taşınan yükün bağı.

dırmaç : Yünden yapılan ve insanın sırtına konulan yükün düşmemesi için koltuk altından geçirilerek bağlanan ip. (*Görel ve köyleri, -Giresun, Aşudu *Darende –Malatya, Hacılar –Kayseri, Niğde)

uğum : Sabır.

uğum : İçe kapalılık, durgunluk, suskunluk. (Konya)

yapıldak : Çıplak, teçhizatsız.

yapıldak : Yalın ayak, yaya (yayan sözcüğüyle birlikte kullanılır). (Çorum)

Yalın ayak (yayanla birlikte kullanılır). (Yozgat, *Fethiye Muğla)

yarındası : Yarınki gün, ertesi gün

yarındası : Yarın, ertesi gün (Uşak)

yöm : Uğur

yöm : Uğur (Elâzığ ve yöresi, Keban Baskil Ağın Elazığ)

Yunus Emre Divanı

biliş : Bildik, tanıdık, dost.

biliş : Tanıdık. (Ürkütlü *Bucak –Burdur, *Sarayköy –Denizli, Kozanlı, Balabanlı *Ödemiş – İzmir, -Kastamonu, *Merzifon –Amasya, Uğurlu *Ermenek –Konya, *Elmalı –Antalya, Yapıntı *Mut –İçel)

bur- : Bükmek; çevirmek.

bur- : Çevirmek. (-Bolu, -Çorum)

Bükmek. (*Kula Manisa, Gaziantep, Yozgat)

Burmak; bükmek. (Erzurum)

çevrin- : Etrafını dolaşmak, dönmek.

çevrin- : Dönmek. (Çorum, Afşar aşireti, Pazarören *Pınarbaşı –Kayseri, Malatya)

çeyne- : Çiğnemek.

çeyne- : Çiğnemek. (*Zile –Tokat)

doyla- : Ziyafet vermek, yedirip içirmek, ağırlamak.

doyla- : Doyurmak. (Çorum, Amasya)

eğrilik : Fenalık, kötülük, hiyanet.

eğrilik : Hırsızlık. (Çorum)

karişkan : Bilgiçlik taslayan, her işe karışan.

karişkan : Bilgiçlik taslayan, her şeye burnunu sokan. (Silifke –İçel)

kığır- : Çağırarak, davet etmek, seslenmek, haykırmak.

kığır- : Çağırarak, yollamak. (Çorum)

sarmaş- : Sıkıca sarılmak.

sarmaş- : Kucaklaşmak. (İsabey *Çal –Denizli, *Bozdoğan –Aydın, *Milas –Muğla)

sızur - : Sızdırmak, eritmek, süzmek.

sızır- : Bal, yağ vb. eritip süzmek. (*Eğridir –Isparta, Yayla *Tefenni –Burdur, *Bor –Niğde, *Ermenek, *Karaman –Konya)

şaş : Şaşkın

şaş : Aptal, sersem. (*Buldan, Güllü, Solmaz Tavas –Denizli, *Yıldızeli –Sivas)

tutalık : Sara, hastalık nöbeti.

tutalık : Sara hastalığı. (İğneciler *Mudurnu –Bolu, *Yusufeli –Artvin, -Adana, *Mut ve köyleri, *Mersin ve köyleri –İçel, Çorum)

yavı : Yitik, kaybolmuş, sahipsiz.

yavı : Yitik. (-Çorum)

zağal : Kızılçık ağacı.

zağal : Kızılçık (Diphacı ve dağ köyleri *Merzifon –Amasya)

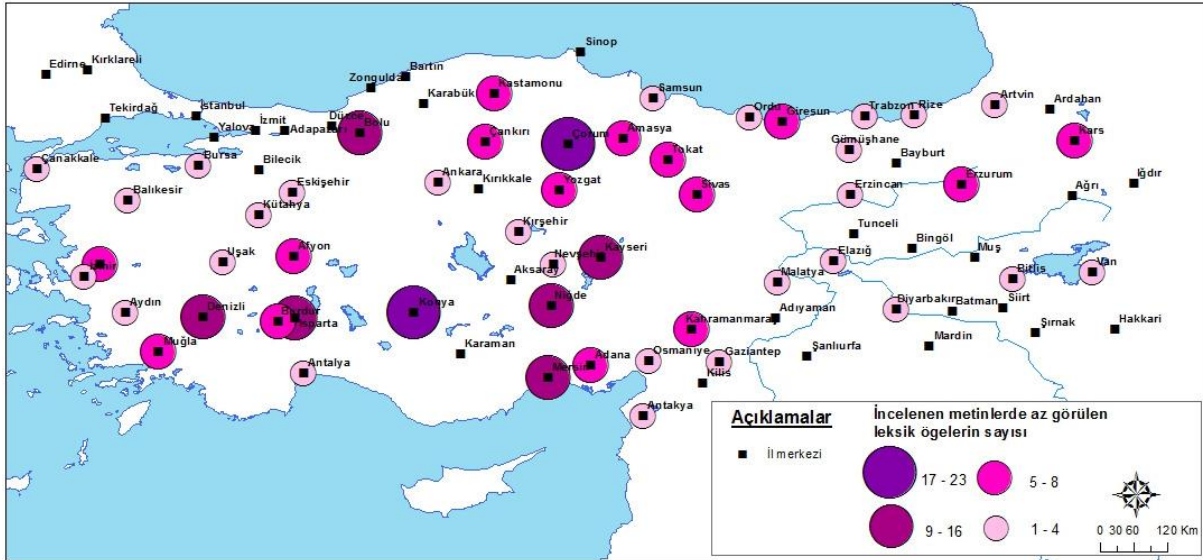
Sonuç

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin yazıldığı bölgenin ağızından etkilenmiş olabileceği görüşü genel kabul görmekle beraber, bu ağız ya da ağızların hangi bölgeye ait olduğu konusunda da sonuca ulaşılamamıştır (Şahin, 2016: 297). Eserlerin yazıldığı bölge ağızından veya ağızlarından etkilenmesi ya da eseri yazan müellifin kendi ağız özelliklerini eserine yansıtması yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu konuya açıklık getirebilecek tek veri elde bulunan mevcut eserlerdir. Bu eserlerin de müellif hattı veya müellifin yaşadığı döneme yakın bir zaman diliminde yazıya geçirilmiş olması yapılacak tespitlerin sağlıklı ve güvenilir olması açısından önemlidir. Ağız çalışmalarının bizde geç başlaması, dönemin ağız özelliklerini anlatan eserlerin bulunmaması konunun açıklığa kavuşmasını engelleyen faktörlerden bazılarıdır. Konuyla ilgili Karahan'ın şu tespitleri önemlidir:

“13. yüzyıla ait yazılı malzeme olmasına karşılık, aynı yüzyıla ait ağız malzemesi yoktur. Bizde ağızların tespiti çalışmaları -Kâşgarlı'yı saymazsak- 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Dolayısıyla burada eş zamanlı bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir. Verilecek hükümler, yapılacak tahminler ancak son 150 yılda yazıya geçirilmiş ağızlara dayanabilir. Değerlendirmede kullanılacak ağız malzemesinin telâffuzu yansıtmasına karşılık, 13. yüzyıla ait yazılı malzemenin telâffuzu ne ölçüde yansıttığı konusunda şüpheler vardır.” (Karahan, 2006: 3)

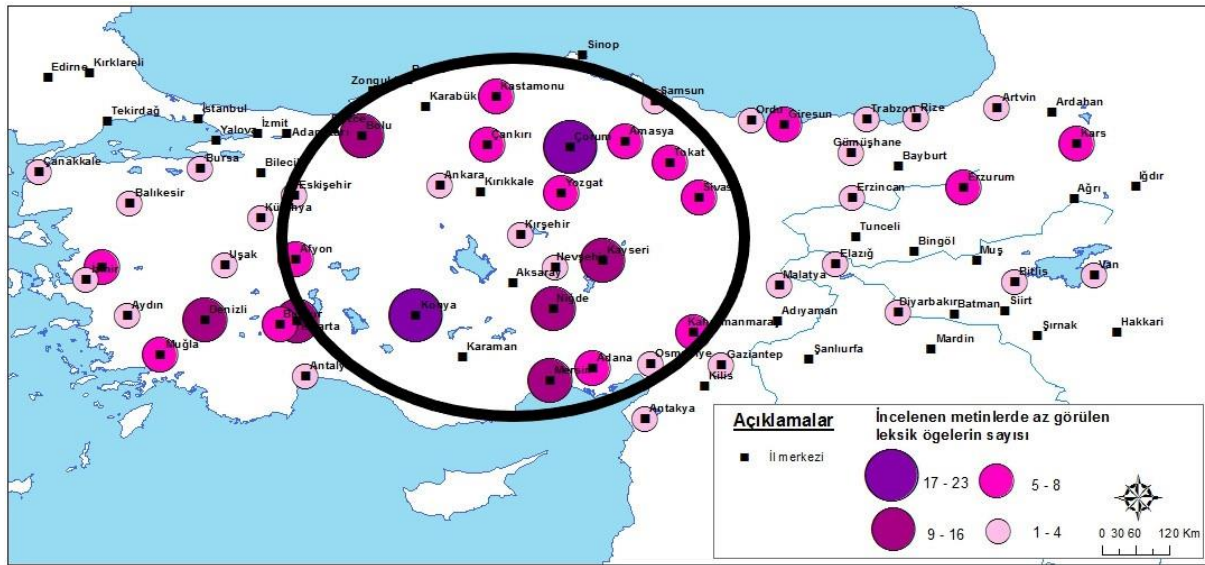
Diğer taraftan *Derleme Sözlüğü*'ndeki verilerin güncelliği de tartışılması gereken hususlardan bir diğeridir. Son zamanlarda kitap, makale ve bildiri düzeyinde yapılan ağız araştırmalarındaki yeni veriler bu sözlüğe eklenmemiş olup bu anlamda eksiklikler mevcuttur. Yine bazı bölgelerde hâlâ ağız araştırmalarının yapılmamış olması ya da yapılan araştırmaların bütün verilere ulaşamaması konuyla ilgili bir diğer eksiklik olarak görülebilir. Eserlerde kullanılan bazı sözcüklerin bugün işlevini yitirdiği, bölge ağızlarında da kullanılmıyor olması yapılacak tespitleri kısıtlayan başka bir faktördür.

Bu çalışmada EAT Dönemi'ne ait bazı eserlerin söz varlığı taranmış ve özellikli örnekler sayılabilecek leksik öğeler esas alınmıştır. Toplam 124 sözcük tespit edilmiş ve sözcüklerin *Derleme Sözlüğü*'nden hareketle bugünkü ağızlarda kullanıldığı şehirler belirlenmiştir. 13-15. yüzyıl Anadolu şehirlerinin idari sınırlarıyla bugünkü sınırlar farklılık arz ettiği için sadece şehir merkezleri çalışmaya esas alınmış ve buna göre bir yoğunluk haritası hazırlanmıştır.

Harita-1

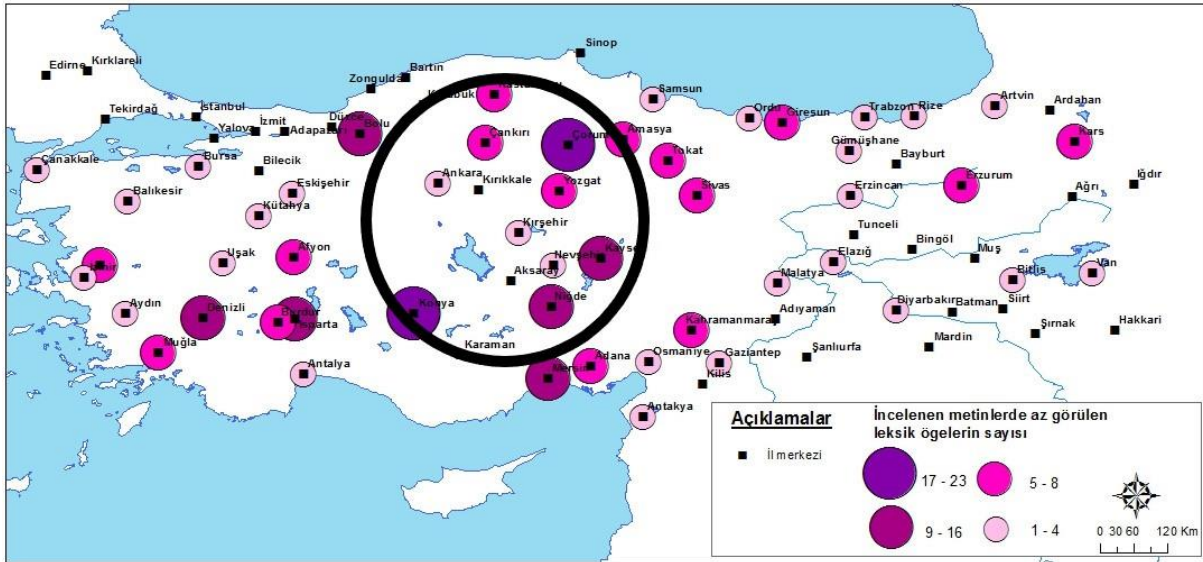
Haritaya göre Konya ve Çorum şehirleri en yoğun benzeşmenin olduğu yerler olmakla beraber Kayseri, Niğde ve Mersin benzeşme yoğunluğunun görüldüğü ikinci önemli alandır. Bölgesel olarak bakıldığında Bolu, Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Tokat, Yozgat ve Sivas hattında benzeşme oranının yüksek olduğu görülür. Diğer taraftan Burdur, Isparta ve Denizli yöresi ise bir diğer yoğun alan olarak görülmektedir. Mersin ve Teke Yöresi ağızlarındaki benzerliğin yüksekliği bu yörelerde yaşayan Yörük-Türkmen ağızlarıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca Peacock'un 14. yüzyılın başlarında ortaya çıkan yazılı edebiyatın Kırşehir ve Aydın yöresinde yoğunlaştığı görüşü sonuçları destekler niteliktedir (Peacock, 2023: 203). Karahan, Batı Anadolu bölgesi ağızlarının Eski Anadolu Türkçesinden, ünlü yuvarlaklaşması ve /ò/ sesi olmadığı için uzaklaştığını, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz ağızlarının damak n'si bulunmadığından ve ilerleyici benzeşmenin baskın olmayışından dolayı Eski Anadolu Türkçesinden farklılık gösterdiğini, Eski Anadolu Türkçesinin eklerdeki düz ünlülük dışında ünlü yuvarlaklaşması, ilerleyici benzeşme, /ò/ ve damak n'si özelliklerinin hepsinin Orta Anadolu bölgesi (Ankara, Çorum, Çankırı, Sivas, Malatya ve Yozgat'ın bazı yöreleri) ile Orta ve Batı Karadeniz Bölgesinin (Amasya, Tokat, Kastamonu, Bartın, Bolu, Zonguldak ile Ordu, Samsun, Sinop ve Giresun'un bazı yöreleri) bazı ağızlarında görüldüğünü, ünlü yuvarlaklaşmasının olmadığı Konya ve Kırşehir yöresi ağızları da bu bakımdan Eski Anadolu Türkçesine yakın olmadığını, dil verilerinin batıda Bolu'dan, güneyde Ankara'nın kuzeyini, doğuda Malatya, Sivas, Amasya'yı içine alan bölge ağızları ile Eski Anadolu Türkçesi arasında benzerliğin diğer bölgelere göre çok olduğunu ifade etmektedir (Karahan, 2006: 8-9).

Harita-2

Çalışma sonucu ortaya çıkarılan harita verileri, Karahan'ın ifade ettiği Bolu-Sivas hattına işaret etmekte, değerlendirilen söz varlığının bu hatta bulunan bölge ağızlarıyla benzerliğini göstermektedir. Eser ve müellif bazında yapılacak detaylı çalışmalar Eski Anadolu Türkçesine kaynaklık etmiş olan ağız ya da ağızların tespiti, bu eserleri yazan ve bugün biyografileri hakkında muhtelif görüşlerin bulunduğu müellifler hakkında birtakım önemli ipuçlarını da beraberinde getirecektir. Ele alınan eserlerdeki bazı sözcüklerin sadece tek bir ağız bölgesinde hâlâ kullanılıyor olması artzamanlı bir çalışmanın imkânı sağlamaktadır. Örneğin; Şeyyad Hamza'nın eseri *Yusuflu Züleyha*'da geçen *kırnak*: "*Buyrukaltı, uşak, hizmetçi*" bugün sadece Kahramanmaraş'ta; Ahmed Fakih'in *Çarh-nâme*'sinde geçen *osaş*: "*Umursamaz, iş yapmaz*" sadece Denizli/Tavas'ta; Hoca Mesud'un *Süheyl ü Nevbahar*'ında geçen *çokmak*: "*Tokmak*" sadece Çorum'da; Şeyhoğlu'nun *Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema*'sında geçen

aya-: “Saygı göstermek, saymak” sadece Kırşehir’de; Marzuban bin Rüstem’in *Marzuban-nâme*’sinde geçen *tutuk*: “Gelin duvağı” sadece Konya’da; *Gülistan Tercümesi*’nde geçen *kesegen* : “Kesici, keskin” sadece Çorum’da; *Hurşid-nâme*’de geçen *sümülce* - : “Bir şeyi almaya uzanmak.” sadece Nevşehir/Avanos’ta; *Yunus Emre Dîvânı*’nda geçen *karışkan* : “Bilgiçlik taslayan, her şeye burnunu sokan.” sadece İçel /Silifke’de görülmektedir. Bu şekilde tek bir bölge için örneklenen sözcükler eser, müellif veya bugün o bölgede yaşayan boyun kimliği hakkında bize fikir verebilecektir. Bu benzerlikler tarihî coğrafya ve tarih ilminin alt dallarının ortaya koyacağı belge ve verilerle yeni bulgulara ulaşılmasını sağlayacaktır. Bir müellifin eser ya da eserleri üzerine teknolojik imkânları da kullanarak yapılacak detaylı araştırmalar ve ortaya çıkan bulguların güncel analiz yöntemleriyle ele alınması dil çalışmalarında yeni yöntemlerin ortaya çıkmasına imkân verecek, müelliflerin kimliğinin tespiti hususunda rasyonel verileri ortaya koyacaktır. Sonuç olarak, birçok bilinmeyen olduğu 12. ve 13. yüzyıl Anadolu’sunda Türk yazı dilinin oluşumuna hangi ağız kaynaklık ettiği konusunda kesin bir hükme varmanın henüz mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Yeni bilgi ve belgelerle bu konu her zaman tekrar tekrar gündeme gelecektir (Karahan, 2013: 226). Bugün hâlâ bazı eserlerin yazıldığı yerler ve bu eserleri yazan kişilerin nerede ya da nerelerde yaşadıkları meselesi açıklığa kavuşmuş değildir. Bu netlik kazanmamış ya da tartışmalı konuların eserlerdeki söz varlığı ve gramer özellikleriyle çözülebileceği kanaatindeyiz.

Harita-3

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Akar, A. (2011). Türkiye Türkçesi ağızlarında Oğuzca dışı dil unsurları. 38. *ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007) Bildirileri; Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi, I. Cilt* içinde (23-38. ss.), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Akyıldız Ay, D. (2021). XIV. yüzyıl Orta Anadolu Türkçesi ve günümüz Orta Anadolu ağızları arasında fiillerin çekiminde görülen biçim birimsel değişim ve alt biçim birimsel gelişimler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(1), 288-319.

Ayan, H. (1979). *Hurşid-nâme (Hurşid ü Ferahşad)*. Atatürk Üniversitesi Basımevi.

- Büke, H. (2020). Denizli ağızından Derleme Sözlüğüne katkılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), 131-148.
- Büke, H. (2022). *Yunus Emre Divanı Vatikan Nüshası*. TC Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Derleme Sözlüğü (2009). 1-6 Cilt. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Develi, H. (2002). Eski Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında morfolojik esaslar. *Türkbilig*, (4), 117-124.
- Develi, H. (2008). Eski Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılması. *Turkish Studies*, 3(3), 212-230.
- Dilçin, C. (2016). *Mes'ud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Duman, M. (2012). Eski Anadolu Türkçesine ait bazı metinlerdeki dil uyumuna aykırı örnekler üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (32), 53-64.
- Ercilasun, A. B. (2001). Oğuz-Türkmen dil kaynakları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (11), 437-441.
- Erdem, M. D. (2005). Kırşehir ve Konya ağızlarının Eski Anadolu Türkçesi yazı dilinin oluşumuna etkisi. *Karadeniz Araştırmaları*, (8), 56-65.
- Erdem, M. D. (2006). Ağızlardan etkilenme derecelerine göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi metinleri ve bu metinlerin diline kaynaklık eden ağızlar. *İlmi Araştırmalar*, (22), 83-110.
- Gülsevin, G. (2009). Eski Anadolu Türkçesi ağızlarında uzun ünlüler üzerine. *Dil Araştırmaları*, 5(5), 39-56.
- Karahan, L. (2006). Eski Anadolu Türkçesinin kuruluşunda yazı dili - ağız ilişkisi. *Turkish Studies*, 1(1), 9-18.
- Karahan, L. (2013). Oğuzcanın Anadolu'da yazı dili olma sürecine dair düşünceler. F. Köksal (Ed.), *Âşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (219-228. ss.), Kırşehir Valiliği Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). Anadolu ve Rumeli ağızlarının dayandığı temeller. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (55), 87-110.
- Korkmaz, Z. (2017). *Marzubân-nâme tercümesi Destûr-ı Şâhî*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mansuroğlu, M. (1947). *Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhanî ve manzumeleri*. Bürhaneddin Erenler Matbaası.
- Mansuroğlu, M. (1956). *Ahmed Fakih Çarhname*. Pulhan Matbaası.
- Mansuroğlu, M. (2012). Anadolu'da Türk yazı dilinin başlama ve gelişmesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4(3), 215-229.
- Mazıoğlu, H. (1974). *Kitabû Evsâfi Mesâcidi 'ş-Şerife*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, M. (1993). *Gülistan Tercümesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Peacock, A. C. S. (2023). *Moğol Anadolu'sunda İslam, edebiyat ve toplum*. Koç Üniversitesi Yayınları.

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 291- 298.

Yavuz, K. (1991). *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Yıldız, O. (2002). *Ahvâl-i Kıyâmet*. Şûle Yayınları.

Yıldız, O. (2008). *Şeyyad Hamza Yusuf u Zeliha (Destan-ı Yusuf)*. Akçağ Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

It is believed that the written language of Western Turkish, also known as Ancient Anatolian Turkish, Old Turkey Turkish or Ancient Oghuz Turkish, appeared and began to be shaped during the 12th century. Turkish written works which appeared with the Göktürk written language continued during the Uyghur and Karahan periods. A new written language emerged in this area with Oghuz raids into Anatolia during the 11th century. However, in which area this new written language based on Oghuz dialect had emerged remains a mystery. Karahan suggests that in the event that the aforementioned written language is accepted to have formed in Anatolia, it will be necessary to seek this resource dialect in this geography (Karahan, 2013: 220). Considering this hypothesis, the purpose of the present study is to obtain knowledge about the areas the relevant writers had lived in based on vocabulary which was not used so frequently in main works during the Ancient Anatolian Turkish period and is thought to be the dialect-specific words of the writers, or data that may lead to the dialect which ancestors the written language. For that purpose, specific works written between the 13th and 15th centuries were chosen as sample and the areas on the present Anatolian dialect map still using the words selected from the abovementioned works were reviewed. It is known that language and more specifically dialects, which are living beings have a more conservative structure in terms of keeping the words alive. Therefore, the words which were mentioned in these works centuries ago are still maintained in specific area dialects. The study was thus grounded on the words detected in the aforementioned works which were mentioned in one or two works in the Screening Dictionary and had fewer examples. The study determined which provinces used these words in the Compilation Dictionary. A density map was created by marking the data collected only on the map grounding on the present city centers. A limitation to the study was that there were differences between the tribe settlements in the 13th and 15th centuries and today's settlements, as well as between administrative borders of that era and the present day. Additionally, a number of situations such as uncertainty about the writers' ethnic origins or the Turkish tribes they belonged to, a lack of information about the chiefdoms that were established during the era and encouraged the aforementioned works to be written, a lack of information about the areas of specific works, displacement of productive intellectuals due to the conditions of the era, failure of the writer lines of specific works to reach the present day and the written language being in the phase of creation restrict possible solutions to the dialects forming the Ancient Anatolian Turkish. A total of 124 words were determined from the works chosen. Konya and Çorum provinces were the areas that had the most intense affinity, which were followed by Kayseri, Niğde and Mersin. Considering regionally, Bolu, Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Tokat, Yozgat and Sivas line had a higher rate of affinity. Also, Burdur, Isparta and Denizli had a higher rate of affinity. Higher affinity in Mersin and Teke Area dialects may be related with Yuruk-Turkmen dialects in these areas. Fact that specific words in the works reviewed are used in only one dialect area to this day offers us the opportunity of a diachronic study. Ancient Anatolian Turkish makes it difficult to determine the politically and culturally chaotic situation of the era, identities of the writers and the dialect ancestorship of this written language. Formation of politically different cultural centers, migration of Oghuz-density Turkish tribes from Asia to Anatolia and constant displacement of these tribes due to a variety of reasons within centuries make it difficult to have a clear judgment in diachronic studies. Biographies of the writers written centuries after their time and epic life stories of some of them make it difficult to create a clear biography. Therefore, the most reliable data source is their works and vocabulary in these works. Based on vocabulary, the study did mapping according to today's dialect data and thus tried to create an area of discussion. Although the regional continuity of missing elements will not allow us to have a clear judgment, it may give us an idea about this matter.

EXPLORING THE LINKS BETWEEN AFFECT AND DRIVER BEHAVIOR: A SYSTEMATIC REVIEW

 Derya AZIK ÖZKAN*

ABSTRACT

Driving, as a multifaceted daily task, is intricately intertwined with our emotional states. However, the integration of affective states into driving research is conspicuously lacking in the existing literature. The primary goal of this study is to systematically examine and elucidate the relationship between these affective states and driving actions, with a particular focus on driving behavior. The review synthesizes findings from 21 articles that specifically address the interplay between emotional states and driving behaviors. Despite the complexity and variability of the relationship between emotional states and driving, the review highlights that both positive and negative affect are associated with risky and reckless driving behaviors. The synthesis of findings presented in this review serves as a comprehensive and holistic overview of affect-integrated driving studies. Based on the findings, future intervention techniques, such as in-vehicle assistance systems, could be developed to assist drivers in managing their emotional states while driving.

Key Words: emotions, affective states, negative affect, positive affect, driving behaviors

Duygulanım ve Sürücü Davranışları Arasındaki Bağlantıların İncelenmesi: Sistemantik Derleme

ÖZET

Araç kullanımı karmaşık doğası gereği duygu durumlarından bağımsız olarak düşünülemez. Literatürde olası ilişkileri test eden çalışmaların varlığına rağmen duygulanım konusunda bilgi karmaşıklığı mevcuttur. Bu çalışmanın temel amacı, özellikle sürüş davranışlarına odaklanarak, duygulanım ve sürücü eylemleri arasındaki ilişkiyi sistemantik olarak araştırmak ve aydınlatmaktır. Araştırma, özellikle duygulanım ve sürücü davranışları arasındaki etkileşimi ele alan araştırma sonuçlarını incelemekte ve 21 makaleden elde edilen bulguları sentezlemektedir. Mevcut inceleme özellikle duygulanım faktörlerinin negatif ve pozitif duygulanım çerçevesinde çelişkili bulgularını vurgularken, pozitif ve negatif duygulanım faktörlerinin riskli ve dikkatsiz sürüş davranışlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Bu çalışma mevcut ilişkilerin bütüncül bir şekilde anlaşılması için temel sağlamaktadır. Çalışmanın öne çıkan bulguları, duygusal faktörlerin trafik kazaları ile doğrudan ilişkili olan riskli sürücü davranışlarıyla bağlantılı olduğunu göstererek, müdahale teknikleri için önemli bilgiler sunmaktadır. Gelecekte sürücülere özel duygu düzenleme stratejileri veya sürücülerin sürüş sırasında duygusal durumlarını yönetmelerine destek olmayı amaçlayan kişisel önlemler ya da teknolojik önlemlerin tasarımları için önemli bilgiler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: duygu, sürücü davranışları, pozitif duygulanım, negatif duygulanım, riskli sürücü davranışları

* Assist. Prof. Dr., Police Academy Traffic Institute, Ankara / TÜRKİYE, deryaazik@gmail.com

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atıf: Azık Özkan, D. (2024). Exploring the links between affect and driver behavior: A systematic review. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 25(47), 565-591. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1428539>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 30 January / Ocak 2024

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 27 June / Haziran 2024

1. Introduction

Road traffic accidents remain one of the world's leading causes of death, with the latest statistics from the World Health Organization revealing that 1.19 million people died due to road traffic accidents and related injuries in 2023. Despite accidents often being perceived as chance events, the reality is that traffic accidents are not random occurrences. Therefore, investigations into the causes of traffic accidents hold critical importance for road safety (Shinar, 2007). To address this public health issue, a growing body of literature has investigated the primary and subsidiary factors associated with accident rates, aiming to reduce mortality and injury rates over time. As a result of these research, human factors have emerged as the predominant leading cause of traffic accidents among the various causative factors (Evans, 2004).

Human factors in traffic safety focus on understanding how human behavior, capabilities, and limitations influence the safe and efficient operation of transportation systems. This interdisciplinary field explores the interactions between road users, vehicles, and the traffic environment to reduce accidents and enhance overall safety (Shinar, 2007). Driver behavior, given its direct association with crashes, is a primary focus of human factor research within traffic safety. Driving behaviors encompasses various actions and reactions of drivers while operating a vehicle, including attention management, decision-making, speed control, adherence to traffic laws, interaction with other road users, use of safety devices, response to environmental conditions, and risk management. Understanding driver behavior is paramount for improving road safety, as it significantly influences accident likelihood and the effectiveness of safety interventions. Consequently, driver behavior is extensively studied and considered the most critical variable in implementing countermeasures (Evans 2004; Omidi et al., 2021; Reason et al., 1990; Shinar 2007).

While many researchers focus on studying cognition-related factors to comprehend human-related actions and behaviors, the complex and challenging nature of driving warrants attention to emotions as well (Jeon, 2015; Jeon & Zhang, 2013). Emotions are inseparable from human beings, and it is virtually impossible to think of a person performing, thinking, or acting without engaging in the emotional system (Nass et al., 2005). Given the significance of emotions in driving behavior, investigating emotions and understanding their influence on driving are crucial in unveiling the true nature of this task. Despite the profound impact of affective states on driving, there is a scarcity of systematic studies exploring affective effects and drivers' behavior (Jeon, 2015). This study is designed to deepen the understanding of the relationships between driver behaviors and affective states.

Before summarizing the links between affective states and particularly driver behaviors, it's crucial to grasp the fundamental definitions and categorizations of these states, as well as the mechanisms related to affective states and research on affect-driven driving. Hence, it would be beneficial to elucidate the terminology pertaining to affect and driving initially, facilitating a better understanding of the literature findings regarding affective states and driving behaviors.

1.1. Affects and Affective States in General

Similar to other studies investigating affect-related constructs, determining the focus of investigation becomes crucial due to the interchangeable use of terms such as affect, emotions, feelings, and mood, coupled with the absence of consensus regarding their exact definitions (Buck, 1990; Forgas, 1992). At this point, "Affect" serves as a broad label encompassing various emotion-related constructs, inclusive of emotions (defined as "physiological and automatic responses related to the brain and body"), feelings (termed as "cognitive representations of emotions"), and mood (considered as "conscious perceptions and

interpretations that can influence plans, behaviors, and thoughts in living creatures”) (Damasio, 2001; Ekkekasis, 2012; Gross, 1998; Petty et al., 1991). In this study, ‘affect’ or ‘affective states’ will be utilized to encompass these interchangeable constructs comprehensively. At times, conventional terms will also be used, aligning with the nature of the studies being summarized.

Apart from the complexity of affect-related concepts, taxonomies pertaining to affective states vary across studies. In traffic safety studies, approaches like categorical and discrete emotions (such as Ekman’s basic emotions (1992)), dimensional viewpoints such as negative and positive affect or emotions (following Russell’s Circumplex Model, 1989), and categorizations distinguishing affects as integral or incidental based on their source and relevance to tasks have been predominantly used. While debates persist about the conceptual taxonomies related to emotions, both classifications have been employed within the scope of the studies discussed in subsequent sections of this study as results.

1.2. The Mechanism of Affect in Shaping Behavior (Attention, Judgment and Decision Making)

Taking “affect” as an umbrella term actually facilitates a more comprehensive understanding of the multifaceted affective mechanism. As in the introductory section, it was mentioned that researchers tend to focus more on cognition-related factors in the initial understanding of human behavior. Therefore, as the first step in understanding human behavior from an affective states perspective, it is necessary to discuss some conceptual relationships (Jeon, 2015; Jeon & Zhang, 2013).

Recent research challenges the traditional belief that affect and cognition are two separate, independent entities. Instead, researchers argue for the integration of emotion and cognition to comprehend emotional phenomena (Leventhal & Scherer, 1986). This integration is essential because emotions cannot be processed, elicited, or experienced without cognitive processing; likewise, emotions also influence some basic cognitive processes (Storbeck & Clore, 2007). While the scope of cognition and affect is broad, understanding the mechanisms of affective states, particularly in judgment (evaluating and estimating outcomes related to future events to cope with ambiguity), decision-making (selecting options based on these judgments), and attention (the first step in cognitive processes, involves mental effort and selective processing to focus on environmental stimuli), is crucial for understanding driving behaviors (Jeon, 2015; Blanchette & Richards, 2010; Jonston & Heinz, 1978; Styles, 2005). These cognitive systems are evolutionary, as is the emotional system, which aids primitive decision-making, judgment, and attention processes (Toda, 1980).

During the shaping of behavior, summarizing the primary functions of these mechanisms with a few key examples, we can outline as follows. Affective states influence judgment and decision-making in various ways, sometimes beneficially and sometimes detrimentally (Lerner et al., 2015). Affect shapes decision-making processes by influencing the accessibility and evaluation of targets. For instance, positive affect tends to lead to more optimistic evaluations and overestimations of positive outcomes (Schwarz, 2000). This can result in differences in risk perception, information assessment, and social perception in judgment processes, impacting behaviors such as risk-taking and policy choices in decision-making (Angie et al., 2011). Emotionally relevant targets receive more attention, but the effects of attention processes are complex and extend beyond mere selectivity (Yiend, 2010). Negative affect narrows attention, while positive affect broadens it, facilitating global processing. However, the outcomes may not be straightforward; for example, reduced cognitive processes

related to attention processes may distract individuals more in positive states, yet diverse information may be better integrated with broad attention (Jeon, 2015).

In summary, while theories and views on cognitive processes and emotion vary, their reciprocal relations profoundly influence human behavior. It's important to remember that affective states play a fundamental role in shaping human behavior, particularly by influencing the underlying cognitive mechanisms that drive actions and behaviors. Each cognitive, psychomotor, and individual-specific factor contributes to shaping these behaviors, with affective states playing a foundational role in this influence.

1.3. Affect Mechanism and Driving Behaviors

At the outset of this paper, it's emphasized that human beings cannot perform, think, or behave without the emotional system. After exploring the interplay between the emotional system and cognitive processing, this perspective appears logical (Nass et al., 2005). Since driving is a complex task, successful driving actions require adequate perceptual and cognitive processes. Drivers must select relevant information and interpret it effectively to make sound decisions that facilitate safe driving actions (European Road Safety Observatory, 2006). As discussed earlier, affective states significantly impact decision-making and attention mechanisms, potentially leading to risky behaviors or inattention while driving. Despite limited attention to affective research in traffic and considerable conceptual and measurement differences regarding affective states, it's widely acknowledged that these states have significant consequences on driving behaviors (Pecher et al., 2009).

While it is commonly recognized that affective states have an impact on driving behaviors, it's important to recognize that not all basic or discrete emotions are extensively studied in driving literature. This is because not all emotions exert the same level of influence on driving. For instance, while disgust is not typically highlighted in driving research, there is significant attention given to strong negative emotions like anger, fear, or anxiety (Jeon, 2015). In addition to influence, the frequency of the affective states also has an influence on why some emotions were studied in driving literature more than others. For example, in the study of Roidi, Freshe, Oehl, and Höger (2013), the frequency of emotions while driving simulator was tested, and the participants mostly reported anger, relief, anxiety, surprise, and satisfaction while driving. Moreover, Mesken and his colleagues reported anxiety, anger, and happiness as the most occurring emotions (2007).

Why drivers experience these emotions or affective states is not the scope of this study. However, it should be noted that driving situations are emotional triggers and consist of many goals promoting and blocking events that trigger positive and negative emotional states. Moreover, the uncertainty related to the outcome of traffic events and the responsibility related to adverse events in traffic situations (blame party) also can have the influence of the frequency and type of emotional experience in traffic (Zhang & Chan, 2014). Therefore, it can be deduced that while integral affects have an influence on all our daily actions, incidental affect related to traffic situation and driving acts in itself might increase the frequency of some kind of affective (for example anger) experience.

It's worth noting that in addition to their impact and prevalence, certain patterns emerge when summarizing the general affective states and driving behavior literature. For example, negative states have often been studied in driving literature as outcomes of negative emotions, sometimes supported by the "sadder but wiser" perspective (Jeon, 2015; Jeon & Zhang, 2013). Conversely, positive emotions, under the "happy drivers are better drivers" viewpoint, have not been extensively explored, although some studies have presented contrasting findings based on different cognitive mechanisms of positive emotions (Eyben et al., 2010; Jeon, Walker, & Yim,

2014). While certain affective states, such as anger, are consistently associated with risky and aggressive driving, leading to an increased risk of crashes, inconsistencies persist regarding the influences of other negative and positive affective states and emotions beyond their valence (Deffenbacher et al., 2003; Mesken et al., 2007). For instance, while fear and anxiety are often used interchangeably, some studies delve into the distinct mechanisms of these states on driving behaviors (Barnard & Chapman, 2016; Schmidt-Daffy, 2013). Therefore, reviewing articles on affective driving research is essential to understand the nature of the relationship between affective states and driving behaviors, considering the various approaches to studying affective states and outcome behaviors related to driving.

1.2. Aim of the Review

With the light of previous information, the focus on driver behaviors as driving acts stems from both the cognitive mechanism of affect and the general tendency of literature to concentrate on driving behaviors when investigating affective effects. Previous research has reviewed topics such as risky, aggressive, and emotional driving (Dula & Geller, 2003), affect, cognition, and driving behaviors in general (Jeon, 2015), or emotions and adolescent drivers (Scott-Parker, 2017). However, there hasn't been a specific review focusing on driving behaviors as outcomes of affect. Therefore, this study aims to fill a gap in the existing literature, which primarily focused on trait-related experiences rather than state affect, by emphasizing studies examining state affects and driving behaviors as primary outcomes.

2. Method

This review focused on examining literature related to driving behaviors and affective states. A comprehensive search was conducted using Scopus database (www.scopus.com). Keywords encompassing emotions, mood, feelings, and affects were used interchangeably to ensure inclusivity. Searches were refined using specific phrases like "Emotion and Driving/Driver Behavior," "Mood and Driving/Driver Behavior," and others.

Initially, 815 articles were identified. Non-English articles, inaccessible full texts or abstracts, and duplicates were excluded, leaving 664 articles. From these, 221 articles related to driving environments were found, of which 88 investigated driving behaviors and emotions. After excluding articles focusing on traits, personality measures, emotion regulation, or lacking affect/emotion measurements, 21 articles met the study criteria (See Figure 1).

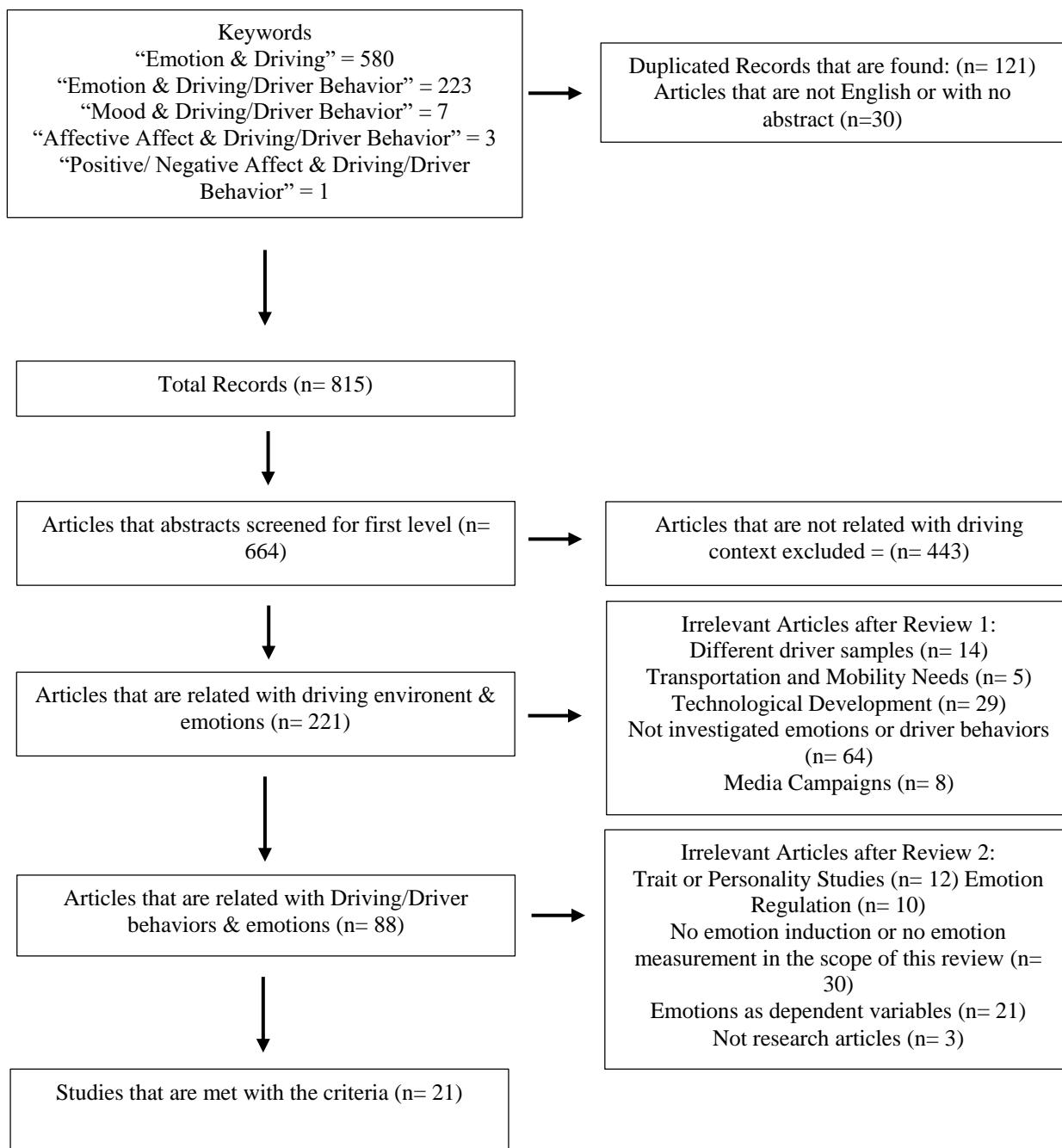

Figure 1: Flowchart - Phases of Systematic Review

3. Results

This section presents findings from studies exploring the relationship between affective states and driving behaviors. Studies’ results are categorized based on emotions’ valence (negative affect, positive affect, or both) due to the diverse approaches used in these studies. Variables related to affects were predominantly investigated concerning valence rather than specific behavioral outcomes. As a result, some studies are presented across multiple sections based on their focus.

The summarized articles in this review are detailed in Appendix 1. Additionally, this section outlines various measurement techniques employed in assessing driving behaviors and affects across the reviewed articles.

Following the systematic review, the predominant behavioral outcomes identified were often associated with risky driving, particularly reckless driving and inattention. Notably, while reckless driving is a subset of risky driving, the literature often treats it as a distinct concept. Hence, articles are categorized as general risky driving studies and those specifically examining reckless driving and inattention. Therefore, in the context of the relationship between affective states and driving behavior, findings related to risky driving are presented first.

3.1. Affects and Risky Driving

Risky driving behaviors can be defined as any action that increases the probability of crashes on roads. Examples of such behaviors include aggressive driving, speeding, not wearing a seat belt, running red lights, driving under the influence of alcohol or drugs, fatigue driving, and driving while distracted (Scoot-Parker, 2012; Dula & Geller, 2003; Lajunen & Summala, 2004). Additionally, risk attitudes and perceptions are sometimes used as determinants in studying these behaviors (Arнау-Sabates et al., 2012).

3.1.1. Studies that Investigate both Negative and Positive Affect and Risky Driving

Studies categorizing risky driving behaviors based on valence reveal that some research simultaneously examines both ends of the valence spectrum as negative and positive. An example of such studies is the research conducted by Hu, Xie, and Li in 2013. In a study by Hu, Xie, and Li (2013), the aim was to explore how two affective states influence risky driving behaviors through risk perception and attitudes. It was found that after negative emotion induction via video presentations as traffic-related stimuli, participants perceived increased traffic risk, whereas no significant change was observed in positive and neutral conditions. Participants experiencing negative affect showed higher acceptance of risky driving, such as speeding and dangerous driving. Notably, the impact of negative affect was stronger than that of positive affect on driving behaviors.

Conversely, Jeon, Walker, and Yim's study (2014) examined negative affect by assessing anger, sadness, happiness and fear. Results indicated that angry and happy participants committed more driving errors compared to fearful and neutral participants. Angry individuals exhibited more errors in lane-keeping, traffic rule adherence, and aggressive driving, while happy participants showed decreased performance in lane-keeping and adherence to traffic rules. Moreover, anger was associated with lower perceived safety and higher risk perception, while happier individuals demonstrated higher driving confidence and safety levels.

Eherenfreund-Hager, Taubman-Ben-Ari, Toledo, and Farah (2017) investigated the influence of positive and negative affect on actual risk-taking behaviors in a simulator. Positive affect was categorized into arousal positive and relaxing positive to assess arousal's impact. Findings revealed that participants experiencing negative affect had shorter headway distances compared to those with neutral or relaxing positive affect. Positive affect was linked to lower risk compared to arousing positive and negative affect. Moreover, the duration of opposite lane travel was longer for individuals experiencing arousing positive and negative affect compared to relaxing positive and neutral conditions. Speeding and exceeding speed limit behaviors were more pronounced in arousing positive and negative affect states compared to relaxing positive and neutral conditions, with the lowest speeding observed in relaxing positive affect. The study concluded that arousing positive and negative affect led to greater risk-taking behaviors, while relaxing positive affect showed a moderating effect. Lastly, Serrano, Stasi, Megias, and Catena (2017) focused on examining the influence of affective sounds on driving behaviors, particularly regarding speeding. Their research consisted of two studies involving experimental

tasks related to both risky and non-driving scenes. Despite emotional sound presentations, braking reactions were faster in risky scenes compared to non-risky ones, with no discernible impact from emotional cues. In risky road situations, negative emotional cues elicited faster reactions compared to positive and neutral ones, while no other discernible influences from emotional sounds were observed.

Essentially, a plausible interpretation based on the results of these three studies suggests that the intensity of emotions may be more relevant to risky behaviors than their valence. While Hu, Xie, and Li (2013) found no effect of positive emotions, Jeon, Walker, and Yim's study found that they led to errors, and yet Eherenfreund-Hager, Taubman-Ben-Ari, Toledo, and Farah (2017) emphasized the importance of intensity over valence. Thus, it can be concluded that it is not what we experience but rather how intensely we experience it that matters.

3.1.2. Studies that Investigate Negative Affect and Risky Driving

In the second stage of examining affective states and risky behaviors based on valence, negative-valence affective states stand out. The literature features six articles solely investigating negative affect and its relation to risky driving behaviors. In the first study by Abdu, Shinar, and Meiran (2012), the focus was on examining situational anger, one of the most arousing negative affect, and its impact on driving behaviors, particularly risky driving. The study aimed to discern the current anger state's influence on driving tendencies. Results revealed that participants in angry conditions drove faster than the neutral group, although the differences weren't significant. However, the angry group significantly exhibited more yellow-light crossings than the neutral group. Additionally, those in the angry group were more likely to simulate pedestrian collisions, though no cause-effect relation between current anger state and driving behaviors was established.

Distinct emotions may have differing influences even with similar valences. Jeon and Zhang (2013) investigated both sadness and anger as negative affects to comprehend their mechanisms in terms of risk perception, driving performance, and perceived workload. The study indicated no significant difference in risk perception between sadness and anger conditions. However, both angry and sad participants displayed more speed violations, harsher braking, and longer driving times compared to the neutral condition.

Roidi, Freshe, and Höger (2014) explored anxiety and anger in driving behaviors, also including fright and contempt in their study. Their simulator-based research highlighted anger's association with strong acceleration and higher speeds. Anxiety and contempt correlated with dangerous driving behaviors, with anxiety notably linked to prolonged higher velocity and increased speeding. Fright, induced after critical event presentations, was associated with intense braking and reduced speeds. Drivers in both anxiety and anger conditions exhibited comparatively worse performance.

Carey and Sarma's study in 2016 focused on driving anger and behaviors, incorporating fear to explore threat-based messages. They used self-reports and advertisements to trigger emotions while measuring participants' state anger. Findings indicated that high-threat messages, paired with self-efficacy, reduced speed choices. Elevated levels of anger countered the effects of fear and efficacy in message effectiveness.

Two studies preferred inducing negative feelings rather than specific emotions for negative affect. Lewis-Evans, Jolij, and Brookhuis (2012) delved into implicit and unconscious negative emotions' influence on speeding behaviors using masked images. However, no significant differences in emotional valence impacting driving behaviors were found, except for a notable relationship between negative images and lower speeds among female participants.

Similarly, Lee and Winston (2016) explored the overall impact of negative affect on young male drivers' behaviors. Their study presented stressful traffic events to participants, collecting data through self-reports and a driving simulator. Results revealed a positive correlation between negative emotions and unsafe driving behaviors, categorized as tickets and an unsafe score based on speeding and late recognition of red lights.

In summary, when examining risky driving and negative valence, the primary emotion that stands out is anger (as stated in Abdu, Shinar & Merian, 2012; Jeon & Zhang, 2013; Roidi, Freshe & Höger, 2014; Carey & Sarma, 2016), which has been associated with risky behaviors such as running red lights, speeding violations, and harsh braking. While emotions like sadness anxiety or also come into play, the most notable findings are related to the emotion of anger and its association with speeding behavior and light violation.

3.1.3. Positive Affect Studies and Risky Driving

The literature on affect-related driving tends to focus more on negative states than on positive affect. Consequently, only one article was found that specifically studied the influence of positive affect while driving.

Rhodes and Pivik (2011) conducted a study exploring the relationship between risk driving and positive affect. They proposed a model where perceived risk and positive affect acted as mediators in the relationship between age, gender, and risky driving behaviors. Results from the model testing indicated that positive affect and risk perception independently predicted risky driving. Additionally, positive affect emerged as a stronger predictor for males than females and for teens compared to adults concerning participants' tendencies towards risky driving behaviors. Indeed, this observation aligns with the suggestion made by Eherenfreund-Hager and colleagues (2017) that positive and negative valence may both be relevant to risky driving, with the intensity of emotion playing a key role.

3.2. Affects, Reckless Driving, and Inattention

Another behavioral categorization related to affective states, following risky driving behavior, appears to be reckless driving and inattention. Reckless driving, inattention while driving, and distracted driving fall under the umbrella of risky driving behaviors (Scoot-Parker, 2012). However, in the literature, these behaviors are studied as distinct constructs. This differentiation could stem from the diverse cognitive mechanisms associated with affective states concerning various risky driving behaviors and inattention. Hence, although the measured outcome behaviors may align, for this review, these factors were explored under separate titles as reckless driving, inattention, and distraction.

3.2.1. Studies that Investigate Negative and Positive Affect and Reckless Driving, and Inattention

In parallel with studies on risky driving, research focusing on reckless driving and inattention can be classified into studies that investigate both negative and positive affective states based on valence. Within this scope, the first study examining these two emotional states in the same research was conducted by Pecher, Lemercier, and Cellier (2009). In this study, they investigated the impact of affective states on drivers' attentional behaviors using musical excerpts. Results from this simulator study indicated that participants in the happy condition showed decreased mean speed, whereas only a slight decrease in mean speed was observed for the sad condition. Additionally, while lateral control improved for the sad and neutral conditions, deterioration was observed for participants in the happy condition.

Another study exploring the effects of positive, neutral, and negative affect on driving behaviors was by Taubman Ben-Ari (2012). The researcher aimed to investigate reckless driving as a dependent variable across five different studies. The findings revealed that a higher propensity for reckless driving was associated with a positive affective state, particularly a state of happiness. However, no significant relationship was found between anger-evoking memories and willingness to engage in reckless driving, as measured by self-report instruments. Participants in a high arousal positive affect condition exhibited more anxious, angry, and risky driving behaviors compared to those in a relaxation-positive state.

Similarly, Trick, Brandigampola, and Enns (2012) investigated arousal effects alongside valence effects. Their study focused on examining the relationship between emotion and attention while driving, specifically testing hazard perception and steering as outcome variables. Results indicated that valence of the images played a crucial role in steering behaviors. Participants in low arousal negative affect conditions exhibited significantly poorer performance compared to those in positive conditions. Arousal was found to be a significant factor in hazard detection, with high arousal participants showing faster braking reaction times in short durations, while the relationship reversed in longer durations. An interactive effect between valence and arousal was also observed for lateral position and hazard detection.

Chan and Singhal (2013) delved into investigating the distracting effects of emotional information (positive, negative, neutral) on simulated driving. Their study revealed that both negative and positive words led to an immediate speed decrease after presentation compared to the neutral condition. Additionally, positive words had a lingering effect on driving behaviors, particularly in speed choice, compared to negative words. Moreover, more steering activity was observed for the neutral condition than for the emotional conditions.

Zimasa, Jamson, and Henson (2017) explored the influence of mood (sad, happy, neutral) on driving safety and attention. They found that participants in happy and neutral conditions reacted to hazards faster than those in a sad mood. Responses to hazards were faster for the neutral condition compared to the happy condition. Conversely, participants in a sad mood exhibited longer response times and fixation durations compared to the other groups. The interpretation of the results concerning the effect of positive mood was less evident.

Lastly, Steinhauser and colleagues (2018) investigate the impact of positive and negative emotions on driving behavior and found that emotions impact behavior both directly, such as encouraging aggressive driving, and indirectly, by modifying attentional focus during driving, they highlighted that emotional influences on driving behavior vary significantly based on the specific driving task and the attention required, influenced by the emotional event itself.

The examination of studies investigating two affective states simultaneously reveals a significant finding: positive affective states, particularly in the happy condition, may be linked to more reckless behavior. Conversely, positive affective states are generally associated with safer and more cautious choices compared to the sad condition. Predictions regarding different types of reckless driving behaviors based on attentional mechanisms and similar behaviors may suggest the presence of another factor beyond valence.

3.2.2. Negative Affect and Reckless Driving, and Inattention

Some studies specifically delve into investigating the influence of negative affective states—specifically inattention and distraction—while driving. First example could be the study conducted by Zhang, Cahn, Ba, and Zhang (2016), which explored the impact of situational driving anger. The researchers aimed to understand the effects of state anger on driving behaviors and the allocation of visual attention. Results indicated that drivers experiencing anger tended to drive faster, maintain less following distance, accept shorter gaps in left turns,

engage in more abrupt and faster braking, and demonstrate less appropriate reactions to an imminent crash compared to the neutral group. Visual data revealed that angry drivers tended to scan narrower areas and adopt a more heuristic processing style. Surprisingly, the researchers found that prior experience had no effect on preparing for the adverse influence of situational anger.

Similarly, Techer, Jallais, Corson, Moreu, Ndiaye, Piechnick, and Fort (2017) sought to explore the effects of an angry state on attention while driving. They used simulator and electroencephalographic data, employing event recall techniques for anger induction. The study revealed no discernible effect of anger on response times or speed control. However, participants in the anger condition demonstrated compromised lateral control of the vehicle.

In a different approach, Jallias, Gabaude, and Paire-Ficout (2014) investigated the influence of anger and sadness on driving behavior, specifically focusing on inattention while driving. The attention of participants was measured based on the localization of road elements, induced by music and guided image presentations for anger and sadness, respectively. Findings indicated that participants in the anger condition were slower to locate road elements compared to the control and sadness groups, suggesting delayed detection of atypical hazards on roads. Moreover, sadness was associated with more localization errors compared to both the anger and neutral conditions.

To sum up, studies focusing on reckless driving and negative affective states, particularly anger, consistently show that as levels of anger increase, individuals exhibit more reckless driving behaviors and become more distracted while driving. Specifically, behaviors such as reduced following distance, inappropriate reactions, scanning deficiencies, problems with response times, and delayed detection of hazards are observed during states of anger.

4. Discussion

The literature on affect-related driving can be categorized into two groups: studies exploring affect as a whole (negative or positive) and those investigating discrete emotions with negative or positive valence. Typically, when researchers examine both negative and positive emotions in the same study, they tend to group negative emotions together (such as anger or sadness) and positive emotions together (often as happiness). However, studies directly comparing negative and positive states are less frequent. While the assumption generally suggests worse driving outcomes for negative affect and better driving acts for positive affect, the literature's results are nuanced, revealing an intricate relationship between affect and driving behaviors.

In general, studies focusing on valence-based approaches in examining driving behaviors often center around risky and reckless driving. While the associations for negative affect was stronger than positive affect, the lingering influence of positive emotional induction was longer than negatives for both risky and reckless driving behaviors (Chan & Singhal, 2013; Eherenfreund-Hager, 2017; Hu, Xie & Li, 2013; Taubman-Ben-Ari, 2012). Participants with negative affect showed the higher perception of risk and higher acceptance of risky, aggressive and dangerous driving (for example driving with less headway distance and not obeying speed limits) (Eherenfreund-Hager, 2017; Hu, Xie, & Li, 2013; Lee & Winston, 2016). Even mostly risky driving was observed after negative affect, it should be noted that positive affect is not innocent. There is a huge difference between relaxing positive affect and arousal positive affect in terms of risky driving behaviors which stresses the importance of arousal as well. For example, duration traveling in opposite lane, exceeding speed limit behaviors were observed after induction of arousal positive emotions while relaxing positive affect is generally related

to safer performance (Eherenfreund-Hager, 2017). On the other hand, there are some contradictory findings as well. For example, while risky driving was observed after positive affect induction, positive affect and risk perception was found as independent predictors for risky driving and no relationship was found between positive affect and risky driving in the study of Rhodes and Pivik (2011). Moreover, Lewis-Evans (2012) and his colleagues and Megias and Catena (2017) found no significant association between valence differences, emotion induction, and driving acts.

Apart from these studies, as it is mentioned before, discrete emotions were also studied in order to investigate the associations between negative and positive affect and driving acts. In the literature, the most salient and most studied negative affect could be anger and the findings related to anger and the findings of driving acts' research were much more consistent. Anger especially situational anger found as related to both risky driving behaviors and reckless driving behaviors. For example, in general, it was found as angry participants showed more speeding behaviors, stronger acceleration, more yellow light and red light passing, less following distance, worse lateral control, shorter gaps, later response time, more errors, less proper reactions, focusing and scanning narrower area, slower detection of hazards while driving (Abdu, Shinar, & Meiran, 2012; Carey & Sarma, 2016; Jallias, Gabaude, & Paire-Ficout, 2014; Jeon & Zhang, 2013; Jeon, Walker, & Yim, 2014; Roidi, Freshe, & Höger, 2014; Techer et al., 2017; Zhang et al., 2016). Moreover, lower level of perceived safety and a higher level of risk perception was observed for anger condition participants (Jeon, Walker & Yim, 2014). Besides them, only in one article, no relationship was found between anger and response time and speed control related to reckless driving (Techer et al., 2017).

The other discrete emotions that are studied as negative emotion induction is sadness, anxiety, and fear. While there are not much more studies in order to see the inconsistencies or consistencies, general findings could be summarized. The findings related to sadness were a bit complex, while some studies found that the performance could be better after sadness induction (for example better lateral control) (Pecher, Lemerrier, & Cellier, 2009). The others pointed that the reckless driving (for example, worse localization of road elements, and longer fixation time) could be higher for sad participants (Jallais, Gabaude, & Paire-ficout, 2014; Zimasa, Jamson, & Henson, 2017). Besides them, while sadness seems like generally related with reckless driving, Jeon and Zhang revealed that sadness could also be related to risky driving (more speeding violations) (2013).

Anxiety and fear are the other studied emotion states in driving research. The findings showed that anxiety was reported as related to the risky driving such as higher velocity and more speeding violations with lingering influence while fear is associated with lower speeds in general. (Carey & Sarma, 2016; Roidi, Freshe, & Höger, 2014).

The literature findings showed that affect related driving literature generally focus on negative emotions and there are little research and little findings related to positive emotions. As discrete emotional state only happiness was studied as positive affect in the literature. While happiness is the most studied single emotion, still being happy is good or bad while driving is complex. In the study of Jeon, Walker, and Yim (2014) it was found that happy participants' lateral control was worse and they have higher driving confidence and safety level than the other groups. Contrary to higher level of driving confidence and safety level, Pecher, Lemerrier, and Cellier (2009) found that happy condition participants engage in lower speed limit. Moreover, while Taubman-Ben-Ari (2012) reported that happy participants were more prone to reckless driving, Zimasa, Jamson, and Henson (2017) found that happy participants react to hazards faster than the other groups. There might be several reasons for these contradictory findings; one of them is especially for positive affect or discrete emotions with positive valence.

The general mechanism of positive affect pointed that the outcome would be experienced in two different way: reduced cognitive processes distract the drivers or broad attention will promote the integration of diverse information, therefore, while drivers will show more reckless driving, this attentional mechanism will promote to attend various stimuli on the road at the same time (Jeon, 2015). However, these two potential outcomes are related with only attentional driving and the contradictory results related to risky driving and positive affect could not be explained by these two potential mechanisms. The complex mechanism of cognition, affective states, and driving acts might be the reason for this complexity. Moreover, the potential reasons would be simply methodological differences between studies, because, besides positive affect studies, there are some contradictory results for negative behaviors as well.

Aside from the mentioned patterns, there could be a simpler explanation available. Amidst these varied outcomes, there exists a fundamental pattern. A plausible interpretation based on the results of these studies suggests that the intensity of emotions may be more relevant to risky and reckless driving behaviors than their valence, as indicated in the results section. Thus, it can be concluded that it is not what we experience but rather how intensely we experience it that matters, as stated in the studies of Hu et al., 2013; Eherenfreund-Hager, 2017; Taubman-Ben-Ari et al., 2012; Chan & Singhal, 2013. This study highlights that particularly arousing positive affect, rather than relaxing positive affect, is associated with inappropriate driving behaviors, emphasizing the importance of emotional intensity in shaping risky and reckless driving behaviors. For example, it may be worth re-exploring whether the fact that the most studied emotion, anger, is more intense than emotions like sadness, leads to more risky and reckless driving.

4.1. Future Studies and Implications

The literature findings suggest that happy drivers are not consistently better drivers, indicating a need for further studies on positive affect to reconcile the differences in the literature. Additionally, it's essential to differentiate between arousal, intensity and valence dimensions for both negative and positive affect in driving research. Even when affective states share the same valence and arousal level, such as anxiety and anger, their outcome influences may differ. Therefore, adopting both valence dimensions and a discrete emotion perspective could aid in understanding the nature of the affect driving mechanism.

Furthermore, while there is a growing literature on affective states and driving, researchers are still uncertain about how to study driving-related affect states and which affective states to focus on and which extend. To comprehensively understand the mechanism, all factors related to experiencing affective states should be explored. Integration of factors such as traffic environment emotional triggers could provide valuable insights into the nature of driving.

Moreover, most studies on affective states and driving have focused on young participants, limiting the generalizability of the results to this age group. Exploring other age groups or specific road user groups could help unravel the complex mechanism between cognition, affective states, and driving acts.

As topics like emotion regulation and in-vehicle system development related to affective states continue to grow, it's crucial to first understand the mechanism related to emotional states and driving acts. Successful interventions or technological developments hinge on this understanding. Indeed, the primary question lies in whether emotions truly create a distraction, whether they are harmful, beneficial, conflicting with the cognitive system, or if they coexist in a regulatory state.

In conclusion, while the complexity of the general affect literature influences affect-related driving research, there appears to be a relationship between affective states, risky driving, and reckless driving. Understanding specific affective states could aid in controlling risky and reckless driving, promoting road safety universally. Further research is warranted to unravel this complexity and enhance road safety measures applicable to individuals worldwide.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

- Abdu, R., Shinar, D., Meiran, N. (2012). Situational (state) anger and driving. *Transportation Research Part F*, (15), 575-580.
- Angie, A. D., Connelly, S. C., Waples, E. P., Kligyte, V. (2011). The influence of discrete emotions on judgment and decision-making: A meta-analytic review. *Cognition and Emotion*, 25(8), 1393-1422.
- Arnau-Sabates, L., Sala-Roca, J., Jariot-Garcia, M. (2012). Emotional abilities as predictors of risky driving behavior among a cohort of middle-aged drivers. *Accident Analysis and Prevention*, (54), 818-825.
- Barnard, M. P. & Chapman, P. (2016). Are anxiety and fear separable emotions in driving? A laboratory study of behavioral and physiological responses to different driving environments. *Accident Analysis and Prevention*, (86), 99-107.
- Blanchette, I., & Richards, A. (2010). The influence of affect on higher level cognition: A review of research on interpretation, judgment, decision making, and reasoning. *Cognition and Emotion*, 24(4), 561-595.
- Buck, R. (1990). William James, the nature of knowledge and current issues in emotion, cognition, and communication. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16(4), 612-625.
- Bodenhausen, G. V., Sheppard, L. A., Kramer, G. P. (1994). Negative affect and social judgment: The differential impact of anger and sadness. *European Journal of Social Psychology*, (24), 45-62.
- Carey, R. N., Sarma, K. M. (2016). Threat appeals in health communication: messages that elicit fear and enhance perceived efficacy positively impact on young male drivers. *BMC Public Health*, 16(645), 1-16.
- Chan, M. & Singhal, A. (2013). The emotional side of cognitive distraction: Implications for road safety. *Accident Analysis and Prevention*, (50), 147-154.
- Damasio, A. R. (2001). Emotion and the Human Brain. *Annals of the New York Academy of Science*, (935), 101-105.
- Deffenbacher, J. L., Deffenbacher, D. M., Lynch, R. S., Richards, T. L. (2003). Anger, aggression, and risky behavior: a comparison of high and low anger driver. *Behavior Research and Therapy*, (41), 701-718.
- Dula, C. S. & Geller, E. S. (2003). Risky, aggressive, or emotional driving: Addressing the need for consistent communication in research. *Journal of Safety Research*, (30), 559-566.
- Eherenfreund-Hager, A., Taubman Ben-Ari, O., Toledo, T., Farah, H. (2017). The effects of positive and negative emotions on young drivers: A simulator study. *Transportation Research Part F*, (49), 236-243.

- Ekman, P. (1992). An argument for Basic emotions. *Cognition and Emotion*, 6(3/4), 169-200.
- Ekkekasis, P. (2012). Affect, mood and emotion. In G. T. Tenenbaum, P. C. Eklund, A. Kamata (Eds.), *Measurement in Sport and Exercise Psychology* (pp. 320-519). United States Human Kinetics.
- Evans, L. (2004). Introduction. In *Traffic Safety* (pp. 1- 18), Science Serving Society.
- European Road Safety Observatory (2006). *Mobility and Transport Road Safety*. European Commission. Retrieved from: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/specialist/erso_en
- Eyben, F., Wollmer, M., Poitschke, T., Schuller, B., Blaschke, C., Farber, B., Ngyen-Thien, N. (2010). Emotions on the road-necessity, acceptance, and feasibility of affective computing in the car. *Advances in Human-Computer Interaction*, (5), 1-17.
- Forgas, J. P. (1992). Affect in social judgments and decisions. *Advances in Experimental Social Psychology*, (25), 227-275.
- Gross J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An Integrative Review. *Review of General Psychology*, 2(3), 271-299.
- Hu, T., Xie, X., Li, J. (2013). Negative or positive? The effect of emotion and mood on risky driving. *Transportation Research Part F*, (16), 29-40.
- Jallais, C., Gabaude, C., Paire-ficout, L. (2014). When emotions disturb the localization of road elements: Effects of anger and sadness. *Transportation Research Part F*, (23), 125-132.
- Jeon, M. & Zhang, W. (2013). Sadder but wiser? Effects of negative emotions on risk perception, driving performance and perceived workload. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society 57th Annual Meeting*, 57(1), 1849-1853.
- Jeon, M., Walker, B. N., Yim, J. (2014). Effects of specific emotions on subjective judgment, driving performance, and perceived workload. *Transportation Research Part F*, (24), 197-209.
- Jeon, M. (2015). Towards affect-integrated driving behavior research. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 16(6), 553-585.
- Johnston, W. A. & Heinz, S. P. (1978). Flexibility and capacity demands of attention. *Journal of Experimental Psychology*, 107(4), 1. 420-435.
- Lajunen, T. & Summala, H. (2004). The Manchester driver behavior questionnaire: A cross-cultural study. *Accident Analysis and Prevention*, (36), 231-238.
- Lee, Y. & Winston, F. K. (2016). Stress induction techniques in a driving simulator and reactions from newly licensed drivers. *Transportation Research Part F*, (42), 44-55.
- Lerner, J. S., Li, Y., Valdesolo, P., Kassam, K. S. (2015). Emotion and decision making. *Annual Review of Psychology*, 66, 799-823.
- Lewis-Evans, B., Waard, D.D, Jolij, J., Brookhuis, K. A. (2012). What you may not see might slow you down anyway: Masked images and driving, *Plos One*, 7(1), 1-14.
- Mesken, J., Hagenzieker, M. P., Rothengatter, T., Waard, D. (2007). Frequency, determinants, and consequences of different drivers' emotions: An on-the-road study using self-reports, (observed) behavior, and physiology. *Transportation Research Part F*, (10), 458-475.
- Nass, C., Jonsson, I., Harris, H., Reaves, B., Endo, J., Brave, S., Takayama, L. (2005). Improving automotive safety by pairing driver emotion and car voice emotion. In *CHI'05 Extended abstracts on Human factors in computing systems* (pp. 1973-1976).

- Omidi, L., Mousavi, S., Moradi, G., Taheri, F. (2021). Traffic climate, driver behaviour and dangerous driving among taxi drivers. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 28(3), 1482-1489.
- Petty, R. E., Gleicher, F., Baker, S. M. (1991). Multiple Roles of Affect in Persuasion. In Forgas, J. P. (Ed.), *Emotional and Social Judgements* (pp. 181-200). Oxford. Pergamon Press.
- Pecher, C., Lemerrier, C., Cellier, J. M. (2009). Emotions driver attention: effects on driver's behavior. *Safety Science*, (47), 1254-1259.
- Rhodes, N. & Pivik, K. (2011). Age and gender differences in risky driving: The roles of positive affect and risk perception. *Accident Analysis and Prevention*, (43), 923-931.
- Reason, J. T., Manstead, A. S. R., Stradling, S., Baxter, J., Campbell, K. (1990). Errors and violations on the roads. *Ergonomics*, 33, 1315-1332.
- Roidi, E., Freshe, B., Höger, R. (2014). Emotional states of drivers and the impact on speed, acceleration and traffic violations - A simulator study. *Accident Analysis and Prevention*, (70), 282-292.
- Russell, J. A., Lewicka, M., Niit, T. (1989). A cross-cultural study of a Circumplex Model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, (57), 848-856.
- Schmidt-Daffy, M. (2013). Fear and anxiety while driving. Differential impact of task demands, speed and motivation. *Transportation Research Part F*, (16), 14-28.
- Scout-Parker, B. (2012). *A comprehensive investigation of the risky driver behavior*. (Doctoral Thesis). Queensland University of Technology, Queensland Australia.
- Shinar, D. (2007). Accident / crash causation and analysis. In *Traffic Safety and Human Behavior* (pp. 695-726). Elsevier.
- Steinhauser, K., Leist, F., Maier, K., Michel, V., Pärsch, N., Rigley, P., Steinhauser, M. (2018). Effects of emotions on driving behavior. *Transportation research part F*, (59), 150-163.
- Storbeck, J, Clore, G. L. (2007). On the interdependence of cognition and emotion. *Cognition and Emotion*, 21(6), 1212-1237.
- Styles, E. A. (2005). *The psychology of attention* (pp. 1-5). Psychology Press, Taylor and Francis, Hove and New York.
- Schwarz, N. (2000). Emotion, cognition and decision making. *Cognition and Emotion*, 14(4), 433-440.
- Taubman Ben-Ari, O. (2012). The effects of positive emotions on self-report reckless driving. *Accident Analysis and Prevention*, (45), 718-725.
- Techer, F., Jallais, C., Corson, Y., Moreu, F., Ndiaye, D., Piechnick, B., Fort, A. (2017). Attention and driving performance modulations due to anger state. Contribution of electroencephalographic data. *Neuroscience Letters*, (636), 134-139.
- Toda, M. (1980). Emotion and decision making. *Acta Psychologica*, 45(1-3), 133-155.
- Trick, L. M., Brandigampola, S., Enns, J. T. (2012). How fleeting emotions affect hazard perception and steering while driving: The impact of image arousal and valence. *Accident Analysis and Prevention*, (45), 222-229.
- Yiend, J. (2010). The effects of emotion on attention: A review of attentional processing of emotional information. *Cognition and Emotion*, 14(1), 3-47.

Youssef, D., Salameh, P., Abou-Abbas, L., Salmi, L. R. (2023). Driving anger dimensions and their relationship with aberrant driver behavior in Lebanon: Results from a national self-reported survey. *PLoS one*, 18(3), e0283293.

Zhang, T. & Chan, A. H. S. (2014). How appraisal shape driver emotions: A study from discrete and dimensional emotion perspectives. *Transportation Research Part F*, (27), 112-123.

Zhang, T., Chan, A. H. S., Ba, Y., Zhang, W. (2016). Situational driving anger, driving performance and allocation of visual attention. *Transportation Research Part F*, (42), 376-388.

Zimasa, T., Jamson, S., Henson, B. (2017). Are Happy Drivers safer drivers? Evidence from hazard response times and eye tracking data. *Transportation Research Part F*, (46), 14-23.

World Health Organization (2023). Fact Sheets. Road Traffic Injuries.
<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>

Appendix 1: Studies investigating the relationship between emotions/mood/affect and driving

Study	Purpose	Sample	Measurements	Analyses	Results
Pecher, Lemerrier, Cellier (2009)	To examine the effects of emotions (sad, happy, neutral) on drivers' attentional behaviors	17 participants (8 men, 9 women) age between 21 and 29. At least 4 years and 10,000 km driving experience.	Driving simulator Questionnaire (Measure interest to driving and music) Interview (assessing the feelings while driving)	ANOVA	Decreased mean speed for happy music condition while slightly decreased was observed for sad music. No mean speed difference was found for neutral music condition. Deterioration of lateral control for happy music while improved lateral control for sad and neutral music.
Rhodes & Pivik (2011)	To investigate age and gender differences in risky driving and the effects of positive affect and risk perception on risky driving. To understand role of risk perception and positive effect in driving	504 teen drivers (age between 16-20), 409 adult drivers (age between 25-45)	Risky Driving Questionnaire (Musselwhite, 2006) Questionnaire (measures affect towards target behavior) (Alhakami & Slovic, 1994)	Mediation analyses Regression	Positive affect and risk perception found as independent contributors for risky driving. Positive affect was found as a stronger predictor for risky driving for male than female. Positive affect was found a stronger predictor of risky driving for a teen than adult drivers.

Study	Purpose	Sample	Measurements	Analyses	Results
Abdu, Shinar, Meiran (2012)	To examine how situational anger affects driving behavior especially risky driving with comparison angry and neutral mood while driving.	15 male participants (age between 22-27) 4-10 years driving license.	Mood Induction: Event recall (Neutral event recall, angry event recall) Driving Simulator Mood Check Questionnaire	Paired T-Test	No cause-effect relation was found between current anger state and driving behavior. Anger state affect risk-taking tendencies (passing yellow light) but not driving skills (appropriate breaking when emergency situation is not affected) after comparison with neutral mood.

Lewis-Evans, Waard, Jolij, Brookhuis (2012)	To test the influences of implicit and unconscious emotional signals on driver behaviors especially decision-making and speed choices of drivers.	113 participants (74 females, 39 males). At least 1 years driving experience.	Driving simulator Images Presentation: Backward and forward presentation of the masked, negative, and neutral images Psychophysiological Measures (Heart rate measurement)	Full Factorial Repeated Measures Analysis	There was no significant main effect of target images type and driven speed. There was a significant main effect of image target and order. The increase of speed is smaller when the second trail includes negative images. Negative target effects on suppressing speed and familiarity and learning effect. In males, no significant difference - speed data for negative and neutral images. For females, negative images were related to lower speed.
---	---	---	--	--	--

Study	Purpose	Sample	Measurements	Analyses	Results
Taubman Ben-Ari (2012)	To examine the differences between positive, neutral and negative affect in terms of willingness to reckless driving. Also to investigate the influence differences between various positive emotions for reckless driving.	114 young driver participants (52 women, 62 men)	Emotion induction/priming tools (story readings, remembering memory, presenting film segments, etc.) Self-Report scale for proneness to reckless driving	ANOVA	Happy positive affect related to higher proneness to reckless driving than neutral. No relationship found between anger-evoking memories and reckless driving. High arousal (positive affect) found as related to various driving styles (higher on anxious, angry, risky driving, lower careful driving)
Trick, Brandigampola, Enns (2012)	To investigate the effects of emotional arousal (high or low) and valence (positive and negative) on hazard perception and steering as a basic research on emotion and attention while driving.	26 university students having a valid driving license.	Driving Simulator Ratings of the valence of presented images - Pressing buttons - the images positive/negative. Affective Picture System: High/Low arousal of Positive/Negative Images	Full Factorial Repeated Measures Analysis	The interactive effect of valence and arousal. Arousal as an important factor for hazard detection. High arousals' positive breaking reaction times were higher than low arousals (short delay scenario), The reverse relation was found for the long delay. Valence was found as an important factor for steering, low arousal, negative images related to significantly poorer steering performance than positive.

Study	Purpose	Sample	Measurements	Analyses	Results
Chan & Singhal (2013)	To investigate distracting effects of emotional information (Negative, positive, neutral) on simulated driving.	30 participants	Driving Simulator Emotion Induction (words presentation in Billboards)	ANOVA	Negative and positive words were related to immediate driving speed decrease than neutral. Positive words were found as both immediate and lingering effects on driving behaviors than negative words, especially for speed choice. More steering wheel activity (lane position) was observed for neutral than emotional conditions.
Hu, Xie, Li (2013)	To examine how two states of affect and emotion and mood influence risky driving behavior through risk perception and risk attitude.	Study 1: 218 participants Study 2: 500 participants	Emotion induction: Video clips (Traffic un/related negative, positive emotions). Driving Risk Attitude Scale Self-report of risky driving behavior (speed) - Questionnaire (risk-perception). Profile of Mood States (Anger, Detection, Vigor)	Correlation ANOVA Regression Analysis	Raised perception of traffic risk found for negative emotions than positive and neutral. Negative affect was related to more acceptance of risky driving (study1 speeding, study2 dangerous driving). Negative affects showed stronger effect than positive. The stronger effect of negative mood was found for risky driving attitude and behavior (speed).

Study	Purpose	Sample	Measurements	Analyses	Results
Jeon & Zhang (2013)	To investigate anger and sadness different influence on risk-perception, driving performance and perceived workload.	32 undergraduate students (6 female & 26 male) having a driving license and 2-year driving experience	Driving Simulator Current affective state measurement via scale Emotion induction (remembering and writing past emotional experience) Questionnaire (measure affective states, driving competence, risk perception)	ANOVA	Anger and sadness were related to more errors especially in aggressive behaviors than neutral (violating speed limits, hard brake), (longer driving time). The perceived workload was found higher for anger state than neutral. No risk perception differences were found between anger and sad state.
Jallais, Gabaude, Paire-ficout (2014)	To investigate the effect of emotion (anger, sadness, neutral) on the localization of road elements.	54 participants	Mood induction (music and guided images) (Mayer et al., 1995) Brief Mood Introspection Scale (BMIS) Localization of road elements task	ANOVA	No statistical differences between sadness and control group (using visual schemata to localize targets) but sadness made more error in the localization (forgot the type of the target). Slower detection of the target was observed for angry than the sadness and the control group.

Study	Purpose	Sample	Measurements	Analyses	Results
Jeon, Walker, Yim (2014)	To explore effects of emotions (Anger, fear happiness) on subjective judgments, driving performance and perceived workload.	70 undergraduate students having a driving license and at least 1-year driving experience	Driving Simulator Scale (measure current affective states). Emotion induction (remembering and writing past experiences) Judgment Questions (Driving competence & risk perception)	ANOVA MANOVA	Anger was related to a lower level perceived safety and lead to higher risk perception than fear and happiness. Angry and happy participants showed more errors than fearful and neutral. Fearful one showed more errors than neutral ones. Higher level of driving confidence and safety level for happy drivers.
Roidi, Freshe, Höger (2014)	To evaluate the impact of emotions (anger and anxiety) on driving behaviors and to test emotion-eliciting situational factors and personality characteristics.	79 drivers (48 female, 31 male)	Driving Simulator Geneva Emotion Wheel (happiness, fright & feeling helpless added) Driving Anger State - State-Trait Anxiety Scale	Generalized Linear Model Hierarchical Linear Regression Model	Stronger acceleration and higher speed for anger. The long-lasting effect of anxiety (higher velocity and more speeding). Driving performance was worse for high anxiety and anger.

Study	Purpose	Sample	Measurements	Analyses	Results
Carey & Sarma (2016)	To examine the impact of behavior threat based messages and anger on driving of young male drivers	62 participants with professional/ novice driving license, minimum of 1-year driving experience	Self-report (perceived self/response efficacy, severity, susceptibility) The Speeding and Rule Violation-Subscale of Behavior Scale Driving Anger Scale - State Anger Self-report Video Speed Test - Advertisements Driving Behavior Measure (speed, following distance, gap acceptance & overtaking)	ANOVA	High Treat messages combined with high perceived efficacy lead to a decrease in speed choices. Increased level of state anger counteracts the effect of fear messages and efficacy- building messages.
Lee & Winston (2016)	To induce negative emotional states to young drivers for investigating the relationship between emotional states and driver reactions	33 young driver participants with a driving license less than 6 months	Driving Simulator The Driving Anger Scale Emotional Circumplex (emotional reporting scale)	Correlation Paired T-Test	A positive correlation between negative emotions and number of unsafe behaviors.
Zhang, Chan, Ba, Zhang (2016)	To investigate the effects of situational driving anger on driving behaviors and driver visual attention allocation. To examine how these effects are moderated by driving experience	24 licensed drivers (5 females, 19 males)	Driving Simulator with an Eye Tracker Anger Emotion Induction (with video clips)	ANOVA	Anger state tended to drive faster, maintain less headway while following a car, accept shorter gaps (left turns), tended to adopt later and harder breaking, failure to respond properly to an imminent crash than neutral group. Angry drivers scanned narrower area and applied more heuristic processing style. Experience had no effect to prepare for the adverse influence of situational anger.

Study	Purpose	Sample	Measurements	Analyses	Results
Ehrenfreund-Hager, Taubman-Ben-Ari, Toledo, Farah (2017)	To investigate the influence of affect induction on actual risk-taking behaviors and the links between personality variables and the level of risky driving.	80 young drivers (40 male, 40 female)	Driving Simulator Affect Priming (Word presentation) Relevance of Driving to Self-Esteem Sensation Seeking Scale Driving History Questionnaire	MANOVA Correlation ANOVA ANCOVA	Headway distance was smaller for negative affect than neutral and relaxing positive affect. Relaxing positive affect related to a lower risk than arousing positive and negative affect. Risk-taking behaviors were higher for arousing positive and negative affect. Opposite lane travel duration was higher for arousal and negative affect than positive and neutral affect. Speeding was higher for positive arousal and negative affect than neutral and relaxing positive. Exceeding speed limit was higher for arousal and negative affect and lower for relaxing positive affect.
Serrano, Stasi, Megias, Catena, (2017)	To examine emotional-laden auditory signals on the speed of concurrent driving decisions	Study 1: 19 Undergraduate drivers Study 2: 20 Undergraduate students drivers	Emotion Induction: International Affective Digitized Sounds (Negative (sad), Positive (happy), Neutral) Experimental Task (responding presented pictures) Self-Assessment Manikin Scales (SAM)	ANOVA	Independent from emotional sound presentation breaking was faster for risky than non-risky scenes. No emotional cues effects. Reaction times were shorter for negative cues than positive and neutral ones for risky road situation.

Study	Purpose	Sample	Measurements	Analyses	Results
Techer, Jallais, Corson, Moreau, Ndiaye, Piechnick, Fort (2017)	To investigate the influence of anger state on attention during simulated driving.	33 participants with normal or corrected to normal vision, no neurological disease, no medical treatment. More than 3 years of driving experience	Driving Simulator Mood Induction (Anger-recall, Neutral- completing driving habit questions) Brief Mood Introspection Scale (BMIS) Biosema Active Two System	ANOVA	No effect of anger on response times and speed control but anger condition participants showed degraded lateral control of the vehicle.
Steinhauser, Leist, Maier, Michel, Parsch, Rigley, Wurn, SteinHauser (2018)	To explore the impact of positive and negative emotions on driving behavior and discern their correlation with emotional influences on attention.	90 participants (46 female) ranging between 18 and 65 years of age with normal vision and had a valid license	Mood induction (angry, happy, calm) The modified continuous tracking and reaction task The modified Three Vehicle Platooning Task (m3VPT) Situation awareness test	2 × 2 repeated measures ANOVA	Emotions impact behavior both directly, such as encouraging aggressive driving, and indirectly, by modifying attentional focus during driving, like lessening the impact of multitasking. Our findings highlight that emotional influences on driving behavior vary significantly based on the specific driving task and the attention required, influenced by the emotional event itself.
Youssef, Salameh, Abau-Abbas, Salmi (2023)	To investigate the relationship between socio-demographic variables, driving anger, and the self-reported aberrant behavior	Cross sectional study with 1102 drivers (age of the participants ranged from 18 to 82)	Driving anger scale (DAS) Driver behavior questionnaire (DBQ)	ANOVA	Driver anger dimensions were found positively associated with aberrant driver behavior especially with ordinary violations.

GEOFFREY N. LEECH'İN KİBARLIK KURAMI: CEVDET BEY VE OĞULLARI ROMANI ÖRNEĞİ

 Cansu UÇAR*

ÖZET

Dilin rolü, bireyler arasında anlam ve anlayışın oluşturulması ve aktarılmasında önemlidir. Bu rolü üstlenen nezaket; dilin ince, saygılı ve düşünceli davranışlarıyla kişiler arası etkileşimi güçlendirerek anlamın daha iyi iletilmesini sağlar. Nezaket araştırmaları, bağlam ve anlamın yorumlanmasını inceleyen edim biliminin alt dallarından biridir. Nezaket ilk kez Robin Lakoff (1973) tarafından araştırılmıştır. Nezaket çalışmalarını geliştiren ve “yüz” olgusunu araştıran Brown ve Levinson'dur (1987). Grice (1975), “Konuşma Sezdirimleri” adlı nezaket yaklaşımında; konuşmacıların iletişimde sıklıkla iş birliği yaptığını vurgulamıştır. İş birliği ilkelerini açıklayan ve kendi kibarlık ilkelerini kapsamlı şekilde araştıran Geoffrey N. Leech (1983), “nezaket prensibi” ve bu prensibin “incelik, tevazu, takdir etme, cömertlik, uzlaşma, sempati” ilkelerini incelemiştir. Bu makalede Leech'in kibarlık kuramının altı ilkeleri temel alınmış ve bunun örnekleri belirlenen Cevdet Bey ve Oğulları romanında tespit edilmiştir. Araştırmanın nesnesi olarak seçilen roman, Nobel ödüllü yazar Türkiye'nin tarihi ve kültürel gelişimini incelemesi nedeniyle modern Türk edebiyatında önemli bir eser olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: edim bilimi, Geoffrey N. Leech, kibarlık ilkeleri, kibarlık kuramı, Orhan Pamuk

Geoffrey N. Leech's Politeness Theory: The Example of the Novel *Cevdet Bey and His Sons* (*Cevdet Bey ve Oğulları*)

ABSTRACT

*The role of language is pivotal in creating and conveying a meaning besides understanding between individuals. Politeness, which plays this role, strengthens interpersonal interaction with subtle, respectful and thoughtful behaviors of the language and it ensures better transmission of meaning. Politeness research is a subfield of pragmatics that examines the interpretation of context and the meaning. Politeness was first searched by Robin Lakoff (1973). Grice (1975), in his approach to politeness called “Conversational Implicatures”; He emphasized that speakers often collaborate in communication. Geoffrey N. Leech (1983), who explained the principles of cooperation and extensively searched his own principles of politeness, also investigated the “politeness principle” and its principles of “tact, humility, appreciation, generosity, compromise, sympathy”. In this article, the six principles of Leech's politeness theory are taken as a basis and examples of the principles are identified in the novel *Cevdet Bey and His Sons* (*Cevdet Bey ve Oğulları*). This study, based on Leech's principle of politeness and politeness, aims to understand the role and importance of politeness in this work, supported by examples from the novel *Cevdet Bey and His Sons* (*Cevdet Bey ve Oğulları*). The novel is chosen as the main subject of the research which is considered as an important work in modern Turkish literature since the Nobel Prize-winning author examines the historical and cultural development of Türkiye in his work.*

Key Words: pragmatics, Geoffrey N. Leech, politeness principles, politeness theory, Orhan Pamuk

* Öğretici, Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÖMER), Bursa / TÜRKİYE, cnucar@ankara.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Uçar, C. (2024). Geoffrey N. Leech'in kibarlık kuramı: *Cevdet Bey ve Oğulları* romanı örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 593-609. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1410761>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 27 Aralık / December 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 8 Mart / March 2024

Giriş

Dil yetisi, insana özgü bir olgudur. “Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sınırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır. O; gerek insan gerek toplum gerek insan gerek toplum gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülmecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur” (Aksan, 2020: 11). Dil ve iletişim, insan etkileşiminin ve sosyalleşmenin temel unsurlarıdır. İletişim, dil aracılığıyla gerçekleşen karmaşık bir süreçtir ve bu sürecin etkili olabilmesi için dilin doğru ve uygun bir şekilde kullanılması önemlidir. Dilin rolü, bireyler arasında anlam ve anlayışın oluşturulması ve aktarılmasında önemlidir. Bu rolü üstlenen nezaket; dilin ince, saygılı ve düşünceli davranışlarıyla kişiler arası etkileşimi güçlendirerek anlamın daha iyi iletilmesini sağlamaktadır. Nezaket, dilin yanı sıra iletişimdeki ton, vurgu ve ifade biçimleri aracılığıyla da ortaya çıkar; bu, etkileşimde saygı ve anlayışın temelini oluşturur. “İnsanlar, buldukları ortama yeni birisi girdiği zaman genelde ya o kişi hakkında bilgi edinme ya da hâlihazırda sahip oldukları bilgileri kullanma çabası içine girerler. En merak edilen o kişinin genel toplumsal ve iktisadi durumu, kendini nasıl gördüğü, çevresine karşı takındığı tavır, işinde usta olup olmadığı ve güvenilir olup olmadığı gibi konulardır” (Goffman, 2009: 15). Bireyler; gözlemlerini, deneyimlerini ve duygularını çeşitli nedenler ve amaçlarla başkalarına iletmek ihtiyacı duyarlar. Bu iletişim ihtiyacının karşılanmasında dil, vazgeçilmez bir araç olarak ön plana çıkmakta ve iletişimin temelini oluşturmaktadır.

Dil kullanımı, insanların çeşitli bağlamlarda etkili bir şekilde iletişim kurmayı ifade etmektedir. Farklı durumlarda nasıl konuştuğumuzu veya yazdığımızı yöneten kuralları ve gelenekleri kapsamaktadır. Belirli bir kültürel bağlamda rahatsız edici olabilecek veya yanlış anlaşılacak dilden kaçınmak, etkili dil kullanımı için gereklidir. Dil kullanımı büyük ölçüde bağlama bağlıdır. Aynı kelimeler veya ifadeler farklı durumlarda farklı anlamlara gelebilir. Bağlamın farkında olmak, uygun dilin seçilmesine ve iletişimsizliğin önlenmesine yardımcı olmaktadır. Kişinin konuşmacıya karşı olumlu ya da olumsuz tutumunu belirleyen ve iletişimin temeli, konuşmacının muhataba nasıl yaklaştığı, kullanılan jest ve mimikler hatta ses tonuna bağlıdır. Kişiler arası ilişkilerde toplumsal normlara bağlı olan bireyler, muhataplarını zarar vermektan, zorlamaktan, eleştirmekten veya sıkıntıya sokmaktan kaçınmaktadırlar. Farklı kültürlerin ve dillerin, sözlü veya sözsüz iletişimde saygılı, kibar olmanın ve çatışmalardan kaçınmanın çeşitli yolları vardır. Sosyal etkileşimlerde kibarlık, “başkalarını düşünmek”, “ince düşünmek”, “alçakgönüllü olmak”, “anlayışlı olmak” ve “takdir etmek” gibi temel ilkelere dayanmaktadır. Bu ilkeler olumlu iletişimi teşvik etmek için önem arz etmektedir. Dil, nezaket kurmak için iyi bir araçtır; içerik ve ifade biçimi birbirine uygun olması gerekmektedir. Nezaket stratejilerini anlamak, dilin sosyal ortamlarda nasıl kullanıldığını anlamak ile yakından ilişkilidir.

Dil, bir toplumda nezaketi temsil eden önemli bir iletişim aracı olarak hizmet etmektedir. Nezaket ifadeleri, her toplumda kabul edilen yazılı olmayan kurallardır. Nezaket kurallarına uygun bir şekilde iletişim kurmak, doğru dil kullanımı yoluyla mümkündür. Nezaket kuralları, toplumda nasıl davranılması gerektiğine dair çok sayıda kuralı içermektedir.

Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırları

Bu çalışmada, Orhan Pamuk'un “Cevdet Bey ve Oğulları” adlı romanı üzerinde Leech'in “nezaket prensibi” ve bu prensibin ana ilkeleri olan “düşüncelilik / incelik”, “cömertlik”, “takdir etme / onaylama / övgü”, “tevazu / alçakgönüllülük”, “uzlaşma / anlaşma”, “sempati” kurallarının incelenmesi yoluyla tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Orhan Pamuk'un "Cevdet Bey ve Oğulları" adlı romanı üzerinde Leech'in "nezaket prensibi" ve bu prensibin ana ilkelerinin incelenmesi yoluyla nezaketin nasıl işlendiğini ve nasıl gösterildiğini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda, "düşüncelilik / incelik", "cömertlik", "takdir etme / onaylama / övgü", "tevazu / alçakgönüllülük", "uzlaşma / anlaşma" ve "sempati" gibi nezaket ilkelerinin romandaki karakterler ve olaylara nasıl yansıdığı incelenmiştir. Bu tespitler, romanın içeriğiyle ilişkilendirilerek nezaketin metindeki rolü ve önemi anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu inceleme, yazarın eserindeki iletişim tarzını ve karakterlerin arasındaki ilişkilerini daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmayı amaçlanmıştır.

Araştırma, Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları romanı birinci bölümdeki muhatapların karşılıklı konuşmaları ile sınırlıdır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmış olup elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile incelenmiştir.

Kuramsal Altyapı

Dilin bileşenlerini dikkate alan ve değerlendiren bir dil bilimi dalı olan edim bilimi; bağlamın, iletişimde anlamın yorumlanmasını inceleyen bir dil bilim dalıdır. "Edim bilimi, iletişimdeki katılımcıların amaçlarını, niyetlerini, psikolojik, sosyal ve fiziksel şartlarını, bilgilerini, kültürel birikimlerini, aralarındaki ilişkileri, statüleri, rolleri vb. araştırarak üretilen iletileri yorumlar" (Yılmaz, 2021: 1039). Edim bilimi, ifadelerin anlamını etkileyen sosyal, kültürel ve bağlamsal faktörlerin dikkate alınarak dilin gerçek hayattaki kullanıma şekline odaklanır. Bu bakış açısıyla bir ifadenin anlamı büyük ölçüde kullanıldığı bağlama bağlıdır.

"Edim bilimin çok sayıdaki alt araştırma alanlarından bir tanesi de nezaket incelemeleridir. Nezaket incelemeleri, dil yoluyla saygı göstermenin yanı sıra genel olarak dil edimlerinin, konuşurun hem kendinin hem muhataplarının sosyal kimliğini koruma yahut güçlendirme çabasına ve muhatabını ve diyalogu şekillendirme yöntemine yoğunlaşır" (Kundakçı, 2021: 115-116). Nezaket, kültürel normlardan ve sosyal ilişkilerden etkilenmektedir. Nezaket, insanın gerçek fikirleri arasında karar verme yeteneğine sahip olmasıdır. "Nezaket, kişinin sadece kendi yüzünü değil, etkileşim içinde olan başka bir kişinin yüzünün de farkındalığını göstermek için kullanılmaktadır. Bu anlamda, sosyal mesafe durumunda nezaket gerçekleşebilmektedir. Sosyal mesafe, saygı veya saygıdan dolayı itaati ifade ederken, sosyal yakınlık arkadaşlık, dostluk veya dayanışmayı ifade etmektedir. Etkileşim içindeki katılımcılar, aralarındaki sosyal mesafeyi konuşurken belirlemektedir" (Keser, 2018: 129). Sosyal ilişkilerde nezaket genellikle korunması gereken bir tutumdur. Nezaket, sözlerimizin ve eylemlerimizin ustaca yönetimi olarak tanımlanabilir ve bu şekilde diğer insanların birbirleri hakkında daha iyi bir anlayışa sahip olmalarına katkıda bulunabilir.

Nezaket, TDK tarafından genel ağ (internet) ortamında hazırlanan Güncel Türkçe Sözlük'te şöyle tanımlanmıştır: "Başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranma, incelik, naziklik" (<http://sozluk.gov.tr>). Nezaket, kişinin karşıdakine baktığı kadar genel, hissettirdiği kadar özel duyguları uyandırmasıdır. Nezaketin olmadığı yerde kabalık vardır. "Gündelik hayatta büyük çoğunluğun belirli durumlarda görmek istediği sözlü ya da sözsüz (non-verbal) davranış biçimleri saygılı, nazik olarak nitelendirilirken, beklentinin dışına çıkan davranışlar ise saygısızlık ya da kaba olarak değerlendirilmektedir" (Dereli, 2008: 25).

Dil biliminde ilk kez kibarlığı araştıran ve kibarlık ilkelerini öneren Robin Lakoff'tur (1973). Lakoff'a göre, nezaket araştırmalarında evrensellik, sistematiklik ve tanımlar araştırılmıştır. Grice'in (1975) konuşma mantığıyla karşılaştırıldığında, diğer pragmatik sistemlerle bütünleştirilmiştir (Lakoff, 1989: 101). "Dil kullanımının kişiler arası temellerini açıklamayı amaçlayan nezaket araştırmaları günümüze dek temelde iki yaklaşım üzerinden

ilerlemiştir. Bunlardan ilki Grice, Leech ve Lakoff'un öne sürücüleri / geliştiricileri olduğu iletişimde uyulan / uyulması gereken ilkeler temelli anlayış, diğeri Goffman'ın ortaya attığı ve Brown & Levinson'un geliştirip kuramsallaştırdığı 'yüz' kavramına dayalı anlayıştır" (Işık & Güler, 2008: 23, akt. Kundakçı, 2021: 116).

Goffman (1967: 5), yüz terimini "bir kişinin, belirli bir temas sırasında diğerlerinin benimsediği çizgiyle kendisi için etkili bir şekilde iddia ettiği pozitif sosyal değer, sosyal etkileşimlerde oluşturmaya çalıştığımız olumlu kamusal imaj" olarak tanımlamaktadır. Yüz, bir kişinin başkaları tarafından değer görmesi ve olumlu bir şekilde algılanması için sergilediği çabayı temsil etmektedir.

Yüz kavramı üzerinde en çok duran araştırmacılar Brown ve Levinson'dur. Brown ve Levinson'a göre (1987: 61) yüz duygusal olarak yatırım yapılan, kaybedilebilen, korunabilen veya geliştirilebilen ve etkileşimde sürekli ilgilenilmesi gereken öz imgedir. Bu durum, insanların genellikle etkileşimde, birbirlerinin itibarını korumak adına işbirliği yaptıklarını ve karşılıklı hassasiyetin temeline dayanmaktadır.

Teknik terim olarak yüz soyut bir kavramdır ve iki boyutu vardır: "Olumlu yüz ve olumsuz yüz şeklinde. Olumlu yüz, bireyin istek ve arzularının sosyal bağlamda takdir edilme ihtiyacını, onaylama isteğini, saygı duyulmayı, başkalarıyla bağlantı kurma isteğini yansıtır. Bu, olumlu ve tutarlı bir öz imajın sürdürülmesidir. Olumsuz yüz, bireyin kendi eylemlerini yaparken başkaları tarafından engellenmemeyi yani dayatmadan hareket özgürlüğüne ve kendi kararlarını verme hakkına olan ihtiyacını yansıtmaktadır" (Turan, 2019: 154).

"Leech'in ilkelerinin dayandığı Grice'e göre bir konuşma esnasında muhataplar iletişimi sürdürebilmek adına işbirliği yapmak zorundadır. Bu olumlu olabileceği gibi olumsuz hatta düşmanca bir konuşma da olabilir" (Kundakçı, 2021: 116).

Geoffrey N. Leech'in teorisi Grice'in özdeyişleriyle yakından bağlantılıdır. İşbirliği ilkesinin ideal konuşma sürecini tanımlamak için uygulanabilir olduğunu ancak nezaket ilkesiyle genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır. Leech (1983: 80), "İşbirlikçilik ilkesinin kendi başına insanların neden kastettikleri şeyleri aktarmada bu kadar dolaylı olduklarını açıklayamayacağını" ifade eder ve Grice'in özdeyişlerinin göz ardı edildiği durumları açıklamak için nezaket ilkesinin gerekli olduğunu açıklamaktadır. "İşbirliği ilkesi katılımcıların işbirliği yapmasını düzenlerken, sosyal dengeyi ve muhataplarımızın ilk etapta işbirlikçi olduklarını varsaymamızı sağlayan dostane ilişkileri sürdürmektir" (Leech, 1983: 82). "Bir konuşmanın başarılı olması, muhtelif konuşucuların etkileşime nasıl yaklaştıklarına bağlıdır. İnsanların, konuşmaları işler hâle getirme yolu bazen "işbirliği ilkesi" olarak adlandırılır" (Dervişcemaloğlu, 2023: 8). Bu bağlamda Leech'in teorisi, Grice'in işbirliği ilkesinin yanı sıra nezaket ilkesini de içererek iletişimdeki anlam oluşturma sürecinin daha geniş bir çerçevesini sunmaktadır.

Grice, "Konuşma Sezdirimleri" olarak adlandırdığı kuramıyla konuşmanın temel mantığına odaklanmaktadır. İnsanların birbirlerini anlamaları, söylediklerinden ziyade ne demek istediklerine odaklanarak gerçekleşmelidir. Kurama göre, dinleyici konuşucunun gerçek niyetini doğru bir şekilde sezdiğinde iletişim başarıya ulaşır. Grice, insanların dolu olan ve açık olmayan konuşmalarını anlamalarının, onları işbirliğine yatkın varlıklar olarak tanımlanmasından kaynaklandığını belirtir ve işbirliği ilkesini vurgulamaktadır (Doğan, 1990: 63).

Grice tarafından önerilen dört temel kural şunlardır (Grice, 1975: 47):

1. Miktar / Nicelik (quantity): Bu kural sağlanacak bilginin miktarı ile ilgilidir ve altında aşağıdaki ilkeler yer alır:

- a. Katkını gerektiği (değişimin mevcut amaçları için) kadar bilgilendirici yap.
- b. Katkını gerekenden daha bilgilendirici yapma.

Kişinin mümkün olduğu kadar bilgilendirici olmaya çalıştığı ve gerektiği kadar bilgi verdiği, daha fazlasına gerek olmadığını öngörür.

2. Kalite / Nitelik (quality): Bu kural katkıların gerçek olması ve sahte olmamasıyla ilgilidir. Kişinin doğru olmaya çalıştığı ve yanlış olan veya kanıtlarla desteklenmeyen bilgileri vermediğini öngörür.

3. İlişki / Bağntı (relation): Bu kural konu ile alakalı olmakla ilgilidir. Kişinin ilgili olmaya çalıştığı ve tartışmayla ilgili şeyler söylediği ilişki ilkesi.

4. Tarz / Tutum (manner): Bu kural bir ortağın ne tür bir katkı yaptığını açıkça belirtmesini ve performansını makul bir ihtiyatla yerine getirmesiyle ilgilidir. Kişinin söylediği şeyde olabildiğince açık, kısa ve düzenli olmaya çalıştığı ve belirsizlik ve belirsizlikten kaçındığını öngörür.

Bu ilkelere uygun bir şekilde kullanılan dil, nezaket kurallarına uygun iletişimi güçlendirmektedir. Grice (1975: 47), herhangi bir konuşma olayında işbirlikçilik ilkesinin her zaman gözetildiğini ve bundan bazı sapmalar olduğunda yalnızca konuşmanın ima edildiğinin gözlemlendiğini belirtmektedir.

Leech, "Principles of Pragmatics" (Pragmatik İlkeleri) adlı eserinin "The interpersonal role of the Cooperative Principle" (İşbirliği İlkesinin Kişiler Arası Rolü) olarak bilinen dördüncü bölümünde İşbirliği İlkelerinin neden gerekli olduğunu ve istek, algı ve edim arasındaki ilişkiyi açıklamakta neden yetersiz olduğunu sormaktadır. Bu soruları Grice'in İşbirliği İlkeleri'ni açıklayarak cevaplandırır ve kendi nezaket ilkelerinin düşünsel temellerini ortaya koymaktadır. Bu bölümde İroni Prensibi de tanımlanmaktadır. (Leech, 1983: 79-103, akt. Kundakçı, 2021: 116-117)

Leech'e göre nezaket ilkesi, katılımcılarla barışın sağlandığını belirtmiştir. Muhataplar barış durumunu sürdürmek için beyaz yalanlar veya ironi kullanabildiğini eklemiştir. Leech, ironinin aslında nezaket ilkesine dayanan veya ondan yararlanan ikinci dereceden bir ilke olduğunu açıklamıştır. İroni ilkesini genel bir biçimde şu şekilde ifade etmiştir: "Eğer gücendirmeniz gerekiyorsa, en azından bunu açıkça [kibarlık ilkesiyle] çelişmeyecek, ancak dolaylı olarak, ima yoluyla dinleyicinin yorumunuzun saldırgan noktasına ulaşmasına izin verecek şekilde yapın" (Leech, 1983: 82). Bu bağlamda konuşmacının niyeti eleştiri olduğunda Leech'in nezaket ilkesine dayalı olarak ironi kullanmanın, işbirliği ilkesini izleyen bir cümle kullanmaktan daha az sert olduğu sonucuna varılabilir.

İroni ilkesini örnek olarak; Ayşe ile Ali adlı iki arkadaşın, derslerde sürekli ödev yapmamasıyla bilinen ortak arkadaşları Mehmet hakkında konuştukları düşünüldüğünde;

- Doğrudan İfade:

Ali doğrudan konuşarak, "Mehmet her zaman çok güzel ödevlerini yapar, değil mi?" diyebilir.

- İronik İfade (Leech'in İroni İlkesi Uygulanarak):

Ayşe ironiyi bir nezaket stratejisi olarak kullanarak, "Aaa, Mehmet sınıfta ödevlerini en iyi şekilde yapan kişidir." diyebilir.

Örnekte Ali'nin doğrudan ifadesi, Mehmet'in sürekli ödev yapmaması gerçeğiyle çelişiyor. Bunun tersine, Ayşe'nin ironik ifadesi, Mehmet'in ödev yapmadığı şeklindeki

kastedilen anlamı aktarmak için “üstünlük” ifadesi kullanılarak yapılmıştır. Ayşe, ironiyi kullanarak eleştirisini daha az çatışmacı ve daha dolaylı bir şekilde ifade edebilmekte, bu da Leech'in ironinin iletişimde bir nezaket stratejisi olarak kullanılabilmesi fikrine uygun düşmektedir. Başka bir ifadeyle ironi çoğu zaman kastedilenin tersi bir şeyin söylenmesini içerir ve dinleyicinin bu tutarsızlığı fark etmesi beklenir. İroni kullanarak, konuşmacı eleştirel veya olumsuz bir mesajı daha kibar ve daha az doğrudan bir şekilde iletebilir ve potansiyel olarak dinleyicinin yüzü veya duyguları üzerindeki etkiyi yumuşatabilmektedir.

Leech (1983: 104), iş birliği ilkeleri ile anlamın nasıl ilişkilendirileceği arasındaki sorunun önemli bir kayıp halka olduğunu ifade etmektedir. Nezakete konuşmacı açısından değil muhatap tarafından bakarak yorumlamayı işaret etmektedir. Edimsöz işlevlerinin nezaketle olan ilişkisini dört maddede sınıflandırır. Bunlar;

a. Rekabetçi: Edimsel amaç sosyal hedefle rekabet eder; örneğin sipariş vermek, istemek, talep etmek, yalvarmak vb.

b. Keyifli: Edimsel amaç sosyal hedefle örtüşür; örneğin teklif etme, davet etme, selamlama, teşekkür etme, tebrik etme.

c. İşbirlikçi: Edimsel amaç sosyal hedefe kayıtsızdır; örneğin iddia etme, şikâyet etme, raporlama, duyurma, talimat verme,

ç. Çatışmacı: Edimsel amaç sosyal hedefle çelişir; örneğin tehdit etmek, suçlamak, küfretmek, azarlamak (Leech, 1983: 104).

Leech, edimsözlerden ilk ikisinin esas olarak kibarlık içeren türlerle ilgili olduğunu söylemektedir. Edimsöz işlevinin rekabetçi (a) olduğu durumlarda, nezaket olumsuz bir karaktere sahiptir ve amacı, elde etmek istediği şey ile ‘görgü kuralları’ arasındaki rekabette örtük olan uyumsuzluğu azaltmaktır. Rekabetçi hedefler, birilerinin size borç vermesini sağlamak gibi esasen nezaketsiz olan hedeflerdir. Dolayısıyla nezaket prensiplerinin, hedefin içsel nezaketsizliğini hafifletmesi gerekmektedir. İkinci tür, keyifli (b), tam tersine, özünde nezakettir (Leech, 1983: 104-105). Leech, kişiler arası retorik tanımlarken; şu ana kadar tartışma alanını sınırlandırarak, Grice'in iş birliği ilkesinin sadece bir bileşen olduğunu, bir retorik açıklayıcı değerini örnekleme yoluyla göstermeye çalıştığını söyler. İnsan konuşmalarında anlam ve güç arasındaki ilişkiyi açıklamak için başka hangi ilke ve düsturların öne sürülmesi gerektiğini ifade eder. Leech, kibarlık ilkelerini yazmadan önce giriş niteliğindeki kişiler arası retorik diyagramındaki bazı boşlukları doldurmaya çalışacağını ve daha kurgusal bir zemine taşıyacağını ancak yine de ana hatlarıyla oldukça zengin bir ilkeler sistemi oluşturacağını söyler (Leech, 1983: 131-132).

Leech'in nezaket ilkeleri, altı tanedir ve her birinin ikişer alt kuralı bulunmaktadır (1983: 132):

“I. Düşüncelilik / İncelik ilkesi:

- a. Diğerlerine maliyeti en az seviyeye indirin
- b. Diğerlerine olan faydayı en üst düzeye çıkarın

II. Cömertlik ilkesi:

- a. Kendine faydayı en az düzeye indirin
- b. Maliyeti kendi için en üst seviyeye çıkarın

III. Takdir etme / Onaylama / Övgü ilkesi:

- a. Başkalarının övgüsünü en az düzeye indirin

b. Başkalarının övgüsünü en üst düzeye çıkarın

IV. Tevazu / Alçakgönüllülük ilkesi:

a. Kendini övmeyi en az düzeye indirin

b. Kendini övmeyi en üst düzeye çıkarın

V. Uzlaşma / Anlaşma ilkesi:

a. Kendisi ve diğerleri arasındaki anlaşmazlığı en az düzeye indirin

b. Kendim ve diğerleri arasındaki anlaşmayı en üst düzeye çıkarın

VI. Sempati ilkesi:

a. Kendiniz ve diğerleri arasındaki antipatiyi en aza indirin

b. Kendiniz ve diğerleri arasındaki sempatiyi en üst düzeye çıkarın”

Leech, ilk dört ilkenin çift yönlü olduğunu çünkü iki kutuplu ölçeklerle ilgili olduğunu söylemektedir. Fayda-maliyet ve övgü-kınama ölçekleridir. Diğer iki ilke tek kutuplu ölçeklerdir. Ölçekler arasında çeşitli bağlantı bulunsa da her bir ilke, diğerlerinin atıfta bulunduğu ölçeklerden farklı bir değerlendirme ölçeğine gönderme yapması bakımından farklıdır. (I) ve (II) sırasıyla gelecekteki eylemin faydalarının başkalarına ve kendine maliyetiyle ilgiliyken (III) ve (IV) sırasıyla konuşmacı sözlerinin diğerlerine ve kendilerine ilişkin iyi veya kötü değerlendirmelerini aktarma derecesi ile ilgili olduğunu ifade eder (Leech, 1983: 132).

Leech, ilkelerin ve alt kuralların tümünün eşit derecede önemli olmadığını söylemektedir. Eşleştirilmiş kurallardan (I)-(IV), (I), konuşma davranışı üzerinde (II)'den ve (III) kuralı da, (IV)'den daha güçlü gibi görünmektedir. Bu eğer doğruysa, nezaketin kendinden ziyade başkalarına odaklandığı yönündeki daha genel bir yasayı yansıtmaktadır. Üstelik her bir kuralda, alt-kural(b), alt-kural (a)'dan daha az önemli görünmektedir ve bu, olumsuz nezaketin (anlaşmazlıktan kaçınmanın) olumludan daha önemli bir husus olduğu yönündeki daha genel yasayı bir kez daha göstermektedir. Her ne kadar özdeyişlerin biçimine yansıtılmamış olsa da, önemdeki bir başka farklılığa da dikkat edilmelidir: Bir muhababa karşı nezaket, genellikle üçüncü bir tarafa karşı nezaketten daha önemlidir (Leech, 1983: 133). Leech, bu ilkelere mutlak ilkeler olarak değil, 'belirli bir noktaya kadar' uyulduğunu ifade eder. Alt kuralların çok kullanılmasının "sıkıcı" olduğu ve daha önemlisi "samimiyetsiz" olarak değerlendirileceğini vurgulamaktadır.

Leech, altı ilke ve ilkelerin alt kurallarına örnek verip detaylı açıklarken bu ilkelerin yanında yan ilkelerin olduğunu ve diğer kurallar için daha az kanıt olmasına rağmen, örneğin diğer insanlarla anlaşmayı abartma ve pişmanlık, kısmî anlaşma vb. ifade ederek anlaşmazlığı hafifletme eğilimi olduğunu belirtmiştir.

Diğer nezaket kuralları şu şekildedir:

• **Nezaketin Üstdilsel Yönleri**

Leech, nezaket, yalnızca konuşmanın konusu değil, aynı zamanda katılımcıların konuşmayı nasıl yönettiklerinde de veya yapılandırılma biçiminde de kendini gösterdiğini belirtir. Yanlış zamanda konuşmak (sözünü kesmek) veya sessiz kalmak, konuşma davranışlarının kaba imaları arasında yer aldığını ifade eder (1983: 139). Bu üstdilsel yönler, iletişimde nezaket ve itibar koruma stratejilerinin kullanılmasında, çok önemli bir rol

oynamakta ve niyetlerin açıkça ifade edilmesi ile olumlu sosyal etkileşimlerin sürdürülmesi arasındaki hassas dengenin yönetilmesine yardımcı olmaktadır.

- **İroni ve Şaka İlkesi**

Leech, ironi ilkesini, dolaylı ve daha az çatışmacı bir ifade kullanıldığında potansiyel olarak yüz tehdit edici bir mesajı (kaba veya saldırgan olarak algılanabilecek bir mesaj) aktarmanın bir yolu olduğunu tanımlamaktadır (1983: 142). Bir ironi ilkesinin varlığı kabul edilirse, zıt etkiye sahip başka bir 'üst düzey ilkeyi' de kabul edilmesi gerektiğini eklemektedir. İroni, saldırgan olmanın görünüşte dostane bir yolu iken (sahte-nezaket), 'şaka' olarak bilinen sözlü davranış türü, arkadaşça olmanın saldırgan bir yolu olduğunu açıklamaktadır (1983: 144). Leech'in ortaya attığı ironi ilkesi, aslında ironinin de bir nezaket stratejisi olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir.

- **Abartı ve Hafifletme İlkesi**

Abartı, vurgu veya etki için kullanılan, abartılı bir dille karakterize edilen bir konuşma şeklidir. Leech'e göre abartı ilkesi, konuşmacının açıklamasının açıklanan durumdan daha güçlü olduğu durumlarda geçerlidir; hafifletme ise bunun tersini ifade etmektedir (Leech, 1983: 145). Abartı ilkesi, muhataplara yönelik coşkuyu, takdiri veya olumlu duyguları göstermek için, hafifletme de olumsuz olumlu ifadeyle aktarmak için kullanılır.

Leech'in nezaket ilkeleri bağlamında abartı ve hafifletmeler dilin ifade gücünü ve dolaylılığını etkileyerek bu nezaket hedeflerine ulaşmada rol oynamakta, olumlu ve olumsuz nezaket stratejilerine katkıda bulunan dilsel araçlar olarak görülmektedir. Olumlu nezaket, başkalarıyla dostluk ve bağlantı duygusu yaratmayı amaçlarken olumsuz nezaket, müdahaleden kaçınmayı ve bir dereceye kadar mesafeyi korumayı amaçlar.

- **Polyana İlkesi**

Leech polyana ilkesinde, insanların hayatın kötü yönlerine bakmak yerine iyi yönlerine bakmayı tercih edeceğini söylemektedir. İnsanların hoş olmayan konuları hoş olmayan konulara tercih edeceklerini varsaymak anlamına gelmektedir. Leech bu ilkeyi, insanların hayatın kasvetli tarafından bakmak yerine iyi tarafından bakmayı tercih edeceğini belirtir. Bir sohbe katılanların hoş olmayan sohbet konularını hoş olmayan sohbetlere tercih edeceklerini varsaymak anlamına gelir (Leech, 1983: 147).

Leech (1983: 149), nezaket ilkeleri ve kavramları arasındaki ilişkilerin ve işbirliği ilkeleriyle olan bağlantıların açıklanmasının ardından, bu unsurlar genellikle bir önem sıralamasına tabi tutulabildiğini ifade eder ve tablo sunar:

Birinci Dereceden Prensipler	Daha Yüksek Dereceli İlkeler	Katkıda Bulunan Prensipler
İşbirliği Prensipleri		Nicelik Nitelik Bağıntı Tutum
Nezaket Prensipleri		{ Düşüncelilik / İncelik Cömertlik { Takdir etme / Onaylama Tevazu / Alçakgönüllülük Uzlaşma / Anlaşma Sempati
	İroni Şaka	
Merak Prensipleri		
Polyana Prensipleri		

Tablo 1: Kişilerarası retorik (Leech, 1983: 149)

Leech, altı ilkenin yanında bu yan ilkelerin eklenmesiyle kişisel retorik genişletildiğini söyler. Ama bunun yanında konunun bu bölümde ihmal edilen bir başka yönü kişilerarası retorikle ilişkili olarak kültürlerin ve dillerin tipolojik incelenmesi olduğunu belirtir. Bu alandaki kültürlerarası farklılıklara ilişkin bilgilerin anekdot niteliğinde olduğunu söyler. Örnek olarak bazı doğu kültürlerinin (örneğin Çin ve Japonya), alçakgönüllülük ilkesine, batılı ülkelerden çok daha fazla değer verme eğiliminde olduğunu; İngilizce konuşulan kültürün (özellikle İngilizlerin?) incelik ve ironi ilkesini ön plana çıkardığını; Akdeniz kültürlerinin cömertlik ilkesine daha yüksek, alçakgönüllülük ilkesine daha düşük bir değer verdiğini söyler. Fakat bu gözlemlerin göreceli olduğunu bir kültürel, sosyal veya dilsel ortamdan diğerine değişeceğini belirtmektedir (Leech, 1983: 150).

İnceleme

Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları adlı romanında birinci bölümdeki diyaloglarda kullanılan kibarlık ilkeleri ele alınmıştır. Roman, kişiler arası diyaloglar ve kişilerin açıkça düşüncelerini ifade ettikleri monologlardan oluşmaktadır. İnceleme sırasında, dil dışı unsurların ve bağlamın dikkate alınması önemlidir. Orhan Pamuk'un ilk romanı olan *Cevdet Bey ve Oğulları*, 1982 yılında yayımlanmıştır. Nişantaşlı bir ailenin serüvenini konu alan bu eser, yirminci yüzyılın başından itibaren üç kuşak boyunca ailenin yaşadıklarını anlatır. Romandaki başkarakter Cevdet Bey, Sultan Abdülhamit döneminde yaşamış İstanbul'un ilk Müslümanlarından biridir. Cevdet Bey'in görünürdeki amacı işlerini büyütmek olsa da asıl hedefi, modern bir aile kurmaktır. Romanlardaki karakterlerin dil kullanımı, nezaket ve kabalık gibi özellikleri yansıtabilmektedir. Bu romanda Leech'in "nezaket prensibi" ve bu prensibin ana ilkeleri olan "düşüncelilik / incelik", "cömertlik", "takdir etme / onaylama / övgü", "tevazu / alçakgönüllülük", "uzlaşma / anlaşma" ve "sempati" kuralları temel alınmıştır.

I. Düşüncelilik / İncelik ilkesi

Düşüncelilik, başkalarının duygularını ve hassasiyetlerini göz önünde bulundurmamayı, kırıcı olmaktan kaçınmayı ve onlara saygı duymayı içermektedir. İletişimde diğerlerine karşı incelikli, hassas olma gerekliliğini ve karşılaşılabilecek potansiyel tehditlerin azaltılmasını vurgulamaktadır. Konuşmacı, doğrudan eleştirmeden veya bireyin duygularını incitmeden iyileştirmeler yapmaktadır. Bir konuda olumsuz bir geri bildirim verirken kibar bir dille ifade etmek veya bir isteği nazikçe ima etmek ise dolaylı düşüncelilik örnekleridir.

Örnek 1:

“Gene her zamanki gibi, gürültüyü duyan Zeliha Hanım merdivenlerin eşiğinde onu gülümseyerek karşıladı ve kahvaltısının hazır olduğunu söyledi. Cevdet Bey somurtmaya çalışarak, “*Vaktim yok Zeliha Hanımcığım,*” dedi. “*Hemen çıkıyorum!*” Yaşlı kadın üzüntüyle, “*Bir şey yemeden hiç olur mu?*” dedi. Cevdet Bey’in yüzündeki kararlı anlatımı görünce mutfağa koştu.” (s.12)

Zeliha Hanım’ın Cevdet Bey’i gülümseyerek karşılaması, düşüncelilik ilkesine uygun bir davranıştır. Cevdet Bey’in kararlı bir şekilde “Vaktim yok” demesine rağmen, Zeliha Hanım’ın gülümseyerek ve nazik bir şekilde yaklaşması olumlu yüz oluşturmaktadır.

Örnek 2:

“Mutfaktan elinde bir tabakla çıkıp koşarak geldi. “*Bir kahve yapsaydım sana, oğlum. Şimdi hemen...*” “*Hiç vaktim yok, hiç vaktim yok!*” dedi Cevdet Bey. Tabaktaki, şu başlayan gün kadar neşeli, vişneli ekmeği gülümseyerek aldı. Kadına teşekkür ederek bir kere daha gülümsedi. Kapıdan çıkarken, kadına sevgiyle değil, onu bırakmak zorunda kaldığı için acıyarak gülümsediğini anladı ve rahatsız oldu. Bir şey söylemiş olmak için döndü, “*Akşamüzeri belki geç kalırım,*” dedi, ama vicdanındaki yükü hafifletemedi.” (s.13)

Zeliha’nın koşarak Cevdet Bey’e kahve yapma teklifi, düşüncelilik ilkesine uygun bir davranıştır. Ancak, Cevdet Bey’in “Hiç vaktim yok” demesi ile bu düşüncelilik göz ardı edilmiştir.

Örnek 3:

“Çıraqlardan birine başıyla sert bir selam verdi. Çalışkan ve tokgözlü olduğu için sevdiği ötekine gülümsedi. Sonra sert selam verdiği dalgacıya dönerek, “*Oğlum, benim kahvemini söyle!*” dedi. “*Bir de poğaçaya al bakayım bununla!*” (s.14)

Cevdet Bey’in çırağa söylediği sözler, emredici sözcüldür. Karşıdakinin çabasını, kendi yararını artırdığı için kibar sözler değildir. Ama Cevdet Bey çırağa “*oğlum*” diye hitabet etmesi olumlu kibarlıktır. “Olumlu kibarlık, aile bireyleri arasında, yakın arkadaşlarla birlikteyken kullanılır çünkü olumlu kibarlık yakınlık göstergesidir” (Turan, 2019: 156).

II. Cömertlik ilkesi

İletişimde diğerlerine karşı cömert ve hoşgörülü olma gerekliliğini ifade etmektedir. Leech (1983: 134), bu ilkeyi “Diğer kişinin zamanını ve iş yükünü dikkate alınmasının teşvik edilmesi” olarak tanımlar. Konuşmacı, diğer sorumluluklarını kabul ederek anlayış göstermekte ve görevi tamamlamada esneklik sağlamaktadır. İletişimde cömertlik göstermek, başkalarına karşı pozitif bir tutum sergileme, onların fikirlerine değer verme ve duygusal olarak destek olma anlamına gelmektedir. Bu ilke, iletişimde nezaketin önemli bir yönünü temsil etmekte ve insanlar arasındaki ilişkilerde olumlu bir etki yaratmaktadır.

Örnek 1:

(Şükrü Paşa): “*Ha, kahve mi yoksa konyak mı? Dur kahveyle likör içelim, değil mi? Sen niye oturmuyorsun?*” Gerinerek esnedi. “Hay Allah, yemekte fazla kaçırırım galiba!” Uşağa seslendi. Kahve ve likör istedi. Sonra Cevdet Bey’e dönerek, “*Ne sıcak değil mi?*” dedi. (s.48)

“Sen niye oturmuyorsun?” sözcüğü yönlendirici ve olumlu sözcüktür. Bu sözcük, dinleyenin oturmasını istemek için söylenir. Konuşmacı, daha kibar olmak ve dinleyiciye maliyeti en aza indirmek için dolaylı ifadeyi kullanır. Bu söz, oturmanın dinleyiciye fayda sağlayacağına işaret etmektedir.

Örnek 2:

“*Ne yürüyorsun, ne düşünüyorsun öyle?*” diye sordu Nusret. Sonra bir şeyler anlatmaya başladı. Cevdet Bey onu dinlemedi. Mari arkasından kapıya kadar geldi. Cevdet Bey, yarın geleceğini kadına bir daha söyledi. “*Evet, lütfen gelin!*” dedi Mari. “*Sizi görünce coşuyor, zekâsı parlıyor, iyi oluyor...*” Gözlerini kaçırarak, “*Belki sizi biraz sıkıyor ama...*” diye ekledi. “*Çocuk da görmek istiyor sizi. Yatmadan önce, arabayla gezecek miyiz diye sordu!*” Cevdet Bey, “*Evet, onu gezdiririm!*” diyerek güldü. (s.80)

Mari, Cevdet Bey’in gelmesini istemesi ve Cevdet Bey’in onu kırmaması ve gelmek istemesi; cömertlik ilkesinin (a) maddesine uygundur. Kendi çabanı arttırıp karşıdakinin yararını arttırdığı için “Evet, onu gezdiririm!” sözcüğü, kibar sözcüktür.

Örnek 3:

“*Kim o? Cevdet oğlum, sen misin?*” “*Benim, ben!*” dedi Cevdet Bey Merdivenlere yürüdü. “*Dur! Aç mısın? Yemek yedin mi?*” Cevdet Bey: “*Yemedim!*” dedi. Sonra bunu söylediğine pişman oldu. “*Gel, gel, sana hünkârbeğendi yaptım!*” dedi Zeliha Hanım. “*Burada seni beklerken uyuyakalmışım!*” Mutfaktan elinde lamba, sallanarak çıktı. “*Uyusaydın! Beni niye bekledin?*” dedi Cevdet Bey. “*Bekledim işte!*” dedi kadın. Gülümsedi. “*Sofra hazır. Hadi, gel!*” (s.83)

Zeliha Hanım’ın, “Gel, gel, sana hünkârbeğendi yaptım!” sözcüğü düşüncelilik ilkesine uygun bir davranıştır. Cevdet Bey’in gelmesini teşvik ederken diğerlerine olan faydayı en üst düzeye çıkarma vardır.

Örnek 4:

“Cevdet Bey bir yandan hünkârbeğendi, bir yandan da bu kadından kurtulmasının zor olacağını düşünerek mutfaka yürüdü. “Bunlar birbirine karışıyor!” diye mırıldandı. “İki hayatı birbirinden nasıl ayırmalı?”

Kadın, Cevdet Bey’e hizmet edebilmenin keyfiyle, “Otur, otur!” dedi. “*Nasılın bakalım? Yorgunsun! Bugün neler yaptın kim bilir? Aa bak, bugün mahallede ne oldu... Mustafa Efendi öğle namazından dönüyormuş. Hani şu çeşmenin orada oturan Mustafa Efendi, camiden dönüyormuş. Şeye rastgelmiş köşede... Dolma da yer misin? Bir tanecik? Salih’e rastgelmiş. Bakmış Salih’in elinde... Yağmur geliyor değil mi? Bakmış onun elinde kocaman bir anahtar... Demiş, Salih Efendi, senin bu anahtar...*” (s.83)

Zeliha Hanım’ın “*Dolma da yer misin? Bir tanecik?*” sözcüğü kendi çabasını arttırıp muhatabın faydasını arttırdığı için kibar sözcüktür ve cömertlik ilkesiyle uyumaktadır. “*Bir tanecik?*” sözcüğünde rica ve ısrar bulunmaktadır. Bugün mahallede olanları, yağmurun gelmesi; Zeliha Hanım’ın uzlaşmayı arttırmaya yönelik sözcelerdir.

III. Takdir etme / Onaylama / Övgü ilkesi

Diğer kişinin katkısının olumlu yönlerinin tanınmasını içermektedir. Konuşmacı, fikirdeki potansiyeli kabul ederek daha fazla işbirliğini ve gelişmeyi teşvik etmektedir. Leech (1983: 135), onaylama ilkesini, iletişimde karşılıklı olarak diğerlerini olumlu bir şekilde değerlendirmeyi ve onların fikirlerini ve duygularını kabul etmek olarak ifade eder.

Örnek 1:

“Fuat Bey, “Çok katı ve alaturkasın Cevdet’çiğim!” dedi ve güldü. Garsona dönerek, “Oğlum, hesabı getir bakalım!” dedi. Aynı gülümseyişle Cevdet Bey’e döndü: “Çok katı ve alaturkasın, ama seninle ahbaplık etmekten çok memnunum Cevdet’çiğim!” (s.44)

Fuat Bey’in, Cevdet Bey’in çok katı ve alaturka olduğunu söylemesi, eleştiri sözcüsüdür. Karşıdakini eleştirdiği için övgü içermemekle beraber kibar değildir ama bir nezaket ifadesi olan “Cevdet’çiğim” ile sözce yumuşatılmıştır. Fuat Bey’in Cevdet Bey ile ahbaplık etmekten çok memnun olması uzlaşma içermektedir. Cevdet Bey ile dostça bir ilişki sürdürmeye yönelik bir çaba vardır.

Örnek 2

“Cevdet Bey, “Paşam ben kalkayım artık, sizi rahatsız etmeyeyim!” dedi. “Nasıl? Gidiyor musun? Yoo, ben adamı kolay kolay bırakmam! Dur bakalım! Yoksa sözlerimden alındın mı?” Cevdet Bey cevap vermedi. Önüne baktı. “Otur oturduğun yerde!” dedi Şükrü Paşa. “Seni takdir ediyorum. Bunu aklına koy. Nigan’ı ilk isteyen sen değilsin!” Ayağa kalktı. (s.54-55)

Cevdet Bey’in “Paşam ben kalkayım artık, sizi rahatsız etmeyeyim!” sözcüsü, karşısındaki kişinin rahatsız olup olmadığını düşünerek düşüncelilik ilkesine uygun bir ifadedir. Şükrü Paşa’nın “Otur oturduğun yerde!” demesi ise daha direkt ve emredici bir ifadedir. Belirgin bir çatışma bulunmama ile birlikte, Cevdet Bey’in sessiz kalması ve Şükrü Paşa’nın onu oturmaya davet etmesi, anlaşmazlık durumlarını engellemeye yönelik bir uzlaşma ifadesi olarak değerlendirilebilir. Şükrü Paşa’nın “Seni takdir ediyorum.” ifadesi, Cevdet Bey’in davranışlarını onayladığı ve olumlu bir övgüde bulunduğu anlamına gelmektedir.

Örnek 3:

“Bu konağın masrafına ne dayanır? Haa, onu diyordum, senden memnunum Nigan’ın geleceğinden hiç kuşum yok.” Cevdet Bey kızarak, “Sağ olun, Paşam!” dedi. “Kibarlığına da diyecek yok! Ama bir şu kadehi bitiremedin! Sen çok ihtiyatlısın çok, çok!” Paşa başını sağa sola sallıyordu.” (s.52)

Paşa’nın, “senden memnunum Nigan’ın geleceğinden hiç kuşum yok” ifadesi, takdir etme ve övgü içeren bir ifadedir.

Örnek 4:

“Aferin! Şu kadarcık içsen ölür müsün? Getir bir daha doldurayım! Kendini biraz bırak canım! Anladım, bana saygılısın, yanımda içmiyorsun. Gördüm, beğendim! Ama bu faslı bitirdik, şimdi ahbaplığa başladık! Söyle bakalım, sen nasıl eğlenirsin, hiç çapkınlık yapar mısın, keyiflerin nelerdir?” Cevdet Bey, “Vakit mi kalyor Paşam!” dedi. “Hadi, hadi!” dedi Paşa. “Ütanma işte!” (s. 52)

Paşa’nın, “Aferin! Şu kadarcık içsen ölür müsün? Getir bir daha doldurayım! Kendini biraz bırak canım!” ifadeleri, Cevdet Bey’i övme ve onaylama içermektedir. Ancak bununla beraber, Cevdet Bey’in içki içme alışkanlığına yönelik eleştiri de vardır.

IV. Tevazu / Alçakgönüllülük ilkesi

Bu ilke, konuşmacının başkalarını olumlu bir şekilde değerlendirdiğini ve onlara yardım etmesini içermektedir. “Tevazu ilkesi Türk kültürünün de önemli bir parçasıdır. Türkçede “Naçizane”, “Estağfurullah” gibi belirteçler ve “bendeniz” gibi adillar tevazu göstergesi olarak kullanılan bazı sözcüklerdir” (Turan, 2019: 152).

Örnek 1:

“Cevdet Bey’e döndü, “*Sen ne dersin? Akşam birlikte kulübe gidelim mi?*” “*Aman Paşam, ben size orada yük olurum!*” dedi Cevdet Bey.” (s.53)

Paşa’nın, “*Sen ne dersin? Akşam birlikte kulübe gidelim mi?*” teklifi, düşüncelilik ilkesine uygun bir davranıştır. Ama Cevdet Bey’in, “*Aman Paşam, ben size orada yük olurum!*” ifadesi, tevazu ilkesine uygun bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu ifade doğrultusunda Cevdet Bey’in başkalarına yük olmak istemediğini söylemek mümkündür.

V. Uzlaşma / Anlaşma ilkesi

Anlaşma ilkesi, farklı bir düşünceyi ifade etmeden önce diğer kişinin konumunu kabul etmeyi önerir. Bu yaklaşım açık diyalogu teşvik eder ve çatışma olasılığını azaltır. Bu ilkede benlik ve diğer insanlar arasındaki anlaşmayı en üst düzeye çıkarma ve benlik ile diğerleri arasındaki anlaşmazlığı en aza indirme eğilimi vardır. Leech (1983: 138), anlaşma ilkesini, kısmî ve tam anlaşmazlık olarak tanımlar. Kısmî anlaşmazlığın çoğu zaman tam anlaşmazlığa tercih edildiğini ifade eder.

Örnek 1:

“Eskinazi’nin dükkânına üç-beş adım kala, çoğunluğu Yahudi ve Rum olan bu tüccarlardan biri onu görerek dükkânının içinden seslendi: “*Ooo, Işıklı Cevdet Bey, bugün çok şıksınız!*” Cevdet Bey de ona şakadan anlayan ve hoşlanan bir insan olduğunu göstermek için, “*Ben her zaman şıkımdır!*” dedi, ama hemen bu şıklığının özel bir nedeni olduğunu hatırlayıp kızardı.” (s.17)

Eskinazi ve Cevdet Bey’in aynı fikirde olması anlaşmayı sağlar. Eskinazi’nin sözcüsü, kibardır. Bireylerin başkalarının fikir ve duygularına katılmaları gerektiğini öne süren anlaşma ilkesi, ortak bir zemin bulmayı ve gereksiz çatışmalardan kaçınmayı ima etmektedir. Ama Cevdet Bey’in her zaman şık olduğunu söylemesi, tevazu göstermediği için kibar sözcü olmamakla beraber Cevdet Bey’in utanması dil dışı unsurdur.

Örnek 2:

“Fuat Bey, “*Görüyor musun işte!*” diye söylendi. “*Siz yaşamıyorsunuz. İkiniz de aynısınız. Sen de, abin de, kızma ama böylesiniz!*” Ellerini gözlerinin yanına bir atın gözlükleri gibi koydu. “*Bu aralıktan başka bir yeri görmüyorsunuz. Hayat böyle mi? Hayat nedir? Yaşamak, görmek, geçirmek... Hayat renkli bir şeydir! Evet, nedir sence?*” Cevdet Bey kesin bir tavırla, “*Bu soru abes!*” dedi. “*Ben hayatımdan memnunum!*” (s.47)

Fuat Bey ve Cevdet Bey’in hayat hakkındaki konuşmaları uzlaşmayı sağlamamaktadır. Cevdet Bey’in Fuat Bey’in sözlerine katılmaması, kesin şekilde vermiş olduğu “*Bu soru abes!*” Ben hayatımdan memnunum!” cevapları ve anlaşma / uzlaşma seviyesini en aza indirgemediği için kibar sözcüler değildir. Cevdet Bey, Fuat Bey’in fikirlerine az değer vermektedir. Bu yüzden anlaşmazlık ve çatışma durumu ortaya çıkmıştır. “*Başkalarının fikir veya yargılarına yanıt verirken, anlaşma tercih edilen yanıt ve anlaşmazlık tercih edilmez.*” (Leech, 2014: 96).

Örnek 3:

“Seyfi Paşa birden, “Quels livres lisez-vous mon enfant?” dedi. Cevdet Bey telaşla düşündü, heyecanlandı, ama hemen heceleyerek söyledi, “Monsieur, je lis Balzac, Musset, Paul Bourget et...” Seyfi Paşa Cevdet Bey'in cümlesini yarıda keserek, “*Bu kadar Fransızca bilmeniz bile iyi bir şey çocuğum!*” dedi. “*Konuşa konuşa da açılırsınız!*” (s.58)

Seyfi Paşa'nın, “Bu kadar Fransızca bilmeniz bile iyi bir şey çocuğum!” sözcüğü küçümseme içerir, kibar sözce değildir. Ama devamında gelen “Konuşa konuşa da açılırsınız!” sözcüğü anlaşmayı kullanarak anlaşmazlığını en aza indirir.

VI. Sempati ilkesi

Sempati ilkesi, benlik ve diğerleri arasındaki antipatiyi en aza indirmeyi ve benlik ile diğeri arasındaki sempatiyi maksimuma çıkarmayı açıklar. Bu durumda başkalarının ulaştığı başarının tebrik edilmesi gerektiği gibi öte yandan, başkasının başına gelen kötü durumlara teselli edilmelidir. Diğer insanların duygularını kabul etmeyi ve desteklemeyi teşvik etmektedir. Sempati içeren cümleler teselli veren sözcüklere sahiptir. Leech, diğer insanlara duygularını paylaştığını göstermenin kibarlık göstergesi olduğunu belirtmektedir. Bireyler bir talihsizlik yaşadıklarında üzgün hissetmeyi ve sevinçli olduklarında sevinç duymayı ifade eder (Leech, 2014: 97). Leech'in bu ilkesi, iletişimde empati kurmayı ve başkalarının duygularını anlama yeteneğini, karşılıklı anlayışın ve duygusal bağ kurmanın önemini vurgulamaktadır.

Örnek 1:

“Kadın, “Gel içeri şöyle!” dedi. “*Çıkar ayakkabılarını da bakayım. Maşallah, pek de şıksın. Nereden esti böyle?..*” Cevdet Bey, “*Teyzeciğim, abim hasta...*” dedi. “*Vah vah!*” dedi Zeynep Teyze.” (s.34)

Zeynep Teyze'nin “Vah vah!” sözcüğü, talihsizliğe duyulan sempatiyi ifade eden bir üzülmeye ifadesidir. Bu ifade, konuşan ile dinleyen arasındaki dayanışmayı göstermektedir “Gel içeri şöyle!” sözcüğü, davetkâr ve düşüncelilik ilkesine uygun bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Konukseverlik ve nazik bir davranış sergilenmektedir. “Maşallah, pek de şıksın.” sözcüğü Cevdet Bey'e yönelik olumlu bir değerlendirme ve övgü içermektedir. “Teyzeciğim, abim hasta...” ifadesi duygusal bir durumu paylaşarak sempati ilkesine uygun bir davranışı yansıtmaktadır.

Sonuç

Yapılan inceleme sonunda; romanda kibarlık ilkeleri ve dolaylı dil kullanımı önemli bir rol oynamaktadır. Dolaylı dil kullanımı; bir kişinin sözlerini, düşüncelerini veya duygularını doğrudan ifade etmek yerine dolaylı yollardan ifade edilmesidir. Bu, genellikle bir kişinin yüzünü tehlikeye atan bir durumla karşılaşmasını önlemek için kullanılmaktadır. Dinleyicinin olumsuz bir tepki verme olasılığı olduğunda iletişim çatışmalarını önlemektedir. Cevdet Bey ve Oğulları romanında da aile üyeleri arasındaki ilişkilerde kibarlık ilkeleri ve dolaylı dil kullanımı sık sık vurgulanmaktadır.

Romanın birinci bölümünde kibarlık ilkelerinden düşüncelilik / incelik ilkesi, onaylama / övgü ilkesi ve cömertlik ilkesi sıklıkla yer almakta, ancak tevazu ilkesi çok az yer almaktadır. Türk kültüründe, cömertlik ilkesi sıklıkla kullanılan bir kibarlık stratejisidir. Türkiye’de, konuklara ikram etmek ve onların ikramları kabul etmeleri konusunda ısrar etmek oldukça yaygındır. Sadece konuk için geçerli olmamakla beraber yakın dereceden bireylere yapılan davranıştır. Bu davranış cömertlik ilkesiyle uyumlanmaktadır. Bu bağlamda, değer vermenin bir göstergesi olarak da olumlu bir kibarlık olarak algılanabilir. Konuşmalarda; övgü ilkesine ait

bulgularda önce eleştiri sonrasında yumuşatılmış övgülere rastlanmıştır. Kibarlık ya da kabalık, konuşmacının bilinçli tercihidir ve genellikle karşısındaki kişinin saygınlığını koruma veya tehdit etme amacını taşımaktadır. Bireyler bilinçli veya bilinçsiz, farkında olmadan da kaba davranışlarda bulunabilirler.

Çeşitli sosyal ortamlarda etkili iletişim kurmak ve sosyal uyumu sürdürmek için sözlü ve sözlü olmayan unsurlar arasındaki uyum gereklidir. Bu, kibarlığın temelini oluşturmaktadır. Kibarlık ilkeleri, bireylerin hassasiyetle iletişim kurması gereken durumlarda, örneğin ikili ilişkilerde, görüşmelerde, uzlaşmalarda veya çatışma çözümünde geçerlidir. Kişilerarası etkileşimlerde daha iyi anlayış ve işbirliği sağlamak için bu ilkeler esnekler ve çeşitli bağlamlarda kullanılabilirler.

Bu çalışmada, edebiyat incelemelerine dayanan dil kullanımının kibarlık ve sosyal psikolojinin kavramlarıyla ilişkili ortaya konmuştur. Edebî metinler üzerinden nezaket kavramının tespit edilebilirliği ve dilin sosyal bir inşa olarak bağlama ve kullanıma dayalı olarak değer kazandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2020). *Her yönüyle dil - Ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Brown, P. & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
- Dereli, S. (2008). Sözlü iletişimde nezaket stratejileri. *Türkbilig*, (15), 24-52.
- Dervişcemaloğlu, B. (2023, Aralık 15). Pragmatik ve söz edimleri. <https://www.ege-edebiyat.org/docs/Pragmatik.doc>
- Doğan, G. (1990). Bir edimbilim kuramı olarak bağıntı. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 63-73.
- Goffman, E. (2009). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. (Çev: B. Cezar), Metis Yayınları.
- Grice, H. P. (1975). *Logic and conversation*. P. Cole, J. L. Morgan (Ed.), *Syntax and Semantics Vol. 3 Speech Acts* içinde (41-58. ss.), Academic Press.
- Kansu Yetkiner, N. (2016). İncelik kuramı ve yüz olgusu bağlamında çeviri çalışmalarında işlevsel-edimbilimsel eleştiri yöntemi uygulaması. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (19), 31-50.
- Keser, B. M. (2018). Nezaket, nezaket teorileri ve Türkçede kullanılan nezaket kavramları. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(15), 127-138.
- Kundakçı, E. (2021). Suat'ın nezaket stratejisi: Suat'ın Mektubu'na edimbilimsel bir bakış. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(1), 112-129.
- Leech, G. N. (1983). *Principles of pragmatics*. Longman.
- Leech, G. N. (2014). *The pragmatics of politeness*. Oxford University Press.
- Pamuk, O. (2021). *Cevdet Bey ve oğulları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Turan, Ü. D. (2019). Edimbilim II: Bilgi değeri, bilgi yapısı ve dilde kibarlık ve kabalık. S. Özsoy, Ü. D. Turan (Ed.), *Genel Dilbilim II* içinde (141-159. ss.), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, E. (2021). Dede Korkud'un "Nezaket teorisi" bakımından değerlendirilmesi. B. Bayram, C. Yavuz, M. Yorulmaz Kahve, T. Bayındır, N. Junayeva, M. Moldasheva, R. Yesbalayeva (Ed.), *9.Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (1037-1057. ss.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Pragmatics is a discipline of science that focuses on the interpretation of meaning and the context comprised in the language. Moreover, it can be given that pragmatics deals with the language in the context in which it is used, interpreting the way it is shaped by social and cultural interactions. Additionally, it triggers the interaction of people in real life. The language is mainly shaped by these social and cultural interactions not only to let somebody expresses itself, but also to create a language within the framework of social rules with its positive or negative attitude, gestures and mimics in accordance with the message it gives in the context to the language user. To avoid being misunderstood, it is tried to be communicated in line with expectations without coercion or rudeness. As a result of this effort, the study of politeness, one of the sub-branches of pragmatics, has been emerged. Politeness is an attitude that manifests itself in all areas of life; it is a series of emotional balance and philosophy of life which initially starts from greetings to apologies, raising to lowering, appreciation to objection, criticism to encouragement. Our words and actions, manages in harmony with each other, it can enable others to have a better understanding of both for us and themselves.

Furthermore, kindness is a totality of behavior, not only towards each other, but also for other living and non-living beings. This kind attitude represents a quality of behavior that adds value to one's environment. In daily life, the verbal or non-verbal behaviors seen in certain situations expected by the majority are considered respectful and polite, while behaviors outside the expectation are thought as disrespectful or rude attitude. In such cases politeness plays an important role in dyadic relationship since politeness is often aimed at avoiding conflicts. Another side of the politeness is that it has been studied by many scholars in linguistics and related disciplines throughout the years. Researchers such as Lakoff (1973, 1979), Leech (1983) and Brown and Levinson (1987) have laid the groundwork for politeness. In politeness studies, researches have been conducted on issues such as definitions, systematicity and universality. Moreover, the concept of politeness has been integrated with other pragmatic systems, especially Grice's (1975) conversational logic, while at the same time conflicting with them. The view of the "conversational principle" put forward by Lakoff and Leech is basically based on Grice's principle of cooperation. Leech responds to Grice's principles of cooperation by explaining them and lays out the intellectual foundations of his own principles of politeness. Leech introduces the concept of "politeness principles" governing verbal behavior aimed at maintaining social equilibrium. The principles of politeness are "tact", "humility", "appreciation", "generosity", "compromise" and "sympathy". In the principle of tact, the speaker is advised to use respectful and tactful language towards others. In the principle of generosity, the speaker should be generous towards others and show concern for them. In the principle of appreciation, the speaker encourages further cooperation and development by recognizing the potential of the idea. In the principle of humility, the speaker involves helping others and evaluating them in a positive way. In the principle of compromising, the speaker should encourage open dialog. In the principle of sympathy, the speaker should maximize the feelings between the speaker and the interlocutor.

Each principle represents a different aspect of politeness and outlines the rules that speakers should follow to guide conversations in a graceful way. The principles of politeness are particularly relevant in situations where individuals need to communicate with sensitivity, such as in bilateral agreement, negotiations, compromises and conflict resolution. These principles are flexible and can be applied in a variety of contexts to promote better understanding and cooperation in interpersonal interactions. Leech's (1983) politeness theory emphasizes that language is a tool that not only conveys meaning but also influences social relations.

To sum up, in this research, the concepts of politeness are defined by Geoffrey N. Leech's "politeness principle" and its main principles of "thoughtfulness / politeness", "generosity", "appreciation / approval / praise", "modesty / humility", "compromise / agreement" and "sympathy" and the interlocutors' conversations in the first chapter of Orhan Pamuk's novel Cevdet Bey and His Sons (Cevdet Bey ve Oğulları) by using document scanning technique. This study, which includes the analysis of language use, politeness and literature based on the concepts of politeness studies and sociolinguistics, has shown that politeness studies of pragmatics can be applied in literary texts.

HABER DEĞERLERİNE YÖNELİK BİR İÇERİK ANALİZİ: WHATSAPP GAZETECİLİĞİ VE DNA WHATSUP HABER ÖRNEĞİ

 Gözde KURT YILMAZ*

ÖZET

Çalışmada, DNA WhatsUp Haber'in 1 Temmuz 2023-21 Temmuz 2023 tarihleri arasında WhatsApp'ta paylaştığı 491 haberde ön plana çıkan haber değerleri, duygu tonu ve duygu türünün içerik analizi yönteminden yararlanılarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada duygu tonu sınıflandırmasında haberlerin pozitif, negatif ve nötr duygu çağrışımları, duygu türü sınıflandırmasında ise endişe, ilgi duyma, korku, memnuniyet, merak, öfke ve şaşkınlık gibi öne çıkan duygular tanımlanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, haberlerde en yüksek oranda siyasetin konu edildiği, en fazla güncellik, önemlilik, ilgi düzeyi ve ilginçlik şeklindeki haber değerlerinin ön planda olduğu, baskın duygu tonunun nötr (% 70,5) ve negatif (% 27,3) olduğu, pozitif tonlu haberlerin ise % 2,2 düzeyinde kaldığı ortaya koyulmuştur. Haber içeriklerinde belirlenen en baskın üç duygu türü ise endişe / kaygı, şaşkınlık ve öfke / kızgınlıktır. Haberlerde emoji kullanımının ise haberin duygu tonu ve duygu türünü belirlemede önemli bir faktör olduğu ve haberin özne bir değerlendirme ile sunulmasına yol açtığı değerlendirilmektedir. .

Anahtar Kelimeler: *WhatsApp gazeteciliği, DNA WhatsUp Haber, haber değerleri, yakınsama, bak-geç gazeteciliği*

A Content Analysis On News Values: WhatsApp Journalism and DNA Whatsup News Example

ABSTRACT

The study aims to examine the prominent news values, emotional tone and emotion type in the 491 news shared by DNA WhatsApp News on WhatsApp between July 1, 2023 and July 21, 2023, by using the content analysis method. In the research, positive, negative and neutral emotional connotations of the news were defined in the emotional tone classification, and prominent emotions such as anxiety, interest, fear, satisfaction, curiosity, anger and surprise were defined in the emotion type classification. According to the findings of the research, politics is the subject of the news at the highest rate, news values such as topicality, importance, interest level and interestingness are at the forefront, and the dominant emotional tone is neutral (70.5%) and negative (27.3%) and news with a positive tone remained at the level of 2.2%. The three most dominant emotion types identified in the news content are worry/anxiety, surprise and rage/anger. As a result of the study, it is evaluated that the use of emoji in the news on the DNA WhatsApp News channel is an important factor in determining the emotional tone and emotion type of the news and causes the news to be presented with a subjective evaluation.

Key Words: *WhatsApp journalism, DNA WhatsUp Haber, news values, convergence, glance journalism*

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Medya (EN) Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, gozdekurt@beykent.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Kurt Yılmaz, G. (2024). Haber değerlerine yönelik bir içerik analizi: WhatsApp gazeteciliği ve DNA WhatsUp haber örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 611-634. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1438606>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 16 Şubat / February 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 2 Nisan / April 2024

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 25 Sayı: 47 / Volume: 25 Issue: 47

Giriş

Günümüzde internet, bilgiye erişimden alışverişe, sosyal etkileşimden e-ticarete kadar birçok alanda kullanılmaktadır. We are Social'ın 2023 tarihli raporuna göre, 16-64 yaş aralığındaki kişilerin interneti kullanma nedenleri arasında ilk sırada bilgi edinme, ikinci sırada aile ve arkadaşlar ile iletişim kurma, üçüncü sırada ise güncel haber ve olaylardan haberdar olma isteği yer almaktadır (We are Social, 2023). Reuters Enstitüsünün 2021 Dijital Haber Raporu'na göre, internet kullanıcılarının yaklaşık üçte ikisi (% 66) haberleri takip etmek, paylaşmak veya tartışmak için bir veya daha fazla sosyal ağ veya mesajlaşma uygulaması kullanmaktadır (Newman vd., 2021). Dünyada en fazla kullanıcı sayısına sahip olan Facebook, haberleri takip etmek için çok daha düşük oranda tercih edilirken, WhatsApp, Instagram, TikTok ve Telegram ise daha yüksek oranda tercih edilmektedir (Newman vd., 2021).

2023 senesi itibarıyla iki milyardan fazla kullanıcısı olan WhatsApp haber tüketimi ve dağıtımını için dünya genelinde daha da önemli bir sosyal ağ haline gelmiştir. 2009 senesinin Ağustos ayında kurulan WhatsApp, metin mesajı göndermeye ve almaya imkân tanımalarının yanı sıra, video, ses kaydı, belge, fotoğraf ve konum bilgisi paylaşmayı da sağlamaktadır. WhatsApp'ta anlık olarak hikâye formatında paylaşım yapılabilmekte, diğer kullanıcıların hikâyeleri görüntülenebilmekte ve kurulan gruplarda birçok kişi anlık olarak etkileşime geçebilmektedir. Bu anlamda, WhatsApp kullanım amacına bağlı olarak kişilerarası iletişim aracı ya da kitle iletişim aracına dönüşebilmektedir.

Küresel ölçekte en fazla sayıda aktif kullanıcı sayısına ulaşmış üçüncü sosyal medya platformu olan WhatsApp, gazetecilik alanı için de oldukça uygun bir mecra haline gelmiştir (We are Social, 2021). WhatsApp, öncelikle kişilerarası iletişim için tasarlanmış bir akıllı telefon uygulaması ve sosyal medya platformudur. Masaüstü bilgisayarlar için bir tarayıcı sürümü de bulunmaktadır, ancak daha çok akıllı telefonlarda kullanıldığı için mobil özelliği ön plana çıkmaktadır. Dünyada birçok ülkede internete ve haber kanallarına ağırlıklı olarak akıllı telefonlar aracılığıyla erişim sağlanması ile WhatsApp haber üretimi, dağıtımını ve tüketimi için popüler bir uygulama haline gelmiştir. Buna rağmen, WhatsApp gazeteciliğine ilişkin bugüne kadar yapılmış olan akademik çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır (Agur, 2019; Dodds, 2019; Zulqarnain vd., 2020). Oysaki WhatsApp, gazetecilik alanını gerek haber üretimi ve dağıtımını gerek haber tüketimi boyutuyla önemli ölçüde etkilemeye başlamıştır (Boczek & Koppers, 2020; Van Damme vd., 2015). Alan yazında, WhatsApp ile haber ilişkisine yönelik olarak Villi ve Noguera-Vivo (2017), ana akım medya kuruluşlarının çevrimiçi izleyici kitlesine nasıl ulaştığını ve söz konusu kitlenin Twitter, Facebook ve WhatsApp'ta bağlantılarını ve kişilerarası ağlarını nasıl kullandığını analiz etmektedir. Goh ve diğerleri ise (2017) çalışmalarında haber tüketicilerinin sosyal medyada, internette gördükleri haberleri diğer kullanıcılar ile paylaşmasını ilişki sürdürme ve sosyalleşme biçimi olarak değerlendirmekte, dolayısıyla sosyal medyada haber paylaşımının kişilerarası iletişim boyutunu incelemektedir. Agur (2019) Hong Kong'daki protestolara odaklanarak mobil sohbet uygulamalarının (örneğin WhatsApp, WeChat, LINE, Facebook Messenger ve diğerleri) gazetecilik alanına nasıl nüfuz ettiğini ve habercilik pratiklerinde meydana gelen dönüşümleri ele almaktadır. Dodds (2019) WhatsApp'ın muhabirler tarafından kullanılma nedenlerini ve bu uygulamanın haber üretim pratiklerine olan etkilerini incelemektedir. Boczek ve Koppers (2020) araştırmalarında haber odalarının WhatsApp'ı uzun süredir kullandıkları diğer sosyal medya platformları gibi kullanıp kullanmadığını, WhatsApp'ın mobil ve kişilerarası iletişim özelliklerine yönelik yeni uygulamalar geliştirip geliştirmediğini incelemektedir. Pınarbaşı ve Astam (2020) ise sosyal medya gazeteciliğini Facebook, YouTube, Twitter, WhatsApp, Instagram ve TikTok olmak üzere altı kategoride gazetecilik pratikleri açısından literatür taraması yaparak incelemiştir. Pınarbaşı ve Astam (2022) söz konusu çalışmalarından iki sene sonra kaleme aldıkları başka

bir çalışmada ise sivil gazetecilik açısından WhatsApp haberciliğini ele almaktadır. Yaşar ve Uğurhan (2021) bireyin sosyal medyayı haber edinme ve paylaşma amacıyla nasıl kullandığını incelemekte, WhatsApp'ın haber edinme amaçlı kullanımının görece daha fazla öne çıktığını ifade etmektedir.

Bu çalışmanın ise Türkiye'de WhatsApp gazeteciliği ve DNA WhatsUp Haber üzerine yapılan ilk akademik çalışma olması nedeniyle alana önemli katkılar sunacak, özgün bir çalışma olduğu değerlendirilmektedir. Çalışmada betimleyici bir yaklaşımla WhatsApp'ın gazetecilik alanında yol açtığı dönüşümler hakkında durum tespiti yapılmaktadır. Çalışmada, DNA WhatsUp Haber'in paylaştığı haber içeriklerinde ön plana çıkan haber değerleri, duygu tonu ve duygu türünün içerik analizi yönteminden yararlanılarak ortaya koyulması ve WhatsApp'ın gazetecilik alanında yarattığı dönüşümün tartışılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde söz konusu dönüşümler ve yeni iletişim teknolojilerinin gazetecilik alanı üzerindeki etkileri yakınsama kavramı ışığında ele alınmaktadır. Bu anlamda çalışmanın teorik çerçevesini yakınsama kavramı oluşturmaktadır. Yakınsama kavramının etkilerinin gazetecilik alanında da görülmesiyle, çalışma kapsamında söz konusu kavramın gazetecilik alanındaki etkilerinin haber değerleri, haberdeki duygu türü ve duygu tonu çerçevesinde incelenmesi hedeflenmektedir. İkinci bölümde WhatsApp uygulamasının gazetecilik alanında yarattığı dönüşümler üzerinde durularak DNA WhatsUp Haber'in yapısal özellikleri aktarılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise, yapılan içerik analizi sonucunda DNA WhatsUp Haber'deki içeriklerin haber değerlerine ilişkin elde edilen bulgular aktarılmakta ve çalışma WhatsApp gazeteciliği üzerine genel bir değerlendirme yapılarak noktalanmaktadır.

Yakınsama Kavramı

1963 yılında Rosenberg'in Amerikan makine endüstrisi hakkında yazdığı makalesinde, “yöndeşik teknolojiler” terimini ilk kez kullanmasının ardından, birçok araştırmacı kendi alanında bu kavramı kullanmaya başlamıştır (Güngör vd. aktaran Ayten, 2014: 94). 1970'lerin başından itibaren ise telekomünikasyon, bilgi, yayıncılık ve diğer bazı endüstrilerde, yakınsama kavramı sıkça kullanılmıştır. İngilizcesi “convergence” olan yakınsama kavramının Türkçe kaynaklarda “yöndeşme” ve “yakınlaşma” olarak da kullanıldığı gözlemlenmiştir. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği yakınsama kavramını şöyle tanımlamaktadır (International Telecommunication Union [ITU], 2012):

Yakınsamanın tek bir tanımı yoktur. Bununla birlikte, önemli bir yenilik, devre tabanlı telekomünikasyon ağlarından İnternet protokolünü (IP) kullanan paket tabanlı ağlara dönüşümü işaret etmektedir: Bunlar yeni nesil ağlar veya NGN olarak adlandırılır. Bağımsız ağların ‘dikey’ yapısı, birçok türde içeriği tek bir platform üzerinden sunabilen IP tabanlı ‘yatay’ bir yapıya dönüşmektedir. Bunun pazar, düzenleyiciler ve nihayetinde iletişimin her yerdeki insanlara yayılması için derin etkileri vardır.

Gelişen bilgisayar altyapıları ve bilgi iletişim teknolojileri sayesinde internet geniş kitlelere ulaşmaya başlamış, farklı sektörler, iletişim altyapıları ve kullanıcılar birbirine bağlanarak ortak bir zeminde buluşmuştur. Flew (2008: 22) yakınsama kavramını şöyle açıklamaktadır:

Bilgisayar bilimleri ve bilgi iletişim teknolojilerinin, iletişim ağlarının ve medya içeriğinin birbirine bağlanması, internetin gelişimi ve yaygınlaşması ile ortaya çıkan ve dijital medya alanında ortaya çıkan birleşik ürünler, hizmetler ve faaliyetlerdir. Birçok kişi bunu sadece bir buzdağının görünen kısmı olarak görüyor, çünkü kurumsal faaliyetlerden sosyal hayata kadar her şey-sanattan iş dünyasına, hükümetten gazeteciliğe, sağlık ve eğitimden daha

fazlası - artık bu etkileşimli dijital medya ortamında, birçok ağ bağlantılı bilgi iletişim teknolojisi cihazı üzerinden gerçekleştiriliyor.

Yakınsama kavramı, çeşitli medya platformlarının, cihazlarının ve teknolojilerinin birleşik bir sisteme entegrasyonunu ifade etmektedir. Jan van Dijk (2012: 7-8) yeni medyanın en önemli özelliğinin, telekomünikasyon, veri iletişimi ve kitle iletişimini tek bir ortamda bütünleştirmesi olduğunu belirterek, bu süreci yakınsama olarak adlandırır. Meikle ve Young (2012: 11-12) yakınsamanın dört boyutunu şöyle aktarmaktadır:

Teknolojik - bilgisayarların, iletişim araçlarının ve içeriğin ağ bağlantılı dijital medya platformları etrafında birleşimi;

Endüstriyel - geleneksel medya kuruluşlarının dijital medya alanına dâhil olması ve Google, Apple, Microsoft gibi dijital temelli şirketlerin önemli medya içeriği sağlayıcıları olarak yükselişi;

Sosyal - Facebook, Twitter ve YouTube gibi sosyal ağ medyasının yükselişi ve kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin artışı;

Metinsel - medyanın yeniden kullanımı ve düzenlenmesi, hikâyelerin ve medya içeriğinin (örneğin sesler, görüntüler, yazılı metinler gibi) birden fazla medya platformu üzerinde dağıtıldığı “çoklu ortam” modeli olarak adlandırılmıştır.

Yakınsama yalnızca teknolojik yönü ile sınırlı bir kavram değildir. Söz konusu kavram aynı zamanda medya içeriği üretimi, dağıtımı ve tüketimindeki değişiklikleri de kapsamaktadır. Bu noktada, medya yakınsaması kavramına değinmek gerekmektedir. Medya yakınsaması oldukça geniş bir alanı kapsaması nedeniyle kavrama ilişkin birçok farklı tanımlama yapılmıştır. Medya yakınsaması temelde çeşitli medya platformlarının, teknolojilerinin ve içeriğinin entegrasyonunu ve etkileşimini işaret etmektedir. Dwyer’a (2010: 5) göre “Medya yakınsaması, kültürel, endüstriyel, teknolojik veya düzenleyici düzeyler dâhil olmak üzere bir dizi farklı düzeyde incelenebilir ve bunlar genellikle farklı kombinasyonlarda bulunur.” Medya yakınsaması iletişim teknolojilerini ve bilgisayar ağlarını bir araya getirmekte ve böylece yerleşik birçok teknolojinin, endüstrinin, pazarın, türün ve kullanıcının dönüşümüne yol açmaktadır (Jenkins, 2004: 33). Medya yakınsaması sonucunda, medya kuruluşları çeşitli platformlarda birbirinden farklı formatlarda içerik üretmektedir. Basılı gazeteler gibi geleneksel medya kuruluşları artık varlıklarını web siteleri, sosyal medya ve mobil uygulamalar gibi dijital platformlara doğru genişletmektedir (Deuze, 2006: 140). Ess, dijital medyanın yakınsamayı desteklediğini ve küresel bir iletişim ortamı yarattığını vurgulamaktadır (Ess’den aktaran Dedeoğlu, 2016: 35-37). Bu durum, kullanıcıların çeşitli cihazlar ve kanallar üzerinden içeriğe erişebildiği ve içerikle etkileşim kurabildiği, küresel çapta, çoklu bir deneyim ortamının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Örneğin, akıllı telefonlar ile haberleri çeşitli mobil uygulamalar aracılığıyla takip etmek, haber üretmek ve haberi paylaşmak mümkündür. Haber üretim ve dağıtımı için haber portalları, podcast’ler, haber akışları, bloglar, web siteleri ve mobil uygulamalar gibi birçok yeni medya formatı ortaya çıkmıştır. Pavlik’in (2001: 21) altını çizdiği gibi, “çevrimiçi ortamda çok daha akışkan -dinamik- olan haber içeriği olayların ve gerçek yaşamdaki süreçlerin daha iyi bir temsilini sunmaktadır”.

Medya yakınsaması ile internet kullanıcıları yalnızca içeriği tüketen kişiler olarak değil, aynı zamanda içeriği üreten kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Jenkins (2006: 18-19) medya yakınsaması ile kullanıcının güçlenmesini ve bu durumun geleneksel medya şirketleri için sonuçlarını şöyle aktarmaktadır:

Yakınsama, medya şirketlerinin medya tüketimini anlama şekilleri hakkındaki eski varsayımları yeniden düşünmelerini gerektirir; bu varsayımlar, hem programlama hem de

pazarlama kararlarını şekillendiren unsurlardır. Eğer eski tüketici kitlesi pasif kabul ediliyorsa, yeni tüketiciler aktiftir. Eğer eski tüketici kitlesi tahmin edilebilir ve size söylendiği yerde kalıyorsa, o zaman yeni tüketiciler göçebe niteliktedir ve ağlara veya medyaya olan bağlılıkları azalmaktadır. Eğer eski tüketiciler yalnız bireylerse, yeni tüketiciler daha sosyal bağlantıları olan kişilerdir. Eski medya tüketicilerinin çalışmaları bir zamanlar sessiz ve görünmezken, yeni tüketiciler şimdi gürültülü ve kamusal hale gelmiştir.

Medya yakınsaması sonucunda, kullanıcıların yeni medya ortamında içerik üretme ve tüketme biçimleri değişmeye başlamıştır. Kullanıcıların pasif tüketimden aktif üretime geçmeleri ile medya kuruluşları ve internet kullanıcıları arasındaki ilişki de dönüşmüştür. Bu dönüşümü, Jenkins ve Deuze (2008: 6) sektör ve kullanıcı boyutlarıyla şöyle açıklamaktadır:

Yakınsama hem yukarıdan aşağıya kurumsal odaklı bir süreç, hem de aşağıdan yukarıya tüketici odaklı bir süreç olarak anlaşılmalıdır. Medya şirketleri, gelir fırsatlarını ve pazarlarını genişletmek, tüketici bağlılıklarını ve taahhütlerini güçlendirmek için dağıtım kanallarında medya içeriği akışını nasıl hızlandıracağını öğrenmektedir. Kullanıcılar ise, medya akışını daha fazla kontrol altına almak ve diğer kullanıcılarla etkileşime girmek (ve birlikte yaratmak) için bu farklı medya teknolojilerinde nasıl uzmanlaşacaklarını öğrenmektedir. Bazen bu iki güç, medya üreticileri ve tüketicileri arasında daha yakın, daha ödüllendirici ilişkiler yaratarak birbirlerini güçlendirir. Bazen de iki güç çatışarak yeni medya ekolojisi üzerindeki bu rakip baskılar arasında yeniden sürekli güç müzakerelerine yol açmaktadır.

Deuze yöndeşmeyi şöyle tanımlamaktadır (Deuze'den aktaran Ayten, 2014: 99):

Katılımcı bir medya kültürünün ön planda insanların yaşam ve çalışma biçimine etki ettiği pencereden bakıldığında yeni bir insani koşuldur ve bu sadece teknolojik bir süreç değildir. Medya yöndeşmesi şöyle de görülmelidir; kendi kültürel mantığına sahip, farklı biçimler, kanallar ve formatlar arasındaki satırların, medya kurumunun farklı birimlerinin, üretim ve tüketim eylemlerinin, medya üretimi ve tüketiminin, aktif ve pasif izleyiciliğin bulanıklaşmasıdır.

İnternet ağlarının merkezsiz ve katılıma açık yapısı sayesinde kullanıcıların içerik üretimi ve dağıtımında aktif katılımı ön plana çıkmaya başlamıştır. Henry Jenkins yakınsama kavramının kültür endüstrileri ve kullanıcılar üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Jenkins (2019: 19) yakınsama (yakınlaşma) kavramını şöyle açıklamaktadır:

Yakınlaşma ile içeriğin çeşitli medya platformları üzerinden akışını, çeşitli medya endüstrilerinin iş birliğini ve istedikleri türlü eğlence deneyimi arayışıyla neredeyse her yere gidebilecek medya izleyicilerinin göçebe davranışını kastediyorum. Yakınlaşma, kimlerin konuştuğuna ve ne hakkında konuştuklarını sandıklarına bağlı olarak teknolojik, endüstriyel, kültürel ve sosyal değişiklikleri tanımlayabilen bir sözcük. (...) Medya yakınlaşması dünyasında önemli her hikâye anlatılır, her marka satılır ve her tüketiciye çeşitli medya platformları üzerinden kur yapılır.

Jenkins (2019: 20; 2018: 14) yakınsamanın tüketicilerin yeni bilgiler aramaya ve dağınık medya içerikleri arasında bağlantılar kurmaya teşvik edilmesiyle kültürel bir değişimi temsil ettiğini vurgulamakta ve yakınsama kültürü kavramının merkezinde katılımcı kültürün yer aldığını belirtmektedir. Jenkins (2006) katılımcı kültür kavramını şöyle açıklamaktadır: “Katılımcı kültür terimi, medya seyirciliğinin eski kavramlarıyla karşılaştırılmak amacıyla kullanılır. Bu gelişmekte olan medya sisteminde, geleneksel olarak medya yapımcısı ve tüketicisi olarak anlaşılan kişiler, tam olarak anlamadığımız yeni bir kural setine göre birbirleriyle etkileşimde bulunması beklenen katılımcılara dönüşür.” Jenkins, katılımcı kültürün eski pasif medya izleyiciliği kavramına tezat olması ile birlikte tüm katılımcıların eşit

olmadığının da altını çizmektedir. Jenkins (2018: 20) bazı şirketler ve kurumsal medya yapıları içerisindeki kişilerin, bireysel tüketicilerden ve tüketicilerin toplamından daha fazla güce sahip olduğunu vurgulamaktadır. Dijital medya yakınsamayı ve tüketicilerin üreten tüketicilere (üret-tüketicilere) dönüşmesini destekleyen bir yapıya sahiptir. Jenkins (2006: 13-14) medya yakınsamasında geleneksel medyanın ortadan kalkmayacağını, farklı medya biçimleri ve platformlar arasında etkileşimin artacağını ifade etmektedir. Ayten'e (2014: 98) göre ise medyadaki yöndeşme seviyeleri birbirine bağımlı iki eğilimi içermektedir. Bu iki eğilim medya endüstrilerinin yöndeşmesini ve medya üretim (içerik) ve tüketiminin yöndeşmesini kapsamaktadır. Medya endüstrilerinin yöndeşmesinde multimedya haber odaları ve bütünleşik haber şirketleri bütünleşmekte ve haber üretim organizasyonunun dönüşmesine bağlı olarak hem gazeteciler (en alttaki muhabirden en tepedeki genel yayın yönetmenine kadar) hem de içerik üretimini doğrudan etkilemektedir (Ayten, 2014: 99). Medya üretim (içerik) ve tüketiminin yöndeşmesinde ise hem farklı teknoloji platformlarında sunulmak üzere içerik üretimi hem de farklı platformları bir araya getiren iletişim teknolojilerine uygun içerik üretimi ve tüketicinin birbirinden farklı medya araçlarını birlikte kullanması söz konusudur (Ayten, 2014: 99).

Özetle, medya yakınsaması, farklı medya platformlarının, teknolojilerinin ve içeriğinin entegrasyonunu ve etkileşimini ifade etmektedir. Medya platformlarının ve hizmetlerinin yakınsaması, artık tüm yerleşik medyanın bir özelliği olduğu kadar, yeni medyanın da temel bir özelliğidir. Medya yakınsaması dijital teknolojilerdeki gelişmeler tarafından yönlendirilir ve üretim, dağıtım, tüketim ve izleyici katılımı dâhil olmak üzere medya ortamının çeşitli yönlerini etkiler.

WhatsApp Gazeteciliği

Gazetecilik alanında, iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi ve yayılımı, haber üretim, dağıtım ve tüketim dinamiklerini dönüştürmüştür. Bu dönüşümün somut bir örneği olarak WhatsApp gazeteciliği medya ekosisteminde ön plana çıkmaya başlamıştır. WhatsApp gazeteciliği, popüler mesajlaşma uygulaması WhatsApp'ın gazetecilik yapma amacıyla kullanımını tanımlamak için kullanılan genel bir terimdir. WhatsApp gazeteciliğinde, gazeteciler kaynaklarla iletişim kurmak ve bilgi edinmek, diğer gazeteciler ve editörler arasında bilgi akışını sağlamak, kaynakları ve edindikleri bilgileri teyit etmek ve haber içeriklerini doğrulamak, haber güncellemelerini paylaşmak ve haberleri uygulamada yayınlamak için WhatsApp'ı kullanmaktadır. WhatsApp, gazeteciler için haber kaynaklarına ulaşmak ve röportaj yapmak için önemli bir araçtır. E-mailden daha kişisel bir araç olan WhatsApp kaynaklar ile daha iyi ilişkiler kurulmasını sağlamaktadır (Lim, 2021). WhatsApp mobil veri kullandığından ve akıllı telefonlardan erişilebildiğinden, bu tür habercilik özellikle internet erişiminin sınırlı olduğu bölgelerdeki kişilere ulaşmak için önemlidir. Birçok gazeteci, telefon hatlarının güvenli olmadığı veya çalışmadığı yerlerde, sesli mesaj özelliğini kullanarak haber kaynaklarıyla röportaj yapmak için WhatsApp'ı kullanmaktadır.

Dünya genelinde birçok yayın kuruluşu haber içeriklerini paylaşmak için WhatsApp'ı kullanmaktadır. Örneğin 2014'te Brezilya'da Correio adlı yayın kuruluşu WhatsApp'ta haber içeriklerini paylaşmaya başlamıştır (Oliver, 2021). Correio WhatsApp ile aylık ortalama 120 milyon kişiye ulaşmaktadır. Aynı kuruluş Hindistan'da aylık olarak ortalama 99 milyon kişiye ulaşmaktadır (Oliver, 2021). Zimbabve'de ise 263Chat adlı yayın kuruluşu haber içeriklerini WhatsApp'tan tek sayfalık bir PDF dosyası olarak okurlarıyla paylaşmaktadır. Uygulamanın 2021 itibarıyla 44,500 takipçisi bulunmaktadır (Oliver, 2021). The Contient de Afrika'da WhatsApp ve Signal aracılığıyla okunabilmesi ve takip edilebilmesi için tasarlanmış bir gazetedir. 2020 senesinde yayın hayatına başlayan gazete haftada bir kere PDF formatında takipçilerine iletilmektedir. Bugüne kadar 53 sayı yayımlayan gazetenin, 11,000 takipçisi bulunmaktadır (Mungai, 2021). Ekim 2014'te sohbet uygulamalarını kullanmaya başlayan

BBC World Service, yine aynı sene Hindistan seçimleri sırasında WhatsApp ve WeChat'i kullanmıştır (Ünal, 2018: 729). Türkiye'de ise 140 Journos, WhatsApp üzerinden haber ileten ilk internet haber yayıncılarından biridir (Pınarbaşı & Astam, 2022: 150). 2014 senesinde Türkiye'de Twitter'a erişim engeli gelmesinden sonra, 140 Journos Twitter yerine WhatsApp'tan haber içeriklerini kullanıcılara iletebileceklerini düşünerek WhatsApp'ı aktif şekilde kullanmaya başlamıştır (Ünal, 2018: 733-734). "140 Journos, WhatsApp aracılığıyla gerçekleştirilen yayınlarda abonelerine 'Türkiye'nin Z Raporu' adıyla bilgilendirme mesajı göndermenin yanı sıra kişilerin tartışma gruplarına dâhil olmalarına olanak sunarak güncel konularda içerikler hakkında müzakere edebilmelerine ve merak ettikleri soruların yanıtlarını alabilmelerine imkân tanımıştır." (Pınarbaşı & Astam, 2022: 150). Yeni Şafak gazetesi (2017) ise 2017 senesinde güncel gelişmeler ve özel içerikler paylaştığı WhatsApp hattını kurmuştur. Aynı hat ihbar hattı olarak da kullanılmaktadır.

2014 senesinden itibaren uçtan uça şifreleme teknolojisi kullanan WhatsApp, iletişime geçen taraflar arasında veri güvenliğini sağlamış, gizli dinlemelerin ve kötü amaçlarla yetkisiz erişim sağlanmasının önüne geçmiştir (Endeley'den aktaran Dodds, 2019: 726). Örneğin, LA Times'ın Ortadoğu'daki dış haberler muhabiri Nabih Bulos, haber hazırlama sürecinde en az % 50 oranında WhatsApp uygulamasını kullandığını ifade ederek şunları aktarmaktadır: "İster uyarı bildirimleri gönderen haber kanallarına göz atmak, ister internet bağlantısının iyi olduğu ve telefon hattının olmadığı yerlerde insanlarla iletişim kurmak veya kaynakları takip etmek için olsun, haber hazırlarken WhatsApp'ı kullanıyorum" (Bulos'tan aktaran Tynes, 2021). Bulos Suriye'de insanlara ulaşmak için WhatsApp'ı nasıl kullandığını şu örnek üzerinden aktarmaktadır: "2015'te göçmen krizini haber yaptığımda, yol boyunca insanlarla karşılaşıyorduk. Bir noktada internete bağlanabildiklerinde WhatsApp'tan onlara ulaşabiliyorduk" (Bulos'tan aktaran Tynes, 2021). Ürdün'de yaşayan CBS muhabiri Amjad Tadros ise haber hazırlama sürecinde WhatsApp'ı nasıl kullandığını şöyle açıklamaktadır: "Özellikle Yemen'de düzgün bir telefon hattı bulmak zor olduğu için haberleri hazırlarken çok kullanıyorum. Son olarak, WhatsApp'tan soruları gönderiyorum ve yanıtları metin veya sesli olarak geri alıyorum" (Tadros'tan aktaran Tynes, 2021). Navarra'ya (Navarra'dan aktaran Tynes, 2021) göre WhatsApp, şu nedenlerden dolayı gazeteciler için önemli bir araçtır:

-Bir kaynağa, görgü tanığına veya konunun uzmanına sorular sormak için WhatsApp'ı kullanmak, gazeteci ile görüşülen kişi arasında daha fazla yakınlık ve samimiyet duygusu yaratır. Özellikle görüşülen kişi endişeli hissettiğinde veya verdiği yanıtlar dolayısıyla ihtiyatlıysa WhatsApp yararlıdır.

- WhatsApp mesajları şifrelenmektedir; bu, katı gizlilik ve mahremiyet gerektiren durumlarda muhbirlerle ve kaynaklarla iletişim kurarken özellikle önemlidir. Gazeteciler, haber kaynaklarının kendilerini tedirgin hissetmelerine yol açacak bir telefon görüşmesi, e-posta veya yüz yüze görüşmenin aksine, WhatsApp ile iletişim kurmanın haber kaynağı olan kişiyi rahatlattığını görebilir.

- WhatsApp sesli mesajları, gazetecilerin yazılı bir yanıtta eksik olabilecek daha zengin, daha incelikli yanıtlar almasını da sağlayabilir.

- WhatsApp, hareket halindeyken veya katı bir son teslim tarihiyle karşı karşıya olan ve haberi hazırlaması gereken gazetecilere yardımcı olabilir. WhatsApp ve diğer şifreli mesajlaşma uygulamaları, gazetecilerin haber merkezindeki meslektaşlarına bir haberin önemli ayrıntılarını anında, hızlı ve güvenli bir şekilde aktarabilmelerini sağlar.

2018’de Google News Lab ve Institute for the Future’in desteğiyle Chesney ve diğerleri (2018) Güney Kore’de sohbet uygulamalarının gazetecilik alanı üzerindeki etkilerini araştırmış ve “Chat Apps: Frontiers and Challenges for Journalism” (Türkçesi: “Sohbet Uygulamaları: Gazetecilik İçin Sınırlar ve Zorluklar”) başlıklı bir rapor yayımlamıştır. Söz konusu araştırma sonucunda gazetecilerin ve haber merkezlerinin dikkate alması gereken şu üç önemli gelişme ön plana çıkmaktadır (Chesney vd., 2018):

1. Milyonlarca sıradan insan, sohbet uygulamaları aracılığıyla haber akışını yönlendirmektedir. Bu kişiler, bilgileri başka kelimelerle ifade ederek, düzenleyerek ve farklı bağlamlarla sunarak ve bireysel mesajları paylaşarak içeriği değiştirmektedir. Bu potansiyel olarak haberlerin bütünlüğünü riske atmakta ve otoritenin profesyonel gazetecilerden sıradan vatandaşlara geçmesine yol açmaktadır.

2. Sohbet uygulamaları haberlerin üretilme şeklini değiştirmektedir. Bilgileri kaydetmek, düzenlemek ve yayınlamak için sohbet uygulamaları tüm özellikleriyle yeterli olmaktadır. Ayrıca, sohbet uygulamaları haberleri anlık olarak teyit eden gazeteci ağlarının oluşturulmasına da imkân tanımakta ve gazetecilerin ve haber merkezlerinin giderek merkezi sistemden uzak bir şekilde işbirliği yapmasını sağlamaktadır.

3. Sohbet uygulamaları, bireysel gazeteciler ile izleyicileri arasındaki ilişkileri yeniden tanımlamakta ve bu da bilgi alışverişinden para kazanmak için yeni fırsatlar yaratmaktadır. Sohbet uygulamaları aracılığıyla bireysel gazeteciler okuyucularıyla çok daha yakın ilişkiler kurabilmekte ve bu da kitle fonlaması gibi yeni finansman fırsatları yaratmaktadır. Diğer yandan haber kuruluşları sohbet uygulamaları aracılığıyla özgün bir şekilde etkileşim kurma ve markalarını koruma konusunda mücadele etmektedir.

Şili’de gazete ve televizyon haberciliği yapan gazetecilerin haber merkezinde WhatsApp kullanımlarını inceleyen Dodds (2019: 740) çalışmasında gazetecilik alanında sanal ilişkilerin yüz yüze iletişimden daha öncelikli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Dodds (2019: 740) gazetecilerin WhatsApp kullanımına ilişkin olarak şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

WhatsApp, çağdaş gazeteciler için daha hızlı ve daha büyük miktarda bilgiye erişim imkânı sunarken, aynı zamanda bazı gazetecilerin haber yapma sürecinde ve kaynaklarıyla etkileşim biçimini de değiştiriyor. Bu konularda kuşak farklılıklarına özel dikkat gösterilmelidir. Mobil mesajlaşma uygulamaları gibi teknolojiler, eski gazetecilerin yeteneklerini köreltiliyor ve yeni nesillerin bilgi toplamak için yüz yüze iletişim yöntemlerini öğrenmesini engelliyor olabilir.

The Continent gazetesinin baş editörü Siphon Kings (2021) bu türdeki platformlarda yayıncılık yapmanın kilit noktalarını şöyle aktarmaktadır:

- İnternet ve veriye erişimin sınırlı olduğu gelişmekte olan demokrasilerde, medya kuruluşları içeriklerini WhatsApp ve WeChat gibi uygulamalara özel olarak yeniden düzenlemeli.

- Okuyucuların güvenini kazanmak için, onlarla doğrudan ve kişisel olarak etkileşimde bulunmak çok önemlidir ve insanların gerçek ve erişilebilir haber ve bilgi kaynağı olma yönündeki beklentilerini karşılamak gerekmektedir.

- Dezenformasyonla mücadele etmek ve takipçilerinizin güvenini kazanmanız için güçlü editöryal süreçlere sahip olmanız büyük önem taşımaktadır.

- Yeni medya platformları, fon kaynaklarını çeşitlendirmek için bağışçı tercihini dengeli şekilde yapmalı ve düşük kârlı modeller için sürdürülebilirliği sağlamalıdır.

WhatsApp gazeteciliği, gazetecilere daha fazla ifade ve iletişim özgürlüğü sağladığından, diğer medya biçimlerinin sansürlendiği veya sınırlandırıldığı ülkelerde daha popülerdir. “Özgür bir medya ortamından yoksun ve hatta düzenli olarak medya kuruluşlarına yaptırımlar uygulayan ortamlarda Twitter ve Facebook’un yanı sıra WhatsApp hem bilgi kaynağı işlevi görmekte hem de müzakereci bir alan oluşturmaktadır” (Frère’den akt. Pınarbaşı & Astam, 2022: 151). WhatsApp, Hindistan ve Endonezya gibi dünyadaki birçok ülkede önde gelen bir dijital iletişim ve bilgi kaynağıdır (Spagnuolo, 2019). Reuters Digital News Report’ta sunulan verilere göre, Malezya ve Brezilya’daki çevrimiçi kullanıcıların yarısının haberler için WhatsApp’ı, İspanya (% 36) ve Türkiye’deki kullanıcıların ise yaklaşık üçte birinin (% 30) WhatsApp’ı kullandığı belirtilmektedir (Newman vd., 2018). İnternet trafiği bant genişliğinin daraltılması durumunda, birçok sosyal medya hesabına erişmek mümkün olmazken, düşük veri kullanımı dolayısıyla WhatsApp’ta bilgi akışı devam etmektedir.

Medya kuruluşları insanlara ulaşmanın yeni yollarını aramaktadır. Özellikle bazı sosyal medya ağlarını daha az kullanmaya başlayan kullanıcılara WhatsApp’tan ulaşmak önem kazanmıştır. WhatsApp, kullanıcıların diğer kullanıcılar ile haberleri tartışmak ve anlık olarak paylaşması için kullanışlı bir uygulamadır. Kişilerarası iletişimi odağına alan WhatsApp, bu yönü ile gazetecilerin kişilere daha kolay şekilde ulaşmasını sağlamaktadır. Gazeteciler, haber içeriklerinde kendilerine WhatsApp’tan gelen mesajlardan bahsederek kullanıcıları haber odasına daha yakın hissettirmek için WhatsApp kullanabilmektedir. Gazeteciler, son dakika haberlerini okuyucuları ve takipçileriyle paylaşmak ve onlarla anlık olarak etkileşim kurmak, güncel gelişmeleri ve olayları takip etmek ve gelişmelerden haberdar olmak için WhatsApp’ı kullanabilmektedir. Gazeteciler, abonelerine doğrudan mesaj, sesli mesaj, fotoğraf ve video göndermek için WhatsApp grupları veya yayın listeleri oluşturabilmektedir. WhatsApp gazeteciliği, geri bildirim destekleyen yapısı sayesinde gazeteciler ve kullanıcılar arasında iki yönlü iletişimi de kolaylaştırmaktadır. Hatta bazı haber kuruluşları son dakika haberleri aktarabilmek veya izleyicilerinden metin, ses ve görüntü gibi bilgiler elde etmek için özel WhatsApp kanalları oluşturmaktadır.

Akıllı telefonlar, dizüstü bilgisayarlar, tablet bilgisayarlar ve akıllı saatlerin kullanımının artmasıyla haber tüketim pratikleri değişmeye başlamıştır. Mobil iletişim araçlarının kullanımının artmasının bir sonucu olarak haber tüketimi günlük yaşam içinde diğer faaliyetler ile iç içe geçmiştir (Struckmann & Karnowski, 2016). Croteau ve Hoynes (2014: 15) mobil teknolojilerin yükselişi ile tablet bilgisayarlar ve akıllı telefonların yaygınlaşmasının gözlük ve saat formunda giyilebilir bilgisayar cihazları pazarının da gelişimine neden olduğunu ve tüm bu cihazların medya içeriğine erişimi daha kolay hale getirdiğini, medyanın kullanılabilir alanları genişlettiğini ve medya ve iletişim ağlarına bağlı kalınan süreyi artırdığını belirtmektedir.

Mobil haber tüketimi üzerine yapılan araştırmalar kullanıcıların haber tüketimini gün içinde “aralık” olarak adlandırılan boş zamanlara sıkıştırma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Dimmick vd., 2011; Struckmann & Karnowski, 2016). Meijer ve Kormelink (2015) WhatsApp’ın haber tüketimini kolaylaştıran arayüzü sayesinde kullanıcıların bilgi parçalarını rahat ve kolay bir şekilde, neler olup bittiğine dair bir fikir edinmek için “atıştırır gibi” tükettiğini belirtmektedir. Haber kuruluşları ise haber okumaya ayrılan sürenin azalmasına bağlı olarak kaybolan okuyucu ve takipçi kitlelerine ulaşmanın yeni yollarını aramaktadır. Siapera’nın (2016: 306) belirttiği gibi, “Gerçekten daha az sayıda insan haber tüketiyor. Gençlerse pek haber okumuyor olmakla birlikte, haber platformları ve medya da genç kuşakların interneti televizyona veya basına tercih etmesi sebebiyle bir değişim içerisindedir.” Söz konusu değişimin bir sonucu olarak bak-geç gazeteciliği (*glance journalism*) kavramı ortaya çıkmıştır. Bak-geç gazeteciliği haberin yüzeysel bir şekilde ele alındığı, detaylara

inilmeden veya konunun derinlemesine araştırılmadan hızla geçildiği bir tür gazetecilik yaklaşımıdır. Bu tür uygulamalar, haberleri hızlı bir şekilde sunma amacıyla ve güncel gelişmeleri hızlıca duyurmak için tercih edilmektedir. Narin (2018) bak-geç gazeteciliğini şöyle açıklamaktadır:

Bak-geç gazeteciliği, akıllı saatler aracılığıyla haber başlıklarını anlık güncellemeler ile aktarılmasını sağlayan yeni bir hikâye anlatma biçimidir. Bu türdeki gazetecilik, yalnızca güncel haberlere ve birkaç kelimeye dayanan yeni bir gazetecilik uygulamasını işaret etmektedir. Bak-geç gazeteciliği, anahtar kelimeler ve işitilebilir ve / veya titreşimli uyarıları içeren giyilebilir teknoloji türü olan akıllı saatler ile haberleri hızlı bir şekilde yaymanın yeni bir yoludur.

Akıllı saatler ile küçülen ekranlara uygun şekilde kısa haber özetleri kullanıcılara aktarılmaktadır. Bunun sonucunda Narin'in (2020: 156) belirttiği gibi, "Haber içerikleri gün geçtikçe birkaç sözcük ve bir linkten oluşacak şekilde azalırken, ekran boyutları da dramatik biçimde küçülmektedir." Apple'ın akıllı saatlerinin yaygınlaşması ile popülerleşen bak-geç gazeteciliğinde kısa haber başlıkları ve habere ek bir anlatı ve yorum katan emojilerle sunulan haberler minyatürleşen gazetecilik uygulamalarında geline son noktayı göstermektedir (Moran, 2015). Ekranların küçülmesi ve kullanıcıların habere olan ilgisinin azalması ile mikro-özet formatında sunulan haberler popülerleşmeye başlamıştır. Hernandez, akıllı saatler ile bilgiye ulaşmanın çok daha hızlı şekilde mümkün olacağını ve haber odaları için ise akıllı saatlerin insanların bedenlerinin bir parçası haline gelmeleri için büyük bir fırsat olduğunu vurgulamaktadır (Hernandez'den aktaran Lever, 2015). Söz konusu dönüşümün farkında olan birçok medya kuruluşu bak-geç gazeteciliği formatına uygun haber içerikleri üretmeye başlamıştır. Örneğin The New York Times, CNN, Euro News, Yahoo gibi medya devleri Apple'ın akıllı saatleri için geliştirdikleri uygulamalar ile kullanıcılarına haberlerin mikro-özetlerini göndermekte, bu anlamda bak-geç gazeteciliği uygulamalarına yatırım yapmaktadır. Türkiye'de ise bak-geç gazeteciliği örneği olarak "DNA Whatsup Haber" popülerleşmeye başlamıştır. Gazeteci Özgür Çakmakçı'nın 2022 senesinde kurduğu "DNA WhatsUp Haber" kanalının kuruluş tarihinin Türkiye'deki haber tüketim alışkanlıklarının değiştiği bir döneme denk gelmesi ise bir tesadüf değildir. Reuters Institute'un yaptığı araştırmaya göre Türkiye'de 2022 senesinde ilk defa en yaygın biçimde tercih edilen haber kaynağı olarak televizyonun yerini sosyal medya almıştır (Newman vd., 2022). İlgili araştırmaya göre Türkiye'de haberleri takip etmek için YouTube (% 43), Instagram (% 40), Twitter (% 35), Facebook (% 32), WhatsApp (% 31) ve Telegram (% 10) tercih edilmektedir (Newman vd., 2022). Buna bağlı olarak, Türkiye'de haber tüketicilerinin haberleri takip etmek için ağırlıklı olarak sosyal medyayı tercih ettiği söylenebilir.

DNA WhatsUp Haber, mikro-özet şeklinde hazırladığı haber içeriklerini, haber içeriğine uygun görülen emojiler ile sunarak WhatsApp'taki aboneleri ile paylaşan Türkiye'deki ilk ve tek WhatsApp haber kanalıdır. DNA WhatsUp Haber hazırladığı haber içeriklerini günde iki kere WhatsApp üzerinden paylaşmaktadır. DNA WhatsUp Haber'in içerikleri masaüstü WhatsApp uygulamasının yanı sıra, mobil cihazlar ve akıllı saat ekranından da takip edilebilmektedir. DNA WhatsUp Haber'deki haber içeriği ve formatı geleneksel haber içeriği formatından daha farklıdır. Haberler WhatsApp aracılığıyla mikro-özet şeklindeki kısa metinler ile aktarılmakta, her bir haber metni haberin konusuna uygun bir emoji ile sunulmaktadır. İlgili emojiler haber içeriğine ilişkin duygu ve düşünceleri yansıtarak, habere ek bir anlatı boyutu katma ve haber yorumlama biçimi olarak kullanılmaktadır. DNA WhatsUp'ın haber içeriklerinde durağan ya da hareketli görsellere yer verilmemektedir. WhatsApp'ın etkileşimi destekleyen altyapısı sayesinde haberi paylaşan editöre doğrudan mesaj gönderilebilmekte ve aynı şekilde editör gerekli gördüğü takdirde gönderilen mesaja

yanıt verebilmektedir. Bu da WhatsApp haberciliğinde haberi dağıtan ve tüketen kişiler arasında etkileşimin mümkün olduğunu göstermektedir. Boczek ve Koppers (2020: 131) WhatsApp'ta kullanıcıların birbirlerinin mesajlarını göremediğini, yalnızca editörlerin kullanıcıların mesajlarını görebildiğini, kamusal iletişim sürecinde katılım unsurunun WhatsApp açısından küçük bir rolünün olduğunu belirtmektedir.

DNA Whatsup Haber'in sosyal medya kanalları içinde yalnızca X ve Instagram'da "dnawhatsuphaber" adıyla resmi hesabı bulunmaktadır, ancak kanalın gündem maddelerini her gün sabah 8:30 ve akşam 18:30'da düzenli şekilde paylaştığı uygulama yalnızca WhatsApp'tır. Dolayısıyla kanal, X ve Instagram hesabını WhatsApp gibi aktif şekilde kullanmamaktadır. Kanalın 27 Mart 2024 tarihi itibarıyla X'te 37.655, Instagram'da 6.722 takipçisi bulunmaktadır (DNA Haber, t.y.; DNA Whatsup Haber, t.y.). Kanal, X'te 373 kişiyi takip ederken, Instagram'da 20 kişiyi takip etmektedir (DNA Haber, t.y.; DNA Whatsup Haber, t.y.). Kanalın X'te toplamda 404, Instagram'da 73 gönderisi bulunmaktadır (DNA Haber, t.y.; DNA Whatsup Haber, t.y.). DNA Whatsup Haber örneği gazetecilik alanındaki dijital dönüşümü somut şekilde yansıtmaması nedeniyle, ilgili kanalın WhatsApp'tan paylaştığı haberlerin haber değeri, duygu tonu ve duygu türü incelenmeye değer bir konudur.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada DNA WhatsUp Haber kanalında yayımlanan haberlerin duygu durumu içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Çalışmada beş üniversite mezunu kodlayıcı birbirinden bağımsız şekilde kodlamaları yapmış ve kodlamalarda yüksek oranda (% 85-95 seviyesinde) uzlaşmıştır. Çalışma kapsamında haberlerde kullanılan emojilerin kodlayıcıların yüksek oranda uzlaşmalarında önemli bir etmen olduğu görülmüştür. Farklı kodlamalar olduğu takdirde, farklılıkların nedenleri tartışılmış ve beş kodlayıcıdan en az üçü uzlaştığında kodlamalara son hali verilmiştir. İçerik analizini gerçekleştirebilmek için SPSS programı kullanılmıştır. Elde edilen veriler Excel dosyasına kaydedilmiştir. Haber içerikleri SPSS programında frekans analizi yapılarak incelenmiştir. Söz konusu veriler doğrultusunda belirlenen kodlar, tematik kodlama yapılarak programa tanımlanmıştır. İçerik analizi uygulamasında öncelikle sistematik rastgele örnekleme tekniğiyle araştırmanın gerçekleştirildiği tarihten geriye gidilerek, güncel tarih aralığı olarak son üç haftaya tekabül eden 21 gün örnekleme dâhil edilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın örnekleme dâhilinde 1 Temmuz 2023-21 Temmuz 2023 tarihleri arasında DNA WhatsUp Haber'deki 491 haber içeriğinin duygu tonu ve duygu türü incelenmiştir. Haberler araştırma sorularına bağlı olarak "Haber Sayısı", "Haber No", "Haber Türü", "Haber Değeri", "Duygu Tonu" ve "Duygu Türü" kategorileri kapsamında kodlanmıştır. Çalışmada duygu tonu sınıflandırmasında haberlerin pozitif, negatif ve nötr şeklindeki duygu çağrışımları; duygu türü sınıflandırmasında ise endişe, ilgi duyma, korku, memnuniyet, merak, öfke ve şaşkınlık gibi duygular tanımlanmıştır. Haber değerleri analizinde ise, Galtung ve Ruge'un 12 haber değeri temel alınmıştır. Söz konusu haber değerleri kriterleri şöyledir (Galtung & Ruge, 1965: 70-71): Güncellik (sıklık), önemlilik (yoğunluk), açıklık / anlaşılabilirlik, anlamlılık, zamanlılık (uyum), beklenmedik (sürpriz), süreklilik (devamlılık), kompozisyon, seçkin uluslarla ilişkili olma, seçkin kişilerle ilişkili olma, kişiselleştirme ve olumsuzluk (negatiflik) unsurlarından oluşmaktadır. Bu haber değerleri kriterlerinin detayları şöyledir: (Galtung & Ruge, 1965: 66-71)

Güncellik (Sıklık): Haberi yapılacak konunun güncel olması ve o gün içinde olup biten bir olay olması öncelikli değerdir.

Önemlilik (Yoğunluk): Bir olayın haber değeri taşıyabilmesi için geniş bir coğrafi alanda gerçekleşmesi ve / veya daha çok kişiyi ilgilendirmesi gerekir. Olayın büyüklüğü önemlidir.

Açıklık / Anlaşılabilirlik: Habere konu olan olayın, okuyucunun / izleyicinin anlayabileceği ölçüde açık, anlaşılır olması gerekir.

Anlamlılık: Konunun izleyici / okuyucu açısından anlamlı bulunması gerekmektedir. Kültürel ve / veya coğrafi yakınlık haberin izleyici / okuyucu açısından anlamlı bulunmasında önemli kriterlerdir.

Zamanlılık (Uyum): Bir olay, medya alıcılarının dünya görüşü, inanç, önkabul, önyargı, değer yargı, eğilim, ilgi ve tutum ve beklentileri ile ne kadar fazla uyuyorsa, bu olayın haber yapılma ihtimali yüksektir.

Beklenmedik (Sürpriz): Alışılmışın dışında, aniden gerçekleşen, önceden kestirilemeyen olayların her zaman haberi değeri vardır.

Süreklilik (Devamlılık): Haberi yapılan bir olayın haberi yapıldıktan sonra da hala ilgi çekici olması önemli bir ölçüttür.

Kompozisyon: Haberlerin belli bir kompozisyonda verilmesi, haberler arasında bir bütün olarak belli bir dengenin sağlanması gerekir. Bir olay bir gün içinde ne kadar sıklıkla görülürse görülsün, diğer haberlere de dengeli biçimde yer verilmelidir.

Seçkin uluslarla ilişkili olmak: Uluslararası ilişkilerde egemen / belirleyici ülkelerin bir olay karşısındaki resmi tavırları haber değeri taşımaktadır.

Seçkin insanlarla / kesimlerle ilişkili olmak: Uluslararası kamuoyunda etkin ve tanınmış bir kişinin açıklamaları haber değeri açısından önemlidir.

Kişiselleştirme: Herhangi bir konuyu ele alırken olayın kişilere indirgenerek aktarılması, olgunun kişiselleştirilmesi, olayı daha da kolay anlaşılır hale getirir.

Olumsuzluk (Negatiflik): Olumsuz olaylara ilişkin haberlerin dramatik etkisinin daha yoğun olması ve ilgi çekiciliği ögesiyle bütünleşmesi nedeniyle, olumsuz olayların haber yapılma olasılığı daha yüksektir. Medyanın kaza, cinayet, çatışma, kriz ya da zarar gibi olayları özellikle vurgulamasını ifade etmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Soruları

Çalışma kapsamında DNA WhatsUp Haber'in paylaştığı haber içeriklerinin duygu durumunun analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Haberlerin duygu durumunun analiz edildiği daha önceki araştırmalarda örnekleme ağırlıklı olarak basılı gazeteler oluştururken, bu çalışmanın örnekleminde DNA WhatsApp Haber Kanalı'ndan sunulan haber içerikleri yer almaktadır. Bu örneklemden yola çıkarak, yakınsama kavramının bir sonucu olarak bir sosyal ağ ve mobil uygulama olan WhatsApp'ın haber dağıtım kanalı olarak kullanılmasıyla, DNA WhatsUp Haber Kanalı'nın emojiler ile paylaştığı haberlerin haber değerlerinin ve duygu durumlarının içerik analizi ile incelenmesi alana önemli katkılar sunulmasını sağlayacaktır. Bu çalışmada DNA WhatsUp Haber kanalında 1 Temmuz 2023-21 Temmuz 2023 tarihleri arasında yayımlanan 491 haber içeriğinin duygu durumu analiz edilmiş ve şu alt sorulara odaklanılarak söz konusu 491 habere yönelik içerik analizi yapılmıştır:

1. DNA WhatsUp Haber'de ön plana çıkan haber değerleri hangileridir?
2. DNA WhatsUp Haber'de haberlerin uyandırdığı duygular (pozitif, negatif, nötr) nelerdir?
3. DNA WhatsUp Haber'de haberlerin uyandırdığı duygu türleri nelerdir?
4. DNA WhatsUp Haber'in haber türü, haber değerleri ile duygu tonu ve duygu türü arasında nasıl bir ilişki vardır?

Bulgular

Bulgular, araştırmanın farklı alt sorularına odaklanarak elde edilmiş ve aşağıda belirtilen başlıklar altında açıklanmıştır.

Haber Sayısı ve Türü

İncelenen 491 içerik haber türü bağlamında sekiz farklı kategoride sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre haberlerin % 33'ü siyaset konularını içermektedir. Siyaset konularından sonra sırasıyla ekonomi (% 25,3), güncel yaşam (% 15,7) ve polis / adliye (% 5,7) alanındaki haberlerin bültende yer aldığı ortaya koyulmuştur. Tablo 1'de yer alan "Eğitim", "Kültür-Sanat", "Sağlık" ve "Hava durumu" konulu içerikler ise "diğer" kategorisinde tanımlanmıştır.

	Haber Sayısı	%
Ekonomi	124	25,3
Siyaset	162	33
Polis / Adliye	28	5,7
Güncel Yaşam	77	15,7
Magazin	11	2,2
Hukuk	15	3,1
Spor	27	5,5
Diğer	47	9,6
Toplam (N)	491	100

Haber Değerleri

Haber değerleri, bir habere en fazla üç kategorinin atanabildiği bir sınırlılık çerçevesinde, dokuz farklı alt kategoride sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda "Güncellik", "Önemlilik", "Zamanlılık" ve "İlgi düzeyi" haberlerde öne çıkan haber değerleri arasında yer almaktadır. Bu kapsamda "diğer" kategorisinde kodlanan haber değerleri içerisinde "Ünlü kişilere gönderme", "Diğer kişilere ait göndermeler", "Açık, anlaşılır", "Kompozisyon", "Heyecanlilik", "Nadirlik", "Orijinallik, gariplik", "Seçkin uluslara gönderme", "Anlamlılık" gibi haber değerleri bulunmaktadır. "Diğer" kategorisindeki haberler en fazla kullanılan haber değerleri sıralamasında dördüncü sırada yer almaktadır. Haber türlerine göre haber değerlerinin dağılımına bakıldığında; siyaset, ekonomi ve güncel yaşam haberlerinde en dikkat çeken haber değeri "Güncellik" olmuştur (Bk. Tablo 2).

Tablo 2: Haber türü ve haber değeri

	Ekonomi		Siyaset		Polis/Adliye		Güncel Yaşam		Magazin		Hukuk		Spor		Diğer		Toplam (N)
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Güncellik	128	32,8	146	31,2	28	33,3	65	28,1	9	27,2	15	33,3	27	33,3	37	26,2	455
Önemlilik	103	26,4	98	20,9	14	16,7	27	11,7			6	13,4	9	11,1	18	12,7	275
İlgi Düzeyi	41	10,5	31	6,6	1	1,2	14	6,1	1	3,1	4	8,9	2	2,5	13	9,2	107
İlginçlik	9	2,3	12	2,6	3	3,6	21	9,1	3	9	2	4,4	1	1,2	12	8,6	63
Zamanlılık	80	20,5	79	16,9	16	19,1	31	13,5	6	18,1	5	11,1	15	18,6	21	14,9	253
Olumsuzca Gönderme	7	1,8	12	2,6	2	2,4	10	4,3	1	3,1	3	6,7					35
Yakınlık	8	2,1	5	1,1	5	5,9	16	6,9	1	3,1	2	4,4			11	7,8	48
Beklenmedik, Anılık	1	0,3	7	1,5	7	8,3	16	6,9	1	3,1	2	4,4			3	2,1	37
Diğer	13	3,3	78	16,6	8	9,5	31	13,4	11	33,3	6	13,4	27	33,3	26	18,5	200
Toplam (N)	390		468		84		231		33		45		81		141		1473

Duygu Tonu

İncelenen haberlerin duygu tonu, pozitif, negatif ve nötr olmak üzere üç ayrı kategoride değerlendirilmiştir (Bk. Tablo 5). Yapılan çalışmaya ilişkin fikir vermesi açısından analiz sonucunda pozitif, negatif veya nötr olarak değerlendirilen ve incelenen haberler arasından rastgele seçilen haber örneklerinin ekran görüntüleri Şekil 1 ve Şekil 2’de, ilgili haberlerin içerik analizi kategorilerinin yer aldığı tablolar ise Tablo 3 ve Tablo 4’te yer almaktadır.

Şekil 1: DNA Whatsup Haber’in 13 Temmuz 2023 tarihinde WhatsApp’ta paylaştığı haberler

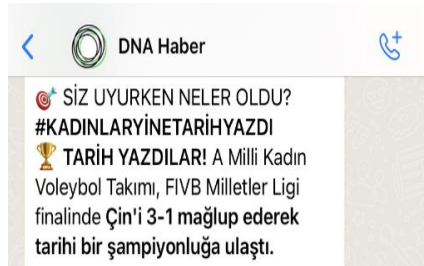

Kaynak: Kişisel arşiv (Ekran görüntüsü)

Tablo 3: DNA Whatsup Haber’in 13 Temmuz 2023 tarihinde WhatsApp’ta paylaştığı haberlerin içerik analizi tablosu

Başlık: 🗨️ BUGÜN NELER OLDU?				
Haber İçeriği	Haber Türü	Haber Değeri	Duygu Tonu	Duygu Türü
📍 İstanbul’da İSPARK tarafından işletilen otopark ücretlerine yüzde 18’e varan zam yapıldı.	Ekonomi	Güncellik Yakınlık İlgi düzeyi	Nötr	Duygu uyandırmadı
😞 YETER! İzmir’in Kemalpaşa ilçesinde yaşayan Mehmet Ö., bir süre önce boşandığı Kübra Ö.’yü (30) tabanca ile vurarak öldürdü ardından intihar etti.	Güncel yaşam	Olumsuzca gönderme Yakınlık Diğer	Negatif	Öfke / kızgınlık

Şekil 2: DNA Whatsup Haber’in 17 Temmuz 2023 tarihinde WhatsApp’ta paylaştığı haber

Kaynak: Kişisel arşiv (Ekran görüntüsü)

Tablo 4: DNA Whatsup Haber'in 17 Temmuz 2023 tarihinde WhatsApp'ta paylaştığı haberin içerik analizi tablosu

☺SİZ UYURKEN NELER OLDU? #KADINLARYİNETARİHYAZDI				
Haber İçeriği	Haber Türü	Haber Değeri	Duygu Tonu	Duygu Türü
🏆 TARİH YAZDILAR! A Milli Kadın Voleybol Takımı, FIVB Milletler Ligi finalinde Çin'i 3-1 mağlup ederek tarihi bir şampiyonluğa ulaştı.	Spor	Güncellik Zamanlılık Diğer	Pozitif	Diğer

Çalışmada örneklem kapsamında incelenen haberlerin % 70,5'inin nötr duygu çağrışımına sahip olduğu belirlenmiştir (f:346, % 45,8). Negatif çağrışımına sahip içeriğin oranı da oldukça yüksektir çünkü içeriklerin % 27,3'ü (f:11) negatif çağrışımına sahiptir. Pozitif çağrışım uyandıran içerik oranı ise % 2,2 (f:84) düzeyindedir.

Tablo 5: Duygu tonu

	Haber Sayısı	%
Pozitif	11	2,2
Negatif	134	27,3
Nötr	346	70,5
Toplam (N)	491	100

Haber türü bağlamında içeriklerin duygu tonuna bakıldığında negatif çağrışımına sahip içeriklerin dikkat çekici şekilde güncel yaşam türündeki içeriklerde yer aldığı tespit edilmiştir (% 35,1). Ekonomi konulu haberlerde de negatif yoğunluğun dikkat çekici bir şekilde yüksek olduğu gözlemlenmiştir (% 31,5). Pozitif duygu çağrışımı en yoğun olarak “spor” (% 29,6)” haberlerinde tanımlanmıştır. Ekonomi, siyaset, polis / adliye, güncel yaşam ve magazin türündeki haberler arasında hiçbir haberin pozitif çağrışımına sahip olmadığı belirlenmiştir. Nötr duygu çağrışımı açısından ise “polis / adliye (% 85,7)” haberlerinin dikkat çekici şekilde ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: Duygu tonu ve haber türü

	Ekonomi		Siyaset		Polis / Adliye		Güncel Yaşam		Magazin		Hukuk		Spor		Diğer		Top-lam (N)
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Pozitif											1	6,7	8	29,6	2	4,3	11
Negatif	39	31,5	43	26,5	4	14,3	27	35,1	3	27,3	3	20	3	11,1	12	25,5	134
Nötr	85	68,5	119	73,5	24	85,7	50	64,9	8	72,7	11	73,3	16	59,3	33	70,2	346
Toplam (N)	124		162		28		77		11		15		27		47		491

Haber değerleri bağlamında duygu tonu incelendiğinde, “olumsuzca gönderme” kategorisinde negatif çağrışımın en yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir (% 82,9). Bu durum, bu haber değerine sahip içeriklerin büyük ölçüde negatif bir anlatıma sahip olduğunu göstermektedir. “Beklenmedik, anilik” özelliğine sahip haberlerin ise yüksek oranda negatif çağrışımına sunulduğu tespit edilmiştir (% 57,9). “İlgi düzeyi” açısından da negatif çağrışımın yüksek olduğu belirlenmiştir (% 34,6). Bu da ilgi düzeyi yüksek olan haberlerin aynı zamanda negatif çağrışımına daha fazla ilişkilendirildiği şeklinde değerlendirilebilir. Pozitif çağrışımına sahip içeriklere bakıldığında ise en çok “diğer” kategorisinin öne çıktığı gözlemlenmiştir (% 6). Nötr

duygu çağrışımı açısından ise en yüksek oran “zamanlılık (% 77,5)” ve “diğer (% 70)” kategorilerinde öne çıkmıştır. Bu da, bu haber değerlerine sahip içeriklerin daha çok nötr duygu tonuyla sunulduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Duygu tonu ve haber değeri

	Güncellik		Önemlilik		İlgi Düzeyi		İlginçlik		Zamanlılık		Olumsuzca Gönderme		Yakınlık		Beklenmedik, Anilik		Diğer		Toplam (N)
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Pozitif	10	2,2	4	1,5			2	3,2	5	2							12	6	33
Negatif	124	27,3	78	28,3	37	34,6	19	30,1	52	20,5	29	82,9	14	29,2	14	37,8	38	19	405
Nötr	321	70,5	193	70,2	70	65,4	42	66,7	196	77,5	6	17,1	34	70,8	23	62,2	150	75	1035
Toplam (N)	455		275		107		63		253		35		48		37		200		1473

Duygu Türü

Bu çalışmada, duygu türleri açısından bir içerik için en fazla üç kodlama yapılmıştır. Bu çerçevede, incelenen içerikler 16 farklı kategoride değerlendirilmiştir (Bk. Tablo 8). Elde edilen sonuçlara göre, incelenen içeriklerin % 70,1’inin herhangi bir duygu uyandırmadığı belirlenmiştir (f:344, % 70,1). Haberlerde öne çıkan duygu türleri arasında ise en fazla dikkati çekenler “endişe / kaygı (% 7,3)”, “şaşkınlık (% 5,7)”, “diğer (% 3,9)”, “ilgi duyma (% 1,6)” ve “alay etme (% 1,6)” şeklinde sıralanmıştır. Ayrıca, Tablo 8’de yer alan “Diğer” kategorisi şu duyguları içermektedir: “İğrenme”, “Sevinç”, “Acıma”, “Umutlanma”, “Utanma”, “Hayret”, “Nefret”, “Sempati, şefkat”, “Gurur duyma”, “Pişmanlık”, “Aşağılama”, “Huzur” ve “Sevgi, aşk”.

Tablo 8: Duygu türü

	Haber Sayısı	%
Duygu Uyandırmadı	344	70,1
Endişe / Kaygı	36	7,3
İlgi Duyma	8	1,6
Korku	3	0,6
Memnuniyet	2	0,4
Merak	3	0,6
Öfke / Kızgınlık	10	2
Şaşkınlık	28	5,7
Şüpheli	10	2
Takdir	5	1
Üzüntü	10	2
Alay Etme	8	1,6
Gurur Duyma	1	0,2
Aldırmazlık	3	0,6
Acıma	1	0,2
Diğer	19	3,9
Toplam (N)	491	100

Haber türlerine göre duygu türleri incelendiğinde, en yüksek oranda “duygu uyandırmadı” kategorisininin 23 habere sahip “polis / adliye (% 82,1)” konulu içerikler arasında olduğu belirlenmiştir. “Gurur duyma” ve “Acıma” ise en düşük oranda kodlanan duygu türleri arasındadır. “Endişe / kaygı” kategorisi ise en yüksek oranda 7 habere sahip “diğer (% 14,9)” ve 18 habere sahip “ekonomi (% 14,5)” konulu içeriklerde tanımlanmıştır. “Şaşkınlık” duygusu en yüksek orandaki haberler ise “hukuk” türündedir (% 13,3).

Tablo 9: Haber türü ve duygu türü

	Ekonomi		Siyaset		Polis / Adliye		Güncel Yaşam		Magazin		Hukuk		Spor		Diğer		Toplam (N)
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Duygu Uyandırmadı	83	66,9	120	74,1	23	82,1	49	63,7	8	72,7	11	73,3	16	59,3	34	72,3	344
Endişe / Kaygı	18	14,5	5	3			5	6,5	1	9,1					7	14,9	36
İlgi Duyma	4	3,3	1	0,6	1	3,6	2	2,6									8
Korku	1	0,8					2	2,6									3
Memnuniyet													2	7,4			2
Merak			3	1,9													3
Öfke / Kızgınlık	4	3,2			3	10,7	3	3,9									10
Şaşkınlık	4	3,2	11	6,8	1	3,6	7	9			2	13,3	1	3,7	2	4,3	28
Şüph	2	1,7	6	3,7			2	2,6									10
Takdir											1	6,7	3	11,1	1	2,1	5
Üzüntü	1	0,8	3	1,9			2	2,6	2	18,2			1	3,7	1	2,1	10
Alay Etme	5	4	1	0,6			2	2,6									8
Gurur Duyma													1	3,7			1
Aldırmazlık	1	0,8	2	1,2													3
Acıma			1	0,6													1
Diğer	1	0,8	9	5,6			3	3,9			1	6,7	3	11,1	2	4,3	19
Toplam (N)	124		162		28		77		11		15		27		47		491

Haber değerleri açısından duygu türüne bakıldığında, duygu uyandırmayan içeriğin en yoğun olarak “zamanlılık”, “diğer” ve “yakınlık” kategorisinde olduğu anlaşılmaktadır. Duygu uyandıran kategoriler bağlamında, “endişe / kaygı” duygusunun ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca, “Olumsuzca gönderme” ve “beklenmedik / anilik” kategorisindeki haberlerde şaşkınlık duygusunun önemli seviyede yüksek olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Tablo 10: Haber değeri ve duygu türü

	Güncellik		Önemlilik		İlgi Düzeyi		İlginçlik		Zamanlılık		Olumsuzca Gönderme		Yakınlık		Beklenmedik, Anilik		Diğer		Toplam (N)
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Duygu Uyandırmadı	319	70,1	194	70,5	69	65,1	40	63,5	195	76,8	5	14,7	34	70,9	23	62,2	153	76,1	1032
Endişe / Kaygı	34	7,5	30	11	14	13,3	4	6,3	15	5,9	5	14,7	3	6,2	2	5,4	4	2	111
İlgi Duyma	8	1,7	4	1,4	2	1,9	3	4,8	5	2	1	2,9	1	2,1					24
Korku	3	0,7	2	0,7	1	0,9	1	1,6					1	2,1	1	2,7			9
Memnuniyet	2	0,4	1	0,4					1	0,4							2	1	6
Merak	3	0,7	3	1,1	1	0,9			1	0,4			1	2,1					9
Öfke	8	1,7	6	2,2	1	0,9	1	1,6	2	0,8	4	11,8	3	6,2	1	2,7	1	0,5	27
Kızgınlık																			
Şaşkınlık	24	5,3	11	4	5	4,7	4	6,3	15	5,9	7	20,6			6	16,2	12	6	84
Şüph	9	2	6	2,2	5	4,7	1	1,6			5	14,7	1	2,1			3	1,5	30
Takdir	5	1,1	2	0,7			1	1,6	1	0,4							6	3	15
Üzüntü	10	2,2	4	1,4					5	2	1	2,9	1	2,1	4	10,8	5	2,5	30
Alay Etme	7	1,5	2	0,7	2	1,9	4	6,3	4	1,5	2	5,9					3	1,5	24

Gurur Duyma	1	0,2	1	0,4			1	0,4							3
Aldırmazlık	3	0,7	3	1,1	2	1,9	1	0,4							9
Acıma	1	0,2					1	1,6					1	0,5	3
Diğer	18	4	6	2,2	4	3,8	3	4,8	8	3,1	4	11,8	3	6,2	57
Toplam (N)	455		275		106		63		254		34		48		1473

Duygu türleri ile duygu tonu çapraz tablosuna bakıldığında pozitif çağrışıma sahip içeriklerin daha çok “takdir” (% 45,4) olmak üzere “memnuniyet”, “diğer” ve “gurur duyma” duygularını içinde barındırdığı belirlenmiştir. Negatif çağrışıma sahip içeriklerde ise “endişe / kaygı” (% 26,9) ön plandadır. Daha sonra “şaşkınlık” ve “diğer” kategorileri öne çıkmaktadır. Nötr içeriklerin ise tamamına yakını “duygu uyandırmadı” şeklinde kodlanmıştır (% 98,5).

Tablo 11: Duygu tonu ve duygu türü

	Negatif		Pozitif		Nötr		Toplam (N)
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Duygu Uyandırmadı	1	0,7	1	9,1	341	98,5	343
Endişe / Kaygı	36	26,9			1	0,3	37
İlgi Duyma	4	3			4	1,2	8
Korku	3	2,2					3
Memnuniyet			2	18,2			2
Merak	3	2,2					3
Öfke / Kızgınlık	10	7,5					10
Şaşkınlık	28	20,9					28
Şüphesiz	10	7,5					10
Takdir			5	45,4			5
Üzüntü	10	7,5					10
Alay Etme	8	6					8
Gurur Duyma			1	9,1			1
Aldırmazlık	3	2,2					3
Acıma	1	0,7					1
Diğer	17	12,7	2	18,2			19
Toplam (N)	134		11		346		491

Sonuç ve Değerlendirme

Yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi, gazetecilik alanını ve haber tüketim pratiklerini dönüştürmeye başlamıştır. Medya yakınsamasıyla birlikte, hem gazetecilik uygulamaları hem de haber tüketim alışkanlıkları değişmektedir. Mobil telefonlar, tabletler, akıllı telefonlar, akıllı saatler ve gözlükler aracılığıyla haber içeriklerine hızlı bir şekilde erişmek mümkündür. Bak-geç gazeteciliği örneğinde olduğu gibi, mikro-özet şeklinde hazırlanan haberler, WhatsApp veya çeşitli uygulamalar aracılığıyla akıllı saat ekranlarından takip edilebilmektedir. WhatsApp, gazetecilik alanına yeni bir boyut kazandırmış ve özellikle haberleri anlık olarak geniş kitlelerle paylaşmayı mümkün kılmıştır. WhatsApp’taki haber kanallarına erişim ücretsizdir ve haber içeriklerini daha kısa sürede tüketmek mümkündür. Ancak, WhatsApp haber kanallarında öncelik genellikle hızlı haber dağıtımı ve tüketimi olduğu için, haber içeriklerinde haber kaynakları, haberin farklı boyutları ve bazı önemli detaylar çoğu zaman sunulmamakta; haberler, yalnızca mikro-özet şeklinde kısa haber içerikleri ve emojilerle iletilmektedir. Bu da haberin “haber” özelliğini yitirmesine ve haberin haber özetine

indirgenmesine yol açmaktadır. Bak-geç gazeteciliğinde mikro-haber özetleri ve habere ek bir anlatı ve yorum boyutu katan emojiler gazetecilik alanında incelenmeye değer unsurlardır. Bu bağlamda, gelecekte mikro-haber özeti şeklinde haber içeriği hazırlayan medya kuruluşlarının sayısının artması halinde, haberin farklı boyutlarını ve detaylarını aktarma gereği duymayan, emojilerle haber duygusu ve haber tonunu aktaran haber kanallarının sayısının artması söz konusu olabilir. Bu durumla birlikte, haber ve içerik bombardımanına maruz kalan haber tüketicilerinin, mikro-özet şeklinde hazırlanan ve kolayca tüketilebilen haberlere olan talebinin artması halinde ise, geleneksel haber hazırlama yöntemlerinin de dönüşüme uğramasına ve haberlerin ağırlıklı olarak mikro-haber şeklinde sunulmasına neden olabilir.

Bu çalışmada WhatsApp aracılığıyla haberleri paylaşan DNA WhatsUp Haber'in 1 Temmuz 2023-21 Temmuz 2023 tarihleri arasında paylaştığı 491 haberin duygu durumu analiz edilmiştir. Örneklem kapsamında içerik analizi yöntemi ile incelenen 491 haber içinde en yüksek oranda siyasetin (% 33) konu edildiği, en fazla güncellik, önemlilik, ilgi düzeyi ve ilginçlik şeklindeki haber değerlerinin ön planda olduğu, baskın duygu tonunun nötr (% 70,5) ve negatif (% 27,3) olduğu, pozitif tonlu haberlerin ise % 2,2 düzeyinde kaldığı belirlenmiştir. Haberlerde belirlenen en baskın üç duygu türü ise endişe / kaygı, şaşkınlık ve öfke / kızgınlıktır. Bu bağlamda, nötr ve negatif haberlerin daha fazla haber değeri taşıdığı tespit edilmiştir. Oysaki pozitif haberlerin de haber değeri olduğu ve medya kuruluşunun pozitif, negatif veya nötr haberler arasında denge unsurunu kurmasının önemli olduğu söylenebilir. Pozitif haberlerle kıyaslandığında negatif haberlere daha fazla yer verilmesini ise DNA WhatsUp Haber'in yayın politikası ile ilişkilendirmek mümkündür. Dolayısıyla medyada çerçeveleme etkisi yalnızca geleneksel medya kanallarında değil, bu çalışmada ortaya koyulduğu üzere sosyal ağlarda da gözlemlenebilmektedir. Çalışma sonucunda değinilmesi gereken önemli bir bulgu da haberlerde kullanılan emojilerin haber anlatısını pozitif ya da negatif yönde değiştirmesidir. Haberde emoji kullanımı haberin duygu tonu ve duygu türünü etkilemekte, haberin yorumlanarak sunulmasını sağlamaktadır. Bu durum da haberin objektif perspektiften ziyade, öznel bir değerlendirme ile sunulmasına neden olmaktadır.

Çalışma sonucunda, örneklem dâhilinde incelenen 491 haberin % 96,1'inde (f: 472) haber kaynağının belirtilmediği de ortaya koyulmuştur. Bak-geç gazeteciliği yaklaşımına uygun şekilde mikro-haber formatında servis edilen haberlerin hangi kaynaklardan alındığının bilinmemesi gazetecilik açısından oldukça sorunlu bir durumdur. Her ne kadar WhatsApp haberin resmi web sitesinde haberler kaynaklarının WhatsApp haberde çalışmakta olan gazeteciler tarafından teyit edilmiş olduğu ifade edilse de paylaşılan haberlerde kaynak bilgisinin verilmesinin hem okuyucular hem de DNA WhatsApp Haber kanalı açısından yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Gelecekte bu alanda çalışma yapacak olan araştırmacıların özellikle haberlerde emoji kullanımının habercilik pratikleri açısından olumlu ve olumsuz sonuçlarını irdelemeleri yararlı olacaktır. Bu çalışmanın kısıtlarından biri örneklemde 491 haberin yer alması ve kodlamaların üniversite mezunu kodlayıcılar tarafından yapılmasıdır. Dolayısıyla kodlamalar eğitimli kişiler tarafından yapılmıştır. Benzer bir araştırma, daha düşük veya daha yüksek eğitim düzeyine sahip kodlayıcılar tarafından yapılır ve bulgularda farklılık olup olmadığı ortaya koyulursa, gelecekte bu alanda yapılacak olan çalışmalar alana değerli katkılar sunulmasını sağlayabilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Agur, C. (2019). Insularized connectedness: Mobile chat applications and news production. *Media and Communication*, 7(1), 179-188.
- Ayten, A. (2014). Yöndeşme ve gazetecilik. M. Demir (Ed.), *Yeni Medya Üzerine II* içinde (93-120. ss.), Literatürk Yayınları.
- Azeema, N. & Nazuk, A. (2017). WhatsApp and journalism: News practices of Pakistani journalists. *Science, Technology and Development*, 36(4), 249-258.
- Boczek, K. & Koppers, L. (2020). What's new about Whatsapp for news? A mixed-method study on news outlets' strategies for using Whatsapp. *Digital Journalism*, 8(1), 126-144.
- Chesney, R., Frauenfelder, M., Gentry, E., Woolley, S. (2018). *Chat APPS: Frontiers and challenges for journalism. A south Korean case study*. Google News Lab, Insitute for the Future. <https://legacy.iftf.org/partner-with-iftf/research-labs/digital-intelligence-lab/research-archive/chat-apps-frontiers-and-challenges-for-journalism/>
- Costera Meijer, I. & Groot Kormelink, T. (2014). Checking, sharing, clicking and linking: Changing patterns of news use between 2004 and 2014. *Digital Journalism*, 3(5), 664-679.
- Croteau, D. & Hoynes, W. (2014). *Media/society: Industries, images, and audiences*. Sage Publications.
- Dedeoğlu, G. (2016). *Teknoloji, iletişim, yeni medya ve etik*. Sentez Yayıncılık.
- Deuze, M. (2006). Participation, remediation, bricolage: Considering principal components of a digital culture. *The Information Society*, 22(2), 63-75.
- Deuze, M. (2004). What is multimedia journalism?. *Journalism Studies*, 5(2), 139-152.
- Dimmick, J., Feaster, J. C., Hoplamazian, G. J. (2011). News in the interstices: The niches of mobile media in space and time. *New Media & Society*, 13(1), 23-39.
- Dodds, T. (2019). Reporting with WhatsApp: Mobile chat applications' impact on journalistic practices. *Digital Journalism*, 7(6), 725-745.
- DNA Haber. [@DNAwhatsuphaber]. (t.y.). Whatsapp üzerinden kısa-güvenilir-teyitli-bağımsız haberler size özel cebinize gelsin. [X profili]. X. 27 Mart 2024'te <https://twitter.com/DNAwhatsuphaber> adresinden alındı.
- DNA Whatsup Haber [@dnawhatsuphaber]. (t.y.). *Gündem en kısa haliyle Whatsapp'ınızda #DNAileHaberinizOlsun haberlerin whatsapp'ınıza gelmesi için üyelik linkine tıklamanız yeterli* [Instagram profili]. Instagram. 27 Mart 2024'te <https://www.instagram.com/dnawhatsuphaber?igsh=MTA0eTl0ZzhkdHoyeA==> adresinden alındı.
- Dwyer, T. (2010). *Media convergence*. Open University Press.
- Flew, T. (2008). *New media: An introduction*. Oxford University Press.
- Galtung, J. & Ruge, M. H. (1965). The structure of foreign news. *Journal of Peace Research*, 2(1), 64-91.
- Goh, D., Ling, R., Huang, L., Liew, D. (2017). News sharing as reciprocal exchanges in social cohesion maintenance. *Information, Communication & Society*, 22(8), 1128-1144.
- International Telecommunication Union. (2012). *Convergence*. <https://www.itu.int/en/wcit-12/Documents/WCIT-background-brief3.pdf>

- Jenkins, H. (2004). The cultural logic of media convergence. *International Journal of Cultural Studies*, 7(1), 33-43.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. New York University Press.
- Jenkins, H. (2018). Convergence culture, revisited. *Etkileşim*, 2, 10-19.
- Jenkins, H. (2019). *Cesur yeni medya, teknolojiler ve hayran kültürü*. (Çev: Ö. N. Yeğencil). İletişim Yayınevi.
- Jenkins, H. & Deuze, M. (2008). Editorial: Convergence culture. *Convergence*, 14(1), 5-12.
- Jenkins, H. (2016, Haziran 19). Welcome to convergence culture. *Pop Junctions*.
http://henryjenkins.org/blog/2006/06/welcome_to_convergence_culture.html
- Kings, S. (2021, Aralık 9). Safeguarding new social media platforms: A Whatsapp newspaper that meets readers where they are. *National Endowment for Democracy*.
<https://www.ned.org/wp-content/uploads/2021/12/Safeguarding-New-Social-Media-Platforms-A-WhatsApp-Newspaper-Sipho-Kings.pdf>
- Lever, R. (2015, Nisan 17). Apple watch to boost 'glance journalism'. *Phys.org*.
<https://phys.org/news/2015-04-apple-boost-glance-journalism.html>
- Lim, C. (t.y.). What's up with WhatsApp: How journalists use messaging apps. *N3 Mag*.
<https://n3con.com/magazine/archives/2411>
- Liu, J. (2020). Analysis on the role of convergent journalism in media community and press circles. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 497, 31-35.
- Meijer, I. C. & Kormelink, T. G. (2015). Checking, sharing, clicking and linking. *Digital Journalism*, 3(5), 664-679.
- Meikle, G. & Young, S. (2012). *Media convergence: Networked digital media in everyday life*. Palgrave Macmillan.
- Moran, R. (2015, Nisan 30). Big story tiny space. *Brunswick Review*.
<https://www.brunswickgroup.com/big-story-tiny-space-i2243/>
- Mungai, C. (2021, Ağustos 3). "We are just focused on being where readers are": Pan-African weekly The Continent publishes directly on WhatsApp and Signal. *Nieman Lab*.
<https://www.niemanlab.org/2021/08/we-are-just-focused-on-being-where-readers-are-pan-african-weekly-the-continent-publishes-directly-and-only-on-whatsapp-and-signal/>
- Narin, B. (2020). Bak-geç gazeteciliği: Akıllı saatler ve gazetecilik pratikleri üzerine bir tartışma. Ö. Erkmn, B. Çoban, B. Ataman (Ed.), *Yeni Gazetecilik Mecralar, Deneyimler, Olanaklar* içinde (156-176. ss.), Kafka Yayınevi.
- Narin, B. (2018). Less is more or less is biased: Glance journalism. *Proceedings of the 16th International Symposium Communication in the Millennium* içinde (92-99. ss.), Association of Turkish and American Communication Scholars.
- Newman, N., Fletcher, R., Kalogeropoulos, A., Levy, D. A. L., Nielsen, R. K. (2018). *Reuters institute digital news report 2018*. Reuters Institute.
<https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/digital-news-report-2018.pdf>

Newman, N., Fletcher, R., Schulz, A., Andı, S., Robertson, C. T., Nielsen, R. K. (2021). *Reuters institute digital news report 2021*. Reuters Institute.

https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2021-06/Digital_News_Report_2021_FINAL.pdf

Newman, N., Fletcher, R., Robertson, C.T., Eddy, K., Nielsen, R. K. (2022). *Reuters institute digital news report 2022*. Reuters Institute.

https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-06/Digital_News-Report_2022.pdf

Oliver, L. (2021, Mart 2). How publishers are engaging new audiences on messaging in the Global South. *Reuters Institute*. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/news/how-publishers-are-engaging-new-audiences-messaging-apps-global-south>

Pavlik, J. V. (2001). *Journalism and new media*. Columbia University Press.

Pınarbaşı, T. E. & Astam, F. K. (2022). Sivil gazetecilik: Whatsapp haberciliği. E. O. Olkun (Ed.), *Dijital Dünyada Haberin Dönüşümü* içinde (137-164. ss.), Literatürk Yayınları.

Pınarbaşı, T. E. & Astam, F. K. (2020). Haberin dönü(şü)mü: Sosyal medya gazeteciliği pratikleri, *İNİF E- Dergi*, 5(1), 70-87.

Siapera, E. (2016). Gazeteciliğin ikilemleri: Profesyonel gazetecilik ve medyanın sürdürülebilirliğinin internet ile imtihanı. O. Andreotti (Ed.), *Tehlike Altında Gazetecilik, Tehditler, Mücadele Alanları, Yaklaşımlar Kamusal Tartışmalara Elverişli Bir Ortamı Savunmak* içinde (273-321. ss.), Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Spagnuolo, S. (2019, Haziran 11). How Whatsapp could collaborate with journalists to spread news - not misinformation. *Ijnet*. <https://ijnet.org/en/story/how-whatsapp-could-collaborate-journalists-spread-news-%E2%80%94-not-misinformation>

Statista. (2020). *Sources of information about news and current affairs in selected countries worldwide as of June 2020*. <https://www.statista.com/statistics/198765/main-source-of-international-news-in-selected-countries/>

Statista. (2023). *Share of adults who use social media as a source of news in selected countries worldwide as of February 2023*. <https://www.statista.com/statistics/718019/social-media-news-source/>

Struckmann, S. & Karnowski, V. (2016). News consumption in a changing media ecology: An mesm-study on mobile news. *Telematics Informatics*, 33(2), 309-319.

Tynes, N. (2021, Aralık 29). The rise of Whatsapp journalism: Pros and cons. *Ijnet*. <https://ijnet.org/en/story/rise-whatsapp-journalism-pros-and-cons>

Ünal, S. (2018). Değişen gazetecilik eko sistemi: Habercilikte anlık mesajlaşma uygulamalarının kullanımı. E. Yüksel, A. F. Paksoy, C. C. Cingi, S. Süllü (Ed.), *16th International Symposium Communication in the Millenium Proceeding Book* içinde (719-737. ss.), Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi.

Van Damme, K., Courtois, C., Verbrugge, K., De Marez, L. (2015). What's appening to news? A mixed-method audience-centred study on mobile news consumption. *Mobile Media & Communication*, 3(2), 196-213.

Van Dijk, J. (2012). *The network society*. Sage Publications.

Villi, M. & Noguera-Vivo, J. M. (2017). Sharing media content in social media: The challenges and opportunities of user-distributed content (UDC). *Journal of Applied Journalism & Media Studies*, 6(2), 207-223.

We are Social. (2021). *Digital 2021 Global Overview Report*.

<https://wearesocial.com/us/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital/>

We are Social. (2023). *The changing world of digital in 2023*.

<https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/>

Yaşar, İ. H. & Uğurhan, Y. Z. C. (2021). Haber edinme amaçlı sosyal medya kullanım sıklığının haber paylaşma davranışı üzerindeki rolü: Bir saha çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1182-1198.

Yeni Şafak (2017, Aralık 29). Yeni Şafak Whatsapp hattı yayında.

<https://www.yenisafak.com/teknoloji/yeni-safak-whatsapp-hatti-yayinda-2940629>

Zulqarnain, W., Hashmi, N. U., Zulqarnain, A. (2020). Social media and Pakistani journalists: Whatsapp usage for news and ethical performance. *New Media and Mass Communication*, 88, 12-19.

EXTENDED ABSTRACT

“Convergence” refers to the coming together or merging of different elements, ideas, technologies, or processes to form a unified whole or achieve a common goal. It often implies the integration of previously separate entities or the alignment of diverse perspectives towards a shared objective. In technology, convergence can refer to the integration of multiple functions or devices into a single platform or device. For example, smartphones are a convergence of various technologies such as telephony, computing, and multimedia. In media, convergence refers to the blending of traditional forms of media (such as print, broadcast, and film) with digital technologies, leading to new forms of content delivery and consumption.

Today, we see the effects of the concept of convergence in the field of journalism as well. With the popularity of WhatsApp, this application has become even more important for journalists and WhatsApp journalism practices have emerged. WhatsApp journalism refers to the practice of using the messaging platform WhatsApp as a tool for reporting, disseminating news, and engaging with audiences. This form of journalism leverages the widespread use of WhatsApp, particularly in regions where it is the dominant messaging app, to reach audiences directly on their mobile devices. Journalists and news organizations use WhatsApp to distribute news stories, updates, and alerts directly to their subscribers or followers. This can be done through broadcast lists, groups, or individual messages. WhatsApp enables ordinary citizens to act as sources and contributors to news stories by sharing photos, videos, and eyewitness accounts of events as they unfold. This can provide journalists with valuable real-time information and perspectives from the ground. WhatsApp allows for direct engagement between journalists and their audience members. Journalists can receive tips, feedback, and story ideas from their followers, as well as facilitate discussions and debates around news topics within WhatsApp groups.

With the rapid flow of information, glance journalism has also risen in parallel with WhatsApp journalism. Glance journalism refers to a style of news consumption characterized by quickly scanning headlines, summaries, or snippets of news articles rather than reading them in-depth. It involves getting a rapid overview or “glance” at the latest news stories without delving deeply into the details. Glance journalism reflects the evolving nature of news consumption in the digital age, where information is abundant and attention spans are limited. It emphasizes speed, brevity, and convenience, catering to the preferences of readers who seek to stay informed amidst the fast-paced flow of news and information. Glance journalism has created its own readership, especially with smartphones and smart watches. For this reason, it will be useful to analyze news values as a result of journalistic practices reshaped around the concept of convergence.

The aim of the study is to analyze the sentiment of the news content shared by DNA WhatsUp News within the scope of the study. While previous research analyzing the sentiment of news has mainly focused on samples from print newspapers, this study’s sample includes news content presented by the DNA WhatsApp News Channel. Based on this sample, it will contribute significantly to the field by examining the content analysis of the news values and sentiment of the news shared by DNA WhatsUp News Channel using emojis affecting the narrative of the news. In this study, the sentiment of 491 news contents published on the DNA WhatsUp News Channel between July 1, 2023, and July 21, 2023 was analyzed and content analysis was conducted for the 491 news items. Among the 491 news examined by content analysis method within the scope of the sample, politics was the subject at the highest rate (33%), news values such as topicality, importance, interest level and interestingness were at the forefront, and the dominant emotional tone was neutral (70.5%) and negative (27.3%) while positive tone news remained at 2.2%. The three most dominant emotion types identified in the news content were worry/anxiety, surprise, and rage / anger.

An important finding that should be mentioned as a result of the study is that the emojis used in the news change the news narrative in a positive or negative way. The use of emoji in the news affects the emotional tone and emotion type of the news and enables the news to be interpreted and presented. This situation causes the news to be presented with a subjective evaluation rather than an objective perspective.

İRAN-HİNDİSTAN SAHASINDA HÜKÜM SÜREN BAZI ORTA ÇAĞ TÜRK DEVLETLERİNDE FİLLERİN AYAKLARI ALTINDA EZDİRMEK CEZASI VE UYGULANIŞI HUSUSUNDA BİRTAKIM TESPİTLER*

 Sinan TARİFCİ**

ÖZET

Hayvanlar âleminde müstesna bir yer işgal eden fillerden pek çok farklı alanda istifade edilmiştir. Savaş, nakliye, avlanma, geçit resmi, gezinti gibi eylemlerde filden yararlanıldığı gibi, hediyeleşmeler ve merasimlerde de fil kullanılmıştır. Filin kullanım alanlarından biri de ölüm cezasının infazıdır. Kahramanlık ve güç kaynağı olan fillerin ayakları altında ezdirmek cezası, dönemin anlayışına göre, hükümdarın cezalandırıcı otoritesini sembolize ediyor, haşmetini ve hayranlık uyandıran etkileyiciliğini artırıyordu; öte yandan da ciddi bir caydırıcı niteliği haizdi. Bu ceza, başlıca askerî ve siyasî mahiyette devlete ve sultanın şahsına karşı işlenen suçlar ile asayişe ilişkin suçlara karşı verilmiştir. Bunun için özel olarak eğitilmiş ve teçhiz edilmiş filler kullanılırdı. Bu çalışmada, İran-Hindistan sahasında teşekkül eden Orta Çağ Türk devletlerinden hususiyetle Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Delhi Türk Sultanlığı zamanında tatbik edilen fillerin ayakları altında ezdirmek cezası ve uygulanişı hususunda bazı dönem kronikleri, edebî eserleri, siyasetnameleri ve seyahatnamelerine, bu arada tetkiklere istinaden birtakım tespitlere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Gazneliler, Büyük Selçuklular, Delhi Türk Sultanlığı, Hindistan, fil*

Some Findings About the Punishment and Practice of Crushing Under the Feet of Elephants in Some Medieval Turkic States Ruling in the Iran-India Area

ABSTRACT

Elephants, which have an exceptional place in the animal kingdom, have been utilized in many different areas. Elephants were used in activities such as war, transportation, hunting, parades, and excursions, as well as in gifts and ceremonies. One of the uses of the elephant is the execution of the death penalty. The punishment of crushing under the feet of elephants symbolized the punitive authority of the ruler and increased his magnificence and admirable impressiveness. This punishment was given mainly for crimes of a military and political nature, committed against the state and the sultan's person, as well as against crimes related to public order. Specially trained and equipped elephants were used for this purpose. In this study, some determinations will be made regarding the punishment and practice of crushing under the feet of elephants during the reign of the Ghaznavids, the Great Seljuks and the Turkic Sultanate of Delhi.

Key Words: *Ghaznavids, Great Seljuks, Turkic Sultanate of Delhi, India, elephant*

* Bu makale, 25-27 Ekim 2021'de gerçekleştirilen *Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu*'nda sunulan "İran-Hindistan Sahasında Hüküm Süren Bazı Orta Çağ Türk Devletlerinde Örfî-Sultanî Bir Ceza Olarak Fillerin Ayakları Altında Ezdirmek Suretiyle Öldürmek Cezası ve Uygulanışı Hususunda Birtakım Tespitler" adlı bildiri metninin yeni tespitler ve yorumlar ışığında zenginleştirilerek genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Giresun / TÜRKİYE, sinantar@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Tarıfci, S. (2024). İran-Hindistan sahasında hüküm süren bazı Orta Çağ Türk devletlerinde fillerin ayakları altında ezdirmek cezası ve uygulanişı hususunda birtakım tespitler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 635-648. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1413871>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 3 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 12 Mart / March 2024

Giriş

Karada yaşayan hayvanların en irisi olan fil, Asya (veya Hint) fili ve Afrika fili olarak ikiye ayrılmaktadır. Afrika fili, daha iri ve ortalama 7,5 ton ağırlığında, 3-4 metre yüksekliğindedir. Asya fili ise 5 ton ağırlığında, 2,5-3 metre yüksekliğindedir. Zeki ve evcilleştirilebilir olması da Asya filini Afrika filinden ayıran diğer bir özelliktir. Asya fili zeki, sabırlı, uysal ve sadakatli; ama tehlikeli olabilecek şekilde de kindardır. Afrika fili ise vahşi tabiatlı olup ehlileştirilememektedir. Asya filleri, MÖ 2400-1800 tarihleri arasında, günümüzde Afganistan'ın doğusundan Pakistan'a ve Hindistan'ın kuzeybatısına kadar uzanan, kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan İndus Vadisi'nde evcilleştirilmiştir. Fil, hemen hemen yalnızca Hindistan'da ehlileştirilmiştir. Filler, gövdelerinin iriliğine rağmen son derece süratli ve canlı hayvanlardır (Yazıcı, 1996: 67). İdare altında tutulan filler 80 ila 100 yıl yaşamakta; ancak vahşi doğada ömürleri çok daha fazla olabilmektedir. Mesela bazı popülasyonların bireyleri habitatta 400 yaşına kadar yaşamaktadır (Ruska [Pellat], 1991: 892). Asya fili, saatte yaklaşık on beş millik hızlı bir yürüyüş yeteneğine sahiptir (Digby, 1971: 53). Bu arada, Hindistan'a az sayıda da olsa vahşi Afrika fillerinin de getirildiği anlaşılmaktadır (el-Ömerî, 2014: 52). Tarihî kayıtlara göre, filler genellikle tuzak kurularak yakalanırdı. Bunun en yaygın şekli, ancak bir filin sığabileceği üç yanı dik bir çukur açıp üzerine sevdiği yiyeceklerin serpiştirildiği eğimli bir yolla fili buraya çekmekti. Böylece tuzağa düşerek çukura giren fil, buradan çıkamaz ve hareket edemezdi. Daha sonra parlak kırmızı, mavi ve sarı renkli elbiseler giymiş avcılar gelerek uzun sopalarla fili döverler, ardından beyaz elbiseli birisi gelip onları kovalayarak file yiyecek, içecek verir ve yanına oturup onu kendisine alıştırmaya ve ilgi duymasını sağlamaya çalışırdı. Bu muamele beyaz elbiselinin file temasına, hatta sırtına binmesine kadar devam ederdi. Ardından çukurun önündeki toprak kazılarak fil dışarı çıkarılırdı (Ruska [Pellat], 1991: 892; Yazıcı, 1996: 67; Piyadeoğlu, 2014: 68-69; Kansoy, 2019: 1478). İncelemeye konu olan filler anlaşılacağı üzere Asya filleri idi.

Filler, tarih boyunca birçok önemli rol oynamışlardır. Fil; Selevkoslar, Ptolemaioslar, Kartacalılar, Romalılar, Sâsânîler gibi devletlerin hüküm sürdükleri coğrafyalar ve devirlerden başka, modern zamanların başlarına kadar Hindistan başta olmak üzere İç ve Güney Asya coğrafyasında hüküm süren pek çok devlette kullanılmıştır (Bosworth, 1991: 893; Kansoy, 2019: 1480; Schafer, 2020: 139-144). Bu cümleden olarak, askerî sahada başta olmak üzere savaşlarda, gerek binit ve yük hayvanı olarak nakliye işlerinde ve gerekse hükümdarlara layık bir hayvan olarak görülerek merasimlerde, gezintilerde, geçit törenlerinde, avlanmalarda, hediyeleşmelerde ve ölüm cezasına çarptırılan kişileri ezdirmede fillerden istifade edilmiştir. Türkler özelinde ise fil kullanımı Akhunlardan (440-710) başlamak üzere Türk-Şâhiler (665-850), Gazneliler (963-1186), Büyük Selçuklular (1040-1157), Kirman Selçukluları (1048-1187) (Lange, 2008: 71), Harezmsâhlar (1097-1231), Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526), Timurular (1370-1507), Kadı Burhaneddin Devleti (1381-1398), Babürlüler (1526-1858), Safevîler (1501-1736), Kaçarlar (1796-1925) ve Osmanlılarda (1299-1922) görülmektedir (Kansoy, 2019: 1480).

Böyle farklı kullanım alanları bir yana, fillerden özellikle askerî amaçlarla istifade edilmiştir. Asya fillerinin membaı olan Hindistan'da fil, MÖ 4. yüzyıldan itibaren bir savaş hayvanı olarak kullanılmıştır (Digby, 1971: 50). Fillerin savaşlarda sağladığı avantajları ve oynadıkları rolleri başlıca şu şekilde belirtmek mümkündür: Çıkardıkları ince ve tiz sesler ve iri cüsseleriyle atları korkutmak, orduyu sevk ve idare etmek için yüksek bir görüş alanı sağlamak, düşman saflarını yarmak, güvenli bir platform sağlamak, düşman askerlerinin maneviyatlarını bozmak, aşılması güç arazilerde ilerleyebilmek, azametli görünmek, ağır teçhizat ve bilhassa kuşatma araç-gereçleri ile makineleri taşımak veya çekmek, kuşatma sırasında sur ve kale kapılarını yıkmak. Ateşli silah teknolojisindeki gelişmeler neticesinde

filler, muharip hayvan olmaktan çıkmıştır. Bundan sonra bu hayvanların kullanımı daha çok askerî lojistik işlerine inhisar etmiştir (Kansoy, 2019: 1475).

İncelenen coğrafya ve zaman özelinde, mesela Gazneli ordusunda çok sayıda fil tespit edilmiştir. Gazneli Mahmud 1023/1024'teki, oğlu Sultan Mes'ûd da 1031'deki geçit resminde, sırasıyla 1300 ve 1670 fili teftiş etmişlerdir (Digby, 1971: 55-56)¹. Devletin merkezi Gazne'de 1000 fili barındıracak filhâne denilen bir özel ahır bulunmaktaydı (Merçil, 2014: 195). Gaznelilerden sonra, daha az da olsa Selçuklular da savaşlarda fil kullanımını devam ettirmişlerdir. Büyük Selçukluların ilk hükümdarı Tuğrul Bey ve son hükümdarı Sultan Sencer döneminde fillerin orduda yer aldığına dair bilgiler mevcuttur. Buna göre; Tuğrul Bey'in bir seferinde ordusunda 8 fil; Sencer'in ise 18, bazen de 40 fil bulunuyordu (Piyadeoğlu, 2014: 83-86; Bosworth, 1991: 894). Büyük Selçuklularda filler için demirden zırhlar da imal edilmekteydi (Duman, 2020: 149). Hindistan'ın kuzeyine hâkim olan Gazneliler tarafından savaşlarda sıklıkla kullanılan fillerden sonraki dönemlerde yine Hindistan'da hâkimiyet kuran Delhi Türk Sultanlığı da faydalanmıştır. Delhi'de hüküm süren Tuğlukluların ikinci hükümdarı Gıyâsü'd-Dîn II. Muhammed Şah'ın ordusundaki fil sayısının 3000'e kadar yükseldiği olmuştur. Bu fillerin üstüne savaş zamanında demir zırh giydirilir; barış zamanında ise pamuklu veya ipekli kumaşlar örtülürdü. Savaş sırasında filler üzerine birer kule bağlanır ve filin gücüne bağlı olarak altı ila on arasında savaşçı yerleştirilirdi (el-Ömerî, 2014: 32; Kortel, 2006: 305). el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr* adlı eserinde, 3000 eğitimli file sahip olarak belirttiği adı geçen Tuğluklu hükümdarının bu fillerin bakımı için büyük meblağlar tahsis ettiğini ifade etmiştir. Öyle ki, bu miktardaki fillerin bakımı için zengin bir ülkenin geliri güçlülükle kâfi gelmekteydi. Onun nakillerine göre, fillerin cinslerine ve boylarına göre bakım masrafları değişiklik gösteriyordu. Bu cümleden olarak, en masraflı bir filin bir gündeki tüketimi kırk rıtl piriñç, atmış rıtl arpa, yirmi rıtl yağ ve yarım yük ot idi. Fil sürücülerinin ve bakıcılarının da masrafları oldukça fazlaydı (el-Ömerî, 2014: 45).

Büyük Selçuklular, Gazneliler ve Delhi Türk Sultanlığı'nda filin savaşlarda askerî amaçlarla kullanımı hususunda misalleri son derece artırmak her zaman mümkün olmakla birlikte, bu çalışmada esas olarak fillerin diğer bir kullanım alanı olarak ölüm cezasının infazı incelenmiştir.

Bir Ölüm Cezası Olarak Fillerin Ayakları Altında Ezdirmek ve Bir Cellat Olarak Fil

Orta Çağ Türk devletlerinde en yüksek hâkim sıfatıyla hükümdarlar, yetki ve sorumlulukları çerçevesinde, bir şikâyet üzerine ya da bizzat mutlak iradelerine dayanarak hükümler verip bunları uygulatmışlardır. Bu devirde hükümdarlar başlıca iktâlara ve arazilere el koyma, müsadere gibi servete ve mala yönelik; takdir etmek, tahkir ve teşhir etmek gibi şeref ve haysiyete yönelik; hapis, sürgün ve zorunlu ikamet gibi hürriyetin kısıtlanmasına yönelik; azletmek, mevki düşürmek gibi göreve yönelik; dayak atmak, hadım etmek, mil çekmek ve göz çıkarmak, organ kesmek gibi bedene yönelik cezalara hükmetmişlerdir². Öte yandan, farklı yaklaşımlar bir yana, en ağır cezalandırma yöntemi olduğu hâlde hayata yönelik boyun vurmak, asmak, iki parçaya ayırmak, boğmak, kısas uygulamak, linç etmek, zehirlemek gibi ölüm cezaları da vermişlerdir. Muhtelif kategoriler dâhilinde çok çeşitli suçlar ve birtakım özel durumlar sebebiyle verilen ölüm cezalarının türlü türlü infaz şekillerinden birisi de işte bu filin kullanım alanlarından birisini oluşturmuştur. Zira ölüm cezalarından biri de fillerin ayakları

¹ Simon Digby, kaynakların fil sayısı hususunda verdikleri bu rakamları mübalağalı bulmaktadır. Ona göre, Gaznelilerde ancak 700 civarı savaş fili mevcut olmalıdır.

² Orta Çağ Türk devletlerinde suç ve ceza konusunda müstakil bir araştırma için mesela bk. Kanat, 2014.

altında ezdirmektir. Bu itibarla fil, ölüm cezasına çarptırılan kişilerin cellatları olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu ceza türü Farsça dönem kaynaklarında, filin/fillerin ayağı/ayakları altına atmak manasında olmak üzere “be pây-i pîl fikenden”, “pîş-i pîlân endâhten”, “ber pây-i pîl endâhten”, “der pây-i pîl efkenden” gibi tabirlerle ifade edilmiştir.

Umumiyetle kamu hukuku alanında gerçekleştirilip de siyasî-idarî mahiyette olan ölüm cezaları, daha ziyade siyaset kavramıyla ifade edilmiştir. Bu itibarla siyaset, hükümdarlar tarafından yerine getirilen bir “idarî adalet” idi (Schacht, 1977: 94). Siyaset; had, kısas ve diyet cezaları dışında kalan, yöneticinin takdirine bırakılmış cezaî karar ve uygulamaları içeren tazîrin kapsamına girmektedir. Ölüm cezalarından biri olan fillerin ayakları altında ezdirmek cezası, bu yönüyle örfî bir karakteri haizdi. Diğer taraftan, kahramanlık ve güç kaynağı olarak görülen fillerin ayakları altında ezdirmek cezası, dönemin anlayışına göre, hükümdarın cezalandırıcı otoritesini sembolize ediyor, haşmetini ve hayranlık uyandıran etkileyciliğini artırıyordu. Söz konusu ceza bu yönüyle ise sultanî bir ceza olarak tebarüz etmektedir (Lange, 2008: 71). Zaten gerek saray içi ve gerekse saray dışı resmî ve hususî hayatında göz önünde tutulan esas, hükümdarın mümkün olduğu kadar ihtişam içinde görünmesini temin etmektir (Köymen, 2011: 106, 111).

Orta Çağ dünyasında, cezanın amacı olan ibret vermenin, dolayısıyla cezanın şiddetinin şöhreti ve korku yaymanın, devletin düzeni ve ülkenin sükûnu için gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu durumda ceza hukuken bir adalet ve düzen vasıtası olmasının yanında, kimi zaman siyasî olarak bir iktidar koruma vasıtası olarak da dikkatleri çeker (Çetin, 2013: 75). Buna göre; heybet ve korku, bir baskı unsuru olması hasebiyle, halk nezdinde hükümdar ve devlet otoritesini sağlamlaştıran birer faktördü (Lange, 2008: 43). Bu itibarla, genelde diğer olağanüstü idam şekilleri, özelde de fillerin ayakları altında ezdirmek suretiyle öldürmek, toplumsal hafızayı canlı tutan halka açık eylemlerdi ve hükümdarın kamusal alan üzerindeki somut kontrolünü gösteriyordu (Lange, 2008: 71).

Hükümdar ve devlet nezdinde hususî merasimler ve teşrifatları içeren pek çok unsurun birleşimiyle tasarlanan bir nevi gövde gösterileri ile korku salan, dehşet ve aynı zamanda ders verici nitelikteki uygulamalar cezalandırmadan önce daha yargılama aşamasından itibaren kendisini göstermekteydi. Böylece hem yargılama hem de cezalandırma aşamalarında daima hükümdarın ihtişamının büyüklüğü pekiştiriliyordu. Diğer bir deyişle, haşmet içinde heybetli bir görünüm ile korku ve saygı uyandırmak, daha yargılama esnasında başlıyor, cezalandırma sırasında da devam ediyor; gerek fail ve gerekse orada bulunanlar bu durumdan nasibini alıyordu.

Siyaset ve ahlâk nazariyecileri heybet kavramı hakkında beyanlarda bulunurlarken heybetli görünmenin ve heybeti takviye etmenin çeşitli yolları bir yana, konumuz itibariyle, fil unsurunun bu husustaki rolünden söz etmişlerdir. Mesela İbnü't-Tıktakâ'ya göre, heybet, bir hükümdarın sahip olması gereken niteliklerden biridir. Zira heybet, devlet düzenini korumada bir vasıta. O, hükümdarların halk nazarında heybetli görünmek üzere birtakım uygulamalar tatbik ettiklerini belirtmiştir. Mesela onların aslan, fil, kaplan gibi vahşi ve cüsseli hayvanlar beslediklerini; büyük borular çaldırdıklarını; değerli silahlar edindiklerini; yüksek gönderli sancaklar, bayraklar taşıdıklarını söylemiştir. Bu hususta Büveyhî hükümdarı Adudü'd-Devle'yi örnek gösteren İbnü't-Tıktakâ, onun, tahtının etrafında, insanlara karşı ihtişamlı görünmek için zincirlerle bağlı aslanlar, filler, kaplanlar bulundurduğunu belirtmiştir (İbnü't-Tıktakâ, 2016: 31). Delhi Türk Sultanlığı'nda sultan haricindeki bir kimsenin kapısında fil bekletmesi hoş karşılanmaz ve itaatsizlik olarak değerlendirilirdi. Öyle ki dönem kaynaklarında file sahip olmak hükümdarlara mahsus bir özellik olarak kaydedilmiş; filler çetr, nevbet, taht, taç gibi hükümdarlık alametleri arasında sayılmıştır. Veliht tayin edilen şehzadelere veya hükümdar nâiblerine ancak sultanın emriyle fil bulundurma hakkı tanınırdı. Bu Türk devleti

döneminde filler hemen bütün resmî törenlerde renkli kumaşlar ile süslenmekte ve hükümdarın ihtişamını artırmak için onun sağında ve solunda sıralanmaktaydılar (Kortel, 2006: 90).

Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Âdâbü'l-Mülûk* adlı eserinde, “Hükümdarların fil edinmeleri gerektiğine dair” adlı müstakil bir bölüm kaleme almıştır. O, eserin bu faslında bu hususta şunları nakletmiştir:

“Efendiliğin tam hakkını veren, siyaseti tüm şartlarıyla uygulayan hükümdarların adetlerinden biri de; saltanatlarını güçlendirecek her aracı edinmeleri, mülklerini artıracak her vesileye sarılmalarıdır. Böylece saldıkları korku düşmanlarını titretir, sağladıkları güven ortamı dostlarının gözlerini ışılatır. İleri gelenlerin kalbi ona karşı saygı ile dolar. Halkın kalbinde onun büyüklüğüne dair güven belirir. Bu yüzden hükümdarlar taç giyer, kendilerine yakışacak şekilde filler edinirler. Bu hayvanların savaşlarda sağladıkları menfaat pek çoktur, kalplere korku salarlar. Arap’ın ve Acem’in hükümdarları fil elde etmenin gerekliliği hususunda ittifak etmişler, onların çokluğuyla övünmüşlerdir. Hatta bazıları nezdinde en büyük ve muhteşem hediye fil göndermektir. Bu hayvanları toplayıp eğitmek, kararlılık ve üstünlük alameti olmuş, savaşa hazırlıkta en iyi yöntem olarak belirlenmiştir. Kolayca anlaşılır ki bunların sahibi, harbin de sahibidir, güçlüdür.” (es-Seâlibî, 1997: 122-123)

Söz konusu cezanın infazında özel olarak eğitilmiş ve teçhiz edilmiş filler kullanılırdı. Filler doğal olarak pek çok vahşi hayvan gibi insanları öldürme temayülünde değildiler. Dolayısıyla fillere, kurbanlarının kemiklerini kırmak, onları ezmek, havaya fırlatmak, dişlemek gibi hamleleri yapması için önceden eğitim verilirdi. Fil eğitici ve sürücüsü filbân, feyyâl gibi isimlerle anılırlardı. Filbânlar bu devasa hayvanı sesli komutlar vererek, kulaklarının arkasına vurarak, askılarına dokunarak ve hatta tüm vücutlarından yararlanarak bir makine gibi kullanırlardı. Filbân, filleri yüzü aşkın komut ile yönetebilmektedir (Kansoy, 2019: 1479, 1480). Hindistan’ı gezen büyük seyyah İbn Battûta’nın (2014: 428-429) bildirdiğine göre, fil sürücüsü filin tam boynuna oturur, elindeki küçük bir baltayla hayvanı istediği yöne sürerdi. el-Ömerî’nin bildirdiğine göre de Delhi Türk Sultanlığı’nda fillerin bakımı ve terbiye edilmelerinden sorumlu olan kişiye şahne-yi fil adı veriliyordu. Bu görevli, üst düzey bir emirdi ve Irak büyüklüğünde bir iktâ sahibiydi (el-Ömerî, 2014: 45). Adı geçen Türk devletinde filbânlar, şahne-yi filin emri altında vazife görürlerdi. Filhânede fillerin bakımı, yiyecek ve içeceklerinin verilmesi, kullanım amaçlarına göre fillerin hazırlanması ve fil sürücülüğü yapmak filbânların göreviydi (Kortel, 2006: 119). Cezanın infazı zamanı, hükümdarın buyruğuna uygun olarak sürücüsünün komutuyla harekete geçen fil, ceza mahalline getirilen failin göğüs ve kafa bölgesi başta olmak üzere vücudunun muhtelif yerlerine hamle yapar, bu esnada ayaklarını, hortumunu ve dişlerini kullanırdı. Ölüm cezalarında nihai amaç cezaya maruz kalan kişinin hayatına son verilmesi olsa da, infaz çeşitleri arasında acı çekme farklılıklarının olduğu malumdur. Bu itibarla, fillerin ayakları altında ezdirmek cezasına maruz kalan kurbanların, mesela boynu vurulmak suretiyle ani bir şekilde yaşamına son verilen bir faile nazaran, zorlu ve uzun bir ölüm süreci olduğu düşünülebilir.

Fillerin ayakları altında ezdirerek öldürmek cezası, İran’da çok eski zamanlardan beri uygulanagelmiştir. Araştırmacılar bu cezanın mezkûr coğrafyada uygulanmaya başlaması tarihini, filin İran’a getirilmesine kadar götürmektedir. Buna göre; Medler ve Ahamenîler dönemlerinde görülmeyen bu ceza, filin İran’a getirildiği Büyük İskender ve Selevkoslar zamanından itibaren yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Sâsânîler bir infaz biçimi olarak fillerin ayakları altında ezdirmek suretiyle öldürmek cezasını uygulamışlardır (Behrâmî Niyâ, 1392/2013: 92; Halîlî, 1381/2002: 159-160). Selçuklular dönemi şairlerinden Hâkânî-yi Şîrvânî (1382/2003, s. 348), Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev’in Numân b. Münzir’i fillerin ayakları altına atmak (fikend be pây-i pîl) suretiyle öldürmesine işaret ettiği bir beytinde, infazın bir meydanda yapıldığını belirtmektedir (miyân-i meydân). Adam Mez, bu cezayı İslâm tarihinde ilk tatbik eden kişinin ise yukarıda adı geçen Büveyhî hükümdarı Adudü’d-Devle olduğunu

söylemektedir. Adudü'd-Devle, 978 yılında, aleyhinde davranışta bulunduğu için gözlerine mil çektirilerek kendisine teslim edilen veziri İbn Bakıyye'yi fillerin ayakları altında ezdirerek öldürmüştü (Mez, 2014: 36). Adudü'd-Devle'nin aynı yıllarda bu ceza yöntemini uyguladığına dair başka kayıtlar da mevcuttur. Şöyle ki Arap yazar ve şair Ebû İshâk İbrâhîm es-Sâbî, 978 yılında Adudü'd-Devle'nin emriyle mahpus olmuştu. Adudü'd-Devle ondan kendi soyunu ve büyüklüğünü anlatan bir kitap yazmasını istemişti. Bunun üzerine işe koyulan es-Sâbî de *Kitâbü't-Tâcî* adlı eserini yaklaşık bir yıl sonra, 979 yılının sonlarına doğru zindanda tamamlamıştı. es-Sâbî zindanda ve Adudü'd-Devle'nin tehdit ve nezareti altında yazdıklarına değer vermiyordu. Nitekim eserini yazarken ziyaretine gelen bir dostunun, kendisine ne yaptığını sorması üzerine, “Asılsız ve boş şeyler yazdım, yalanlar uydurdum.” demişti. es-Sâbî'nin muhalifleri bu sözü Adudü'd-Devle'ye ulaştırmışlar ve o, es-Sâbî'nin bu sözünden dolayı öyle öfkelenmiştir ki hayatı boyunca es-Sâbî'ye nefret beslemiştir. es-Sâbî'nin bu sözünden dolayı Adudü'd-Devle hiddetlenerek onun fillerin ayakları altına atılması emrini vermiştir. Bununla birlikte, Adudü'd-Devle'nin itimat ettiği devlet ricalinden Ebû'l-Kâsım Abdü'l-Azîz b. Yûsuf ve Nasr b. Hârûn'un şefaati ile ölüm cezasından kurtulmuştur. Fakat Adudü'd-Devle'nin emriyle es-Sâbî yeniden zindana atılmış ve bütün malları müsadere edilmiştir (Sedghi & Tarifci, 2020: 251).

Gaznelilerde Mezkûr Ceza ve Uygulanışı

Hindistan'a yakın olan ve Hindistan'ın bir bölümüne de hükmeden Gazneliler, fillerden geniş ölçüde faydalanan ilk Türk devletlerinin başında gelmekteydi. Özellikle Gazneli Mahmûd'un meşhur Hindistan seferleriyle elde ettiği fillere Gaznelilerde fil sayısı takviye edilmiş ve dolayısıyla muhtelif gayelerle fil kullanımı genişlemiştir. Gazneli sultanlar halka zulmeden üst düzey yöneticilerin aile üyelerini, vassal hükümdara karşı isyan ederek onu öldüren ordu komutanlarını, Gaznelilere karşı savaşan Türkmenleri, stokçuluk yapan hâss fırıncıları fillerin ayakları altında ezdirmek suretiyle ölüm cezasına çarptırmışlardır. Mayıs-Haziran 1010'da Gazneli Mahmûd, zulümlerde bulunan ve Sîstân'ı harabeye çeviren Sîstân amili Muhammed b. Ebû Hafs'ı ve oğullarını sorgulayıp hapsedti. Sonra onların servetine el koydu. Muhammed b. Hafs zehir içip hayatına son verdi. Oğlu Ebû Hafs da mahkeme edildikten sonra Sultan Mahmûd'un emriyle bir filin ayakları altında ezdirilerek cezalandırıldı (Anonim, 2018: 313). Gazneli Mahmûd'u metbu olarak tanıyan Harezmi'de hüküm süren bir hanedan olan Memûnîlerin hükümdarı Ebû'l-Abbâs II. Memûn devrinde ordu komutanlarından Ali Tekin-i Buhârî, Humârtaş-i Şarabî ve Sav Tekin-i Hânî Ebû'l-Abbâs'a karşı isyan ederek onu öldürmüşlerdi. Bunun üzerine, Sultan Mahmûd aynı zamanda eniştesi de olan Ebû'l-Abbâs'ın intikamını almak üzere Hârezmi'ye sefere çıktı. Yakalanan bu katillerin hepsi başı açık, yalın ayak hâlde Sultan Mahmûd'un yanına getirildiler. Sultan önce bunların hapsedilmelerini sonra da darağacına çekilmeleri emrini verdi. Nihayet bunlar fillerin önüne atıldılar (pîş-i pîlân endâhtend), öldürüldükten sonra cesetlerini fillerin dişlerine takarak (dendânhân-yi pîlân nihândend) dolaştırdılar ve “Padişahları öldürenlerin cezası budur!” diye tellallarla halka ilan ettiler. Darağaçlarının yüzeylerini pişmiş tuğla ve kireçle örüp sağlamlaştırdılar ve bu asılanların isimlerini bunların üzerine yazdılar. Bu suretle burada dehşet saldılar (el-Beyhakî, 1383/2004: 416). Aralık 1034 tarihinde Serahs civarında Gazneliler ile mücadele eden bir grup Türkmen'den esir alınan 24'ü fillerin önüne atılarak idam edilmişti (pîş-i pîlân endâhtend). Gazneli Sultanı Mes'ûd hazır bulunduğu hâlde otağının önünde gerçekleştiği anlaşılan infazı bildiren el-Beyhakî (1383/2004: 416), bu günü “korkunç bir gün” olarak anmıştır. Kaynağa göre, bu haber uzak yakın her tarafa yayılmıştı. Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk, çağdaşı Gazneli Sultanı İbrahim'e ilişkin olduğu hâlde naklettiği ilginç bir hikâyede, bu cezanın tatbikine değinmiştir. Buna göre; Gazne'de fırıncılar dükkân kapılarını erkenden kapayınca ekmek kıymete binmiş; garipler, yoksullar sıkıntıya düşmüştü. Onlar da şikâyet için Sultan İbrahim'in sarayına gelerek sızlandılar. Sultan bütün fırıncıları çağırıp, meseleyi sorunca,

fıncılar da şehre gelen buğdayı sultanın hâss fıncılarının alıp depoladıklarını, emrin böyle olduğunu söyleyerek, kendilerine bir batman dahi buğday vermediklerini izah etmişlerdi. Bunun üzerine sultan, hâss fıncılarını getirterek fillerin ayakları altına attıktan (ber pây-i pîl endâhtend) sonra her birini fillerin hortumlarına bağlatıp şehirde dolaştırmıştır. Ayrıca bir tellal da çıkartılıp, fıncıların dükkânlarını derhâl açmazlarsa başlarına gelecek akıbetin bu olduğu duyurulmuştur. Sonra ambarlar açılmış, buğday dağıtılmış, ertesi gün akşam olduğunda hâlâ fırınlarda satılmamış ekme kalmıştır (Nizâmü'l-Mülk, 1976: 46-74; Nizâmü'l-Mülk, 2017: 107-108). Bu cezalandırma hadisesi, Tuğrul Bey ve Berkyaruk'un saltanat devirlerinin bir kısmına, Alp Arslan ve Melikşah'ın da bütün saltanat devrine tekabül eden bir zamanda Gaznelilerin başında bulunan İbrahim'in dönemine ait olması ve Nizâmü'l-Mülk'ün de söz etmesi bakımından dikkate şayandır.

Büyük Selçuklularda Mezkûr Ceza ve Uygulanışı

Devlet teşkilâtının pek çok şubesinde Gaznelileri örnek alan Büyük Selçuklular her ne kadar savaşlarda başta olmak üzere fil kullanımında Gaznelilerin seviyesine ulaşmamışlarsa da ele alınan konu özelinde, Büyük Selçuklu sultanlarının bu cezaya hükmettiklerine dair azımsanmayacak derecede müşahhas misaller mevcuttur. Büyük Selçuklu sultanları halifelik gulâmlarının, savaş esirlerinin, suikastçıların ve âsilerin; Selçuklulara karşı savaşmak, halifelik makamıyla münasebetlere hâlel getirmek, kendilerine karşı suikast tertip etmek suçlarına karşı söz konusu edilen cezaya hükmetmişlerdir. Mesela, Büveyhîlerin baskısı altında bulunan Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ın Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet edip sultandan kendisini bu durumdan kurtarmasını istemesi üzerine harekete geçen Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a girmesiyle beraber, Selçuklu askerleri ile Bağdat halkı arasında çatışmaya varan anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Zira sultanın Bağdat'a gelişi, Bağdat halkı ve Büveyhîlerin hizmetindeki gulâm Türkler tarafından tepki ile karşılanmıştı. Bunlar Selçuklularla savaşacak kadar ileri gitmişlerdi. Halife Kâim-Biemrillâh, Tuğrul Bey nezdinde, askerlerin halka zulümlerinin derhâl durdurulması yönünde girişimlerde bulundu. Halife ile münasebetlerin gerginleşmesine sebep olan bu hadiseler üzerine Sultan Tuğrul Bey, halifeye itaatini teyit ettikten sonra, olayların mesuliyetini halifenin emrinde saydığı gulâm Türklerle yüklemiştir. Bir Süryani kaynağına göre, bundan sonra sultanın emri ile ordusunda bulunan filler, kavgaya sebep olan 10 Türk'e karşı gönderilmiştir. Filler de bunları ezerek öldürmüştür (Ebû'l-Ferec, 1999: I, 306-307). Birkaç yıl sonra, 1057 yılında, tâbi hükümdarlardan Hezâresb, bir askerî birliğin başında harekete geçerek, Tuğrul Bey'e karşı Arslan Besâsîrî'nin safında yer almış olan Arap emîrleri Kureyş ile Dubey's'i kurduğu pusu neticesinde mağlup etmişti. Bu askerî harekâttan esirlerle dönen Hezâresb, Sultan Tuğrul Bey'e durumu arz etmişti. Sultan, huzuruna getirilen esirleri Selçuklulara karşı savaşçıları için azarlamış; bunlardan bir kısmının ise fillerin ayakları altına atılmasını buyurmuştur. Bunlar arasında henüz bıyıkları çıkmamış bir oğlan gulâm da bulunuyordu. Fil, bu oğlanı bir türlü öldürmeyince sultan da onu affetmiştir (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011: 32; İbnü'l-Esîr, 2006: IX, 476).

Diğer taraftan, Bâtınîler, Sultan Melikşah'ın vefatından sonra ortaya çıkan otorite boşluğu ve Haçlıların İslâm topraklarına taarruza girişmesiyle meydana gelen ortamdan istifade ile faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı. Böyle bir ortamda onlar, Fahrü'l-Mülk b. Nizâmü'l-Mülk'ü işaretle Bâtınî birini vezir tayin etti diye Sultan Berkyaruk'a da saldırıda bulunmuşlardı. Eylül 1095 tarihinde meydana gelen bu hadisede Sultan Berkyaruk, Sîstânlı maskeli birisi tarafından pazısından yaralanmıştı. Saldırıdan sonra suikastçı şahıs yakalamıştı. O, dövülerek sorguya çekilince, kendisine yine Sîstânlı olan iki kişinin yardım ettiğini söylemişti. Daha sonra o iki kişi de yakalanarak suçlarını kabul ettiler. Bu kez ikisi de şiddetli bir şekilde dövülerek bu suikast için kendilerini kimin azmettirip emir verdiğini ikrar etmeleri istendi. Fakat ikisi de

söylemediler. Bunun üzerine bir filin ayakları altına atılmak gayesiyle getirildiler. Birisi filin ayakları altına atılınca, her şeyi itiraf edeceğini söyledi. Suikastçı konuşması için bırakıldıysa da diğer şahıs ona, nasıl olsa öldürüleceklerini, konuşup da hiç olmazsa Sîstân halkına kötülük etmemesini telkin etti. Bundan sonra her ikisinin de öldürüldükleri kaynakta belirtilmişse de infaz şekli söylenmemiştir. Muhtemelen o esnada orada hazır bulunan fillerin ayakları altına atılarak ezilmek suretiyle öldürülmüşlerdir (İbnü'l-Esîr, 2006: X, 212; Özaydın, 2001: 85).

Melikü's-Şuarâ Mu'izzî, *Dîvânı*'nda, birisi Semerkand'ı zaptı vesilesiyle Sultan Melikşah'ı, diğer ikisi de Sultan Sencer'i öven üç ayrı kasidesinde, fillerin ayakları altına atılmak suretiyle ezdirerek öldürmeye işaret etmiştir. Şair, Melikşah'ı öven bir şiirinde, aslan gibi Selçuklu yiğitlerinin kılıcından düşmanların bedeninin ibretlik olduğunu; fillerin koca ayağı altında onların başlarının ezildiğini söylemektedir (Mu'izzî, 1362/1983, 21):

از تیغ شیر مردان تنشان شدست عبرت وز پای ژنده پیلان سرشان شدست رسوا

*Aslan yiğitlerin kılıcından bedenleri ibret oldu,
Fillerin koca ayakları altında başları rezil oldu.*

Mu'izzî (1362/1983: 200), Sencer'e söylediği başka bir methiyesinde, sultanın, âsilerin boynunu vurduğunu ve onları filin ayağına attığını ifade eder:

بيك نفس ز سر سرکشان بر آوردی بتیغ تیز دخان و پپای پیل دمار

*Sen bir nefeste isyancıların başından,
Keskin kılıçla duman çıkardın ve filin ayağıyla ezdin.*

Mu'izzî (1362/1983: 151), yine Sencer'i övdüğü başka bir şiirinde ise şöyle bir beyit zikretmiştir:

هر که در باغ بلا کارد درخت کین تو در سر میدان تو در پای پیل افکنده باد

*Bela bağında düşmanlık ağacını eken herkes,
Senin meydanında filin ayağına atılmış olsun!*

Sultan Melikşah ve Sultan Sencer devrini idrak eden Şair Mu'izzî'nin bu bahislerinden yola çıkarak, her iki sultanın da, daha ziyade isyancıları ve Selçuklulara karşı savaşları fillerin ayakları altına atmak suretiyle ezdirerek ölüm cezasına çarptırdıkları söylenebilir. Bu arada, Hâkânî-yi Şirvânî gibi, Mu'izzî'nin de mezkûr cezanın infazının muayyen bir meydana gerçekleştirildiğini işaret etmesi dikkat çekicidir. Büyük Selçukluların son dönemlerinde dünyaya gelen Nizâmî-yi Gencevî (1393/2014, 935) de bir şiirinde, filin ayağı altında (der pây-i pîl) ezilmekten bahsetmiştir. Diğer taraftan, Kirman Selçuklularına son veren Horasan'daki tanınmış Oğuz beylerinden Melik Dînâr zamanında, 1187 yılında da böyle bir infaz uygulanmıştır (Lange, 2008, 71 ve not 89).

Delhi Türk Sultanlığı'nda Mezkûr Ceza ve Uygulanışı

Tarih boyunca fil popülasyonunun yoğun olduğu, filin evcilleştirildiği, Gazneliler ve Selçuklular başta olmak üzere, Orta Çağ devletlerinin fil kaynağı olan coğrafya konumundaki Hindistan'da Delhi merkez olmak üzere kurulan ve çoğu Türk asıllı hanedanlar tarafından idare edilen Delhi Türk Sultanlığı'nda fil kullanımını zirveye ulaştırmıştı. Diğer kullanım sahaları bir yana, Delhi Türk Sultanlığı'nda fillerin ayakları altında ezdirmek suretiyle öldürmek cezası ve uygulanışı hususunda geniş bilgiler mevcuttur. Delhi Türk Sultanlığı hükümdarları isyan eden melik, din adamı ve kalkışmanın ileri gelen önemli şahıslarına, Delhi Türk Sultanlığı'na karşı savaşan savaş esirlerine, arada düşmanlık ve savaş hâli bulunan devletin elçilik heyeti mensuplarına, suikast tertip eden suikastçılara mezkûr cezayı vermişlerdir. Halacîler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı Sultan Celâlü'd-Dîn Fîrûz Şah Halacî döneminde Seydî Müvelleh adlı bir din adamı, isyan suçundan dolayı fillerin ayakları altında ezdirilmiştir. Sultan, dîvân-ı mezâlimin toplanmasını emrederek isyana teşebbüs etmekle suçlananların yargılamalarını yapmıştır. İsyân girişiminin başında olmakla suçlanan Seydî Müvelleh ile alakalı müzakere devam ettiği sırada, sultanın oğlu Erklî Han'ın girişimiyle o, önce bıçak darbesiyle yaralanmış hemen ardından üzerine salınan filin ayakları altında ezilmiştir (Koç, 2021: 128). Delhi Sultanı Alâü'd-Dîn Halacî'nin 1306 yılında Hindistan'ı istila eden Moğol ordusuna karşı çıkardığı ordu Moğolları bozguna uğratmıştı. 100 bin askerden oluşan Moğol ordusunun komutanlarından Kebek başta olmak üzere diğer üst düzey komutanlar esir edilerek Delhi'de Sultan Alâü'd-Dîn Halacî'nin huzuruna çıkarılmışlardı. Bütün bu Moğol esirleri, sultanın emriyle fillerin ayakları altında ezilerek öldürüldüler. Moğollar bir yıl sonra Hindistan'a bir akın daha yaptılar. İkbâlmande ve Taybû adlı reislerinin idaresindeki Moğol ordusu, Kebek'in öldürülmesinin intikamını almak üzere Hindistan'a yürüdü. Ancak Moğol ordusu bir kez daha mağlup oldu. Moğol reislerinden Taybû kaçmayı başarabildi. Fakat İkbâlmande ve diğerleri binlerce Moğol askeriyle birlikte esir alınarak Delhi'ye götürülmüşler ve fillerin ayakları altına atılmak suretiyle öldürülmüşlerdir. Aynı Sultan Alâü'd-Dîn Halacî, büyük ihtimalle Hindistan'a yaptıkları akınlar sebebiyle bütün Moğollara karşı büyük bir kin ve nefret duymakta olduğundan, bir kızını evlenmek üzere isteyen İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han'ın elçilerinin hapsedilmelerini ve heyete eşlik edenlerden 18 kişinin fillerin ayakları altına atılmalarını emretmiştir (Kortel, 2000: 277, 278, 279).

Delhi'de hüküm süren Türk hanedanı olan Tuğlukluların kurucusu Gıyâsü'd-Dîn Tuğluk, ordusu seferdeyken kendisinin öldüğü şayiasını çıkararak isyan eden Melik Mel Afgan ve Şair Ubeydullah'ı halkın huzurunda fillerin ayakları altında ezdirerek öldürtmüştür (Timur, 2012: 83-84). İbn Battûta, Tuğlukluların ikinci hükümdarı Gıyâsü'd-Dîn II. Muhammed Şah dönemi hakkında bilgi verirken bu hükümdarın fillerin ayakları altında ezdirmek cezasını uyguladığına dair kayıtları da seyahatnâmesinde kaydetmiştir. Muhammed Şah, Şerif Celâlü'd-Dîn'in isyanını bastırmak üzere hazırlık yaptığı sırada, vezirinin yeğeni de topladığı adamlarla veziri öldürme planı yapmıştı. İhbar üzerine yakalanan vezirin yeğeni ve adamları sultana gönderildi. Sultan derhâl emir vermiş ve onlar insan ezmek üzere eğitilmiş fillerin önüne atılmışlardır. Onlar huzura geldiğinde İbn Battûta da orada bulunuyordu. Onun şahit olduğu bu hadise vesilesiyle bu cezanın uygulanışına dair verdiği bilgiye göre, Tuğlukluların Hindistan'da hâkim olduğu bu dönemde, cellat fillerin dişlerine saban demiri gibi demirler döşenirdi. Bunların kenarları, art arda sıralı bıçaklardan oluşurdu. Feyyâl denilen fil eğiticisi önce hayvanın üstüne atlardı. Kurban ortaya bırakıldığı zaman fil onu hortumuyla kapıp havaya fırlatır, sonra dişleriyle tutarak yere indirir ve ayaklarından birini kurbanın göğsüne koyardı. Bundan sonra hükümdarın emrini bekleyen feyyâl ne derse fil onu yapardı. Hükümdar kurbanın paramparça edilmesini emrederse fil bıçak döşeli dişleriyle onu parçalardı. Bırakılmasını emrederse yere bırakırdı. Bu durumda kurbanın derisi yüzülürdü. Vezire suikast planlayanlara

da böyle yapılmıştı (İbn Battûta, 2014: 468-469). Bu dönemde Gıyâsü'd-Dîn II. Muhammed Şah'a isyan eden diğer bir kişi de ülkenin doğusundaki şehirlerin emîri Aynü'l-Mülk b. Mâhir idi. O, sultan ile giriştiği savaşı kaybedince ele geçirilip hapsedildi. Sultan, onunla birlikte isyana katılan çobanlar, esnaf, köle vs. önemsiz kimseleri serbest bıraktı. Fakat ahşap bir kuleye kurulan sultan, isyanın ileri gelen önemli adamlarından 62'sinin huzurda fillerin önüne atılmasını emretti. Filler, dişlerine takılı bıçaklarla kurbanları paramparça ediyor ve havaya fırlatıyorlardı. Bu sırada davul zurna çalınıyordu. İnfazın gerçekleştirildiği yere getirilen isyanın başı Aynü'l-Mülk'e de arkadaşlarının can verişini izlettiriliyor; ölümler parçaları onun önüne atılıyordu. İnfazın ardından Aynü'l-Mülk tekrar hapsedildiği yere götürülmüştür (İbn Battûta, 2014: 477-478). İbn Battûta (2014: 428-429) başka bir fasılda ise aynı hükümdarın kabul düzeninden söz ettiği bir yerde, atlas ve sırmalı kumaşlarla süslenmiş 50 filin getirildiğinden, bu hayvanların sivri dişlerinin idamlık suçlular için demirle kaplanmış olduğundan bahsetmektedir.

Sonuç

Filin ehlileştirilmesinin daha ziyade gerçekleştirildiği Hindistan'ın da içinde bulunduğu İç ve Güney Asya coğrafyası ile fil ihtiyacının bu bölgeden karşılandığı İran coğrafyasında bu özel hayvan tarih boyunca pek çok önemli rol oynamıştır. Askerî faaliyetler başta olmak üzere çeşitli kullanım alanlarında istifade edilen fil, ölüm cezasının infazı için de kullanılmıştır. İran-Hindistan sahasında hüküm süren Orta Çağ Türk devletlerinden Gazneliler, Selçuklular ve Delhi Türk Sultanlığı'nda sıklıkla tatbik edilen fillerin ayakları altında ezdirmek suretiyle öldürmek cezası örfî-sultanî bir karakteri haizdi. Böylece bu ceza adaleti sağlamanın yanında; failleri, orada hazır bulunanları ve hadiseyi haber alanları yüce hükümdarın/devletin yargılayıcı ve cezalandırıcı gücünü gösteren heybete maruz bıraktıran onları, iktidarın devamını sağlamada önemli bir unsur olan korku ve saygı hâline büründürmenin de bir vasıtasıydı. Bu ceza, isyan etmek gibi başlıca askerî ve siyasî mahiyette devlete ve sultanın şahsına karşı işlenen suçlar ile asayişe ilişkin suçlara karşı verilmiştir. Bu konuda tespit edilebilen kayıtlar, ekseriyetle birden fazla kişinin bu cezaya maruz bırakıldığına yöneliktir. Tespit edilen örnek olaylardan yalnız birinde bir kişiye cezanın uygulanması bir yana bırakılacak olursa 2 kişi, 3 kişi, 10 kişi, 18 kişi, 24 kişi, 62 kişi ve sayı belirtilmeksizin birden fazla kişinin fillerin ayakları altına atıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tek bir hadisede fillerin ayakları altına atılan binlerce savaş esirinden bahsedilmektedir. Ceza, münferit olarak uygulanabildiği gibi, zaman zaman suçlu, fillerin ayakları altına bırakılmadan önce azarlanmış, dövülmüş, bıçakla yaralanmış, teşhir edilmiş, hapsedilmiştir. Mezkûr cezaya maruz bırakılan kurbanın hayatını kaybettikten sonra da çeşitli biçimlerde cezalandırılmasının devam ettiği oluyordu. Böyle durumlarda fillerin ayakları altında ezdirmek suretiyle öldürülenlerin cansız bedenleri teşhir edilmiştir. Bazen de türlü türlü şekillerde infaz edilen ölüm cezalarına çarptırılanların, mesela boyun vurmak ve asılmak suretiyle öldürülenlerin, bu cezalardan kaynaklı hayatlarını kaybettikten sonra cesetleri fillerin ayakları altına atılmıştır. İnfazın çoğu zaman hükümdarın da muhtemelen hâkimiyet sembolleri ile teçhiz edilmiş olarak debdebe içerisinde hazır bulunduğu muayyen bir meydana halka açık bir şekilde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Burada kurbanın hayatına dair nihai karar hükümdara aitti. Fil eğiticisi ve sürücüsü hükümdarın işaretine göre hamle yapar, ölüm şekli hükümdar tarafından belirlenirdi. Cezaya çarptırılıp da infaz için meydana getirilen suçlunun infaz sırasında son anda hükümdarın affına nail olduğu da oluyordu. Mezkûr ceza; bu infaz için özel olarak eğitilen fillerin iri cüsselerinin kuvveti, diş ve hortumlarının marifetiyle gerçekleştirilmekle birlikte; dişlerine döşenen demirlere yerleştirilen bıçaklar ya da dişlerine kaplanan demirler vasıtasıyla da gerçekleştirilmiştir. Böylece faili öldürmek üzere sürücüsü tarafından harekete geçirilen fil, belirlenen yöntemle göre, faili ayaklarının altında ezmek suretiyle öldürdüğü gibi, hortumuyla havaya fırlatarak ya da ona dişlerini geçirecek veyahut da yine dişlerine yerleştirilen kesici ve delici aletlerin darbeleriyle failin organlarını parçalayarak

onu öldürdü. Bunlar arasında cezanın daha ziyade ceza mahalline getirilen suçlunun bilhassa göğüs bölgesi ve başının filin ayağı altında ezdirilerek kemiklerinin kırılmasını sağlamak suretiyle öldürmek şeklinde tatbik edildiği ve bu hareketin suçlunun can vermesine kadar devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu cezanın ciddi bir caydırıcı niteliği haiz olduğu ve bu durumun da bilhassa halka açık infaz edilen ölüm cezalarının ibret verme ve korku salma olan mantığı ve amacına da uygun düştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim böyle hadiseleri bildiren kaynaklar mezkûr cezanın infaz gününden genellikle “korkunç”, “dehşet verici” gibi ifadelerle bahsetmişlerdir. Yine aynı mantık ve amaca hizmet ettiği hâlde, fillerin ayakları altında ezdirmek suretiyle öldürmek cezasının önemli bir unsuru da teşhir olmuştur. Orta Çağ’da aşağılamak ve utandırmak suretiyle failin şeref ve haysiyetine yönelik onur kırıcı cezaların en meşhuru olan teşhir, adı geçen cezanın öncesinde uygulandığı gibi, sonrasında kurbanın cesedinin yine fillerin hortumuna bağlanılarak ya da dişlerine takılarak dolaştırılmasıyla yerine getirildiği de olmuştur. Öte yandan, mezkûr cezayı müteakip teşhirin yanı sıra, failin suçunun ve benzer suçların faillerinin başlarına gelecek akıbetin böyle olacağını tellallar vasıtasıyla halka ilânı da cezanın bir unsuru; cezanın amacının bir vasıtasıydı.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Anonim. (2018). *Târîh-i Sîstân*. (Çev: V. Öntürk), Ayışığı Kitapları.
- Behrâmî Niyâ, U. (1392/2013). Huşûnet û şikence der asr-i Selcûkî. *Târîh û Temeddun-i İslâmî*, sâl-i nohom, 81-100.
- Bosworth, C. E. (1991). Fîl. *The Encyclopaedia of Islam* 2 içinde (893-894. ss.).
- Çetin, A. (2013). *Ortaçağda devletin iki yüzü -Devletnâme: Liyâkatın izinde devleti düşünmek-*. Lotus Yayınevi.
- Digby, S. (1971). *War-horse and elephant in the Dehli Sultanate -A study of military supplies-*. Oxford.
- Duman, İ. (2020). *Büyük Selçuklu ordusunda kullanılan savaş aletleri*. Selenge Yayınları.
- Ebû'l-Ferec, Gregory (Bar Hebraeus). (1999). *Ebû'l-Ferec tarihi*. (Çev: Ö. R. Doğrul), 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el-Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. (1383/2004). *Târîh-i Beyhakî*. (Nşr: A. E. Feyyâz, Haz: M. C. Yâhakkî), İntişârât-i Dânişgâh-i Firdevsî-yi Meşhed.
- el-Ömerî, Şihâbü'd-Dîn b. Fazlullâh. (2014). *Mesâlikü'l-ebşâr (Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım)*. (Çev: A. Batur), Selenge Yayınları.
- es-Seâlibî, Ebû Mansur. (1997). *Âdâbü'l-mülûk (Hükümdarlık sanatı)*. (Çev: S. Aykut), İnsan Yayınları.
- Hâkânî-yi Şîrvânî. (1382/2003). *Dîvân*. (Nşr: Ziyâü'd-Dîn-i Seccâdî), İntişârât-i Zevvâr.
- Halîfî, M. (1381/2002). *Târîh-i şikence -Târîh-i koştâr û âzâr der İrân-*. Kasîdeserâ.
- İbn Battûtâ. (2014). *İbn Battûta seyahatnâmesi*. (Çev: A. S. Aykut), Yapı Kredi Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (2006). *el-Kâmil fi't-tarih (İslâm tarihi)*. (Çev: A. Özaydın, Red: M. Tulum), 10-11, Bahar Yayınları.

- İbnü't-Tıktakâ. (2016). *el-Fahrî (Devlet idaresi, halifeler, vezirleri tarihi, 632-1258)*. (Çev: R. Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kanat, C. (2010). *Ortaçağ Türk devletlerinde suç ve ceza*. Küre Yayınları.
- Kansoy, U. (2019). Savaş hayvanı olarak fillerin yetenekleri ve kusurları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(3), 1475-1513.
- Koç, B. (2021). Devletin farklı yüzü cezalandırma usullerine Delhi Türk Sultanlığı'ndan bakmak (1206-1320). *Selçuk Türkiyat*, (51), 115-136.
- Kortel, S. H. (2000). Delhi Türk sultanı Alaü'd-Dîn Halacî'nin Moğol siyâseti. *Tarih Dergisi*, (36), 261-281.
- Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda teşkilat (1206-1414)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi -Alp Arslan ve zamanı-. 3*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lange, C. (2008). *Justice, punishment and the medieval Muslim imagination*. Cambridge University Press.
- Merçil, E. (2014). *Afganistan ve Hindistan'da bir Türk devleti Gazneliler (Siyaset, teşkilât, kültür) -Makaleler-*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Mez, A. (2014). *Onuncu yüzyılda İslâm medeniyeti -İslâm'ın rönesansı-*. (Çev: S. Şaban), İnsan Yayınları.
- Mu'izzî. (1362/1983). *Dîvân*. (Nşr: N. Heyyerî), Neşr-i Merzbân.
- Nizâmî-yi Gencevî. (1393/2014). *Hamse*. (Nşr: S. B. Mojdehî), İntişârât-i Dûstân.
- Nizâmü'l-Mülk. (1976). *Siyâsetnâme*. (Nşr: M. A. Köymen), Farsça metin, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Nizâmü'l-Mülk. (2017). *Siyâsetnâme*. (Çev: M. Kanar), Say Yayınları.
- Özaydın, A. (2001). *Sultan Berkıyaruk devri Selçuklu tarihi (485-498/1092-1104)*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2014). Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da filin kullanılmasına dair bazı tespitler. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri II* içinde (67-90. ss.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Ruska, J. [Ch. Pellat]. (1991). Fîl. *The Encyclopaedia of Islam* içinde (892-893. ss.), 2.
- Schacht, J. (1977). *İslâm hukukuna giriş*. (Çev: M. Dağ, A. Şener), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Schafer, E. H. (2020). *Semerkan'dın altın şeftalileri -Göktürkler ve Uygurlar döneminde uluslararası ticaret-*. (Çev: S. Acar), Selenge Yayınları.
- Scott, G. (2001). *İşkencenin tarihi*. (Çev: H. Koyukan), Dost Kitabevi Yayınları.
- Sedghi, N. & Tarıfci, S. (2020). Selçuklular ve Büveyhîler arasındaki rekabetin tarih yazıcılığı sahasındaki aktörleri: İbn Hassûl ve Ebû İshâk es-Sâbî. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (93), 241-266.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2011). *Mir'atü'z-zamân fî târîhi'l-âyân'da Selçuklular*. (Çev: A. Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Timur, M. (2012). *Gazneli Devletinden Babiürlüler Devletine kadar bölgede kurulan hanedanlıklar (1206-1526)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazıcı, T. (1996). Fil. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (67-68. ss.), 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Elephants, which have an exceptional place in the animal kingdom, have been utilized in many different areas. Elephants were used in activities such as war, transportation, hunting, parades, and excursions, as well as in gifts and ceremonies. One of the uses of the elephant is the execution of the death penalty.

In the medieval Turkic states, the rulers, as the supreme judges, made criminal judgments and practiced them, based on a complaint or their own absolute injunction. Apart from different approaches, the death penalty imposed by the rulers stands out as the most severe type of punishment. Although the ultimate goal of various types of execution is to end the life of the person subjected to this punishment, it is obvious that there are differences in suffering between the types of killing. In this respect, the punishment of crushing under the feet of elephants is one of the types of execution of the death penalty, and it is known that those who are subjected to this punishment have a difficult death process.

The punishment of crushing under the feet of elephants, who were sources of heroism and power according to the understanding of the period, symbolized the supreme punitive authority of the ruler and increased his magnificence and admirable impressiveness. It appears that the execution was often carried out publicly in a certain square, where the ruler was also present with pomp, possibly equipped with symbols of sovereignty. Here the final decision on the life of the victim rested with the ruler.

This punishment was given mainly for crimes of a military and political nature, committed against the state and the sultan's person, as well as against crimes related to public order. Specially trained and equipped elephants were used for this purpose. The elephant would move at the command of its driver in accordance with the sovereign's order, and would strike at various parts of the body of the offender brought to the scene of punishment, especially the chest and head, using its feet, trunk and tusks. Punishment was generally practiced collectively. The information reported in the sources on this matter indicates that more than one person was subjected to this punishment. Starting from two people, dozens of people could be thrown under the feet of the elephants. Punishment could be administered singly, and at times the offender was reprimanded, beaten, wounded, imprisoned and exposed before being thrown under the feet of the elephants.

It seems that this punishment was a serious deterrent and therefore fulfilled the purpose of publicly executed death penalties. The sources reporting such events often referred to the day of execution as "horrible".

In this study, some determinations will be made based on some chronicles, literary works, mirrors for princes and travels, as well as some studies, regarding the punishment and practice of crushing under the feet of elephants during the reign of the Ghaznavids, the Great Seljuks and the Turkic Sultanate of Delhi, which were among the medieval Turkic states ruling in the Iran-India area.

KÜLTÜREL MİRAS ALANLARINDA KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN MEKÂNSAL ETKİLERİ ÜZERİNE COĞRAFI BİR DEĞERLENDİRME: BURSA TARİHİ ÇARŞI VE HANLAR BÖLGESİ ÖRNEĞİ

 Soner DUMAN* Serhat ZAMAN**

ÖZET

Kentlerin kimlikleri tarihlerine güçlü bir şekilde bağlıdır. Köklü tarihe sahip kentler için tarihsel miras unsurları kentin dünü, bugünü ve geleceği arasındaki bağı kurma sürecindeki işlevleri nedeniyle son derece önem arz eder. Kentlerin tarihi ve kültürel bir kimliğe sahip olmaları ile ortaya çıkan tarihi çevreler, açık hava müzesi hüviyetine sahip bölgeler olarak bilinir. Bursa kentinin tarihi çekirdeği olarak adlandırılan yerde bulunan Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi, bu çalışmanın araştırma sahasını oluşturmaktadır. Bursa, 1960'lerden itibaren sanayileşmeye paralel olarak yoğun bir biçimde göçlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda 1980'lerle birlikte bölge, çok katlı apartman blokları tarafından çevrelenmiştir. Günümüzde bu tarihi dokunun ön plana çıkartılması ve yaşatılması için bölgede kentsel dönüşüm uygulamaları yapılmaktadır. Bu çalışma, araştırma sahasındaki kentsel dönüşüm uygulamaları ile ortaya çıkan mekânsal değişimi ele almayı hedeflemektedir. Araştırma sahasında 2020 yılından itibaren yaklaşık 40 adet yapının yıkılmasıyla tarihi çevrenin ön plana çıkartılması amaçlanmıştır ve bu durum birtakım sonuçlar doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: kentsel dönüşüm, kentsel koruma, kentsel arındırma, Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi, kültürel miras

A Geographical Evaluation on the Spatial Effects of Urban Transformation in Cultural Heritage Areas (The Case of Bursa Historical Bazaar and Inns District)

ABSTRACT

The identities of cities are strongly tied to their histories. For cities with deep-rooted pasts, historical heritage elements are crucial due to their functions in establishing a connection between the city's past, present, and future. Historical environments that emerge from the historical and cultural identity of cities are known as areas with the character of open-air museums. The Historic Bazaar and Inn District, located in the historical core of the city of Bursa, constitute the research area of this study. Bursa has faced intensive migration since the 1960s, parallel to industrialization. In this context, the region became surrounded by multi-story apartment blocks in the 1980s. Currently, urban transformation practices are being implemented in the region to highlight and preserve this historical fabric. This study aims to address the spatial changes resulting from urban transformation practices in the research area. In the research field, starting from the year 2020, approximately 40 structures were demolished with the intention of highlighting the historical environment, leading to various consequences.

Key Words: urban transformation, urban conservation, urban purification, Bursa Historical Bazaar and Inns District, cultural heritage

* Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, sonerduman@uludag.edu.tr

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, serhatzaman@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Duman, S. & Zaman, S. (2024). Kültürel miras alanlarında kentsel dönüşümün mekânsal etkileri üzerine coğrafi bir değerlendirme: Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 649-673. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1424555>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 23 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27 Şubat / February 2024

Giriş

Coğrafya bilimi mekânsal ölçekte doğal ve beşerî unsurlar arasındaki bağlantıyı dikkate alan ve bu unsurlar arasında kurduğu bağlantı ile sentezlere ulaşabilen multidisipliner bir bilimdir. Coğrafya; kenti ve onun unsurlarını hem sosyal hem de çevresel boyutta anlama yeteneğine sahip olması ve mekânı analiz ederken sentez bir bakış ortaya koyması nedeniyle kentsel dönüşüm anlayışına farklılıklar sunabilme potansiyeline sahiptir (Garci, 2011: 439). Kapsamlı ve bütünlük bir vizyon ve eylem planı olarak tarif edilen kentsel dönüşüm; kentsel bir alanın mekânsal, sosyo-ekonomik, toplumsal ve çevresel koşullarının sürekli iyileştirilmesini sağlamaya çalışmak” olarak tanımlanmaktadır (Roberts, 2017: 18). Kentsel dönüşümün temel amaçlarından biri, sağlıklı ve riskli yapı stokunun yenilenmesinin yanında çağdaş norm ve standartları yakalayarak kentin doğal, tarihî ve kültürel mirasına saygılı bir anlayışla sosyal, ekonomik ve fiziksel gelişimine yol göstermektir (Steinberg, 1996: 470-471). Kültürel miras unsurları ile ön plana çıkan kentsel alanlarda bu unsurların korunması ve yaşatılması için kentsel dönüşüm uygulamaları yaygınlaşmaktadır. Kentsel dönüşümün gerçekleştirdiği bu kültürel miras sahaları; kuşaklararası iletişimi sağlayabilen, kimlik sorununu çözebilen, tarih derinliği ve bilinci yaratan ulusal ve evrensel değerlerin olduğu kentsel alanlardır (Kiper, 2004: 9). Hem somut hem de somut olmayan ürünlerle zengin bir içeriğe sahip olan kültürel miras, bu anlamda kentsel dönüşüm uygulamalarından da etkilenen bir yapıya sahiptir (Akyıldız & Olğun, 2020: 1). Literatürde kültürel miras alanlarında meydana gelen kentsel dönüşüm yöntemlerine kentsel koruma, canlandırma, yenileme ve alansal temizleme örnek verilebilir (Steinberg, 1996: 470).

Tarihî ve kültürel değerleri ön plana çıkan mekânlarda kentsel dönüşüm uygulama yöntemlerinden biri olan kentsel koruma uygulamaları yaygın olarak görülmektedir. Kentsel koruma; kentsel mekânlardaki doğal, kültürel ve tarihsel değerleri sürdürülebilirlik çerçevesinde değerlendiren ve yeni çözümler arayan kentsel dönüşüm stratejilerinden birisidir (Demirsoy, 2006: 25). Kentsel koruma uygulamalarının başlıca sebepleri; tarihî miras alanlarındaki mekânsal gelişime yol göstermek, kültürel mirası nesilden nesile aktarmak ve mekânda turizm odaklı yeniden canlandırmayı sağlamaktır. Modern manada meydana gelen kentsel dönüşüm uygulamaları ile yeni düzende eski çevreyi koruma, mekânın dönüşümünde kentin kimliğinin korunmasıdır (Doğan, 2018: 3). Tarihî dokuyu korumanın yanında, yenilemeler yaparken o kentin kimliği korunarak hareket edilmelidir. Her şehrin kendine özgü bir mimari yapısı, yaşam tarzı, başka bir deyişle bir kimliği vardır (Altaş, 2015: 165). Kent kimliğini oluşturan başlıca unsurlardan biri mimari yapıdır (Altaş, 2014: 254). Bu bağlamda çalışmada Tarihî Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin yeniden nasıl ve ne şekilde üretildiğinin ve bu süreçte nasıl korunduğunun mimari görünüm üzerinden izi sürülmeye çalışılmıştır. Bu çalışma, 2014 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine dâhil edilen Tarihî Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde meydana gelen kentsel koruma uygulamalarının mekânsal açıdan olumlu ve olumsuz etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Mekânsal etkilerin irdelenmesi için çalışma alanında anket uygulamalarına yer verilmiştir. Araştırma sahasında, alt yapı sorunundan kaynaklanarak ortaya çıkan kentsel dönüşüm uygulamaları ön planda değildir. Bu alan, tarihî mirası ile açık hava müzesini andırmakta ve bu yüzden ekseriyette tarihî mirasın sürdürülebilirliğini hedefleyen kentsel koruma uygulamalarının yaygın olduğu bir sahadır. Bu alanda tek ve bütüncül bir kentsel dönüşüm stratejisinin uygulandığını ifade etmek yanıltıcı olabilir. Alan, birden çok kentsel dönüşüm stratejine tanıklık etmektedir. Bunlardan biri kentsel arındırma. Kentsel arındırma, kentsel koruma faaliyetleri kapsamında tarihî peyzajı ile ön plana çıkan alanlarda tarihî ve kültürel yapıların çevresindeki sağlıklı yapıların ortadan kaldırılması, yerine sosyal alan ve meydan inşa etme eylemlerinin bütünüdür. Kentsel arındırma, kentsel koruma

faaliyetlerinin tamamlayıcı bir uygulaması olarak görülebilir. Kentsel arımdırda temel amaç, tarihî miras unsurlarının estetik görüntüsünü gölgeleyen yapıların ortadan kaldırılmasıdır.¹

Kentsel koruma stratejisinin özünü kentin mirası oluşturmaktadır. Alan yazınında her ne kadar kent mirasının tanımlanması konusunda fikir birliği oluşmamış olmasına rağmen, genellikle “anıt” özelliğine sahip her türlü yapı dikkate alınabilir. Anıt niteliği taşıyan yapılara örnek olarak kentlerin eski yönetim merkezleri, şehir kuleleri, eski dini ve ticari mekânlar verilebilir (Steinberg, 1996: 3). Alan yazınında özellikle tarihî kent merkezlerinin kültürel mirasını korumak, restore etmek ve turizm açısından kâr getiren alanlara dönüştürmek amacıyla kentsel dönüşüm uygulamalarının incelendiği birçok çalışma vardır (Zaman & Duman, 2022). Örneğin Degen ve Garcia (2012) kentsel dönüşüm, kültürün kullanımı ve dünyadaki yönetim biçimleri arasındaki değişen ilişkileri araştırdıkları çalışmalarında; kültürel yenilenme konusunda tanınmış bir örnek olan Barselona modeli üzerinden kültürün sosyal uyumu ile şehir markasının turizm potansiyeline sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Boussaa (2015) Doha şehri üzerinden miras turizminin rolüne ve bunun kentsel koruma üzerindeki etkilerine odaklandığı çalışmasında, kültürel miras alanlarını sürdürülebilir kalkınmanın temel bir unsuru olarak görmüştür. O, çalışmasında sürdürülebilir kalkınmanın günümüzde kentsel koruma planlaması için güçlü bir motivasyon kaynağı olduğunu belirtmiş, mekânların kentsel koruma ile yavaş yavaş yeniden yorumlandığını, tasarlandığını ve pazarlandığını ifade etmiştir. Boussaa'nın eserinde tarihî yapılar, hisarlar, camiler ve çarşılar gibi inşa edilmiş unsurların kültürel mirasın en belirgin tezahürleri ve miras turizmi için en popüler destinasyon sahaları olduğu iddia edilmiştir. Caballero ve Roders (2014) UNESCO'ya üye devletlerin 2011'de tarihî kentsel alanların sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesi için ortak bir çaba kapsamında Tarihî Şehir Peyzajı Tavsiyesi kararını kabul ettiğini vurgulamış; bu kapsamda Asya kıtasında kültürel mirası ile ön plana çıkan şehirlere yönelik yol haritası belirlenmesi gerektiğine değinmiştir. Bu bağlamda Tarihî Şehir Peyzajının ilkeleri doğrultusunda tarihî alanların katılımcı bir anlayışla planlamasından bahsedilmiştir. Miras çalışmalarında önemli bir yeri olan Laurajane Smith, kültürel kaynakların idaresinde, kültürel öğelerin ve nesnelerin bilgisinin tanımlanması ve üretilmesinde yerel grupların katkılarına öne çıkarmaktadır. Miras çalışmalarının çerçevesini oluştururken devlet kurumlarının formalist müzeci yaklaşımlarının yanında, aşağıdan yukarıya, yerel öznelerin katılımıyla oluşturulacak mekânsal düzenlemelere dikkat çekmiştir (Smith, 2004). Corinne Perkin yerel grupların özgün bilgileri ve toplu bellekleriyle sürece katılmalarının kültürel miras müzeciliğinde ve yönetiminde olumlu katkıları olduğunu ortaya koyan çalışma yapmıştır (Perkin, 2010). Tarihî kentler uluslararası literatürde farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır. Kentsel koruma faaliyetlerinin uygulandığı ve kentsel peyzajın korunmasına yönelik faaliyetlerin olduğu bu kentlere, Kudüs, Saint Petersburg, Zanzibar, Olinda, Rio de Janeiro, Glasgow, Dublin, Rotterdam, Edinburgh, Utrecht vb. gibi şehirler örnek gösterilebilir (Akkar, 2006; Van Oers, 2010).

Ulusal literatürde tarihî çevrenin korunması yaklaşımı, uluslararası literatüre göre daha yakın bir döneme rastlamaktadır. Uluslararası literatürde tarihî çevrenin, daha genel bir ifade ile yapılaşmış çevrenin korunması hareketi, 1970'lerden itibaren ilgi görmeye başlamıştır. 1960'larda doğal çevrenin korunmasına gösterilen ilginin aynısı bu kez yapılaşmış çevrenin

¹ Kentsel arımdırma kavramı, alansal temizleme kavramı ile karıştırılabilir. Alansal temizleme (urban clearence), sağlıksız veya çöküntü yaşayan kentsel sahalarda fiziksel dokunun yıkılıp yeniden inşa edilmesidir. Alansal temizleme faaliyetleri yeniden geliştirilecek veya rehabilitasyon yapılacak sahalarda ortaya çıkmaktadır (Collins & Shester, 2013: 241-242). Alansal temizleme kavramı literatürde kentsel dönüşüm stratejisi olarak sıklıkla kullanılırken, kentsel arımdırma kavramının kullanımı yaygın değildir. Bu çalışma, kentsel koruma uygulamaları kapsamında tarihi miras alanlarında kültürel yapıların etrafını çevreleyen sağlıksız unsurların yıkılıp yerine sosyal alan ve meydan inşa etme sürecini kentsel arımdırma olarak kabul etmektedir.

korunmasına yöneltilmiştir. Uluslararası literatürde tarihî çevrenin korunması; tarihî doku, kültürel değerler, çevresel sürdürülebilirlik, turizm yönetimi, planlama vb. gibi unsurlara odaklanırken yakın döneme kadar Türkiye’de tarihî çevrenin korunması yaklaşımı, müzecilik anlayışıyla bağdaştırılmıştır. 1960’lardan sonra koruma yaklaşımı, gelişmiş ülkelerde yeni bir boyut kazanmış ve eski güzel günler için nostaljik önem arz etmeye başlamıştır. Böylece, koruma yaklaşımı; tek tek yapılar ve tarihsel müzelerden artık tarihî semtlere, topluluklara ve tarihsel coğrafi görünümlere yönelmiştir (Özgüç, 1988: 61). Ulusal literatürde Özgüç (1988) tarihsel bakış açısı ile yapılaşmış çevreye yaklaşmış ve yer yer tarihî çevrenin, koruma yaklaşımı ile ele alınmasına değinmiştir. Oban (2006) İzmir kentinde Bornova, Buca, Karşıyaka ve Konak ilçeleri ölçeğinde coğrafi mekâna ilişkin tarihî ve kültürel yapıda meydana gelen değişimin etkilerini incelemiş, belirlenen sorunlar doğrultusunda çözüm önerileri oluşturmaya çalışmıştır.

Karadağ ve Mirioğlu (2011) Kadifekale kentsel dönüşüm projesini eleştirel bir bakış açısı ile incelemişlerdir. Eserlerinde afete maruz bölge statüsündeki sahanın yerleşimden arındırılmasının yanında, sahanın tarihî ve arkeolojik değere sahip kalıntılarının gün yüzüne çıkarılması ve alanın kent turizmine kazandırılması açısından önemini vurgulamışlardır. Kurtar ve Somuncu (2013) Ankara’nın kentsel kültürel mirasının bir bölümünü oluşturan Hamamönü’nde yapılan koruma çalışmaları sonucunda yaşanan fiziksel ve toplumsal değişimi irdelemiştir. Hamamönü’nde meydana gelen sağlıklaştırma uygulamaları sonucunda sosyo-ekonomik, sosyo-mekânsal ve kültürel birtakım değişimlerin olduğunu ifade etmişlerdir.

Türkiye’de ve Dünya’da, Dünya Miras Listesi’nde yer alan kültürel miras değerleri bir kenara bırakılırsa son yıllarda kültürel değer taşıyan yapılarda önemli ölçüde iyileştirmeler ve restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Örneğin İtalya’daki Walser yerleşmeleri, İspanya’nın Barselona kentindeki yapılar, İran’daki Kandovan yerleşim alanı, Çin’deki Diaojiaolou adı verilen geleneksel konutlar ve daha birçok ülkede geleneksel mimari ve kültürel miras etkileşimi ile ortaya çıkan unsurlarda restorasyon çalışmaları yapılmaktadır (Akyıldız & Olgun, 2020: 7). Türkiye’de Bursa Mudanya Evleri, Ankara Beypazarı Evleri, Safranbolu Evleri, Amasya Yalı Boyu Evleri, Bartın Evleri ve Erzurum Evleri restorasyon çalışmaları ile yenilenen ve kültürel turizme ev sahipliği yapan yerlerden sadece bir kaçıdır (Altaş, 2014: 250). Yerel ve geleneksel mimari unsurlar, hem kendini keşfe gelenlere kültürel farklılıkları veya benzerlikleri kısa sürede kavramada önemli kolaylıklar sağlaması hem de ilgi uyandırıcı olması nedeniyle turistik anlamda değer görmektedir (Orhan vd., 2019: 421).

Literatüre bir bütün olarak bakıldığında kültürel miras alanlarında meydana gelen mekânsal, sosyo-ekonomik, kültürel değişimin; destinasyon çalışmalarına ve kentsel dönüşümün mekânsal boyutunu ihtiva eden araştırmalara konu olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda tarihî mirası ile ön plana çıkan kentsel alanların, yerel ekonomik yapısını güçlendirme çalışmaları olarak başlayan koruma odaklı kentsel dönüşüm uygulamaları ile kültür turizmi daha etkin kullanılarak kentlerin rekabet seviyesi artırılmaya çalışılmıştır. Bu durum ortaya çıkarken mekânda kentsel koruma aracılığıyla kültür turizmi canlandırılarak kentsel mekânlarda alternatif gelir kaynağı oluşturulması amaçlanmaktadır. Uluslararası alanda kültürel miras ve kültür turizmi arasındaki bağ 1970’lere kadar dayanmaktadır. Ülkeler ve kentler, kültürel miraslarını sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda koruma altına alarak kültür turizmini ön plana çıkarmış ve bu bağlamda turizmin ülke ve kent ekonomisine katkısını geliştirmeyi hedeflemişlerdir. Örneğin İskoçya’nın Glasgow kenti 1990 yılında Avrupa Kültür Başkenti olarak seçilmiş ve bu unvanını turist destinasyon sahası olma hedefi ile kullanmıştır (Steinberg, 2001: 40). Literatürde öne çıkan bir diğer nokta, kentsel koruma yaklaşımını kentsel dönüşüm yöntemlerinden biri olarak gören araştırmacılar olduğu gibi tarihî miras alanlarındaki restorasyonların mekânsal, sosyo-ekonomik ve çevresel boyutta bütüncül

bir kentsel dönüşüm uygulaması olmadığı fikridir. Bu araştırmanın çalışma sahası hem kentsel dönüşüm uygulamalarına hem de kültür turizmini canlandırma faaliyetlerine örnektir. Koruma, coğrafi mekânla birlikte düşünülmeli, tarihî ve kültürel değerlerin korunması esasına dayanmalıdır. Bu düşünceler zaman içinde kentsel sit alanlarını ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden 1983 yılında Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda korumaya ilişkin "sit, kültür varlıkları, tabiat varlıkları, koruma ve korunma" gibi kavramlar tanımlanmış ve gerekli politikalar oluşturulmaya çalışılmıştır (Oban, 2006: 213). Kentlerin kimliğinin oluşturulması açısından tarihî kent alanları ve yapılar önemlidir. Bu nedenle, tarihî alanlar ile yapılarının korunması ve sürdürülebilirliği o kentin kimliğinin korunmasına ve gelişimine katkı sağlamaktadır (Kurtar & Somuncu, 2013: 35). Tarihî Çarşı ve Hanlar Bölgesi, Bursa kentinin kimliğini oluşturan simge alanlardan biridir. Tarihî unsurları ile ön plana çıkan bu reteorik bölgenin korunma sürecinin analiz edilmesi ve mekânsal değişimin ortaya konulması bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Geçmişten günümüze Bursa'nın muhtelif medeniyetlere ev sahipliği yapmış olması, günümüzde kentin tarihî profilini tanımlamak için birtakım imkânlar oluşturmakta ve kentin tarihî fonksiyonunu güçlendirmektedir. Bursa'nın sahip olduğu tarihî yapılar, arkeolojik alanlar, tarihî şehir merkezleri, kültürel ve sanatsal unsurları, tarihî yollar ve köprüler, geleneksel ve dini yapılar ve daha nice geçmişi mekânsal, kültürel, sosyal ve ekonomik dokusunu günümüze taşımaktadır.

Tarihî çağlarda Kuzeybatı Anadolu'nun önemli bir yerleşme merkezi olan Bursa'da çok sayıda tarihî eser yer alır. MÖ 184'te Prusa adıyla bir yerleşim yeri olarak görülen Bursa, şifalı kaplıca suları ile öne çıkan küçük ve sessiz bir şehirdi. Bugünkü önemini Bursa'ya kazandıran faktörlerden biri ilk altı Osmanlı hükümdarı ile Emir Sultan ve Hamza Bey gibi önemli şahsiyetlerin türbelerinin kentte bulunmasıdır. Bu türbeler çevresinde bir külliye şeklinde organize olmuş; cami, medrese, han, hamam gibi pek çok yapı yer alır. Bu durum Bursa'yı, özellikle Tarihî Çarşı ve Hanlar Bölgesi'ni erken dönem Osmanlı mimari ve sanatının sergilendiği açık hava müzesi konumuna getirmiştir (Yiğit, 2021: 236).

1. Yöntem

Bu çalışma, Tarihî Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde kentsel dönüşüm uygulamaları ile meydana gelen mekânsal değişimi ortaya koymayı amaçlamaktadır. "Geçmişten günümüze Tarihî Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde mekânsal açıdan değişim yaşanmış mıdır?", "Değişim varsa bunun izleri nelerdir?", "Araştırma sahasında meydana gelen kentsel dönüşüm uygulamaları ile kent kimliği korunmakta mıdır?" sorularına cevaplar aranmış, çevresi ile birlikte eşsiz bir açık hava müzesi hüviyetine sahip araştırma sahasında mekânsal değişimin izleri sorgulanmıştır.

Bu çalışmada karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sahasında ilk olarak mekânı tetkik edebilmek için tarihî kimliği ön plana çıkan unsurlar tespit edilmiş, bu unsurların geçmişten günümüze geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda basılı kaynaklar, saha gözlemleri, fotoğraf çekimleri, katılımcı gözlem ve arşiv taraması gibi niteliksel araştırma unsurları ile araştırma şekillendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma sahasındaki sokak ve mekânların günümüz durumları fotoğraflanmış ve geçmişle karşılaştırılmıştır. Bölgede kentsel dönüşüm süreci ile ilgili ilk fiziki adım 2020 yılında atılmış ve yaklaşık 40 bina yıkılmıştır. Bu binaların yerine meydanlar yapma ve tarihî unsurların görünürlüğünü ön plana çıkarma hareketleri böylece başlamıştır. Gelişen bu süreç, uydu görüntüleri ve arazi kullanım haritaları incelenerek araştırmaya yansıtılmaya çalışılmıştır. Coğrafi ifade teknikleri kullanılarak mekânsal değişim hakkında yorumlamalar yapılmıştır. Araştırma sahasındaki esnaflar ile anket uygulamaları gerçekleştirilmiş, tarihî ve kültürel değeri ön plana çıkan bu alanda, yerli halkın kentsel dönüşüm hakkındaki algılarına araştırmada yer vermeye çalışılmıştır. Bu sahada ekseriyette ticaret alanları yer kaplamaktadır. Çalışma

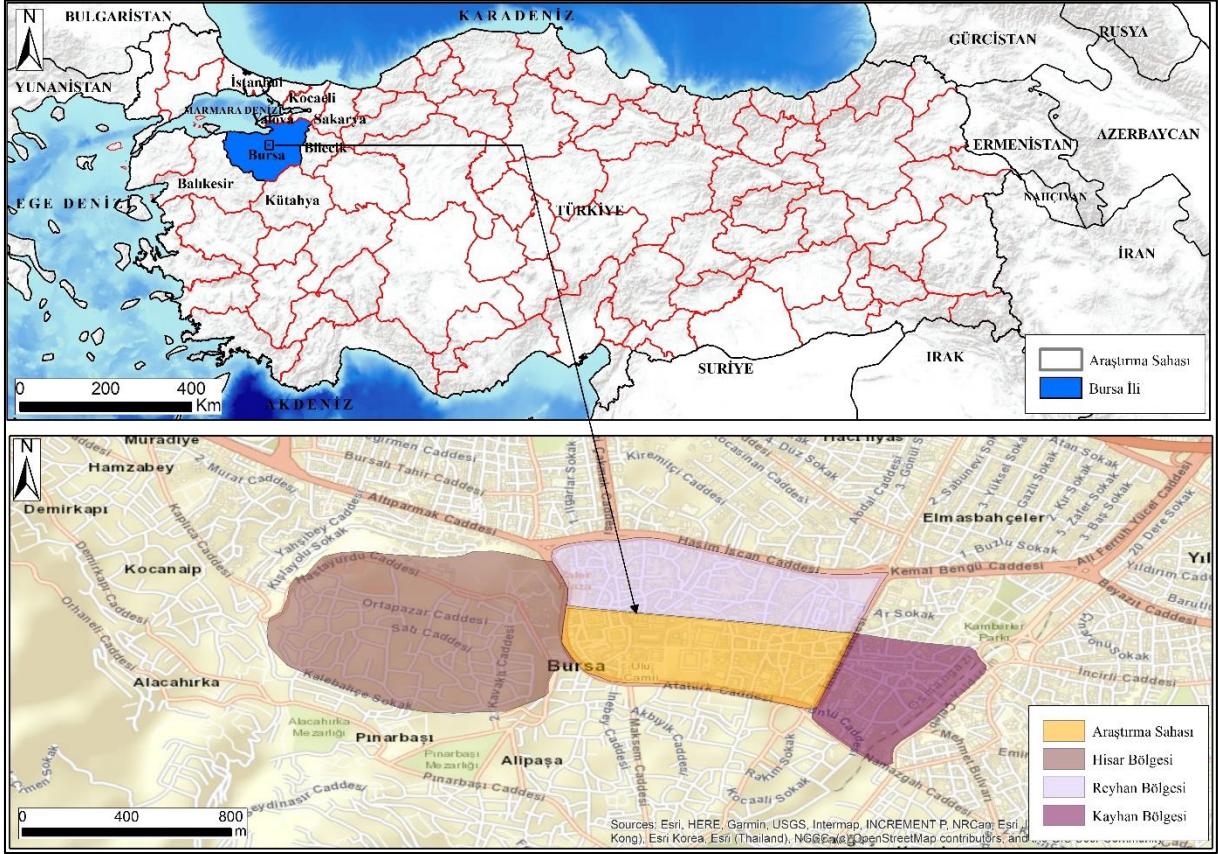
sahasında yaklaşık 4000 dükkân bulunmaktadır (BBB Alan Başkanlığı Bursa Hanlar Bölgesi & Sultan Külliyesi ve Cumalıkızık Yönetim Planı 2021-2026). Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde uygulanacak anket sayısını tespit etmek için örneklem büyüklüğünün belirlenmesi gerekmektedir. Örneklem büyüklüğü hedef kitlenin konu olan özellik bakımından heterojenliği ve homojenliği ile ilgili olduğu gibi esas olan örneklemin anlamlılık düzeyidir. Sosyal bilimlere dayalı araştırmalarda genellikle 0.05 anlamlılık düzeyi veya % 95 güven düzeyi üzerinden çalışmalar gerçekleştirilmektedir (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2014: 88). Araştırma sahasındaki yaklaşık 4000 dükkân düşünüldüğünde uygulanması gereken anket sayısı 346'dır.² Veri kayıpları olabileceği ön görülmüş ve güvenilirliği artırmak için anketler 350 kişiye uygulanmıştır. Anket formundaki ilk üç soru, katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yöneliktir. Bu sorular katılımcıların yaş aralığı, cinsiyet ve eğitim durumları ile ilgili sorulardır. Formda demografik sorular hariç 12 soru yer almaktadır. Bu 12 sorunun 11 tanesi kapalı uçlu sorular olup geriye kalan bir soru ise açık uçlu soru şeklinde katılımcılara sorulmuştur. Bu sorular, bulgular bölümünde ele alınmıştır. Anketler 2023 yılının Eylül, Ekim ve Kasım aylarında yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Anketler ile elde edilen nicel veriler, SPSS Statistics 26.0 programı ile analiz edilmiş, nitel veriler ise MAXQDA 2022 programından faydalanılarak hazırlanan kelime bulutu diyagramları ile araştırmaya yansıtılmıştır. Araştırmanın amaçlarına ulaşabilmek için coğrafi metodoloji olarak arazi çalışmaları uygulanmış, Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin (BBB) ilgili müdürlüklerinden dokümanlar alınmış elde edilen verilerin analiz-sentez sürecinde yorumlanmasıyla çeşitli sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. UNESCO dünya miras listesine giren "Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu" dünya miras alanının içerisinde dâhil olan "Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi" bu çalışmanın araştırma sahasını oluşturmaktadır. Hisar Bölgesi, Cumalıkızık, Reyhan ve Kayhan Bölgeleri araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Araştırma sahasının hem beş mahallenin kesiştiği bir noktada yer alması hem de şehirdeki nüfus hareketliliğinin olduğu başlıca sahalardan biri olması, çalışma alanında ikamet eden yerli halkın saptanması ve bu kitleye anket uygulanmasını güçleştirmektedir. Bundan dolayı anketlerin araştırma sahasındaki esnaf ile yapılması tercih edilmiştir.

2. Araştırma Sahasının Konumu ve Başlıca Özellikleri

Araştırma sahası, Bursa'nın Osmangazi ilçesinin merkezinde konumlanmış olan "Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi"dir. Bu bölge güneyde Atatürk Caddesi, kuzeyde Cumhuriyet Caddesi, doğuda İnönü Caddesi, batıda Cemal Nadir Caddesi ile sınırlanmıştır. Alan gerek komşu olduğu tarihi unsurlar gerekse bünyesinde bulundurduğu dini ve ticari yapılardan dolayı, Bursa'nın sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan turistik cazibe merkezi ve yüksek işlevli ticaret alanlarından biridir. Bu alan, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 14.02.1986 tarih ve 1918 sayılı kararı ile "Kentsel Sit Alanı" sınırları içerisinde kalmaktadır. Alan için koruma amaçlı imar planı da hazırlanmıştır. Böylece araştırma sahası eski kent dokusunun yaşatılmaya çalışıldığı, tarihi kentsel sit potansiyelinin korunmasının amaçlandığı ve önemli ölçüde yeni yapılaşmalara izin verilmeyen alan hüviyetine kavuşmuştur (Şekil 1).

² Bu çalışmanın araştırma sahasında uygulanan anketlerin örneklem büyüklüğünü tespit etmek için " $n = N \cdot t^2 \cdot pq / [d^2 (N-1) + t^2 pq]$ " formülü kullanılmıştır. 346 sayısı bu formülden elde edilmiştir.

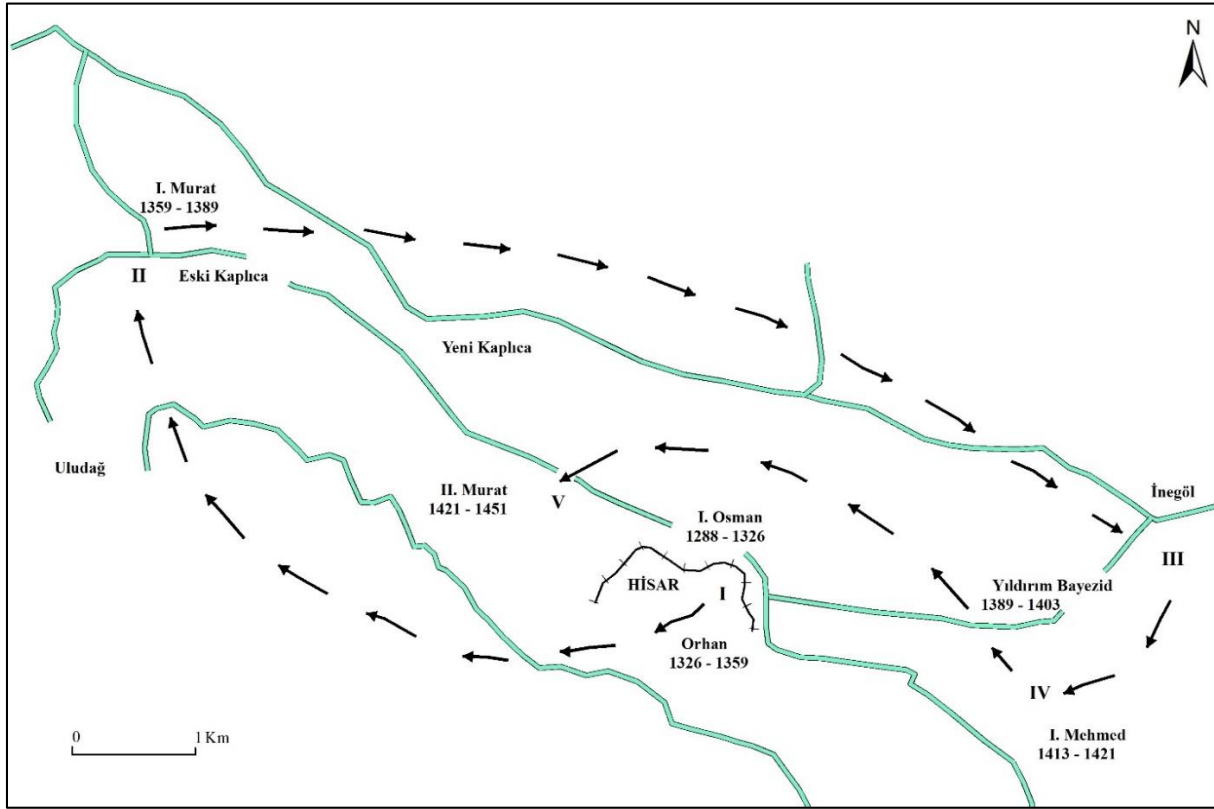
Şekil 1: Araştırma sahası konumu

Kaynak: BBB Alan Başkanlığı tarafından hazırlanan yönetim planından faydalanılarak hazırlanmıştır.

MÖ 185 tarihinde Bitinyalılar tarafından bir tepe üzerinde kurularak etrafı sur duvarlarıyla çevrelenen Bursa (ilk ismiyle Prusa), Roma (MÖ 74 - MS 395) ve Bizans (MS 395 - MS 1326) dönemlerinde aynı sınırlarını korumuş, 1326 yılında başlayan Osmanlı Dönemi'nde ise sur duvarları dışında gelişmeye başlamıştır. İstanbul başkent olana kadar başa geçen sultanların kentin farklı bölgelerindeki tepeler üzerinde yaptırdığı külliye çevresinde oluşan mahallelerle kent giderek büyümüştür. Orhan Gazi Külliyesi etrafında şekillenen yapılar, zamanla gelişerek Hanlar Bölgesi'ni oluşturmuştur (Dostoğlu, 2021: 590; Şekil 2).

Şekil 2: Külliye ekseninde Bursa'nın tarihî mekânsal gelişimi

Kaynak: Stewig, 2004: 23

15-25 Haziran 2014 tarihinde Doha-Katar'da gerçekleştirilen 38. UNESCO Dünya Miras Komitesi Toplantısı'nda Bursa'nın 14 yıl önce başlayan Dünya Mirası Listesi çalışmaları sonucu; Tarihî Çarşı ve Hanlar Bölgesi, Sultan Külliyesi ve Cumalıkızık'ın UNESCO Dünya Mirası Listesine alınmasına karar verilmiştir (Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023). Bu çalışmanın araştırma sahası olan Tarihî Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin sahip olduğu tarihî ve kültürel unsurlar ve sit alanı hüviyetindeki yapısı nedeni ile koruma statüsü ön plana çıkmaktadır. Bu sit alanı içerisinde 14. yüzyılda Ulucami, Kapan Han, Orhan Camii, Emir Hanı; 15. yüzyılda Pirinç Han, Eski İpek Han, Kapalı Çarşı, Geyve Han, Koza Han ve Fidan Hanı inşa edilen bazı tarihî unsurlardır (Şekil 3).

Şekil 3: Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde bazı tarihî unsurlar

Kaynak: BBB Tarihi ve Kültürel Miras Şube Müdürlüğü, 2023; BBB Alan Başkanlığı Bursa Hanlar Bölgesi & Sultan Külliyesi ve Cumalıkızık Yönetim Planı 2021-2026

Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi; Şhreküstü, Nalbantoğlu, Alacamescit, Orhanbey ve Tuzpazarı Mahallesi'nin sınırları içinde yer almakta olup beş mahallenin sınırlarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Araştırma sahası şehrin ticari ve turistik fonksiyon alanında yer alır. Bu nedenle sahada gün içinde büyük bir nüfus hareketliliği yaşanır. Araştırma sahasının toplam nüfusu, 2023 yılı TÜİK verisine göre 2,731 kişidir. Bu nüfusun tamamı çalışma alanı sınırları içerisinde değildir. Nalbantoğlu Mahallesi'nin nüfusu 1000 kişinin üzerindeyken Şhreküstü, Alacamescit, Orhanbey ve Tuzpazarı Mahallesi'nin nüfusu 500 kişinin altındadır.

Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi şehir merkezinde yer almaktadır. Şehrin ticaret merkezidir. 14.yüzyıldan 16. yüzyıla kadar başa geçen devlet adamlarınca yeni hanların yaptırılması ve Yıldırım Bayezid Dönemi'nde Bedestenin yapılması ile bölgede ticari fonksiyon da ön plana çıkmaya başlamıştır. Günümüzde Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde yüzlerce dükkân bulunmaktadır. Hanlar Bölgesi yerli ve yabancı ziyaretçilerin uğrak yeridir. Kent merkezinde olması nedeniyle toplu taşıma araçları ile kolay ulaşılabilir. Tarihi ticaret merkezinde yapılan canlandırma ve yenileme çalışmalarının bu bölgenin konforunu ve canlılığını artırarak tanınırlığına katkı sağlaması amaçlanmıştır (BBB Alan Başkanlığı Bursa Hanlar Bölgesi & Sultan Külliyesi ve Cumalıkızık Yönetim Planı 2021-2026).

Bursa'nın tarihi ve kültürel mirasını koruyarak yaşatmak, yaşanabilir ve sürdürülebilir çevre oluşturmak, sosyal donatı ihtiyacını karşılamak, Bursa'nın tarihsel merkezinde hem ticaret hem de turizm etkinliğini arttırmak için kentsel dönüşüm çalışmaları yürüterek Hanlar Bölgesi'nde dönüşümün ve rehabilitasyonun gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Bursa kentine hâkim olan bu tarihi, kültürel ve ticari kimlik sahasında ticari fonksiyonun ön plana çıkması

uzun süreçte ve büyük ölçekte kent merkezinde değişime yol açmış, bu dönüşüm, barındırdığı taşınmaz kültür varlıklarının fiziksel ve işlevsel olarak önemli değişimler yaşamasına ve kentin ticari merkezindeki tarihî dokunun yıpranmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda kentsel dönüşüm uygulamaları ile Hanlar Bölgesi olarak bilinen bu tarihî ve kültürel sahanın çevresi ile birlikte çekiciliğinin artırılması hedeflenmektedir. Tarihî ve kültürel değer taşıyan yapıların tarihî hanların ve sivil mimarlık örneği yapıların görünürlüğünü sağlanması, alanın geçmişten gelen kimliğini koruyarak günümüzün ihtiyaçlarına cevap verebilecek niteliğe kavuşturulması amaçlanmaktadır (BBB Kentsel Dönüşüm Şube Müdürlüğü, 2021).

3. Bulgular

3.1. Hanlar Bölgesinin Mekânsal ve Fonksiyonel Açından Gelişim Süreci

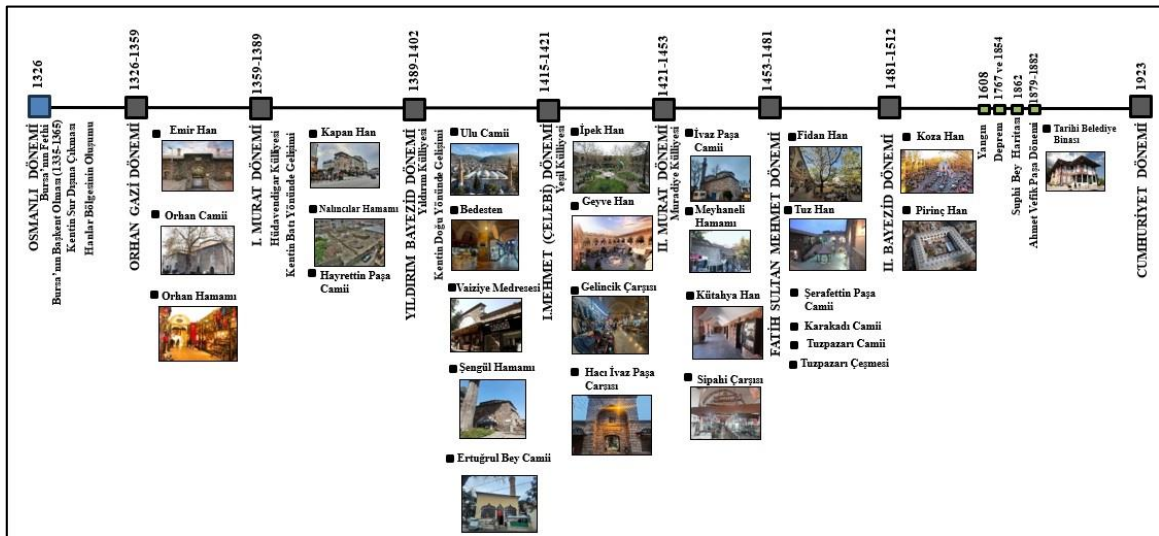
Bursa'nın ilk kuruluş yeri, Uludağ'ın eteğinde konumlanmış olan nispeten yüksek bir araziden oluşan kente hâkim bir tepeyi andıran Hisar Bölgesidir. Osmanlı Devleti Dönemi'nde eski kent olarak bilinen bu alan, sur içinde bırakılıp bu alanın yaklaşık 200 m güneydoğusunda boş bir alanda Hanlar Bölgesi kurulmuştur. Genel karakteristik özelliğinde ticari faaliyetlerin ön plana çıktığı Hanlar Bölgesi, tipik Osmanlı Dönemi şehir çarşısı özelliğini yansıtmaktadır. Osmanlı'da çarşılar, sadece ticaret yapılan bir alan olmayıp, aynı zamanda üretim yapılan ve birçok sosyal tesisi de içinde bulunduran bir sistemdir. Çarşı sisteminin merkezini (Ulu) cami veya bedesten oluşturur. Bu merkezin etrafında da ticaret yapılan alanlar bir kuşak oluşturmaktadır. Bu kuşak aynı zamanda konaklama, dinlenme, ibadet ve kişisel hizmetler gibi fonksiyonlara da sahiptir. Bu nedenle de şehir hayatının merkezi durumundadır (Şahinalp & Günal, 2012: 149). Evliya Çelebi 16. yüzyılda Hanlar Bölgesi için tarihî betimlemeler yapmaktadır. Ona göre “ ... Hanlar Bölgesinde kale gibi dört demir kapılı ve demir zincir ile bağlanıp zaptedilmiş büyük bir bedesten vardır. Bu bedestenin dört tarafında kuyumcular çarşısı başka bir ulu yolun dört tarafında inşa olunmuş baştan başa kargir yapılarıdır... Uzun çarşısı gayet bakımlı, donanımlı ve kalabalık bir çarşıdır ki insan deryası akar. Esnafın her türlü orada bulunur. Pirinçhanı yakınında kebabçılar çarşısı gayet donanımlıdır... Bursa şehrinin bütün ana yolları çakmak taşı ile döşenmiş pak caddelerdir. Kaldırımları muntazamdır... Bazı meydancıklarında büyük çınarlar ve salkım söğütler ile bezenmiş sokakları vardır. Zira bu şehir İrem bağı gibi bir cennet bahçeli şehirdir ki 47 bin bağ ve bahçe, bostan u gülistandır” (Kahraman & Dağlı, 2013: 15-17). Evliya Çelebi'nin bu tanımlamalarına göre Hanlar Bölgesi bu dönemde dini ve ticari fonksiyonu olmakla birlikte kırsal mahalle hüviyeti de bulunan tarımsal faaliyetlerin de yapıldığı kırsal yerleşme dokusunu andırmaktadır. Zamanla Bursa çarşısında, hanların sayısı arttıkça, aralarında bir iş bölümü ortaya çıkmıştır. Hanları birbirine bağlayan yollar üzerinde loncalar hâlinde örgütlenmiş üretim ve satış işlevleri farklılaşmış, belli mallarda uzmanlaşmış çarşılar gelişmiştir (Şekerciler, Bakırcılar, Neccarlar, Yorgancılar, Havlucular, Bıçakçılar vb. gibi). Aynı malı üretip pazarlayanlar lonca düzeni içinde belli mekânlarda, sokaklarda toplanmış, iç ve dış mekân birbiriyle özdeşleşmiştir (Tankut, 1973:778; Yenen, 1987: 91). Hanlar Bölgesi, topografyaya uygun olarak doğu-batı istikametinde lineer bir biçimde yol boyu kurulmuş ve gelişimini sürdürmüş bir sahadır. Hanlar Bölgesi, kentin merkezinde yer alması ve yüksek işlevli fonksiyonel bir saha olması nedeni ile içerisinde bulunduğu dini ve ticari unsurlar mekânsal açıdan çevresini etkilemiştir. Bu doğrultuda Ulucami ve çarşı, mahallelerin odağında kalmış bu unsurların etrafındaki mahalleler yol ağı ile Ulucami ve çarşıya bağlanmıştır (Şekil 4).

Şekil 4: Tophane mevkiinden (Hisar Bölgesi) Hanlar Bölgesi'ne bakış

Araştırma sahasını oluşturan Hanlar Bölgesi'ndeki tarihî mekânların neredeyse tamamı Osmanlı Devleti Dönemi'nde inşa edilmiştir (Şekil 5). Bursa'nın tarihsel kent merkezini oluşturan Hanlar Bölgesi; hammadde, ürün ve yolcu trafiğinin kesişme noktasındaki konumuyla şehre giriş ve çıkışların büyük ağırlığını taşımaktadır. Tipik Osmanlı şehirlerinde olması gerektiği üzere, Bursa'da da imparatorluk içinde yaşayan farklı etnik, dini ve kültürel grupların farklı yaşam alanlarının bulunmasına karşılık Hanlar Bölgesi'nin başlıca özelliklerinden biri kozmopolit bir yapıya sahip olmasıdır. Bölgenin bu kozmopolit yapısı, şehrin ekonomik olarak yaşamasına ve büyümesine olanak sağlayan etkinliklere ev sahipliği yaparken, kültürel olarak da Bursa'yı dönemin bir dünya kenti yapan niteliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla bölge, kentin şeması içerisinde hem coğrafi konumu hem de işlevsel açıdan önemi göz önüne alındığında kentin kalbi olarak adlandırılmayı hak etmektedir (TMMOB, 2014).

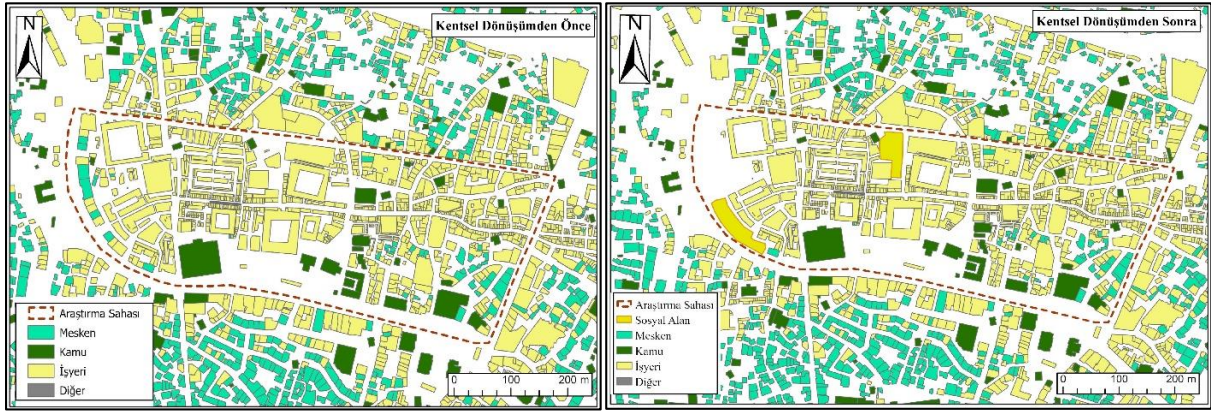
Şekil 5: Araştırma sahasındaki tarihî unsurların ve olayların zamansal dağılışı

Kaynak: Gedik, 2015; Pamukcu, 2021; BBB Alan Başkanlığı Bursa Hanlar Bölgesi & Sultan Külliyesi ve Cumalıkızık Yönetim Planı 2021-2026

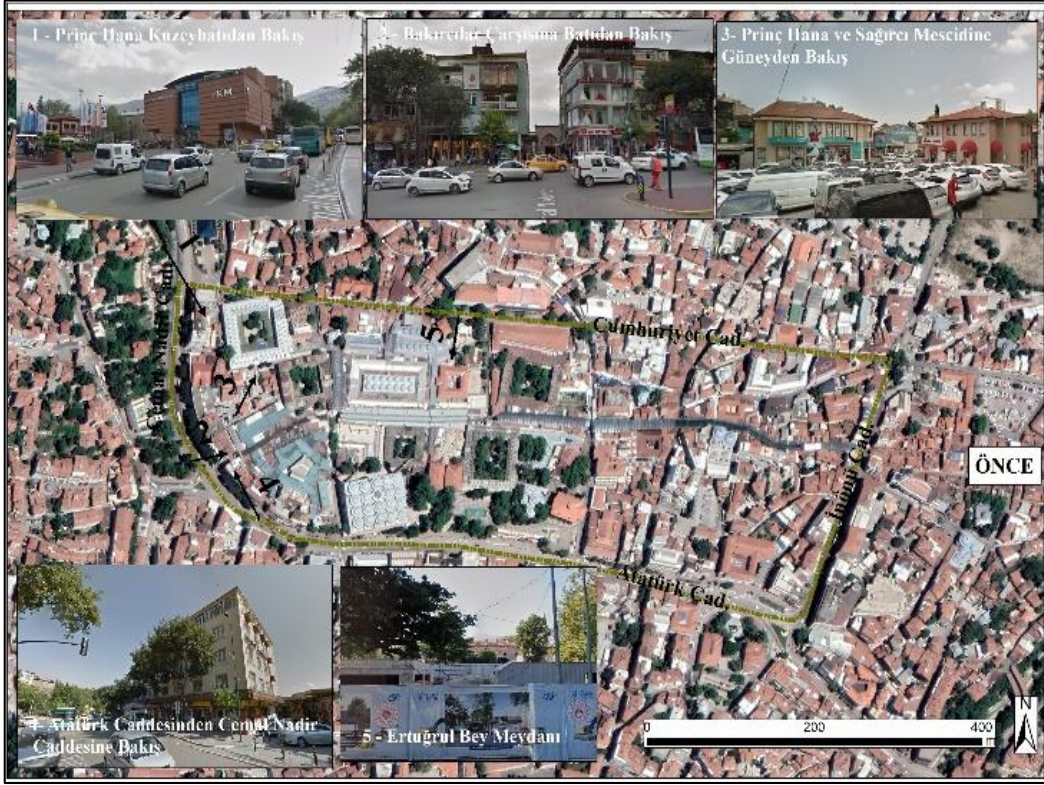
Hanlar Bölgesi'nde, fiziksel ve işlevsel kullanım, geçmişten günümüze kadar gelen tarihî çarşı fonksiyonu nedeni ile ağırlıklı olarak ticarettir. Hanlar Bölgesi'nin % 95'ini ticaret, % 4'ünü dini tesisler ve % 1'ini resmî kurumlar oluşturmaktadır (BBB Alan Başkanlığı Bursa Hanlar Bölgesi & Sultan Külliyesi ve Cumalıkızık Yönetim Planı 2021-2026). Hanlar Bölgesi'nin arazi kullanımını incelendiğinde kentsel dönüşüm uygulamalarından önce ve sonra bölgenin yönetim alanının büyük bir bölümünü ticari fonksiyona ait unsurların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bölgede yer alan hanlar ve çarşılar, ticaret işlevinin ön plana çıkmasında rol oynamaktadır. Kentsel dönüşüm uygulamalarından önce Hanlar Bölgesi'nin batısında tarihî mekânların görünürlüğünü engelleyen yapılar yer alırken dönüşümden sonra bu yapıların kaldırıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra dönüşümden sonra yeni sosyal alanlar sahaya eklenmiştir. Hâlen yıkılan yapıların yerine otopark ve sosyal alan kurma çalışmaları devam etmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Kentsel dönüşümden önce ve sonra Hanlar Bölgesi'nde arazi kullanımı

Tarihî dönemlerden itibaren Hanlar Bölgesi, İpek Yolu güzergâhının durak noktalarından biri olması nedeni ile ticari unsurlar ile donatılmış ve bu doğrultuda demografik hareketliliğin üst seviyede olduğu "Bursa'nın kalbi hüviyetine" kavuşmuştur (Bağbancı, 2007: 62). Hanlar Bölgesi günümüzde de gerek sahip olduğu kültürel ve ticari fonksiyon gerekse yerli, yabancı yatırımcıların ve turistlerin uğrak noktası olması nedeni ile canlılığını korumaktadır. Osmanlı Dönemi'nde bu alanda inşa edilen hanlar, günümüzde mekân olarak tarihî kimliğini korusa da fonksiyon açısından Merkezi İş Alanı'na (MİA) dönüşmüştür. Son dönemde bu bölgede gerek artan nüfus hareketliliğine cevap vermek gerekse eskiyen tarihî dokuyu restore etmek ve sürdürülebilirliğini artırmak için koruma faaliyetleri yaygınlaşmaktadır. Buna paralel olarak tarihî ve kültürel kimliği olan yapıların çevresinde uygulanan kentsel dönüşüm faaliyetleri ile tarihî unsurların mekânsal açıdan ön plana çıkartılması amaçlanmaktadır (Şekil 7, 8).

Şekil 7: Kentsel dönüşümden önce Hanlar Bölgesi'nde bazı unsurların mekânsal görünümü

Kaynak: Google Earth, 2020

Araştırma sahasının batısındaki Cemal Nadir Caddesinden çalışma alanına bakıldığında kentsel dönüşüm uygulamalarından sonra Pirinç Han ve Bakırcılar Çarşısının etrafındaki tarihî unsurları gölgeleyen yapıların yıkıldığı görülmektedir. Özellikle araştırma sahasının batısında bu yıkımlar yoğunlaşmış ve yerine sosyal alanlar inşa edilmiştir (Şekil 8). Sağlıksız kentsel alanların yıkılıp yeniden inşa edilmesi ile ortaya çıkan kentsel dönüşüm stratejilerinden biri olan alansal temizleme vb. gibi dönüşüm stratejileri ve kentsel dönüşüm uygulamalarından daha kapsayıcı bir kavram olan kentsel tasarım yerine, bölgedeki dönüşüm uygulamaları için kentsel arındırma ifadesi kullanılabilir. Kentsel arındırma; tarihî ve kültürel unsurlar ile donatılmış mekânlarda tarihî peyzajın görünürlüğünü ön plana çıkarmak için yapılan eylemlerin bütünüdür. Alandaki kentsel arındırma çalışmaları, tarihî yapıların korunması ve restorasyonu sürecinde tamamlayıcı bir uygulama olarak ön plana çıkmaktadır.

Şekil 8: Kentsel dönüşümden sonra Hanlar Bölgesi'nde bazı unsurların mekânsal görünümü

Kaynak: Google Earth, 2022

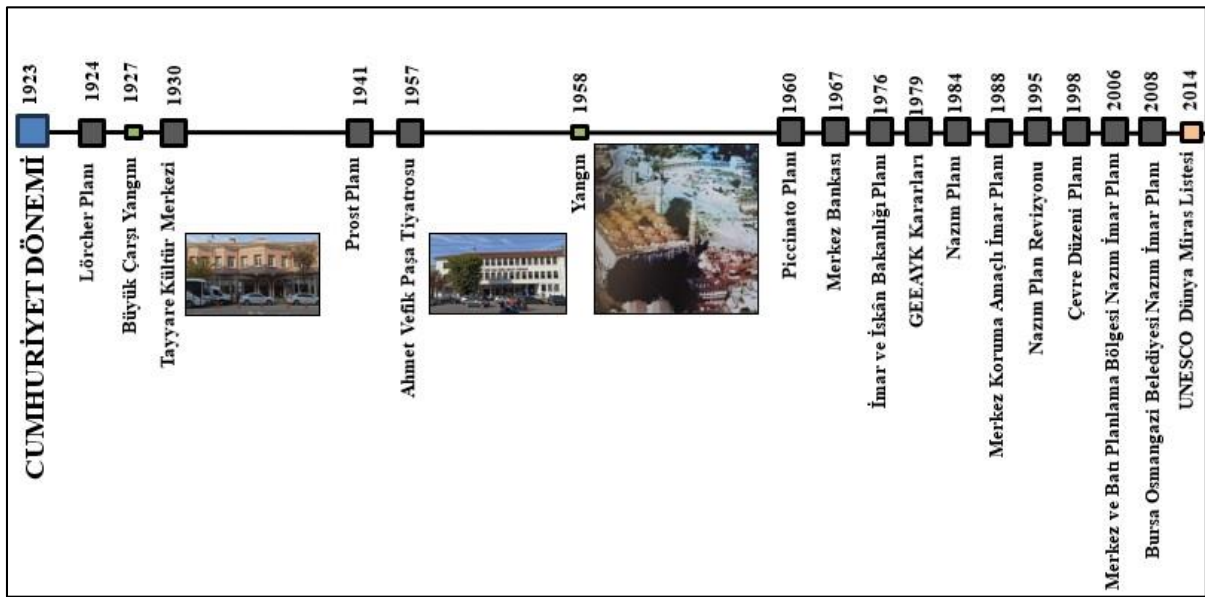
3.2. Planlama Çalışmalarının Hanlar Bölgesi'nin Mekânsal ve Fonksiyonel Gelişimine Etkileri

Bursa, içerdiği anıtsal ve sivil mimarlık örneği yapıların yanı sıra kültürel peyzaj ve doğal güzellikleri ile bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan tarihî kentlerin başında gelir. 2014 yılında, Cumalıkızık ve beş sultan külliyesi ile UNESCO'nun dünya miras listesine giren bu Osmanlı kentinin tarihî merkezinde 1960'ların ortasından itibaren kentsel değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde, bilhassa 1950'li yıllarda başlayan kentleşme süreci ve devamında 1970'li yıllarda sanayileşmenin etkisiyle bölgede mekânsal dönüşümler gerçekleşmiştir (Bağbancı, 2007: 1). Bu dönemde bir sanayi kenti olma yolunda hızla gelişen bir kent olarak Bursa'daki bu değişime neden olan başlıca etkenler ise göç ile gelen barınma ihtiyacı ve plansız yapılaşma olmuştur. 1960'lardan itibaren gelen göçle birlikte Bursa'nın tarihî kent merkezinde geleneksel karakterden uzak, çok katlı apartman blokları inşa edilmeye başlanmıştır (Alp & Tunçer, 2022: 684).

Bursa ve Hanlar Bölgesi, Cumhuriyet Dönemi'nden önce de planlama açısından birtakım girişimler ve uygulamalar yaşamıştır. Örneğin Bizans Dönemi'nde kale içine sıkışmış küçük bir kasaba görünümünde olan Bursa, fetihten sonra imar faaliyetlerinin hız kazanmasıyla gelişmeye başlamıştır. Şehrin fethedildiği dönemdeki mevcut durumun yapılacak imar faaliyetlerine fiziksel anlamda yetmeyeceği bilindiğinden, şehrin; kale eteğinin doğu tarafındaki araziye yayılması düşüncesi ile bir akarsuyun yatağı değiştirilmiştir (Bilenser, 2014: 111). Bölgedeki değişim ve dönüşümü gösteren tarihî dokümanlar da vardır. Örneğin Osmanlı Dönemi'nde Bursa'nın 1855 yılında yaşadığı deprem sonrası hazırlanan Suphi Bey Haritası, kent ve araştırma sahası hakkında bilgiler vermektedir. Suphi Bey, 1857 yılında kentin ilk kadastro planını çizmiş ve bu plan 1862 yılında bastırılmıştır. Bu harita incelendiğinde,

Bursa'da Gökdere ve Cilimboz deresi çevresinde iki önemli sanayi bölgesinin oluştuğu, konut alanlarının az yoğun ve aralıklı olup, birbirlerinden sebze ve meyve bahçeleri, zeytinlikler ve boş alanlarla ayrıldığı, ticaret merkezinin ise, kent merkezinde ilk belirginleştiği bölümde gelişmiş olduğu görülmektedir. Suphi Bey haritasında, Orhan Camii, Ulucami, Koza Han arasında kalan çalışma alanının, o yıllarda yeşil alan özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'da modern manada ilk planlama çalışması 1924 yılında Alman Karl Lörcher tarafından yapılmıştır. Mevcut dokuyu yok saymasından dolayı uygulanmasa da kentte izleri görülmektedir. Atatürk Caddesi ve Hisar bağlantısı bu planla yapılmıştır. Bu dönemde Atatürk Caddesi'nde inşa edilen Tayyare Sineması (1930), Adliye (1925), Defterdarlık (1925), Halkevi (1940) gibi yapılar bölgeye ticaret merkezi özelliğinin üzerine yönetim merkezi özelliğini getirmiştir (Batkan, 1996: 249; Bursa Mekânsal Planlama ve Strateji Ofisi, 2023; Şekil 9).

Şekil 9: Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde planlama hareketleri

Kaynak: Gedik, 2015; Pamukcu, 2021; BBB Tarihi ve Kültürel Miras Şube Müdürlüğü, 2023; BBB Alan Başkanlığı Bursa Hanlar Bölgesi & Sultan Külliyesi ve Cumalıkızık Yönetim Planı 2021-2026

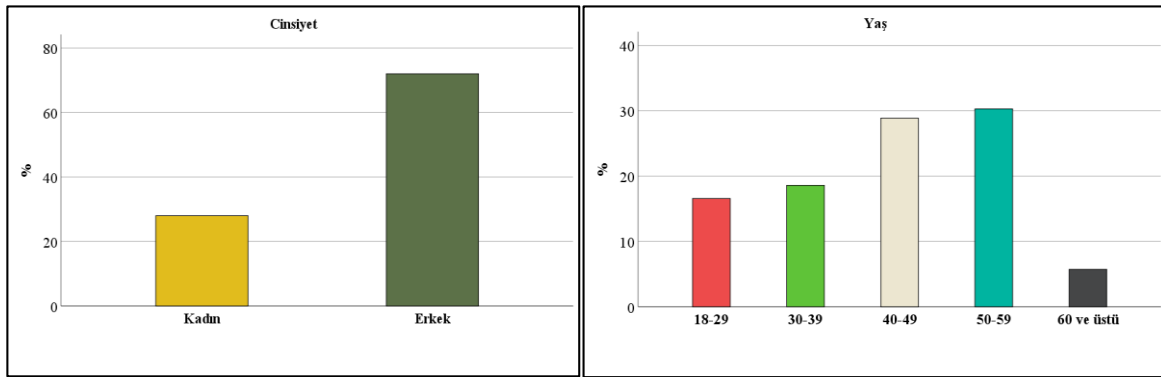
Bursa'daki ilk planlama hareketleri 1855 depreminden sonra görülür. Osmanlı Dönemi'ndeki planlama çabaları daha çok kişilere bağlıyken Cumhuriyet'le birlikte çok daha bilinçli ve sistematik bir yapıya kavuşur. Cumhuriyet Dönemi'nde Hanlar Bölgesi'nin de dâhil olduğu muhtelif planlar hazırlanmıştır. Fakat bunlar içerisinde Piccinato Planı ön plana çıkanlardan biridir. Bu plan, Hanlar Bölgesi'ni en önemli proje alanı olarak görmüş ve bu sahayı ticari merkez olarak değerlendirmiştir. Bu planın 1958 yangının etkilerini ortadan kaldırmak gibi bir amacının da olduğu düşünüldüğünde plan dâhilinde han yapıları rehabilite edilmeye çalışılmış ve modern yapı teknikleriyle yeni, üstü kapalı çarşı aksları inşa edilmesi söz konusu olmuştur (BBB Tarihi ve Kültürel Miras Şube Müdürlüğü, 2023). 1958 yangını ile birlikte Ulucami'nin kuzey ve kuzeybatısında konumlanan hanlar, önemli ölçüde zarar görmüştür (Şekil 7). Ulucami bu yangından çevresindeki unsurlara göre daha az etkilenmiştir. Bu yangından önceki mevcut hanlar ve çarşılarda ağırlıklı olarak ahşap yapıların kullanıldığı bilinmektedir. Bu yangın sonucunda gerçekleştirilen planlama ile birlikte önceden var olan ve sonradan eklenen yapılar, yoğunlukla betonarme üzerine taş kaplama olarak yapılmıştır. Geçmişte bu sahada yer alan hanların büyük bir bölümü ipek ticaretinin yapıldığı alanlar olarak ön plana çıkmaktaydı. İpek ticaretinin mali yönetimi ise kapalı çarşı ve bedesten içerisinde yer

alan sermaye sahipleri tarafından idare edilirdi. İpek ticaretinin önemini kaybetmesi ile birlikte hanlar; hayvan barınağı, depo vb. gibi amaçlar için kullanılmıştır. Günümüzde bu hanların içerisinde ve çevresinde Osmanlı Dönemi'nde yer alan Ahilik teşkilatına mensup esnaf gruplarının dağılışı görmek nispeten mümkündür. Fakat bu esnaf grupları yerel rollerinden çıkmış ve bölgeyi merkezi iş sahasına dönüştürmüştür. Özellikle kapalı çarşı ve bedestendeki kuyumcular bunda önemli rol oynar. Hanlar ve çarşıların içerisinde bu esnaf gruplarının yanı sıra restoran, kafe ve kafeterya gibi işletmeler 2000'lerden sonra yaygınlaşmaya başlamıştır.

3.3. Araştırma Sahasında Uygulanan Anketlerin Analizi

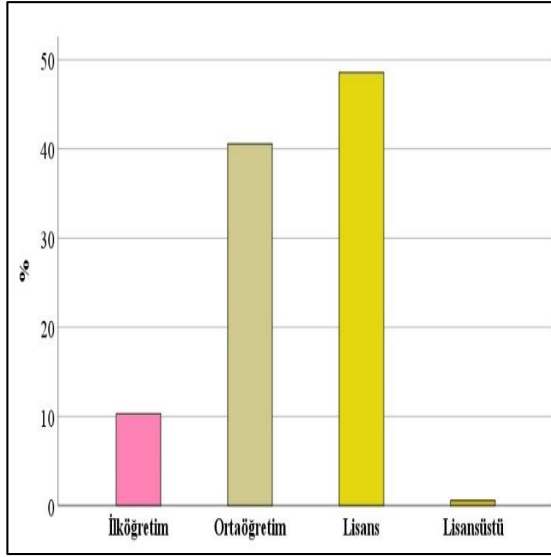
Bu başlık altında toplamda 350 kişiden oluşan katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumları ve araştırma sahasındaki kentsel dönüşüm uygulamalarına yönelik algıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Anketler havlucular, bakırcılar, züccacıyeciler, yorgancılar, kafeler, tekstilciler, tamirciler, bıçakçılar, kuyumcular vb. gibi işletmelerde uygulanmıştır. Bu nedenle katılımcılar mesleki açıdan tek grupta toplanmış ve çalışmada esnaf olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak katılımcıların cinsiyet durumları ele alındığında ankete katılan 350 kişinin % 72'i erkek; % 28'i kadındır. Ankete katılanların % 30,3'ü 50-59 yaş aralığındadır. Bu yaş grubunu % 28,9 ile 40-49 yaş grubu takip eder, 60 yaş ve üzeri katılımcıların oranı ise % 5,7'dir (Şekil 10).

Şekil 10: Katılımcıların cinsiyet ve yaş durumları

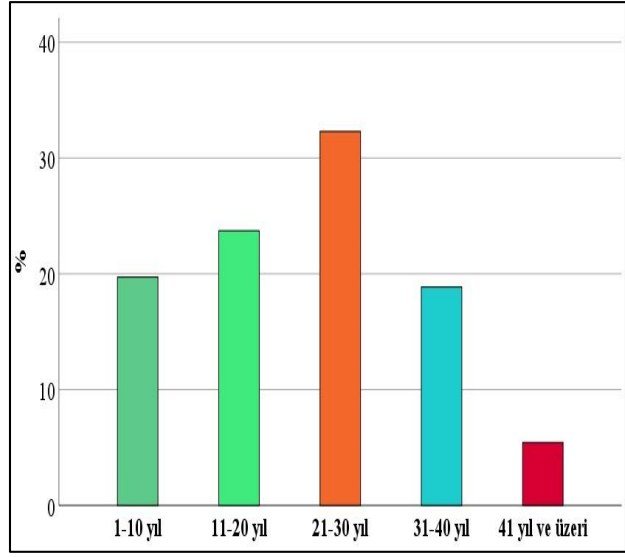

Ankete katılanların eğitim durumuna bakıldığında katılımcıların % 48,6'sı lisans; % 40,6'sı ortaöğretim; % 10,2'si ilköğretim ve % 0,6'sı lisansüstü mezundur (Şekil 11). Katılımcılara ne kadar süredir Tarihî Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde iş yeri sahibisiniz, sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların % 32,3'ü 21-30 yıl; % 23,7'si 11-20 yıl; % 19,7'si 1-10 yıl; % 18,9'u 31-40 yıl; % 5,4'ü 41 yıl ve üzeri cevabını vermiştir (Şekil 12).

Şekil 11: Katılımcıların eğitim durumu

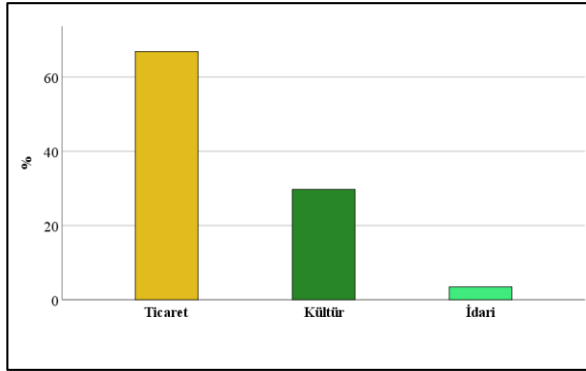

Şekil 12: Katılımcıların araştırma sahasında bulunma süreleri

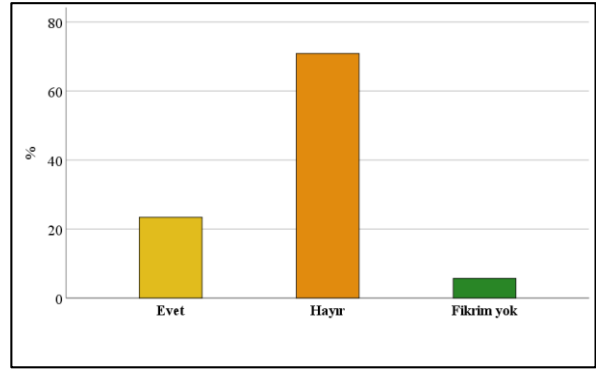

Katılımcılara Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde ön plana çıkan ekonomik fonksiyonun ne olduğu sorulmuştur? Katılımcılar, bölgedeki hâkim fonksiyon olarak ticaret ve kültüre işaret etmişlerdir (Şekil 13). Turizmin alandaki hâkimiyeti sorgulanmış, katılımcılara bu bölge dönüşümden sonra sadece turizm faaliyetlerinin yapıldığı bir mekân hâline mi geldi, sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya katılımcıların % 70,9'u hayır dönüşümün turizm faaliyetlerinde bir etkisi yoktur cevabı vermiş, % 23,4 evet; % 5,7 ise fikrim yok olarak soruyu yanıtlamıştır (Şekil 14). Başka bir ifade ile araştırma sahasındaki esnafın önemli bir kısmı bölgedeki kentsel dönüşüm uygulamalarının turizm faaliyetlerine etkisinin olmadığını düşünmektedir. Elbette bunda kentsel dönüşüm çalışmalarının devam ediyor olması etkili olabilir.

Şekil 13: Araştırma sahasında ekonomik fonksiyon

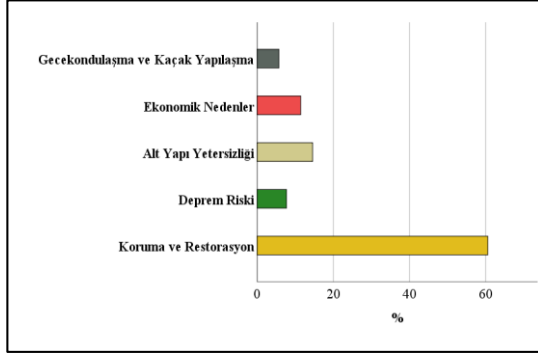
Şekil 14: Katılımcılara göre dönüşümden sonra sahada turizmin gelişme durumu

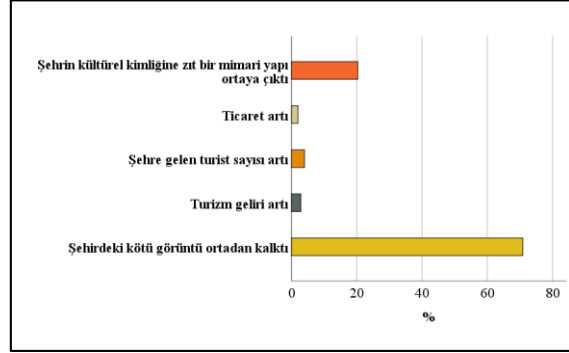
Ankete katılanlara Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde kentsel dönüşümüne neden ihtiyaç duyulmaktadır, sorusu yöneltilmiştir? Esnafın % 60,6'sı koruma ve restorasyon; % 14,6'sı alt yapı yetersizliği; % 11,4 ekonomik nedenler; % 7,7 deprem riski; % 5,7'si gecekondulaşma ve kaçak yapılaşma cevabını vermiştir (Şekil 15). Bölgede uygulanan koruma ve restorasyon faaliyetlerinin şehrin görüntüsüne ve ekonomik hayatına etkileri sorulmuş, katılımcılardan genelde olumlu tepkiler alınmıştır. Katılımcıların büyük bir bölümü tarihî ve kültürel unsurlar ile donatılmış olan bu alanda, kentsel dönüşüm faaliyetleri ile meydana gelen yıkımlar sonucunda şehrin güzelleştiği ve şehirdeki kötü görüntünün ortadan kalktığı görüşündedir. Yine bu koruma uygulamalarının olumlu etkileri olarak ticaret ve turizm gelirinin artması ve şehre

gelen turist sayısının artması belirtilirken olumsuz etki olarak şehrin kültürel kimliğine zıt bir mimari yapının ortaya çıkması gösterilmektedir (Şekil 16). Şehrin kültürel kimliğine zıt bir mimari yapının ortaya çıkması ile kastedilmek istenilen durumlardan biri, araştırma sahasının yaklaşık 800 m kuzeyinde konumlanan Doğanbey TOKİ Konut sahasıdır. Bu konut alanı kentin tarihî çekirdeğini oluşturan mimari unsurlarla zıtlık göstermektedir.

Şekil 15: Katılımcılara göre kentsel dönüşümün nedenleri

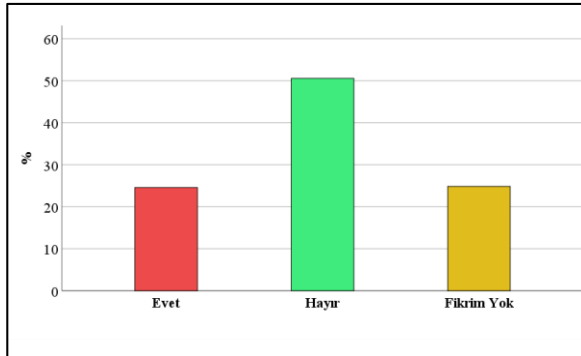

Şekil 16: Araştırma sahasındaki kentsel koruma faaliyetlerinin etkileri konusunda esnafların görüşleri

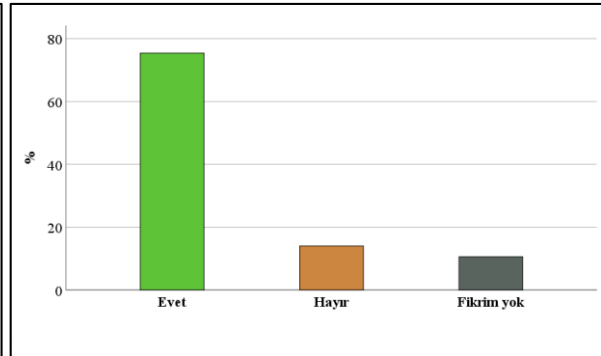

Katılımcılara kentsel dönüşüm sürecinde halkın katılımının sağlandığını düşünüyor musunuz, sorusu yöneltilmiştir? Esnafların % 50,6'sı hayır; % 24,9'u evet cevabını vermiştir (Şekil 17). Ankete katılanlara bölgede ticaret ve konut alanlarının değerinin arttığını ve rantlaşma olduğunu düşünüyor musunuz, sorusu sorulmuştur? Katılımcıların % 75,4'ü evet; % 14'ü hayır yanıtını vermiştir (Şekil 18).

Şekil 17: Dönüşüm sürecinde katılımcıların paydaş olma durumu

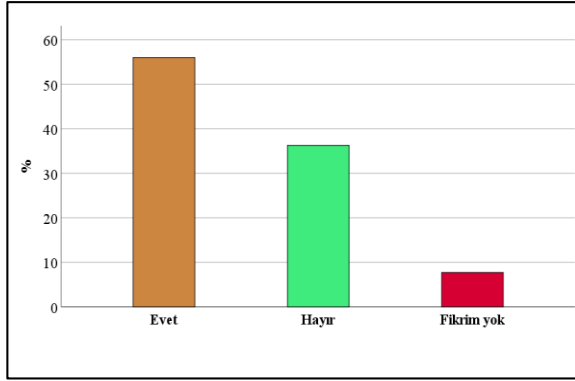

Şekil 18: Katılımcılara göre dönüşümde rantlaşma durumu

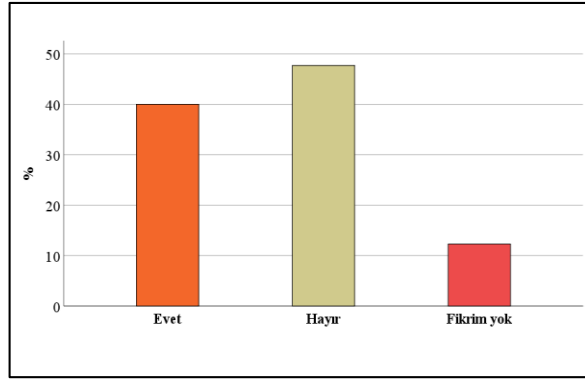

Tarihî koruma ve restorasyon çalışmalarının devam ettiği araştırma sahasında esnafa, Bursa'nın kendine özgü yöresel el sanatları, yeme-içme, tarihî ve kültürel değerleri bu alanda yaşatılmakta mıdır, sorusu sorulmuştur? Esnafın, % 56'sı evet; % 36,3'ü hayır; % 7,7'si fikrim yok cevabını vermiştir (Şekil 19). Katılımcılara, Tarihi Çarşısı ve Hanlar Bölgesi'nin dönüşümü ile birlikte bölgede iş alanlarının yeterli olduğunu ve istihdama katkı sağladığını düşünüyor musunuz, sorusu yöneltilmiştir? Katılımcıların % 47,7'si hayır; % 40'ı evet; % 12,3'ü fikrim yok yanıtını vermiştir (Şekil 20).

Şekil 19: Katılımcılara göre bölgede dönüşümle birlikte özgün değerlerin temsil edilme durumu

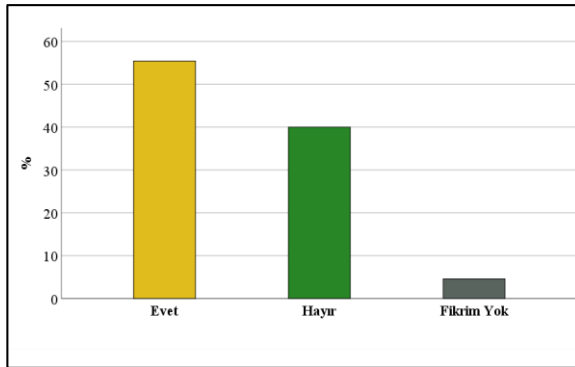

Şekil 20: Katılımcılara göre dönüşümün istihdama katkısı

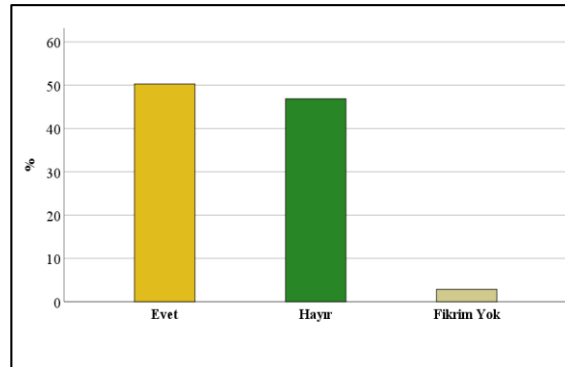

Katılımcılara dönüşümle birlikte tarihî değeri olan tescilli yapıların aslına uygun olarak korunacağını düşünüyor musunuz, sorusu sorulmuştur? Katılımcıların % 55,4'ü evet; % 40'ı hayır; % 4,6'sı fikrim yok cevabını vermiştir (Şekil 21). Katılımcılara bu bölgede uygulanan kentsel dönüşüm uygulamaları sonucunda sizce kent kimliği korunmakta mıdır, sorusu yönetilmiştir? Ankete katılanların % 50,3'ü evet; % 46,9'u hayır; % 2,8'u fikrim yok yanıtını vermiştir (Şekil 22).

Şekil 21: Katılımcılara göre dönüşümle birlikte tarihî yapıların aslına uygun korunma durumları

Şekil 22: Katılımcılara göre kentsel dönüşümünde kent kimliğinin korunma durumu

Katılımcılara açık uçlu soru olarak Tarihî Çarşısı ve Hanlar Bölgesi'nde kentsel dönüşüm uygulamalarının size göre olumlu ve olumsuz yanları nelerdir, sorusu yönetilmiştir? Esnafların bu soruya verdikleri cevaplar anahtar kelimelerle kodlanmış ve sıklık frekansı kullanılarak kelime bulutu diyagramı oluşturulmuştur. Buna göre katılımcıların olumlu gördükleri unsurlar, yıkımlar sonucunda tarihî dokunun ön plana çıkartılması, yapıların sağlamlanması, sosyal alanlarda artış, bölge mimarisinin korunması vb. gibi ifadelerdir (Şekil 23). Olumsuz olarak sıraladıkları ise rantlaşma, kira artışı, tarihî yapılarda deformasyon, kentsel dönüşüme rağmen çözülemeyen otopark yetersizliği, şantiye çalışmalarının uzun sürmesi, trafik sıkışıklığı, yaya yoğunluğu vb. gibi unsurlardır (Şekil 24).

Şekil 23: Katılımcıların kentsel dönüşüme olumlu bakışları

Şekil 24: Katılımcıların kentsel dönüşüme olumsuz bakışları

Sonuç ve Öneriler

Literatürde muhtelif disiplinler tarafından kültürel miras alanlarındaki kentsel dönüşüm uygulamalarını inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, tarihî miras alanlarında; kültürel kimliğin korunması, turizm potansiyelinin tam kapasite ile kullanılması, kamusal alanların yeniden düzenlenmesi, yerel ekonomi üzerindeki etkilerin artırılması, tarihî miras alanlarında kentsel estetik, yerel grupların katılımı vb. gibi konulara odaklanmaktadır (Perkin, 2010; Degen & Garica, 2012; Boussaa, 2015). Bu çalışma, kentsel dönüşümün kültürel miras alanlarındaki mekânsal etkilerini coğrafi bakış açısı ile ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırma, dönüşümün mekânsal etkilerini incelerken fonksiyonel durumu da göz önünde bulundurmıştır. Bunun yanı sıra araştırma sahasında demografik profil açısından ön plana çıkan esnaf ile anket uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Böylece kentsel dönüşümün paydaşlarından biri olan halkın, dönüşüm hakkındaki olumlu ve olumsuz bakış açıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bursa, 1326 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra dönemin hükümdarı Orhan Gazi tarafından kentte imar planlamaları gerçekleştirilmiştir. Orhan Gazi Hisar Bölgesi'nin yaklaşık 500 m güneydoğusuna Orhan Gazi Külliyesi'ni inşa ettirmiştir. Stewig (2004), Orhan Gazi ve sonrasında gelen altı hükümdarın Bursa'da bulunan külliye ekseninde kentin mekânsal gelişiminin ortaya çıktığını ve genişlediğini ifade eder. Orhan Gazi Külliyesi ve eklentisi konumunda olan hanlar, çarşılar ve camiler coğrafi açıdan günümüzde Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin merkezindeki unsurları oluşturmaktadır. Bu bölge, muhtelif disiplinlere mensup birçok araştırmacı tarafından kentin kalbi olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde kentsel yerleşme alanı olan bölge, fonksiyonel açıdan ticaret ve turizm faaliyetlerinin ön plana çıktığı bir sahadır. Geçmişten günümüze kozmopolit bir yapıya sahip bu saha, sık sık yangın ve depremlere maruz kalmıştır. Özellikle 1958 yılında meydana gelen yangın, Hanlar Bölgesi'nin kaderini etkileyen dönüm noktalarından biridir. Bu yangından sonra 1960 yılında Piccinato planı uygulanmaya konulmuştur (BBB Tarihi ve Kültürel Miras Şube Müdürlüğü, 2023). Bu planın amaçlarından biri, bölgedeki yangının etkilerini ortadan kaldırmaktır. Hanlar Bölgesi'ndeki tarihî yapıların birçoğu, özellikle bu plan dâhilinde gerçekleştirilen düzenlemeler ile canlandırılmıştır. Aslında 1958 yangını ile birlikte Ulucami'nin kuzey ve kuzeybatısında konumlanmış olan hanlar, önemli ölçüde zarar görmüştür. Hanlar Bölgesi, her ne kadar bu döneme kadar birtakım uygulamalar kapsamında değişim ve dönüşüm geçirse de modern manada kentsel dönüşüm uygulamalarının izleri 2000'li yıllardan sonraya rastlamaktadır. Yoğun olarak bina bazlı yenileme ve koruma faaliyetlerine maruz kalan sahada, 2020 yılında tarihî dokunun estetik görüntüsünü gölgeleyen ve mekânsal

sorun ihtiva eden yaklaşık 40 adet yapı, yıkılmaya başlanmıştır. Yıkılan alanlarda sosyal donatı unsurları ve meydanlar inşa edilerek tarihî dokunun görünürlüğü ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Binaların yıkılması yoluyla tarihî dokunun ön plana çıkartılması için yapılan bu faaliyetlerin bir kısmı, kentsel arındırma uygulamaları olarak görülebilir. Bölgede birçok kentsel dönüşüm stratejisi uygulanmaktadır. Uygulanan dönüşüm stratejisinin adı her ne olursa olsun tarihî çevreyi korumak ve ön plana çıkarmak başlıca amaçlardan biridir. Bunun yanı sıra 2014 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine giren bu sahayı, turizm ve ticaret faaliyetleri açısından etkin bir biçimde kullanmak da geçerli nedenlerden bir diğeri olabilir. Araştırma sahasında kentsel koruma ve restorasyon, kentsel dönüşüm uygulamaları devam etmektedir. Bu uygulamaların olumlu tarafları olduğu gibi olumsuz tarafları da vardır. Örneğin yeni otopark alanları inşa etmek, sosyal donatı unsurları ve meydanlar oluşturmak, bölgedeki mimari dokuyu korumak için çabalar göstermek olumlu taraflardan bazılarıyken; yüksek seviyede araç ve yaya yoğunluğu, kira artışları, otopark sorunu, şantiye çalışmalarının uzun sürmesi, alanın yüksek işlevli bir ticaret merkezi olmasına rağmen para çekim noktalarının yetersizliği, acil müdahale ekiplerinin kullanabileceği konforlu bir ulaşım ağının olmaması vb. gibi sorunlara çözüm üretememesi olumsuz yanları olarak sıralanabilir. Bölgenin yakın çevresinde tarihî yapılara zıt, mimari unsurların bulunması ve kültürel yapılar restore edilirken meydana gelen deformasyon da olumsuz durumlar olarak görülmektedir. Yetkililer bu alanda restorasyon çalışmalarını gerçekleştirirken hassas davranmaya çalışmaktadır. Fakat alanda hâkim yerli grup olan esnafın bu konuda bilinçlendirilmesi ve yaygın katılımı, bu hassasiyeti daha da arttırabilir. Tarihî Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nde gerçekleştirilen kentsel koruma faaliyetleri sadece sınırlı bir alana sıkıştırılmamalıdır. Bölgenin yakın çevresinde de bu hassasiyet gösterilmeli, alanın çevresi ile birlikte bir bütün oluşturduğu göz ardı edilmemelidir.

Bölgeye en yakın metro istasyonu Şehreküstü / Ulucami Hanlar Bölgesi Metro İstasyonu'dur. Bölgenin turistik noktalarından biri olan Ulucami ve ticaret merkezlerinden biri olan Kapalı Çarşı ve Bedesten bu metro istasyonuna yaklaşık 600 m uzaklıktadır. Bölgede yaya ve araç trafiğini azaltmak, Hanlar Bölgesi'nin merkezindeki Ulucami ve Kapalı Çarşı'ya erişimi kolaylaştırmak için, güvenli bisiklet yolları ve bisiklet park alanları inşa edilebilir. Buna bağlı olarak bisiklet paylaşım sistemleri ve kiralama istasyonları yaygınlaştırılabilir. Yetkili kurumlar bu bölgede araçlardan kaynaklı sorunların oluşmasını önlemek için tedbirler almaktadır. Fakat acil durumlar için bölgeye acil müdahale ekiplerinin erişimi gerek üst yapı gerekse alt yapıdan kaynaklı sorunlar nedeni ile güçtür. Bu yüzden böylesine dinamik bir nüfus sahasında sağlık kabinleri oluşturmak ve yaygınlaştırmak önemli olabilir. Öte yandan bölgede otopark alanları yoğunlukları dengeleyecek şekilde dağıtılmalı, akıllı park sistemleri yaygınlaştırılmalıdır. Toplu taşıma sistemleri teşvik edilmeli, özel araç girişleri sınırlandırılmalı veya zamana bağlanmalıdır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurul izni, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 29.09.2023 tarihinde gerçekleştirdiği 2023-08 sayılı oturumda alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Akkar, Z. M. (2006). Kentsel dönüşüm üzerine Batı'daki kavramlar, tanımlar, süreçler ve Türkiye. *Planlama*, 2(36), 29-38.

- Akyıldız, N. A. & Olğun, T. N. (2020). In the context of cultural heritage an investigation for conservation and sustainability of traditional architecture. *International Journal of Scientific Research and Innovative Technology*, 7(3), 1-16.
- Alp, Ç. S. & Tunçer, M. (2022). Bursa'da kentsel koruma faaliyetlerinde öncü paydaş ve aktörler (1983-2003). B. K. Yeşilbursa (Ed.), *Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan Kitabı* içinde (684-710. ss.), Sentez Yayınevi.
- Altaş, N. T. (2014). Kentsel dönüşümde kültürel miras değerlerinin korunması: Erzurum örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(32), 243-260.
- Altaş, N. T. (2015). Coğrafi çevre unsurlarıyla şehirleşme etkileşimi bakımından Erzurum şehri. *Pegem Akademi*.
- Bağbancı, K. Ö. (2007). *Bursa Hanlar Bölgesi değişim ve dönüşüm sürecinin incelenmesi ve bölgenin korunması üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Batkan, Ö. (1996). Bursa kentsel gelişim ve planlama süreci. E. Yenal (Ed.), *Bir Masaldı Bursa Kitabı* içinde (247-259. ss.), Yapı Kredi Yayınları.
- BBB Alan Başkanlığı Bursa Hanlar Bölgesi & Sultan Külliyesi ve Cumalıkızık Yönetim Planı 2021-2026 (2023, Haziran 6). <https://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/unesco/yonetim-planı/>
- Bilenser, E. (2014). *Prusia'dan Bursa'ya 8500 yıldır üreten kent*. Yapı Kredi Yayınları.
- Boussaa, D. (2015). Urban regeneration, sustainability and urban heritage: A case study of Souk Waqif, Doha. *Journal of Urban Regeneration & Renewal*, 8(4), 389-400.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi (BBB) Kentsel Dönüşüm Şube Müdürlüğü, 2021.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi (BBB) Tarihî ve Kültürel Miras Şube Müdürlüğü, 2023.
- Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023 (2023, Temmuz 10). <https://bursa.ktb.gov.tr/TR-109565/dunya-miras-listesinde-bursa.html>
- Bursa Mekânsal Planlama ve Strateji Ofisi, 2023 (2023, Temmuz 20). <https://meps.bursa.bel.tr/>
- Caballero, G. V. & Roders, P. A. (2014). Understanding trends on urban heritage research in Asia. *Association Européenne d'Histoire Urbaine 12ème Conférence Internationale d'Histoire Urbaine* içinde (1-13. ss.).
- Collins, W. J. & Shester, K. L. (2013). Slum clearance and urban renewal in the United States. *American Economic Journal: Applied Economics*, 5(1), 239-273.
- Degen, M. & García, M. (2012). The transformation of the 'Barcelona model': an analysis of culture, urban regeneration and governance. *International journal of urban and regional research*, 36(5), 1022-1038.
- Demirsoy, S. M. (2006). *Kentsel dönüşüm projelerinin kent kimliği üzerindeki etkisi (Lübnan-Beyrut-Solidere kentsel dönüşüm projesi örnek alan incelemesi)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Doğan, M. (2018). Türkiye'de kentsel dönüşüm ve sosyo-ekonomik yapı üzerindeki etkileri. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, (18), 1-8.
- Dostoğlu, N. (2021). Unesco dünya mirası Bursa. M. Eriş (Ed.), *81 İlde Kültür ve Şehir Bursa Kitabı* içinde (588-598. ss.), Bursa Valiliği Neşriyatı.

- Garci, A. G. (2011). The value of a geographical perspective on the analysis of urban public spaces, *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, (55), 439-442.
- Gedik, S. G. (2015). *Tarihi çevrelerin sürdürülebilir yeniden canlandırılmasında kullanıcı görüşlerinin değerlendirilmesi: Bursa, Hanlar Bölgesi örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kahraman, A. S. & Dağlı, Y. (2013). *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1-6. Kitaplar*. M. S. Koz (Ed.), Yapı Kredi Yayınları.
- Kiper, P. H. (2004). *Küreselleşme sürecinde kentlerin tarihsel-kültürel değerlerinin korunması-Türkiye Bodrum örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurtar, C. & Somuncu, M. (2013). Kentsel kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği: Ankara Hamamönü örneği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 35-47.
- Karadağ, A. & Mirioğlu, G. (2011). Türkiye’de kentsel dönüşüm politikaları ve uygulamaları üzerine coğrafi değerlendirmeler: İzmir örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 20(2), 41-57.
- Oban, R. (2006). *İzmir’deki eski kentsel dokunun korunması ve turizm açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Orhan, F., Zaman, S., Çavuş, A. (2019). Artvin ilindeki geleneksel kırsal mesken mimarisine bir örnek: Ahşap yığma evler. B. Gönençgil, T. A. Ertek, İ. Akova, E. Elbaşı (Ed.), *1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (420-430. ss.), İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özgüç, N. (1988). Şehirsiz koruma ve coğrafya. *Coğrafya Dergisi*, (3), 61-122.
- Pamukcu, A. (2021). *Bursa Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi folkloru*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Perkin, C. (2010). Beyond the rhetoric: Negotiating the politics and realising the potential of community-driven heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 16(1), 107-122.
- Roberts, P. (2017). The evolution, definition and purpose of urban regeneration. P. Roberts, H. Skykes (Ed.), *Urban Regeneration Kitabı* içinde (9-36. ss.), SAGE Publications Ltd.
- Smith, L. (2004). *Archeological theory and the politics of cultural heritage*. Routledge.
- Steinberg, F. (1996). Conservation and rehabilitation of urban heritage in developing countries. *Habitat International*, 8(3), 463-475.
- Steinberg, C. (2001). Culture and Sustainable Tourism. F. Matarasso (Ed.), *Recognising Culture: A Series of Briefing Papers on Culture and Development Kitabı* içinde (39-44. ss.), Comedia, The Department of Canadian Heritage, UNESCO, World Bank.
- Stewig, R. (2004). *Proposal for including Bursa, the cradle city of the Ottoman Empire, in the UNESCO world heritage inventory*. Kiel Institute of Geography.
- Şahinalp, M. S. & Günel, V. (2012). Osmanlı şehircilik kültüründe çarşı sisteminin lokasyon ve çarşı içi kademelenme yönünden mekânsal analizi. *Milli Folklor*, 24(94), 149-168.
- Tankut, G. (1973). Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı. *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildirileri* içinde (773-779. ss.), Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TMMOB Şehir Plancıları Odası (2014). Hanlar Bölgesi görüşlerimiz: Bursa merkez Reyhan-Kayhan Hanlar Bölgesi raporu.

TÜİK, 2023 (2024, Şubat 13). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi.

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>

Van Oers, R. (2010). Managing cities and the historic urban landscape initiative - an introduction. R. Van Oers, S. Haraguchi (Ed.), *Managing Historic Cities Kitabı* içinde (7-17. ss.), UNESCO World Heritage Centre.

Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2014). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

Yenen, Z. (1987). *Vakıf kurumu- imaret sistemi bağlamında Osmanlı Dönemi Türk kentlerinin kuruluş ve gelişim ilkeleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yiğit, A. (2021). Bursa'nın beşeri ve ekonomik coğrafyası. M. Eriş (Ed.), *81 İlde Kültür ve Şehir Bursa Kitabı* içinde (211-237. ss.), Bursa Valiliği Neşriyatı.

Zaman, S. & Duman, S. (2022). Kentsel dönüşüm alanında yayımlanmış coğrafya literatürü üzerine bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(43), 1177-1233.

EXTENDED SUMMARY

Historical environments, which emerged with the cities having a historical and cultural identity, are known as regions with the identity of an open-air museum. The Historic Bazaar and Inns District, located in what is called the historical core of the city of Bursa, constitutes the research area of this study. This study aims to reveal the spatial change that has occurred with urban transformation practices in the Historic Bazaar and Inns District. Has there been a spatial change in the Historic Bazaar and Inns District from past to present? If there is a change, what are the traces of this change? Is the urban identity preserved with the urban transformation practices occurring in the research area? answers were sought and the traces of spatial change in the research area, which has the identity of a unique open-air museum with its surroundings, were questioned.

In this study, mixed research method was used. In the research area, firstly, in order to analyse the place, the elements with a prominent historical identity were identified, and the change and transformation that these elements have undergone from the past to the present were tried to be revealed. In this context, the research was tried to be shaped by qualitative research elements such as printed sources, field observations, photography, participant observation and archive scanning. The current conditions of the streets and spaces in the research area were photographed and compared with the past. The first physical step regarding the urban transformation process in the region was taken in 2020 and approximately 40 buildings were demolished. The movements to build squares instead of these buildings and to emphasise the visibility of historical elements have thus begun. This developing process was tried to be reflected in the research by analysing satellite images and land use maps. Interpretations were made about spatial change by using geographical expression techniques. Survey applications were carried out with the tradesmen in the research area, and the perceptions of the local people about urban transformation in this area, whose historical and cultural value stands out, were tried to be included in the research.

This area is mostly occupied by commercial areas. There are approximately 4000 shops in the study area. Considering approximately 4000 shops in the research area, the number of questionnaires to be applied is 346. It was foreseen that there might be data losses and the questionnaires were applied to 350 people in order to increase reliability. The first three questions in the questionnaire form are aimed at measuring the demographic characteristics of the respondents. These questions are related to the age range, gender and educational status of the respondents. There are 12 questions in the form except demographic questions. Eleven of these 12 questions were closed-ended questions and the remaining one question was asked to the participants as an open-ended question. These questions are discussed in the findings section. The questionnaires were administered through face-to-face interviews in September, October and November 2023.

MUDANYA HALİL AĞA (ESKİ) CAMİSİ VE HAZİRESİNDEKİ MEZAR TAŞLARI

 Alper ATICI*

ÖZET

Cami, türbe ve medrese gibi yapıların hazirelerinde bulunan mezar taşları, yapıların tarihlendirilmesi ve banisinin tespit edilmesi gibi veriler sunmasının yanı sıra, yapıların bulunduğu yerleşim yerlerinde yaşamış insanların saptanmasında da önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda, daha önce herhangi bir çalışmaya konu olmayan Bursa Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Halk arasında Eski Cami olarak da bilinen Halil Ağa (Eski) Camisi, plan, düzenleme ve süsleme bakımından mütevazı bir mahalle camisidir. İlk inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen yapı, taçkapısının üzerindeki onarım kitabesine göre, Kethüda Halil Ağa tarafından 1643-44 tarihinde onarılmıştır. Yapının ilk inşa tarihi ve banisi vakıf kayıtları, arşiv belgeleri ve yapının haziresindeki mezar taşı sayesinde tespit edilmiştir. Caminin haziresinde sekiz mezar yer almaktadır. Hazirede, caminin banisine ait mezar taşının yanı sıra ulema-ı kuzattan yüksek rütbeli kadı, müderris, molla gibi kentte görev yapmış kişilerle onların yakınlarına ait mezar taşları da yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mudanya, Halil Ağa (Eski) Cami, hazire, mezar taşı, bezeme

Tombstones in Mudanya Halil Ağa (Old) Mosque and Its Hazire

ABSTRACT

The gravestones in the hazires of buildings such as mosques, tombs and madrasahs have an important place in determining the people who lived in the settlements where the buildings are located, as well as providing data such as dating the buildings and identifying the owner. In this context, the gravestones in the Bursa Mudanya Halil Ağa (Old) Mosque and its treasury, which have not been the subject of any previous study, have been examined in detail. Halil Ağa (Eski) Mosque, also known as The Old Mosque among the people, is a modest neighborhood mosque in terms of plan, arrangement and ornamentation. The building, whose first construction date is not known for certain, was repaired by Kethüda Halil Ağa in 1643-44 according to the repair inscription on the crown gate. The first construction date and the owner of the building were identified through foundation records, archival documents and the gravestone in the building's treasury. There are eight graves in the treasury of the mosque. In addition to the tombstone belonging to the founder of the mosque, there are also tombstones belonging to people who served in the city such as high-ranking qadis, muderris, mullahs from the ulema-ı kuzattan and their relatives.

Key Words: Mudanya, Halil Ağa (Old) Mosque, hazire, tombstone, decoration

* Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Samsun / TÜRKİYE, alper.atici@omu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Atıcı, A. (2024). Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 675-705.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1436249>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 13 Şubat / February 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 17 Mart / March 2024

Giriş

Mudanya, Marmara Denizi'nin güney kıyısında doğu-batı doğrultusunda uzanan bir konumda yer almaktadır. Osmanlılar zamanında henüz Bursa fethedilmeden önce, 1321 yılında Mudanya fethedilmiştir (Oğuzoğlu, 2007: 21). 1500'lü yılların sonuna kadar Kite kazasına bağlı olan Mudanya, 1530 tarihindeki muhasebe defteri kayıtlarına göre on üç mahalle, iki yüz elli üç hane ve otuz beş bekâr nüfusuna sahiptir (Yalman, 2013: 65). Evliya Çelebi'nin İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Anadolu'daki ilk durak yeri Mudanya olmuştur. Evliya Çelebi, Mudanya'nın Anadolu eyaletlerinden Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı bir kaza olduğundan ve kentte üç cami, yedi mescid, üç han, bir hamam, iki sıbyan mektebi ve iki yüz kadar dükkânın varlığından söz etmektedir (Yalman, 2013: 67). Evliya Çelebi'nin söz ettiği camilerden birisi olan Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları bu çalışmada tanıtılıp değerlendirilecektir.

Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları hakkında herhangi bir bilimsel yayın bulunmamaktadır. Çalışmada söz konusu cami ve haziresindeki mezar taşları, Sanat Tarihi disipliniyle incelenerek literatüre kazandırılmaya çalışılmıştır. Çalışma; yapının inşa ve onarım tarihleriyle ilgili kitabe ve kaynakların verildiği "yapının tarihçesi", yapının geçirdiği onarımlar hakkında bilgi verilen "yapının geçirdiği onarımlar", yapının plan tanıtımı ve tasvirinin yapıldığı "mimari özellikleri", bezemelerin tanıtıldığı "süsleme", inşa malzemesi ve tekniği hakkında bilgi verilen "malzeme ve teknik", haziredeki mezar taşlarının tanıtıldığı "haziredeki mezar taşları" ve cami ile mezar taşlarının mimari, biçim, süsleme, malzeme ve teknik özelliklerinin değerlendirildiği "değerlendirme" ve "sonuç" bölümlerinden oluşmaktadır.

1. Halil Ağa (Eski) Camisi

Mudanya ilçe merkezinde, Camiatik Mahallesi'nde, 3. Cami Sokak ile Mustafa Kemal Paşa Caddesi'nin kesiştiği köşede yer alan cami, tapunun 1162 ada, 2 parseline kayıtlıdır (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgu Uygulaması, 2024). Yapı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı tarafından 1976 yılında tescil edilmiştir (T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı, 12.11.1976 gün ve 225 sayılı karar). Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan cami, günümüzde ibadete açıktır. Caminin kuzeyinde bahçe duvarıyla çevrelenmiş bir avlusu, batısında haziresi bulunmaktadır. Avlunun doğusunda çeşme, kuzeybatısında meşruta ve tarihî bir çınar ağacı yer almaktadır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi

1.1. Yapının Tarihçesi

Halk arasında “Eski Cami/Cami-i Atik” olarak da bilinen yapının inşa tarihi ve banisi hakkında bilgi veren kitabesi bulunmamaktadır. Taçkapısının yukarısında bulunan onarım kitabesinde, caminin Kethüda Halil Ağa tarafından H 1053 / M 1643-44 yılında onarıldığı yazmaktadır (Ötügen vd., 1986: 166; Yalman, 2013: 166).

Yapının inşa tarihi ve banisi hakkında tespitler arşiv, vakıf kayıtları ve haziredeki mezar taşının değerlendirilmesiyle elde edilmiştir.

Hazirede tespit edilen en erken tarihli mezar taşı, H 947 / M 1540-1541 tarihli Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli’ye ait mezar taşıdır (katalog 2.1). Yalnızca haziredeki mezar taşından yola çıkarak yapıyı tarihlendirmek ve banisini tespit etmek mümkün görünmemektedir.

Caminin inşa tarihiyle ilişkilendirebilecek en erken tarihli veri, 16. yüzyıl sonlarında Hüdavendigâr livası vakıf kayıtlarında yer almaktadır. Vakıf kaydı Mudanya’da Hoca Ali Camisi’ne ait vakıf gelirlerinin miktarı ve dağılımıyla ilgili bilgiler içermektedir (Erünsal,

2018: 102). H 1111 / M 1699 tarihli arşiv belgesinde ise “Mudanya’da bulunan Hoca Ali Zabeli-i Mısri Camisi’nin vakfına ait Mudanya Naibi Şeyh Mehmed’in yazdığı bir arz” bulunmaktadır (BOA, İ. EV. Dosya no: 642, Gömlek no: 32358). Vakıf kaydındaki “Hoca Ali Cami” ile arşiv belgesinde adı geçen “Hoca Ali Zabeli-i Mısri Cami” aynı yapılar olmalıdır. Her iki belgeye göre 16. yüzyıl sonundan itibaren Mudanya’da Hoca Ali Camisi’nin olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Hoca Ali Camisi’nin nerede bulunduğu hakkında belgelerde detaylı bir veri bulunmamaktadır. Hazirede incelenen mezar taşları arasında en erken tarihli olan Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli belgelerde ismi geçen Hoca Ali ile aynı kişi olmalıdır. Dolayısıyla caminin haziresindeki mezar taşında bulunan H 947 / M 1540-1541 tarihini “*terminus ante quem*” kabul ederek yapıyı 16. yüzyılın ilk yarısı içerisine tarihlendirmemiz uygun olacaktır. Ayrıca mezar taşında geçen Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli’yi de caminin banisi olarak kabul etmek gerekir. Caminin banisi olduğunu düşündüğümüz Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli’nin kimliği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Fakat mezar taşında ve arşiv belgesinde geçen “Ez-Z’abâli” ifadesi, Cezayir’de bir bölgeye verilen isim olan “Al-Zâb” olmalıdır (Yver, 1986: 446-447). Mezar taşındaki ismin sonundaki “Ez-Z’abâli” ifadesi ile Ali bin Muhammed’in “Al-Zâb”lı olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

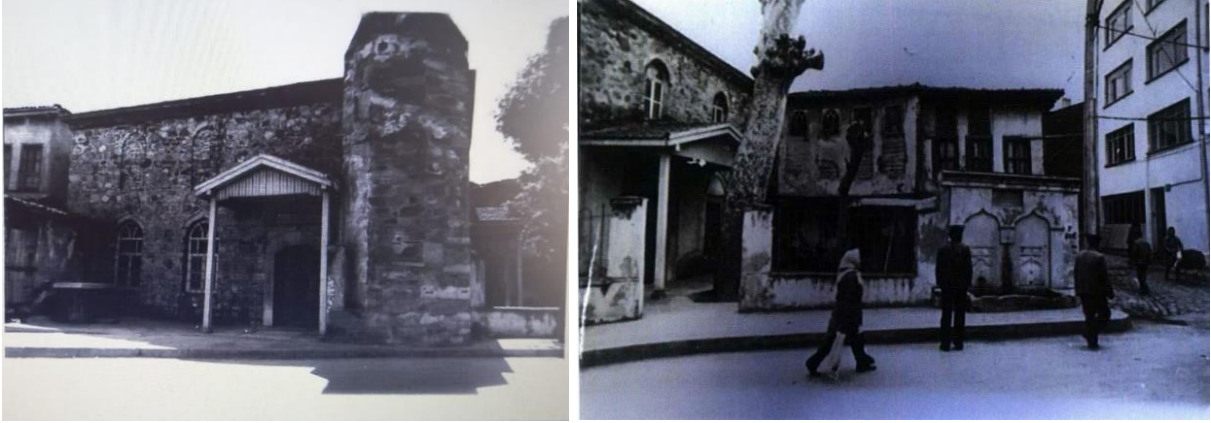
1.2. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Cami, farklı zamanlarda geçirdiği onarımlar neticesinde günümüze gelmiştir. Yapı hakkında tespit edilen ilk onarım Kethüda Halil Ağa tarafından H 1053 / M 1643-44 yılında yaptırılmıştır. Bu onarım sırasında ne tür işlemlerin gerçekleştirildiği tam olarak tespit edilemese de kitabedeki “*etti ihya*” ifadesinden, yapının kapsamlı bir onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Yapı daha sonra 1972, 1997, 1983 ve 2003 yıllarında çeşitli onarımlar görmüştür. 1983 yılında geçirdiği onarımda caminin harim mekânındaki kalemî süslemeleri yenilenmiştir (Yalman, 2013: 168). Bu tarihteki onarımda yapının duvarlarındaki kalemî süslemeler kaldırılmıştır (Fotoğraf 2-3).

Fotoğraf 2-3: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi harim mekânı restorasyon öncesi (BKVKBK’dan)

Caminin batı ve kuzeyindeki kapı açıklıklarının önlerinde, ahşap direklerle taşınan kırma çatılı sundurmaların bulunduğu, 1977 yılına ait fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Fakat tarihini tespit edemediğimiz bir dönemde bu sundurmalar kaldırılmıştır (Fotoğraf 4-5). Yapı son olarak 2017 yılında bir onarım geçirmiş ve günümüzdeki görünümünü almıştır.

Fotoğraf 4-5: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi doğu ve kuzey cephesi 1977 (BKVKBK'dan)

1.3. Mimari Özellikleri

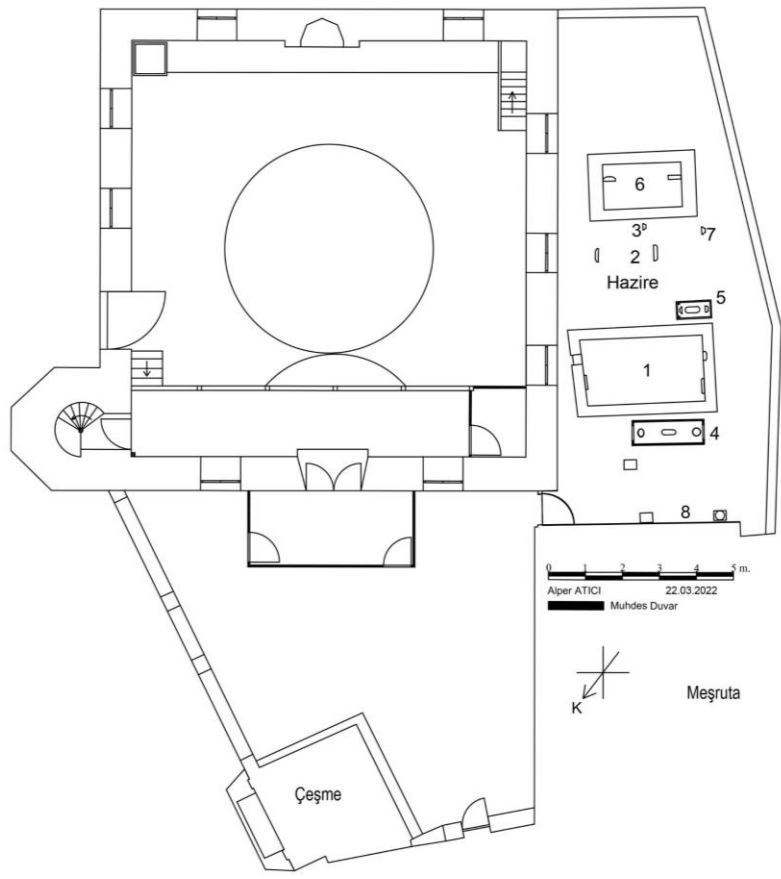
Cami güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır (Çizim 1). Caminin kuzeydoğu köşesindeki çokgen kaideli minare tek şerefelidir (Fotoğraf 6-7). Doğu cephede minarenin bitişiğinde basık kemerli bir kapı açıklığı vardır. Yapının doğu, güney ve batı cephelerinde, altta ve üstte ikişer pencere yer alır. Kuzey cephe aksının ortasında kapı, kapının üstünde bir, doğusunda ve batısında altlı üstlü ikişer pencere bulunmaktadır. Son cemaat yeri bulunmayan caminin harimine geçiş sağlayan kapısının önüne tarihi tespit edilemeyen bir dönemde camekânlı bir bölüm eklenmiştir (Fotoğraf 8-9).

Fotoğraf 6-7: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi doğu cephesi ve minaresi

Fotoğraf 8-9: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi güney ve kuzey cephesi

Çizim 1: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi vaziyet planı

Harime kuzey ve doğu duvarlarda bulunan basık kemerli kapı açıklıklarıyla geçilmektedir. Doğu duvardaki kapı açıklığından günümüzde kadınlar mahfiline geçiş sağlamaktadır. Harim, 13,80x11,60 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Harimin kible duvarının doğusunda ahşap vaaz kürsüsü, ortasında çokgen planlı mihrap ve doğusunda ahşap minber bulunmaktadır (Fotoğraf 10-11).

Fotoğraf 10-11: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi Harim mekânı kuzeybatı, güney duvarları

Harimin kuzeybatısında yer alan mahfil katına geçiş doğu duvarına bitişik ahşap merdivenle sağlanmaktadır. Harimin doğu, güney ve batı duvarlarında, altta ve üstte ikişer pencere açıklığı yer alır. Kuzey duvarda diğerlerinden farklı olarak üstte üç pencere bulunmaktadır. Duvarlardaki pencerelerden alttakiler dikdörtgen çerçeveli, üsttekiler yarım daire kemerlidir.

Harim içten düz ahşap tavanlı ortasında ahşap bağdadi kubbeye yer verilmiştir. Harim mekânı üzeri kurşun kaplı, dıştan dört yönden pahlı ahşap kırma çatıyla kapatılmıştır.

1.4. Süsleme

Caminin kapısında, mihrabında, minberinde, vaaz kürsüsünde ve tavanında bitkisel, geometrik, nesneli ve mimari tasvirli süslemeler bulunmaktadır.

Kuzey duvardaki kapının kemer üzengilerinde ve kilit taşında gülbezekler, sövelerinde selvi ağacı motifleri vardır. Kapının kemer köşeliklerinde, stilize kıvrım dal ve rumilerden oluşturulmuş bitkisel süslemeler yer alır (Fotoğraf 12-13).

Fotoğraf 12-13: Selvi ağacı, kıvrımdal, rumi ve gülbezek motifleri

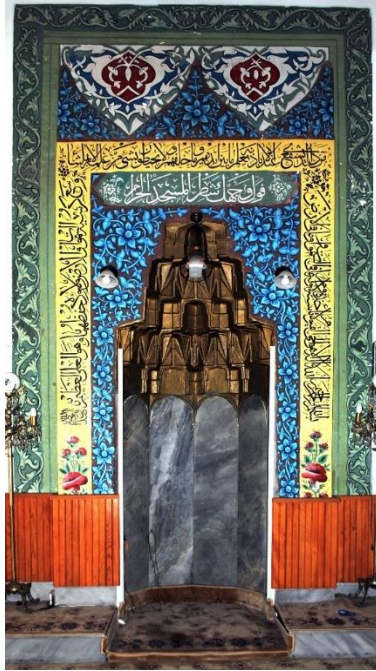
Kible duvarının ortasındaki mihrabın kenar bordürlerinde, alınlık ve köşelik bölümlerinde rumi ve çiçeklerden oluşturulmuş kalemişi bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Mihrap çerçevesini ters “U” şeklinde çevreleyen bordürde Âyete’l-kürsî, alınlık bölümünde ise Bakara Sûresi 149. ayeti yazılıdır (Fotoğraf 14).

Kible duvarının batısındaki ahşap minberin aynalık, korkuluk ve köşk korkuluğu bölümlerinde yıldız geçmelerinden oluşturulmuş geometrik süsleme bulunmaktadır. Minberin kapı sövesiyle aynalık kirişinin kesiştiği köşede yarım palmetler yer alır. Minber kapısının tepeliği palmet ve rumilerle oluşturulmuş bitkisel süslemelidir (Fotoğraf 15).

Kible duvarının doğusundaki ahşap vaaz kürsüsünün korkuluklarında çıtalarla oluşturulmuş kare ve dikdörtgen formlu geometrik süslemeler bulunmaktadır.

Harimin bağdadi kubbeli ahşap tavanlı örtüsünün kenarları çıtalarla oluşturulmuş silmelerle çevrelenmiştir. Tavanın mihrap önü kısmında altıgen formlu tavan göbeği yer alır. Tavan göbeğinin ortasında on iki kollu yıldız motifi ve etrafında çıtalarla oluşturulmuş geometrik geçmeler bulunmaktadır. Kubbenin kenarlarında iki kenarı dik açılı, bir kenarı içbükey kavisli kartuşlar üçgen formludur. Kartuşların içerisinde merkezinde altı kollu yıldızlar bulunan mührü Süleyman motifleri yer almaktadır. Mührü Süleyman (Pala, 2020: 523-525) motiflerinin iki yanında içbükey dörtgen formundaki geometrik süslemeler vardır (Fotoğraf 16).

Ahşap tavanın ortasındaki kubbe yüzeyinde; ortada yıldız motifi, yıldız motifinin etrafında asma ağacı motifi yer alır. Kubbe yüzeyi silmelerle dört bölüme ayrılmıştır. Kubbe yüzeyindeki bölümlerin tamamında, üstte perde motifleri, perde motiflerinin ortasından aşağıya sarkıtılmış zincirler, zincirlerin uçlarına asılı kandiller ve kandillerin altından aşağıya sarkan zincirlere bağlı, yapraklarla oluşturulmuş çelenkler ve çelenklerin altında “S” kıvrımlı bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Kubbe yüzeyindeki bu bölümlerden kible yönünde, “Maşallah”, batıda “Ya Allah”, doğuda “Ya hafız” lafzı bulunurken kuzeyde iki minareli cami tasvirine yer verilmiştir. Kubbe etekleri silme ve dış sırası motifleriyle oluşturulmuştur.

Fotoğraf 14-15: Mihrap ve minber

Fotoğraf 16: Harimin bağdadi kubbeli ahşap tavanı

1.5. Malzeme ve Teknik

Yapının duvarları ve minarenin kaidesi, moloz taş ve tuğla ile minarenin pabuç kısmından itibaren üst bölümü ise tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Caminin tavanında,

minberinde, mahfilinde ahşap, çatısında kaplama olarak kurşun kullanılmıştır. Caminin duvarları moloz taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı yığma duvar şeklinde inşa edilmiştir. Harim mekânında kubbe yüzeyinde, duvar yüzeylerindeki madalyonlarda ve mihrapta kalemişi tekniğiyle oluşturulmuş süslemeler bulunmaktadır. Minber ve vaaz kürsüsünde kafes ve ajur tekniğinde bezemelere yer verilmiştir.

2. Haziredeki Mezar Taşları

Caminin batısındaki hazirenin etrafı bahçe duvarıyla çevrelenmiştir. Hazirenin kapısı cami ile meşruta arasındadır. Hazire alanında yedisi kitabeli, biri kitabesiz toplam sekiz mezar taşı bulunmaktadır (Fotoğraf 17, Çizim 2).

Fotoğraf 17, Çizim 2: Mudanya Halil Ağa (Eski) Camisi Haziresi ve vaziyet planı

2.1. Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli'ye ait mezar

Mezar, Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli'ye aittir. Toprak mezarın etrafı betonarme duvarla çevrelenerek çerçevesiz mezar şeklinde düzenlenmiştir. Mezarın baş ve ayak taşları çerçevenin iç tarafına bitişik yerleştirilmiştir (Fotoğraf 18, Çizim 3).

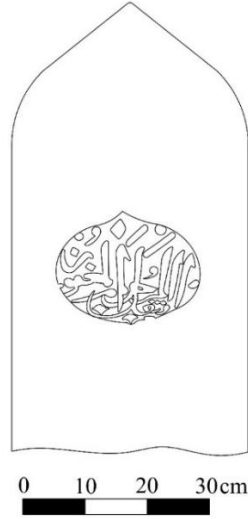

Fotoğraf 18, Çizim 3: Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli'nin mezarı ve planı

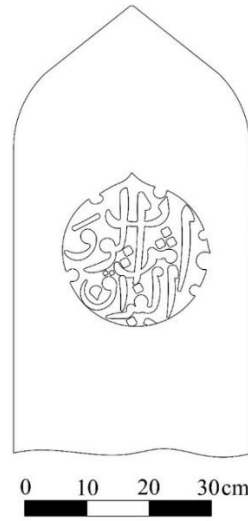
Mezarın baş ve ayak ucu şahidesi, 0,82 m boyunda, 0,40 m eninde ve 0,07 m kalınlığında olup sivri kemerlidir. Mermer baş ve ayak ucu taşlarının ön ve arka yüzlerinde

kitabe yer alır. Mezar kitabesine göre H 947 / M 1540-1541 tarihlidir. Mezar taşının gövde yatay kesiti 3-a plan tipindedir¹.

Başucu şahidesinin ön ve arka yüzeylerinde birbirlerine benzer elips formlu kartuşlar bulunmaktadır. Kartuşların yüzeyine, istifli sülüs² hatlı yazıyla iki satır hâlinde kitabe hakkedilmiştir³. Başucu taşının ön yüzündeki kitabede; “*İntekale⁴ El Merhum ve 'l Mağfurun*”, arka yüzündeki kitabede; “*Eşref'ül Firak El-Mevt⁵*” yazılıdır (Fotoğraf 19-20, Çizim 4-5).

Fotoğraf 19, Çizim 4: Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli'nin baş taşının ön yüzeyi ve cephe çizimi

Fotoğraf 20, Çizim 5: Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli'nin baş taşının arka yüzeyi ve cephe çizimi

¹ Şahidelerin gövde yatay kesitlerinin tiplerinin belirlenmesinde Halit ve Özlem Çal tarafından gerçekleştirilen çalışma dikkate alınmıştır. Detaylı bilgi için bk. Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60.

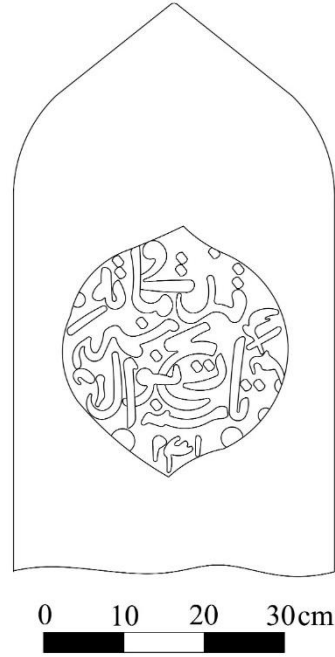
² Hat sanatında uygun yazı çeşitlerinin en güzel terkip haline getirmesine istif adı verilmektedir. Hat sanatında sülüs ve celi sülüs yazı çeşitleri istifli yazı terkiplerine en uygun olanlardır. İstifli sülüs hatlı yazı, harf ve harf grupları birbirlerinin üstüne bindirilerek terkip edilmektedir. (Derman, 2001: 330).

³ Kitabelerinde okunmasında yardım eden Prof. Dr. Yasemin Beyazıt, Doç. Dr. Kemal Özkurt ve Veysel Esen'e teşekkür ederim.

⁴ Bir yerden başka bir yere göç etmek anlamındaki kelime burada ahirete göçme anlamında kullanılmıştır. (Devellioğlu, 2013: 529).

⁵ Kitabedeki “*Eşref'ül Firak El-Mevt*” ibaresiyle “ölümün en güzel ayrılık” olduğu ifade edilmektedir.

Ayak ucu şahidesinin ön ve arka yüzlerine benzer şekildeki kartuşlara kitabe işlenmiştir. Kitabe istifli sülüs hatlı yazıyla kabartma olarak hakkedilmiştir. Ayak ucu taşının ön yüzeyinde; “Kad Mie Semaniye Kîle Fi Tarihiha Şehri Şevval Sene 947”, arka yüzünde: “Havace / Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli⁶” yazılıdır (Fotoğraf 21-22, Çizim 6-7).

Fotoğraf 21, Çizim 6: Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli’nin ayak taşının ön yüzeyi ve cephe çizimi

Fotoğraf 22, Çizim 7: Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z’abâli’nin ayak taşının arka yüzeyi çizimi

⁶ Al-Zâb, Cezayir’de bulunan ve 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren bölgeye verilen isimdir (Yver, 1986: 446-447). Ali bin Muhammed’in buralı olmasından dolayı kitabe Ez-Zabeli olarak bitirilmiş olmalıdır.

2.2. Safiye Hanım'a ait mezar

Mezar, Rumeli kuzâtından⁷ Mudanya naibi İbrahim Efendi'nin halilesi Hacı Salih Efendi'nin kerimesi Safiye Hanım'a aittir. Mezarın 1,39 m boyunda, 0,10 m kalınlığında ve eni altta 0,24 m'den başlayıp üstte 0,42 m'ye kadar genişleyen başucu taşı üçgen tepeliklidir. Şahide kitabesine göre H 1213 Recep Fi 9 / M 17 Aralık 1798 tarihlidir. Mermer mezar taşının gövde yatay kesiti 3-d plan tipindedir (Fotoğraf 23, Çizim 8).

Baş taşının kitabelik bölümü enlemesine dikdörtgen çerçeveli olup sekiz kartuştan meydana getirilmiştir. Kitabe kartuşlarından ilkinin üzeri sivri kemerli olup, son kartuş ise şamdan motifi şeklindedir. Kitabe metni, kartuşların yüzeylerine Ta'lik⁸ hatlı yazıyla, kabartma tekniğinde hakkedilmiştir.

Hüve'l Hayyü'l Bâki

Rumeli Kuzâtından İslambuli

Mudanya Naibi İbrahim Efendi'nin

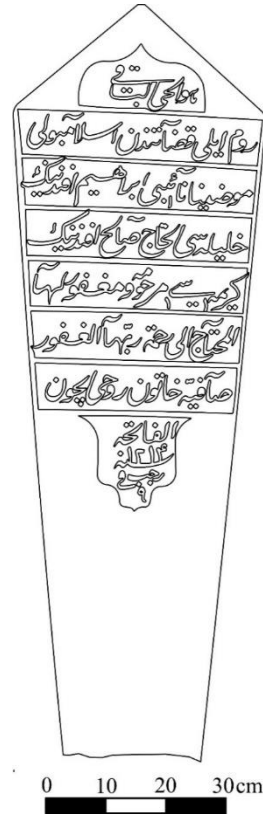
Halilesi El Hac Salih Efendi'nin

Kerimesi Merhume ve Mağfurun Lehâ

El Muhtaç ile Rahmeti Rabbiha El Mağfur

Safiye Hatun Rûhîçûn

El-Fâtîha Sene 1213 Recep Fi 9

Fotoğraf 23, Çizim 8: Safiye Hanımın mezarının başucu taşı ve cephe çizimi

⁷ Kuzat, Şeriat namına hükmeden hâkimler, kadınlar için kullanılan bir kelimedir. (Devellioğlu, 2013: 636).

⁸ Talik yazı, İran'da Tevkî' ve Rikâ' yazılarından geliştirilmiş ve 16. yüzyılda ortaya çıkmış bir yazı çeşididir. (Derman, 2010: 507-508).

2.3. Es-Seyit Mehmed Necmeddin Molla'ya ait mezar

Şahide, 0,57 m boyunda, 0,17 m eninde ve 0,08 m kalınlığında olup Rıfâ'î tâcı (İşli, 2009: 189) başlıklıdır. Mezar taşı Mudanya hâkimi müderrisin kiramdan⁹ Yusuf Ziyaeddin Efendi mahdumları Es-Seyit Mehmed Necmeddin Molla'ya aittir. Şahide kitabesine göre H 1249 Cemâziyelevvel 8 / M 23 Eylül 1833 tarihlidir. Toprak mezar grubundaki mezarın, baş taşı mermer malzemeden yapılmıştır. Mezar taşı daha sonraki dönemlerde yapılan onarımlarda toprak yüzeyine çimento esaslı harçla gömülerek sabitlenmiştir. Baş taşının gövde yatay kesiti 1-a plan tipindedir (Fotoğraf 24, Çizim 9).

Mezar taşının kitabesi dikdörtgen çerçeveli altı kartuş yüzeyine sülüs hatlı yazıyla kabartma tekniğinde hakkedilmiştir. Kitabe, kartuşlardan beşine tek satır hâlinde, altıncı kartuş yüzeyine ise iki satır hâlinde işlenmiştir.

Hüve'l Bâki

Mudanya Hâkimi Müderrisin

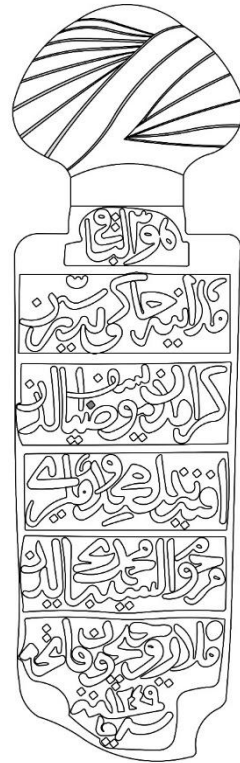
Kiramdan Yusuf Ziyaeddin

Efendinin Mahdumları

Merhum Es Seyit Mehmed Necmeddin

Molla Rûhîcûn Fâtiha

Sene 1249 Cemâziyelevvel 8

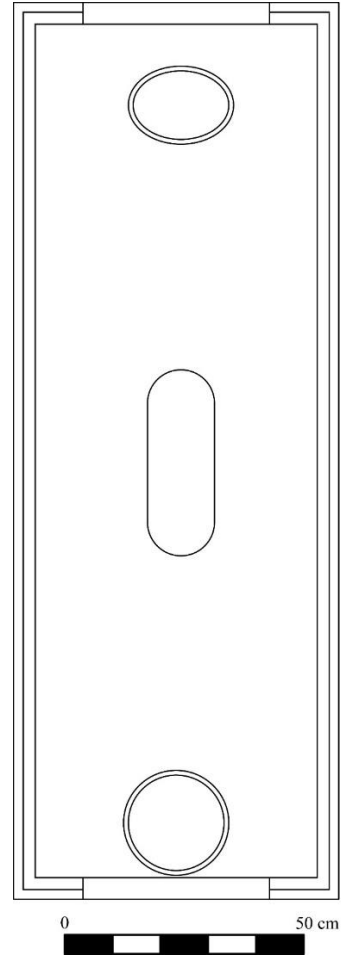
0 5 10 15 cm

Fotoğraf 24, Çizim 9: Es-Seyit Mehmed Necmeddin Molla'ya ait mezarın başucu şahidesi ve cephe çizimi

⁹ Müderrisin kiram; medrese dersi okutan yüksek rütbeli hocalar (profesörler) için kullanılan terimdir. (Devellioğlu, 2013: 624, 846).

2.4. Tevfik Efendi'ye ait mezar

Tevfik Efendi'ye ait mezar, kapak taşlı mezar grubuna girmektedir. Mezarın başucu şahidesi 2,02 m boyunda, 0,30 m genişliğinde ve 0,27 m kalınlığındadır. Mezarın baş ve ayak ucu taşları, silindirik gövdeli olup aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek koni şeklinde sonlanmaktadır. Mezar kitabesine göre H 15 Muharrem 1251 / M 13 Mayıs 1835 tarihlidir. Mezar taşının gövde yatay kesiti 6 plan tipindedir (Fotoğraf 25-26, Çizim 10-11).

Fotoğraf 25, Çizim 10: Tevfik Efendi'nin mezarı ve plan çizimi

Şahidenin kitabelik bölümü on kartuştan meydana getirilmiş ve kartuşlar birbirlerinden silmelerle ayrılmıştır. Kitabenin sekizinci satırındaki mısra da “*Gevherle Geldi Fevtime Remzi Tarih Yek*” ifadesini takip eden satırda tarihin ebced hesabıyla verileceği bildirilmektedir. Sekizinci satırdaki “*Gevherle*” ibaresi ebced hesabında sadece noktalı harflerin sayı değerlerinin hesaplanacağına işaret etmektedir. Ebced hesabında sadece noktalı harflerin sayı değerlerinin dikkate alındığı tarihe, “*Mu'cem*” adı verilir (Elker, 1956: 20). Kitabenin dokuzuncu satırında “*Tevfik Efendi Rahmete Erdi Adn-i Mekân*” ifadelerinin noktalı harflerinin ebced hesabındaki değeri H 1250 tarihini vermektedir. Ebced hesabındaki eksik olan bir yılı gidermek için ta'miyeye¹⁰ başvurulmuştur. Kitabenin sekizinci satırında “*Tarih Yek*” ifadesiyle ebced değerine bir ekleneceği bildirilmiştir. Dokuzuncu satırdaki ebced değerine bir

¹⁰ Ebced hesabında bir mısra içindeki harflerin sayı değerleri tarihin tamamına işaret etmezse yani eksik ya da fazla çıkması durumunda ta'miye ile eksik ya da fazla olan fark giderilmeye çalışılmıştır. Genellikle ebcedle düşünülen tarihin öncesinde eklenecek ya da çıkarılacak olan sayı ifade edilmiştir (Elker, 1956: 21-23).

eklendiğinde H 1251 yılı, yani Tefvik Efendi'nin ölüm tarihi ortaya çıkmaktadır. Kitabe metni ta'lik hatlı yazıyla kabartma olarak kartuşların yüzeylerine işlenmiştir.

Hüve'l Bâki

Kabrin Bağı Cinan İde Hak Bu Merhumun

Ahlakı Hüb Kâmil İdi Mağfîret Nişanı

İcra-ı Şer'i Şerif Etmeye Yek Ehil Etdi

Gelmişti İş Bu Cay-i Sitanı Nebevi Bu Can

Her Kim Ziyaret İderse Ruhuna Subh u ve Şâm

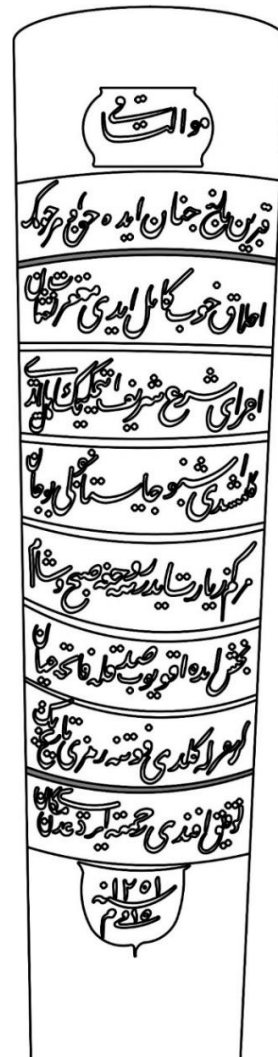
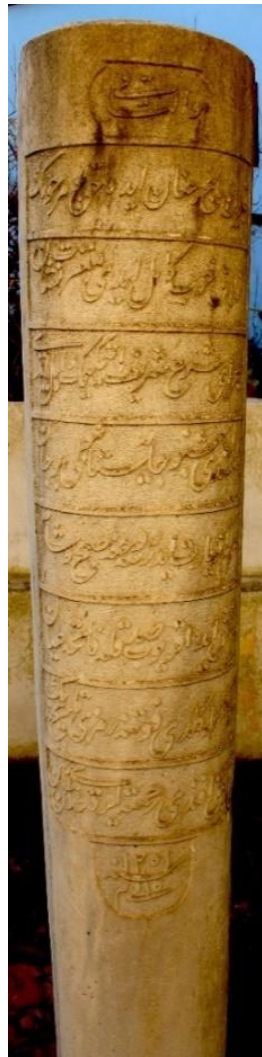
Bahşede Okuyup Sıdık ile Fâtiha İhsan Ayan?

Gevherle Geldi Fevtine Remzi Tarih Yek

Tevfik Efendi Rahmete Erdi Adn-i Mekân

Fi 15 Muharrem 1251

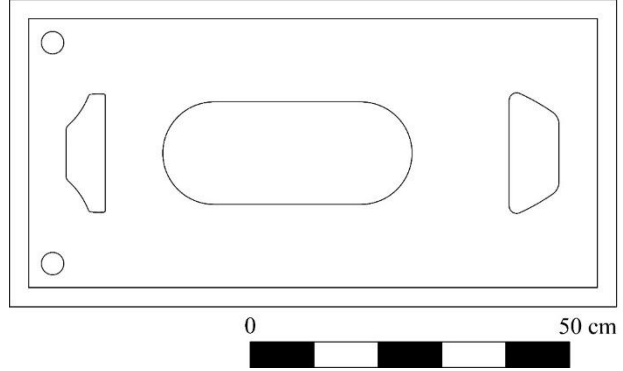
Kitabenin günümüz Türkçesiyle anlamı; “Allah merhumun kabrini cennet bahçesi etsin. Güzel ahlaklı kâmil kişiydi. Şerefli İslam şeriatını icra etmeye tek yetkindi. Geldi bu dünyaya bu kutlu can, kim ziyaret ederse sabah ve akşam samimiyetle okuyup Fâtiha bağışlasın, Tefvik Efendi rahmete erdi mekânı cennet olsun” şeklindedir.

Fotoğraf 26, Çizim 11: Tefvik Efendi'nin mezarının başucu taşı ve cephe çizimi

2.5. Ahmet Bey'e ait mezar

Mudanya müderrisi Hurşit Ağa'nın oğlu masum Ahmet Bey'e ait mezar, kapak taşlı mezar grubuna girmektedir. Kapak taşlı mezarın, mermer baş ve ayak ucu taşları vardır. Mezarın başucu şahidesi 0,73 m boyunda, 0,18 m eninde ve 0,06 m kalınlığındadır. Başucu taşı, Azizi kalıplı fes başlıklı, ayak ucu taşı üçgen tepeliklidir. Mezar kitabesine göre H 8 Rebiyülevvel 1268 / M 1 Ocak 1852 tarihlidir. Başucu taşının gövde yatay kesiti 1-a plan tipindedir (Fotoğraf 27-29, Çizim 12-13).

Fotoğraf 27, Çizim 12: Ahmet Bey'e ait mezar ve plan çizimi

Başucu taşının ön yüzündeki kitabelik bölümü dikdörtgen çerçeveli beş kartuştan meydana getirilmiştir. Kitabe kartuşları birbirlerinden silmelerle ayrılmıştır. Kartuşlardan ilk sıradakinin üst kenarı dışbükey kavisli sonlandırılmıştır. Kitabe metni, ilk kartuşta iki satır, diğer kartuşlarda tek satır olarak sülüs hatlı yazıyla, kabartma tekniğinde toplamda altı satırdan oluşmaktadır.

Hüve'l Bâki

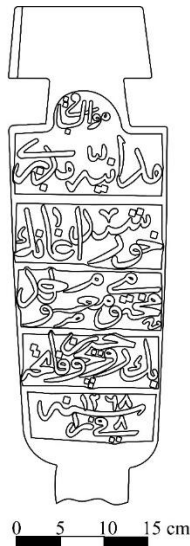
Mudanya Müderrisi

Hurşid Ağanın

Mahdumu Masum Ahmet

Bey Rûhîcûn Fâtiha

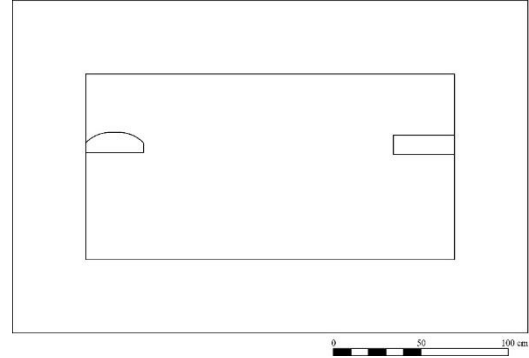
Fi Sene 1268 Rebiyülevvel 8

Fotoğraf 28-29, Çizim 13: Ahmet Bey'e ait mezarın başucu ve ayak ucu taşı ve cephe çizimi

2.6. Emine Seher Hanım'a ait mezar

Emine Seher Hanım'a ait mezarın etrafı betonarme duvarla çevrelenerek çerçeveli mezar şeklinde düzenlenmiştir. Mezarın mermer baş ve ayak ucu taşları duvarın kenarına bitişik yerleştirilmiştir. 1,58 m boyunda, 0,40 m eninde ve 0,11 m kalınlığındaki başucu taşı bitkisel tepeliklidir. Mezar kitabesine göre H 1312 / M 1895 tarihlidir. Başucu taşının gövde yatay kesiti 2-a plan tipindedir (Fotoğraf 30-32, Çizim 14-16).

Fotoğraf 30, Çizim 14: Emine Seher Hanım'ın mezarı ve planı

Şahidenin kitabelik bölümü dokuz satırdan meydana getirilmiştir. Kitabe, sağdan sola yükselen kartuşların yüzeyine işlenmiştir. Kartuşlardan ilki yarım daire formlu, diğer kartuşlar ise dikdörtgen çerçevelidir. Başucu şahidesindeki kitabenin on ikinci satırında, “*Sermeşk-i Hûn ile Yazdı Biraderin Tarih*” ifadeleriyle tarihin takip eden satırda ebced hesabıyla düşüldüğü bildirilmektedir. On üçüncü kartuştaki “*Feraş Rahmeti Etdik Penah Emine Seher*” mısrasındaki noktalı harflerin sayı değerlerinin toplamı H 1312 tarihine denk gelmektedir. Ebced hesabı, noktalı harflerin sayısal değerlerine göre “*mu'cem*” olarak düşülmüştür (Elker, 1956: 20-21). Kitabe metni kartuş yüzeylerine ta'lik hatlı yazıyla kabartma tekniğinde işlenmiştir.

Hüve'l Hallâku'l Bâki

Serildi Hâki Fenayı Bahar-ı Ömründe

Şu Kabir İçindeki Bahtı Siyah Emine Seher

Edüp Bürudet Eser Cismi Nazenine Hayıf

Bu Yüzden Oldu Nihayet Tebâh Emine Seher

Henüz Bakire Bir Nev Nihâli İsmet İdi

Arus-u Cümle-i Mevt Oldu Emine Seher

Gelin Cihazını Kendi Tehiyye Etmişken

Kefen-i Berduş Olarak Gitti Vah Emine Seher

Bütün Âmâlleri Bi Çarenin Tebâh Oldu Onca Ahiret Rû Be Rah Emine Seher

Niyazı Fatihadır Zair-i Mezarından Dahil..... İlahi Emine Seher

Sermeşk-i Hûn İle Yazdı Biraderin Tarih

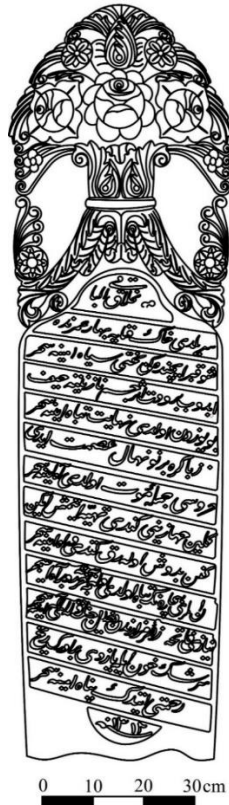
Feraş Rahmeti Etdik Penah Emine Sehere

Sene 1312

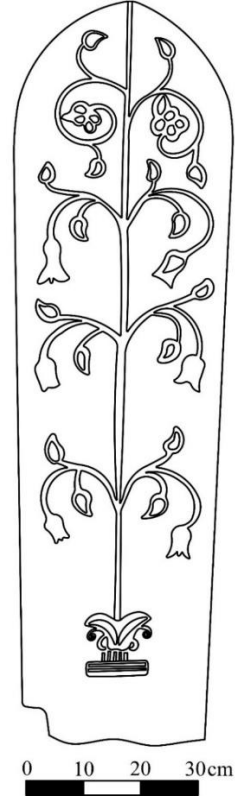
Kitabenin günümüz Türkçesiyle anlamı; “Ömrünün baharında toprağa girdi, bu mezarın içinde bahtı kara Emine Seher. Yazık nazik vücuduna girdi soğukluk. Bu nedenle sonunda yok oldu Emine Seher. Henüz bakire, ahlaklı taze bir filizdi. Gelinliği yok oldu Emine Seher. Gelin çeyizini kendisi hazırlamışken omuz üstünde gitti vah Emine Seher. Biçarenin bütün

amelleriyle ahirete gitmeye hazır Emine Seher. Mezarını ziyaret edenden isteği Fatiha'dır. Kan ile yazdı kitabesini biraderi" şeklindedir.

Baş ve ayak ucu taşı yüzeyinde bitkisel süslemeler mevcuttur. Başucu taşının bitki tepelikli başlığının yüzeyinde kıvrım yapan bitkisel süslemelerin yanı sıra natüralist tomurcuk gül ve çiçekler yer alır. Ayak taşı yüzeyinde kaide üzerine yerleştirilen vazodan çıkan kıvrım dallar ile çiçek motifleri yer almaktadır.

Fotoğraf 31, Çizim 152: Emine Seher Hanım'ın mezarının başucu taşı ve cephe çizimi

Fotoğraf 32, Çizim 16: Emine Seher Hanım'ın mezarının ayak ucu taşı ve cephe çizimi

2.7. I Numaralı Anonim Kadın Mezarı

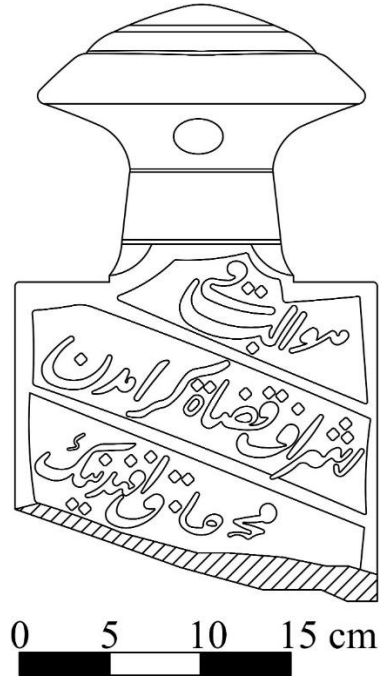
Gövdesinden kırılmış vaziyette hazire alanında bulunan başucu taşı, 0,34 m boyunda, 0,20 m eninde ve 0,10 m kalınlığındadır. Şahidenin üçüncü kartuşundan itibaren alt kısmı günümüzde yoktur. Baş taşının kırık olan bölümünün altı çimento ile toprağa sabitlenmiştir. Şahide mermerden yapılmış ve hotoz tipinde başlığı vardır. Baş taşının gövde yatay kesiti 1-a plan tipindedir (Fotoğraf 33, Çizim 17).

Başucu taşının kitabesinin ilk üç kartuşu vardır. Kitabe, sağdan sola yükselen kartuşlara, sülüs hatlı yazıyla kabartma olarak hakkedilmiştir. Kitabenin üçüncü satırında Mehmed Sadık Efendi yazılıdır. Şahidenin hotoz başlığı mezarın Mehmed Sadık Efendi'nin karısı ya da kızına ait olduğunu göstermektedir.

Hüve'l Bâki

Eşraf-ı Kuzat-ı Kirâmdan

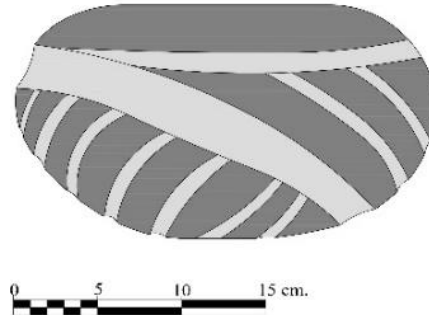
..... Mehmed Sadık Efendinin

Fotoğraf 333, Çizim 17: I numaralı anonim mezarın başucu taşı ve cephe çizimi

2.8. II Numaralı Anonim Erkek Mezarı

Mezarın baş ve ayak ucu taşları kare kesitlidir. Başucu taşı olarak dikilen kare kesitli şahidenin üzerine silindirik formlu sütun yerleştirilmiş ve onun da üzerine sarıklı başlık konularak mezarın yeri ve şahideleri belirlenmeye çalışılmıştır. Taşın yüzeyinde herhangi bir kitabe yer almamaktadır. Baş taşı olarak yerleştirilen sütunun üzerinde çapraz şekilde atılmış dilimli destar başlığı vardır (Fotoğraf 34-36, Çizim 18).

Fotoğraf 34-36, Çizim 18: II numaralı anonim mezar, mezarın başlık ve başlık çizimi

3. Değerlendirme

Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen külliye, cami, mescit ve türbe gibi yapıların etrafına zaman içinde gerçekleştirilen definlerle hazire alanları oluşturulmuştur. Hazirelerde, yapının banisi ve ailesine mensup kişilerin yanı sıra yapılarda görev yapmış imam, müezzin ve müderris gibi kişilerin mezarları da bulunmaktadır. Hazirelerde bulunan mezar taşları, başta yapıların tarihlendirilmesine, banilerinin tespit edilmesine ve şecere çalışmalarına da önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada, ilk inşa tarihi ve banisi tam olarak bilinmeyen Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları incelenmiştir.

3.1. Halil Ağa (Eski) Camisi

Halk arasında Eski Cami olarak da bilinen Halil Ağa (Eski) Camisi, plan, düzenleme ve süsleme bakımından mütevazı bir mahalle camisidir. İlk inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen yapı, taçkapısının üzerindeki onarım kitabesine göre Kethüda Halil Ağa tarafından H 1053 / M 1643-44 yılında onarılmıştır. Yapının ilk inşa tarihi ve banisi vakıf kayıtları, arşiv belgeleri ve yapının haziresindeki mezar taşı sayesinde tespit edilmiştir. Tüm bu bilgilere göre yapı, 16. yüzyılın ilk yarısında Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli tarafından inşa ettirilmiş olmalıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi Halil Ağa (Eski) Camisi ilk olarak mahalle mescidi şeklinde inşa edilmiştir. Cami, 1643-44 tarihinde Kethüda Halil Ağa tarafından kapsamlı bir onarım görmüştür. Yapı, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Anadolu'daki cami ve mescitlerin dönemlere göre farklı plan şemalarında yapıldığı görülmektedir. Plan şemalarının çeşitlenmesinde yapıların inşa edildikleri dönemlerin yanı sıra kültürel ve bölgesel unsurlar da etkili olmuştur. Anadolu'da¹¹, daha dar ölçekte Bursa¹² da farklı plan şemalarında camiler inşa edilmiştir.

Yapı, dıştan kırma çatı, içten düz ahşap tavan ortasında bağdadi kubbe ile örtülüdür. Cami, örtü sistemi bakımından kubbesi desteksiz yapılar grubuna girmektedir. Kubbesi desteksiz yapılarda ahşap tavan ile kubbenin ağırlığı beden duvarlarına bindirilmektedir¹³. Bu uygulama Anadolu'da 16. yüzyılın sonlarından itibaren sivil ve dini mimaride özellikle Doğu Karadeniz ve Ege bölgelerinde yaygın olarak görülmektedir (Şahin, 2013: 84; Acar, 2019: 368-369).

Caminin ilk evresinde süslemelerin olup olmadığı hakkında elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat eski fotoğraflardan caminin harim duvarlarındaki pencerelerin aralarında daire ve kare formlu kartuşların içerisinde, ismi celal, ismi nebi ve çehâr-yâr-ı güzîn adlarının yer aldığı hat sanatına ait bezemeler görülmektedir. Tarihi tam olarak tespit edilemeyen bir onarımda harim duvarlarındaki bu yazılar kaldırılmıştır (Fotoğraf 2-3).

Yapının harim kapısında ve mihrabında taş, minber, vaaz kürsüsü ve tavanında ahşap, kubbesinde kalemşi bezeme tespit edilmiştir. Taş bezemeler oyma-kabartma, ahşap bezme çakma, kafes ve ajur tekniğindedir. Harim kapısında, mihrapta, minberde, tavanda ve kubbe yüzeyinde bitkisel, geometrik, nesneli, mimari tasvirli ve yazılardan oluşan bezemeler bulunmaktadır. Caminin süslemeleri üslup bakımından değerlendirildiğinde 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'da görülen motif ve kompozisyonlar oldukları anlaşılmaktadır.

¹¹ Anadolu'daki cami ve mescit planları için bk. Durukan, 1997: 169-175.

¹² Bursa ve ilçelerindeki cami ve mescit planları için bk. Ötügen vd., 1986; Beşbaş & Denizli, 1983.

¹³ Kubbesi desteksiz yapılar hakkında detaylı bilgi için bk. Şahin, 2013: 84.

Yapının ahşap tavanının ortasındaki bağdadi kubbesinin yüzeyinde kalemişi, asma ağacı, cami tasviri, kandil ve perde motifleri görülmektedir. Kubbe yüzeyinde Anadolu kültüründe gerçek ve sembolik anlamlarıyla önemli bir yere sahip olan asma ağacı süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Osmanlı mimarisinde özellikle Batılı sanat akımlarının da etkisiyle kullanılan asma ağacı motifi, İslâm inancında Hz. Muhammed'in "haram" olarak belirttiği yasağı hatırlatmak için dinî mimarîde süsleme unsuru olarak kullanıldığı kabul edilmiştir (Cantay, 2008: 37). Yapının kubbe yüzeyindeki asma ağacı motifi dönemin modasına göre yapılmış olmalıdır.

Kubbe yüzeyinde müsenna yazıyla "Ya Allah", "Ya hafız" ve "Maşallah" lafızlarına yer verilmiştir. Türk İslam mimarisinde harflerin farklı tekniklerle istiflenmesi sonucunda oluşturulan sülüs, kûfi, ma'kılî ve rik'a gibi çeşitli türleri olan yazılar (Özkurt & Tüfekçioğlu, 2009: 277) mimaride süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Bezeme olarak kullanılmasının yanı sıra ayet, hadis ve farklı beyitlerle de Müslümanlara çeşitli mesajlar vermek istenmiştir.

Kubbe yüzeyinde mimari tasvirli süsleme olarak cami tasviri görülmektedir. Osmanlı mimarisinde cami tasviri Batılı sanat akımlarının etkisiyle birlikte bezemede görülmeye başlamıştır. Cami, Allah'a ibadet edilen mekân olduğu için kutsal sayılmış ve tasvirlerde bu yüzden kullanılmıştır (Önge, 1968: 10-12). Cami tasvirleri dini ve sivil mimari yapılarının duvarlarında, tavanlarında, tepe pencerelerinde ve mezar taşlarında görülmektedir (Önge, 1968: 10).

Nesneli süslemeler arasında kandil ve perde motifleri süsleme unsuru olarak kullanılmasının yanı sıra sembolik anlamları bakımından önemli bir yere sahiptir. Kubbe yüzeyindeki kandil motifleri, Anadolu'da 12. yüzyıldan günümüze kadar yaygın olarak kullanılan, soyut olan tanrı kavramının somut ifadesi olan ilahi ışık ve aydınlanmayı sembolize etmektedir (Bozkurt, 2001: 299-300; Göktaş Kaya, 2006: 478-481). Nur Sûresi 35. ayette Allah'ın nuru, ışık saçan bir kandile benzetildiği için kandil motifi, Allah ve O'nun nurunun temsil eden bir öge olarak kabul edilmiştir (Bozkurt, 2001: 299-300).

Kubbe yüzeyinde kalemişi perde motifleri yer alır. Türk sanatının erken devirlerden itibaren bezeme sanatında yer alan ve kökeninin Orta Asya'ya dayandırıldığı (Taş, 2021: 271-294) perde motifi, Osmanlı mimarisinde özellikle Batılı sanat üsluplarına has üç boyutluluk, derinlik ve gerçekçilik anlayışlarına uygun motiflerden birisidir (Gürsoy, 2015: 146-157). Perde motifleri Anadolu'da duvar resimlerinde, kubbe geçiş öğelerinde, pencerelerde, mihraplarda (Beyazıt & Beyazıt 2014: 167; Yurdakul Tuğutlu, 2019: Atıcı, 2023) ve mezar taşlarında (Çal, 2007: 311) yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Harim mekânının ahşap tavanında kible duvarına denk gelen bölümde altıgen tavan göbeğine yer verilmiştir. Altıgen tavan göbeğinin ortasında on iki kollu yıldız ve etrafında çitalarla oluşturulmuş geometrik formlu geçmeler bulunmaktadır. Osmanlı mimarisinde ahşap bezemede geometrik motiflerle oluşturulmuş zengin kompozisyonlar görülmektedir. Geometrik motiflerde sonsuzluğa açılan yıldızlar, kare ya da dikdörtgen formlu geçmeler ile palmet ve rumilerle oluşturulmuş düzenlemeler görülmektedir. Benzer tavan göbeği örnekleri dini ve sivil mimari örneklerinde görülmektedir (Tomsu, 1941; Beyazıt, 2013, 201).

Ahşap tavanın kenarlarında çitalarla oluşturulmuş mührü Süleyman motifleri bulunmaktadır. Mührü Süleyman motifi, birinin tepesi diğerinin tabanına geçirilmiş iki eşkenar üçgenin meydana getirdiği bir sembol olup Müslümanlar arasında "Hatem-i Süleyman", Yahudi ve Hristiyanlarca "Dâvûd yıldızı" diye anılmaktadır (Pala, 2020: 523). Mührü Süleyman'ın Osmanlı mimarisinde hamam kubbelerinde, mezar taşlarında, cami

tezyinatlarında, kemer kilit taşlarında, çini ve seramik gibi alanlarda şeytanı uzaklaştırma amacıyla kullanıldığı ifade edilmektedir (Pala, 2020: 524-525).

3.2. Halil Ağa (Eski) Camisi Haziresindeki Mezar Taşları

Halil Ağa (Eski) Camisi haziresindeki Osmanlı Dönemi'ne ait sekiz mezar taşı, biçim, başlık, süsleme ve kitabe özellikleri itibarıyla değerlendirilmiştir¹⁴.

3.2.1. Mezar Tipleri

Osmanlı Dönemi mezarları çalışmalarda toprak, çerçevesiz, kapak taşlı, sandukalı ve sandık (lahit) mezarlar olmak üzere beş farklı türde ele alınmıştır (Çal, 2015: 306). Çalışma kapsamında incelenen haziredeki mezarların dördü toprak (katalog 2.2, 2.3, 2.7, 2.8), ikisi çerçevesiz (katalog 2.1, 2.6) ve ikisi kapak taşlı (katalog 2.4, 2.5) mezar türündedir.

3.2.2. Mezar Taşı Tipleri

Çalışmaya konu olan mezar taşlarının değerlendirilmesi gövde yatay kesitleri, başlıkları, süslemeleri ve kitabe özelliklerine göre yapılmıştır.

3.2.2.1. Gövde Yatay Kesitlerine Göre Mezar Taşı Tipleri

İncelenen mezar taşları, gövde yatay kesitlerine beş gruba ayrılmaktadır.

Birinci gruptaki mezar taşlarının gövde yatay kesitlerinin ön ve arka yüzeylerinin genişlikleri birbirinden farklı düşey dikdörtgen formu olup şahidelerin ön köşelikleri dik açılı, arka köşelikleri ise içbükey kavislidir. Çalışmada incelenen üç baş taşı bu gruba girmektedir (katalog 2.3, 2.5, 2.7.). Halit & Özlem A. Çal, yaptıkları çalışmada ise 1-a şeklinde isimlendirilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60).

İkinci grupta ele alınan gövde yatay kesitinin ön ve arka yüzeyleri düşey dikdörtgen formu olup ön ve arka köşelikleri dik açıdır. İncelenen mezar taşlarından biri bu gruba girmektedir (katalog 2.6). Benzer formdaki gövde yatay kesitleri Halit & Özlem A. Çal tarafından yapılan çalışmada ise 2-a şeklinde isimlendirilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60).

Mezar taşlarının gövde yatay kesitlerine göre üçüncü gruptaki örneklerde düşey dikdörtgen formu ön ve arka yüzeylerinin genişlikleri birbirlerinden farklı olup ön köşelikleri dik açılı, arka köşelikleri ise dış bükey kavislidir. Bu gruba ait tek örnek (katalog 2.2) numaralı şahidedir. Halit & Özlem A. Çal, yaptıkları çalışmada ise 3-a olarak isimlendirilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60).

Mezar taşlarının gövde yatay kesitlerine göre dördüncü gruptaki örneklerde düşey dikdörtgen formu ön ve arka yüzeylerinin genişlikleri birbirlerinden farklı olup ön köşelikleri dik açılı, arka köşelikleri ise dış bükey kavislidir. Bu gruba ait tek örnek (katalog 2.2) numaralı şahidedir. Halit & Özlem A. Çal, yaptıkları çalışmada ise 3-d olarak isimlendirilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60).

Beşinci gruptaki gövde yatay kesitinde mezar taşlarının gövde yatay kesitleri elips kesitlidir. İncelenen mezar taşlarından biri bu gruba girmektedir (katalog 2.4). Halit & Özlem A. Çal, yaptıkları çalışmada bu gruba giren mezar taşlarını tip 6 olarak adlandırmışlardır (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 60).

¹⁴ Türk sanatında önemli bir yere sahip olan mezar taşları, buldukları yerlerde yaşamış insanların ekonomik, kültürel ve eğitim durumlarına tanıklık etmesi bakımından önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Mezar taşlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda günümüze ışık tutan farklı tipoloji denemeleri yapılmış ve bu sayede mezar taşı çalışmalarında bizlere yol gösteren kaynaklar olmuşlardır. İncelenen mezar taşlarının değerlendirmesinde bu kıymetli yayınlardan istifade edilmiştir. Yayınlar için bk. Çal & Ataoğuz Çal, 2008; Çal & İltar, 2010; Çal, 2015: 295-332; Bayrakal, 2016; Çal, 2017: 66-77; Beyazıt vd., 2021; Yazar, 2022; Atıcı & Yazar, 2023.

3.2.2.2. Başlıklarına Göre Mezar Taşı Tipleri

Halil Ağa (Eski) Camisi haziresindeki mezar taşları; Rıfâ'î tâcı, sarıklı başlık, Azizi fes, hotoz ve bitkisel tepelikli başlıklıdır. Osmanlı Dönemi'nde çeşitli amaçlarla giyilen başlıklar, dönemlere göre farklı şekiller almıştır (Arseven, 1983: 182-185; Ertuğ, 1999: 224). Mezar taşlarının başlıkları, kişilerin toplumsal statüleri, ekonomik durumları, bağlı olduğu tarikatları ve meslekleri hakkında bilgiler vermektedir.

Başlıklarına göre mezar taşları incelenirken kadın ve erkek olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir. İncelenen sekiz mezarın beşi erkeklere, üçü kadınlara aittir.

3.2.2.2.1. Erkek Mezar Taşı Başlıkları

İncelenen sekiz şahidenin beşi erkeklere aittir (katalog 2.1, 2.3, 2.4, 2.5, 2.8). Erkek mezar taşı başlıkları, Rıfâ'î tâcı, Azizi fes, sarıklı, koni başlık ve sivri kemerli tepelikli şekilde görülmektedir¹⁵.

İncelenen beş erkek mezar taşından biri Rıfâ'î tâcı başlıklıdır (Fotoğraf 37). Rıfâ'î tarikatına mensup kişilerin başlarına taktıkları serpuştur. Rıfâ'î tâcı on iki terkli ve siyah renklidir. Rıfâ'î tacının on iki imamı temsil ettiğine inanılmaktadır. Genelde kubbesindeki düğmesi ve destarı siyah renklidir. Ayrıca tacın on iki terkli olması “Lâ ilâhe illallah” ve “Muhammedü'r-Resûlulullah” kelimelerinin on iki harften oluşmasıyla ilişkilidir (İşli, 2009: 188).

Erkek mezar taşlarından başlığı sarıklı bir örnek vardır (Fotoğraf 38). Günümüze sadece başlık bölümü gelen mezarın kimliği ve tarihi hakkında bir bilgi yoktur. Bu türdeki başlığın tepelik bölümü hiç görünmez ve çapraz şekilde atılan iri sarık dilimlerini üstten yatay olarak atılan iri bir dilim sınırlamaktadır. Bu gruptaki başlık, Hans-Peter Lequer tarafından yapılan çalışmada E-I (Laquer, 1997: 147) olarak, Halit Çal tarafından yapılan tipolojide ise S1-8 grubunda değerlendirilmiştir. Başlık, alt düzey görevliler, esnaf ve her rütbeden askerlerin mezar taşlarında kullanılmıştır (Laquer, 1997: 148). Benzer başlık türlerinin 18. yüzyılda kullanımı yaygınlaşmış ve fesin resmi başlık olduğu 1829 yılına kadar kullanılmıştır (Laquer, 1997: 147-148).

Osmanlı Devleti'nde fesin resmi başlık olarak kabul edilmesiyle görülmeye başlayan fes başlıkları, Osmanlı padişahlarının giydikleri feslerden dolayı sultanların isimleriyle anılmıştır (Çal, 2000: 211-213). Sultan Abdülaziz'in giydiği fes başlığının alt çapı geniş, üst çapı dar ve alt çap ile üst çap arasındaki mesafe kısa olup başlık türüne de Azizi fes başlık denilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 22). İncelenen mezar taşları arasında Azizi fes kalıplı başlıklı bir örnek görülmektedir (Fotoğraf 39). Benzer örnekler Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da hemen hemen her yerde görülmektedir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 20-23; Bayrakal, 2016: 240-244; Beyazıt & Beyazıt 2019: 86); Budak, 2019: 169).

Erkek mezar taşları arasında bir şahide sivri kemerli, bir şahidenin ise başlığı koni şeklinde nihayetlendirilmiştir.

¹⁵ Erkek mezar taşları başlıklar hakkında yapılan tipoloji çalışmasında başlıkları, sarık, kavuk, fes ve tarikat başlıkları olarak dört tipe değerlendirmiştir. (Çal, 2015: 310).

Fotoğraf 37: Rıfâ'î tacı başlık

Fotoğraf 38: Sarıklı başlık

Fotoğraf 39: Azizi Fes başlık

3.2.2.2. Kadın Mezar Taşı Başlıkları

Mezarlardan üçü kadınlara aittir (katalog 2.2, 2.6, 2.7). Kadın mezar taşlarının ikisi hem kitabeleri hem de başlıkları bakımından kadın mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır. Kadın mezarlarından biri (katalog 2.7) büyük ölçüde kırık olduğu için kitabesinden cinsiyeti tespit edilemese de hotoz başlıklı olmasıyla kadın mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Dönemi'nde kadınların günlük hayatta giydikleri hotoz başlık, kadın mezar taşlarında da başlık olarak kullanılmıştır¹⁶. İncelenen mezar taşlarından birinde hotoz başlık görülmektedir (Fotoğraf 40). Kadın mezar taşları arasında biri bitkisel tepeliklidir (Fotoğraf 41). Çalışmada incelenen kadın mezar taşlarından biri üçgen tepeliklidir (Fotoğraf 42).

Fotoğraf 40: Hotoz Başlık

Fotoğraf 41: Bitkisel Tepelik

Fotoğraf 42: Üçgen Tepelik

3.2.2.3. Süsleme

Mezar taşlarında süsleme baş taşlarının başlıklarında, ayak taşlarının ise hem başlıklarında hem de ön yüzeyinde bitkisel ve nesnel olarak görülmektedir. İncelenen sekiz mezardan birinde hem ayak hem de baş taşında süsleme yer alır (katalog 2.6).

3.2.2.3.1. Bitkisel Süsleme

Osmanlı mezar taşlarında en yaygın görülen süsleme türü bitkisel süslemedir (Laquer, 1984: 263-273; Beyazıt & Beyazıt, 2019: 87). İncelediğimiz mezar taşlarında bitkisel süsleme, gül, akant yaprakları ve vazodan çıkan çiçekler şeklindedir.

İncelenen şahidelerden birinin (katalog 2.6) başlığında gül motifi görülmektedir. Genellikle kadın baş ve ayak taşlarının bitkisel tepeliklerinde gül en önemli çiçek olarak dikkat çekmektedir. Türk sanatında eskiden beri bilinen bir çiçek olan gül, edebiyatta sevgilinin sembolü, İslam düşüncesinde ise Hz. Peygamber'in terinden olduğuna inanılması ve onu sembolize etmesi bakımından önemli bir yere sahiptir (Oğuz, 1983: 47). Osmanlı mezar taşlarında, 19. yüzyılda yoğun olarak görülen gül motifinin daha çok dönem içindeki süsleme modasını yansıttığı düşünülmektedir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 30). Mezar taşlarında en çok

¹⁶ Hotoz başlık form olarak boyun kısmından itibaren yukarıya ve yanlara doğru genişleyerek devam eden başlık bölümü üstü hafif kavisli ya da düz tabla bölümüyle son bulmaktadır. (Çal, 2007: 307-308; Aktepe & Erol, 2019: 345; Sevüktekin vd., 1997).

tercih edilen süsleme ögesi olarak karşımıza çıkan gül motifi, Bursa (Çakar, 2007: 494; Kastamonu (Gümüşdağ, 2007: 37-38), Samsun (Nefes, 2002: 191) ve Amasya (Aydoğdu, 1997: 247) gibi yerlerdeki mezar taşlarında da görülmektedir.

Katalog 2.6 numaralı mezarda akant yaprağı, bitkisel tepeliklerde merkezden dışa doğru dağılan yapraklar şeklinde görülmektedir. Akant yaprağı süslemesi Osmanlı sanatına Batılılaşma Dönemi'nde Batılı sanat akımlarının etkisiyle girmiş hem mimari bezemede hem de mezar taşlarında dönemin modası olarak sıklıkla kullanılmıştır (Kuban, 1973: 239; Ülgen, 1990: 69). Osmanlı Dönemi mezar taşlarında Bursa (Çakar, 2007: 158, 160, 191, 211), Edirne (Karademir & Kunt, 2019: 359), Kastamonu (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 109), Göynük (Çal, 2007: 309), Samsun (Nefes, 2002: 194), Sinop (Çelemoğlu, 2021: 15-52) ve Ordu (Atıcı, 2022: 261-300) benzer örneklerle karşılaşılmaktadır.

Vazodan çıkan çiçeklerin bulunduğu tek örnek katalog 2.6 numaralı mezarın ayak taşında görülmektedir. Taşın ön yüzeyini dolduracak şekilde vazodan çıkan lale ve yapraklar işlenmiştir. Lale, Osmanlı sanatında 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlayan bir süsleme motifidir (Derman, 2003: 81). Vazodan çıkan dallı çiçek tasvirlerinin Osmanlı Dönemi'nde insanların dostlarına hediye olarak saksıda çiçek vermesiyle ilişkilendirilmiştir (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 33). Anadolu'da Kastamonu (Çal & Ataoğuz Çal, 2008: 99), Samsun (Nefes, 2002: 194), Amasya (Aydoğdu, 1997: 245) ve Göynük'teki (Çal, 2007: 309) mezar taşlarında benzer örnekler görülmektedir.

3. Yazı

İncelenen sekiz mezardan yedisinde kitabe bulunmaktadır. İncelenen hazirelerde bulunan baş taşlarının kitabelerindeki yazılar içerik itibariyle başlangıç ifadesi, kimlik, dua isteme, durum bildirme, tarih ve meslek bölümlerinden meydana gelmektedir. Mezar taşlarında yazı türleri, istifli sülüs (katalog 2.1), celi sülüs (katalog 2.3, 2.5, 2.7.) ve ta'lik (katalog 2.2, 2.4, 2.6) olarak görülmektedir.

Mezar taşlarından dördünün kitabesinde başlangıç ifadeleri bulunmaktadır. Başlangıç ifadeleri arasında Allah'ın bakiliğinin vurgulandığı "*Hüve'l Bâki*" (Ölümsüz ve ebedi olan sadece O'dur) (katalog 2.3, 2.4, 2.5, 7.) lafzı en sık görülmüştür. Baş taşlarında görülen diğer başlangıç ifadeleri "*Hüve'l Hallaku'l Bâki*" (Bâki ve yaratıcı O'dur) (katalog 2.6) ve "*Hüve'l Hayyü'l Bâki*" (O diri ve sonsuzdur) (katalog 2.2) lafızlarıdır.

Hazirelerdeki baş taşlarının üçünde herhangi bir başlangıç ifadesi bulunmamaktadır. Katalog 2.1 numaralı mezarın baş taşında başlangıç ifadesi olarak "*El Merhum ve'l Mağfur*" ifadesi yer almaktadır. Ölen kişiyi hayır ile anma ve dua isteme ile alakalı kullanıldığı kabul edilmektedir (Laquer, 1997: 85).

Kitabelerde başlangıç ifadelerinden sonra beyitler hâlinde yazılan manzumelerden meydana getirilmiş bölümler bulunmaktadır. Kitabelerdeki manzumeler genellikle ebeveynlerin üzüntüleri ve genç yaşta ölüm gibi içeriklere sahiptirler (katalog 2.4, 2.6).

Mezar taşlarında, Allah'tan ölen kişi için bağışlanma ve rahmet isteyen ifadelerde bulunmaktadır. İncelenen katalog 2.4 numaralı başucu taşının kitabesinde "*Kabrin Bağı Cinan İde Hak Bu Merhumun*" şeklinde tanrıdan istek ifadeleri yer almaktadır.

İncelenen mezar taşlarının kitabelerinde insanlardan dua isteyen ifadeler "*Her Kim Ziyaret İderse Ruhuna Subh u ve Şam Bahşede Okuyup Sıdık ile Fâtiha İhsan*" (katalog 2.4) ve "*Niyazı Fatiha'dır Zair-i Mezarından*" (katalog 2.6) olarak görülmektedir. Baş taşlarının kitabesinde insanlardan istek ifadeleri tarih ibaresinden önce "*Rûhiçûn Fatiha*" (katalog 2.5, 2.6) ve "*Rûhiçûn El-Fâtiha*" (katalog 2.2) şeklinde de yer almaktadır.

Mezar taşlarında durum bildirme çeşitli şekillerde dile getirilmiş daha çok kısa kalıpları olmakla beraber uzun tutulan örneklerde olmuş ve 19. yüzyılda yaygınlaşmıştır (Çal, 2015: 325). İncelenen mezar taşlarında durum bildirme “*Rahmete Erdi*” (katalog 2.4) ifadesi ile belirtilmiştir.

Kitabesi olan yedi mezar taşından altısında tarih sonda hicri takvime göre verilmiştir. Baş taşlarında hicri takvime göre gün-ay-yıl (katalog 2.1, 2.2, 2.3, 2.5, 2.6) ve sadece yıl (katalog 2.6) olarak görülmektedir. Ayrıca mezar taşlarında tarihin ebced hesabıyla da (katalog 2.4, 2.6) verildiği tespit edilmiştir.

Kitabelerde daha çok sarayda görevli kişilerin, ilmiye sınıfına mensup kişilerin ve önemli rütbedeki askerlerin mesleklerinin belirtildiği ve bu mesleğe sahip kişilerin daha çok İstanbul’da bulunmasından dolayı mezar taşlarında mesleklerin yazılı olduğu örnekler daha çok dönemde başkenti İstanbul’da görülmektedir (Çal, 2015: 328). Mudanya’daki mezar taşlarında, kişilerin mesleklerinin yanında, babalarının ya da eşlerinin meslekleri de (katalog 2.2, 2.3, 2.5) belirtilmiştir. İncelenen şahidler arasında katalog 2.4 numaralı mezarın ilmiye sınıfından önemli bir kişi olduğu “*İcra-ı Şer’i Şerif Etmeye Yek Ehil Etdi*” ifadeleriyle belirtilmiştir. Ayrıca diğer mezar taşlarında baba ve eşlerin mesleklerine “*Rumeli Kuzâtından İslambuli Mudanya Naibi*” (katalog 2.2), “*Mudanya Hâkimi Müderrisin Kiramdan*” (katalog 2.3), “*Mudanya Müderrisi*” (katalog 2.5), “*Eşraf-ı Kuzat-ı Kiramdan*” (katalog 2.7) ifadeleriyle yer verilmiştir.

3.4. Malzeme ve Teknik

İncelenen mezar taşları mermer ve küfeki taştan yapılmıştır. Katalog 2.8 numaralı mezarın sonraki dönemlerde geçirdiği onarımlarda, küfeki taş malzemededen baş ve ayak taşları konulmuş ve mermer başlığı baş taşının üzerine yerleştirilmiştir. Hazire alanındaki diğer mezarların baş ve ayak ucu taşları mermerden yapılmıştır. Mezar taşlarının yüzeylerine kitabe ve süslemeler zeminden oyma kabartma tekniğiyle işlenmiştir. Bu teknikte desen ve harfler taşın yüzeyine çizildikten sonra etrafında kalan yüzeyler sivri uçlu aletlerle oyularak meydana getirilmektedir (Sözen & Tanyeli, 2010: 152). Hazirelerde incelenen mezar taşlarının nerede ve kim tarafından yapıldığı hakkında elimizde şimdilik bir bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç

Mezar taşları ait oldukları dönemlerin duygu, düşünce ve sanat anlayışları hakkında önemli bilgiler barındırmasının yanı sıra, inşa tarihi tam olarak bilinmeyen yapıların tarihlendirilmesinde ve yapıların bulunduğu mahallede yaşamış kişilerin saptanmasında kıymetli veriler sağlamaktadır. Mudanya’da Halil Ağa (Eski) Camisi ve haziresindeki mezar taşları, bu bağlamda bilgiler ihtiva etmesinden dolayı bu çalışmada incelenmiştir. Kethüda Halil Ağa tarafından 1643-44 yılında onarılan caminin haziresinde sekiz mezar taşı tespit edilmiştir. İlk inşa tarihi ve banisi bilinmeyen yapının haziresindeki 1541 tarihli Hoca Hacı Ali bin Muhammed’e ait mezar, yapının ilk inşasını 1541 yılından önceye tarihlendirmemizi sağlamaktadır. Ayrıca vakıf kayıtlarında 16. yüzyılda Mudanya’da Hoca Ali Camisi hakkında bilgilerin olması da mezar taşının aynı zamanda yapının banisine ait olduğunu da göstermektedir.

Halil Ağa (Eski) Camisi haziresinde incelenen sekiz mezar taşı, biçim ve kompozisyon bakımından Osmanlı Dönemi mezar taşlarının genel özelliklerini yansıtmaktadır. İncelenen mezar taşlarının en erken tarihli olanı 1541, en geç tarihli olanı 1895 yılına aittir. Mezarların dördü toprak, ikisi kapak taşlı ve ikisi çerçevesiz mezar grubundadır. Hazirede bulunan erkek mezar taşlarında sarıklı ve fes, kadın mezar taşlarında ise hotoz başlık görülmektedir. Ayrıca hazirede bitkisel ve üçgen tepelikli mezar taşları da vardır. Mezarların baş ve ayak taşlarında bitkisel ve nesneli süslemeler yer almaktadır. Süslemelerdeki motifler, gül, lale, akant yaprağı,

vazo ve vazodan çıkan kıvrım dallar şeklindedir. Hazirede incelenen mezarlardan yedisi kitabeli, biri kitablesizdir. Kitabe metinleri, celi sülüs, istifli sülüs ve ta'lik hatlıdır.

Mezar taşlarının kitabelerinde, insanların ölüme yükledikleri anlamın zaman içinde değiştiği görülmektedir. 1541 tarihli Hoca Hacı Ali bin Muhammed'e ait mezar taşının kitabelerinde, "Eşref-ül Firak Mevt" ifadeleriyle ölümün en güzel ayrılık olduğu vurgulanırken, 1895 tarihli Emine Seher Hanım'a ait mezar taşının kitabelerinde ölüme "Ah Mine'l Mevt" ifadesiyle bir serzenişte bulunulduğu görülmektedir. Mezar taşlarında ölüm, 16. yüzyılda bir kurtuluş ve en güzel ayrılık olarak betimlenirken, 19. yüzyıla gelindiğinde ölüm bir serzenişle ifade edilmiştir. Mezar taşı kitabelerinde insanların zaman içinde ölüm karşı bakış açılarının değiştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hazirede caminin banisine ait mezar taşı da bulunmaktadır. Halil Ağa (Eski) Camisi haziresinde yapının ilk inşasını gerçekleştiren bani Hoca Hacı Ali bin Muhammed'e ait mezar taşı yapının tarihlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Hazirede ayrıca Mudanya'da yaşamış ilmiye sınıfına mensup, "Eşraf-ı Kuzat-ı Kirâmdan Mehmet Sadık Efendi, Mudanya Müderrisi Hurşid Ağa, Rumeli Kuzâtından İslambuli Mudanya Naibi İbrahim Efendi ve Mudanya Hâkimi Müderrisin Kiramdan Yusuf Ziyaeddin Efendi" gibi önemli kişilerin bulunduğu kitabe metinlerinden anlaşılmaktadır. Mezar taşlarındaki bu bilgiler şehir tarihi ve şecere çalışmaları için önemli veriler sunmaktadır.

Halil Ağa (Eski) Camisi haziresinde incelenen Osmanlı Dönemi mezar taşları, günlük yaşamın bir parçası hâlinde, her biri ayrı edebiyat ürünü olan kitabeleriyle de bütünlük içerisinde etraftan geçen insanlara ibret dolu mesajlar vermektedir. Ayrıca kentin sosyokültürel geçmişine tanıklık etmeleri ve ait oldukları dönemlerin birer sanat ürünü olmalarıyla bu kıymetli eserlerin korunarak gelecek nesillere aktarılması önem arz etmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA. İ. EV (İradeler Evkaf), Dosya no: 642, Gömlek no: 32358.

Kurum Arşivleri

T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı 12.11.1976 gün ve 225 sayılı karar.

Diğer Kaynaklar

Acar, T. (2019). Uşak İli Aktaş Köyü Camii. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (75), 361-380.

Aktepe, Ş. & Erol, E. (2019). Osmanlı Dönemi gelinlikleri ve gelin başlıkları. *The Journal of Social Science*, (5), 339-349.

Arseven, C. E. (1983). *Sanat ansiklopedisi I*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.

Atıcı, A. (2022). Ordu / Fatsa Yukarıardıç (Çaltomar) Mahallesi aşağı mezarlık. S. Gülten, M. Özkan, M. Karakulak, K. Yavuz, C. Erbil (Ed.), *Fatsa ve Yöresi Tarihi II Kitabı* içinde (261-300. ss.), Fenomen Yayınları.

- Atıcı, A. & Yazar, T. (2023). *İmranlı (Ümraniye) Boğazören Köyü Eski Mezarlık'taki taş sandukalar ve Koçgiri mezar taşları üzerine değerlendirme*. Nobel Bilimsel Eserler Yayıncılık.
- Atıcı, A. (2023). *19. yüzyılda Aydın Vilayetinde (İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa) alçı mihraplar*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydoğdu, G. (1997). *Amasya mezar taşları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayrakal, S. (2016). *Uşak'ta Osmanlı Dönemi mezar taşları*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Beşbaş, N. & Denizli, H. (1983). *Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler III*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Beyazıt, M. (2013). Hüseyin Dülger Evi. E. Özer (Ed.), *Aizanoi-1 Kitabı* içinde (191-205. ss.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Beyazıt, M. & Beyazıt, Y. (2014). *Denizli Dediği Tekkesi*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Beyazıt, M. & Beyazıt, Y. (2019). *Denizli Darıverenli Camii - Medresesi ve Haziresi*. Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Beyazıt, M., Çelemoğlu, Ş., Atıcı, A. (2021). *Denizli - Kale Yukarı Mezarlık'ta Osmanlı geleneğini devam ettiren Cumhuriyet Dönemi mezar taşları*. Y. Beyazıt (Ed.), Nobel Bilimsel Eserler Yayıncılık.
- Bozkurt, N. (2001). Kandil. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 24 içinde (299-300. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Budak, H. K. (2019). *Bursa Mustafakemalpaşa'daki Osmanlı Dönemi mezar taşları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cantay, G. (2008). Türk süsleme sanatında meyve. *Journal of Turkish Studies*, 3(5), 32-64.
- Çakar, G. (2007). *Bursa Emir Sultan Mezarlığındaki 18. ve 19. yüzyıllardaki mezar taşları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çal, H. (2007). Göynük (Bolu) şehri Türk mezar taşları. *Vakıflar Dergisi*, (30), 295-383.
- Çal, H. & Ataoğuz Çal Ö. (2008). *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi hazirelerindeki mezar taşları*. Kastamonu Belediyesi Yayınları.
- Çal, H. & İltar, G. (2010). *Giresun İli sahil şeridindeki Osmanlı mezar taşları*. Giresun Valiliği Yayınları.
- Çal, H. (2015). Türklerde mezar-mezar taşları. S. Sakaoğlu, M. Aça, P. Ergun (Ed.), *Aile Yazıları / 8* içinde (295-332. ss.), Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- Çal, H. (2017). Malatya Kırklar Mezarlığındaki mezar-mezar taşı tipleri. *Millî Folklor Dergisi*, (115), 63-78.
- Çelemoğlu, Ş. (2021). Sinop/Ayancık/Tarakçı Köyü Gebelit Camisi ve mezar taşları. *Amisos*, 6(10), 15-52.
- Derman, F. Ç. (2003). Lâle. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 27 içinde (81. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Derman, M. U. (2001). İstif. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23 içinde (330-333. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Derman, M. U. (2010). Ta'lik. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39 içinde (507-508. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Durukan, A. (1997). Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi cami tipolojisi üzerine bir deneme. *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri* içinde (169-175. ss.), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Elker, S. (1956). Kitâbelerde (Ebced) hesabının rolü. *Vakıflar Dergisi*, (3), 17-25.
- Ertuğ, N. (1999). Osmanlı mezartaşları. *Osmanlı*, 9 içinde (223-229. ss.), Yeni Türkiye Yayınları.
- Erünsal, B. M. (2018). *XVI. yüzyıl sonlarında Hüdevendigar Livası vakıflarından kesitler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilecik: Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göktaş Kaya, L. (2006). Mevlevilik felsefesinden yola çıkarak din-sanat ilişkisi. *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevilik Ulusal Sempozyum 14-16 Aralık 2006 Konya Bildiriler* içinde (478-481. ss.), Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Gümüşdağ, G. (2007). *Kastamonu Şehri Nasrullah Camisi, Yılanlı Camisi, Yakup Ağa Camisi, Ahmet Dede Camisi hazirelerindeki mezar taşları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürsoy, E. (2015). Uşak mihraplarında perde motifi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 146-157.
- İşli, N. (2009). *Osmanlı serpuşları*. 2010 İstanbul Kültür Başkenti Ajansı Yayınları.
- Karademir, M. & Kunt, İ. (2019). Edirne Şehabeddin Paşa Camii haziresi mezar taşları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, (46), 329-356.
- Kuban, D. (1973). *100 soruda Türkiye sanatı tarihi*. Gerçek Yayınevi.
- Laquer, H. P. (1984). Osmanlı mezar taşlarını süslemesinde bitkisel motifler. *Suut Kemal Yetkin'e Armağan Kitabı* içinde (263-273. ss.), Hacettepe Armağan Dizisi.
- Laquer, H. P. (1997). *Hüve'l Baki İstanbul'da Osmanlı mezarlıkları ve mezartaşları*. (Çev: S. Dilidüzgün), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Nefes, E. (2002). *Samsun yöresinde bulunan mezar taşları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oğuz, B. (1983). *Mezartaşında simgeleşen inançlar*. Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- Oğuzoğlu, Y. (2007). Mudanya tarihinden sayfalar. *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya Kitabı* içinde (21-30. ss.), Gaye Kitabevi.
- Önge, Y. (1968). Anadolu sanatında cami motifi. *Önasya Dergisi*, 4(38), 10-12.
- Ötüken, Y. S., Durukan, A., Pekak, M. S., Acun, H. (1986). *Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler IV*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Özkurt, K. & Tüfekçioğlu, A. (2009). Türk-İslam sanatında kitabeler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(14), 275-295.

- Pala, İ. (2020). Mühr-i Süleyman. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 31 içinde (523-525. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevüktekin, M., Onat Gündüz, F., Öztürk Eray, F. (1997). *Osmanlı Dönemi kadın giyimleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sözen, M. & Tanyeli, U. (2010). *Sanat kavram ve terimler sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Şahin, M. (2013). Giresun ilindeki Bağdadi kubbeli camiler. *TÜBA-KED*, (11), 71-89.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgu Uygulaması (2024, Ocak 5). <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografi/40.37790751637934/28.882970809936527>
- Taş, E. (2021). Türk tezminatında perde. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (45), 271-294.
- Tomsu, L. (1941). Bursa evleri. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ülgen, A. (1990). Tanzimat günlerinde Türk mimari üslûbu - Tanzimat Döneminde Batılılaşma akımıyla Türk mimarisine giren üslûplar ve üslûp özellikleri. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (7), 67-71.
- Yalman, B. (2013). *Mudanya Marmara'nın incisi*. Mudanya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yazar, T. (2022). *Niksar Melik Gazi Mezarlığı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yurdakul Tuğutlu, E. (2019). *Kayseri mihrapları*. Kayseri Belediyesi Yayınları.
- Yver, G. Al-Zâb (1986). *İslam Ansiklopedisi*, 13 içinde (446-447. ss.), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Mudanya is located on the south coast of the Marmara Sea, stretching in the east-west direction. During the Ottoman period, Mudanya was conquered in 1321 before Bursa was conquered. Mudanya, which was connected to the Kite district until the end of the 1500s, had thirteen neighborhoods, two hundred and fifty-three households and thirty-five bachelor population according to the accounting book records in 1530. Evliya Çelebi mentions that Mudanya was an district of the Anatolian province of Hüdavendigâr Sanjak and that there were three mosques, seven masjids, three inns, a bathhouse, two schools, and about two hundred shops in the city. Halil Ağa (Eski) Mosque, one of the mosques mentioned by Evliya Çelebi, and the gravestones in its treasury will be introduced and evaluated in this study.

In Turkish-Islamic art, tombstones reflect the feelings, thoughts, literature and artistic understanding of the periods in which they were built in terms of form, ornamentation, inscription, material and technical features. The gravestones found in the treasuries of buildings such as mosques, tombs and madrasahs have an important place in determining the people who lived in the settlements where the buildings are located, as well as providing data such as dating the buildings without inscriptions and identifying the owner. In this context, the gravestones in the Bursa Mudanya Halil Ağa (Eski) Mosque and its hazires, which have not been the subject of any previous study, have been examined in detail within the framework of the discipline of Art History.

Halil Ağa (Eski) Mosque, also known as The Old Mosque among the people, is a modest neighborhood mosque in terms of plan, arrangement and ornamentation. The building, whose first construction date is not known for certain, was repaired by Kethüda Halil Ağa in H 1053 / M 1643-44 according to the repair inscription on the crown gate. The first construction date and the owner of the building were identified through foundation records, archival documents and the gravestone in the building's treasury. According to all this information, the building was built in the first half of the 16th century by Hoca Hacı Ali bin Muhammed Ez-Z'abâli. The building has a rectangular plan close to square and is covered with a hipped roof on the exterior and a baghdadi dome in the middle of a flat wooden ceiling on the interior. In terms of the covering system, the mosque belongs to the group of buildings with unsupported domes.

There are eight graves in the cemetery of the mosque. The tombs examined in the treasury contain information about the social, economic and artistic understanding of the period in which they were built in terms of their form, title, ornamentation and inscription content. In addition, tombstones are important historical documents as they provide information such as titles, professions and causes of death. In addition to the tombstone of the mosque's founder, there are also tombstones belonging to high-ranking people from the ulema-ı kuzattan such as kadıs, muderris, mullahs and their relatives. The poetic inscriptions of the headstones are important as they testify to the literary understanding of the periods in which they were built and the change in people's perspectives on death over the centuries.

MÜCADELENİN VE AYRIMCILIĞIN MEKÂNI OLARAK KENTE DAİR SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR VE POPÜLER KÜLTÜRE YANSIMALARI: KENTSEL DEVRİM VE YERLEŞİM KISITLARI

 Mehmet KURTCEBE*

ÖZET

Bu çalışma, yirminci yüzyılın ortasında kent araştırmalarında etkili olan Lefebvre'in (2003: 15-19, 73-78) ve Rex ve Moore'un (1967: 228-229, 270-273) öncülük ettiği, kente dair fırsatları ve sınırları öne çıkarmasıyla farklılaşan iki yaklaşımın izlerini günümüze kadar sürerken toplumsal çerçevede kentin sorunlarını anlamaya dair potansiyelini sorgulamaktadır. Çalışmada kent kavramı ile ilgili kuramların izlediği gelişim ve tarihsel bir bakış açısının sunulmasının yanı sıra kent ve kentliliğe uzanan süreç ele alınarak yirminci yüzyılın ortasından günümüze kadar kent çalışmalarında bir izlek oluşturan kent hakkı ve yerleşime dayalı sınıfsal oluşumlarla ilgili kuramlara yer verilmektedir. Ardından mekâna dair soyutlamayı temel alan yaklaşımları aşarak gerçekçi bir zeminde ele almaya girişen Sayer'in (1993: 335-338) görüşleri etrafında kent çalışmalarına getirilen eleştirilere değinilmektedir. Eleştiriler arasında kent çalışmalarında mekânın araştırılması adına yeni yönelimler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kent sosyolojisi, kent çalışmaları, Henri Lefebvre, Sparkbrook

Sociological Approaches to the City as A Place of Struggle and Discrimination and Its Reflections on Popular Culture: Urban Revolution and Housing

ABSTRACT

This study traces the two approaches pioneered by Lefebvre (2003, 15-19, 73-78) and Rex and Moore (1967: 228-229, 270-273), who were influential in urban studies in the mid-twentieth century and differentiated by emphasizing the opportunities and limits of the city. After presenting a historical perspective and the development of urban theories, the study covers the process leading to urbanity, and includes theories about the right to the city and settlement-based class formations, which have formed a path in urban studies from the mid-twentieth century to the present day. The criticisms brought to urban studies are touched upon, around the views of Sayer (1993: 335-338), who went beyond the abstraction-based approaches. Among the criticisms are new trends in the study of space in urban studies.

Key Words: urban sociology, urban studies, Henri Lefebvre, Sparkbrook

*Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Karaman / TÜRKİYE, mehmetkurtcebe@kmu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Kurtcebe, M. (2024). Mücadelenin ve ayrımcılığın mekânı olarak kente dair sosyolojik yaklaşımlar ve popüler kültüre yansımaları: Kentsel devrim ve yerleşim kısıtları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 707-723. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1437471>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 15 Şubat / February 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 2 Nisan / April 2024

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 25 Sayı: 47 / Volume: 25 Issue: 47

Giriş

Bir arada yaşamak insanlığın önemli niteliklerinden birisidir. Toplulukların bir arada varlıklarını devam ettirme eğilimleriyle kentler oluşmaya başlamıştır. Medeniyetin gelişmesinde kentlerin kurulması etkili olmuştur. Nitekim medeniyet kelimesinin Türkçedeki kullanımının kökeninde yer alan Arapça kelime (Türk Dil Kurumu, 2023) ve İngilizce karşılığının kökeninde yer alan Latince kelime şehir anlamına gelmektedir (Meriam Webster Online, 2023). Modernleşmenin belirgin etkilerinden birisi şehirler üzerinde olmuştur. Kentleşme oranları modern toplumlarda yüksektir. Oysa modernlik öncesi dönemde nüfusun büyük çoğunluğu kırdaki yaşamıştır. On dokuzuncu yüzyılın ortasında, Büyük Britanya’da ancak on kişiden beşi şehirde yaşamını sürdürürken, yirminci yüzyılın başında her on kişiden yaklaşık sekizi kentte yaşamını sürdürmeye başlamıştır (Law, 1967: 126).

Kenti sosyolojik olarak inceleyen araştırmalar, kenti eşitlik ve özgürlüğe bağlı olarak ortaya çıkan değişim taleplerinin ortaya konmasına imkân tanınması ve özgürlük imkânlarına ket vuran bir yer olması bağlamında ele almaktadır. Kenti inceleyen kuramlar arasında, söz konusu ayrım etrafında gelişen iki çerçeve oluşmuştur. Yirminci yüzyılın ortasından sonra kent sosyolojisinde ön plana çıkan farklı yaklaşımlar belirlemeye başlamıştır. Sosyolojinin klasik kuramcılarının fikirlerini kente dair bir bakış açısı buluşturan araştırmalar bulunmaktadır (Castells, 1977: 2, 1983: 296; Lefebvre, 1996: 1). Marksizm’i temel alan kuramlar kent sosyolojisinde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Söz konusu yaklaşımlarda dikkat çeken yön, kentin toplumsal talepleri belirleme ve onları talep etmede yarattığı fırsatlardır. Lefebvre (1996: 1) gibi kuramcılar, kentin, Marksist kuramda endüstri temelli olarak yer bulan toplumsal bölünmeyle mücadele ve talepleri elde etme çabalarının yeni mekân olduğunu vurgulamıştır. Zamanla, kente dair politikalara odaklanan yaklaşımlar çokça yer bulmaya başlamıştır. Lefebvre ile yaklaşık olarak aynı dönemlerde gerçekleştirilen Rex ve Moore’un (1967: 274) Sparkbrook araştırması, ayrımcılığı yeniden üreten kenti, toplumsal coğrafyayı beyaz-siyah, zengin-fakir gibi eksenlerde bölerek, ayrımcılığın yaşanmasına ön ayak olan mekân olarak incelemektedir. Kentle ilgili politikaların ayrımcılığın önüne geçmede oynayabileceği role ve hâlihazırda ayrımcılığı nasıl derinleştirdiğine vurgu yapmaktadır.

Kentin önemi artarken gözler daha çok kentteki araştırmalara çevrilmeye başlamıştır. Kentin bölünmeleri aşmada taleplerin elde edilmesine mi yoksa bölünmenin bizzat yaratılmasına mı vesile olduğu tartışması kentle ilgili fikirlerin ayrıştığı temel noktalardandır. Kent sosyolojisi alanında Lefebvre (2003: 137) ve Rex ve Moore’un (1967: 228-229) araştırmaları bu noktada farklılıklar sergilemektedir. Lefebvre tarihsel analizlere sıkça başvururken, Rex ve Moore kentin bugünü ve politikaların kenti şekillendirmede oynadığı role sıklıkla yer vermektedir. Buna rağmen, Rex ve Moore’un (1967: 228-229) çalışmasının da aynı Lefebvre’de (1996: 1) olduğu gibi çatışmanın çokça üzerinde durduğuna ve Lefebvre ile takipçilerinin de politikaların oynadığı role dikkat çektiklerine değinilmelidir. Soruya verilen yanıtlar değişse de iki bakış açısında egemen olan unsur, gelişme ve değişmeye yönelik adımlar atılmasına yer verilmesidir. İnsanlığın kentte, doğada kaynaklara ulaşmada mücadelede olduğu gibi, evrimle veya hatalarından ders alarak gelişeceği ve değişeceği fikri, devrim veya değişime yönelik politikalar izlenmesi şekillerinde kendini göstermektedir.

Kentin ekonomiyle olan ilişkisi bir başka ortak yönü teşkil etmektedir. Lefebvre (1996: 84-86) tarihte kentin ticaretle ve kapitalizmle kurduğu bağı, sınıf ilişkilerini gözeterek gözler önüne sererken Rex ve Moore (1967: 6-7, 273) yoksulluğun yerleşimdeki rolü ve sınıfları belirleyen yer olarak kente değinmektedir. Kent ve kentleşme kavramı tartışılmış ve farklı açılardan söz konusu kavramlara özgün bakış açıları sunulmuştur.

Kente Dair İki Yaklaşımın Karşılaştırması

Kente dair Lefebvre'in (2003: 1-4, 7-12, 15-19, 25-27, 73-78) ve Rex ve Moore'un (1967: 2-3, 6-7, 20, 38, 115, 270-273) yaklaşımlarında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu farklılıklar araştırmaların dayandığı temeller, toplumsal değişim yaklaşımı, kentteki sorunlara dair öneriler ve toplumsal sınıf yaklaşımı boyutlarını içermektedir.

Araştırmaların dayandığı temeller açısından Lefebvre (2003) Marksizm'e bağlı kalarak çalışmasını ortaya koyarken (Elden, 2004: 15) Rex ve Moore (1967) kent ekolojisinden ve Weberyen sınıf anlayışından etkilenmiştir (Van Gent, 2009: 8).

Lefebvre'in Marksist kökenlerine çokça değinilmiştir (Flanagan, 1993: 98; Elden, 2004: 1). Elden (2004: 15) Lefebvre'in fikirlerinde Marksizm'in etkisine dikkat çekmektedir. Fakat Elden (2004: 15-17), Lefebvre'in kent sosyolojisi açısından yeni bir bakış açısı geliştirmeye girişirken Marks'ı bir yeniden okumaya tabi tuttuğunu açıklamaktadır. Lefebvre diyalektiği ve onun asıl muhtevasını idealizm ve materyalizmin oluşturduğu Hegelci köklerini araştırmıştır. O, Marksizm'in ekonomiyi ön planda tutan indirgemeci ve yapısalcı bir temelde ele alınmasına eleştirel bir bakış geliştirerek Marks'ın özünde üstyapıya da önem verdiğini savunmuştur. Ona göre, Marks'ta felsefeyi, ahlakı, insanı bulmak ve böylece sosyolojiyi bulmak mümkündür.

Van Gent (2009: 8), Rex ve Moore'un (1967) Sparkbrook araştırmasının Weberyen kuramın izinden gittiğini ve Chicago Okulu'nun kuramsal katkılarına eklenildiğini belirtmektedir. Özellikle Chicago Okulu'nun Park, Burgess gibi önde gelen kuramcılarının katkıları dikkat çekicidir. İdealizmin görece daha etkili bir şekilde kendini gösterdiği söz konusu yaklaşımda, fikirler ve ideoloji insanın mücadele faktörü üzerinde bir yerde konumlanmaktadır fakat fikirler ve ideoloji pek çok faktörle beraber çalışmaktadır. Mücadele hem kentli insanın yaşamını biçimlendiren fikirlerden birisini oluşturmakta hem de ayrımcılığın oluşumunda rol oynamaktadır.

Lefebvre (2003: 1-4) Marksizm'in tarihsel bakış açısını benimseyerek kent kavramını tarihsel boyutuyla ortaya koymaktadır. Rex ve Moore (1967: 6-7) ise göçe ve toplumsal değişime odaklanmaktadır.

Lefebvre (2003: 1-2) başlangıçta hipotezini ortaya koymaktadır: Toplum giderek kentli bir topluma dönüşmektedir. Kentte yaşayan toplumlar Antik Yunan'dan, Orta Çağ'a, endüstriyel toplumlara kadar eskiden beri var olmuştur ama kent kavramına içkin unsurlar, özellikle toplumsal ilişkiler, gözden kaçmıştır. Lefebvre'ye göre günümüzün kentli toplumu endüstriyelleşme sonucu oluşmuştur. Endüstriyelleşmenin tarıma olan baskısı ile şekillenen kentlilik ani evrim süreçlerinde aşamalar kaydederek gelişmektedir. Kentlilik düzenli bir gelişim çizgisinde değildir ama giderek artan bir şekilde toplum, kentsel topluma doğru ilerlemektedir ve sonuçta tam bir kentsel topluma dönüşecektir. Kentsel topluma dönüşümün, kapitalizmin kültüre ve topluma egemen olmasıyla bağlantısı vardır (Elden, 2004: 9, 116). Tarımın egemen olduğu toplumlarda köy ve kırsal yerleşim yaygın iken endüstriyelleşme ile şehirler büyümüş ve yapısı değişmiştir. Örneğin, herhangi bir süpermarket kentsel dokunun parçasıdır. Değişim kentsel doku ile gelmiştir lakin kentsel doku sadece fiziksel bir dönüşüm değildir (Lefebvre, 2003: 3-4). O, kentin kırsal üzerinde her türlü hâkimiyet kurma biçimini tanımlamaktadır.

Rex ve Moore (1967: 273) göçmenlerin yerleşim konusunda yaşadıkları sınıfsal ayrımlara değinmektedir. Göçmenler birtakım ayrımlara maruz kalmaktadır çünkü önyargı, dışlama gibi faktörler, onların ev kiralamaları veya satın almaları konularında çeşitli güçlükler yaşamalarına neden olmaktadır. Chicago Okulu kuramcılarının çalışmalarında yer bulan kentlin halkalar hâlinde merkezden dışa doğru biçimlenmesi ve halkalardan bazılarının güçlüler

tarafından ele geçirilerek diğerlerinin bazı ayrıcalıklardan yoksun gruplarca yaşam alanına dönüştürülmesi tespiti, Birmingham'ın Sparkbrook bölgesinin halkalardan birini oluşturan bir geçiş alanına dönüşmesi şeklinde yer almaktadır (Rex & Moore, 1967: 6-7, 20).

Lefebvre (2003: 7-12) kent kavramını tanımlarken tarihsel gelişmelere önem atfetmektedir. Rex ve Moore'un (1967: 11-13, 20) çalışmasında ise kent sosyal gruplara atıfla, yerleşim ve ev bulma boyutları çerçevesinde ele alınmaktadır.

Kentli toplum ihtiyaca cevap veren bir kavramdır. Post-endüstriyel, boş zaman toplumu gibi kavramlar bir yerde yetersiz kalmaktadır çünkü tek yönlü olarak konuya yaklaşmaktadır. Epistemolojik olarak, kenti araştırmak hep fazla teknik ve spesifik bir iş olarak görülmüştür. Kent yüzeysel olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Onun haricinde teorik ve entelektüel düzeyde kalan, bilimin alanına fazla giremeyen bir kentlilik olgusu vardır. Kent kavramı açısından çeşitli eksiklikler vardır ve kentli toplum ve kentsel devrim bu boşluğu doldurmaya yönelmektedir. Lefebvre'e (2003: 5-8) göre, kentleşmeye yönelik eleştirilerde sağ kanat sermayenin yanında yer alırken sol kanattan eleştiriler kentleşmenin kendisine değil ütopyik bir toprak anlayışına dayanmaktadır ve sermayenin gerçek etkisini anlamaktan uzaktır.

Kentleşme ve kentli topluma doğru ilerleme çeşitli aşamalardan geçerek olmuştur. Lefebvre, Marksist tarih anlayışını ritimler ve tarihi değiştiren anlara odaklanmasıyla yeniden yorumlamaktadır (Elden, 2004: 7-8). İlk çağlardan başlayarak ele alındığında, ilk insanlar, avcı toplayıcılar, göçmenler, tüm ilkel gruplar mekânı kısmen adlandırarak, tarayarak, bahçe tarımı yaparak, toprak ile dokusunu değiştirmeden onunla ilişki içerisinde olmuşlardır. Sonraları tarımın yaygınlaşması ve gelişmesi, otoriter bir baskıyı getirmiştir. Baskı ideolojik süreçlerle beraber var olmuştur. Orta Çağ şehirlerine giden süreçte, Roma'nın güçlenmesi ve yöneticilerin varlığı politik şehirlerin oluşmasında etkili olmuştur. Asya tipi üretimin olduğu ülkelerde, tarım ve şehirleşme bir arada olsa da politik şehir zaman mekân anlamında bir kırılma noktasıdır. Bu şehirlerde farklı yönetici kesimler, kanunlar, çok miktarda ve yaygın üretim vardır. Ancak tüccarlar ve ticaret Antik Yunan'dan itibaren Asya'da dâhil Orta Çağ'ın sonuna kadar hor görülmüş ve şehirden uzak kalmıştır (Lefebvre, 2003: 7-9).

Şehirde pazarlar büyüdükçe tüccarların konumu Orta Çağ'ın sonunda değişmeye başlamıştır. Toprak sahiplerine ve eski tip otoriteye karşı mücadelenin yollarından birisi ticaret olmuştur. Kent ve kırın ifade ettiği şeyler değişmeye başlamıştır. Şehir artık heterojenliği ve tekdüzeliği, idareyi çağrıştırmamaktadır. Kır kentin sınırı olarak görülmeye başlamıştır. Köylüler artık toprak sahipleri için değil, şehirler için çalışmaktadır. Bu dönemden sonra kent ve kır değil ulus devlet tanımlayıcı olmaya başlamıştır. Mantığın yükselişi düzenlemelerle birleşmiştir ve şehir kavramı oturmaya, tanımlanmaya, haritalar ve planlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Lefebvre, 2003: 9-12).

Yaşanan gelişmeler piyasadan ve ticaretten ayrı düşünülemez. Fordizm'in kent üzerindeki etkisi işlevselci itkileri ortaya koymaktadır. Fordist kentte üretimin geniş çaplı yapılmasını sağlamak adına yaşam alanlarını oluşturan banliyöler ve yollar gibi ulaşım ağları bulunmaktadır (Biagi, 2020: 215). Lefebvre'e (2003: 5, 13-18) göre ticari ağlar şehirde yaygınlaşmış, ardından endüstri devrimi gelmiştir. Endüstri şehirde konumlanmıştır. Endüstrinin şehir dışında konumlandığını düşünmek, enerji ve kaynak ihtiyacı nedeniyle yanlış olacaktır. Endüstrileşme ile şehir küçükten büyüğe pek çok ekonomik faaliyetin olduğu, insanların akın ettiği bir yere dönüşmüştür. Kentleşme, kentlerin büyüdüğü ilk dönemlerde her şeyi belirleyen bir üstyapı olarak ele alınamasa da zamanla artarak kritik bir safhaya gelir. Kritik bir safhaya gelmesi aynı zamanda endüstrileşme gibi süreçlerin önünde yer alması anlamına gelmektedir. Üretim ilişkilerinin kentteki toplumsal ilişkiler karşısındaki konumu sorgulanmalıdır. Şehirlerin gelişmesine öncülük eden pek çok gelişme toplumsal, kültürel ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Şehirler neden ve sonuç tarafında, söz konusu gelişmelerin

odağında olmuştur. Gelişme ve şehirlerin büyümesi aynı doğrultuda bir seyir izlemektedir. Gelişmenin kazandığı büyük ivme, şehirler açısından da geçerli olmuştur. Şehirlerin hızla büyümesi ile şehri içeren açıklamalar daha ayrıntılı ve kapsayıcı tanımlar gerektirmiştir. Şehri ele almada kent kavramı ve şehir ile farkının tanımlanması dikkat çekici bir ilerlemedir.

Rex ve Moore'un çalışmasında şehir, kentli toplum çerçevesinde incelenmektedir. Araştırmanın gerçekleştiği Sparkbrook bölgesinde kentli toplum, çeşitli geçiş alanlarına ayrılmıştır. Geçiş alanının oluşmasının nedenlerinin başında göçmenler gibi görece daha az güçlü grupların yaşadığı güçlükler gelmektedir. Güçlüklerin ev bulma konusunda etkisi ev kredisi bulma, konsey evlerinde yaşamaya hak kazanma konularında olmaktadır. Onlar, kiralamaya uygun, pansiyon veya bir evde kiraya verilen odalar gibi mekânlarda kiracı olmaya veya ev sahibi olmaya zorlanmaktadır. Evlerini kiraya verenler ise ucuz evleri alarak bir an önce çok sayıda kiracı ile borçlarını ödemeyi hedeflemektedir çünkü arkadaşlarından veya çevredeki kişilerden borç almakta, sürekli paraya ihtiyaç duymaktadır. Göçmenler kalabalık gruplar hâlinde, zor şartlarda, küçük yaşam alanlarında barınmaktadır. Dezavantajlı koşullar ve yerler göçmenler için ayrılmış gibidir. Yerleşimle ilgili politikalar ve göçmenlere karşı tutumlar ciddi etkiler yaratmıştır. Beyaz ve açık tenli olanlar konut konusunda avantajlı konumları elinde bulundururken koyu renkli tene sahip, çoğunluğunu göçmenlerin oluşturduğu gruplar ise gerilerde yer almaktadır. O dönemde çeşitliliklere daha az açık olan İngiliz toplumu hesaba katıldığında bir sosyal grubun üyeleri açısından ırkla ilgili tanımların yapıldığı, yaşadıkları yer ve evin konumuna göre belirlenen bir sınıf konumu bulunmaktadır (Rex & Moore, 1967: 6-8, 11-13, 20).

Lefebvre'in (2003: 15-19) ve Rex ve Moore'un (1967: 2-3, 115) çalışmalarında toplumsal değişim kent odağında incelenmektedir. Lefebvre (2003: 15-19) kentin değişim için sunduğu fırsatlara odaklanmaktadır. Bu nedenle kentteki değişimin benzerlikler yaratarak ilerlediğini ve nihayetinde değişimin görünürlüğünün gözden kaçmaya başladığını vurgulamaktadır. Rex ve Moore (1967: 2-3, 115) ise kentte ayrımcılığın nasıl yerleşim temelli farklılıklar yarattığına odaklanmaktadır.

Lefebvre (2003) şehri maddi varlığıyla, daha genel bir kavram olan kentten ayırmaktadır. Şehir fiziksel varlığa işaret eder böylece şehrin bilimi ve sosyolojisi yoktur. Tam da buradan hareketle kent ve kentsel toplum bitmiş bir gerçekliği değil, bir ufku, bir aldatıcı sanallığı anlatmaktadır. Söz konusu duruşu, bilimsel bir kavram olarak kalmasından gelir ve onun gerçek kavranışı başka yaklaşımları da içeren ihtimalleri barındırır. Elimizdeki sanal bir nesne, küresel bir toplum ve şehirdir. Şehirler, ızgara düzeni gibi yapılarıyla sahaya yayılmaktadır (Lefebvre, 2003: 1, 13-17). Yayılım aslında kentin örgütlenme tarzını içeren daha geniş bir etki yaratmaktadır (Biagi, 2020, 215-216). Kentleşme sorunu, her sorunu kapsayamaz ama kent gerçeği sorunları dönüştürmektedir. Sokak hem her şeyin gerçek anlamda gerçekleştiği, kentin yaratıldığı yerdir hem de bizim aslında gerçekte birbirimizle gerçek bir ilişkiye girmeden birbirimizin yanından geçip gittiğimiz yerdir (Lefebvre, 2003: 18-19).

Şehrin toplumsal değişim için merkezi bir konumu işgal ettiği su götürmez bir hâl almıştır. Yöneticiler, herkes gibi gözlerini kente çevirmiştir çünkü kent toplumsal anlamda bir anahtardır. Buna rağmen, kentte vuku bulan dönüşümün kendisi bir tek tipleşme etrafında gerçekleşmektedir. Kentten çevreye devletin ideolojisi farklılıklara değil benzerliklere atıfla yayılmaktadır. Bu nedenle farklı olabilme hakkı unutulmamalıdır (Speer, 2015: 4). Değişimlerin tetikleyicisi olan güçlerin kendilerini göstermeleri pek çok insanın gözü önünde, kentte ve onun meydanında mümkündür. Tarihsel gelişimi kent mekânının potansiyelini gözler önüne sermektedir. Lefebvre (2003: x, 4-5, 9-10, 24-25) tarihi sadece bildiğimiz anlamında kullanmaz, gelecekte de bugüne bakarak geleceğin geçmişi nasıl bulanıklaştırdığını ve sanalın

nasıl gerçeği anlamaya yardımcı olduğunu bulmaya çalışmaktadır. Örneğin burjuva, daha önceki toplumları daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Zaman kırılmalarla ilerlese de devamlılık arz eden bir durumlar vardır ve kent bu tarz bir birikimin yaşandığı yerdir. Artı değer yaratıldığı yer şehirdir ve bu nedenle klasik Marksizm’de söylenenin aksine şehir bir üstyapı, üretim ilişkilerinin basit bir sonucu değildir. Kent, ulus devletinin denetimi ve kontrol altında tutması için bir araç olmuştur. Vatandaş olarak bireyler kentte en görünür hâllerinde bulunmaktadır. Nüfusu yönlendirme işi kentlerle imkânlarını artırmıştır.

Rex ve Moore (1967: 6-8) ise ayrımcılığın kentte nasıl yaygınlaştığını açıklamaktadır. Göçmenler kentin merkeze yakın, dezavantajlı şartlara sahip bir bölgesinde kapanıp kalmaktadır. Etnik unsurları içerisinde yoğun şekilde barındıran gruplar kısıtlamalara çokça maruz kalmaktadır. Ayrımcılık ve önyargı ise bağları koparmakta, yalnızlık ve yalıtılmışlığa zemin hazırlamaktadır. Bir geçiş bölgesi olan Sparkbrook, İngiliz işçi sınıfını karakterize eden yönlerden birisi olan bitişik nizam evler ile zenginlerin lüks müstakil evlerinin olduğu bölgenin arasında kalmaktadır. Bu bölgenin genel görünümünü belirleyen orta sınıfın egemenliği ve eskinin büyük ihtişamlı evleri ile daha modern, şehre nispeten yakın ve çalışanlar için uygun konutları barındırmasıdır (Rex & Moore, 1967: 6-8, 16-18). Rex ve Moore’un (1967: 2-3, 115, 274) araştırmalarını gerçekleştirdiği 1960’lı yılların sonunda Birmingham hızlı bir gelişim süreci yaşamış, özellikle İngiliz Milletler Topluluğu’nda yer alan ülkelerden pek çok insan, inşaat, otomotiv ve yan sektörleri ve hizmetler gibi alanlarda yeni ortaya çıkan düşük ücretli iş fırsatlarından faydalanmak için bölgeye yerleşmiştir. Gelenler genelde Sparkbrook bölgesini seçmişlerdir çünkü yeni oluşan geçiş bölgesi göçmenlerin ev ihtiyaçlarını giderecek şartları oluşturmuştur. Bölgede yeni konut arzı oluşmuş, merkez bölgelerde eski ve ucuz konutların yıkımı ile meydana gelen yer değiştirme nedeniyle yeni fırsatlar ortaya çıkmıştır. Merkezde yaşayanlar çevreye doğru dağılırken, yeni gelenler için zorlu şartlar oluşmuştur. Konut sıkıntısı ve dışlama göçmenlerin kapalı, kendi içinde bir topluluk oluşturmasının önünü açmıştır. Bölgede çalışmak için yeni iş ilanları olmasına rağmen aynı oranda konut ilanı yer almamıştır. Irk ve etnisite konularını önüne katarak ilerleyen bir gerilimin alevi de aynı zamanda yakılmıştır. Yaşayacak bir ev bulma konusundaki sıkıntılar, göçmenlerle ve derilerinin renkleriyle bağlantılı hâle gelmiştir.

Lefebvre (2003: 25-27) ve Rex ve Moore (1967: 24, 38) toplumsal değişimin çeşitli gruplar arasında yarattığı gerilimi açıklamaktadır. Bu noktada Lefebvre (2003: 73-78) kentin mücadele için sunduğu imkânları odaklanmaktadır. Rex ve Moore (1967: 270-273) ise politikaların önemine değinmektedir.

Kentleşmenin üretim ilişkilerinin basit bir sonucu olmadığı gözlerden kaçır çünkü her şeyi kapsayan kritik safhanın bir parçasıdır. Söz konusu safha kördür (karanlıktır). Gözümüzün önündekini göremediğimiz alandır ve bu nedenle bir paradokstur. Kenti göremeyiz, günlük hayatın içine sokulmuştur. O, bahçeler ve açık alanlar gibi kırsalın izlerini taşımaktadır. Körlük dogmatik varsayımları doğrudan kabulü ve yanlış anlamaları içermektedir. Bahsi geçen, bilinçsiz bir görmeme değil, bilinçli olarak görmezden gelmeye yakın bir şeydir (Lefebvre, 2003: 25-26). Söz konusu körlük hâline neden olan bir kentsel homojenlik olduğu da hesaba katılmalıdır. Kenti dönüştüren güç, tekdüzeliği ile doğal olan çeşitlilikleri bile gözden uzaklaştırabilmektedir (Speer, 2015: 5). Kritik safhada doğa bir sorun olarak belirmektedir. Endüstrileşme ve kentleşme doğayı tahrip eder. Yaşananlar Marks’ın sunduğundan farklı bir karşı çıkışı gerektirmektedir. Bir zamanlar az olan yiyecek, şimdi çoktur oysa bir zamanlar çok olan zaman, mekân ve kaynaklar şimdi azdır. Doğanın kendisi azalırken onun temsilleri olan şeyler artmıştır. Buluşma, dinlenme, oyun oynama yerleri, kentin pasif gözlem mekânı olan meydana teslim olmaktadır (Lefebvre, 2003: 26-27).

Rex ve Moore'a (1967) göre ayrımcılık, konutların tanıtımı için yapılan çalışmalar ve emlak işiyle uğraşanların kiracı seçimleri gibi noktalarda iyice su yüzüne çıkmıştır. Belediyenin düşük kiralarla sağladığı evlerin de ayrımcılıkla verilmesi ve önceden bölgede yaşıyor olmak gibi zorunlulukların şart koşulması, ayrımcılığın her düzeyden, pek çok farklı konuda ve yerde yaşanmasına neden olmuştur. Göçmenler merkeze yakın, henüz yıkılmamış evler bulmak veya merkezi, büyük ve çok odalı evlerin odalarını, kalabalık gruplar hâlindeki göçmenlere kiralamak şeklinde çözümler geliştirmeye çalışmıştır. Çok odalı, kiraya vermeye yönelik konutlar hem satın almak hem de kiraya vermek üzere değerlendirilmiştir. Ev sahibi ve kiracı ilişkisi de gerilim zeminlerinden birini oluşturma potansiyeli taşımıştır (Rex & Moore, 1967: 24, 38, 133-134, 139-141).

Lefebvre (2003: 73-78) kentte mücadele imkânlarını Marksist praksis anlayışı çerçevesinde sorgulamaktadır. Rex ve Moore (1967: 270-273) ise mücadeleden öte politikaların kentte kendiliğinden oluşan yerleşim temelli ayrımları iyileştirmedeki rolüne odaklanmaktadır.

Lefebvre'in (2003) çalışmasında gerçek sadece olanı değil muhtemel olanı da içinde barındırmaktadır. Kent bugün karmaşıklığıyla kavraması zor bir şeydir fakat kenti de içeren her gerçek gibi analiz edilebilecek unsurlardan oluşmaktadır. Kentin bir düzeni vardır ama ilk bakışta bize düzensizlik olarak görünmektedir. Uzunca bir süre kent fenomeni konusunda betimleyici açıklamalar yapılmıştır. Ekoloji, habitatı çalışmaktadır. Fenomenoloji ise şehirlileri, çeşitli yerler arasındaki bağları, çevreyi, mekândaki ayrımları, anıtları, şehrin sınırları gibi konuları çalışmaktadır. Tüm bunlara rağmen betimleme bir yerde yetersiz kalacaktır. Betimleme toplumsal ilişkileri görmeyi, yaşanmışlığı ve deneyimi kavramayı zorlaştırmaktadır. Ne var ki ilişkileri, yaşanmışlığı ve deneyimi gözetilerek kavrandığında şehir, ekonomik güçlerin alanına dönüşmektedir. Ancak kenti değişim ve dönüşümün yeri olarak tanımlamak yetmez, kent gerçeği sadece tüketimle değil dağıtım ağları gibi ilişkileri düzenleyen çeşitli unsurlarla doludur. Üretim ve üretim ilişkilerini barındırır. Kentin yaşanan boyutu kavramlardan ve kuramlardan fazlasını içermektedir (Lefebvre, 2003: 45-47). Kent hakkı mekâna olan bir vurgu içermekte iken farklılıkların kentte var olabilmesi daha çetrefilli sosyal boyutlara temas etmektedir. Bahsi geçen boyutlarla beraber kenti anlamak, Lefebvre'in yaklaşımının kapsamını genişletmektedir (Speer, 2015: 5).

Kentsel pratik, bir arada hareket eden topluluklar için çok anlamlıdır çünkü gerçek anlamda bir arada hareket etmenin imkânına kavuşturulmaktadır. Tek başına endüstrileşme sonucu ortaya çıkmayan gelişmeleri tetikleyecek olan kenttir. Böylece bir misyonun parçası olan kent, endüstrileşme ile kazandığı anlamdan çok daha fazlasını içinde barındırmaktadır. Öyleyse kentleşme nesnel olarak nedir? Kentli toplum nasıl anlaşılmalıdır? Şehirler insanın toprak üzerindeki taş, çimento, metalden oluşan fiziksel izleridirler. Sanat, bilim, teknoloji ve çeşitli anlayışlar, bir birlik içerisinde, onu şekillendirir gibi görünmektedir. İlk göze çarpan görüntüler yanıltıcı olabilmektedir. Kentleşmenin türleri vardır: hümanistlere göre kentleşme, tasarımcılara göre kentleşme, devlete ve devletin teknokratlarına göre kentleşme değişmektedir. İlk ikisi ütopyalar sunarken diğerleri kentleşmeyi, yani şehirde bir yaşam tarzını sunmaktadır. Kentleşmeyle ilgili yaklaşımlar çelişkiyi çözebilmiş değildir çünkü zaman, mekân, yer ve doğal kaynak kıtlığından haberdar gözükmemektedirler. Kentleşmenin aldatmacası, toplumdaki diğer aldatmacalardan ayrılamaz. Felsefi aldatmaca filozofların bir sistemi kapalı hâlde anlamaya çalışmasından, devletin aldatmacası ise özneleri yaratabilme gücü olan bir proje olmasından gelmektedir (Lefebvre, 2003: 151-152, 161-162). İşte bu noktada kentin modern devletin hükmettiği bir alan olması nedeniyle mücadelenin siyasi kamplar arasındaki gerilime açık bir mücadele olduğundan bahsetmek gerekmektedir (Butler, 2012: 7). Hukukun kent ve siyasal duruşlarla bağlantıları böylece gözler önüne serilmektedir.

Lefebvre (2003: 73-78, 167) kentsel devrimin, endüstri devriminin ardından geldiğini belirtmektedir. Ona göre, pek çok devlet endüstri devrimini gerçekleştirmiş olsa da kimi daha gelişmiş kimi daha geride olmak üzere kentleşme anlamında buldukları konumlar değişmektedir. O, endüstrileşmenin ardından yaygınlaşacak olan kentleşmenin, kentsel bir strateji izlenmesi koşulu ile kentsel bir praksis anlayışını yaratabileceğini belirtir. Kentsel praksis ideoloji ve pratikleri bir araya getirecek, kentsel biçim ve içeriğin bir arada yer aldığı bir düzen mümkün olacaktır. Gerçekliğin farkında olunmalı fakat ütopya terk edilmemelidir. Üzerinde tartışılan konular ortak taleplere dönüşecek ve değişimi başlatacaktır. Şehir planlamacıları ve devletin rolü ise aldatıcıdır, onlar olmadan sanki düzensizlik olacakmış gibi görünen şeyin ardında gerçek düzen vardır. Kentleşmenin artması sınıf mücadelesi için de zemin hazırlamaktadır. Lefebvre'e göre mücadele endüstri ilişkilerinde kendini gösterse de ancak kentteki devrimsel hareketlerle tam bir mücadele olarak ortaya çıkacaktır.

Van Gent'e (2009: 8) göre Rex ve Moore'un (1967) çalışmasında tüketimin rolü dikkat çekicidir çünkü bireylerin piyasada sunulan evlere ulaşmasında oluşan şartlar önem arz etmektedir. Tüketim, konut temelli sınıfların oluşumunda etkindir. Ayrıca iktidarın kentleşmedeki rolü ön plana çıkmaktadır çünkü gücü elinde bulunduranlar kentin yapılanmasında rol almaktadır. Kuram temelli bir yaklaşımdan öte maddi nedenlerden kaynaklanan ve fikirlere dayanan çeşitli faktörlerin varlığına bir arada yer veren Rex ve Moore (1967: 270-273) için yönetimlerin ve siyasetin rolü, Marksist ideoloji anlayışından farklılaşmaktadır. Onların dikkatini çeken ana hususlardan birisi, İngiltere'de ev sahibi olmada bölgesel olarak yetkili mercilerin konut ihtiyacı belirleme ve bu konutlardan kimlerin yararlanacağına karar vermede oynadıkları etkin rol olmuştur. Konut konusunda klasik liberal ekonominin serbest rekabet ortamından farklı olarak belediyenin yönetim anlayışı, konut arzı ve paylaşımında yer bulmaktadır. Onlar çeşitli politika önerileri de getirirken, kentin kuşatıcı, tanımlayıcı veya sınıflayıcı yönünü hafifletebilmeyi hedeflemektedir.

Sınıf yaklaşımı açısından Lefebvre'in (2003) Marksist yaklaşımı benimsediği görülmektedir (Elden, 2004: 16-18). Rex ve Moore (1967) ise Weberyan yaklaşımı öne çıkarmaktadır (Van Gent, 2009: 8).

Elden'a (2004: 16-18) göre, Marksizm'de Hegelci idealizmin materyalizm ile yer değiştirmesi, Lefebvre tarafından, materyalizm ve idealizmin etkileşimi sonucu aşkın, daha üstün bir biçimde ele alınması olarak yorumlanmıştır. Lefebvre aynı anlayışı kent sosyolojisine uyarlamıştır. Mekânı kavramlaştırırken Marksizm'deki idealizm ve materyalizm ayrımıyla örtüşen temel ayrımı, mekânın bir düşünce ürünü olarak ele alınmasıyla ve yaşanan bir mefhum olarak ele alınmasıyla açıklamıştır.

Marks hakkında Lefebvre'in(1996: 9-12, 16-19) altını çizerek belirttiği husus, var olan mirası bırakmadan Hegelci diyalektikten ve ekonomi politikten daha fazlasını elde etmeye çalışmaktır. Bunlar bir dönemin şartları gereği ortaya çıkmışlardır ve sınırlılıklar içermektedir. Sentez kavramı, aşma ve ilerlemeyi içermemektedir. Marks için ekonomi politik, sosyoloji ile beraber çalışmalarının odaklandığı alanı ifade etmektedir. Aslında Marks toplumun değişmesi ve sınıf mücadelesi açısından çokça tarihsel materyalizme ve felsefeye başvurmuştur. Bir sentezin ötesinde, devrimci praksis açısından, içinde barındırdığı doğa-insan, form-içeriğe benzer pek çok zıtlık gibi, materyalizm-idealizm zıtlığının aşılması elzemdir. Elden'a (2004: 40, 43) göre Lefebvre'in üzerinde durduğu alanlardan biri söz konusu zıtlığın aşılması kadar yabancılaşma kavramı etrafında inceleme yapılmasıdır. Ne de olsa kent, Marks'ın yabancılaşma kavramının varlığına şahitlik etmektedir. Marks'ın kent yaklaşımları çerçevesinde ele alınmasıyla Lefebvre (2003: 41) temelde kentsel devrimin imkânlarına odaklanmaktadır.

Kent araştırmaları içerisinde kuramların, maddi sonuçları kavrama yetisini sorgulayan araştırmalar azımsanmayacak sayıdadır. Kentte eşitsizliği sorgulayan Lefebvre (2003: 41) gibi ayrımcılığın konutlara yerleşimdeki yerini ve yerleşime dayanan sınıfsal bölünmeleri ele alan araştırmalar fikirlerin ve düşünce biçimlerinin nasıl kente yön verdiğini ortaya koymuştur. Bahsi geçen araştırmalar arasında Rex ve Moore'un (1967: 20, 273-274) araştırması yer almaktadır.

Rex ve Moore (1967: 20, 273-274) ayrımcılığın ve sınırlar çizmenin temellerini sınıfsal bölünmelerde aramaktadır. Hatta sınıf mücadelesinin toplumu temsil eden bir kesit olarak kentteki akışın ana parçalarından biri olduğunu ifade etmektedirler. En ön planda yer alan eğilim güzel bir ev sahibi olmak ve evin tercih edilen yerlerde olmasıdır. Bölünmenin mahiyetini yaşanan konutu esas alarak oluşturmaları dikkat çekmektedir. Bölünmenin sınıf mücadelesi yanında göçmenlere yönelik olarak gelişmesinin nedeni ise ayrımcılıktır. Krediye ve belediyenin konutlarına ulaşmadaki güçlükler de etkilidir. Kaynaklara ulaşmadaki konum sınıf mücadelesine eklenmektedir. Üretim ilişkilerinin yerini yerleşime veren bir sınıf anlayışı araştırmacıların o dönemde farklı tür ev sahipleri, kiracılar ve farklı türden evleri kiralayanlar arasında gözlemledikleri farklılıklara dayanmaktadır. Sparkbrook'ta işsizliğin görece düşük kalması farklılıkların yerleşim temelli olarak oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Weberyan sosyal sınıf anlayışından etkilenen bir sınıf yaklaşımı geliştiren Rex ve Moore (1967: 5, 274), piyasada işgal edilen yerlere öncelik veren yaklaşıma sahiptir. Kişilerin tüketim alışkanlıklarını da içeren konut gibi süreçlerin, üretimdeki yeri tanımlayan maaş ve iş yaşamındaki konumundan daha yüksek oranda, sergilenen tutumlar, alışkanlıklar ve toplumda fertlerin yer aldığı düşünülen hiyerarşik konum nedeniyle sınıfı belirlediğini savunmaktadır. Onlar, kentin gözde yerlerinde güzel konutların sahibi olanlardan başlayarak, kiradıkları yetersiz imkânlarla sahip odalarda yaşayanlara kadar bir sınıflama yapar. İlk grubu, kentin beğenilen bölgelerinde banka kredisi gibi kredilere başvurup borçlanarak güzel konutlara sahip olanlar takip eder. Onların ardından ise belediye gibi yerel odakların imkânlarından faydalanabilen ve onların temin ettiği konutlarda oturabilenler gelmektedir. Sonrasında belediyenin sağladığı hizbe durumdaki yıkım bekleyen konutlarda oturanlar vardır ve onları şahsa ait bir mülkte kira ile oturanlar izlemektedir. Hiyerarşinin en altından önce ise başını sokacak bir yer bulmak adına borçlanarak ev satın alıp, kalabalık şekilde kiraya vererek ev borçlarını ödeyenler bulunmaktadır. Sınıfın yaşanan konuta göre düzenlenmesi konutun sınıfsal açıdan önemini ortaya koyarken üretim ilişkileri temelinden farklı bir yere oturtmuştur.

Göçmenlerin yaşadıkları tüm sıkıntılar, onları belirli bir çevreye mahkûm bırakmakta, yeni geldikleri yerde, önceden gelişmiş olan kalıplar dâhilinde bir toplumsal konuma onları yerleştirmektedir. Konut da belirleyici bir rol oynamaktadır. Rex ve Moore'a (1967: 228-229) göre gerilim arttığı sürece karşı çıkış potansiyeli de artacaktır çünkü çatışmayı beraberinde getirmektedir. Onlara göre çözüm doğru politikalar ve düzenlemelerdedir. Göçmenlerin karşılaştıkları birtakım zorluklara araştırmacıların iddia ettiği gibi göçmenlerle ilgili yargılar ve maddi sıkıntıların beraber neden olup olmadığı bir soru işaretidir. Göçmenlerin temelde maddi nedenlerle belli yaşam koşullarına zorlanıp zorlanmadığı ve kendilerine özgü kültürel faktörlerin belirtilen şartlardaki etkisi sorguya açıktır. Ayrıca, sınıf kavramı gibi bir bütünlükle ele alınabilecek bütünlükte yaşam biçimleri sergilenip sergilenmediği bir tartışma konusu olabilir. Weber'in sınıf kuramında sınıfın yaşam biçimi açısından ortaklık sergilemesi araştırmacıların sınıf hakkında tespitleri üzerine düşündürmektedir. Beraber yaşama isteği veya yabancı bir ülkede olma gibi faktörlerin birleştirici etkisi olumsuz koşulların saf etkisini bulanıklaştırmaktadır.

Sınıf kavramının kent kavramıyla beraber ele alındığı tartışmalarda genel bir Marksist veya Weberyan çerçevenin ağırlık kazandığı, sınıfın derinlikli bir şekilde ele alınmasını gerektirebilecek bakış açıları geliştirilmeye çalışılmıştır. Kentin bir çatışma mekânı olarak ön plana çıktığı, özgürleşmenin veya kısıtlanmanın merkeze alındığı çalışmalarda da sınıf kavramı yer bulmuştur. Marksist kökenleri daha belirgin olan Lefebvre (2003: 183) ve onun takipçileri, devrimi sorgulayan bakış açıları geliştirirken kentte statünün ve konumun önemini vurgulayan Rex ve Moore (1967: 5) ve onlarla benzer argümanları taşıyan sonraki çalışmalar kentte dışlama ve ayrımcılığın mekâna yansımalarını ele almıştır.

Kente Dair İki Yaklaşımın İzinde Gelişen Çağdaş Kuramlar

Lefebvre'in katkılarında faydalanarak katkılar veren kent sosyologları arasında Soja (2010: 97) ve Castells (1977: 86-87, 1983: xviii) dikkat çekmektedir. Marksist temellere sadık, ortak bir çizgiyi izlemekle beraber araştırmacılar, kentin sınıf mücadelesi için ifade ettiği anlamlar açısından özgün çalışmalar ortaya koymuşlardır. Soja (2010: 1-2) mekânın ve mekânda yaşanan mücadelenin önemine dikkat çekmektedir. Castells (1983: 15-16) ise, mekândan çok toplumsal ve klasik Marksist kuramdaki kavramların kentleri anlamada etkin olduğunu, kent kavramının soyutlamaya dayanan bir tasarı olduğunu vurgulamaktadır. Castells ve Roja'nın fikirlerinin çerçevesini belirlediği bakış açısının karşısında Rex ve Moore'un (1967: 5, 274) ortaya koyduğu hâliyle kentin sunulduğu bakış açısını takip eden araştırmalar bulunmaktadır. Araştırmalar yönetimde söz sahibi olmayan, ayrımcılığa ve dışlamaya maruz kalan ve kazanç olarak altta yer alan gruplara odaklanmaktadır. Kısıtlayıcı, tasnif edici ve mücadeleye karşı çeşitli direnç unsurların olduğu bir yer olarak kenti ele alan bu araştırmalar arasında Wilson (2012: 3), Massey ve Denton (2001: 2, 5) ve Jargowsky (1998: 98-100) bulunmaktadır. Araştırmalarda mağdur olan kesimlerin ele alınarak, onlarla ilgili yapılabilecekler açısından politikaların tartışılması ortak noktalar olarak dikkat çekmektedir.

Bahsi geçen araştırmalar arasında Soja'nın (2010: 1) ve Wilson'ın (2012: 3) çalışmaları belirli gruplara odaklanmaktadır. Böylelikle çalışmalar kapsamı nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Yaklaşımların temelindeki farklılıklar nedeniyle kapsama dair getirilen eleştiriler farklı boyutlara odaklanmaktadır.

Kente dair eleştirel yaklaşıma sahip bazı kuramcılar bulunmaktadır. Söz konusu kuramcılar arasında Soja (2010: xv-1), Los Angeles'ta gerçekleştirdiği çalışmalar ile dikkat çekmektedir. Soja'nın araştırması, eleştirel yaklaşımla aynı çizgide, sermaye hareketlerinin kenti biçimlendirmesine odaklıdır. Los Angeles, Soja'ya göre bu anlamda, araştırmaya değer bulunmuştur. Los Angeles'ta 1996'da otobüs şoförlerinin eylemi, haklar konusunda kazanımlarla sonuçlanmıştır.

Kendinden önceki eleştirel kent kuramcılarının toplumsal olgulara verdiği yerin mekâna vurguyla ele alınması gerekliliğini savunan Soja (2010: 1-2, 99, 194) sosyolojik ve mekânsal bir bakış açısı geliştirme çabasına girişmiştir. Soja adaletin mekânla iç içe geçen bir husus olduğunun altını çizmiştir. Soja, Lefebvre'in diyalektikle ilgili fikirlerini ele alırken, mekânın önemine vurgu yaparak toplumsal adaletin mekândaki pratiklerle aranması gerekliliğine ve toplumsal araştırmalar için mekânın merkezi rolüne dikkat çekmiştir. O, postmodern dönemde mekânı temel bir çıkış noktası olarak ele almış, mekânın önemini yadsıyan sosyal bilimleri eleştirmiş, mekânı ele almada gerçek ve ideal mekân düşüncelerini aşan bir kavram olarak yaşanan mekânı kavramsallaştırmaya çalışmıştır. Kentleşmenin tarihsel bir değerlendirmesini yapan Soja, postmetropolis kavramıyla günümüz kentlerini anlamada bir çerçeve geliştirmiştir.

Los Angeles'ın kentleşme dinamiklerini yoğun yaşaması, toplumsal adalet arayışlarının güçlü olduğu bir kent olması ve güçlü bir akademik yapıyı barındırması onu özel kılmaktadır. Endüstride, Fordizm'in krizinden sonra iş yerinde Fordizm sonrası uygulamaların ağırlık

kazanması gelir eşitsizliği ve iş kayıplarına neden olmuştur. Los Angeles gelişmiş bir ülkedeki şehre göre büyük oranda göç almış, demografik yapıda büyük değişim olmuştur. Latin asıllı nüfus gibi grupların sayısı artmış, etrafı banliyö alanlarıyla kaplanmış ve çok yoğun bir kentleşme sürecine tanıklık etmiştir. Düşük gelirli gruplar belli yerlerde yoğunlaşmıştır ve sanayileşmedeki değişimlerle bahsi geçen gruplar pek çok ayrımcılık ve güçlkle karşılaşmıştır. Yaşanan gelişmeler ile çeşitli toplumsal hareketlerin temelleri atılmış, 1990'larda ise büyüyerek ilerlemiştir. Söz konusu dönemden önce adalet için verilen mücadelede taleplerin karşılığını bulmaması etkili olmuştur (Soja, 2010: x-xi, 116-117). Soja'nın çalışması kentte adalet için verilen mücadeleye ışık tutsa bile Los Angeles'ın özel bir örnek olması nedeniyle uyarlanması zordur (Ramalhete, 2016: 3). Nitekim Soja, mekân yaklaşımını Los Angeles örneğinde açıklamaktadır.

Rex ve Moore'un (1967) çalışması ile aynı çizgide yer alan Wilson'ın (2012: 3-5) çalışması, kent ve genel olarak belli toplulukları ilgilendiren politikaların, ırk, etnisite ve fakirlikle bulunduğu bir araştırmadır. Wilson'ın (2012: 3-5) çalışması kentlerde özellikle Afrika asıllı Amerikalıların yaşadığı bölgelerin imkânlardan yoksunluğu ve fakirlik sorunları karşısında farklı görüşlerin bu bölgelere yaklaşımı ile ilgili tespitler yapmaktadır. Çalışmada en göze çarpan yönlerden birisi sınıf tartışmalarının aldığı yeni biçimlerden olan "sınıfaltı" kavramının merkezi bir konumda kullanılmasıdır (Wilson, 2012: 3). Sınıfaltı kavramı tanımlamada kullanılmaya başlasa bile, ifade ettiği şeyler açısından fikir birliği tam olarak oluşmamıştır. Fakirlik, suç oranları, şehrin karanlık sokaklarında oluşan getto bölgeleri, yoksunluk, fakirlik, düzensiz aile yaşamı gibi faktörler sınıfaltı kavramını tanımlamada ön plana çıksa da muhafazakârlar politikaların bağımlı kılan ve rekabeti zayıflatan yönünü vurgularken, liberal öneriler çeşitli yönlerden iyileştirme çabalarını içermiştir (Wilson, 2012: 4-5).

Çeşitli politika önerileri getiren Wilson (2012: 111, 113-115, 116-117), Afrika asıllı Amerikalılara yönelik bir işsizlik programındansa genel bir geliştirme projesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Ona göre, herkes için olumlu sonuçlar doğuracak stratejiler geliştirmek için aktivizmin doğru yapılması ve ayrımcılık vurgusundan çok toplumsal değişimin sağlanmasına odaklanılmalıdır. Wilson özellikle gettoda yaşayan sınıfaltı kesime dikkat çeker. Wilson'ın kaygısı konuyu ırk ve ayrımcılığın dışına çıkarmak değil sınıfaltı olarak var olan Afrika asıllı Amerikalılara dikkat çekmektir. Sınıfaltının yaşadığı sorunları bilmek ama onları etiketleme, aşağılama ve suçlamadan kaçınmak gerekmektedir. Sadece ırkçılık sorununu çözmek sınıfaltının tüm sorunlarını çözmeyecektir. Sınıfaltının sorunlarını çözecek politik programlar ancak daha güçlü grupların talepleriyle de buluşanlar olacaktır. Önerdiği çözümler, işsizlik sorununa çözüm büyümenin adaletli olması ve eğitime daha çok özen gösterilmesi ile ilgilidir. Wilson koalisyonlar dediği talepleri ileten oluşumlara gidilerek sınıf mücadelesindense politikaların iyileştirilmesi yönünde hareketleri desteklemektedir.

İzlenen politikaları ön plana çıkaran değerlendirmelerde sorunlar ve Amerika Birleşik Devletleri'nin farklı siyasi kamplarına denk düşen daha muhafazakâr ve liberal politikaların işlevselliği sorguya açılmaktadır. Şiddet ve doğum oranlarındaki sorunların yanında özellikle işsizlik sorununun Afrika asıllı Amerikalı erkekler arasında yarattığı krize vurgu yapılmaktadır. İşsizliğin aile açısından doğurduğu sonuçlar dramatiktir. Aile kurumuyla ilgili yaşanan sorunlara yalıtılmışlık ve düşük gelir eşlik etmektedir. Daha çok fertlerin yaşamlarını etkileyen yalıtılmışlığın yanında düşük gelirin paylaşılan bir ortak nokta olmasını vurgulayan şehir merkezlerinde düşük gelirli insanların itildiği ve bir arada yaşadığı alanlar bulunmaktadır (Wilson 2012: 6-7). Wilson sınıfaltı kavramıyla, toplumun büyük bir parçasını oluşturan düşük gelirli kesimlerin toplumun geri kalanından ayrılan davranışlar, tutumlar, hareket biçimleri sergilediğine dikkat çekmiştir. 1970'lere kadar tam olarak onları tanımlayan bir kavram

geliştirilememiştir. Kavramın alt sınıflar kavramıyla farklılaştığı husus ise bir bölgeyi paylaşmaya ve birlikte yaşamaya yaptığı vurgudur. Ne var ki Wilson'ın sınıfı vurgulayan yaklaşımı ırkı geri plana ittiği gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmıştır (Bennett, 1989: 202, 203). Sınıf ve siyasete bağlı kalmaktan vazgeçmeyen Wilson, yaşam şartlarına vurgu yapmıştır.

Kente dair iki yaklaşımın etkisinde gerçekleştirilen çalışmalar arasında Castells'in (1977: 7-8, 1983) ve Massey ve Denton'ın (2001: 2-5) çalışmaları yapısal faktörlerin etkilerine odaklanmaktadır. Castells (1977: 7-8, 1983: xviii-xix) ekonomik faktörlere odaklanırken Massey ve Denton (2001: 2) ırkçılığın payına dikkat çekmektedir. Araştırmalara getirilen eleştiriler yapısal faktörlere odaklanırken çeşitli faktörlerin yeterince hesaba katılmaması ile ilgilidir.

Soja'nın kent mekânına vurgusunun aksine Castells (1977: 7-8) büyük yapıların etkilerine dikkat çekmektedir. Bunu yaparken kente dair daha somut tespitler yapılmasının önemine değinmektedir. Aslında söz konusu somut arayışta Marksizm'in etkisi vardır. Kent üretimin ve tüketimin vuku bulduğu gerçek mekândır. İşte kente dair çalışmaların odaklanması gereken somut ilişkiler bunlardır.

Castells (1977: 10-19) Soja'nın toplumsalın anlaşılmasında mekâna vurgusunun aksine toplumsalın baskın olarak belirleyici olduğunu ve kent kavramının sorguya açık olduğunu savunmuştur. Çalışmasında eleştirel teori ve Marksizm'in yeri dikkat çekmektedir. Castells özellikle kent sosyolojisinin temellerini oluşturan fikirlerde yer alan kent kavramını eleştirmektedir. Kentin ne olduğu ve anlamı hakkında abartılı şekilde soyutlamalara başvurularak indirgemeci bir tavır içeren temellere sahip kuramlar geliştirildiğini iddia etmektedir. Oysa kent de genel üretim ilişkilerinin dinamikleri içerisinde şekillenen bir mefhumdur. Kentin bir diğer dikkat çeken yönü, üretim ilişkilerini de kapsayan ilişkilerin yeniden üretimini sağlamasıdır. Emeğin yeniden üretimi için gerekli eğlence ve boş zaman faaliyetlerinin geliri maksimize edici biçimde düzenlendiği etkinlikler kentte yer bulmaktadır.

Castells (1977: 17, 21-23) aslında kentin Marksizm'in temel aldığı araştırma alanlarından olan üretim ilişkilerinin parçası olarak ifade ettiklerine odaklanmaktadır. Böylelikle kent de üretimin içindeki yerini almaktadır ve üretim ilişkilerindeki eşitsizliklerin temsil edildiği bir alan olmaktadır. Fakat kent aynı zamanda tüketimin merkezidir. Büyük spor ve eğlence faaliyetleri, boş zaman etkinlikleri ve büyük tüketim merkezleri gibi neoliberalizmin dev endüstrilerinden bazıları köklerini ancak kentte salabilmektedir. Yine de kent değişim potansiyelini içerisinde barındırmaktadır. Kentte küresel dünyanın dinamiklerine karşı gelişen yerel hareketler vuku bulmaktadır. Kent aynı zamanda yerel direnişlerin mekânıdır (Castells, 1983: 49). Böylece Castells'in kente bakışı netlik kazanmaktadır. Castells sermaye ile planlayıcılar veya politikaları yürütenler arasındaki ilişkiyi ve yansımalarını ortaya koysa dahi bunun nasıl aşılabacağı ve daha adil bir paylaşımı sağlayacağını yeterince açıklamamaktadır (Elliot, 1980: 154-155). Ona göre, kent nüfusun yoğunlaştığı merkez olarak üretim ilişkilerine ve direniş imkânlarına ev sahipliği yapmaktadır fakat direnişin ulus devletle ve sermaye ile ilişkili geniş çerçevesi hakkında sınırlı bir çerçeve çizilmektedir.

İrkçi ayrımcılıkların çözümlerdeki payını sınırlı gören Wilson'ın (2012: viii) aksine Massey ve Denton (2001: 2) kentteki fakirliğin ve yoksunluğun temelinde ırkçı bölgesel ayrımcılığı görmektedir. Onlar, ABD'de Afrika asıllı Amerikalılara ayrımcılığın zamanla yok olacak, geçici bir durum olarak görüldüğünü ama Afrika asıllı Amerikalılara karşı ayrımcılığın yoğun karakteri nedeniyle farklı olduğunu ifade etmektedir. Kentlerde bölgesel dışlamanın ve yoksunluğun belli yerlerde toplandığı belirtilmektedir. Yerleşim açısından ortaya çıkan ayrımcılıklar eskiden beri büyük oranda görmezden gelinmektedir. Yoksunluk kültürü gibi yaklaşımların yoksul kesimleri ötekileştirecek şekilde yorumlanarak kalkınma programlarında önyargıların etkili olduğunu vurgulamaktadır. Orta sınıflar sınıfaltı veya alt sınıflardan uzak

durmak adına farklı bölgelerde oturmak için mücadele etse de Wilson'ın (2012: viii) iddiasının aksine, Afrika asıllı Amerikalılar açısından bu çok daha az geçerli olabilmektedir. Onlar gettonun ayrımcılığın devam ettirilmesinde çok önemli olduğunu savunmaktadır ve Afrika asıllı Amerikalılar yoksulluğun temelinde yer almaktadır. Nitekim benzer çalışmalar yürüten kuramcılar da bu duruma dikkat çekmişlerdir. Bunlardan biri Jargowsky'dir (1998).

Jargowsky (1998: 98) ise, farklılıklarıyla beraber, yüksek oranda yoksunluğun olduğu bölgelere odaklanmaktadır. Yüzde kırk oranını baz alıp, nüfus istatistiklerinden faydalanarak yoksunluğu tespit etmektedir. Söz konusu oranının üzerindeki bölgelerle ilgili, alan çalışmasına da başvurarak ayrıntılı bilgi toplamayı hedeflemektedir. Getto Afrika asıllı Amerikalılarla, *barrio* Latin asıllı göçmenlerle ve *shum* benzer özelliklerde olan beyazlarla özdeşleştiren Jargowsky (1998: 98, 100), bu bölgelerde bir nüfus artışından çok, yoksunluğu içeren bölgelerin dağılması nedeniyle artış gözlendiğini belirtmektedir. Endüstrinin artık merkezde toplanmaktan çok dağılması ve endüstride istihdamın azalması gibi faktörler gettoların yayılmasını açıklamaktadır. Massey ve Denton'da (2001: 2) yer bulan ırka bağlı ayrımcılığın önemli rolü, Jargowsky tarafından sorgulanmaktadır. O, ırka bağlı ayrımcılığın bir rolü olduğunu kabul ederken pek çok faktörün onun önüne geçebileceğini savunmaktadır. 1970'lerden sonra işsizlik ve endüstrideki gelişmelerle yayılan getto bölgeleri, eğitimde yaşanan problemler nedeniyle şehirde iş bulmayı zorlaştırmaktadır. Ekonomideki gelişmelerin, çeşitli fırsatları yaratması nedeniyle yoksunluğun artmasında payı vardır. Bir getto kültürü söz konusu olsa da ekonominin gettoların devamlılığını temin etmede yeri merkezidir. Sonuç olarak politikalar ekonominin düzenlenmesi ve gelişmenin sağlanmasındaki yeri nedeniyle gettolardaki sorunları çözmede çok etkilidir. Kapsayıcı olmayan ve sadece yerel unsurlarda değişimi ve tutumları düzenlemeyi hedef koşan eylemler başarısızlığa yatkındır.

Massey ve Denton (2001: 5, 17-18, 37, 52) politikalar ve bireysel tutumların katkılarıyla, gettoların doğal olarak kendiliğinden gelişen değil üretilen alanlar olduğunu savunmaktadır. Afrika asıllı Amerikalıların sınıf konumları ayrımcılık açısından çok anlam ifade etmese de yerleşimle birleştiğinde farklı sonuçlar doğmaktadır. Bir bölgede Afrika asıllı Amerikalı nüfus artmaya başladığında beyazlar oradan uzaklaşma fırsatlarını kollamaya başlamaktadır. Beyazların uzaklaşmasını temin edebilmek için doğrudan siyahlara karşı emlak işiyle uğraşan kişiler ve kredi sağlayan bankalar gibi araçlar tarafından ayrımcılık uygulanmaktadır. Azınlıkların yaşadığı yoksunluk ayrımcılıkla birleştiği zaman yoğun olarak dezavantajlı grupların olduğu getto tarzı yerler oluşmaktadır. Yoksunluk ve azınlıkta olmak tolerans olduğunda daha eşit dağılım ve daha heterojen yerleşimlerin oluşmasına neden olmaktadır. Gettolarda kendine has bir yaşam tarzının ortaya çıkmasıyla, suç, eğitimde yaşanan sıkıntılar, ailevi problemler gibi sorunlar artmaktadır. Farklı bir yaşam tarzını ortaya çıkaran sorunlar, gettoları farklı kılmaktadır. Dışlanmayı ortaya çıkaran unsurlardan bir diğeri farklılıktır. Politika önerileri getiren araştırmacılar, yalnızca politikaların değil, en azından sessiz kalarak ayrımcılığı destekleyen tavrın sona erdirilmesiyle değişimin mümkün olduğunun altını çizmektedirler. Massey ve Denton'ın yaklaşımı ırkçılığa bağlı ayrımcılığı daha etraflı ele almaya girişse bile kuramsal olarak yerine oturan faktörlerin uygulamada soru işaretleri yarattığı görülmektedir. Bunda ayrımcılığın dinamiklerini oluşturan Afrika asıllı Amerikalıların durumunda bazı özelliklerle ilgili varsayımlardır. Örneğin, gelirin düşük olması neredeyse verili olarak kabul edilmiştir (Quillian, 2012: 354, 360).

Kente Dair İki Yaklaşımın Yöneltilen Eleştiriler

Mekânın sosyal bilimlerde nasıl inceleneceği geçmişte ve günümüzde çeşitli sorgulamalara konu olmuştur. Söz konusu sorgulamalar çeşitli yaklaşımlara daha yakın araştırmalar ortaya konmasına neden olmuştur. Yaklaşımlar arasında çalışmada yer bulan iki

yaklaşımına dair mekân odaklı eleştiriler getiren Sayer'in (1992: 149) yer verdiği Eleştirel Realizm dikkat çekmektedir. Burada ana hatlarıyla yer verileceği gibi kent çalışmalarında hatları çizilen iki zıt yaklaşıma temelden eleştiri getiren Sayer'in yaklaşımı farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Yine de bu kısımda yalnızca eleştirilere değinilmektedir.

Sayer'e (1992: 286) göre mekân kavramı Marksizm'in yoğun etkisi altındaki çalışmalarda bütünlüğü içerisinde ele alınmamaktadır. Bir başka deyişle, mekândaki ilişkiler mekânı oluşturan parçalar olarak sosyal nesnelere indirgenmemelidir (Pratt, 2004: 10). Bu durumun kent çalışmalarına sosyal bilimlerden katkılar veren çalışmalarda da gözetilmesi gerekmektedir. İşlevselci bir yaklaşımın etkisinde geliştirilmiş olan Rex ve Moore'un (1967: 4) çalışması ele alındığında, işlevselciliğe yön veren pozitivizm temelli neden sonuç ilişkileri öne çıkmaktadır. Toplum açısından temel ayrımcılıklara dayalı farkları vurgulaması nedeniyle mekândaki işlevsel özelliklerine göre yerleşime sahip olan araştırma nesnelere incelenen toplumun bireyleri, basit bir neden ve sonuç ilişkilerinin parçası olmaktadır. Mekânı yönlendiren ayrımcılıklar dışındaki pek çok faktör hesaba katılmamaktadır. Bireylerin sınıf ve ırk kavramları dâhilinde bir mekânın parçası olması, adeta mekânın bir nedenselliğin parçası olarak sadece toplumun bazı üyelerini kabul ettiği yanılgısını oluşturmaktadır. Nitekim yazarların çalışmalarına ırk kavramının yeterince iyi ele alınmadığı yönünde getirilen eleştirilerin temelinde, ırkın belirlemci yönlerini vurgulamak isterken mekâna bağlı kalan ayrımcılık anlayışının yetersizliği yer almaktadır (Ratcliffe, 2014: 1396-1397).

Dahası, Rex ve Moore'un (1967: 274) çalışması ve onların bölgesel farklara odaklanan yaklaşımını benimseyen diğer çalışmalarda, belirli bir bölgenin sınıfsal avantajları olduğunun varsayıldığı görülmektedir. Bir bölgenin, mekânsal olarak sınıfsal avantajlar sergilemesi sorguya açıktır ve toplumsal dinamiklerin etraflıca anlaşılması gereği öne çıkmaktadır. Buna uygun biçimde, Moore (2015: 414), Rex ile beraber gerçekleştirdikleri Sparkbrook çalışmasını daha sonra değerlendirirken mekânın sergilediği avantajlara fazlaca vurgu yapılmış olabileceğini belirtmektedir.

Sayer (1992: 149, 286) benzer bir eğilimi mekâna dair Marksizm temelli eleştirel yaklaşımlarda görmektedir. Buna göre, bu çalışmalar mekânı incelemenin önemini vurgularken soyutlamalara başvurmaktadır. Bu durumda, mekân adeta boşluktur ve araştırma nesnelere onu doldurmaktadır. Nesnelere mekânı doldursa dahi mekân sosyal nesnelere ibaret değildir. Böylece sermayenin bir mekânı ele geçirdiğinden, zamanı ve mekânı daralttığından ve mesafelerin kısalıp hızın arttığından bahsetmek imkânsız olmasa dahi pek çok faktörün göz önünde bulundurulması gerekliliği baş göstermektedir. Mekâna bağlı analizler yapmanın günümüzde çeşitli imkânlar sunmasına rağmen bir döneme özgü bir durum olduğu unutulmamalıdır. Lefebvre'in (2003) kent hakkı kavramı, kentte çeşitliliklerin bir arada var olması (Butler, 2012: 6-8) gibi sosyal konularla buluştuğunda bazı açmazlar ortaya çıkmaktadır. Sayer'in (1993: 335-338) bu noktada eleştirisi, mekânın soyutlanmasına odaklanmaktadır. Bir yanda, mekânı kendi bulunduğu bilimsel konumu önceleyen bir nesnellikle ele alan temelci yaklaşımlar bulunmaktadır. Diğer yanda, mekânı tüm etkilere açık, soyut bir noktada gören eleştirel mekân yaklaşımının temsilcileri postmodernizmi, büyük anlatıların kaybolması olarak ele almaktadır. Eleştirel kent kuramcılarının toplumu büyük ölçüde dil gibi araçlarda inşa edilen kavramlardan meydana gelen bir anlatı olarak açıklaması şaşırtıcı değildir çünkü mekân inşacı çerçeveden ele alınmaktadır (Sayer, 1993: 335-338).

Mekân olarak kent ne sermayenin belirlediği ve özgürlüğün imkânlarını tek başına kendinde barındıran ne de tamamen politikalarla belirlenmiş bir alandır. Kent tek başına söylemlerin yerleşim üzerinde belirleyici olduğu bir yer değildir. Kent bir araştırma alanıdır ve

inceleme nesnesi olarak ele alınan varlıklara indirgenmemelidir. Söz konusu duruma, burada yer verilen iki yaklaşımın da çeşitli açılardan yatkınlığı olabileceği gösterilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada kent araştırmalarının toplumsal içerikli olanları arasında, kentte özgürlüğü sağlayan mücadelenin ve onun aksine sınırların vurgulandığı iki yaklaşım çerçevesinden nasıl incelendiği kısaca sunulmuştur. Günümüze yakın dönemde çalışmalarını gerçekleştirmiş temsilciler üzerinde yoğun etkisi olan çalışmalar, ilk yaklaşımda Lefebvre'in (2003) ve ikinci yaklaşımda Rex ve Moore'un (1967) kent çalışmalarıdır. Her iki yaklaşım için onların çerçevesini benimseyen yakın dönemde öne çıkan çalışmalar yapmış araştırmacının aynı çizgide buluşan görüşleri yer almıştır. Geçmişten günümüze kente dair iki yaklaşımın da temelden bazı sorgulamalara açık olduğu eleştirel gerçekçi bir mekân anlayışıyla ortaya konmaktadır. Bu durum, kent çalışmalarında mekânın yeniden değerlendirilmesinin ve kentin araştırılmasında bilgiye dair daha derin sorgulamalar yapılmasının makul olduğunu göstermektedir. Kısıtları vurgulayan araştırmalarda ırk gibi toplumsal ayrımların yarattığı sorunlar ve dışlanma arasında odak noktasının neresi olacağını netleştirmek araştırmayı gerçekleştirirken ele alınan faktörlerle ilgili varsayımlar gibi hususlara bağlı kalmaktadır. Böylece kuramsal düzeyde etkin olan ayrımcılık anlayışının gerçekte nasıl ele alınacağı hakkında sorular doğmaktadır. Özgürlükleri vurgulayan anlayışta ise mekânın soyut olarak kurgulanmış olması ve kente bakışta bu yaklaşımın temelden araştırmaların yönünü belirleyen kabullere dayanması kenti gerçekçi bir çerçeveden ele almayı zorlaştırmaktadır. Özetle, kentte yerleşim kısıtlarına ve kentte toplumsal hareketler yaratma imkânlarına değinmek, kenti farklı toplumsal açılardan görmek adına zengin bir perspektif sunmaktadır. Buna rağmen, farklı açılardan, iki yaklaşım da topluma ve kente temelde nasıl yaklaştıklarına bakıldığında benzer noktada soru işaretleri taşımaktadır. Bahsi geçen soru işaretleri eleştirel gerçekçi bir bakış açısıyla temelden sorgulanarak daha yetkin araştırmalar gerçekleştirmeye dair önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Bennett, G. G. (1989). Racial inequality and the poor: A critique of W.J. Wilson's "The truly disadvantaged". Review of the truly disadvantaged: The inner city, the underclass, and public policy, by W. J. Wilson. *Social Justice*, 16(4), 202-207.
- Biagi, F. (2020). Henri Lefebvre's urban critical theory: Rethinking the city against capitalism. *International Critical Thought*, 10(2), 214-231.
- Butler, C. (2012). *Henri Lefebvre: Spatial politics, everyday life and the right to the city*. Routledge.
- Castells, M. (1977). *The urban question: A Marxist approach*. Edward Arnold.
- Castells, M. (1983). *The city and the grassroots*. University of California Press.
- Elden, S. (2004). *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the possible*. Continuum.
- Elliott, B. (1980). Manuel Castells and the new urban sociology review of city, class and power; the urban question: A Marxist approach; monopolville: L'enpreprise, l'etat, l'urbain, by M. Castells, M. Castells, & F. Godard. *The British Journal of Sociology*, 31(1), 151-158.

- Flanagan, W. G. (1993). *Contemporary urban sociology*. Cambridge UP.
- Jargowsky, P. A. (1998). *Poverty and place: Ghettos, barrios, and the American city*. Russell Sage Foundation.
- Law, C. M. (1967). The Growth of Urban Population in England and Wales, 1801-1911. *Transactions of the Institute of British Geographers*, (41), 125-143.
- Lefebvre, H. (2003). *The urban revolution*. University Of Minnesota Press.
- Lefebvre, H. (1996). *Marx'ın sosyolojisi*. (Çev: S. Hilav), Sorun Yayınları.
- Massey D. S. & Denton N. A. (2001). *American apartheid: Segregation and the making of the underclass*. Harvard University Press.
- Meriam Webster Online (2023, Eylül). Civic. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/civic>
- Moore, R. (2015). Rejoinder. *Ethnic and Racial Studies*, 38(3), 412-417.
- Pratt, A.C. (2004). Andrew Sayer. P. Hubbard, R. Kitchin (Ed.), *Key Thinkers On Space And Place* içinde (245-250. ss.), Sage.
- Quillian, L. (2012). Segregation and poverty on centration: The role of three segregations. *American Sociological Review*, 77(3), 354-379.
- Ramalhete, L. (2016, Haziran). Seeking spatial justice-Edward Soja. <https://www.estudoprevio.net/seeking-spatial-justice-edward-soja/?lang=en>
- Ratcliffe, P. (2014). The debate between Michael Banton and John Rex: A re-evaluation. *Ethnic and Racial Studies*, 38(8), 1395-1400.
- Rex, J. & Moore, R. (1967). *Race, community and conflict: A study of Sparkbrook*. Oxford UP.
- Sayer, A. (1992). *Method in social science: A realist approach*. Routledge.
- Sayer, A. (1993). Postmodernist thought in geography: A realist view. *Antipode*, 25(4), 320-344.
- Smith, N. (2003). Foreword. H. Lefebvre (Ed.), *The Urban Revolution* içinde (vii-xiv. ss.), University of Minnesota Press.
- Soja, E. (2010). *Seeking spatial justice*. University of Minnesota Press.
- Speer, J. (2015). Henri Lefebvre: Spatial politics, everyday life and the right to the city, *The AAG Review of Books*, 3(1), 4-5.
- Türk Dil Kurumu (2023, Temmuz 14). Medine. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=MEDEN%C4%B0
- Van Gent, W. P. C. (2009). *Realistic regeneration: Housing contexts and social outcomes of neighbourhood interventions in western European cities*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Amsterdam: University of Amsterdam.
- Wilson, W. J. (2012). *The truly disadvantaged: The inner city, the underclass and public policy*. The University of Chicago Press.

EXTENDED ABSTRACT

Social approaches to urban studies can be divided into two main frames of studies. One of them focuses on collective activity for struggle and rights whereas the other focuses on urban life as the source of segregation and isolation. The distinction between the two lines of studies is not absolute and social change orientations can be traced in both of them. In the beginning, the background of studies (Soja, 2010: 1-2; Castells, 1977: 10-19) focusing on collectivity and rights is presented with reference to Lefebvre (1996: 1, 2003: 73-78). Almost simultaneously, Rex and Moore (1967: 228-229, 270-273) offered a different perspective, which has led to studies (Wilson, 2012: 3-5; Massey and Denton, 2001: 2-5; Jargowsky, 1998: 98) with an emphasis on urban segregation.

Two approaches have their roots in the works of pioneers in the middle of last century and they also have contemporary followers. Lefebvre (2003: 1-5) is a milestone in social urban studies conceptualizing urban space as a social phenomenon. The Marxist Background in his urban approach is apparent since he defends class struggle in the urban setting. His defense is not free from criticisms directed towards classical Marxist class analysis. For him, the main chance of struggle lies in the reality of the city, a reality manifested in social space. Rex and Moore (1967: 274) concentrate on segregation in urban settings. They maintain that policies and financial situation play a role in housing and lead to segregationist practices. The main problem is the difficulty of finding decent housing options for the disadvantaged such as immigrants.

Following Lefebvre, Soja (2010: 1-2, 99, 194) considers social space to be crucial part of urban class struggle. He argues that justice should be at the forefront in urban life. Justice can be maintained with an understanding of the space with real and imagined attributes. In order to put justice in reality, struggle should take place in space, an example of which, for Soja, is Los Angeles case. He explains that bus rider movement in Los Angeles in 1996 was an example of justice and spatial struggle, resulting in gaining rights. However, Soja's case is criticized for posing an insignificant example (Ramalhete, 2006: 3). Castells (1977: 17, 21-23) conducts his research prioritizing structural tenets of urbanization.

Regarding studies of urban segregation, Wilson (2012) investigates the way segregation causes formation of an underclass (p.3), the characteristics of which denote poverty, race or lack of opportunities. Massey and Denton (2001: 5, 17-18, 37, 52) mention the role of regional factors with its relation to the class. They examined ghettos with reference to African American lifestyle. Jargowsky (1998: 98) intends to apply a broader perspective including various factors such as race.

Both lines of studies are prone to criticism regarding spatial approach. Sayer (1992: 286) mentions that spatial approach in post-Marxist studies is vague and various aspects are not effectively taken into account. On the other hand, Rex and Moore's study is based on functionalism, which handles regions with respect to functions and advantages. What is more, Sayer (1993: 335-338) maintains that theorists such as Soja and Castells see the space as an abstraction and believe that examining social agents leads to grasp relations in reality. However, space and its constituents are not the same thing.

NAZIM BİÇİMİ AÇISINDAN HACI TAŞAN'IN ESERLERİNİN İNCELENMESİ

 Kaan BAŞTEPE*

ÖZET

Yöresel Türk müziğinin önemli kaynak kişilerinden Hacı Taşan'ın icra ettiği 13 adet eserin edebî açıdan incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada eserler, sözlerin yapısı ve nazım biçimi ekseninde incelenmiştir. İncelenen eserlerin büyük çoğunluğunda 11'li hece ölçüsünün kullanıldığı, 2 eserde 7'li ve bir eserin bazı dizelerinde ise 8'li hece ölçüsüne yer verildiği tespit edilmiştir. İncelenen 13 adet eserin 8 tanesinin "türkü", 3 tanesinin "koşma" ve 2 tanesinin "mâni" nazım biçiminde olduğu tespit edilmiştir. Eserlerin tamamında aşk, ayrılık, kavuşma, ölüm olmak üzere birbiriyle de ilişkili içerisindeki dört konu işlenmiştir. Hacı Taşan'ın incelenen eserlerinde kullandığı bazı sözcüklerin yapılan diğer çalışmalarda farklı yazıldığı tespit edilmiştir. Eserlerin hangi yöreye ait olduğunun şüpheli olduğu durumlar için kaynak kişi icrasındaki söz unsurlarının incelenmesinin çözüm üretebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada incelenen eserlerin sözcüklerindeki farklılıklar ve eser isimlerinin metinle uyumsuz olması gibi bulgulara ulaşıldığı için derleme çalışmaları ile kayıt altına alınan yöresel Türk müziği eserlerinin söz unsurlarının yeniden ele alınması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Taşan, Kırıkkale, yöresel Türk müziği, nazım biçimi, nazım türü

Analysis of Hacı Taşan's Works in Terms of Form of Poem

ABSTRACT

In this study, which aims to analyze from a literary perspective 13 works performed by Hacı Taşan, one of the important resource persons of regional Turkish music, the works were analyzed on the axis of the structure of the lyrics and the poem form. In most of the works analyzed, hendecasyllabic meter was used, it was determined that heptasyllabic meter was used in two works and octosyllabic meter was used in some lines of one work. It was determined that 7 of the 13 works analyzed were in the form of "türkü", 2 of them were in the form of "koşma" and 2 of them were in the form of "mâni" poem. In all the works, only four subjects in relation to each other, namely love, separation, reunion, and death, have been handled. It has been determined that some of the words used by Hacı Taşan in his works are written differently in some studies. It has been concluded that the analysis of the verbal elements in the source person's performance can produce a solution for cases where it is doubtful to which region the works belong. It is suggested to reconsider the verbal elements of the regional Turkish music works recorded with compilation studies, as the findings such as the words in the analyzed works are written differently in some sources and the names of the works are inconsistent with the source person.

Key Words: Hacı Taşan, Kırıkkale, regional Turkish music, form of poem, type of poem

* Öğr. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Türk Müziği Bölümü, Niğde / TÜRKİYE, kaanbastepe@ohu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Baştepe, K. (2024). Nazım biçimi açısından Hacı Taşan'ın eserlerinin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 725-743.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1438557>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 16 Şubat / February 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 12 Mart / March 2024

Giriş

Dünyadaki hemen hemen her toplumda sözcüklerin sanatsal bir biçimde belirli bir düzen içerisinde kullanıldığı ve Türkiye’de şiir/nazım olarak anılan önemli bir sanat dalı ve iletişim aracının her dönem insanların ilgisini çektiğini söylemek mümkündür. Toplumların dil yapısı ve sanat anlayışı içerisinde çeşitli şekillere bürünen şiir sanatına Türkiye açısından bakıldığında, aruz ve hece adı verilen iki temel ölçü düzeninde birçok farklı yapıda şiir örneğinin Türk Edebiyatı dağarcığında yer aldığı görülmektedir. Bu ölçü düzenlerinden aruz ölçüsü, Arap Edebiyatı içinden doğmuş ve sonrasında Fars ve Türk Edebiyatı kültürü başta olmak üzere birçok İslâm toplumunda ciddi rağbet görmüştür (Çetin, 1991: 424). Hece ölçüsü ise İslâmiyet öncesi Türk kültüründe kullanılan ve hatta “Türk dilinin doğal ölçüsü” (Dilçin, 2013: 39) veya “parmak hesabı/vezn-i benan” (Kúnos, 1978: 47) olarak çeşitli şekillerde ifade edilen geçmişi köklü bir ölçü düzenidir.

Şiir kadar, ona vücut veren, sözcükleri ince ince işleyen ve parıltılı bir sanat eseri hâline dönüştüren şairler de önemlidir. Bir toplumun yaşam biçimine etki eden en önemli etmenlerden birisinin de şiir olduğunu ifade eden Rıza Nur (2021: 27), şairlerin de toplumların övünç kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Şairler, yaşadıkları dönemi, şehri ve coğrafyayı şiirlerinde konu edindikleri için tarihe ışık tutan bir yanlarının olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki, İstanbul’un 16. yüzyıldaki durumu, Taşlıcalı Yahya’nın “kurşun örtülü kubbeler” ifadeleriyle hayat bulmakta ve o zamana dair bilgiler aktarmaktadır (Kuban, 1982: 177). Uygurlarda Yusuf Has Hacib, Çağataylarda Ali Şir Nevayî gibi önemli şairler yetiştiren Türkler, özellikle Osmanlı döneminde şiir alanında zirveye çıkmıştır. Hatta II. Murad Han ve II. Bayezid gibi şiirle yakından ilgilenen şair Osmanlı Padişahları da bu ilginin bir tezahürüdür. Aruz ve hece ölçüsü kullanarak şiirlerini şekillendiren şairler, eserlerini farklı farklı şiir biçimleriyle ortaya koymaktadır. Divan Edebiyatı şiirinde gazel, kaside, rubai, murabba, muhammes gibi birçok şiir biçiminde aruz ölçüsü kullanılırken Divan Edebiyatı şairlerinden Nedim’in hece ölçüsü kullanarak eser verdiği de belirtilmektedir (Dilçin, 2013: 39). Halk Edebiyatı şiirlerinde ise mâni ve koşma biçimi yaygın olarak kullanılsa da türkü, varsağı, destan gibi farklı biçimler de mevcuttur.

Halk şiirinin sınıflandırılması temelde iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Toplumun ortak duygu ve düşüncelerini yansıtan, toplumun bir ürünü hâline bürünmüş “anonim” şiirler ve toplum içinde yaşayan insanların “ferdî” üretimleridir (Elçin, 2004: 7). Halk Şairi ya da Saz Şairi gibi adlarla tanımlanan kişisel şiir üreticileri hakkında ilk bilgilerin Atilla dönemine denk geldiği, ordusunda şair ve mızıkacılar bulunduran Atilla’nın zaferleri hakkında çeşitli şiirler yazıldığı belirtilmektedir (Banarlı, 1983: 23). Ancak, günümüze ulaşması bakımından edebi metin örneklerinin daha fazla olduğu dönemler 16. yüzyıl ve sonrasına dayanmaktadır (Köprülü, 2004: 37). Dertli, Ruhsatî, Sümmanî gibi çeşitli Âşık kollarından günümüze kadar gelen saz şairlerinde usta-çırak geleneği ise öncelenen konulardandır (Kaya, 2000: 19-22). Âşık olarak da adlandırılan hatta birçoğunun mahlasında da bu ifadenin yer aldığı şairler, sadece şiir yazan değil aynı zamanda saz icrasında da bulunan kişilerdir ki saz icracılığına atıfla Köprülü (2004) bu kişileri saz şairi olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında saz şairlerinin veya Âşıkların, şiir ve müzik arasında bir köprü vazifesi gördüklerini söylemek de mümkündür. Kendi mahlaslarıyla şiirlerinde var olan saz şairleri, bazen de kendilerinden önce ya da kendi dönemlerinde yaşayan ustalardan aldıkları ve “usta malı” kavramıyla anılan şiirleri de kullanırlar (Duygulu, 2014: 445). Usta malı şiirleri saz şairlerinin kullanmasının yanı sıra çeşitli yörelerde usta müzik icracılarının da bu şiirleri alarak ve kendi müzikleriyle birleştirerek ifade gücü yüksek eserler ortaya koydukları görülmektedir. İşte bu müzik ustalarından birisi de Kırıkkale’nin Keskin ilçesinde yaşamış Hacı Taşan’dır. Bulunduğu yörenin müzikal unsurlarını hem sazı hem de sesi ile yorumlayan Taşan, özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında başlayan ve

uzun yıllar kesintisiz devam eden derleme çalışmalarında Türk müziği açısından önemli eserlere kaynaklık etmiştir. Kendi eserlerinin yanı sıra usta malı şiirlere de -Erzurumlu Emrah gibi- eserlerinde yer vermiştir. Taşan'dan derlenen eserler çeşitli çalışmalarda hem müzikal hem edebî açıdan incelenmiştir (Eroğlu, 2005; Tekel, 2007; Baştepe, 2018; Önal, 2018; Pekdemir, 2020).

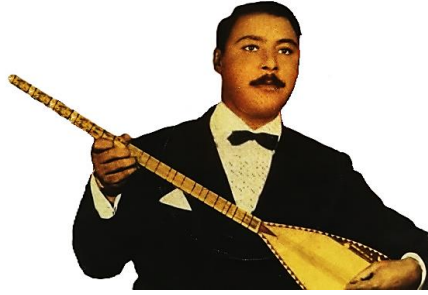
Bu çalışma, Hacı Taşan'ın doğrudan kendi icrası üzerinden sadece edebî bir inceleme yapılarak ve eserlerindeki söz unsurlarının nazım biçimi penceresinden değerlendirilerek çeşitli verilere ulaşabilme amacı taşımaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda Hacı Taşan'ın icrasıyla örtüşmeyen bazı sözcükler yapılan kaynak taraması sırasında fark edilmiş ve bu sözcüklerin nazım biçimini etkileyecek çeşitli değişikliklere yol açmış olabileceği düşünülmüştür. Bu sebeple doğrudan kaynak kişi olan Hacı Taşan'ın bizzat kendi icra kaydı çözümlenerek söz unsurları ve nazım bilgileri yeniden incelenmiştir. Araştırmada örneklem olarak Odeon Müzik (Taşan, 2010) kayıtlarında yer alan 18 eserden 13 tanesi seçilmiştir. Diğer 5 eser ise daha önce yapılan bir çalışmada (Baştepe, 2018) kaynak kişi ekseninde ele alındığı için bu çalışmada incelenmeyecektir. Belgesel tarama yöntemiyle veriler toplanmış ve ses kayıtları, nota arşivleri çalışma kapsamında taranmıştır (Karasar, 2017: 229; Creswell, 2021: 175). Araştırma modeli olarak çalışma, Hacı Taşan'ın kendi icrası üzerinden bir inceleme içerdiği için çalışmada tarama modeli tercih edilmiştir (Karasar, 2017: 109). Yine kaynak kişiden alınan veriler doğrudan alıntılanarak çözümleneceği için verilerin çözümlenmesinde betimsel yaklaşım tercih edilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2016: 239). Araştırmanın temel sorusu ise "Hacı Taşan'ın icra ettiği eserlerindeki söz yapıları ve nazım biçimlerinin durumu nasıldır?" şeklinde belirlenmiştir.

Sınıflandırma açısından bakıldığında, nazımların tür ve biçimi konusunda çeşitli görüşler mevcut olduğu için incelenen eserlerin tür ve biçim açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği de üzerinde durulması gereken bir konudur. "Halk Şiirinde Türler" adlı kitabında ölçü, uyak gibi konulara değindikten sonra hece ölçüsü -mâni, koşma, varsağı gibi- ve aruz ölçüsü -divan, kalenderî, satranç gibi- olarak nazım türlerini iki sınıfta ele alan Hikmet Dizdaroğlu (1969: 54-68), koşma ve mâniyi tür olarak sınıflandırırken Pertev Naili Boratav (1969: 170-171) ise biçim olarak tanımlamış ve bu iki biçimin temel biçimler olduğunu ifade etmiştir. İlk baskısı 1983 yılında yapılan "Örneklerle Türk Şiir Bilgisi" adlı kitapta bu sınıflandırma daha ayrıntılı hâle gelmiştir. Bu kitabın yazarı Cem Dilçin'e (2013) göre "mâni, türkü, koşma, destan, semai, varsağı, divan, kalenderî, selis, satranç, vezn-i âhar" nazım biçimi olarak sınıflandırılırken "güzelleme, taşlama, koçaklama, ağıt, ilahi, nefes, nutuk, devriye, şathiyât-ı sofiyâne" ise nazım türü olarak sınıflandırılmıştır. Nurettin Albayrak (2009), "Türk Halk Şiirinde Biçim ve Tür Sorunu" adlı çalışmasında yaptığı incelemeler sonucunda, biçimsel özellik gösterenlerin; "mâni, türkü, koşma, semai, varsağı, destan" olduğunu belirtirken tür özelliği gösterenlerin ise "koçaklama, güzelleme, taşlama, ağıt, ilahi, ninni, nefes, devriye, şathiyâ, nutuk" olduğunu ifade etmiştir. Eserlerin nazım biçimi açısından sınıflandırılması yapılırken biçimi oluşturan hece ölçüsü, durak, uyak düzeni gibi unsurlara göre literatürde yapılan tanımlar dikkate alınarak nazım biçimi tespiti yapılacaktır.

Hacı Taşan'ın Hayatı ve Eserleri

Kırıkkale'nin Keskin ilçesinde 1930 yılının mart ayında dünyaya gelen Hacı Taşan, bulunduğu köyde okul olmadığı için kendi çabasıyla okuma yazma öğrenmiş ve henüz 14 yaşındayken bağlama öğrenmeye başlamıştır (Tonga, 2001: 40). O dönemin ve yörenin önemli isimlerinden olan Muharrem Ertaş'tan saz ve söz icrası için eğitimler alan Hacı Taşan'ın Muharrem Ertaş'la sadece müzikal değil akrabalık bağı da bulunmaktadır (Tekel, 2002: 98). Önceleri Kırtıllar köyünde yaşarken yaptığı evlilik sonrası Hacı Ali Obası'na yerleşen Taşan'ın 3'ü erkek, 5'i kız olmak üzere 8 çocuğu vardır (Tekel, 2007: 25). Yaşadığı bölgede düğünlerde

sazı ve sözüyle sanatını icra eden Taşan, 1949 yılında derleme çalışmaları kapsamında Keskin'e gelen Muzaffer Sarısözen'le tanışmış ve bu yıllarda kendisinden çok sayıda eser derlenerek kayıt altına alınmıştır (Tonga, 2001: 40-41).

Resim 1: Hacı Taşan (Müzik Play, 2015)

Hacı Taşan'dan derlenen eserleri, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) arşivinde yer verilen adlarıyla şu şekilde sınıflandırmak mümkündür (TRT Nota Arşivi, t.y.):

Ritimli (Kırık hava)

1. Değirmenin Bendine
2. Allı Durnam Bizim Ele Varırsan
3. Sürüler İçinde Sürmeli Koyun
4. Bugün Ayın Işığı
5. Helkemi Suya Daldırdım
6. Yaylalar İçinde Erzurum Yayla
7. Altın Yüzük Ulanmaz
8. Yüce Dağ Başına Yağan Kar İdim
9. Ne Güzel Yakışmış Allar Ayşe'ye
10. Döndün mü Benden Yüzü Dönesi (Keskin Semahı)
11. Erciyes'ten Duman Kalkdı
12. Mavilim Mavişelim
13. Çavuş Sizin Evleriniz

Serbest Ritimli (Uzun hava/bozlak)

1. Açtım Perdeyi Turnayı Gördüm
2. Cerit Irakka'dan Sökün Edince
3. Ankara'da Yedik Taze Meyvayı
4. Ben Gidiyom Amanetim Allah'a
5. Ben Ölürsem Garaları Bağlama
6. Bizim Elden Geçti M'ola Obalar
7. Giyindim Kuşandım Gittim Düğüne
8. Kıratınan Endim Kara Dikmeden
9. Her Ana Doğurmaz Böyle Mollayı

10. [Nahnü Gasemna'da] Taksimde Mevla Bana mı Verdin
11. Başında Pare Garın Var Senin
12. Akşamdan mı Geçtin Kayalık Özü
13. Koçu'nun Dağına Çıkaydım Hemen
14. Çok Zaman Sabrettim Tükenmez Derdim
15. Bize Gam Çektirdi de Sehpayı Hicran
16. Gurna Hamamı Derler Bir Büyük Gurna
17. Babına da Deli Gönül Babına

Karma Ritimli

1. Gelmemiş Dünyaya Sen Gibi Taze
2. Giden Ay Dutulur mu

Kırıkkale, Kırşehir, Yozgat gibi İç Anadolu şehirlerinde düğünlerde saz ve söz icracılığı yapan Hacı Taşan, yörede birçok sanatçıyı etkilemiş önemli bir sanatçı olarak dikkat çekmektedir. Mart ayında dünyaya gelen Taşan, yine bir mart ayında 53 yaşındayken geçirdiği kalp krizi sonucu hayata gözlerini yummuştur (Tonga, 2001: 41; Erkan, 2008: 35). Neşet Ertaş, dayısı olan Hacı Taşan'ın vefatından sonra "Taşan Geliyor" adlı eserinde Hacı Taşan'ı anlatmış, yâd etmiş ve tıpkı babası gibi dayısının da Keskin'de anıtının dikilmesini istemiştir. İlerleyen yıllarda Ertaş'ın bu isteği kabul görmüş ve Keskin'de Hacı Taşan anıtı dikilmiştir.

Resim 2. Hacı Taşan Anıtı (Türkiye Kültür Portalı, 2018)

Hacı Taşan'ın Eserlerinin İncelenmesi

Şiirlerin biçimsel olarak çözümlenmesi ve biçimin ortaya çıkarılmasında önemli role sahip olan; hece ölçüsü, uyak/kafiye, redif gibi unsurların birbirinden ayrılması ve belirginleştirilmesi amacıyla metin içinde bazı işaretler kullanılmıştır. Biçimsel çözümlemede kullanılan işaretleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Hece ölçüsünün dışında olduğu düşünülen katma sözcükler yay ayrıç “()” içerisinde, Hacı Taşan'ın seslendirmedeği fakat yazar tarafından eklenen harf veya sözcükler köşeli ayrıç ile “[]” ifade edilmiştir. Hece ölçüsünü oluşturan -4+4, 6+5 gibi- sözcük kümeleri/duraklar “{ }” işareti ile sözcüklerin hecelere ayrımı eğik çizgi “/” işareti ile sözcük kümelerini oluşturan her bir sözcük ise “—” işareti kullanılarak gösterilmiştir. Şiirlerdeki uyak gösteriminde ilgili harfler “n, na” gibi altı tek çizgili olarak belirtilirken redif unsurlarının gösterimi ise “n, na” gibi altı çift çizgili olarak belirtilmiştir. Birebir veya sözcükler değiştirilerek tekrar eden dizeler ile katma sözcükler yay ayrıç içerisinde 10 punto ve eğik olarak yazılmış, bu biçimdeki tüm dize

ve sözcükler hece ölçüsü kapsamına dâhil edilmemiştir. Uyaklı dizeler, literatürde yaygın olarak kullanılan “b-b-b-a — c-c-c-a” gibi harflerle gösterilirken uyak bulunmayan dizeler “≠” işaretiyle, uyak bulunmayıp sadece redif içeren dizeler ise “R” ile belirtilmiştir.

Aşağıdan Gelir Gelinin Göçü

{A/şa/ğ1/dan—ge/lir} {ge/li/nin—gö/ç ü}

{Ge/lin—mi—et/ti/ler} {ca/nı/mın—i/ç i} (hayd[i] anam vay içi)

{Üç—se/ne—sak/la/dım} {ver/di/ğın—sa/ç 1}

{Ne—yan/da/sın} {sür/me/li—kek/li/ğim {ne—yan/da} (hayd[i] anam ne yanda)

{E/lim—bağ/la/ma—ça/lar} {gö/züm—ik[h]/van/da} (hayd[i] anam ik[h]vanda)

{Sü/rü/ler—i/çin/de} {sür/me/li—ko/yun}

{Şa/fak/lar—a/tı/yor} {sar/ho/şum—so/yun} (hayd[i] anam vay soyun)

(Atıyor şafaklar sarhoşum soyun (hayd[i] anam vay soyun)

{Son—ka/deh/te—yap/tın} {ba/na—bir—o/yun}

{Ne—yan/da/sın} {sür/me/li—kek/li/ğim {ne—yan/da} (hayd[i] anam ne yanda)

{E/lim—bağ/la/ma—ça/lar} {gö/züm— ik[h]/van/da} (hayd[i] anam ik[h]vanda)

İncelenen ilk eser, “Sürüler İçinde” veya “Aşağıdan Gelir Gelinin Göçü” olarak adlandırılan eser olmuştur. İki bentten oluşan eserin her bendi 3 dizelidir. Bentler, 11’li hece ölçüsünde ve kendi içerisinde uyaklı bir yapıda iken bentleri takip eden 2 dizeli kavuştak/nakarat bölümünün ilki 13, ikincisi ise 12 hece sayısına ulaşmıştır. Dizelerinde “ç” harfi ile yarım uyak yapıldığı görülen birinci bentte “ü, i, ı” harfleri ile ek redif yapılmıştır. İkinci bendin dizelerinde görülen uyağın 4 harften oluştuğu ve 3. dizedeki “oyun” sözcüğünün diğer 2 dizenin içinde bütün hâlde bulunması sebebiyle burada tunç uyak varlığından söz etmek mümkündür. Her iki bendin uyak örgüsü düz uyak şeklinde yapılmıştır. Kavuştak olarak kullanılan 2 dizeli bölümde ise “an” harfleri ile tam uyak yapılmış, bu dizeler “da” harfleri ile redif yapılarak tamamlanmıştır. Uyak düzeni: b-b-b — a-a — c-c-c — a-a şeklindeki eserin hem bent ve kavuştaktan meydana gelmesi hem de aşk konusu içermesi dikkate alındığında, biçim açısından “türkü” olduğunu söylemek mümkündür.

Şad Ol Deli Gönül

(Şad ol, şad ol, şad ol...)

{Şad/ol—deli—gön/lüm} {müj/de/ler—ol/sun}

{Ge/le/cek/tir} {be/nim—yâ/rim} {bu—ge/ce} (of)

{Ke/sil/sin—kur/ban/lar} {yan/sın—şem/a/lar}

(Küllü) {Kül/lü—ma/li[ı]m} {ta/le[a]n—ol/sun} {bu—ge/ce}

{Bu/gün—bu—gön/lü/mün} {ka/re[a]—gü/n ü/dür}

{Yü/re/ğim/de—ya/nan} {dost—tü/tü/n ü/dür} (of)

{A/re[i]/fe—ak/şa/mı} {bay/ram—gü/n ü/dür}

{De/dim—dos/ta} {kur/ban—o/lam} {bu—ge/ce}

{Vi/ra/ne/den—ge/len} {bay/kuş—ü/nü/dür}

{Em/rah—sev/gi/li/nin} {me[i]h/rap—sır/rı/dır} (of)

{E/lin/de/ki—ka/deh} {aşk—şa/ra/bı/dır}

{De/dim—de/dim} {dol/dur—i/çem} {bu—ge/ce} (of)

İncelenen ikinci eser, “Şad Ol Deli Gönül” adlı eserdir. Eserin başlangıcında 3 defa “şad ol” diyerek katma sözcük kullanan Taşan, daha sonra asıl sözlere geçmiştir. Eser, 11’li hece ölçüsüyle yazılmış ve dörtlüklerle kurulmuş 3 bentten oluşmaktadır. Uyak yerine daha çok redif kullanılan bu eserde sadece ikinci bentte uyaktan söz edilebilecek bir örnek görülmektedir. Bu bentte her ne kadar birinci ve üçüncü dizede “günüdür” sözcüğü aynı anlamda kullanılmış olsa da ikinci dizedeki “tütünüdür” sözcüğü ile uyaktan söz edilebileceği ve bu 3 dizedeki “ün” harfleriyle tam uyak yapıldığı düşünülmektedir. Son bendin ikinci dizesinde Emrah mahlasının yer alması, Hacı Taşan’ın bu eserde Erzurumlu Emrah’ın şiirinden alıntı yapmış olabileceğini göstermektedir. Taşan’ın icrasından elde edilen sözler ile Erzurumlu Emrah’ın sözleri arasında bazı farklılıklar görülmüştür (Erzurumlu Emrah, 2015). Bent sayısı ve son bentte mahlas kullanılması sebebiyle bu eserin Âşık Edebiyatında çok yaygın olarak kullanılan *koşma* biçiminde olduğu söylenebilir fakat uyak düzeninin bozulmalara uğratılarak eserin icra edilmiş olabileceği notunu da düşmek gerekmektedir. Uyak düzeni: $\neq^R - \neq^R - a - a - a^R - R - R - R - R$ olarak tespit edilmiştir.

Ne Güzel Yakışmış

{Ne—gü/zel—ya/kış/mış} {al/lar—Ay/şe/ ye}

{Boy/la/rın—ben/zi/yor} {mor—me/nek/şe/ ye} (vay vay)

{Am/man—ley/li} {mor—me/nek/şe}

(Gülüm) {Şa/şı/yo/rum} {ben—bu—i/şe}

{La/van/ta—dol/dur/muş} {bil/lur—şi/şe/ ye}

{A/lı/rım—ah/di/mi} {koy/mam—sev/gi/lim} (vay vay)

{Hay/di—ley/li} (ley) {mor—me/nek/şe}

(Gülüm) {Şa/şı/yo/rum} {ben—bu—i/şe}

{Me/nek/şe—bi/ter—de} {ba/har—yaz—ge/lir}

{Bi/zim—e/le} {ör/dek—i/le} {kaz—ge/lir} (vay vay)

{Hay/di—ley/li} (ley) {mor—me/nek/şe}

(Gülüm) {Şa/şı/yo/rum} {ben—bu—i/şe}

{Ö/lür/sem—ben} {dert/li—ko/yun} {a/dı/mı}

{Dün/ya/dan—al/ma/dım} {ben—mu/ra/dı/mı} (vay vay)

“Ne Güzel Yakışmış” adlı eser, 4 dizeli bentler olarak da değerlendirilebilir fakat 11’li ve 8’li iki farklı hece ölçüsü olduğu ve tutarlı bir şekilde devam ettiği için sözlerin beyit olarak düzenlendiği düşünülmektedir. İlk beyitte “şe” harfleriyle tam uyak yapılmış, “ye” harfleriyle redif yapılarak dizeler tamamlanmıştır. İkinci beyitte ilk dize ile birinci beytin dizelerinin birbiri ile uyaklı olduğu görülmektedir. Üçüncü beyitte “az” harfleri ile tam uyak yapılmışken sözcük redif olarak da adlandırılan redif çeşidi ise “gelir” sözcüğü ile yapılmıştır. Dördüncü beyitte ilk dizede yer alan 5 harfli “adımı” sözcüğü diğer dizedeki sözcüğün içinde bütünüyle kullanılarak tunç uyak, kavuştak olarak kullanılan beyitte ise “şe” harfleri ile tam uyak yapılmıştır. Eserin uyak düzeni: b-b — a-a — b- \neq — a-a — c-c — a-a — d-d şeklindedir. Eserin beyitlerden oluşan ve kavuştağı 2 dizeden oluşan “türkü” biçiminde olduğunu söylemek mümkündür.

Arif Oğluna Ağıt

(Aman) {An/ka/ra/dan—çık/tım} {El/ma—Da/ğ/na—o/tur/dum}

{Ön/cü/men/de[Öncesinde?]} {son—sö/zü/mü} {bi/tir/dim}

{Za/lim—dok/tor} {ben—ken/di/mi} {yi/tir/dim}

{Ce/na/zem—yol/lar/da} {kal/dı—ney/n[l]e/yim}

(Muradım—kalbimde kaldı—neyn[l]eyim)

{Kö/yü/mü/zün—ö/nün/de} {ya/yı/lır—kaz/lar}

{Söy/le/men—a/na/ma} {yü/re/ği—sız/lar}

{E/vim/de—ağ/la/şır} {u/fa/cık—kız/lar}

(Muradım—kalbimde kaldı—neyn[l]eyim)

{Ce/na/zem—yol/lar/da} {kal/dı—ney/n[l]e/yim}

{A/rif—oğ/lu/nu} {in/dir/di/ler} {yu/ma/ya}

{Kal/bim—ka/na/at—et/mez} {öl/dü—de/me/ye}

{Me/bus—ba/kan—va/li} {gel/di—gör/me/ye}

{Ce/na/zem—yol/lar/da} {kal/dı—ney/n[l]e/yim}

4 dizeli bentlerden oluşan “Arif Oğluna Ağıt” adlı eserin birinci ve ikinci bendinin ilk dizesi ile son bendin birinci ve ikinci dizesi hariç diğer dizelerde 11’li hece ölçüsü görülmektedir. Ölüm olayının Ankara ili Elmadağ ilçesinde gerçekleşmesi ve bu durumun vurgulanması sebebiyle özellikle ilk dizede hece ölçüsünün esnetilerek 14 heceye ulaştığı söylenebilir. Birinci ve ikinci bentte yarım uyak yapılmış, ek rediflerle dizeler tamamlanmış ve uyak örgüsü düz uyak olarak şekillenmiştir. Eserin son bendindeki ilk dizede yer alan “yumaya” sözcüğünün kök hâli sebebiyle “ma, me” harfleri -a ve e harfleri birebir örtüşme de- tam uyak olarak yorumlanmıştır. Ayrıca, bu bentteki dizelerin redifle tamamlandığı da görülmektedir. Bentlerin son dizelerinin tamamı benzer görevdeki sözcüklerden oluştuğu için bu dizelerin tamamı redif olarak yorumlanmıştır. Uyak düzeni: a-a-a^R — b-b-b^R — c-c-c^R şeklinde olan eserin konu olarak ölüm ve anmadan ziyade bir yakınma içerdiği görülmektedir. Son bentteki ilk dizede geçen “Arif” isminin, kendi ölümünü anlatan şairin mahlası olduğu düşünülmektedir. Hece ölçüsü, bent sayısı, uyak düzeni ve mahlas kullanılması gibi özellikler dikkate alındığında nazım biçiminin “koşma” olduğu görülmektedir. Konu açısından bakıldığında ise eserin türünün “ağıt” olarak değerlendirilmesi mümkündür. İnceleme sırasında, eserde geçen “öncümende” sözcüğünün sözlükte bir karşılığı olmadığı görülmüş ve ilk olarak bu sözcüğün, alt kurul anlamına gelen “encümen” sözcüğü olabileceği üzerinde durulmuştur. Eserin konusu ölümle ilgili olduğu için sağlıkla ilgili bir alt kurulu kastetmek amacıyla “encümen” sözcüğü yöresel bir ifade olarak “öncümen” şeklinde ifade edilmiş de olabilir. Sözcüğün neyi kastettiğini ortaya çıkarabilmek için bu sefer encümen veya öncümen adında bir yerleşim yeri olup olmadığı araştırılmış ve ne Ankara’da ne de Elmadağ’da bu adlarla bir köy, mahalle, sokak adı tespit edilememiştir. Sadece İstanbul ve Kocaeli illerinde encümen adında sokak ismi olduğu görülmüştür. Son olarak şiir bütünlüğü açısından sözcüğe bakıldığında, Elmadağ’a ulaşmadan önce ölümün gerçekleşmesi sebebiyle “öncümende” sözcüğünün “öncesinde” anlamında kullanılmış olması daha yüksek bir olasılık olarak yorumlanmış ve şiir içerisine bu sözcük olasılık olarak eklenmiştir.

Yüce Dağ Başında

{Yü/ce—dağ—ba/ş1/na} {ya/ğan—kar—i/dim}
 {Yağ/dı—yağ/mur} {gü/neş—vur/du} {e/ri/dim}
 {Ev/vel—yâ/rin} {sev/gi/li/si} {ben—i/dim}
 {Şim/di—u/zak/lar/dan} {ba/kan—ben—ol/dum}
 {Yü/ce—dağ—ba/ş1/na} {yat/mış—u/yu/muş}
 {E/la—göz/le/ri/ni} {uy/ku—bü/rü/müş}
 {Ev/vel—kü/çük—i/di} {şim/di—bü/yü/müş}
 {Şim/di—u/zak/lar/dan} {ba/kan—ben—ol/dum}

Sevgiliden ayrılma konusunun ele alındığı “Yüce Dağ Başında” adlı eser, dörtlükler hâlinde 2 bent olarak meydana gelmiştir. İlk benden ikinci dizesindeki “eridem” sözcüğünün kök hâli dikkate alındığında, birinci ve ikinci dizedeki “ri” harfleri ile tam uyak yapıldığı görülmektedir. Üçüncü dizede ise yine ikinci dizedeki “eridem” sözcüğü dikkate alındığında “i” harfi ile yarım uyak yapıldığı söylenebilir. İkinci bentte “muş, müş” ekleri ile redif yapıldığı görülürken bu eklerin öncesinde gelen “u, ü” harfleri ise birebir aynı olmasa da birbirine yakın olması sebebiyle uyak olarak yorumlanmıştır. Uyak düzeni: a-a-a^R — b-b-b^R şeklindeki eser “türkü” olarak sınıflandırılabilir. Hece ölçüsü ise 11’li olarak kurulmuştur.

Aslanım Kâzımım

{Me/zar—a/ra/sın/dan} {at/la/ya/ma/dım}
 {Dö/kül/dü—cep/ha/nem} (gülüm) {top/la/ya/ma/dım}
 {Za/lim—düş/ma/nı/mı} {hak/la/ya/ma/dım}
 {As/la/nım—Ka/zı/mım} (anam) {ner/de—ya/t ı/yor}
 {Kay/tan—bı/yık/la/rın} (gülüm) {ka/na—ba/t ı/yor}
 {Me/zar—a/ra/sın/da} {har/man—o/l ur—mu}
 {Ka/ma—ya/ra/sı/na} (güzel) {der/man—o/l ur—mu}
 {Bir—ben—öl/me/yi/nen} {a/lem—ö/l ür—mü}
 [{Ka/ma/yı—vur/an/da} {i/man—o/l ur—mu}]
 {As/la/nım—Ka/zım/ım} (gülüm) {ner/de—ya/t ı/yor}
 {Kay/tan—bı/yık/la/rın} (anam) {ka/na—ba/t ı/yor}

Kâzım’ın ölümünü konu edinen “Aslanım Kâzımım” adlı eserin bentleri 3, kavuştakları ise 2 dizeli olarak düzenlenmiştir. “Gülüm” ve “anam” gibi katma sözcüklerin kullanıldığı eserin hece ölçüsü 11’li olarak kurulmuştur. İlk bentte uyak olmadığı ve ses benzeşiminin redif ile sağlandığı görülmektedir. İkinci bentte ise ilk iki dizedeki “ol” sözcüğü birbiriyle aynı olmasına rağmen üçüncü dizede “öl” sözcüğünün gelmesi sebebiyle “i” harfiyle yarım uyak yapıldığı, sonrasında gelen eklerin ise redif olduğu söylenebilir. Bu benden birinci ve ikinci dizesinde ayrıca “rman” harfleriyle zengin uyak yapıldığı da söylenebilir. Ayrıca, bu eserin sözleri TRT nota arşivinde: *Mezar arasında harman olur mu? / Kama yarasına derman olur mu? / Kamayı vuranda iman olur mu?* / olarak yazılmıştır. Sözlere bu açıdan bakıldığında, uyak düzeninin daha anlaşılır ve zengin uyaklı olduğu görülmektedir. Uyak düzeni: R₁R₂R₃ — a-a —

b-b-b — a-a şeklindeki eserin biçim olarak “türkü” tür olarak “ağıt” olduğunu söylemek mümkündür.

Aman Bize Gam Çektirdiler

(Aman) {Bi/ze—gam—çek/tir/di} (de) {sev/p[d]a/yı—hic/ran}
{Gi/der—mi—(bu)—ay/rı/lık} {ba/şa/ca—böy/le} (of)
{Yok/sa—tek/bi/rim/den} {ey/le/dim—nok/san} (vay noksan)
{A/cep—te/cel/li—[mi]} {ka/der—mi—böy/le}
{A/man—(beri)—dön—be/ri—de} {Sıd/kı—bü/tü/n üm}
{Ha/va/ya—çe/kil/di} {be/nim—tü/tü/n üm}
{El/le/ri—koy/nun/da} {ben—bir—ye/ti/m im}
(Aman iki eli koynunda ben bir yetimim)
{Yok/sa—te/cel/li—[mi]} {ka/der—mi—böy/le}

“Aman Bize Gam Çektirdiler” adı verilmiş bu eser, dörtlüklerle kurulmuş 2 adet bentten oluşmaktadır. İlk dizede yer alan ve TRT arşivi başta olmak üzere internet tabanlı birçok kaynakta “sehpa” olarak belirtilen sözcük, Hacı Taşan tarafından “v” ile “h” harfleri arasında “sevpa” şeklinde telaffuz edilmiştir. Yapılan sözlük taraması sonucunda “sehpa” veya “sevpa” sözcüğünün içerdiği anlam ile şiirdeki konunun örtüşmediği görülmüştür. Sözcük, Osmanlı Türkçesi açısından da incelenmiş ve “sahbâ” sözcüğü ile karşılaştırılmıştır. Arapça kökenli olan ve “şarap” anlamına gelen “sahbâ” sözcüğünün de konuya uygun olmadığı görülmüştür. Bu durum, şiir bütünlüğü içerisinde yeniden değerlendirilmiş ve sözcüğün “sevda” olmasının daha olası olduğu kanaatine varılmıştır. Hacı Taşan’ın icra sırasında bu sözcüğü hatalı bir şekilde telaffuz ettiği düşünülmektedir. İlk bendin birinci ve üçüncü dizesinde “an” harfleri ile tam uyak yapılmış, ikinci ve dördüncü dizesinde “böyle” sözcüğü redif olarak kullanılmıştır. İkinci bendin ilk iki dizesinde “ütün” harfleri ile zengin uyak yapılırken üçüncü dize ise uyaksız durumdadır. Bu üç dize “üm, im” ekiyle redifli olarak sonlanmıştır. Her iki bendin son dizesi de birbirine redif ile bağlanmıştır. 11’li hece ölçüsüyle yazılmış ve katma sözcükler de barındıran eserin uyak düzeni: a-^R-a-^R — b-b-^R-^R şeklindedir ve “türkü” olarak tanımlanması mümkündür. Her iki bendin son dizesinde hece ölçüsü 10 olduğu için anlam ve ifade bütünlüğüne dikkat edilerek “mi” hecesi metin tamiri yapılarak eklenmiştir.

Sefa Geldin Dost Bağına

{Se/fa—gel/din} {dost—ba/ğ1/nın} {bül/bü/1 ü}
{Mer/ha/ba—sev/di/ğim} {ha/ne—si/zin/dir}
{İm/dat—et—a/çıl/sın} {ed/na/nın—di/1 i}
{Mer/ha/ba—sev/di/ğim} {ha/ne—si/zin/dir}
{O/ku/yup—ta/rih/ten} {bi/1 e/nim—gel/miş}
{Bu—ga/rip—gön/lü/mü} {a/1 a/nım—gel/miş}
{Per/de/siz—ci/ha/na} {ba/k a/nım—gel/miş}
{Mer/ha/ba—sev/di/ğim} {ha/ne—si/zin/dir}
{Se/yit—Sü/ley/ma/nım} {yel—ner/den—at/1 i}
{Ha/lis—Us/taz—o/lan} {ma/ta/p[b]ın—sat/1 i}

{Göğ/de—a/rar/ken—yer/de} {e/li/me—geç/ti}

{Mer/ha/ba—sev/di/ğim} {ha/ne—si/zin/dir}

Ankara'da Susuz köyünde 1857 yılında dünyaya gelen Seyit/Seyyid Süleyman'ın (Demir, 2015) bir şiiri olduğu son bendin ilk dizesinden anlaşılan “Sefa Geldin Dost Bağına” adlı eser, 3 bentten oluşmaktadır. Topaloğlu (2021), Hacı Taşan'ın bu şiirdeki bazı sözleri Seyit Süleyman'dan farklı şekilde ifade ettiğini belirtmektedir. Hacı Taşan'ın icrasına bakıldığında, özellikle ikinci ve üçüncü bentte uyak yapısının bozulduğu ve bu durumun Topaloğlu'nun bu düşüncesini destekler nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Birinci ve ikinci bentte yarım uyak üçüncü bentte tam uyak yapılırken tamamının redif olarak kullanıldığı dize örnekleri de görülmektedir. Taşan'ın icrasına göre bakıldığında, 11'li hece ölçüsüne göre -son bendin üçüncü dizesi hariç- kurulan eserin uyak düzeni: a-^R-a-^R — b-b-^R-^R — c-c-^R-^R şeklindedir ve “koşma” sınıfına girmektedir.

Gelmemiş Dünyaya

{Gel/me/miş—dün/ya/ya} {sen—gi/bi—na/zik}

{Kol/lar/da—bi/le/zik} (gülüm) {par/mak/ta—yü/zük}

{Var/ma—kö/tü/ye—[de]} {ca/nı/na—ya/zık}

{Bil/lur—pi/ya/le/mi} (gülüm) {bu/ra/ya—mı—gel/din}

{As/lın—Kes/kin/li—mi} (gardaş) {sen—se/fa—gel/din}

{Gel/me/miş—dün/ya/ya} {sen—gi/bi—ta/ze}

{Can/lar—da/ya/nır—mı} (gülüm/gardaş) {et/ti/ğın—na/za}

(Bir) {E/lin/de—ka/de/hi} {ger/da/nı—me/ze}

{Bil/lur—pi/ya/le/mi} (gülüm) {bu/ra/ya—mı—gel/din}

{As/lın—Kes/kin/li—mi} (güzel) {sen—se/fa—gel/din}

3 dizeli bent ve 2 dizeli kavuştak olarak düzenlenmiş “Gelmemiş Dünyaya” adlı eserin hece ölçüsü -2 istisna haricinde- 11'li olarak kurulmuştur. İlk bendin üçüncü dizesinde “de” hecesi metin tamiri kapsamında eklenmiş, ikinci bendin üçüncü ölçüsündeki “bir” sözcüğü ise hece ölçüsünü bozduğu için katma sözcük olarak değerlendirilmiştir. İlk bentte “k” harfi ile yarım uyak yapılmış, ikinci bentte ise “ze, za” harfleri tam uyak olarak yorumlanmıştır. Kavuştaklarda uyak kullanılmamış ve “geldin” sözcüğü ile redif yapılmıştır. “Türkü” olarak sınıflandırılması mümkün olan eserin uyak düzeni: a-a-a — ^R-^R — b-b-b — ^R-^R şeklindedir.

Giden Yolcuya Ben Mi Eyliyem

(Aman) {Gi/den—yol/cu/ya—da} {ben—mi—eğ/le/yim}

{Su/suz—de/ğir/me/ne} {bent—mi—bağ/l a/yım} (of)

{Ben—gön/lü/mü} {kim/le/ri/nen} {eğ/le/yim} (of)

{Bül/bül—öl/dü} {gü/lü—sol/du} {ney/n[le/yim]} (on omon of neyneyim of)

(Aman) {Kıy/ma—fe/lek—kıy/ma} {ba/na—ya/zık/tur} (of yazıktır)

{Bah/çe/ler—vi/ran/dır} {bağ/lar—bo/zuk/tur} (of)

{Ta—ev/vel/den—ga/rip} {gön/[l]üm—e/zik/tir}

{Bül/bül—öl/dü} {gü/lü—sol/du} {ney/n[le/yim]} (on oğlum of neyneyim of)

“Giden Yolcuya[u] [Da] Ben Mi Eyliyem[Eğleyim]” adı verilmiş bu eser, dörtlüklerle kurulmuş iki bentten oluşmaktadır. Odeon Müzik kayıtlarında “eyliyem” sözcüğü kullanılmış olsa da Hacı Taşan bu sözcüğü “eğleyim” şeklinde ifade etmektedir. İlk bendin birinci ve üçüncü dizesinde “durmak” ve “oyalanmak” olarak iki farklı anlamda kullanılan “eğlemek” sözcüğü ile cinaslı uyak yapılırken bu bendin ikinci dizesinde “ğl” harfleri ile benzerlik sağlanmış ve tam uyak yapılmıştır. İkinci bentte “k” harfi ile yarım uyak yapılmış ve devamında redifle dizeler son bulmuştur. “Türkü” olarak sınıflandırılabilir olan bu eserin hece ölçüsü 11’li ve uyak düzeni: a-a-a^R — b-b-b^R şeklindedir. Eserin son dizesi kavuştak olarak kullanılmıştır. Kavuştak olan ilk bentteki dizenin sonunda kullanılan katma sözcük “omon” olarak telaffuz edilmiş olsa da ikinci kavuştakta “oğlum” ifadesi açık şekilde anlaşılmaktadır. Bu farklılık, yöresel ağız özelliği sebebiyle ortaya çıkan bir durum olarak açıklanabilir.

Bad-ı Sabah

{A/çıl—gel} {öm/rü/mün—va/rı} (*yârim aman aman aman aman*)
{Ve/rem—et/tin} {sen—be/n i} (*ömrüm belalım sevgilim aslanım güzelim aman*)
{Na/sıl—ve/rem} {ol/ma/yım} (*gülüm aman aman aman aman*)
{El/ler—sa/rı/yor} {se/n i} (*ömrüm belalım sevgilim aslanım güzelim aman*)
{A/ra/ba/sı} {dört—te/ker}
{Bey/oğ/lu/na} {kum—ç e/ker}
{Yâ/rı[i]—kö/tü} {o/lan/lar}
{İ/çer—i/çer} {ah—ç e/ker}
{Ha/fız} {mek/tep/ten—ge/lir} (*yârim aman aman aman aman aman*)
{E/da/yı/nan} {na/zı/nan} (*ömrüm güzelim sevgilim aslanım...[anlaşılamamıştır]*)

Dizelerin sonunda çok sayıda katma sözcük kullanılan “Bad-ı Sabah” adlı eser, ilk dize hariç 7’li hece ölçüsündedir. İlk 2 bendi 4 dizeden oluşmasına rağmen son bendin 2 dizede kalması -teknolojik olarak o dönem için uzun süreli ses kaydı almak zordu- eserin erken bitirildiğinin bir göstergesidir. İlk bentte, ikinci ve dördüncü dizelerde “en” harfleri ile tam uyak yapıldığı ve devamında redifle dizelerin sonlandığı görülmektedir. İkinci bentte ise “eker” harfleriyle zengin uyak yapılmasının yanı sıra ikinci ve dördüncü dizelerin sonundaki “çeker” sözcüğü iki farklı anlamda kullanılarak cinaslı uyak da yapılmıştır. En küçük nazım biçimi olarak sınıflanan ve 7’li hece ölçüsüyle meydana gelen “mâni” biçimi ile örtüşen bu eserin uyak düzeni: ≠-a-≠-a — b-b-≠-b — ≠-≠ şeklinde gösterilebilir.

Ankara’da Yedik Taze Meyveyi

{An/ka/ra/da—ye/dik} {ta/ze—mey/va/yı[veyi]}
{Bo/şa—çiğ/ne/mi/şim} {ya/lan—dün/ya/yı}
{Kes/kin/den/de} {sil/dir/me/yin} {kün/ya/yı[yeyi]}
{Söy/le/yin—a/na/ma} {a/nam—ağ/la/sın}
{A/na/mın—oğ/lu—var} {be/ni—ney/n[l]e/sin}
(*Söyleyin anama anam ağlasın*)
(*Anamdan gayrısı yalan ağlasın*)

{Ti /re/ne—bin/dim—de} {ti /ren—sal/la/dı}
 {Za/lim—dok/tor} {ci/ğe/ri/mi} {el/le/di}
 {E[i]/yi—o/lur/sun—di/ye} {kö/ye—yol/la/dı}
 {Söy/le/yin—a/na/ma} {a/nam—ağ/la/sın}
 {A/na/mın—oğ/lu—var} {be/ni—ney/n[l]e/sin}
 (Söyleyin babama babam ağlasın)
 (Babamın oğlu var beni neyn[l]esin)

Yörenin önemli eserlerinden biri olan “Ankara’da Yedik Taze Meyveyi” adlı eser, 3 dizeli bent ve 2 dizeli kavuştaktan oluşmuştur. İlk bentte “a” harfiyle yarım uyak yapılmasına ek olarak ikinci ve üçüncü bentte “ünya” harfleri ile zengin uyak yapılmış ve dizeler redif ile tamamlanmıştır. Hacı Taşan’ın “künye” sözcüğünü “künya” şeklinde telaffuz etmesi ile dizeler arasında uyak sağlanmıştır. İkinci bentte “ı” harfi ile yarım uyak yapılmış ve devamında redifle dizeler sonlanmıştır. Kavuştak bölümünde de “ı” harfi ile yarım uyak yapıldıktan sonra redifli bir şekilde dizeler bitmiştir. İkinci bentteki “tren” sözcüğü, Hacı Taşan tarafından -i harfi belirgin bir şekilde “tiren” olarak telaffuz edilmiş ve eser bu şekliyle hece ölçüsüne uygun hâle gelmiştir. 11’li hece ölçüsündeki eserin biçim olarak “türkü”, tür olarak “ağıt” sınıfına girdiği söylenebilir. Eserin uyak düzeni: b-b-b — a-a — c-c-c — a-a şeklinde tespit edilmiştir.

Giden Ay Tutulur Mu

{Gi/den—ay} {tu/t u/lur—mu}
 {Ba/la—tuz} {ka/t ı/lır—mı}
 {Ge/ce/ler} {çok—u/zun/dur}
 {Ya/lı/nız} {ya/t ı/lır—mı}
 {He/le—al/lan—sal/lan—gel} {cı/val/dan—da—gel}
 {A/ğa/be/yin—ko/na/ğ/ı/nı} {fil/lan—da—gel}
 {Gur/ban—o/lam} {tat/lı—tat/lı} {dil/le/re[i]} (vay)
 {Al—fis/ta/nı} {sü/pü/rü/yor} {yer/le/ri} (vay)
 {Du/ra/la—(çalkala)—da} {şal—dü/şü/yor} {be/l in/den} (vay)
 {Çok—sal/lan/ma} {as/lan—yâ/rim} {yo/l un/dan} (vay)
 {Gi/di/yom} {gi/de/mi/yom}
 {Az—dol/dur} {i/çe/mi/yom}
 {Sev/dim} {gon/ca—gü/lü—dü}
 {Ko/yup—da} {gi/de/mi/yom}
 {He/le—al/lan—sal/lan—gel} {cı/val/dan [anlaşılması zor]—da—gel}
 {A/ğa/be/yin—ko/na/ğ/ı/nı} {fil/lan—da—gel}
 {Gur/ban—o/lam} {tat/lı—tat/lı} {dil/le/re[i]} (vay)
 {Al—fis/ta/nı} {sü/pü/rü/yor} {yer/le/ri} (vay)

{Du/ra/la—(çalkala)—da} {şal—düşü/yor} {be/l in/den} (vay)

{Çok—sal/lan/ma} {as/lan—yâ/rim} {yo/l un/dan} (vay)

{Kar/şı/dan} {geş[ç]/ti—ge/lin}

{E/lin/de} {teş[s]/ti—ge/lin}

{Git/me} {bir—yol—ö/pe/yim}

{Genç/li/ğim} {geş[ç]/ti—ge/lin}

{Hay/di—al/lan—sal/lan—gel} {cı/val/dan—da—gel}

{A/ğa/be/yin—ko/na/ğın} {fil/lan—da—gel}

{Gur/ban—o/lam} {tat/lı—tat/lı} {dil/le/re[i]} (vay)

{Al—fis/ta/nı} {sü/pü/rü/yor} {yer/le/ri} (vay)

İncelenen son eser, “Giden Ay Tutulur Mu” adlı eser olmuştur. Eserin sözlerine bakıldığında ilk olarak 7’li hece ölçüsüyle oluşmuş ve “mâni” olarak tanımlanabilecek 4 dizeden oluşan 3 tane bent bulunmaktadır. Bu bentlere 12’li ve 11’li hece ölçüsü olarak yorumlanabilecek 3 adet 2 dizeli kavuştak eklenmiştir. İlk bentte “t” harfi ile yarım, “at” harfleriyle tam uyak yapılmış ve üçüncü dizede uyak kullanılmamıştır. Uyak kullanılmayan ikinci bentte ek redifle dizeler sonlanmıştır. Hacı Taşan’ın icra sırasında “geçti” sözcüğünü “geşti”, “testi” sözcüğünü de “teşti” olarak telaffuz etmesi sebebiyle üçüncü bentte -icra açısından- “eşti” harfleri ile zengin uyak yapıldığı söylenebilir. Bu bentte ayrıca “geçti” sözcüğü iki farklı anlamda kullanılarak cinaslı uyak da yapılmıştır. Kavuştaklar açısından duruma bakıldığında ise ilk kavuştakta tam uyak, ikincisinde redif ve son kavuştakta yarım uyak kullanılmıştır. Eserin sonunda üçüncü kavuştak söylenmeden kayıt sonlanmıştır. Eserin uyak düzeni: a-a-≠-a — c-c — ^R_R — d-d — ^R_R-≠-^R — c-c — ^R_R — d-d — b-b-≠-b — c-c — ^R_R şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu eser özelinde iki sözcüğe dikkat çekmek yerinde olacaktır. TRT nota arşivinde 2103 sıra numarasıyla kayıt altına alınmış eserin sözlerinde “yuvarlan” ve “fırlan” sözcükleri kullanılmıştır. Ayrıca, Hacı Taşan’ın bu eserini inceleyen ve kaynak kişi icrasına göre -bu çalışmadaki gibi Odeon Müzik kaydı kullanılmış- eserin incelendiği iddiasındaki diğer bir çalışmada (Pekdemir, 2020: 154) ise “yuvarlan” sözcüğü aynen kullanılmış, “fırlan” yerine de “dolan” sözcüğü eklenmiştir. İlk olarak Taşan’ın “yuvarlan” şeklinde bir ifadesine rastlanılmamış, burada bahsedilen sözcük -ı harfi -u ile bitecek şekilde “cıvaldan” olarak telaffuz edilmiştir. Yapılan sözlük taraması sonrası bu sözcüğün Adana Karaisalı çevresinde konuşulan ve “çok çabuk” anlamına gelen “cıvadan” olabileceği düşünülmektedir (TDK, 1993a: 942). Hacı Taşan, burada -l harfi ekleyerek “cıvaldan” şeklinde telaffuz etmektedir. Söz bütünlüğü açısından bakıldığında da bu anlam tamamıyla örtüşmektedir. Diğer sözcük ise TRT arşivindeki “fırlan” sözcüğü değil Niğde Bor civarında “çevresinde dönmek, dolanmak” anlamına gelen “fillanmak” sözcüğüdür (TDK, 1993b: 1852). Yine bu sözcüğe de bütüncül açıdan bakıldığında anlam bütünlüğü sağlanmaktadır. Pekdemir’in (2020: 154) belirttiği “dolanmak” sözcüğü ise eserin ses kaydının hiçbir yerinde kullanılmamıştır. Ayrıca, sözcüklerin Adana ve Niğde civarında kullanılıyor olması, bu eserin bu yörelerde icra edilme ihtimalini de düşünmeye sevk etmektedir. Bu sözcüklere ek olarak, kaynaklarda “oğlan” olarak yazılmış sözcük, Hacı Taşan icrasında “allan” olarak geçmektedir. Eserde hitap edilen kişi, “sevdim gonca gülüdü” sözlerinden de anlaşılacağı üzere erkek değil kadındır. Ayrıca, kadınların kullandığı ve allık olarak anılan bir süs aracının eserde “allan” olarak ifade edildiği düşünülmektedir. Çeşitli kaynaklarda geçen “oğlan” sözcüğü ise eserin anlam bütünlüğüne aykırı bir ifade olarak yorumlanmıştır.

Sonuç

Kaynak kişi icrası açısından ele alınan 13 adet Hacı Taşan eserinde konu açısından temelde aşk ve ölüm konuları dikkat çekmektedir. Aşk konusunun çokça işlendiği ve aşkın hem kavuşma hem de ayrılık kısmının konu edildiği görülmüştür. Nazım biçimi olarak “türkü” biçiminin daha çok tercih edildiği, mâni biçiminde de örneklerin olduğu tespit edilmiştir. Usta malı olarak Erzurumlu Emrah ve Seyit Süleyman’ın şiirlerini de kullanan Hacı Taşan’ın bu eserlerinin nazım biçiminin koşma olduğu görülmüştür. İlk bakışta düzensiz hece ölçüsü içerisinde olduğu izlenimi veren eserler ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve icra sırasında şiirlere eklenen katma sözcüklerin bu duruma yol açtığı anlaşılmıştır. Katma sözcükler ile şiirin ana metni birbirinden ayırdığında ise hece ölçüsü tercihinin çoğunlukla 11’li hece ölçüsü olduğu ve ayrıca 7’li ve 8’li hece ölçülerinin de bu eserlerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bazı eserlerin bir ya da iki dizesinde hece ölçüsünün dışına çıkıldığı görülse de bütüncül açıdan bakıldığında hece ölçüsü kullanımının düzenli bir yapıda olduğundan söz etmek mümkündür. Tablo 1’de de görüleceği üzere, incelenen eserlerin bir kısmında uyak kullanılmamış bunun yerine rediflerle uyak etkisi vermeye çalışılmıştır. Bazı eserlerde ise uyak düzeninde bozulmalar olduğu görülmüştür.

Bu çalışmada elde edilen en dikkat çekici verilerden birisi de “Giden Ay Tutulur Mu” adlı eserde geçen bazı sözcükler olmuştur. Hacı Taşan’ın “fillan” olarak ifade ettiği sözcük kimi çalışmalarda “fırlan” ve “dolan” olarak yazılmıştır. Diğer bir sözcük ise Taşan tarafından “civaldan” olarak söylenen “cıvadan” sözcüğüdür. Bu sözcük çoğu kaynakta “yuvarlan” olarak yazılmıştır. Bu aşamada, böylesi sözcük ve anlam kargaşası oluşturabilecek durumlarda kaynak kişi icrasının incelenerek verilerin yeniden gözden geçirilmesinin ne denli önemli olabileceğini vurgulamak yerinde olacaktır. Bu eser özelinde önemli bir husus da eserlerin ‘yöresel aidiyetlerinin’ ve/veya kaynak kişilerin ‘dolaşım alanının’ tespiti için örnek teşkil etmesidir. Eserde geçen “fillan” ve “civaldan” sözcüklerinin Niğde-Adana civarında kullanılan sözcükler olarak kayıtlara geçmiş olması, bu eserin en azından sözlerinin -müzik de dâhil olabilir- bu yöreye ait olabileceği olasılığını güçlendirmektedir. Bunun dışında, Hacı Taşan’ın bu şehirlerle temas hâlinde olduğu veya bu sözcüklerin sadece Niğde-Adana civarında değil Kırıkkale-Keskin civarında da kullanılan sözcükler olduğuna dair çeşitli çıkarımlar da yapılabilir. Bu durum, çalışmanın kapsamını aştığı için ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınabilir. Söz unsurlarının özellikle kaynak kişi merkezli yeniden ele alınarak incelenmesinin eserlerin ‘yöresel aidiyeti’ açısından da önemli veriler sunacağı düşünülmektedir.

İncelenen eserlerin bazılarına verilen adlarda kullanılan sözcüklerin Hacı Taşan’ın icrasından farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma kapsamında, kaynak kişi icrasından elde edilen bulgulara göre yeni eser adları önerilmiş ve önerilen bu yeni adların yanı sıra konu, nazım biçimi, hece ölçüsü, durak, uyak düzeni, uyak örgüsü, uyak biçimi ve redif biçimine dair elde edilen bulgular Tablo 1’de şu şekilde gösterilmiştir:

Tablo 1: İncelenen eserlerden elde edilen bulgular

Önerilen Eser Adları	Konu	Nazım Biçimi	Hece Ölçüsü	Durak	Uyak Düzeni	Uyak Örgüsü	Uyak Türü	Redif Türü
Aşağıdan Gelir Gelinin Göçü	Aşk Ayrılık	Türkü	11’li	6+5 4+4+3	— b-b-b — a-a — c-c-c — a-a	▪Düz	▪Yarım ▪Tam ▪Zengin ▪Tunç	▪Ek
Şad Ol Deli Gönlüm Müjdelers Olsun	Aşk Kavuşma	Koşma	11’li	6+5 4+4+3	— ≠ ^R -≠ ^R — a-a-a- ^R — ^R _R _R _R	▪Düz	▪Tam	▪Ek ▪Sözcük

Ne Güzel Yakışmış Allar Ayşe'ye	Aşk	Türkü	8'li 11'li	4+4 6+5 4+4+3	— b-b — a-a — b-≠ — a-a — c-c — a-a — d-d	▪Düz	▪Tam ▪Tunç	▪Ek ▪Sözcük
Ankara'dan Çıktım Elma Dağı'na Oturdum	Ölüm	Koşma	11'li	6+5 4+4+3	— a-a-a- ^R — b-b-b- ^R — c-c-c- ^R	▪Düz	▪Yarım ▪Tam	▪Ek ▪Dize
Yüce Dağ Başına Yağan Kar İdim	Aşk Ayrılık	Türkü	11'li	6+5 4+4+3	— a-a-a- ^R — b-b-b- ^R	▪Düz	▪Yarım ▪Tam	▪Ek ▪Dize
Mezar Arasından Atlayamadım	Ölüm	Türkü	11'li	6+5	— ^R _R — a-a — b-b-b — a-a	▪Düz	▪Yarım ▪Tam ▪[Zengin]	▪Ek ▪[Sözcük]
Bize Gam Çektirdi Sevdayı Hicran	Ayrılık	Türkü	11'li	6+5	— a- ^R -a- ^R — b-b- ^R - ^R	▪[Çapraz] ▪[Düz]	▪Tam ▪Zengin	▪Ek ▪Sözcük
Sefa Geldin Dost Bağının Bülbülü	Kavuşma	Koşma	11'li	6+5 4+4+3	— a- ^R -a- ^R — b-b- ^R - ^R — c-c- ^R - ^R	▪[Çapraz] ▪[Düz]	▪Yarım ▪Tam	▪Ek ▪Sözcük ▪Dize
Gelmemiş Dünyaya Sen Gibi Nazik	Aşk	Türkü	11'li	6+5	— a-a-a — ^R _R — b-b-b — ^R _R	▪Düz	▪Yarım ▪Tam	▪Sözcük
Giden Yolcuyu da Ben mi Eğleyim	Ayrılık Ölüm	Türkü	11'li	6+5 4+4+3	— a-a-a- ^R — b-b-b- ^R	▪Düz	▪Yarım ▪Tam ▪Cinas	▪Ek ▪Dize
Açıl Gel Ömrümün Varı	Aşk Ayrılık	Mâni	7'li 8'li	5+2 4+3 3+5	— ≠-a-≠-a — b-b-≠- b — ≠-≠	▪[Çapraz] ▪Mâni	▪Tam ▪Zengin ▪Cinas	▪Ek
Ankara'da Yedik Taze Meyveyi	Ayrılık Ölüm	Türkü	11'li	6+5 4+4+3	— b-b-b — a-a — c-c-c — a-a	▪Düz	▪Yarım ▪Zengin	▪Ek
Giden Ay Tutulur mu	Aşk	Mâni	7'li 11'li	3+4 2+5 4+4+3	— a-a-≠-a — c-c — ^R _R — d-d — ^R _R -≠- ^R — c-c — ^R _R — d-d — b-b-≠-b — c-c — ^R _R	▪Mâni ▪Düz	▪Yarım ▪Tam ▪Zengin ▪Cinas	▪Ek ▪Sözcük

Derleme çalışmaları sürecinde kayıt altına alınmış yöresel Türk müziği eserlerinin sözlükleri açısından yeniden ele alınması, eserlerin kaynak kişilerinin sözleri nasıl kullandığının ve bu kullanımın nazım biçimiyle olan ilişkisinin ortaya çıkarılması önerilmektedir. Böylece hem anlam açısından hem edebî açıdan yeni bir bakış açısı kazanılabilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Albayrak, N. (2009). Türk halk şiirinde biçim ve tür sorunu. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2(3-4), 133-186.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk edebiyâtı târihi*. Milli Eğitim Basımevi.
- Baştepe, K. (2018). *Notaya aktarılmış Türk halk müziği eserlerinin kaynak kişi icrasına göre incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boratav, P. N. (1969). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Gerçek Yayınevi.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev: M. Bütün, S. B. Demir), Siyasal Kitabevi.
- Çetin, M. N. (1991). Arûz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (424-437. ss.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demir, Z. S. (2015, Mart 3). *Seyyid Süleyman*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seyyid-suleyman>
- Dilçin, C. (2013). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk şiirinde türler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duygulu, M. (2014). *Türk halk müziği sözlüğü*. Pan Yayıncılık.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk edebiyatına giriş*. Akçağ Yayınları.
- Erkan, S. (2008). *Kırşehir yöresi halk müziği geleneğinde abdallar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eroğlu, D. K. (2005). *TRT repertuarındaki Kırıkkale türkülerinin ezgisel yapı makam-ayak nazım türü ve usul yönünden incelenmesine yönelik bir çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erzurumlu Emrah (2015, Temmuz 6). *Şad Ol Deli Gönül Müjdeler Olsun*. <https://www.antoloji.com/sad-ol-deli-gonul-mujdeler-olsun-2-siiri/>
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, D. (2000). *Âşık edebiyatı araştırmaları*. Kitabevi Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2004). *Saz şairleri*. Akçağ Yayınları.
- Kuban, D. (1982). *Türk ve İslâm sanatı üzerine denemeler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kúnos, İ. (1978). *Türk halk edebiyatı*. Kervan Kitapçılık.
- Müzik Play (2015, Ocak 28). *Hacı Taşan - Avşar Bozlağı (Official Audio)* [Fotoğraf]. <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=KR9Cb2Fnbqk>
- Nur, R. (2021). *Türk şiirbiligi*. Ötüken Neşriyat.
- Önal, H. (2018). *Hacı Taşan türkülerinde makam*. Gece Akademi.

Pekdemir, K. (2020). *Hacı Taşan örneği özelinde Türk halk müziği inşa sürecinde repertuar oluşturma ve standardizasyon*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Taşan, H. (2010, Aralık 14). *Odeon yılları: Türk halk müziği serisi*. Odeon Müzik Yapımcılık. <https://music.apple.com/tr/album/odeon-y%C4%B1llar%C4%B1-t%C3%BCrk-halk-m%C3%BCzi%C4%9Fi-serisi/587099664?l=tr>

TDK (1993a). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü III*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

TDK (1993b). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü V*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekel, F. (2007). *Âşıklık geleneği içinde Keskinli Hacı Taşan: Hayatı, sanatı, eserleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tokel, B. B. (2002). *Neşet Ertaş kitabı*. Akçağ Yayınları.

Tonga, N. (2001). Keskinli Hacı Taşan'ın hayatı ve sanatı üzerine. *Türk Yurdu Dergisi*, 21(167), 40-52.

Topaloğlu, M. (2021, Ocak 14). *Sefalama*. <https://www.edebiyatdefteri.com/200917-sefalama/>

TRT Nota Arşivi. (t.y.). *THM Repertuarı*. TRT Müzik Dairesi Yayınları.

Türkiye Kültür Portalı (2018, Aralık 31). *Hacı Taşan'ın ölüm yıldönümünü anma günü* [Fotoğraf]. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/etkinlik/haci-tasan-in-olum-yildonumunu-anma-gunu-2>

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

When we look at the components of regional Turkish music, the source persons stand out as an important element and have been the carriers of many works that have survived to the present day with both instrumental and vocal performances. It is not possible to limit this important duty of source persons to only music. In addition to music, they are also the carriers of the words of poems, which is an important area in terms of literature. How the source persons use the words of the poems while performing their works and what the literary status of these poems is considered as a research area.

In this research, it is aimed to analyze the works performed by Hacı Taşan, who lived in the Keskin district of Kırıkkale province, located in the Central Anatolia Region of Türkiye, and is an important source person of this region, in terms of poem form. For this purpose, 13 works in the Odeon Music archive were selected for analysis. "What is the situation of the lyrics structures and poems forms in Hacı Taşan's works?" has been the main question of this research. Document analysis method was used to collect data, and within the scope of the research, data were obtained by scanning both notation archives and sound recording archives. Since the data received from the source person will be analyzed directly, the descriptive analysis method was preferred in the research.

The works selected as samples were analyzed according to 8 different headings: subject, poem form, syllabic meter, caesura, rhyme scheme, rhyme pattern, rhyme type and "redif" as the word that comes after the rhyme. Based on the analysis, the form of poem was prioritized. The poem form of the works was analyzed by considering the definitions in Turkish folk literature sources. It has been observed that Hacı Taşan used added words that changed or disrupted the integrity of the structure of the poems during the performance. These words were excluded from the analysis and thus the form of the poems was clarified. In addition to samples where poems are used in rhyme, samples where redif is used instead of rhyme have also been encountered. It has been determined that some of the words used by Hacı Taşan during the performance were used differently in previous studies and this has caused a semantic shift in the poems. This determination is an important finding that supports poem analysis based on the source person's performance.

As a result of the analysis, it was seen that the subjects of love, separation, reunion, and death were covered. Although the hendecasyllabic meter was mostly used, works in heptasyllabic and octosyllabic meters were also detected. The caesuras of the poems are mostly arranged in the formats "6+5" and "4+4+3", but also caesuras in the formats "5+2", "4+3", "2+5" and "3+4" were also detected. The rhyme pattern was generally made as "straight rhyme", and rhyme patterns in the form of "cross rhyme" and "mâni rhyme" were also used. All rhyme types, including "assonant", "perfect rhyme", "triple rhyme", "bronze rhyme" and "punned rhyme", were used in the analyzed works. It has been determined that in the redif type, "suffix redif", "word redif" and "verse redif" types are used.

This research may provide a new perspective in terms of Turkish music and Turkish literature. Re-analyzing previously recorded works in terms of the source person can provide important data in terms of both the formal features of the poems, the semantic shifts in the lyrics, and the way the lyrics are performed. For this reason, it is recommended to analyze regional Turkish music works in terms of poem form, based on the source person.

OTOBİYOGRAFİK BELLEĞİN KIBRIS KONULU ÇOCUK ROMANLARINA YANSIMASI: *DEREDEN TEPEDEN DERELİKÖY'DEN* ÖRNEĞİ*

 Alev SINAR UĞURLU**

ÖZET

Kişinin kendi yaşantısının kaydını tutan otobiyografik bellek, yaşantıların insanın duygu ve düşünce dünyasındaki izlerini yansıtır. İçinde pek çok hikâye barındıran otobiyografik anılar romanın kurgusal dünyasını inşa etmek için son derece elverişlidir. Otobiyografik bellek bir toplumun tarihî dönemeçlerinden birine yapılan tanıklığın verilerini depolamışsa, bireysel bellekten süzülen anılar tarihî bir anlam yüklenir. Aysel Gürmen'in Dereden Tepeden Dereliköy'den adlı anı-romanı otobiyografik belleğin çocuk romanına malzeme teşkili açısından dikkate değer bir örnektir. Kitap, içlerinde 13 yaşında bir çocuğun da bulunduğu 5 kişinin şehadeti ile sonuçlanan Arpalık katliamını hem Dereden Tepeden Arpalık'ta yaşananlara odaklanarak anlatmaktadır. Bu çalışmada, 6 Şubat 1964 tarihinde yaşanan Arpalık saldırısının travmatik anıların hatırlama yoluyla aktarıldığı ve çocuğa tarih bilinci, kimlik, aidiyet, sevgi saygı, yardımseverlik, sorumluluk, dayanışma, millî birlik ve beraberlik gibi değerleri kazandırabilecek Dereden Tepeden Dereliköy'den adlı anı-roman otobiyografik bellek ve çocuk edebiyatı bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: anı-otobiyografik roman, Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi, Aysel Gürmen, Dereden Tepeden Dereliköy'den, çocuk edebiyatı

The Reflection of Autobiographical Memory on Cyprus Themed Children's Novels: Example of *Dereden Tepeden Dereliköy'den*

ABSTRACT

Autobiographical memory, keeping a record of one's own life, reflects the traces of experiences in one's world of emotions and thoughts. Autobiographical memories, which contain many stories, are extremely suitable for building the fictional world of the novel. If autobiographical memory stores the data of a witness to one of the historical turning points of a society, the memories filtered from individual memory are loaded with a historical meaning. Aysel Gürmen's memoir-novel, Dereden Tepeden Dereliköy'den, is a remarkable example of how autobiographical memory can be used as material for a children's novel. The book tells the story of the Arpalık massacre that took place on February 6, 1964 and resulted in the martyrdom of 5 people, including a 13-year-old child, by focusing on what happened in both Dereliköy and Arpalık. In the novel, the traumatic memories of the Arpalık attack are transferred through remembrance and values such as historical awareness, identity, belonging, love, respect, helpfulness, responsibility, solidarity, national unity and solidarity are taught to children. In respect to this, in this study, in the context of autobiographical memory and children's literature, the memoir-novel titled Dereden Tepeden Dereliköy'den has been evaluated.

Key Words: memoir-autobiographical novel, Turkish Cypriots' Struggle for Existence, Aysel Gürmen, Dereden Tepeden Dereliköy'den, child literature

* Bu makale, 7-8 Kasım 2022'de Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, KİBATEK-Kıbrıs Balkanlar Avrupa Edebiyatları Vakfı (KKTC), Kıbrıs Balkanlar Avrasya Edebiyatlar Kurumu (Türkiye), KITED (Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları Derneği) ve Kıbrıs Türk Kültür Derneği iş birliğinde İstanbul'da gerçekleştirilen IV. Uluslararası KİBATEK Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları Sempozyumu'nda "Otobiyografik Belleğin Kıbrıs Konulu Çocuk Romanlarına Yansıması: *Dereden Tepeden Dereliköy'den* Örneği" başlıklı bir bildirin düzenlenmiş hâlidir.

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, alevsinar@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Sinar Uğurlu, A. (2024). Otobiyografik belleğin Kıbrıs konulu çocuk romanlarına yansıması: *Dereden Tepeden Dereliköy'den* örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 745-754. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1426762>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 27 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 17 Şubat / February 2024

“Anı ruhun kâtibidir.”

Aristoteles

Giriş

“Otobiyografik bellek, belli bir zaman ve yerde gerçekleşen kişisel yaşantılara yönelik bir bellek işlevi olarak tanımlanır” (Sayar, 2013: 2). Kişilerin yaşamlarına dair olayları içeren otobiyografik bellek yaşantıların insanın duygu ve düşünce dünyasındaki izlerini yansıtır, Kişinin bizzat başından geçen ve otobiyografik anı olarak nitelenen olaylar eğer “korku, utanç, öfke, çökkünlük gibi yoğun olumsuz duygular eşliğinde” (Levine, 2017: 14) yaşandıysa bu yaşantılar travmatik etki oluşturur. Uzmanlar çocuklukta yaşanan “travmanın izlerinin, geçmişte bir zaman diliminde başımıza gelen kötü olaylara dair hikâyeler olarak değil de yaşamsal tehdidin yaşandığı andaki fiziksel duyumlar olarak kaydedildiğini” (Levine, 2017: 14) ifade ederler.

İçinde pek çok hikâye barındıran otobiyografik anılar romanın kurgusal dünyasını inşa etmek için son derece elverişlidir. Otobiyografik bellekten hareketle oluşturulan kurgular, yazar tarafından kurgulanan ve dış dünyayı taklide dayanan gerçekliğe yaşanmışlığın gerçekliğini ekler. Otobiyografik bellek bir toplumun tarihî dönemeçlerinden birine yapılan tanıklığın verilerini depolamışsa, bireysel bellekten süzülen anılar tarihî bir anlam yüklenir. Tarihin canlı tanıklığını yapmış bir yazarın kaleminden çıkan bir roman birincil kaynağın yaşadıklarını aktarırken bir bütünün önemli bir parçasını da yansıtmış olur. Tarihe mal olmuş hadiseler bu parçaların birleşmesinden oluşur. Yazarın yaşadıklarından hareketle anlatıya dönüştürdüğü bu parçalar kurgu dünyasının içinde yer aldığı için tarihî bir belge niteliği taşımaz. Ancak sadece konuyla ilgili olanlara hitap eden tarihî belgelerden çok daha önemli bir işlev görür; bir toplumun ortak geçmişini okurla paylaşarak toplumsal belleği canlı tutar. Otobiyografik anıların romanda malzeme olarak kullanılması sadece yetişkinler için değil çocuk okuyucular için de mümkündür. Bu anıların tarihî bir dönüm noktasına ait olması ise çocuğa tarih bilinci ve millî bilinç kazandırmak adına son derece önemli ve yararlıdır. Üstelik böyle bir kitap, tarihî bir sürecin çocukken tanıklığını yapmış bir yazarın kaleminden çıkmışsa otobiyografik belleğin anlatıya dönüştürülmesi çok daha anlamlıdır. Zira Yunan filozofu Epictetus’un ifadesiyle “Bir insanın anavatanı çocukluğudur”; kişinin sonraki varlığını devam ettirebilmesi için kök saldı, kişiliğin, insana ve hayata bakışın ilk şekillendiği dönem çocukluk olduğu için bu çağda yaşanan travmatik tarihî tanıklıklar bellekte öylesine kodlanır ki bu kodlanma neticesinde silinmesi imkânsız izler kalır.

1571-1878 arasında Türk hâkimiyeti altında olan ve bu tarihten sonra İngiltere’ye geçen Kıbrıs’ın Rum toprağına dönüştürülmesi, Türklerin ya adadan uzaklaştırılması ya da yok edilmesi için İngiltere’den aldığı destekle II. Dünya Savaşı’ndan sonra alenen harekete geçen Rum tarafı 21 Aralık 1963 tarihinde Türk halkına yönelik ilk feci saldırıda bulunmuş, “Kanlı Noel” olarak bilinen bu insanlık dışı saldırıdan sonra 11 yıl boyunca devam eden saldırılarla Kıbrıs’ı kan gölüne çevirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, 20 Temmuz-18 Ağustos 1974 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı ile Kıbrıs Türklerinin yaşadığı acılara son verir.

Kıbrıs Türklerinin bu süreçteki var olma mücadelesi edebî eserlere gerek Türk edebiyatında gerekse Kıbrıs Türk edebiyatında kaleme alınan anlatıya dayalı eserlere özellikle de roman türüne yansımıştır¹. Toplumsal belleği canlı tutmak, mazi bilinci ve millî bilinç kazandırmak adına edebî eserlerde kullanılması son derece önemli ve etkili olan bu malzemenin çocuklar için hazırlanan kitaplarda da kurgu dünyasının zeminini oluşturması çok anlamlıdır.

¹ Geniş bilgi için bk. *Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesinin Edebiyata Yansıması Bildiriler*, 2010; *Edebiyatta Kıbrıs ve Bahar*, 2013; Onuş, 2017b; Şen, 2020.

Yakın tarihi kapsayan bu süreç hem Türkiye'de hem de Kuzey Kıbrıs'ta yayımlanan çocuk kitaplarında gerek insanî boyutta gerek millî duyguların kazandırılması bağlamında işlenmiştir. Abdullah Yılmaz'ın *Kıbrıs Bizimdir* (1964), Mehmet Ali Odabaşı'nın *Kıbrıs'a Giden Öğretmen* (1964), Zafer Sülek'in *Kıbrıs Kahramanı Karayavuz* (1964), İbrahim Örs'ün *Mücahit'in Oğlu* (1975), Nureddin Uytun'un *Yemin Kıbrıs Çıkarması ve Küçük Murat* (1975), Hüsamettin Tecmen'in *Kıbrıs'ta Üç Türk Çocuğu* (1976), Hadi Besleyici'nin *Kıbrıslı İkiizler* (1978) ile *Kıbrıslı Zeynep* (1979), Niyazi Birinci'nin *Kıbrıslı Mehmet* (1980), Suat Turgut'un *Kıbrıs 1571-1974* (2014), Sadettin Kaplan'ın *Emre Kıbrıs Savaşında* (2014), Melek Melih Bayrı'nın *Kıbrıslı Ali Çavuş* (yty) gibi çocuk kitaplarında çocuk kahramanlığı ön planda olmak üzere EOKA terör örgütünün ve Rumların saldırısı, Türklük bilinci, vatan sevgisi, bayrak sevgisi gibi temler işlenmektedir (Onuş, 2017). Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi konulu çocuk kitapları üzerinde bir çalışma yapan Emin Onuş daha ziyade destansı özellikler taşıyan çocuk kahramanların yer aldığı ve hamasî boyutu ağırlıkta olan bu kitaplar üzerinde yaptığı incelemede “*Edebî estetik değeri olmayan, kuru hamaset tarzında kaleme alınan bu eserleri, kendi devrinde ve günümüzde bir nevi propaganda, halkın ihtiyacını karşılama, millî bilinci ve şuuru uyanık tutma, bakımından yorumlamak yanlış olmaz. Bu eserler çocuklar üzerinde didaktik bir nitelik taşımasının yanında, dil ve üslup bakımından da sade ve yalın bir dille, çocukların anlayacağı biçimde kaleme alınmıştır.*” (Onuş, 2017: 617) sonucuna ulaşmıştır. Estetik ve edebî değer taşımayan didaktik boyutlu Kıbrıs konulu çocuk romanlarının yanı sıra estetik kaygı ve yalın, akıcı ve işlenmiş bir dille kaleme alınmış eserler de vardır. Aysel Gürmen'in *Dereden Tepeden Dereliköy'den* adlı anı romanı bu tarz bir eserdir ve otobiyografik belleğin çocuk romanına malzeme teşkili açısından da dikkate değer bir örnektir.

1956 Kıbrıs Dereliköy (Bodamia) doğumlu Aysel Gürmen adada Türklere yönelik gerçekleştirilen feci saldırıların canlı tanıklarından biridir. Kanlı Noel'den sonra Lefkoşa'yı ele geçirmek adına Rum tarafı ilk büyük saldırıyı “Lefkoşa'dan 15 km kadar uzakta ve nüfusu 1960 sayımına göre 172 kişi olan Arpalık Köyüne” (Fahrioğlu, 2018) yapar. Bu saldırı, katliamı andırır. O tarihte 7 yaşında olan Aysel Gürmen, ailesi ile birlikte Arpalık Köyü'nün karşısındaki Dereliköy'de yaşamaktadır. Komşu köy Arpalık'a 6 Şubat 1964 günü yapılan silahlı saldırının kendi köylerini de tehdit etmesi üzerine babası ve kardeşleriyle birlikte Dereliköy'den zorunlu ve zor bir kaçışla o tarihte en yoğun Türk nüfusun bulunduğu Akıncılar (Luricina) köyüne ulaşırlar (Mengüç, 2009). Bu saldırı sırasında Aysel Gürmen'in annesi ve anneannesi de dayısının yaşadığı Arpalık Köyü'nde, yani ateşin ortasındadırlar. “*6 Şubat 1964 yaşamımı keskin bir bıçak gibi ikiye böldü. Beni evimden, köyümden, sevdiğim insanlardan ayırdı. Korku, endişe ve yoklukla tanıştırdı. Kısaca çocukluğumu elimden aldı*” (Gürmen, 2006: 7), “*O günden sonra bir daha gerçek anlamda çocuk olamadım. Yalnızca bir göçmendim. Yalın ayak bir göçmen.*” (Gürmen, 2006: 77) diyen Aysel Gürmen kendi ailesini, özellikle de küçük bir çocuk için en güvenli kucak olan annesinin hayatını tehdit eden bu saldırı ile çocuk yaşta yetişkinler dünyasına geçer. O gün itibarıyla artık sadece kendi isteklerine, benliğine odaklanmış, ilgiyi üstüne çekmekten hoşlanan bir çocuk değildir; yaşadığı travma ona sosyal gerçekliği fark ettirir, kendi içinden dışa döner. Bir yetişkin gibi ciddi karar alır, kendisini yetişkinler dünyasına iten bu travmatik olayı yazmaya niyetlenir. Aysel Gürmen, çocukken verdiği anılarını günün birinde kâğıda dökme kararının uygulaması olarak *Dereden Tepeden Dereliköy'den* adlı anı ve öykünün iç içe geçtiği kitabı kaleme almıştır. Kitap, içlerinde 13 yaşında bir çocuğun da bulunduğu 5 kişinin şahadeti ile sonuçlanan Arpalık katliamını hem Dereliköy hem de Arpalık'ta yaşananlara odaklanarak anlatmaktadır. “2006 Dünya Kitap Altın Sayfa İlkgençlik Edebiyat Ödülü” alan *Dereden Tepeden Dereliköy'den* 11 yaş itibarıyla çocukların ve tüm yetişkinlerin ilgiyle okuyabilecekleri bir kitaptır.

Bu çalışmada, 6 Şubat 1964 tarihinde yaşanan Arpalık saldırısının travmatik anıların geri çağırılması ile ortaya çıkan hatırlamalar yoluyla aktarıldığı ve çocuğa tarih bilinci, kimlik, aidiyet, sevgi saygı, yardımseverlik, sorumluluk, dayanışma, millî birlik ve beraberlik gibi değerleri kazandırabilecek *Dereden Tepeden Dereliköy'den* adlı anı-roman otobiyografik bellek ve çocuk edebiyatı bağlamında değerlendirilecektir².

Dereden Tepeden Dereliköy'den iki bölümden oluşmaktadır. “Bir varmış...” başlığını taşıyan birinci bölüm 6 Şubat 1964 öncesini kapsarken “Bir yokmuş...” başlıklı ikinci bölüm 6 Şubat 1964 gününe odaklanır.

“Bir Varmış...”

“Bir Gecelik Konuklar”, “Hayalet Avı”, “Abiyi-Biyi-Bi”, “Arap”, “Stilli Stili” alt başlıklarından oluşan birinci bölümde birbirinden bağımsız gibi görünen beş öykü anlatılmıştır. Ancak bu öyküler bir bütünün parçasıdır. Öykülerde Kıbrıs'ta Türklerin ve Rumların birlikte yaşadıkları bir köyün gündelik hayatından kesitler yansıtılır. Bu öyküleri birbirine bağlayan zamanda, mekânda ve kahramanlardaki ortaklıktır. Zaman 6 Şubat 1964 Arpalık katliamı öncesidir, mekân Lefkoşa yakınlarındaki Dereliköy'dür, kahramanlar ise Dereliköy sakinleridir. Birleştiğinde bir romanın ilk bölümünü oluşturacak olan bu öyküler 6 Şubat 1964 öncesi Kıbrıs'ta neyin/nelerin var olduğunu göstermek üzere kurgulanmıştır. Bu kurgunun temelinde kitabın yazarı Aysel Gürmen'in çocukluk anıları vardır. “*Birinci bölüm “Bir varmış..”a doğduğum ve yedi yaşına kadar güzel günler yaşadığım Dereliköy'de geçen anı öykülerimi (...) koydum*” (Gürmen, 2006: 7) diyen Aysel Gürmen bu bölümde köyünü ve sevdiği insanları anlatır. Birinci bölümde kışın gümbür gümbür, yazın şırl şırl akarken artık kurumaya başlayan Çakıllı Dere'nin, Çorak Tepe'nin, Mesarga Ovası'nın, mis kokulu gecetüten çiçeklerinin, soğuk geçen 1963 kışının, lezzetle yenilen patates köftesinin eşliğinde güleç yüzlü-iyi kalpli insanların sağlam komşuluk ilişkileri içinde ve birbirlerinin değerlerine saygı duyarak yaşadıkları bir köy manzarası çizilir. Bekir, Bekir'in dedesi ve babası, İsmail, Hüsnü Dayı, Kahveci Hakkı Dayı, Muhtar, Ahmet'in kızı Emine, Fatma Nine ile torunu Mehmet, Ömer Kâhya, Yusuf ile küçük kızı (Bosbori), Ayakkabıcı Stilli Dayı, Mustafa'nın küçük oğlu, Yorgo Dayı, Mihail... Bütün bu isimler dil, din, milliyet farkı gözetmeksizin dedelerinden kalan topraklarda birlikte yaşarlar. Türkler ve Rumlar Dereliköy Futbol Takımında birlikte top peşinde koşarlar. Rumlar Türkçe, Türkler de Rumca bilir; Rum Türk ile Türkçe, Türk de Rum ile Rumca konuşur. Birbirlerinin inançlarına, kutsal günlerine saygılıdır. Yusuf'un küçük kızının çok istediği kırmızı ayakkabı için Yorgo'nun dededen kalan kırmızı deri koltuğunu feda etmesi ve ayakkabıcı Stilli'nin bu deriden yaptığı ayakkabıyı küçük Türk kızına bayram hediyesi olarak vermesi ve gerek Yorgo'nun gerekse Stilli'nin bu bir çift kırmızı ayakkabının “bir çocuğun sıkı sıkı sarıldığı ve hiç bırakmadığı düşleri” olduğunun bilinciyle hareket etmeleri Dereliköy'deki huzurlu hayatın en çarpıcı kesitidir.

Dereliköy'ün 6 Şubat 1964 öncesi hayatını yansıtan bu bölümde anlatıcı kitabın ikinci bölümünün başkahramanı Aysel'dir.

“Bir Yokmuş...”

İkinci bölüm, 6 Şubat 1964 gününü anlatır. İki parçadan oluşan bu bölümde Arpalık katliamının gerçekleştiği günü yazar iki ayrı perspektiften yansıtmıştır. “Yalın Ayak Bir Göçmen” başlığını taşıyan ilk parçada Aysel'in köyü olan Dereliköy'de, “Onların Suçu Neydi”

² Aysel Gürmen'in Kıbrıs'tan ve çocukluğunun geçtiği Dereliköy'den bahsettiği bir başka çocuk kitabı *Selen'in Öyküleri* dizisinde yer alan *Selen Kıbrıs'ta* adlı romandır. Selen adlı çocuk kahramanın annesi ve ablasıyla birlikte Kıbrıs'taki anneannesi ve akrabalarını ziyaretlerini anlatan roman, çocuklara Kıbrıs'ı tanıtmak ve Kıbrıs Türklerinin varlığından haber vermek üzere kaleme alınmıştır. Kıbrıs sevgisiyle yazıldığı her satırından hissedilen Selen Kıbrıs'ta eğlence ile eğitimin iç içe geçtiği nitelikli bir çocuk kitabıdır.

başlığını taşıyan parçada da katliamın gerçekleştiği, Aysel'in dayısının köyü Arpalık'ta yaşananlar anlatılır. Bu anlatılarda otobiyografik anının romana dönüştüğü görülmektedir. Aysel Gürmen'in "beni köyümden ve çocukluğumdan koparan" (Gürmen, 2006: 7), "çocukluğumu elimden ala[n]" (Gürmen, 2006: 61) gün olarak nitelediği 6 Şubat 1964 ile Lefkoşa ve civarında huzurun, barışın nasıl kaybolduğu, çocukların, annelerin gözyaşlarının nasıl aktığı, ailelerin nasıl dağıldığı ve çocuk düşlerinin bir günde alt üst olup çocukların bir günde acı tecrübelerle pişerek yetişkin sınıfına geçmek zorunda kalışları anlatılırken bir taraftan da Kıbrıs Türkünün 11 yıl süren varoluş mücadelesinin başlangıç evresi dönemin tanıdığı bir çocuğun gözünden yansıtılır.

Yalın Ayak Bir Göçmen

6 Şubat 1964 sıradan bir gün gibi başlar. 7 yaşındaki Aysel o sabah yoğun bir çörek kokusuyla uyanır. Bu çöreklerin annesi ve anneannesi tarafından yürüme mesafesindeki komşu köy Arpalık'ta oturan dayısının ailesi için hazırlandığını öğrenir. Annesi ve anneannesi yola çıktıktan sonra bahçedeki killi çamurla kendisine kalın ve yüksek duvarlı bir şato ve heykeller yaparken Arpalık tarafından arka arkaya gelen patlama ve "çok sesli bir koroya dönüşen" silah sesleriyle irkilir. Hemen eve koşar. Üç ablası ile babasını, komşularla birlikte avluda şaşkınlık içinde Arpalık'a bakarken bulur. Görülen manzara korkunçtur; Arpalık alevler içindedir:

Hiç ara vermeyen silah seslerine dumanlar ve alevler eklendi. Arpalık ve çevresi çayır çayır yanıyordu. Hiç böylesine kocaman alevler görmemiştim o güne kadar. (...)

Alevler yükseldikçe yükseliyordu. Duman kokusu bize kadar ulaşmıştı. Konuşmaya gerek yoktu. Soru sormaya da ... Her şey apaçık ortadaydı. Bütün o atılan mermiler ve etrafı saran alevler arasından canlı bir varlığın çıkması olanaksızdı. (Gürmen, 2006, 66)

Annesi, anneannesi, dayısı, yengesi, kuzenlerinin ama özellikle annesinin bu alevlerin arasında olduğunu bilmek Aysel'in duyduğu endişe ve korkuyu doruğa çıkarır. Her zaman paçasından tuttuğunda onu kucagina alan babası Yusuf bu sefer tepki vermez, heykel gibidir, bakışları alevlere sabitlenmiştir. Bir süre sonra bir genç avluda biriken kalabalığa birazdan Dereliköy'e de saldırılacağını, hızla köyü boşaltıp Akıncılar köyüne gitmeleri gerektiğini duyurur. Kalabalık, Aysel'in kilden şatosu ve heykellerini ezerek kendilerini Akıncılar'a götürmek için Rum okulunun önünde bekleyen kamyona doğru koşar. Babası kımıldamadığı için Aysel ve ablaları da kımıldamaz. Aysel'in o sırada tek düşündüğü annesiz kaldığıdır. Duyuruyu yapan gencin ısrarlı uyarıları üzerine babası, üç ablası ve Aysel arkalarına baka baka okula yürürler. Aysel'in ayakları çıplak olduğu hâlde çocukları ve yaşlıları taşıyan kamyona binmez, babasının paçasını bırakırsa onu da kaybedeceğinden korktuğu için Akıncılar'a kadar hiç konuşmadan, kan içinde kalan ayaklarının acısını umursamadan, susuzluktan ve yorgunluktan şikâyet etmeden babası ve diğer yayalarla birlikte yürür. Yol çok uzundur. Akıncılar'ın girişinde içlerinde Aysel'in teyzesinin oğlunun da bulunduğu silahlı Türk gençleri tarafından karşılanırlar. Teyze oğlu kucagina alıp gözyaşını sildiği Aysel'e annesini getireceğine dair söz verir. Akıncılar, Aysel'in teyzesinin yaşadığı köydür. Sadece Dereliköy'dekiler değil Rum saldırısından kaçan civardaki yedi köyün Türk nüfusu Akıncılar'a sığınmıştır, köy halkı gelenlere evlerini açmıştır. Aysel, babası ve ablalarıyla büyük teyzesinin evine gider, orada Dali köyünden gelen küçük teyzesi ve kuzenleriyle karşılaşır. Kısa süre sonra Arpalık'taki dayısı büyük oğlu İbrahim ile onlara katılır. Arpalık'ta silahlı çatışma başladığı sırada oğluyla birlikte evden bir hayli uzakta sürüyü otlatan dayı kaçanlara karışıp yolda birçok kere ölüm tehlikesi atlatarak Akıncılar'a ulaşmıştır. Dayı da ne kendi eşi ve çocuklarının ne de kardeşinin ve annesinin akıbetini bilmektedir. Herkes gözyaşı içindedir. Aysel annesine kavuşabilmek için bir mucize olmasını diler. O gece Aysel'in hayatının en uzun gecesi olur. Yataklarda üçer dörder çocuk yan yana yatar, büyükler sandalyede sabahlarlar. Aysel geceyi uyumadan konuşulanları dinleyerek geçirir ve o gece büyüdüğünde çocukların bu konuşmaları

anlamadığını sanan büyüklere gerçek bir tehdit altında olan çocuğun durumun farkında olduğunu ve bu esnada yaşadığı ruhsal travmayı göstermek amacıyla bir kitap yazmaya karar verir:

Ben yattığım yerde, kimseye belli etmeden sesiz sedasız ağlıyordum. Diğer çocukların hepsi uyumuştum ama ben hiç uyumadım. Bütün gece konuşulanları dinledim. Konuşmalardan çocukların hiçbir şey anlamadığını, üzülmediğini, kaygılanmadığını, acı çekmediğini düşündüklerini anladım. Ve o gece, büyüdüğüm zaman bir kitap yazmaya; çocukların yaşananlardan nasıl etkilendiğini anlatmaya karar verdim. (Gürmen, 2006: 73)

Hava aydınlanmaya başlayınca “İçerden”³ gelen emirle Aysel’in teyzesinin oğlunun önderliğinde otuz-kırk kadar silahlı Türk genci Arpalık’a doğru hareket eder. Aysel, babası, dayısı, teyzeleri ve ablalarıyla birlikte gözleri Arpalık’a uzanan ovada umutla beklerler. Akıncılar’dan Arpalık’a giden mücahitler bir grup kadın ve çocukla dönerler. Bu kafilenin içinde Aysel’in annesi, anneannesi, yengesi ve kuzenleri yoktur. Aysel’in endişe ve korkularına isyan eklenir. Rumların Arpalık’ı ateşe verdikten sonra kadın ve çocukları esir olarak götürmeye çalışırken İngilizlerin engel olduğunu, buraya kadar kafiyeyle olan anne-anneanne-yenge ve kuzenlerin de ortadan kaybolduğunu öğrenince korku daha da artar. Aysel, “Türk sözü” verdiği hâlde annesini kendisine getirmeyen teyze oğluna, kendisini merak edeceklerini düşünmeden ortadan kaybolan annesine kızgındır. Bilinmezlik duygu dünyasını karmakarışık bir hâlde sokar; içinden çıkan acı çığlıklara dönüşür. Ancak bir müddet sonra heyecan, ümit, ümitsizlik, korku, endişe ve gözyaşları içinde beklenenler de bitap bir halde Akıncılar’a ulaşırlar. Aysel, çocuk için en güvenilir sığınak olan ana kucağına atladıktan sonra uykuya dalabilir.

Onların Suçu Neydi?

Aysel’in annesi Hüsniye erkenden kalktığı 6 Şubat 1964 gününün sabahında ekmek ve çörekleri yoğurup pişirir, kızlarına gün boyu uslu durmalarını tembihleyip çörekler ve annesi Sultan nineyle yola koyulur, 45 dakikalık yürüyüşün ardından Arpalık’a ulaşırlar. Kardeşinin eşi Kadriye rahatsız olduğu için onlara ekmek ve çörek götüren Hüsniye biraz soluklandıktan sonra çamaşırları yıkamak üzere kazandaki suyu kaynatmaya başlar. Ancak daha su kaynamadan büyük yeğeni İbrahim, büyük bir Rum köyü olan Kiracıköy’den çoğunlukla çobanlıkla uğraşan Türklerin yaşadığı Arpalık’a doğru kalabalık bir silahlı Rum kafilesinin gelmekte olduğunu telaşla haber verir ve onları köy halkının toplandığı Ali’nin evine yönlendirir; kendisi de koyunları otlatan babasını bulmaya gider. 15 kadın ve bir o kadar da çocuğun korku içinde bekleştikleri Ali’nin evindeki misafir odasında adım atacak yer yoktur. 7 saat süren silahlı çatışmanın bitmesini beklerken herkes şaşkıncıdır, endişelidir, korku içindedir; silah seslerine makineli tüfek ve bomba sesleri eklenir. Ali, babası Hasan Molla, Mehmet Gusbo ellerindeki tüfeklerle kadın ve çocukları korumaya çalışırlar. Ancak hepsi şehit düşer. Köy ateşe verilir. Kadın ve çocukları topladıkları odadan silah zoru ile çıkaran Rumlar arasında Dali köyünde bakkallık yapan Markulli’yi tanıyan Hüsniye ona bu baskının sebebini sorar. Sabah Türklerin Kiracıköy’den iki Rumu öldürdüklerini işitip Dalili Rumlar olarak silahlanan Kiracıköylü Rumlara katıldıklarını ve intikam maksadıyla Arpalık’a saldırdıklarını öğrenir. Hüsniye’nin Markulli’ye söylediği şu sözler meselenin bu noktaya getirilmesinin arkasındaki provokasyonu işaret eder: “*Vah! Vah! Demek birbirinizi öldürdünüz. Ah be oğlum, birbirinizi öldüreceğinize, Kiracıköylüleri öldürenlerin peşine düşüp yakalasaydınız ya. Niye köyü basıp her yeri yakıp yıktınız?*” (Gürmen, 2006: 91) Rumlar esir aldıkları kadın ve çocukları Dali’ye götürürlerken bir İngiliz zırhlısı önlerini keser; İngilizler, Türklerin Dali’ye esir olarak götürülmesine izin vermezler. Bunun üzerine Arpalık’a dönülür ve Rumlar içlerinde Hüsniye

³ Romanda sıklıkla geçen “İçerisi”, “içerden” emir gelmesi gibi ifadelerle Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kastediliyor olmalıdır.

ve akrabalarının da bulunduğu esirlere sağlam kalan evlere girmelerini emreder. Hüsniye, Sultan Nine, Kadriye ve çocukları aç, susuz, yorgun gizlice Dereliköy'e ulaşırlar. Köydeki Türklere ait evler bomboştur, evler talan edilmiş, değerli eşyalar, altın ve paralar çalınmıştır. Rum evlerinden ise ışık sızmaktadır. Perişan haldeki Hüsniye ve beraberindekiler etrafı silahlı Rumlarla sarılı köyden çıkamayacaklarını anlayınca komşuları Katerina ve Şaguri'nin evine sığınır ancak kısa süre içinde esir tutulduklarını anlarlar. Hüsniye, aile dostları olan Muhtar Mihali'yi görmek istediğini söyler, onun yardımıyla Akıncılar'a doğru yola çıkarlar.

Değerlendirme ve Sonuç

“Dereden tepeden konuşmak” deyimini TDK sözlüğünde “gelişigüzel konuşmak, rastgele konular üzerinde konuşmak” (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklinde açıklanmaktadır. Aysel Gürmen kitabına *Dereden Tepeden Dereliköy'den* adını vererek hemen her konuda anlatıya dayalı eser yazılırken, kendi gerçeğinden, kendi köyünün, Kıbrıs Türkünün gerçeğinden hareketle yazmak istediğini vurgular. O, farklı konular içinden kendi çocukluğunu, çocukluğuna ait travmatik bir anıyı seçmiş ve bu kitapta sözü çocukluğunun geçtiği Lefkoşa yakınlarındaki Dereliköy'e getirerek 6 Şubat 1964 günü Dereliköy'de yaşananları ve Dereliköy'ün tanık olduğu Arpalık köyü katliamını anlatmıştır. Yaşanılanlar, özellikle de saldırıya uğrayan köyde bulunan anneden haber alamayıp 7 yaşındaki savunmasız bir çocuğu endişe, korku, dehşet ve çaresizlik içinde bırakmıştır. Bu nedenle aktarılanlar sıradan değil travmatik anılardır. “*Geçmişteki kötü deneyimlerin, derin izlerin ıstırap çekenin beynine, bedenine ve psişesine kazınmış izlerdir. Bu sert ve donmuş izler değişime açık değildir, yeni enformasyonla güncellenemezler*” (Levine, 2017: 38). Travmatik anıların bilince ve bilinç dışına kazınması bilgisinden hareketle söz konusu katliamın üzerinden yıllar geçtikten sonra kaleme alınan anıların zihindeki canlılığını koruduğunu söylemek gerekir. Yine de yazar son sayfada Arpalık köyünde yaşananlar için “*Bu son öykü annem Hüsniye'nin 6 Şubat 1964 günü yaşadıkları ve algıladıklarıdır. Tarihsel bir belge niteliği taşımaz.*” (Gürmen, 2006: 104) notunu düşerek bu kitabın tarihi bir belge olmadığı uyarısında bulunmak ihtiyacı hissetmiştir.

Otobiyografik belleğin anı/romana dönüştüğü kitabın hedef kitesinin öncelikle ilk gençlik çağı olması son derece anlamlıdır. 11-12 yaş itibarıyla çocukların rahatlıkla okuyabilecekleri otobiyografik anıdan hareketle yazılan *Dereden Tepeden Dereliköy'den* çocuk için uygun bir içerik ve anlatıma sahiptir. Yazarın bireyin yaşadıklarından hareketle hayat ve toplum hakkında iletme istediği mesajlar ve bu mesajlar için seçtiği tem, fikir ve konu arasında kurduğu ilişki, harekete, heyecana, meraka, çocuğun kendisini özdeşleştirebileceği çocuk kahramana yer vermesi, insan ile insan, insan ile toplum çatışmasını ve kişinin kendi içinde yaşadığı çatışmayı sağlam bir plan içinde yansıtmaya gibi özellikleri ile çocuk yayınlarında bulunması gereken özellikleri taşımaktadır (Sınar Çılgın, 2007: 75-86). Kitabın çocuklar için en uygun tarafı tarihe mal olmuş bir katliamı şiddet unsurunu ön plana çıkarmadan vermesidir. Aysel Gürmen, anlatıda şiddet içeren sahneler değil, şiddetten doğrudan ya da dolaylı etkilenen insanların duygu ve düşünce dünyalarına yer vermeyi tercih etmiştir. Bir anda yaşadığı evi, eşyalarını, köyünü terk etmek zorunda kalan, annesinin başına ne geldiğini bilmeyen ve tek dileği annesine kavuşmak olan bir çocuğun duygu dünyasını, endişelerini, korkularını ve isyanını yansıtmada ve bu yolla Rumların saldırısına uğrayan Kıbrıs Türklerinin durumunu ortaya koymada yazar son derece başarılıdır. Bu başarının arkasında anlatıda annesiyle sınıranan çocuğun gerçek hayattaki karşılığının yazarın kendisi olması yatmaktadır. Katliamın üstünden uzun yıllar geçmiş olsa da çocuklukta yaşanan travma sırasında hissedilen duygular belli ki canlılığını korumaktadır. Aysel Gürmen, 7 yaşında yaşadığı travma sırasında hissettiklerini hiç unutmamış, o gün yaşananları kodlamış ve belleğinde depolamıştır. 6 Aralık 1964 günü Dereliköy ve Arpalık'ın tanık olduğu katliam, şiddetten arındırıldığı gibi hedef kitle üzerinde şiddetin, acımasızlığın yol açacağı nefret duygusundan da arındırılarak aktarılmıştır.

Anlatıda sık sık Türkler ve Rumların insan ve komşu olarak birbirleriyle anlaştıkları, birbirlerine yardım ettikleri, birbirlerinin değerlerine saygılı oldukları vurgulanır. Ayakkabıcı Stilli ve Yorgo'nun bir Türk çocuğunu bayram günü mutlu etmek için gösterdikleri çaba, Yorgo'nun aile yadigarı kırmızı deriden koltuğunu bir Türk çocuğunu sevindirmek için feda etmesi, Katerina, Şaguri ve Muhtar Mihali'nin Hüsniye ve beraberindekilere yardım etmeleri, Türkün Rumla Rumca, Rumun Türkle Türkçe konuşması adada insanlar arasında anlaşmazlık olmadığını, tam tersine ortak coğrafyada yaşayan farklı din ve dillerdeki insanların kader birliği yaptığını göstermek içindir. Hüsniye ile Markulli arasında geçen konuşma da bu kader birliğini bozmak isteyenlerin oyununa gelindiğini ve Rum ve Türklerin karşı karşıya getirildiklerini ifade eder. Leitmotiv olarak yer alan "Türk sözü" ifadesinin tekrarı bu otobiyografik anıdan hareketle kaleme alınan romanın temel iletisini içerir. Aysel Gürmen, çocuk Aysel'in ağzından "Bizim köyde hiç kimse tutamayacağı bir söz için "Türk sözü" vermezdi. Çok önemli bir sözdü bu" (Gürmen, 2006: 63) cümleleriyle "Türk sözü" vermenin taşıdığı anlamı açıklar ve bu ifadeyi dört yerde altını çizerek kullanır. Kitap öncelikle hitap ettiği kitlede millî kimlik ve millî aidiyet farkındalığı oluşturmayı hedeflemiştir. Bu iletisi bir başka millete karşı düşmanlık telkin etmeden ve millî aidiyeti, sevgi-saygı-yardımseverlik-sorumluluk-dayanışma-sabır-dostluk gibi evrensel değerlerle birleştirerek vermesi son derece anlamlıdır.

Otobiyografik anıdan hareketle tarihe mal olmuş bir hadiseyi geleceği sağlam temeller üzerine inşa edebilmek adına kaleme alınan ve Kıbrıs Türkünün sesini çocuk edebiyatına taşıyan *Dereden Tepeden Dereliköy'den* iletileriyle, anlatımıyla, metni bütünleyen-tamamlayan estetik değer taşıyan resimleriyle sadece ilk gençlik çağının değil yetişkinlerin de rahatlıkla ve ilgiyle okuyacakları bir kitaptır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Conway, M. A. & Rubin, D. C. (1993). The structure of autobiographical memory. A. F. Collins, S. E. Gathercote, M. A. Conway, P. E. Morris (Ed.), *Theories of Memory* içinde (103-137. ss.), Lawrence Erlbaum Associates.
- Edebiyatta Kıbrıs ve Bahar* (2013). M. Turan, K. Yinanç (Haz.), Başkent Klişe ve Matbaacılık.
- Fahrioğlu, M. (2018, Şubat 8). Arpalık Katliamı'nın 54'ncü yıldönümünde şehitlerimizi anarken. *Halkın Sesi*. <https://www.halkinsesikibris.com/arpalik-katliaminin-54ncu-yil-donumunde-sehitlerimizi-anarken-makale,4222.html>
- Gürmen, A. (1997). *Selen Kıbrıs'ta*. Uçanbalık Yayınları.
- Gürmen, A. (2006). *Dereden tepeden Dereliköy'den*. Uçanbalık Yayınları.
- Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesinin Edebiyata Yansımaları Bildiriler*. (2010). İ. Bozkurt, C. Bayak (Haz.), Ajans Yayın.
- Levine, P. A. (2017). *Travma ve anı*. (Çev: P. Savaş), Butik Yayıncılık ve Kişisel Gelişim Hiz. Tic. A. Ş.
- Mengüç, A. (2009, Haziran 14). Dereli Köy (Bodamia). *Star Kıbrıs*. <http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=31536>
- Onuş, E. (2017a). Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi konulu çocuk kitapları üzerine. *Turkish Studies*, 12(7), 595-618.

Onuş, E. (2017b). *Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesinin Türk edebiyatına yansıması (1950-2016)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Girne: Girne Amerikan Üniversitesi.

Sayar, F. (2013). Gençlerin ve yaşlıların otobiyografik bellek özellikleri açısından karşılaştırılması: Betimsel bir çalışma. *Psikoloji Çalışmaları / Studies in Psychology*, 33(1), 1-16.

Sınar Çılgın, A. (2007). *Çocuk Edebiyatı*. Morpa Yayınları.

Şen, C. (2020). *Edebiyat ve ideoloji ilişkisi bağlamında Türk romanında Kıbrıs meselesi (1955-2015)*. Hiperyayın.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022, Eylül 25). <https://sozluk.gov.tr/>

EXTENDED ABSTRACT

Autobiographical memory, which is a memory for personal experiences taking place at a certain time and place, reflects the traces of one's feelings and thoughts. If events are accompanied by intense negative emotions such as fear, shame, anger and depression, they have a traumatic effect. When autobiographical memory stores the data of witnessing one of the historical turning points of a society, the memories filtered from individual memory gain a historical meaning. These pieces that the author transformed into narratives based on experiences are not historical documents because they are fiction. However, appealing only to those interested in the subject, it serves a much more important function than historical documents: It keeps social memory alive. Using autobiographical memories as material for novels written for child readers is extremely important and useful in giving the child historical and national awareness.

The transformation of Cyprus, which was under Turkish rule between 1571 and 1878, into Greek territory - with the support received from England to either remove or destroy the Turks from the island - occurred with the attacks of the Greeks. The Greeks made their first disastrous attack against the Turkish people on December 21, 1963, and after then, known as "Bloody Christmas", they turned Cyprus into a bloodbath with attacks that continued for 11 years. The Republic of Turkey put an end to the suffering of the Turkish Cypriots with the Cyprus Peace Operation carried out between 20 July and 18 August 1974.

The struggle for existence of the Turkish Cypriots was reflected in literary works, especially in the novels. To keep social memory alive and to raise national consciousness it is also seen as the basis of children's novels. Aysel Gürmen's memoir novel titled Dereden Tepeden Dereliköy'den is such a work.

Aysel Gürmen, born in Dereliköy (Bodamia), Cyprus, in 1956, is one of the witnesses of the terrible attacks against the Turks on the island. To capture Nicosia after the Bloody Christmas, the Greeks made first massacre-like attack on Arpalık Village. Gürmen, who was 7 years old at that time, lived with her family in Dereliköy, opposite Arpalık. The trauma she experiences makes her realize the social reality. She intends to write about this traumatic event pushing her into the adult world. Gürmen writes Dereden Tepeden Dereliköy'den, in which memories and stories are intertwined, as an implementation of her decision to put her memories on paper one day when she was a child. The book describes the Arpalık massacre, which resulted in the martyrdom of 5 people, including a 13-year-old child. It consists of two parts. While the first part, titled "Once upon a time there was...", covers the period before February 6, 1964, the second one, titled "Once upon a time there was no...", focuses on just on the day, February 6, 1964.

The novel, which can be easily read by children aged 11-12, has a content suitable for children. The relationship the author establishes between the messages she wants to convey about life and society based on the individual's experiences and the theme, idea and subject she chooses for these messages; movement, excitement, curiosity, and a child hero with whom the child can identify; the conflict between people and people, people and society, and the conflict within oneself in a solid plan are the features that should be found in children's novels.

The massacre was conveyed in a manner that was purified of violence and the feeling of hatred violence and cruelty would cause in the target audience. It is often emphasized that Turks and Greeks get along with each other as neighbours, help each other, and respect each other's values. They were tricked and brought face to face. The phrase "Turkish word", included as a leitmotiv, is repeated four times. The novel primarily aims to create awareness of national identity in the audience it addresses. It is extremely meaningful that the message without inculcating hostility towards other nation and by combining national belonging with universal values such as love, respect, helpfulness, responsibility, solidarity, patience, friendship etc. is emphasized.

As a result, Dereden Tepeden Dereliköy'den, written as an autobiographical memory to build the future of a historic event on solid foundations and brought the voice of the Turkish Cypriots to children's literature, is a popular book not only for young people but also for adults, with its messages, narration techniques, and aesthetic pictures complementing the text. It is a book that anyone will read easily and with interest.

RUH SAĞLIĞININ MEKÂNSAL YANSIMASI: BAKIRKÖY RUH VE SİNİR HASTALIKLARI HASTANESİ ÖRNEĞİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME*

 Ali Eren DEMİR**

ÖZET

Bu çalışma, ruh sağlığı mekânlarının toplumsal ve mekânsal boyutlarını Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi örneğinde ele almaktadır. Araştırmanın amacı, hastane mekânının sağlık personelinin deneyimleri ve perspektifleri aracılığıyla nasıl bir yaşam alanına dönüşmekte ve toplumsal bir anlam taşımakta olduğunu anlamaktır. Araştırma, fenomenoloji deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Örneklemin toplamda 10 kişiden oluştuğu belirtilmiştir: 5 hemşire, 1 tıbbi sekreter, 1 personel, 2 psikiyatrist ve 1 sosyal hizmet uzmanı. Örneklemin seçimi kartopu örnekleme yöntemiyle yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve bu form araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Görüşmelerin içeriği ve detayları MAXQDA 2018 yazılımı kullanılarak içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen temel sonuçlar arasında, ruh sağlığı mekânlarının karmaşık bir öykü yumağı olduğu, ruh sağlığıyla mekânların sürekli etkileşim hâlinde olduğu ve hastanelerde sosyolojik bir bakış açısının önemli olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: ruh sağlığı mekânları, toplumsal ve mekânsal anlam, Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, fenomenoloji, sağlık personeli deneyimleri

Spatial Reflection of Mental Health: A Sociological Study of Bakırköy Mental and Nervous Diseases Hospital

ABSTRACT

This study investigates the social and spatial dimensions of mental health spaces, specifically focusing on the Bakırköy Mental Health and Neurological Diseases Training and Research Hospital. The aim of the research is to comprehend how the hospital space is transformed into a living space and carry social significance through the experiences and perspectives of healthcare personnel. The research was conducted using a phenomenological design. The study sample comprised 10 participants, including nurses, medical secretary, staff member, psychiatrists and social worker. The sample was selected using purposive sampling. Data were collected using a semi-structured interview form developed by the researchers. The content and details of the interviews were analysed using MAXQDA software through content analysis. The study highlights that mental health spaces are complex and involve a range of stories. It also emphasizes the importance of a sociological perspective in hospitals, where mental health and spaces are in constant interaction.

Key Words: mental health spaces, social and spatial meaning, Bakırköy Mental Health and Neurological Diseases Training and Research Hospital, phenomenology, experiences of health personnel

* Bu makale, yazarın 2021 yılında Munzur Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamladığı *Mekân ve Ruh Sağlığı Sosyolojisi Bağlamında Ruh Sağlığı Mekânları: Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Mardin / TÜRKİYE, demiralieren14@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Demir, A. E. (2024). Ruh sağlığının mekânsal yansımaları: Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi örneği üzerine sosyolojik bir inceleme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 755-773. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1417522>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 10 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 29 Şubat / February 2024

Giriş

Ruh sağlığı mekânları, insanların zihinsel ve duygusal sağlığını korumak, tedavi etmek ve desteklemek amacıyla tasarlanmış özel alanlardır. Bu mekânlar, toplumun genel sağlığını ve refahını etkileyen önemli bir rol oynamaktadır. Ruh sağlığı mekânları, sadece bireylerin psikolojik ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz aynı zamanda toplumun anlayışını ve yaklaşımını da şekillendirir. Bu nedenle, ruh sağlığı mekânlarının toplumsal önemi ve tarihsel bağlamı, sosyolojik perspektifler açısından büyük bir öneme sahiptir. Ruh sağlığı mekânları sadece bireylerin zihinsel sağlığına yönelik hizmetler sunmakla kalmaz aynı zamanda toplumsal bakış açısını da etkiler. Tarihsel olarak farklı işlevlere sahip olan bu mekânlar, modern toplumda zihinsel sağlığın önemini vurgulamakta ve stigmanın azaltılmasına yönelik çabaları desteklemektedir (Goffman, 2015: 22). Bu mekânlar, toplumsal düşüncenin evrildiği ve zihinsel sağlık konusundaki yaklaşımların değiştiği bir ayna olarak görülür.

Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Türkiye'nin önde gelen ruh sağlığı kurumlarından biri olarak İstanbul'un Bakırköy ilçesinde konumlanmıştır (Artvinli vd., 2011: 76). Bu hastane, ruh sağlığı ve sinir hastalıkları alanında köklü bir geçmişe sahip olup hem bireysel hem de toplumsal düzeyde büyük bir etki yaratmaktadır. Hastane, Türkiye'nin ruh sağlığı alanındaki zorluklarına çözüm arayışında önemli bir rol üstlenmektedir (Artvinli, 2013: 11; Artvinli vd., 2011: 36). Bu nedenle, Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesinin seçilmesi, ruh sağlığı konusundaki araştırmalara anlam katmak ve toplumsal dönüşümü desteklemek açısından büyük önem taşımaktadır.

Araştırma Sorusu ve Amacı

Toplumsal dinamikler ve hastane mekânlarının ruh sağlığı alanındaki önemi, sosyolojiye yönelik karmaşık bir ilgi alanı oluşturur. Bu çalışma, Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin mekânını ve içerdiği toplumsal anlamları ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, ruh sağlığı hizmetlerinin mekânsal boyutlarını daha iyi anlamayı hedeflemektedir. Bu çalışmada, ruh sağlığı mekânlarının toplumsal bağlamda ele alınması konusundaki araştırma boşluğuna dikkat çekilmemiştir. Literatürdeki eksiklik, Türkiye'deki ruh sağlığı mekânlarının toplumsal etkileşimlerinin ve bu mekânların kurumsal kültürlerinin detaylı bir şekilde incelenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışma, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde gerçekleştirilmiş olup, benzer bir dönemde tamamlanan diğer bir çalışma olan "Deliliğin idaresi: Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde etnometodolojik bir çalışma" isimli yüksek lisans tezinin bu konudaki önemli bir boşluğu doldurduğunu göstermektedir (Topal, 2020). Erenköy Hastanesi örneği üzerinden yapılan bu çalışmada, akıl hastanelerinin kurumsal kültürünün incelenmesi ve hastane içi toplumsal ilişkilerin analizi önemli bir adım olarak öne çıkmıştır. Her iki çalışma da, akıl hastanelerinin toplumsal bağlamda anlaşılması ve bu mekânların insanların yaşamına nasıl etki ettiğinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bu şekilde, ruh sağlığı mekânlarına ve kurumsal kültürlerine dair daha kapsamlı bir anlayışın geliştirilmesine katkı sağlanmıştır.

Bu alandaki literatür, genellikle kurumsal yapıları ve disiplini odaklanırken, mekânların içsel dinamiklerine ve kültürel bağlamlarına yeterince dikkat etmemiştir. Bu çalışmada araştırmacı, önceki literatürde bulunan Goffman'ın total kurumlar, Foucault'nun disiplinler kurumu ve Agamben'in kamp teorileri gibi kavramları incelemiş ve bu kuramların ışığında Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ni anlamaya çalışmıştır. Ancak, her mekânın kendi kültürel ve içsel dinamikleri olduğunu ve bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini fark etmiştir. Bu nedenle, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin kendi bağlamı içinde nasıl algılandığını, içsel failerin nasıl etkileşimde olduğunu ve mekânın sosyolojik açıdan nasıl algılandığını anlamak için bu çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu çalışma, Türkiye'deki ruh

sağlığı mekânlarının toplumsal bağlamda daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır ve mekânların sosyal yapıları üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Araştırma, Bakırköy'deki sağlık personelinin deneyimleri üzerinden hastane mekânının toplumsal ve duygusal boyutlarını anlamayı amaçlar. Bu kapsamda, hastane mekânının günlük yaşam, etkileşim ve duygusal bağlar gibi unsurlar aracılığıyla nasıl toplumsal bir anlam taşıdığını keşfetmeyi amaçlar. Çalışmanın temel sorusu ise şöyledir: “*Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesinin mekânı, sağlık personelinin deneyimleri ve bakış açılarıyla nasıl bir yaşam alanına dönüşmekte ve toplumsal bir anlam içermektedir?*” Bu temel sorunun altında, hastanenin tarihsel evrimi, günlük rutinlerin mekân üzerindeki etkisi ve hastane çalışanlarının mekâna duygusal ve toplumsal bağları gibi alt sorular yer alır.

Teorik Çerçeve

Ruh sağlığı mekânlarının toplumsal inşası ve toplumla ilişkisi üzerine daha güncel alan yazının değerlendirilmesi, mekânın fiziksel özelliklerinin ve düzenlemelerinin ruh sağlığı hizmetlerine etkisi gibi konuların literatüre dayalı olarak incelenmesi oldukça önemlidir. Bu tür değerlendirmeler, mekânsal düzenlemelerin hastane ortamındaki deneyimlere olan etkisini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Benzer çalışmaların incelenmesi, bu alandaki araştırma boşluğunu belirlememize ve mevcut literatüre katkı sağlayacak yeni yaklaşımlar geliştirmemize olanak tanır. Örneğin, “*Deliliğin İdaresi: Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde Etnometodolojik Bir Çalışma*” gibi sosyolojik çalışmalar, ruh sağlığı mekânlarının toplumsal inşası ve toplumla ilişkisi konusunda kapsamlı bir anlayış sağlamıştır (Topal, 2020). Bu çalışmalar, mekânın sosyal hafızadaki yeri ve toplumsal etkileşimler bağlamında önemli bir rol oynar. Benzer araştırmaların incelenmesi, mevcut araştırma alanını zenginleştirerek, ruh sağlığı mekânlarının toplumsal dinamiklerini daha iyi anlamamıza ve bu alandaki boşlukları doldurmamıza olanak sağlayacaktır. Bu araştırma, sosyolojik bir perspektifle, ruh sağlığı hizmetlerinin mekânsal ve toplumsal boyutlarını anlamayı hedeflemektedir. Sosyoloji, toplumsal ilişkileri, yapıları ve dinamikleri inceleyerek insanların toplum içindeki davranışlarını anlamayı amaçlar (Bourdieu & Wacquant, 2021: 26). Bu bağlamda, araştırma konusu olan Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesinin mekânı ve içerdiği toplumsal anlamlar, sosyolojik teorilerin ışığında analiz edilerek daha derinlemesine keşfedilmektedir. Sosyolojik teorik çerçeve, araştırmanın temel kavramlarını, ilişkilerini ve mekânsal dinamiklerini anlamak için sağlam bir zemin sunar. Bu çalışma, özellikle Michel Foucault'nun (2005: 21, 2018: 23, 2020: 125) mekân teorileri, toplumsal etkileşim teorileri ve fenomenoloji gibi sosyolojik yaklaşımlardan yararlanmaktadır. Michel Foucault'nun (2005: 21, 2018: 38, 2020: 126) mekân teorileri, kurumların ve mekânların toplumsal düzeni nasıl şekillendirdiğini inceleyen önemli bir çerçevedir. Bu teorilere göre, mekânlar güç ilişkilerini yansıtarak toplumsal normları ve davranışları şekillendirir. Toplumsal etkileşim teorileri, bireylerin toplumsal çevreleriyle etkileşimlerini ve bu etkileşimlerin toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğini vurgular (Berger & Luckmann, 2018: 25; Goffman, 2015: 121). Bu bağlamda, Bakırköy'ün günlük rutinlerindeki etkileşimler, çalışanların mekânla olan bağları ve hastalarla ilişkileri toplumsal etkileşim teorileriyle incelenmektedir. Fenomenoloji ise bireylerin deneyimlerini anlamaya odaklanan bir yaklaşımdır (Creswell, 2021; Kümbetoğlu, 2005; Patton, 2014: 41; Schütz, 2018: 34). Araştırma, hastane çalışanlarının mekânla olan duygusal ve toplumsal bağlarını, deneyimlerini ve bu deneyimlerin mekânın toplumsal anlamlarına nasıl katkı sağladığını fenomenolojik bir perspektifle incelemektedir.

Ruh Sağlığının Mekânsal Yansıması: Kuramsal Çerçeve

Ruh sağlığı, bireylerin zihinsel, duygusal ve sosyal iyi oluşunu ifade ederken, toplumsal yaşamda bireylerin bir arada yaşadığı sosyal yapıları ve ilişkileri kapsar. Bu iki kavram arasındaki ilişki, derinlemesine anlaşılmaya değer bir alanı temsil eder. Ruh sağlığı, sadece bireysel bir durum değil, aynı zamanda toplumsal dinamiklerle de şekillenir (Alegría vd., 2018: 141; Aneshensel vd., 2013: 244; Pilgrim & Rogers, 2005; Rogers, 2020: 254). Toplumun kültürel değerleri, normları ve beklentileri, bireylerin ruhsal deneyimlerini etkiler ve biçimlendirir (Ahmedani, 2011: 21; Allen vd., 2014: 24). Örneğin, toplumun kabul ettiği normlara uygun davranışlar sergilemek, bireylerin ruhsal dengeyi korumasına yardımcı olabilirken, toplumsal dışlanma veya ayrımcılık gibi faktörler ruh sağlığını olumsuz etkiler. Ruh sağlığı ve toplumsal yaşam arasındaki ilişki karmaşıktır; çünkü toplum, bireylerin ruh sağlığına hem olumlu hem de olumsuz etkilerde bulunur (Pilgrim & Rogers, 2005: 86). Toplumsal destek ağları, ilişkilerin ve bağların güçlendirilmesi ruh sağlığını olumlu şekilde etkileyebilirken, sosyal izolasyon, ayrımcılık veya ekonomik zorluklar gibi durumlar ruh sağlığını olumsuz etkiler (Ahmedani, 2011: 69; Artazcoz vd., 2004: 96). Aynı zamanda, bireylerin ruhsal durumu da toplumsal yaşamı etkiler. Bir bireyin ruh sağlığının iyi olması, toplum içinde daha etkili ve sağlıklı ilişkiler kurmasına, işlevsel olmasına ve toplumun genel refahına katkı sağlar.

Ruh Sağlığının Toplumsal ve Kültürel Boyutları

Ruh sağlığı, salt bireysel bir olgu olmanın ötesinde, toplumsal ve kültürel faktörlerin de yoğun etkisi altında şekillenen önemli bir kavramdır. Toplumsal ve kültürel boyutlar, bireylerin ruhsal deneyimlerini anlamak ve açıklamak için vazgeçilmez bir araçtır (Andrade, 2017: 75; Aşkın, 2022: 255; Brown vd., 1999: 233; Fanon, 2021: 68). Bir toplumun değerleri, normları, inançları ve sosyal yapıları, bireylerin ruh sağlığını etkileyen temel unsurları oluşturur. Toplumsal düzeyde, ruh sağlığı kavramı toplumun genel refahı ve işlevselliği ile yakından ilişkilidir (Baum vd., 1999: 25; Darden, 1987: 52). Bir toplumda bireylerin ruhsal iyi oluşu, sağlıklı ilişkilerin kurulması, iş ve aile yaşamının düzgün yürütülmesi gibi faktörler toplumun genel dinamiğini etkiler. Aynı şekilde, toplumun ekonomik ve sosyal koşulları da bireylerin ruh sağlığını etkiler. Örneğin, ekonomik sıkıntılar, işsizlik veya yoksulluk gibi durumlar bireylerde stres, kaygı ve depresyon gibi ruhsal sorunların ortaya çıkmasına neden olur. Kültürel boyutta ise, farklı kültürlerin ruh sağlığı anlayışları ve yaklaşımları farklılık gösterir. Her kültürün kendi normlarına, değerlerine ve inanç sistemlerine göre ruh sağlığına dair bir perspektifi bulunmaktadır. Bu da ruh sağlığı sorunlarının tanımlanması, değerlendirilmesi ve tedavi edilmesinde kültürel duyarlılığın önemini vurgular. Ayrıca, kültürel faktörler bireylerin ruhsal deneyimlerini etkilerken, aynı zamanda stigmatizasyon veya tabuların oluşmasına da neden olmaktadır (Ahmedani, 2011: 36; Chronister vd., 2013: 13).

Ruh Sağlığı Mekânlarının Sosyal İnşası

Ruh sağlığı mekânlarının sosyal inşası, toplumsal normların, değerlerin, güç dinamiklerinin ve kurumsal yapıların etkisi altında şekillenen kompleks bir süreci ifade eder. Bu mekânların tasarımı, kullanımı ve işlevleri, toplumsal faktörlerin ve ilişkilerin sonucunda ortaya çıkar. Sosyal inşa, ruh sağlığı mekânlarının nasıl algılandığı, kullanıldığı ve toplumsal ilişkilere nasıl yansıdığına dair önemli bir anlayış sunar (Berger & Luckmann, 2018: 12). Tımarhanelerden modern ruh sağlığı mekânlarına geçiş, toplumsal bakış açılarının ve bilimsel yaklaşımların evrimini yansıtır (Goffman, 2015: 86). Tımarhaneler, geçmişte akıl hastalarının toplumdan soyutlanarak izole edildiği yerler olarak işlev görmüş ve hastalar genellikle insanlık dışı koşullarda yaşamıştır. Bu tarihsel dönemde akıl hastalığı, toplumun dışına itilen bir tehlike olarak algılanmış ve tımarhaneler de bu algının bir yansıması olarak inşa edilmiştir. Modern zamanlarda ise ruh sağlığı mekânları, daha insancıl ve bireysel odaklı yaklaşımlarla

tasarlanmıştır. Ruh sağlığı alanındaki bilimsel ilerlemeler, akıl hastalığının daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve tedavi yöntemleri çeşitlenmiştir. Bu dönüşüm, ruh sağlığı mekânlarının da sosyal inşasını etkilemiş; hastaların insan haklarına saygı gösterilen, tedavi ve rehabilitasyonun odaklandığı mekânlar hâline gelmesini sağlamıştır. Sosyal inşa, ruh sağlığı mekânlarının sadece fiziksel yapısını değil, aynı zamanda içerdiği toplumsal ilişkileri, normları ve güç dinamiklerini de kapsar. Bu mekânlar, çalışanlar, hastalar ve toplum arasında karmaşık etkileşimlere sahne olur (Goffman, 2015: 24).

Disiplinin Mekânla İnşası ve Hafıza İlişkisi

Ruh sağlığı mekânları, toplumsal dinamiklerin, bireysel deneyimlerin ve anlam yapılarının karmaşık bir kesişimini temsil eder. Bu mekânlar, sadece fiziksel yapılar değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve iktidar dinamiklerinin bir yansımasıdır. Disiplin, ruh sağlığının inşası ve hafıza, bu mekânların işleyişini ve anlamını derinlemesine etkiler. Disiplin, ruh sağlığı mekânlarının organizasyonundan tutum ve davranışlara kadar geniş bir yelpazede etki eden bir faktördür (Agamben, 2001: 122; Foucault, 2005: 244). Bu mekânlar, hastaların belirli kurallar ve düzenlemeler altında yaşadığı, hareket ettiği ve tedavi gördüğü yerlerdir (Goffman, 2015: 76). Disiplin, hastaların rutinlerini yönlendirir, kontrol altında tutar ve belirli normlara uymalarını sağlar. Bu, hastaların mekânda nasıl davranmaları gerektiğine dair belirli beklentilerin ve kısıtlamaların bulunduğu anlamına gelir. Disiplin, hem mekânın fiziksel düzenini hem de hastaların yaşantısını şekillendirirken, aynı zamanda toplumsal normların ve iktidar ilişkilerinin yansıması olarak ortaya çıkar (Goffman, 2015: 21). Ruh sağlığının inşası, bireylerin mekânda deneyimlediği ve yeniden ürettiği anlamları içerir. Bu, hem hastaların hem de mekândaki sağlık personelinin katkılarıyla gerçekleşir. Hastalar, mekân içindeki ilişkileri, güç dinamiklerini ve tedavi süreçlerini algılayarak kendi ruh sağlıklarını anlamlandırır (Berger & Luckmann, 2018: 26). Sağlık personeli ise hastaların davranışlarını değerlendirir, müdahale eder ve tedavi planlarını oluştururken toplumsal normlar ve profesyonel eğitimlerini dikkate alır. Bu şekilde, ruh sağlığının inşası, hem bireylerin hem de toplumun mekânda gerçekleştirdiği etkileşimlerle şekillenir. Hafıza, ruh sağlığı mekânlarının geçmişe ve geleceğe dair anlamlarının oluşmasında kritik bir rol oynar (Nora, 2006: 11). Mekânlar, geçmişteki deneyimlerin ve anıların yansımasıdır (Bachelard, 2020: 121; Lefebvre, 2014: 36; Nora, 2006: 14). Örneğin, eski tımarhaneler, insan hakları ihlalleri ve insanlık dışı muamelelere dair karanlık anıları barındırırken, modern mekânlar geçmiş hatalardan ders çıkarmayı ve daha insancıl yaklaşımları temsil ettiği söylenebilir. Bakırköy'ün eski bir kıışladan dönüştürülen mekânı, askeri bir nizamı ve hastane atmosferini mekânsal olarak hatırlatmaktadır. Hafıza, mekânın toplumsal ve bireysel anlamını belirlerken, aynı zamanda geçmişin etkilerinin gelecekteki yaklaşımları nasıl şekillendirdiğini de göstermektedir (Nora, 2006: 21).

Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımını benimseyerek ruh sağlığı mekânlarının toplumsal anlamını ve katılımcıların deneyimlerini daha derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma, karmaşık sosyal olguların anlamını keşfetmek, içgörüler elde etmek ve katılımcıların bakış açılarını anlamak için kullanılan bir yöntemdir (Creswell, 2021: 141; Kümbetoğlu, 2005: 369; Patton, 2014: 25). Nitel araştırma, nicel verilerin aksine derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde veri toplamayı hedefler. Bu yöntem, katılımcıların deneyimlerini, inançlarını, değerlerini ve anlam yapılarını anlamak için yarı yapılandırılmış görüşmeler, odak grupları veya gözlem gibi yöntemleri içerebilir (Creswell, 2021: 25). Bu çalışmada da, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde görev yapan sağlık personelleri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak derinlemesine veri toplanmıştır. Nitel araştırma yaklaşımı, araştırmanın katılımcı merkezli ve esnek olmasını sağlar (Patton, 2014: 25). Bu

yaklaşım, katılımcıların kendi kelimeleriyle deneyimlerini ifade etmelerine ve araştırmacının önyargısız bir şekilde bu deneyimleri anlamlandırmasına imkân tanır (Kümbetoğlu, 2005). Verilerin analizi, tematik analiz veya içerik analizi gibi yöntemlerle gerçekleştirilir ve katılımcıların deneyimlerinin altında yatan temaları ve anlam yapılarını ortaya çıkarır (Creswell, 2021: 52). Nitel araştırma, sosyal fenomenleri ve insan deneyimini derinlemesine anlamak için güçlü bir araçtır. Bu çalışmada da ruh sağlığı mekânlarının toplumsal inşasını, disiplinin etkilerini ve hafıza ilişkilerini anlamak için nitel araştırma yaklaşımı kullanılarak sağlık personellerinin deneyimlerine odaklanılmıştır. Bu yaklaşım, katılımcıların sesine ve deneyimlerine saygı duyar ve toplumsal anlamın daha derinlemesine keşfedilmesine olanak tanır.

Katılımcı Seçimi ve Veri Toplama

Katılımcı seçimi ve veri toplama süreci dikkatlice planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırma kapsamında, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde en az beş yıl çalışmış olan hemşireler, doktorlar, sağlık görevlileri ve diğer personeller kartopu örneklem ile 10 katılımcı ulaşılmıştır.

Tablo 1: Katılımcılar ve kodları

Kod	Meslek	İşe Başlama Yılı	Durumu
PSY1	Psikiyatrist	1987	Emekli.
SM1	Sağlık Memuru	2007	Çalışıyor.
SM2	Sağlık Memuru	2008	Şu an başka hastanede çalışıyor.
HEM1	Hemşire	2010	Çalışıyor.
SM3	Sağlık Memuru	2007	Çalışıyor.
PER1	Personel	2010	Çalışıyor.
TS1	Tıbbi Sekreter	2010	Şuan başka hastanede çalışıyor.
SHU1	Sosyal Hizmet Uzmanı	2015	Çalışıyor.
HEM2	Hemşire	2015	Çalışıyor.
PSY2	Psikiyatrist	2010	Çalışıyor.

Çalışma Grubu ve Demografik Dağılım

Bu çalışmada, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde en az beş yıl çalışmış olan hemşireler, doktorlar, sağlık görevlileri ve diğer personellerden oluşan bir çalışma grubuyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcı seçimi kartopu örnekleme yöntemiyle yapılmış olup bu seçim, hastanenin günlük işleyişine derinlemesine aşına olan ve ruh sağlığı mekânlarının işleyişine katkıda bulunan kişilerin görüşlerine odaklanmayı amaçlamıştır. Çalışma grubunun oluşumu aşağıdaki gibidir:

Toplam 10 katılımcıyla yapılan görüşmelerde her bir katılımcıyla yaklaşık 45-60 dakika süren bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu demografik veriler, çalışma grubunun çeşitliliğini ve farklı bakış açılarını yansıtmaktadır. Doyguluk açısından, çalışma grubunun heterojen yapısı ve farklı meslek gruplarından katılımcıların bulunması, araştırmanın geniş bir yelpazedeki deneyimlere ve bakış açılarına ulaşmasına olanak sağlamıştır.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı, araştırmacılar tarafından pilot görüşmeler aracılığıyla geliştirilmiştir. Pilot görüşmeler, araştırmanın önemli bir adımını oluşturarak soru formunun doğruluğunu ve etkinliğini değerlendirmek için gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, soruların anlaşılabilirliği, katılımcıların rahatlık seviyesi ve araştırma hedeflerine uygunluğu göz önünde bulundurulmuştur. Pilot görüşmeler sonucunda elde edilen geri bildirimler ve gözlemler doğrultusunda soru formu revize edilmiş ve son hâline getirilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik işlemleri, pilot görüşmeler ve alandaki daha önce çalışmalara katılmış kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmeler sırasında, soruların anlam açıklığı, uygunluk ve kapsamı değerlendirilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca, daha önce benzer konular üzerine yapılan çalışmalardan elde edilen deneyimler ve literatür bilgisi göz önünde bulundurularak soru formunun geçerliği değerlendirilmiştir. Güvenirlik ise, soruların tutarlılığı ve ölçülen değişkenlerin güvenilirliği açısından incelenmiştir. Bu süreçler, araştırmanın metodolojik sağlamlığını ve veri toplama aracının güvenilirliğini sağlamak için önemli adımları oluşturmuştur.

Veri Toplama Süreci

Veri toplama sürecinde görüşmeleri araştırmacı olarak Ali Eren Demir gerçekleştirdi. Görüşmeler online olarak yapılmış olup Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı olarak aynı zamanda bir hemşire olan Demir, COVID dönemi olmasına rağmen hastanede bulunan hemşireler ve doktorlara ulaşabilmiştir. Görüşmeler, başlangıçta hastane hakkında genel bilgilerin anlatılmasıyla başlamış, ancak görüşmecilerin konunun özünü anlamakta zorlandıkları fark edilmiştir. Daha sonra, araştırmacı katılımcıların deneyim ve anılarına gerçekten ilgi duyduğunu belirterek, katılımcıların rahatça kendilerini ifade etmelerini sağlamıştır. Araştırmacı, kişisel tutumlarının ve deneyimlerinin araştırma sürecine etkisini anlamak için önceden oluşturduğu önyargılarıyla yüzleşmiştir. Başlangıçta, akıl hastanesini olumsuz bir şekilde değerlendirdiğini düşünen araştırmacı, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ndeki görüşmeler sonucunda oranın aslında bir okul, huzur mekânı ve bir ev olarak tanımlandığını keşfetmiştir. Bu deneyim, araştırmacının kişisel tutumlarının araştırma sonuçlarına nasıl yansıdığını ve Bakırköy'ün içsel dinamiklerini daha iyi keşfetmesini sağlamıştır.

Veri Analizi Süreci

Veri analizi süreci, araştırmacılar tarafından MAXQDA 2018 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen ses kayıtları transkribe edilerek yazılı formata dönüştürülmüş ve analiz için kullanılmıştır. Verilerin analizi içerik analizi yöntemiyle yapılmıştır. İlk aşamada, yeterli sayıda kod elde edilmiş ve bu kodlar daha sonra alt kodlara ve temalara ayrılmıştır. MAXQDA 2018'de kullanılan yaratıcı kodlama yöntemiyle, kodlar biriktikçe belirli bir alana odaklanılarak araştırmacı tarafından toplanmıştır. Bu süreçte, alt kodlar ve temalar arasındaki ilişkiler keşfedilmiş ve ortaya çıkarılmıştır. Temaların belirlenmesi için, verilerin dikkatlice incelenmesi ve önemli desenlerin tanımlanması adımları izlenmiştir. Sonuç olarak, veri analizi süreci katılımcıların deneyimlerinden anlamlı bilgilerin çıkarılmasına ve araştırma sorularının yanıtlanmasına yardımcı olmuştur.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları arasında, COVID-19 pandemisinin etkisinin önemli bir yer tuttuğunu belirtmek önemlidir. Pandemi döneminde, sağlık personelinin ağır şartlar altında çalışması ve yoğun iş yükü altında olması, nitel bir araştırma için katılımcıların motivasyonunun zor elde edilmesine neden olmuştur. Bu durum, araştırmanın katılımcı sayısını etkilemiş ve bu da araştırmanın genelleme yeteneğini sınırlamıştır. Ayrıca, görüşmelerin çevrimiçi olarak yapılması da etkileşimi etkilemiş ve katılımcıların rahatlık seviyesini azaltmıştır. Araştırmacının konumu da bir sınırlılık olmuş; araştırmacının aynı zamanda bir hemşire olması, katılımcılarla kurduğu ilişkiyi etkilemiş ve görüşmelere katılımcıların gözünde belirli bir önyargıyla yaklaşmasına neden olmuştur. Bu sınırlılıklar, araştırmanın sonuçlarının yorumlanmasında dikkate alınmış ve sonuçların geniş bir perspektifte değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Otorite ve Güç Dinamikleri

Otorite ve güç dinamikleri, Bakırköy üzerine yapılan çalışmada mercek altına alınmış önemli bir temadır. Katılımcıların ifadelerine göre, hastanenin mimarisi ve güvenlik önlemleri hastanenin askeri kökenlerini yansıtmakta ve otorite sembelleri barındırmaktadır. Hastane içindeki demir parmaklıklar, çelik kapılar ve güvenlik görevlileri hastanenin içindeki otorite ve gücün görsel işaretlerini oluşturmaktadır. Hastalar, hastaneye girdiklerinde bu mekânsal öğeler sayesinde otorite ve gücü hissetmektedirler. Hastane mekânının otoritesi, hastaların davranışlarını etkilemekte ve hareketlerini sınırlamaktadır. Hastaların hastaneye girdiğinde hissettikleri bu otorite ve güç dinamikleri, mekânın toplumsal ve bireysel anlamını da etkileyen önemli bir unsurdur. Araştırma, hastane mekânının sosyal yapılarına ve bireyler arası ilişkilere nasıl yansıdığını anlamak açısından otorite ve güç dinamiklerine odaklanmıştır.

“Yani bir kışladan çevirme bir yer olduğu için Bakırköy’ün bir askeri mimarisi vardır. Mesela Türkiye’de kışlalar hâlen günümüzde ağaçlık alanlar içerisinde. Bazı servislerin adı hâlâ kışla iken kullanılan isimlerini kullanır. Kimi servislerde dinlenme yerlerinin tabelası “Pavyon” olarak geçer tabela olarak kimi servislerde dinlenme yerleri” (SM2).

“Mekânı kendisine otorite olarak görüyorlar yani. Adam mesela diyor dışarıda her türlü direngeliği itiraz yapıyor servise gelmemek için. Orada da yine güvenlik var yanında. O güvenlikte bir nevi otoriteyi simgeliyor kurumsal olarak ama hasta servise girince artık seçeneğinin olmadığını farkında yani. Artık ona göre hareket etmeye başlıyor. Bu biraz içgörüsü olan hasta için geçerli ama böyle hepten şey olmuşsa işte hasta yani artık içgörüsü yoksa hasta artık tamamen hastalık etkisinde ise o çok onun için bir şey ifade etmiyor” (SM1).

Bu ifadeler, hastanenin askeri kökenlerine ve otorite sembollerine dair gözlemleri yansıtmakta ve hastalar ile hastane çalışanları arasındaki ilişkilere ışık tutmaktadır. İlk alıntıda, hastanenin askeri mimarisi ve isimlendirmesi üzerinde durulmaktadır. Hastanenin eski bir kışla alanından dönüştürülmesi, mekânın askeri kökenlerini yansıtır. Bu, hastaların ve personelin mekânda askeri otorite ve disiplini hissetmelerine neden olur. Aynı zamanda, bazı servislerin isimlerinin hâlâ pavyon, kışla, gazino gibi terimleri içermesi, mekânın tarihsel geçmişine ve askeri kimliğine vurgu yapmaktadır. İkinci alıntıda, hastaların hastaneye gelirken hissettikleri direnç ve otorite algısı vurgulanmaktadır. Hastaların mekânın içerdiği güvenlik önlemleri nedeniyle mekâna girmekte direnç gösterebildiği ve bu güvenlik önlemlerinin hastane içinde bir tür otorite sembolü olarak algılandığı belirtilmektedir. Hastaların hastalıkla başa çıkmak için mekânın otoritesini kabul etmek zorunda kaldıkları ifade edilmekte, bu durumun içgörü sahibi hastalar için daha belirgin olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, hastalığın etkisi altında olan bireylerin bu otoriteye direnç göstermekte zorlandığı ifade edilerek, hastalığın bireyin deneyimlerini nasıl etkilediğine dair derinlemesine bir anlayış sunulmaktadır. Bu görüşme

alıntıları, Bakırköy'ün mekânsal deneyimlerindeki otorite ve güç dinamiklerini vurgulayarak, hastaların ve personelin mekânı nasıl algıladığını ve bu algının sosyal ve psikolojik etkilerini nasıl şekillendirdiğini anlatmaktadır.

“Demir parmaklıklar vardı pencerelerde. Kapı çelik bir kapı idi. Yani birisi içeri girmek istediğinde kapıyı çalıyordu. Bir görevli gidiyordu kilidi açıyordu. Kapı açılıyordu, gelen kişi içeri giriyordu. Tekrar kapı kapatılıyordu” (PSY1).

“300 metrekairelik kapalı bir servis düşünün. Hepimiz oranın içindeyiz. Bir de bu sigara içme yasağından önce orada hastalar çok sigara içerdi. Servis ağır kokardı. Hastaların durumları bazen kötü olurdu. Yatağa tespitlerdik. Tespit ettiğimiz hasta tuvaletini yatağa yapabiliyordu bazen istemsiz. Yani ağır kokardı servis. Zaten kapalı girişi çelik bir kapılı bir yeri” (PSY2).

“Yani mesela bizim servis 40 kapasiteli idi. 5 kabinlik banyo vardı bu 5 kabinde de askeri sistem gibi düşün. Askeri kışlalarda olan banyolar gibi...” (SM3).

Bu alıntılar, Bakırköy'ün mekânsal yapısının ve içerdiği otorite dinamiklerinin ruh sağlığı sosyolojisi, Foucault'nun görüşleri ve mekân teorileri bağlamında anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Foucault'nun (2005, 2020) görüşleri çerçevesinde, hastane mekânının belirli disiplinler ve kontrol mekanizmalarıyla donatıldığı ve hastaların bu mekânda hem fiziksel hem de psikolojik olarak denetlendiği görülmektedir. “Demir parmaklıklar vardı pencerelerde. Kapı çelik bir kapı idi.” gibi ifadeler, hastaların mekânda sınırlı bir hareket özgürlüğü olduğunu ve dış dünyadan izole edildiğini yansıtmaktadır. Kapıyı çalmak ve kilidin açılması gibi prosedürler, hastaların hareketlerinin kontrol altında tutulduğunu gösterir. Bu, Foucault'nun “gözetim ve ceza” kavramlarıyla uyumlu bir şekilde, hastanede bir tür gözetim ve disiplin mekanizması olduğunu gösterir. Aynı şekilde, mekânın fiziksel koşullarının ve düzenlemelerinin hastaların davranışlarına nasıl etki ettiğine dair ipuçları vardır. “300 metrekairelik kapalı bir servis düşünün.” ifadesi, hastaların sınırlı bir alanda kısıtlandığını ve bu durumun fiziksel ve duygusal rahatsızlıklara neden olabileceğini gösterir. Ayrıca, “hastaların durumları bazen kötü olurdu. Yatağa tespitlerdik. Tespit ettiğimiz hasta tuvaletini yatağa yapabiliyordu bazen istemsiz.” gibi ifadeler, hastaların zorlu koşullar altında yaşadığını ve mekânın hastaların deneyimlerini şekillendirdiğini ortaya koyar. Bu durum, mekânın hastalar üzerindeki güç ilişkilerini ve denetimi vurgular. “5 kabinlik banyo vardı bu 5 kabinde de askeri sistem gibi düşün. Askeri kışlalarda olan banyolar gibi...” ifadesi, askeri disiplinin hastane mekânına nasıl yansıdığını gösterir.

“Bakırköy içerisinde adli servislerde kapılar avluya çıkma saatleri filan daha sıkı. Normal servislerde ise kapılar kimi zaman kitleniyor. Ama şeyden yani odalara gidip kendilerini yastığa kapatmasınlar, kendileri ile baş başa kalmassınlar diye. Sosyalleşme amacıyla yapılıyor” (TS1).

Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ndeki mekânsal düzenlemelerin ve kuralların, hastaların sosyal etkileşimlerini teşvik etmeye yönelik olduğunu göstermektedir. Adli servislerdeki sıkı kapı kurallarının aksine, normal servislerde kapıların zaman zaman kilitlenmemesi, hastaların odalarına kapanıp yalnız kalmalarının engellenmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu uygulama, hastaların sosyal etkileşimlere daha fazla katılmasını sağlamak ve izole olmalarını önlemek amacıyla tasarlanmış gibi görünmektedir. Sosyalleşme amacıyla yapılan bu düzenlemeler, hastaların birbirleriyle etkileşim kurmasını ve destek bulmasını teşvik ederek, tedavi sürecine olumlu bir katkı sağlar. Hastaların sosyal ağlarını genişletmeleri ve destekleyici ilişkiler geliştirmeleri, iyileşme sürecinde önemli bir faktör olabilir. Ayrıca, bu düzenlemeler, hastaların ruh sağlığını desteklemek için mekânın kullanımını dönüştürerek, mekânın sadece fiziksel bir ortam olmanın ötesinde bir iyileşme alanı hâline getirmeyi amaçlamaktadır. Hastane içindeki mekânsal düzenlemeler, sosyal etkileşimlerin biçimlenmesinde ve hastalar arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu, hastane mekânının hem fiziksel hem de sembolik olarak askeri otorite ve kontrol altında

olduğunu vurgular. Foucault'nun görüşleriyle uyumlu olarak, hastane mekânının hastaların davranışları üzerindeki etkisi ve mekânın içerdiği disiplin ve gözetim mekanizmaları vurgulanır.

Çalışanların Direnişi ve Stratejileri

Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, mekânın ve otoritenin karmaşık etkileşimleriyle şekillenen bir sosyal alan sunmaktadır. Hastane, tımarhanelerden modern ruh sağlığı mekânlarına geçiş sürecini yansıtarak, otorite ve güç dinamiklerinin hastaların deneyimleri üzerindeki etkisini vurgular. Foucault ve Goffman gibi sosyologların teorileriyle bakıldığında hastane mekânının otorite, direnişle dolu ilişkileri daha net anlaşılır (Foucault, 2005: 63, 2018: 262, 2020: 25: 65; Goffman, 2015: 96, 2017: 63). Hastanenin tarihsel kökenlerine dayalı olarak, askeri mimarinin izleri mekânın tasarımında kendini gösterir. Tel örgüler, çelik kapılar ve kışla benzeri yapılar, hastanenin otorite ve denetim altındaki yapısını simgeler. Hastalar, otoritenin sınırlarını zorlamak için farklı yollar arar. Tel örgülerden kaçma ve soyunma gibi eylemler, hastaların otoritenin kısıtlamalarına karşı direnişlerini gösterir. Bu direniş, Foucault'nun (2018) denetim ve güç kavramlarıyla yakından ilişkilidir.

“Bir gün hastanın biri kaçtı yani tel örgüye tırmandı. Tel örgü beş ile on metre arası yükseklikte bir tel örgü var yani. Bir gün hastanın birisi kaçtı işte tel örgüden tırmandı diğer tarafından indi. İner inmez de soyunmaya başladı, kaçıyor. Yakalanmadı hasta neyse ailesine bildirdik. Ailesi sonra bize geri dönüş yaptı. Eve gelmiş biz de dedik alın getirin tekrar yatış yapın. Getirdiler bunlar yatış yaptık. İstemsiz olarak hastaya şeyi sordum “Tamam kaçıyorsun da niye inerken soyundun gittin?”, diyor “Soyunmayım da eşkâlimi mi bildiresiniz?” tabi biliyor daha önce kaçan hastaların üstlerinde ne vardı? İşte atıyorum mavi eşofman. Dedim ki soyunarak gittiğin zaman daha mı var böyle ona bayağı gülmüştük” (SM1).

“Personellerin geneli iyi ancak hastaların anlık psikolojik bozukluğunda şiddet eşyalara vurma gibi durumlarda personeller sert çıkabiliyor ve hastayla arasına mesafe koyuyor” (PER1).

“Hastalarda genelde serviste isteksiz bir biçimde yatar. Hani hasta isteyerek kolay kolay yatmaya gelen yoktur. Yani yatmayı reddeder psikiyatri hastası. Belki de yatan içten içe yatmak istemiyordur, kabul ediyor yatmayı ama. Güvenlikler getirdi hastayı, kapıdan ama yani kapıdan içeri koyduktan sonra kapıda güvenliklerinde ne kadar zor durumda terledikleri filan belirli oluyor. Hasta servise girdi, gayet de servise uyumlu, ayakta. Servise uyumlu yürüyen ayakta olan bir hasta. Bu ben yürüyemiyorum deyip yatmak istemediği için ya bunlarda bir şekilde koluna gire gire getirmişler” (SM3).

Bu alıntılar, Bakırköy'ün mekânsal dinamiklerine ve hastaların otoriteye karşı direnişlerine dair önemli perspektifler sunmaktadır. “Bir gün hastanın biri kaçtı yani tel örgüye tırmandı...” ifadesi, hastanede fiziksel güvenlik önlemlerinin varlığını ve hastaların otoritenin sınırlarına karşı direnme çabalarını yansıtır. Tel örgü gibi engeller, hastaların fiziksel olarak sınırlı olduğu ve kurumsal otoritenin denetimini aştığı anları gösterir. “Personellerin geneli iyi ancak hastaların anlık psikolojik bozukluğunda...” ifadesi, hastaların zor anlarında personelin otorite ve güç dengesini nasıl kullanabileceğini gösterir. Hastaların durumuna göre personelin tavırları değiştirir ve bu durum hastaların otoriteye karşı tepkilerini etkiler. “Hastalarda genelde serviste isteksiz bir biçimde yatar...” ifadesi, hastaların ruh sağlığı sorunları ve stigmatizasyon nedeniyle tedaviyi kabul etmekte güçlük çekebileceğini gösterir. Hastalar, toplumun olumsuz algıları ve damgalanma korkusu nedeniyle tedaviye karşı direnç gösterir (Becker, 2013: 69; Goffman, 2015: 121). “Bu ben yürüyemiyorum deyip yatmak istemediği için...” ifadesi, Goffman'ın sunum çalışması kavramıyla bağlantılıdır (Goffman, 2016: 21). Hastalar, hastaneye girdiklerinde belirli bir rol oynar ve hastanın bu role uygun davranışlar sergilemesi beklenir. Hastalar, hastane ortamında nasıl davranmaları gerektiğini algılayarak, kendilerini ve durumlarını nasıl sunacaklarını belirler (Goffman, 2015: 96, 2016: 74).

“Hastaların anlık psikolojik bozukluğunda şiddet eşyalara vurma gibi durumlarda personeller sert çıkabiliyor...” ifadesi, Foucault'nun gözetim ve ceza kavramlarıyla ilişkilidir.

Hastaların durumlarına bağlı olarak personelin tavırlarındaki değişim, hastaların davranışlarını denetlemeye yönelik bir reaksiyon olarak görülür. Goffman'ın sunum çalışması teorisi, hastaların hastane ortamında nasıl davranmaları gerektiğini anlamalarını sağlar. Hastalar, stigmatizasyon korkusu nedeniyle hastane mekânında rol oynarlar. Aynı zamanda hastane personeli de otorite ve güç dinamiklerinin bir parçasıdır. Personelin hastalarla iletişiminde sertlik ve mesafe oluşturması, hastaların direnişine ve tepkisine neden olur. Bu, Foucault'nun denetim ve ceza kavramlarına örnek teşkil eder. Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, otorite, direniş ve mekânsal deneyimlerin karmaşık bir örüntüsünü sunar. Mekânın fiziksel yapısı, hastaların otoriteye karşı direnişini şekillendirirken, hastaların ve personelin rol oynaması da sosyal ilişkilerin dinamiklerini etkiler.

Mekânın Anlaşma ve Uzlaşma İşlevleri

Toplumsal ilişkilerin ve insan davranışlarının karmaşıklığını anlamak için mekânın rolü ve işlevleri önemli bir konu hâline gelmiştir. Mekân, sadece fiziksel bir çerçeve olmanın ötesinde, sosyal etkileşimlerin, anlamların ve güç dinamiklerinin yansıdığı bir alandır. Bakırköy örneği, mekânın anlaşma ve uzlaşma işlevlerinin sosyal ilişkileri nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından ilginç bir bakış açısı sunmaktadır. Hastane mekânı, hem hastalar hem de personel için anlaşma ve uzlaşma işlevleri taşımaktadır. Hastalar, hastane ortamına gelirken genellikle zorlayıcı nedenlerle karşılaşır ve mekân, onların yaşam biçimlerini ve özgürlüklerini yeniden düzenlemeleri gereken bir yer olarak algılar. Bu noktada hastaların mekânda nasıl anlaşma ve uzlaşma stratejileri geliştirdikleri incelenmelidir. Örneğin, güvenlik önlemleri ve kurumsal otorite, hastaların mekânda nasıl davrandıklarını etkiler. Bazı hastalar, mekânda kazanabilecekleri avantajları (örneğin, sigara verilmesi gibi) kullanarak personelle anlaşma sağlamaya çalışır.

Diğer yandan, hastane personelinin de mekân içinde anlaşma ve uzlaşma stratejileri bulunmaktadır. Personel, hastaların günlük rutinlere uymalarını teşvik etmek veya olumsuz davranışları engellemek için çeşitli yaklaşımlar kullanılmaktadır. Bu, mekânın düzenlenmesi, gözetimi ve hastalarla etkileşim biçimleri aracılığıyla gerçekleşir. Örneğin, hastaların istedikleri sonuca ulaşmaları için ödülleri veya koşullar belirlenir. Bakırköy örneği, mekânın anlaşma ve uzlaşma işlevlerinin sosyal ilişkileri nasıl etkileyebileceğini ve güç dinamiklerini nasıl yansıtabileceğini anlamak için önemli bir perspektif sunar.

“Hastalarla genel olarak aramızdaki ilişki iyi. Ancak bazen hastaların sorunlu oldukları zamanlara saldırgan olabiliyorlar. Diğer hastalara ve personellere zarar vermeye çalışabiliyorlar. Kendi yatakları topladıkları zaman çay ve benzeri şeyler ile ödüllendirdiğimiz oluyordu” (PER1).

“Zaman zaman bazı hastalarda koşul öne sürerek istediğim şeyi yapmasını sağladığımı söylemem gerek. İlacını içmezsen TV izlemene izin veremem gibi. Bu toplumsal yetiştirme alışkanlığımı oldukça benzer. Bu nedenle istediğini yaptırmak maalesef koşulla kolaylaşıyor. İş birliği yaparak anlaşmışımız hastalarda oluyordu elbette. Eşyalarını toplamak istemeyen hastaya istersen birlikte toplayabiliriz diyerek iş birliği yapmasını sağlamak gerekiyor” (HEM1).

“Bana bakıyorum tabi yumuşak yüzlüyüm hemen sigara isteme bahanesi ile yaklaşıyor soru soruyor. Sigara istemezse bile bir pazarlık için geldiğini mutlaka anlıyorum” (SM1).

Hastane ortamında hastalarla personel arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını ve stratejilerin nasıl kullanıldığını yansıtmaktadır. Hastalarla personel arasındaki ilişkilerde uzlaşma, günlük yaşamın bir parçası hâline gelmiştir. Personel, hastaların sorunlu durumlarına ve potansiyel saldırganlıklarına karşı çeşitli stratejiler geliştirir. Hastaların uygun davranışlarını teşvik etmek için ödülleri kullanılması, hastaların toplumsal alışkanlıklarını ve motivasyonlarını göz önünde bulunduran bir yaklaşımdır. Hastane personeli, hastaları yönlendirmek ve kontrollü bir çevre oluşturmak için belirli normlar ve ödülleri kullanarak güç dinamiklerini uygular. Hastane personeli, hastaların isteklerini ve davranışlarını anlamak ve yönlendirmek için farklı

pratikler kullanır. Koşullu ödüller ve iş birliği gibi pratikler, hastaların istedikleri sonuca ulaşmalarını teşvik etmek için kullanılır. Aynı zamanda personel, hastaların isteklerini anlamak ve uygun stratejiler geliştirmek için gözlem yapar. Bu, Goffman'ın sunum çalışması teorisiyle ilişkilendirilir, çünkü hastalar ve personel, sosyal etkileşimlerde istenen bir rolü oynamak için çaba gösterir. Bu alıntılar, hastane ortamında günlük etkileşimlerin ve stratejilerin hastalarla personel arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğini gösterir.

Hastanenin “Yaşam ve Hafıza Mekânı” Olarak Kodlanması

Hastane Çalışanlarının Kişisel Deneyimleri

Hastane çalışanlarının kişisel deneyimleri, ruh sağlığı mekânlarının sosyal ve kültürel bağlamda nasıl işlediğini anlamak için önemli bir pencere sunmaktadır. Bu deneyimler, toplumsal dinamiklerin ve kurumsal yapıların, çalışanların günlük hayatına nasıl yansıdığını ve ruh sağlığı hizmetlerinin sunumunda nasıl etkileri olduğunu gözler önüne sermektedir. Hastane çalışanları, günlük etkileşimleri ve gözlemleri yoluyla mekânın işleyişini deneyimlemekte ve şekillendirmektedir. Bu deneyimler, hastalarla ve diğer çalışanlarla etkileşimleri, otorite dinamikleri, hastaların ihtiyaçlarına cevap verme çabaları ve daha fazlasını içerir. Bir hemşirenin hastalarla kurduğu empatik ilişki, mekânın insanlar arasındaki bağları nasıl şekillendirdiğini gösterirken, bir doktorun hastalar üzerindeki etkisi ve gücü, mekânın otorite ve hiyerarşi dinamiklerini kurgulanmaktadır. Hastane çalışanlarının kişisel deneyimleri aynı zamanda toplumsal normların ve değerlerin mekânda nasıl yansıdığını da gösterir. Örneğin, hastane personelinin hastalara nasıl yaklaştığı, toplumsal empati ve anlayışın mekânda nasıl işlediğini yansıtır. Aynı şekilde, çalışanların mekân içindeki günlük etkileşimleri, cinsiyet, yaş, etnik köken gibi sosyal faktörlerin nasıl etkilediğini ve mekânın farklı gruplara nasıl hitap ettiğini ortaya koymaktadır. Hastane çalışanlarının kişisel deneyimleri, ruh sağlığı mekânlarının sadece fiziksel alanlar olmanın ötesinde nasıl sosyal ve toplumsal dinamiklere sahne olduğunu anlamak için önemli bir kaynaktır.

“Bakırköy’ü bir misafirhane olarak tanımlayabilirim. Tam olarak bir misafirhane çünkü biz hastalara tedavi veren bakımını üstlenen değil biz onların annesi, babası, ablası idik. Onların bize olan yaklaşımları oldukça iyiydi” (PSY1).

“Bir ara gece nöbetinde polis evsiz, sarhoş birini bulmuş getirmişti acile. Yatış durumu olmayan bir hastaydı. Ama gece gece sokağa da atamazdık. Mecburen o gece bizde kaldı. Yani tıbbi bir durum değil ancak insani olarak yaptığımız bir şeydi” (PSY2).

Görüşme alıntıları, deneyim, hafıza ve mekân kavramlarını sosyolojik açıdan ele alarak ilginç bir perspektif sunmaktadır. Bu alıntılardaki ifadeler, Bakırköy’ün mekânının, hastaların ve çalışanların deneyimlerinin ve hafızasının şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Birincil alıntı, hastanenin bir “misafirhane” olarak tanımlanmasına odaklanmaktadır. Bu tanımlama, hastaların hastaneye gelirken mekânı nasıl algıladığını ve deneyimlediğini yansıtmaktadır. Hastaların “annesi, babası, ablası” olarak kabul edilmesi, hastaların bu mekânda aidiyet hissi taşıdığını ve güvende hissettiğini göstermektedir. Bu, hastaların mekânla duygusal bir bağ kurduğunu ve hastanenin onlar için anlamlı bir mekân olduğunu göstermektedir. İkinci alıntı, gece nöbetinde karşılaşılan bir durumu ele almaktadır. Evin dışında kalan bir kişinin hastaneye getirilmesi ve onun gece boyunca mekânda kalmasının “tıbbi bir durum değil, ancak insani olarak yapılan bir şey” olarak kabul edilmesi, mekânın insanlar arası ilişkiler ve toplumsal dayanışma açısından nasıl bir rol oynadığını göstermektedir.

“Bakırköy benim için bir okul bir huzur bulma alanıydı. Bakırköy’ün bahçesi içinde kaplumbağalar, tavşanlar vardır. Kedi ve köpekleri saymıyorum bile” (TS1).

Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi’nin katılımcı için sadece bir sağlık kurumu olmanın ötesinde, aynı zamanda bir yaşam alanı ve huzur bulma noktası olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcı, hastanenin bahçesindeki doğal yaşamı ve hayvanları belirtirken,

bu mekânın sadece tedavi sürecine odaklanan bir ortam olmadığını, aynı zamanda bir kaçış ve dinlenme alanı olduğunu ifade etmektedir. Bahçede bulunan kaplumbağalar, tavşanlar, kedi ve köpeklerin varlığı, hastanenin sakin ve huzurlu bir atmosfere sahip olduğunu ve hastaların burada kendilerini rahat hissettiğini göstermektedir. Bu yorum, ruh sağlığı mekânlarının sadece klinik veya tedavi odaklı bir perspektiften değil, aynı zamanda insanların duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayan bir çevre olarak da değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Hastane, sadece tıbbi bir alan değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve dayanışmanın da işlediği bir mekân olarak görülmektedir. Bu alıntılar, mekânın hastaların ve çalışanların deneyimleri ve hafızası üzerinde nasıl etkili olduğunu göstermektedir. Hastane, sadece tedavi amacıyla kullanılan bir mekân olmanın ötesinde, insanların duygusal bağlar kurduğu, anılar oluşturduğu ve toplumsal ilişkilerin işlediği bir mekân olarak işlev görmektedir. Bu da mekânın sadece fiziksel bir alan değil, aynı zamanda sosyal ve duygusal anlamlarla yüklü bir alan olduğunu vurgulamaktadır.

Hastanenin Toplumsal ve Bireysel Anlamı

Hastaneler, toplumsal ve bireysel anlam açısından oldukça zengin ve karmaşık mekânlar olarak değerlendirilir. Bu mekânlar, sadece tıbbi tedavi amacıyla kullanılan fiziksel alanlar değil, aynı zamanda toplumun sosyal yapısını yansıtan ve bireylerin deneyimlerini etkileyen önemli platformlardır. Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi gibi ruh sağlığı mekânları, bu bağlamda hem toplumsal hem de bireysel düzeyde anlam taşıyan mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Toplumsal açıdan bakıldığında, hastaneler toplumun genel sağlık anlayışının ve değerlerinin bir yansıması olarak görülür. Hastaların hastaneye gelmeleri, toplumun sağlık hizmetlerine erişimi ve sağlık sorunlarına yaklaşımı hakkında ipuçları sunar. Ayrıca, hastane mekânları toplumsal normlar ve beklentiler açısından da şekillenir. Örneğin, hastaların tedavi süreci boyunca nasıl davranmaları gerektiği, nasıl giyinmeleri gerektiği gibi konular toplumsal normlara bağlı olarak belirlenir. Hastane çalışanlarının bu normları takip etmeleri ve hastalara uygun davranışları sergilemeleri beklenir. Bireysel açıdan, hastaneler bireylerin sağlık durumlarına, kimliklerine ve deneyimlerine ilişkin önemli anlamlar taşırlar. Hastalar, hastaneye gelerek sadece tıbbi bir tedavi almazlar, aynı zamanda ruhsal ve duygusal deneyimler yaşar. Hastane mekânları, bireylerin hastalıklarıyla yüzleşmelerine ve kendilerini daha iyi hissetmelerine yardımcı olacak bir destek ortamı sunar.

“Psikiyatri geçmiş dönemlerde kent merkezlerinin dışına yerleştirildiği, hastaların toplumdan dışlandıkları düşünülünce. Bakırköy konum olarak kent merkezinde olması toplumun ruhsal hastalıkları kabul ediyor imajı açısından olumlu bir durum. Yine terapötik ortam açısından ağaçların doğanın içerisinde konumlanması da ruhsal hastalıkların sağaltımı açısından faydalı. Ancak binalar ve bina içi eşyalar oldukça eski. Mekânsal yetersizlikleri sebebiyle hastalar içinde rehabilitasyon etkinlikleri yapmamaktadır” (HEM2).

Hastanenin kent merkezine yakın konumu, ruhsal hastalıkların toplum tarafından daha kabul edilir bir şekilde görülmesine katkıda bulunmaktadır. Bu durum, psikiyatrik hastalıklara dair olumsuz sosyal damgalamanın azalmasına ve hastaların toplum içinde daha iyi entegre olmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca, hastane çevresindeki doğal alanların ve ağaçların bulunması, terapötik bir ortam sağlayarak hastaların iyileşme sürecine olumlu katkıda bulunmaktadır. Doğanın içinde yer alan hastane, hastaların stresini azaltır ve doğal bir ortamın sakinleştirici etkilerinden faydalanmalarını sağlar. Ancak, alıntıda belirtildiği gibi, hastanenin binalarının ve iç mekânların eski olması ve mekânsal yetersizliklerin bulunması, rehabilitasyon etkinliklerinin yürütülmesini engellemektedir. Bu durum, hastaların tedavi sürecindeki iyileşme potansiyelini kısıtlayabilmektedir.

Bu mekânlar, hastaların kimliklerini yeniden tanımlama ve anlamlandırma çabalarına da ev sahipliği yapmaktadır. Bununla birlikte, hastane mekânları sadece fiziksel alanlardan ibaret değildir. Michel Foucault'nun “gözetim toplumu” ve “disiplin toplumu” kavramları gibi teorik yaklaşımlar, hastaneleri disiplin ve gözetim mekânları olarak değerlendirir (Foucault, 2005). Hastanelerdeki düzenlemeler, denetimler ve kurallar, hastaların davranışlarını şekillendirir ve kontrol altında tutar. Aynı zamanda, hastaların gözetlendiği ve denetlendiği bir ortam sağlar. Bu da hastane mekânlarının bireyler üzerinde hem toplumsal hem de disiplinler bir etkisi olduğunu gösterir. Bakırköy gibi mekânlar, toplumsal ve bireysel anlam açısından karmaşık ve çok boyutlu yapılar sunar. Bu mekânlar, toplumun sağlık anlayışını yansıtırken aynı zamanda bireylerin sağlık deneyimlerini etkiler. Toplumsal normlar, bireysel kimlik ve deneyimler, gözetim ve disiplin gibi faktörler hastane mekânlarının inşasında etkili olan unsurlardır.

“İşte filmlerden dizilerden izleyenler zindanlar işte ne bileyim koğuşlar insanların işte oraya yaklaşmadığı uzak durduğu. Ama tabii ki girdikten sonra bambaşka bir duygu ortam olduğunu görüyorsunuz. Çünkü hem kendi adımıza bana kim sorsa aynı soruyu cevaplarım. Bakırköy ile alakalı Bakırköy ruh sinirle alakalı ilk aklımıza gelen nedir diyecek olursalar ben iyi bir okuldan mezun olduğumu düşünürüm” (SM2).

Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin toplumsal ve bireysel anlamını anlamaya yönelik önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Hastanenin genel algısı ve toplumsal imajı, filmler ve diziler aracılığıyla oluşturulan “zindanlar” ve “koğuşlar” gibi karanlık ve uzak bir atmosferi yansıtır. Ancak alıntı, bu önyargının hastaneye girdikten sonra büyük ölçüde değiştiğini vurgulamaktadır. Bu, hastane mekânının toplumsal önyargıları aşarak bireysel deneyimleri destekleyen daha karmaşık bir gerçeklik sunduğunu göstermektedir. Toplumsal düzeyde, hastane mekânı film ve dizi gibi popüler medya tarafından oluşturulan imajlarla ilişkilendirilir. Bu tür temsiller, insanların hastaneye yönelik önyargılarına neden olmaktadır ve mekânın korkutucu veya uzak bir yer olarak algılanmasına yol açar. Ancak alıntı, bu toplumsal algının gerçek deneyimle farklı olduğunu belirtiyor. Hastaneye girdikten sonra, hastanenin sadece korkutucu bir mekân olmadığını, aynı zamanda farklı duygusal deneyimler ve anlamlar sunan bir yer olduğunu ifade etmektedir. Bireysel düzeyde, alıntı hastane deneyimini kişisel bir perspektiften ele alıyor. Sağlık memuru, hastane ile ilgili düşüncelerini paylaşırken, aslında Bakırköy'ün kendisi için iyi bir okul olduğu ile ilişkilendiriyor. Bu, hastane deneyiminin bireysel kimlik ve deneyimlerle nasıl etkileşime girdiğini gösteren bir örnektir. Hastane, sadece tıbbi tedavi alanı olmanın ötesinde, bireylerin kendi yaşamları ve kimlikleriyle de bağlantılı bir anlam taşır. Sonuç olarak, bu alıntı hastanenin toplumsal ve bireysel anlamını ele alırken, toplumsal önyargıların ve bireysel deneyimlerin karmaşıklığını vurguluyor. Hastanenin toplumsal algısı ile gerçek deneyim arasındaki farkı vurgulayarak, mekânın sadece fiziksel bir alan olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve bireysel anlamların etkileşiminde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Hafıza ve Kimlik İlişkin Yapılar

Hastane, disiplin ve denetim mekanizmalarının yoğun bir şekilde işlediği bir alandır. Hastaların günlük rutinleri, sıkı düzenlemeler ve tıbbi protokollerle şekillenir. Bu düzenlemeler, hastane mekânını belirli bir disiplin ve kontrol anlayışının ifadesi olarak görülebilir. Hastaların yaşamları ve deneyimleri, hastane mekânında belirli bir kimlik yapısıyla örtüşerek anlam kazanır. Goffman'ın (2015) toplumsal etkileşim teorisi, mekânın insanlar arası ilişkileri nasıl şekillendirdiğine odaklanır. Hastane, hastalar ve sağlık personeli arasındaki etkileşimlerin yoğun olduğu bir mekândır. Bu etkileşimler, hastaların kimliklerini etkiler. Sağlık personeli, hastalara belirli roller ve beklentiler atfederken, hastalar da bu rolleri kabul eder veya reddeder. Hastaların hastane içindeki etkileşimleri ve bu etkileşimlerin kimlik oluşumlarına etkisi, Goffman'ın (2016) “kendini sunma” ve “toplumsal dramaturji” kavramlarıyla açıklar. Bakırköy

Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, bu sosyolojik teorilerin ışığında incelendiğinde, Nora'nın (2006) hafıza ve kimlik kavramsallaştırmalarının mekânla nasıl etkileşime girdiğini gösterir. Hastane mekânı, hastaların geçmiş deneyimlerini ve kimliklerini yansıtabilirken, aynı zamanda onların mevcut durumlarını da şekillendirir. Disiplin toplumu ve toplumsal etkileşim teorileri, hastane mekânındaki hafıza ve kimlik ilişkilerini anlamamızı sağlayarak, bu alandaki sosyal dinamikleri daha iyi kavramamıza yardımcı olur.

“Yani öyle katı ayrımlar yok hasta ile hekim arasında. Mesela Adil Bey vardı. Tanıyor musunuz bilmiyorum Çok sıcaktı. Bahçede hastaların içinde gezer onları durumunu sorar her şeyi ile ilgilenirdi. Adil Babasıydı. Yani hastaların Kronik servisteki hastalar Adil Bey'e “Adil Baba” derlerdi. Adil Bey hepsinin ismini filan bilirdi” (PSY1).

Bu alıntı, hastane mekânının içindeki sosyal ilişkilerin ve kimlik oluşumunun karmaşıklığını yansıtmaktadır. Hastane ortamında hastalar ve sağlık personeli arasındaki ilişkilerin sadece profesyonel bir boyutta kalmadığını, aynı zamanda kişisel ve insanı boyutlara da uzandığını göstermektedir. Alıntıda belirtilen Adil Bey, hastaların arasında sıcak ve samimi bir ilişki kurabilen bir sağlık profesyoneli olarak tanıtılmaktadır. Bu durum, hastane mekânının sadece tıbbi tedavi merkezi olarak değil, aynı zamanda insanlar arasında duygusal bağların oluştuğu bir yer olarak da işlev gördüğünü gösterir.

“Ben buradan kolay kolay çıkmak istemem. Gerçi Bakırköy'e atanan herkes böyle hissediyor. Kuş sesleri, ağaçlarla kaplı yollar oldukça rahatlatıcı. Daha öncesinde çok katlı bildiğimiz hastanelerde çalıştım ama bura tarihi bir yer, eski, az katlı. Çok farklı çok güzel bir yer bu hastane” (SHU1).

Bu alıntı, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin sadece bir sağlık kurumu olmanın ötesinde, aynı zamanda bir yaşam alanı ve hatta bir “ev” gibi algılanabildiğini vurgulamaktadır. Hastane çevresindeki doğal yaşam ve tarihi dokusu, katılımcının kendisini rahat hissetmesine ve buradan ayrılmak istememesine neden olmaktadır. Bu durum, hastane mekânının sadece tedavi amaçlı bir yer olmadığını, aynı zamanda insanların ruhsal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılayan bir çevre olduğunu göstermektedir. Hastane, çalışanlar için sadece bir iş yeri olmanın ötesinde, ortak bir yaşam alanı ve topluluk bağlarına sahip bir mekân olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda, hastane çalışanları arasındaki ilişkilerin ve dayanışmanın güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, katılımcının hastane mekânını “tarihi bir yer” olarak tanımlaması, mekânın geçmişine ve kültürel değerlerine atıfta bulunmaktadır. Bu durum, hastane mekânının sadece fiziksel bir alan değil, aynı zamanda toplumsal bir hafızaya ve kültürel mirasa sahip olduğunu göstermektedir. Hastane mekânı, sadece fiziksel rahatsızlıkların tedavi edildiği bir yer olmanın ötesine geçer. Burada kurulan insan ilişkileri, hastaların kimliklerinin ve deneyimlerinin şekillenmesine katkı sağlar. Adil Bey'in örneği, hastane mekânının toplumsal ve duygusal bir alan olarak nasıl işlev görebileceğini göstererek, hastane deneyiminin daha geniş ve derin bir anlam taşıdığını vurgular.

Sonuç

Bu çalışmanın bulguları, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi örneği üzerinden ruh sağlığı mekânlarının toplumsal anlamını ve deneyimlerini aydınlatmaktadır. Katılımcıların görüşleri ve deneyimleri, hastane mekânının toplumsal ve bireysel boyutlarını çeşitli perspektiflerden ele almaya olanak tanımıştır. Katılımcılar, hastane mekânının toplumun gözünde nasıl bir imaj oluşturduğunu vurgulamıştır. Hastanede çalışanlar ve hastalar arasındaki otorite ve güç dinamikleri, mekânın işleyişi ve deneyimler üzerinde etkilidir. Hem hastalar hem de çalışanlar, güç ilişkilerini dengelemek ve anlaşmaya varmak için çeşitli stratejiler kullanmaktadır. Hastane mekânı, orada yaşayanların geçmişleriyle ve kimlikleriyle ilişkilendirilir. Çalışanlar arasında oluşan dayanışma ve hafıza yapıları, mekânın bireysel ve toplumsal anlamını şekillendirmektedir. Hastane mekânı, zaman içinde inşa edilmiş ve değiştirilmiştir. Hem fiziksel hem de sembolik olarak mekânın dönüşümü, hastane

deneyimlerini etkilemektedir. Hastaların sağlık personeli ile ilişkileri, güven, iş birliği ve anlayış temelinde şekillenmektedir. Bu ilişkiler, hastane mekânının toplumsal anlamını derinlemesine etkilemektedir. Bu bulgular, ruh sağlığı mekânlarının toplumsal boyutlarını ve deneyimlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Hastane mekânı, sadece bir tıbbi mekân olarak değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve anlamların bir yansıması olarak da ele alınmalıdır. Bu çalışma, ruh sağlığı mekânlarının toplumsal inşası ve deneyimleri konusundaki araştırmalara katkı sağlayacak temel bulguları özetlemektedir. Bulgular, hastane mekânının toplumsal anlamının ve deneyimlerinin karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, ruh sağlığı mekânlarının sadece tıbbi tedavi yerleri olarak değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve sembolik bir bağlam içinde anlamlandırılması gerektiğini göstermektedir. Ruh sağlığı mekânları, toplumun genel algısında karmaşık duygulara yol açmaktadır. Hastaneler genellikle dışlayıcı ve stigmatize edici bir imajla ilişkilendirilirken, içeride yaşanan deneyimler ve ilişkiler farklı bir gerçekliği yansıtmaktadır. Hastane mekânının toplumsal yeri, hastaların, sağlık personelinin ve toplumun genelinde nasıl bir yer edindiğini belirleyen dinamik bir süreçtir. Bu mekânlar, hastaların kimlikleri ve hafızaları üzerinde etki edebilirken, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve dayanışma ağlarının oluşumunu da teşvik eder. Ruh sağlığı mekânları, güç ve otorite dinamiklerinin kesiştiği yerlerdir. Hem sağlık personeli hem de hastalar arasındaki ilişkilerde güç dengesizlikleri ve mücadeleler görülür. Ancak aynı zamanda, hastane mekânı direnişin ve stratejilerin bir sahnesi olarak da işlev görebilir. Ruh sağlığı mekânlarının toplumsal rolü, hastaların tedavi ve rehabilite edilmesinin ötesine geçer. Bu mekânlar, toplumsal duyarlılığı artırma, toplumsal normları sorgulama ve stigma ile mücadele gibi işlevlere de sahip olmaktadır. Hastane mekânı, toplumsal değişim ve dönüşümün bir parçası olarak görülür ve toplumun genel ruh sağlığı anlayışını etkiler. Sonuç olarak, bu çalışma ruh sağlığı mekânlarının toplumsal yerini ve rolünü anlamak için önemli bir adım olarak değerlendirilir. Ruh sağlığı mekânları sadece hastaların tedavi edildiği yerler değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, anlamların ve güç dinamiklerinin kesiştiği karmaşık alanlardır. Bu çalışma, ruh sağlığı mekânlarının toplumsal ve kültürel bağlam içinde daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır ve gelecekteki araştırmalar için yeni perspektifler sunmaktadır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurul izni, Munzur Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığının 31.12.2020 tarihinde gerçekleştirdiği 14 sayılı oturumda alınmıştır.

Kaynakça

- Agamben, G. (2001). *Kutsal insan: Egemen iktidar ve çıplak hayat*. (Çev: İ. Türkmen), Ayrıntı Yayınları.
- Ahmedani, B. K. (2011). Mental health stigma: Society, individuals, and the profession. *Journal of Social Work values and Ethics*, 8(2), 4-1-4-16.
- Alegria, M., Ne Moyer, A., Falgas, I., Wang, Y., Alvarez, K. (2018). Social determinants of mental health: Where we are and where we need to go. *Current Psychiatry Reports*, 20(11), 95.
- Allen, J., Balfour, R., Bell, R., Marmot, M. (2014). Social determinants of mental health. *International Review of Psychiatry* (Abingdon, England), 26(4), 392-407.
- Andrade (2017, Nisan 16). Cultural influences on mental health | The public health advocate. <https://pha.berkeley.edu/2017/04/16/cultural-influences-on-mental-health/>

- Aneshensel, C. S., Phelan, J. C., Bierman, A. (2013). The sociology of mental health: Surveying the field. C. S. Aneshensel, J. C. Phelan, A. Bierman (Ed.), *Handbook of the Sociology of Mental Health* içinde (1-19. ss.), Springer Netherlands.
- Artazcoz, L., Benach, J., Borrell, C., Cortès, I. (2004). Unemployment and mental health: Understanding the interactions among gender, family roles, and social class. *American Journal of Public Health*, 94(1), 82-88.
- Artvinli, F. (2013). *Delilik, siyaset ve toplum: Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Artvinli, F., Erkoç, Ş., Kardeş, F. (2011). Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Sağlığı Hastanesi'nin kısa tarihi. *Düşünen Adam*, 25. Yıl Özel Sayı, 1-11.
- Aşkın, R. (2022). Culture and mental health: A Turkish perspective. *The European Research Journal*, 8(3), 404-410.
- Bachelard, G. (2020). *Mekânın poetikası*. (Çev: A. Tümertekin), İthaki Yayınları.
- Baum, A., Garofalo, J. P., Yali, A. M. (1999). Socioeconomic status and chronic stress. Does stress account for SES effects on health? *Annals of the New York Academy of Sciences*, (896), 131-144.
- Becker, H. S. (2013). *Hariciler: Bir sapkınlık sosyolojisi çalışması*. (Çev: B. Bakırlı), Heretik Yayıncılık.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (2018). *Gerçekliğin sosyal inşası*. (Çev: V. S. Öğütte), Atif Yayınları.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2021). *Düşünümsel sosyolojiye davet*. (Çev: N. Öktem), İletişim Yayınları.
- Brown, T. N., Sellers, L., Brown, K. T., Jackson, J. S. (1999). Race, ethnicity, and culture in the sociology of mental health. C. S. Aneshensel, J. C. Phelan (Ed.), *Handbook of the Sociology of Mental Health* içinde (167-182. ss.), Springer US.
- Chronister, J., Chou, C.-C., Liao, H.-Y. (2013). The role of stigma coping and social support in mediating the effect of societal stigma on internalized stigma, mental health recovery and quality of life among people with serious mental illness. *Journal of Community Psychology*, 41(5), 582-600.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri*. (Çev: S. B. Demir, M. Bütün), Siyasal Kitabevi.
- Darden, J. (1987). Socioeconomic status and racial residential segregation: Blacks and Hispanics in Chicago. *International Journal of Comparative Sociology*, 28.
- Fanon, F. (2021). *Yeryüzünün lanetlileri*. (Çev: Ş. Süer), İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve iktidar*. (Çev: I. Ergüden, O. Akinhay), Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2018). *Kliniğin doğuşu*. (Çev: Ş. Ünsaldı), Epos Yayınları.
- Foucault, M. (2020). *Deliliğin tarihi*. (Çev: M. A. Kılıçbay), İmge Kitabevi Yayınları.
- Goffman, E. (2015). *Tımarhaneler*. (Çev: E. Arıcan), Heretik Yayıncılık.
- Goffman, E. (2016). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. (Çev: B. Cezar), Metis Yayınları.

- Goffman, E. (2017). *Kamusal alanda ilişkiler*. (Çev: M. F. Karakaya), Heretik Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (Çev: I. Ergüden), Sel Yayıncılık.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları*. (Çev: M. E. Özcan), Dost Kitabevi.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Pilgrim, D. & Rogers, A. (2005). The troubled relationship between psychiatry and sociology. *The International Journal of Social Psychiatry*, 51(3), 228-241.
- Rogers. (2020). *A sociology of mental health and illness*. Open University Press.
- Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler*. (Çev: A. Akan, Ş. Kesikoğlu), Heretik Yayıncılık.
- Topal, B. N. (2020). *Deliliğin idaresi: Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde etnometodolojik bir çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

This research analyses the interplay between societal dynamics and spatial configurations within mental health institutions, with a focus on the Bakırköy Mental Health and Neurological Diseases Training and Research Hospital. The main objective of this study is to understand the transformation of the hospital's physical space into a sociocultural habitat, as perceived and experienced by its medical staff. In line with this main objective, the investigation thoroughly explores the historical trajectory, daily routines, interpersonal interactions, and spatial encounters that collectively define the Bakırköy Mental Health and Neurological Diseases Training and Research Hospital. In this academic work, Michel Foucault's spatial theories are explored, focusing on power dynamics and the reflection of societal norms in the physical infrastructure of hospitals.

Concurrently, theories of social interaction examine the details of daily exchanges within the hospital, exploring the spatial connections that link the institution's personnel. In addition, the philosophical framework of phenomenology is used to understand the emotional ties and societal affiliations that bind the hospital staff to their physical surroundings. The research methodology involved conducting semi-structured interviews with healthcare practitioners who have at least five years of professional experience within the hospital's milieu. The interviews provided illuminating insights into the diverse roles and responsibilities of the practitioners. Anchoring their inquiries in the realm of experiential narratives, these interviews uncover the societal signifiers attributed to the spatial confines of the hospital, while illuminating the tapestry of daily interactions that occur within its halls.

The collected data are analyzed using the qualitative content analysis method, which is a rigorous analytical approach that identifies recurring thematic strands reflecting the participants' lived experiences. In summary, the methodology used for this research aims to explore the Bakırköy Mental Health and Neurological Diseases Training and Research Hospital as more than just a physical entity. The research aims to uncover the intricate interplay between spatial harmonies and societal factors. The study's findings demonstrate the hospital's societal significance through its historical continuity, daily operations, and personal experiences of its staff. The spatial theories presented by Foucauldian scholars, the mapping of social interactions, and the exploration of emotional resonances through phenomenology highlight the nuances that shape the hospital's space. These elements come together to create a complex tableau of societal dynamics and spatial embodiment.

The investigation results highlight that the Bakırköy Mental Health and Neurological Diseases Training and Research Hospital's spatial realm extends beyond physicality. It undergoes a transformative process into a realm where societal affiliations, power dynamics, and normative constructs are reflected. By examining the historical trajectory, daily routines, and personal experiences of the institution's personnel, it is clear that the establishment holds significant societal importance. The architectural layout of the hospital reflects Michel Foucault's conceptualizations of power dynamics, which either reinforce or challenge established societal norms.

Theories of social interaction shed light on the complexities inherent in everyday exchanges within the hospital environment. The spatial associations formed among staff members are integral components of their respective encounters. The lens of phenomenology reveals the emotional and societal bonds shared between hospital staff and their physical environment, enriching our understanding of how the spatial domain becomes interwoven with individual and collective identities. The themes identified through data analysis reveal the complex relationship between the hospital's spatial layout, interpersonal interactions among staff, and the wider social context.

The Bakırköy Mental Health and Neurological Diseases Training and Research Hospital is a microcosm where spatial dynamics interweave with societal norms and power relations. The hospital's historical trajectory, along with the daily routines and experiences of its personnel, contribute to its multifaceted sociocultural significance. Michel Foucault's insights remind us that physical spaces are not impartial entities, but rather imbued with latent power structures that reflect and transmit prevailing societal norms. The architectural layout and administrative structure of the hospital, whether intentionally or not, reinforce established norms or challenge them, actively participating in the perpetuation or reshaping of normative foundations. The social interaction theories emphasize the importance of seemingly commonplace exchanges within the hospital, highlighting their pivotal role in shaping the hospital's atmosphere and contributing to the construction of interpersonal bonds.

SOSYAL ÇALIŞMACILARDA MAHREMİYETE DUYARLILIK ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Emrah APAK* Muhterem UYSAL** Metin ERDEM***

ÖZET

Sosyal hizmet mesleğinde, sosyal çalışmacılar ile müracaatçılar arasında güven ilişkisinin kurularak, nitelikli çalışmaların yapılmasının temel unsurlarından birisi mahremiyet ilkesine duyarlı olmaktır. Bu çalışmanın amacı Sosyal Çalışmacılarda Mahremiyete Duyarlılık Ölçeğini (SÇMDÖ) geliştirmektir. Bu kapsamda geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Araştırma iki örneklemeden oluşmaktadır. Birinci örneklem açıklayıcı faktör analizi için (AFA) 129 (81 Kadın, 48 Erkek) sosyal çalışmacıdan oluşmaktadır. İkinci örnekleme ise doğrulayıcı faktör analizi için (DFA) 106 (65 Kadın, 41 Erkek) sosyal çalışmacıya ulaşılmıştır. AFA sonucunda tek faktörlü 8 maddelik ölçek oluşturulmuştur. DFA sonucunda (χ^2/df 1.31, RMSEA 0.05, SRMR 0.01, TLI 0.97, CFI 0.98, GFI 0.99 ve IFI 0.98) geçerli sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca, iç tutarlılık katsayısının ve ölçüt geçerliliği korelasyonunun yüksek olduğu görülmektedir. Ölçeğin güvenilirliği için cronbach's alfa katsayısı ve benzer çalışmanın koalisyonuna bakılmıştır. Sonuç olarak sosyal çalışmacılarda mahremiyete duyarlılık ölçeği, sosyal çalışmacılarda mahremiyeti ölçmede kullanmada geçerli bir ölçektir.

Anahtar Kelimeler: mahremiyet, sosyal hizmet, sosyal çalışmacı, müracaatçı, mahremiyete duyarlılık

Development of The Confidentiality Awareness Scale for Social Workers

ABSTRACT

In the social work profession, one of the basic elements of establishing a trust relationship between social workers and clients and conducting qualified works is to be sensitive to the principle of privacy. The aim of this study is to develop the Confidentiality Awareness Scale for Social Workers (CASSW). In this context, validity and reliability analyzes were conducted. The research consists of two samples. The first sample consists of 129 (81 female, 48 male) social workers for exploratory factor analysis (EFA). In the second sample, 106 (65 Female, 41 Male) social workers were reached for confirmatory factor analysis (CFA). As a result of EFA, a single-factor 8-item scale was formed. As a result of CFA, valid results were obtained (χ^2/df 1.31, RMSEA 0.05, SRMR 0.01, TLI 0.97, CFI 0.98, GFI 0.99 and IFI 0.98). In addition, the internal consistency coefficient and criterion validity correlation were high. For the reliability of the scale, Cronbach's alpha coefficient and coalition of similar studies were examined. In conclusion, the confidentiality awareness scale for social workers is a valid scale for measuring confidentiality in social workers.

Key Words: confidentiality, social work, social worker, client, confidentiality awareness

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Bingöl / TÜRKİYE, eapak@hotmail.com

** Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Bingöl / TÜRKİYE, muysal@bingol.edu.tr

*** Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Bingöl / TÜRKİYE, metin.erdem.21@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Apak, E., Uysal, M., Erdem, M. (2024). Sosyal çalışmacılarda mahremiyete duyarlılık ölçeğinin geliştirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 775-784. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1438063>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 15 Şubat / February 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 12 Mart / March 2024

Giriş

Sosyal hizmet mesleğinde mahremiyet, sosyal çalışmacı ve müracaatçı arasındaki ilişki açısından merkezi önem taşımaktadır (Collingridge vd., 2001). Mahremiyet, mesleki etik ilkelerden birisidir ve müracaatçının gizliliğinin belirli kriterler çerçevesinde korunmasını ve üçüncü kişilerle paylaşılmamasını gerektirir. Banks (1995) mahremiyeti, mesleki görüşme sırasında ortaya çıkan ve müracaatçıyı ilgilendiren gizli bilgilerin korunması şeklinde tanımlamaktadır. Müracaatçılar ise özel bilgilerini sosyal çalışmacıya aktarırken bunların gizli kalacağı varsayımı ile hareket ederler. Sosyal çalışmacı ile müracaatçı arasında yapılan görüşmelerde güven ortamının tesis edilmesi, yapılacak görüşmelerin daha sağlıklı ve derinlikli olmasına yol açmaktadır. Güven ortamının oluşmasında ise mahremiyet ilkesi köşe taşlarından birisidir (Segal, 2023). Dolayısıyla, sosyal çalışmacılar açısından mahremiyet ilkesine duyarlı olmak ve zorunlu koşullar dışında müracaatçının bilgilerini üçüncü kişilerle paylaşmamaya dikkat etmek mesleki çalışmaların daha nitelikli olmasının temelini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, mahremiyet yalnızca müracaatçının gizli kalmasını istediği bilgileri üçüncü kişilerle paylaşmamak ile sınırlı değildir. Aynı zamanda sosyal hizmet çalışmacılarının “hizmet sağlamak ya da sosyal hizmet değerlendirmesi veya araştırması yapmak için gerekli olmadıkça danışanlardan özel bilgi talep etmek” de yine mahremiyet sınırları içerisindedir. Başka bir deyişle, sosyal çalışmacıları, yaptıkları işin niteliğiyle doğrudan ilgili değilse, müracaatçılara özel alanları ile ilgili soru sormamalı veya kişisel meselelerine müdahale etmemelidirler (Barsky, 2010). Konu ile doğrudan ilgili olmaksızın müracaatçının özel yaşamına dair soru sormak doğrudan mahremiyet ihlali olmaktadır. Mahremiyetin ihlal edildiği başka durumlar da bulunmaktadır. Sosyal çalışmacının, başka bir meslektaşından destek almak amacıyla müracaatçının bilgilerini gizlemeden tartışması, müracaatçı ile ilgili komik veya gülünç durumları arkadaşları ile konuşması, müracaatçı ile ilgili bilgileri başkalarının duyabileceği ortamlarda konuşması mahremiyeti ihlal eden diğer durumlardır (Barsky, 2010). Sosyal çalışmacıları, müracaatçının adını söylemeden, durumunu başkaları ile tartışmak noktasında herhangi bir ihlalin olmayacağını düşünebilmektedirler. Bu durum kendi içerisinde risk barındırmaktadır. Çünkü diğer çalışanlar veya öğrencilerin müracaatçıya ilişkin bazı bilgilerden onu teşhis etme ihtimalleri bulunmaktadır. Ancak normal şartlar altında, sosyal çalışmacının, mesleki amaçlar doğrultusunda olmak kaydıyla, müracaatçı bilgilerini süpervizörlerle ve diğer kurum personeliyle paylaşmalarına izin verilir. Başka bir deyişle, müracaatçılar hakkında “dedikodu” yapmaktan ziyade mesleki amaçlar doğrultusunda konuşulmalıdır. Sosyal çalışmacıları, vaka sunumları gibi çalışmalarda geçmişteki vakalar hakkında geri bildirim almak veya gelecekte vaka planlaması yapmak amacıyla müracaatçı bilgilerini paylaşabilirler. Ancak, bu durumda müracaatçılara belirli bilgilerin kurumdaki diğer kişilerle paylaşılacağından önceden bildirilmesi gerekmektedir (Guttman, 2006). Müracaatçı mahremiyetinin korunmasının ihlal edilebileceği durumlar da bulunmaktadır. Sosyal çalışmacı bütün durumlarda müracaatçı mahremiyetinin korunmasına mutlak anlamda sadık kalmaz. Reamer (2018) bu koşulları (1) müracaatçının üçüncü bir kişiye şiddette bulunacağını somut bir kanıtının olması, (2) şiddet eyleminin öngörülebilir olması, (3) şiddet eyleminin kısa zamanda meydana gelme ihtimalinin olması ve (4) şiddete maruz kalacak kişinin net olması şeklinde sıralamaktadır.

Ulusal Sosyal Çalışmacılar Birliği (NASW) tarafından hazırlanan Etik Kodlar içerisinde sosyal çalışmacıların- etik sorumlulukları neler olduğu ele alınmıştır. “Müracaatçılara karşı etik sorumluluklar” başlığı altında mahremiyet ilkesi de yer almaktadır. Bu çalışmanın soruları hazırlanırken temel alınan bu maddelerde sosyal çalışmacılar ile müracaatçılar arasındaki mahremiyet vurgusu ayrıntılı olarak incelenmiş ve dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmiştir. Literatürde sosyal hizmet için mahremiyete ilişkin teorik değerlendirmeler

sıklıkla bulunmakta, ancak mahremiyete yönelik saha araştırmaları daha kısıtlı kalmıştır. Yapılan saha çalışmaları, sosyal çalışmacıların kayıt tutarken gizliliğe dikkat etme durumları (Schneider, 2022), mahremiyetin ihlal edilebileceği durumlara ilişkin sosyal çalışmacıların önceden müracaatçıları uyarma durumları (McLaren, 2007), mahkeme için mahremiyetin ihlal edilmesine yönelik vaka sunumu (Segal 2023), gizliliğe ilişkin sosyal çalışmacı ve adli çalışanlar arasındaki ilişki (Joan, 2000), sosyal çalışmacıların mahremiyete ilişkin bilgileri (Morris, 1988) etrafında yoğunlaşmaktadır. Literatürde sosyal çalışmacıların mahremiyete duyarlılıklarına ilişkin herhangi bir çalışma ve ölçme aracına denk gelinmemiş ve bu alanda eksikliğin olduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda, sosyal çalışmacıların daha nitelikli mesleki çalışmalar yapabilmek amacıyla mahremiyet ilkesine dikkat etmeleri gerektiği ve bu standartların ölçülebilir hâle gelmesi gerektiği söylenebilir. Mevcut literatürde sosyal çalışmacılarda mahremiyete duyarlılığı ölçmeye yönelik herhangi bir çalışmanın olmaması bu alanda bir eksiklik olduğunu göstermektedir. Bu nedenle mevcut çalışma sosyal çalışmacılar için mahremiyete duyarlılığı ölçülebilir hâle getirecek bir ölçek geliştirmeyi amaçlamaktadır.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Etik İzinleri

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 23.10.2023

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E.125261

1.2. Çalışma Grubu

Çalışmanın grubu, alanda çalışan sosyal çalışmacılardan oluşmaktadır. Çalışmanın evrenini Türkiye’de özel veya resmi sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarında aktif olarak çalışan sosyal çalışmacılar oluşturmaktadır. Faktör analizinde örneklemin büyüklüğü konusunda net bir ifade bulunmamaktadır ancak bazı araştırmacılar örneklem grubunu 100-200 (Büyüköztürk, 2002), bazı araştırmacılar da 200 -300 (Meyer vd., 2016) örnekleme uygun bulmaktadır. Ancak genellikle örneklem büyüklüğü madde sayısı esas alınmaktadır. Genellikle madde sayısının 5-10 katı arası kabul edilmektedir (Cohen & Swerdlik, 2009; Child, 2006; Kline, 1994).

Çalışmada Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) için 129 sosyal çalışmacıya ulaşılmıştır. Ölçeğe katılan sosyal çalışmacıların cinsiyet (81 kadın, 48 erkek), çalışma süreleri (62 kişi 5 ve üzeri yıl, 40 kişi 2-5 yıl, 27 kişi 0-1 yıl), çalışma yerleri (62 kişi Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 34 kişi Sağlık Bakanlığı) ve eğitim durumları (30 kişi yüksek lisans, 5 kişi doktora) saptanmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için 106 sosyal çalışmacıya ulaşılmıştır. Ölçeğe katılan sosyal çalışmacıların cinsiyet (65 kadın, 41 erkek), çalışma süreleri (45 kişi 5 ve üzeri yıl, 37 kişi 2-5 yıl, 24 kişi 0-1 yıl), çalışma yerleri (52 kişi Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 28 kişi Sağlık Bakanlığı) ve eğitim durumları (23 kişi yüksek lisans, 3 kişi doktora) saptanmıştır.

1.3. Ölçeğin Geliştirilme Süreci

Bu çalışma için Bingöl Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etik kurulundan 23.10.2023 tarihli E.125261 sayılı kararıyla etik onay alınmıştır. Sürecin ilk aşamasında sosyal çalışmacılar ve mahremiyet ile ilgili kapsamlı literatür çalışması yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda sosyal çalışmacıların mahremiyetine dair 25 madde oluşturulmuştur. İkinci aşamada ise 25 madde için 3 akademisyenden uzman görüşü alınmıştır. Bu görüşler sonucunda madde sayısı 18'e düşmüştür. Daha sonra 20 sosyal çalışmacı ile pilot çalışma yapılmıştır. Ölçek 4'lü likertten oluşmaktadır (1- Hiçbir zaman, 2- Nadiren, 3. Sık sık ve 4. Her zaman).

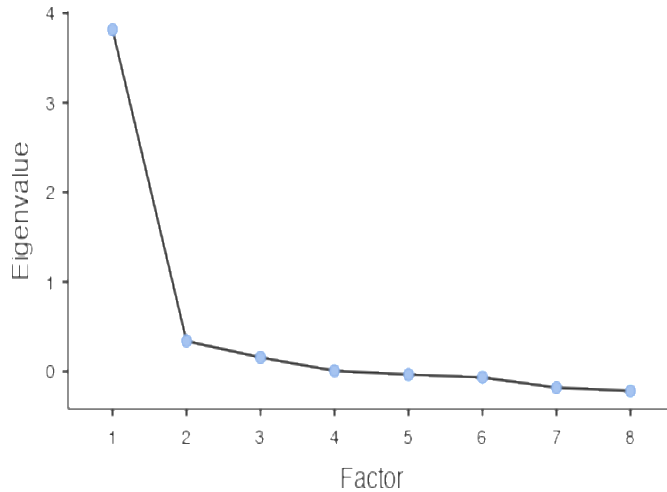
1.4. Verilerin toplanması ve veri analizi

2023 yılının Kasım- 2024 yılının Ocak ayları arasında alanda veri toplanmıştır. Google Form'da ölçek hazırlanarak bireysel ve sosyal çalışmacıların bulunduğu gruplara ulaşılmaya çalışılmıştır. Öncelikle faktör varsayımları incelenmiştir. Normallik değerleri kapsamında çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmış çalışma verilerinin normal dağıldığı görülmüştür (-1 ila +1). Sonrasında Kaiser - Meyer - Olkin (MYO) ve Bartlett Küresellik testleri incelenmiştir. Yapı geçerliği için AFA ve DFA değerlendirilmiştir. İç tutarlılık için Croanbach's alfa ve ölçüt geçerliği için benzer ölçekler ile Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Çalışmanın analizi için SPSS 25 ve AMOS kullanılmıştır.

2. Bulgular

2.1. Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

AFA'ya geçilmeden önce çalışmanın istatistiksel varsayımlarının uygun olması gerekmektedir. Dolayısıyla örneklem büyüklüğü varsayımı için Kaiser Meyer Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi (Bartlett's test of sphericity) kontrol edilmiştir. Field'e (2009) göre KMO değerleri .50-altı kabul edilemez, .50-.59 çok kötü, .60-.69 kötü, .70-.79 orta, .80-.89 iyi ve .90-1.00 çok iyi olarak kabul edilmektedir. Hair vd. (2019) ise Bartlett testinde p değeri .05'ten küçük ise değişkenlerin faktör analizi için uygun olduğunu kabul etmektedirler. Çalışmada, Bartlett testi χ^2 değeri 455 ($p < 0.001$), KMO değeri ise .88 olarak bulgulanmıştır. Bu değerler çalışmanın faktör analizi için uygun olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 1: Yamaç grafiği

Faktörleri belirlemek amacıyla yapılan yamaç grafiğinde (Scree plot) ölçeğin tek faktörlü olduğu görülmektedir. Ölçek maddeleri faktör yüklerinin .40 olması dikkate alarak (Tabachnick & Fidell, 2019) incelendiğinde ölçekten 10 madde silinmiş ve ölçek tek faktörlü ve sekiz maddeden oluşturulmuştur.

Tablo 1: Ölçek maddelerinin faktör yükleri

	Faktör 1
1. Müracaatçılar ile görüşme yaparken bilgilerin gizli kalacağına dair bilgilendirme yaparım.	.663
4. Müracaatçılara ait mahrem bilgilerin yer aldığı belgelerin iyi korunduğundan emin olurum	.688
6. Zorunlu hukuki nedenler dışında müracaatçılardan aldığım bütün bilgilerin gizliliğine önem veririm.	.878
7. Üçüncü bir kişinin zarar görme ihtimali durumunda müracaatçıya ait gizli bilgiyi yalnızca yetkili kişilerle paylaşıyorum.	.555
11. Mahremiyet sağlanmadığı sürece müracaatçılara ilişkin gizli bilgileri hiçbir ortamda tartışmam.	.676
15. Eğitim için müracaatçılara ilişkin bilgileri kullanırken tanıtıcı bilgiler vermemeye dikkat ederim.	.662
16. Müracaatçı ile yaptığım görüşme esnasında, ortamda ilgisi olmayan başka bir kişinin olmamasına dikkat ederim.	.841
18. Suçu bildirme yükümlülüğü hakkında yeteri kadar bilgi sahibiyim.	.470
2. Müracaatçıların gizli kalmasını istediği bilgileri diğer meslektaşlarıma anlatmam.	.190
3. Zorlayıcı mesleki gerekçeler olmadıkça, müracaatçı ile ilgili bilgileri elektronik ortamda aramaktan kaçınırım.	.266
5. Vakayı ilgilendiren durumlar haricinde müracaatçılardan özel bilgilerini talep etmem.	.319
8. Gerekli hukuki durumlarda müracaatçılarla ilgili yalnızca ilgili olan bilgileri paylaşıyorum.	.312
9. Müracaatçılarla ilgili gizli bilgileri paylaşmam gerekiyorsa, (mümkün olduğu ölçüde) bilgileri açıklamadan önce olası sonuçlar hakkında müracaatçıları bilgilendiririm.	.364
10. Müracaatçılarla birlikte, gizli bilgilerin talep edilebileceği ve gizli bilgilerin paylaşılmasının yasal olarak gerekli olabileceği durumları gözden geçirip tartışırım.	.206
12. Müracaatçılarla ilgili gizli bilgileri koridor, lokanta, asansör gibi açık ya da kamusal alanlarda tartışmam.	.310
13. Müracaatçıların gizli bilgilerini veya tanıtıcı bilgilerini sosyal medya veya web siteleri üzerinden paylaşmamaya dikkat ederim.	.263
14. Herhangi biriyle, müracaatçıların komik veya ilginç bilgilerini konuşmamaya özen gösteririm.	.239
17. Müracaatçı mahremiyetini ihlal eden diğer meslektaşlarımı bu konu ile ilgili uyarırım.	.316

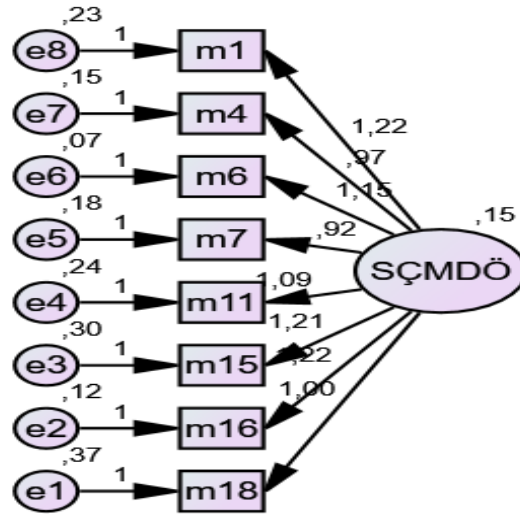
Ölçeğin toplam varyansı %53.5 olarak ölçülmüştür. Faktör yüklerine bakıldığında ise en düşük .47, en yüksek ise .87 olarak bulgulanmıştır.

2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

AFA'da çıkan tek faktörlü ölçeğin DFA analizine bakılmıştır. DFA testinde değerler “iyi uyum” veya “kabul edilebilir” uyum düzeyinde olmalıdır. Bu bağlamda uyum indekslerinden χ^2/df , RMSEA, SRMR, TLI, CFI, GFI ve IFI değerlendirilmiştir. Tablo 2’de görüldüğü gibi χ^2/df , RMSEA, SRMR, TLI, CFI ve IFI iyi uyum, GFI ise kabul edilebilir değerler arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Uyum indeksleri

Uyum Boyutları	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Çalışmanın Uyum Değerleri
χ^2/df	$0 \leq \chi^2 \leq 2df$	$2df \leq \chi^2 \leq 3df$	1.31
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.05
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0.01
TLI	$0.95 \leq TFI \leq 1.00$	$0.90 \leq TLI \leq 0.95$	0.97
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	$0.90 \leq CFI \leq 0.97$	0.98
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	$0.85 < GFI < 0.90$	0.94
IFI	$0.95 \leq IFI \leq 1.00$	$0.90 \leq IFI \leq 0.95$	0.98

Şekil 2: Ölçeğe ilişkin DFA değerleri

2.3. Güvenilirlik Analizlerine İlişkin Bulgular

SÇMDÖ'nün güvenilirlik analizi için iç tutarlılık analizi yapan Cronbach's alfa değerine bakılmıştır. Genel olarak iç tutarlılık değerinin .70 ve daha yüksek olması kabul edilebilir olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2015; DeVellis, 2014). Çalışmanın güvenilirlik sonuçları Tablo 3'te verilmiştir ($\alpha = 0.86$).

Tablo 3: SÇMDÖ Cronbach's alfa değeri

	Cronbach's α
Mahremiyete Duyarlılık	0.864

2.4. Ölçüt Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Geliştirilen bir ölçekte geçerlilik ve güvenilirliği test etmek için çalışmanın konuyla ilgili daha önce güvenilirlik ve geçerlilik yapılan bir ölçekle karşılaştırılması istenmektedir. Bu nedenle geliştirilen ölçeğin konusuna benzediği için Öztürk vd. (2019) tarafından Türkçeye uyarlanan mahremiyet bilinci ölçeği ile karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmada sosyal çalışmacılardan mahremiyete duyarlılık ölçeği ve mahremiyet bilinci ölçeği arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson korelasyon analizi yapılmış ve sonuçları tablo 4'te gösterilmiştir ($R = 0.280$; $p < 0.001$). Bu sonuçlar her iki ölçeğin iyi uyum sağladığını göstermektedir.

Tablo 4: Mahremiyete duyarlılık ve mahremiyet bilinci ölçekleri arasındaki korelasyon

		Mahremiyet Duyarlılık	Mahremiyet Bilinci
Mahremiyete Duyarlılık	Pearson's r	—	—
	p-value	—	—
Mahremiyet Bilinci	Pearson's r	0.280	—
	p-value	0.001	—

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada sosyal çalışmacılarda mahremiyete duyarlılığı ölçmeyi mümkün kılan SÇMDÖ'nün geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Bu doğrultuda ölçek geliştirme basamaklarına uygun olarak kapsam geçerliliği ve yapı geçerliliği çalışmaları gerçekleştirilmiş, açımlayıcı faktör analizi için 129, doğrulayıcı faktör analizi için 106 sosyal çalışmacıdan elde edilen verilerle ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik bilgileri belirlenmiştir. Açımlayıcı faktör analizine göre ölçek tek faktörlü olarak belirlenmiştir. Tek faktörden oluşan ölçeğin toplam varyans %53.5'tir. Elde edilen uyum indeksleri açısından, DFA sonucunda tek faktörlü ölçeğin yapısının kabul edilebilir ve geçerli sonuçlar verdiği anlaşılmıştır. SÇMDÖ'den alınabilecek en yüksek puan 32 en düşük puan ise 8'dir.

Bu sonuçlar doğrultusunda, SÇMDÖ'nün sosyal çalışmacılarda mahremiyete duyarlılık düzeyini belirlemek amacıyla kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir. Doğrudan sosyal çalışmacılarda kullanılabilir mahremiyet düzeyini belirlemeyi mümkün kılan herhangi bir ölçme aracının olmamasının da literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında dâhil edilen örneklem sayısının istenilen düzeyde olmaması araştırmanın sınırlılığıdır. Araştırmacıların yaşadığı ilde sosyal çalışmacı sayısının sınırlı olması, başka illerden veri toplamayı zorunlu kılmış, farklı illerde yaşayan sosyal çalışmacılara ulaşmak nispeten zor olmasından dolayı örneklem grubu sınırlı kalmıştır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurul izni, Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 23.10.2023 tarihinde gerçekleştirdiği oturumda E.125261 belge numarasıyla alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Banks, S. (1995). *Ethics and alues in social work*. MacMillan Press.
- Barsky, A. E. (2010). *Ethics and values in social work an integrated approach for a comprehensive curriculum*. Oxford University Press.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamalarda Eğitim Yönetimi*, (32), 470-483.
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Data analysis handbook for social sciences*. Pegem Academy Publications
- Child, D. (2006). *The essentials of factor analysis*. Continuum.
- Cohen, R. J. & Swerdlik, M. (2019). *Psychological assessment: An introduction to test and meassurements*. McGraw-Hill Primis.
- Collingridge, M., Miller, S., Bowles, W. (2001). Privacy and confidentiality in social work. *Australian Social Work*, 54(2), 3-13.

- DeVellis, R. F. (2014). *Ölçek geliştirme: Kuram ve uygulamalar*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS: Book plus code for E version of text (Vol. 896)*. SAGE Publications Limited.
- Guttman, D. (2006). *Ethics in social work a context of caring*. The Haworth Press.
- Hair, J. F., Black, C.W., Babin, B. J., Anderson, R.E. (2019). *Multivariate data analysis*. Annabel Ainscow.
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. Routledge.
- McLaren, H. (2007). Exploring the ethics of forewarning: Social workers, confidentiality and potential child abuse disclosures. *Ethics and Social Welfare*, 1(1), 22-40.
- Meyer, L. S., Gamst, G., Guarino, A. J. (2016). *Applied multivariate research: Design and interpretation*. Sage Publication.
- Morris, R. J. (1988). "Confidentiality in social work", *the professional secret or the profession's secret?: A study of social workers' knowledge of and attitudes toward confidentiality*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kanada: Memorial University of Newfoundland.
- Öztürk, D., Eyüboğlu, G., Göçmen Baykara, Z. (2019). Mahremiyet bilinci ölçeği: Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law & History*, 27(1), 57-64.
- Reamer, F. G. (2018). *Sosyal hizmet etiği ve değerleri*. (Çev: H. Acar), Nika Yayınevi.
- Schneider, D. (2022). Ensuring privacy and confidentiality in social work through intentional omissions of information in client information systems: a qualitative study of available and non-available data. *Digital Society*, 1(3), 26.
- Segal, M. (2023). The conflict between maintaining confidentiality in social work and protecting a minor from harm. *Journal of Family Social Work*, 26(1), 31-44.
- St Joan, J. (2000). Building bridges, building walls: Collaboration between lawyers and social workers in a domestic violence clinic and issues of client confidentiality. *Clinical L. Rev.*, 7, 403.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics*. Allyn ve Bacon/Pearson Education.

Sosyal Çalışmacılarda Mahremiyete Duyarlılık Ölçeği (SÇMDÖ)*

	Hiçbir Zaman	Nadiren	Sık Sık	Her Zaman
1. Müracaatçılar ile görüşme yaparken bilgilerin gizli kalacağına dair bilgilendirme yaparım.				
2. Müracaatçılara ait mahrem bilgilerin yer aldığı belgelerin iyi korunduğundan emin olurum.				
3. Zorunlu hukuki nedenler dışında müracaatçılardan aldığım bütün bilgilerin gizliliğine önem veririm.				
4. Üçüncü bir kişinin zarar görme ihtimali durumunda müracaatçıya ait gizli bilgiyi yalnızca yetkili kişilerle paylaşıyorum.				
5. Mahremiyet sağlanmadığı sürece müracaatçılara ilişkin gizli bilgileri hiçbir ortamda tartışmam.				
6. Eğitim için müracaatçılara ilişkin bilgileri kullanırken tanıtıcı bilgiler vermemeye dikkat ederim.				
7. Müracaatçı ile yaptığım görüşme esnasında, ortamda ilgisi olmayan başka bir kişinin olmamasına dikkat ederim.				
8. Suçu bildirme yükümlülüğü hakkında yeteri kadar bilgi sahibiyim.				

* Bu ölçeği akademik çalışmalarda, atıf gösterilmek şartı ile, yazarlardan izin almadan kullanabilirsiniz.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Confidentiality is one of the professional ethical principles and requires that the confidentiality of the client is protected within certain criteria and not shared with third parties. Banks (1995) defines confidentiality as the protection of confidential information that emerges during the professional interview and concerns the client. Clients, on the other hand, act with the assumption that their private information will remain confidential while transferring it to the social worker. Establishing an environment of trust in the interviews between the social worker and the client leads to healthier and more in-depth interviews. The principle of privacy is one of the cornerstones in the establishment of an environment of trust (Segal, 2023). Theoretical evaluations on privacy for social work are frequently found in the literature, but field research on privacy has remained more limited. The field studies focus on social workers' attention to confidentiality while keeping records (Schneider, 2022), social workers' warning of applicants in advance about situations where privacy may be violated (McLaren, 2007), case presentation for the court regarding the violation of privacy (Segal, 2023), the relationship between social workers and forensic workers regarding confidentiality (Joan, 2000), social workers' knowledge about privacy (Morris, 1988). In the literature, there are no studies and measurement tools on social workers' sensitivity to privacy and it is thought that there is a deficiency in this field. In this context, it can be said that social workers should pay attention to the principle of privacy in order to conduct more qualified professional studies and these standards should become measurable. The fact that there is no study in the existing literature to measure sensitivity to privacy in social workers shows that there is a deficiency in this field. Therefore, the current study aims to develop a scale that will make privacy sensitivity measurable for social workers.

Method

The aim of this study was to develop the Social Workers' Sensitivity to Privacy Scale (SÇMDÖ). In this context, validity and reliability analyzes were conducted. The research consists of two samples. The first sample consists of 129 (81 female, 48 male) social workers for exploratory factor analysis (EFA). In the second sample, 106 (65 Female, 41 Male) social workers were reached for confirmatory factor analysis (CFA).

Results

As a result of EFA, a single-factor 8-item scale was formed. As a result of CFA, valid results were obtained (χ^2/df 1.31, RMSEA 0.05, SRMR 0.01, TLI 0.97, CFI 0.98, GFI 0.99 and IFI 0.98). In addition, the internal consistency coefficient and criterion validity correlation were high. For the reliability of the scale, cronbach's alpha coefficient and coalition of similar studies were examined. In line with these results, it can be said that the SÇMDÖ is a valid and reliable scale that can be used to determine the level of sensitivity to privacy in social workers.

Discussion

It is thought that the lack of any measurement tool that can be used directly in social workers to determine the level of privacy will contribute to the literature. The limitation of the research is that the number of samples included in the research is not at the desired level. The limited number of social workers in the province where the researchers live made it necessary to collect data from other provinces, and the sample group remained limited because it was relatively difficult to reach social workers living in different provinces.

TUVA TÜRKÇESİNDE KESİN DIŞILIK İŞARETLEYİCİLERİ: OLASILIK KIPLIĞI

 Tuğba SARIKAYA AKSOY*

ÖZET

Kiplik (modality), konuşurun bir önermeyle ilgili yaklaşım ve tutumunu yansıtan dil ile ilgili işaretleyicilerdir ve genellikle önerme ve olay kipliği olmak üzere ikiye ayrılır. Olasılık kipliği de daha çok önerme kipliğinin bir alt başlığı olan bilgi kipliği içinde konumlanmıştır. Olasılık kipliğinde konuşurun önermeyle ilgili tahmin, muhtemellik, varsayım, tereddüt, şüphe, kararsızlık, kesinlik ve kesin dışılık gibi kipsel alanlarıyla ilgili farklı olasılık dereceleri ortaya çıkar. Bu çalışmada Tuva Türkçesinde olasılık bildiren işaretleyiciler Rubin'in (2010) kesinlik derecelendirmesi tablosu temel alınarak incelenmiştir. Bu doğrultuda Tuva Türkçesi üzerine yazılmış gramerler, ders kitapları, sözlükler ve edebî türlerden taranan örneklem neticesinde olasılık kipliğinin biçimsel, biçim-sözdizimsel, sözlüksel ve sözdizimsel işaretleyicilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Her bir işaretleyici ile ilgili verilen örnekten sonra önermenin hangi olasılık derecelendirmesi (kesinlik-yüksek olasılık-orta olasılık-düşük olasılık-kesin dışılık) içinde değerlendirildiği belirtilmiştir. Bu çalışma, Tuva Türkçesinde olasılık kipliği işaretleyicilerini belirlemek ve alandaki eksikliği gidermek üzere hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: kiplik, olasılık, kesin dışılık, işaretleyiciler, Tuva Türkçesi

Uncertainty Markers in Tuvan Turkish: Modality of Possibility

ABSTRACT

Modality is a linguistic marker that reflects the speaker's approach and attitude towards a proposition and is generally divided into two: propositional and event modality. Modality of possibility is also mostly situated within the epistemic modality which is a subheading of propositional modality. Different degrees of possibility arise related to the speaker's modal areas such as prediction, probability, assumption, hesitation, doubt, indecision, certainty and uncertainty regarding the proposition in the modality of possibility. In this study, markers indicating possibility in Tuvan Turkish are analyzed based on Rubin's (2010) certainty categorization model. In this scope, as a result of the sample scanned from grammar books, textbooks, dictionaries and literary works written on Tuvan Turkish, it was determined that the modality of possibility consists of morphology, morpho-syntactic, lexical and syntactic markers. Following the example given for each marker, the categorization of possibility in which the proposition was evaluated (absolute certainty-high certainty-moderate certainty-low certainty-uncertainty) is given. This study is carried out in order to identify markers of modality of possibility in Tuvan Turkish and to address this gap in the field.

Key Words: modality, possibility, uncertainty, markers, Tuvan Turkish

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara / TÜRKİYE, tugba.sarikaya@hbv.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Sarıkaya Aksoy, T. (2024). Tuva Türkçesinde kesin dışılık işaretleyicileri: Olasılık kipliği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 785-806.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1434956>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 10 Şubat / February 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28 Şubat / February 2024

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 25 Sayı: 47 / Volume: 25 Issue: 47

Giriş

Tuva Türkçesi, Türk lehçelerinin Kuzeydoğu grubunda Altay, Hakas, Şor, Tofa, Çulım ve Saha Türkçesiyle birlikte Sibiry grubu Türk lehçeleri içindedir. Bu çalışmada kiplik kategorisi içinde *kesin dışılık* (uncertainty) işaretleyicisi olarak yer alan olasılık kipliğinin Tuva Türkçesindeki görünümü incelenmektedir.

Kip ve kiplik konusu bugün hem dilbilimcilerin hem de felsefecilerin ilgisini çeken bir konudur. Kip (mood) biçimbilimle, kiplik (modality) ise anlambilimle ilgili kavramlardır. Kipliğin dilbilimsel olarak temel sorunu verilmek istenen anlamın dille ifade edilmesidir. Bu anlamlar çeşitli durumlarla dönüşerek ve idrak süreçlerinden geçerek dil birimlerine kodlanır ve ifade edilebilir hâle gelirler. Kiplik, en temel hâliyle doğal anlamların dil anlamlarına dönüşümünü incelemektedir (Aslan Demir, 2008: 17).

Bugüne kadar Çağdaş Türk lehçelerinde kiplik konusu ile ilgili özel ve genel olmak üzere pek çok çalışma (kitap, tez, makale vb.) yapılmıştır¹. Kuzeydoğu (Sibiry) grubu Türk lehçelerinden Altay, Hakas, Saha (Yakut) ve Tuva Türkçeleri üzerine yapılan kiplik çalışmaları ise oldukça azdır². Bu çalışma ile Tuva Türkçesinde olasılık kipliği işaretleyicilerinin tespit edilerek alana katkı sağlanması ve bu alandaki eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada öncelikle *kiplik* (modality), *bilgi kipliği* (epistemic modality), *olasılık* (possibility), *kesinlik-kesin dışılık* (certainty-uncertainty) terimleri hakkında bilgi verilecek; ardından çalışmanın yönteminden bahsedilecektir. Tuva Türkçesinde olasılık kipliğinin incelendiği bölümde olasılık kipliği işaretleyicileri biçimsel, biçim-sözdizimsel, sözlüksel ve sözdizimsel işaretleyiciler alt başlıklarıyla edebî metinlerden seçilen örnekler temelinde incelenecektir.

1. Kiplik (Modality)

Kiplik, konuşurun cümlesindeki oluş ya da kılışın gerçek olup olmama durumu karşısında takındığı tutumunu, görüşünü, bakış açısını, değerlendirmesini gösteren bir anlam bilimi kategorisidir. Kiplik, dilde fiil çekimleri, kiplik kelimeleri, edatlar, vurgu, söylem gibi değişik şekillerde ortaya çıkabilmektedir.

Kiplikler, çoğu zaman tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Kiplikleri anlamlandırmak ve değerlendirmek için kiplik ifade eden tek bir kelime değil bütün bağlam ele alınarak sonuca varılmalıdır. Örneğin *dışarı çıkabilir* cümlesi bir taraftan izin anlamı taşıırken; diğer taraftan adı geçen kişinin her an dışarı çıkabilme ihtimalini düşündüğü için olasılık anlamı taşır. Bu yüzden kiplik incelemelerinde bağlamın önemi büyüktür.

Kiplik konusunda pragmatik, anlamsal, tipolojik ve mantıksal yaklaşımlar vardır ve her yaklaşım kendi bakış açısına göre kipliği tanımlar. Kiplik belirteçleri kipliği ifade etmenin sadece bir tanesidir. Bu kavramın çok geniş olduğu ve tek bir alanla sınırlandırılmayan bir anlam alanını kapsadığı görülmektedir (de Haan, 2006: 32). Kiplikle doğrudan doğruya uğraşan temel gelenekler 1. Mantık kiplik geleneği, 2. Gramer kiplik geleneği ve 3. Gösterge bilimi kiplik geleneği (Kılıç, 2004: 3) olmak üzere üç grupta incelenebilir.

Olasılık kavramı zorunlulukla birlikte kiplik literatürünün ana alanını oluşturmaktadır (Jespersen, 1924: 320-321; Lyons, 1977: 787). Ancak bazı araştırmacılar bu kavramların kiplik kavramını yeterince yansıtmadıklarını düşündükleri için sınıflandırmaya almazlar (Narrog,

¹ Kocaman, 1990; Taylan & Özsoy, 1993; Johanson, 2003, 2009; Kılıç, 2004, 2005; Öz Özcan, 2004, 2008; Yazıcı Ersoy, 2007, 2014; Hirik, 2010; Sarıkaya Aksoy, 2014; Ergönerç Akbaba, 2017; Çetinkaya, 2019; Kazanlar Ürkmez, 2019; Rzazade, 2022 vb.

² Kirişçiöğlü, 2005; Çolak, 2023 vb.

2005). J. Lyons, *Semantics* “Anlam Bilim” adlı eserin kiplik bölümünde *gereklilik* (necessity), *olasılık* (possibility), *bilgi kipliği* (epistemic modality), *gerçeklik* (factivity), *yükümlülük kipliği* (deontic modality), *zorunluluk* (obligation), *izin* (permission), *yasaklama* (prohibition) gibi mantık kökenli terimlere yer vermiştir (1977: 787-879). Kiefer ise mantıktaki olasılık ve zorunluluk kavramlarını *arka plan* (background) kavramına göre dil bilimi bakış açısıyla karşılaştırarak yeniden ele alır ve buna göre her kiplik *arka plan* kavramıyla açıklanabilir (1987: 71).

Kipliğin anlambilimsel olarak ele alındığı çalışmalar genellikle 1. Konuşurun tutumu esas alınarak yapılan tanımlamalar (Lyons, 1977; Palmer, 1986, 2001; Bybee vd., 1994); 2. Olasılık ve zorunluluk kategorilerini temel alan kiplik tanımları (Jespersen, 1924; Johanson, 2009: 488-495); 3. Gerçeklik-gerçek dışılık kavramlarına göre yapılan kiplik tanımları (Papafragou, 2000; Kiefer, 1987; Dietrich, 1992) olarak sınıflandırılabilir (Narrog, 2009: 8).

Dünyadaki dilleri kiplik yönünden inceleyen, kipliğin tipolojik bir değişken olarak ele alındığı pek çok çalışma yapılmıştır (Palmer, 1986, 2001; Bybee, 1994, 1995; Auwera & Plungian, 1998; de Haan, 2006). Bunlardan öne çıkanlar Palmer (1986, 2001) ve Bybee'nin (1994, 1995) yaklaşımlarıdır.

Palmer, kipliği *önerme kipliği* (propositional modality) ve *olay kipliği* (event modality) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Önerme kipliği, bilgi kipliği ve delile dayalı kiplikten oluşurken; olay kipliği ise izin-yükümlülük kipliği ve hareket kipliğinden oluşur. Bilgi kipliği tahmin, varsayım, şüphe, olasılık gibi kiplik türlerinden oluşurken; delile dayalı kiplik ise duyu organları ve hislerle oluşturulan bilgi kipliğinden daha gerçekçi bilgiler sunmaktadır (Palmer, 2001: 8, 21).

1.1. Bilgi Kipliği ve Olasılık (Epistemic Modality and Possibility)

Olasılık kavramının kökeni felsefeye dayalı olmakla birlikte mantık, psikoloji, dilbilim, matematik gibi birçok alanda daha karşımıza çıkar. Her bir alan için farklı tanımlamalar yapılmakla birlikte *olasılık*³ (possibility), Felsefe Terimleri Sözlüğü'nde “Mevcut olayların doğasında var olan nesnel gelişme eğilimini, bunların ortaya çıkması için gerekli koşulların varlığını veya en azından onların ortaya çıkmasını engelleyecek koşulların yokluğunu ifade eder.” (Frolov, 1984: 332) şeklinde tanımlanır. Olasılık, tüm kiplik kategorilerinin temelinde yer almakla birlikte daha çok bilgi kipliğinin bir alt türü olarak ele alınır. Olasılık kipliği birçok ifade ile iç içe geçmiş durumda olduğu için geniş bir anlam alanına sahiptir. Metnin bağlamına göre bilgi kipliğinin diğer anlamları olan ihtimal, varsayım, tereddüt, kuşku, yeterlilik gibi anlamlarıyla da yakın ilişki içinde olabilir.

Bilgi kipliği veya kesinlik, belirli bir varsayımsal durumun doğru olduğu veya doğru olabileceği ihtimaline ilişkin bir tahminin dilsel ifadesiyle ilgilidir (Nuyts, 2001). İnce dilsel ipuçları veya işaretleyiciler, kullanıcının bireysel önermelere ne kadar güvenilirlik atfedebileceğini ve bilgilerin birinci elden mi yoksa ikinci el kaynaklardan mı geldiğini anlamasına katkıda bulunur (Rubin, 2010: 535).

Bilgi kipliği, konuşurun tahmin ve olasılıkla ilgili değerlendirmesini bildirir. Konuşur tarafından üstlenilen hareketin bir kısmıdır (Halliday, 1970: 349). Bilgi kipliği, bir işi yapan ve

³ Akarsu'ya (1975: 127) göre 1.Ortaya çıkması zorunlu olmayan bir olayın ortaya çıkma olanağının en yüksek derecesi. 2. O zamana değin yapılan deneylerle bir olayın ortaya çıkmasının beklenilmesi, ama yine de salt bir kesinliği bulunmaması durumu. 3. Bir şeyin doğru sayılması için yeterince kesinliği bulunmaması durumu. Güncel Türkçe Sözlük'e (2011) göre 1. is. Bir şeyin olabilmesi durumu, olabirlik, ihtimal. 2. fel. O zamana kadar yapılan deneylerle bir olayın ortaya çıkmasının beklenilmesi ancak yine de tam bir kesinliğin bulunmaması durumu.

yapılan iş arasındaki ilişkiyle ilgili olarak, konuşan kişinin bilgi derecesini yansıtır. Daha çok öznel olanı yansıtan bilgi kipliği, özellikle gerçeklikten uzak durumları ifade eder (Lyons, 1977: 799). Bilgi kipliği, konuşurun önerme hakkındaki inanışlarını belirtir (Traugott, 1989: 35).

Bilgi kipliğinin anlam derecelerini 1. Önermenin doğru olabileceğine dair konuşmacının en düşük bağlılığını gösteren olasılık ifadeleri (*Jane can be leaving*-possibility); 2. Konuşmacının daha fazla bağlılığını gösteren olasılık ifadeleri (*Jane may be leaving*-probability⁴); 3. Önermenin doğru olduğunu öne sürmek için konuşmacının nedenleri olduğunu kuvvetle ima eden çıkarımsal kesinlik ifadeleri (*Jane must be leaving*-inferred certainty) olarak tanımlayan sınıflandırmalar vardır (Givón, 1982: 42; Bybee & Fleischman, 1994: 80; 1995: 177-180).

Leech (1987) bilgi kipliği içinde yer alan olasılığın farklı dereceleri olduğunu belirtir ve bu dereceleri örneklendirir: 1. *The window may be broken* örneğinde *gerçek olasılığa*, yani pencerenin gerçekten kırılmış olabileceğine veya ifade anında kırık durumda olduğuna atıfta bulunurken; 2. *The window can be broken* örneğinde pencerenin kırılmasının *teorik olasılığına* atıfta bulunur. Birinci örnekte *may* ile ifade edilen gerçek olasılık, ikinci örnekte *can* ile ifade edilen teorik olasılıktan daha güçlüdür (1987: 81-82).

Belyaeva (2002) olasılık kavramının özünün yetenek ve duruma bağlı olasılık olduğunu belirterek olasılık kipliğinin bir kategorinin alt anlamı olarak değil önerme, istek ve bilgi kipliğinin içinde geniş bir alana yayılarak yer aldığını savunmuştur. Bu yüzden olasılığı *nesnel olasılık*, *kişilerarası olasılık* ve *öznel olasılık* olmak üzere üç başlık altında incelemiştir (2002: 249).

1.2. Kesinlik-Kesin Dışılık (Certainty-Uncertainty)

Kesinlik, özellikle delil temelinde şüpheden arınmış olmanın kalitesi veya ruh hâlidir (Merriam Webster, 2004). *Kesinlik* aynı zamanda bilgisel yorumlar aracılığıyla ifade edilen çeşitli bilgi kiplikleri olarak da görülebilir. Kesinlik ifadeleri (muhtemelen, belki, kuşkusuz vb.), yazarın bir ifadenin doğruluğuna ilişkin kesinliğine veya değerlendirmesine dair ipuçları sağlayan ve yazarın ifade edilen bilgiye yönelik tutumunu gösteren bilgisel yorumun bir türüdür (Coates, 1987).

Kesinlik, metinlerde mevcut olan bir tür öznel bilgi ve açıkça kodlanmış dilsel araçlarla ifade edilen bir tür bilgi kipliği olarak görülmektedir. Öznel ifadeler, bilgisel yorumlar, deliller, raporlama fiilleri, tutum zarfları, yaklaşık ifadeler, vurgular, güçlendiriciler ve iddialı sözcüklerin kullanımı ile kesinlik ifade edilebilir (Rubin vd., 2005: 4-5).

Metinler, farklı kaynakların bakış açılarından oluşan kesinlik-kesin dışılık açısından farklı bilgiler sunan dilbilimsel unsurlardan oluşmaktadır. Yazarlar genellikle kesin dışılıktan mutlak kesinliğe doğru uzanan bilgi üzerine kendi fikirlerini konumlandırırlar. Herhangi bir ifade veya iddia, yazarın ifadesinin doğru olup olmadığına ilişkin niteliğine göre biçimlendirilebilir. Kesin dışılık *başlatma*, *seçme*, *keşif*, *formüle etme*, *toplama* ve *sunma* gibi bilgi arama evrelerine dayanır. Kesinlikten kesin dışılığa doğru uzanan doğrultuda bilgi arayanın öznel yorumu, bilişsel, duygusal ve deneyimsel nitelikleri kesin dışılığın türüne katkıda bulunur (Rubin, 2010: 533-534). Bilgi arama literatüründeki *kesin dışılık*, bilgi arayan kişinin bilincinden, bilişsel ya da duygusal bir durum olmasından ya da ortaya çıkan bilgi ihtiyacı ya da bilgi eksikliğinden doğan bir deneyimden kaynaklanır (Anderson, 2006; Attfield & Dowell, 2003; Kuhlthau, 1999).

⁴ Kamacı (2017) çalışmasında *olabilirlik* ve *olasılık* terimlerinin sözlüklerdeki görünümünü ele almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. 189-201.

Olasılık kipliği gerçekleşmemiş olayları da kapsayabilir ve aynı zamanda konuşurun tutumunu bilgi ve güven olarak aynı derecede bildirmediği için bu kipliğin kesinlikten kesin dışılığa uzanan bir skalası vardır.

Kesinlik dereceleri ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bybee vd. bilgi kiplerinin türleri olarak *olasılık*, *yüksek olasılık* ve *yorumlanmış kesinlik*'ten bahsetmektedir (Bybee vd., 1994: 180). Bilgi kipliğini *düşük dereceli kesinlik*, *orta dereceli kesinlik* ve *yüksek kesinlik* gibi benzer şekillerde alt bölümlere ayıran araştırmacılar da vardır (Givón, 1982; Ruhi vd., 1997: 106). Ayrıca kesinlik dereceleri *kesinlik*, *yüksek kesinlik* ve *olasılık* alt başlıkları içinde de incelenir (Holmes, 1982; Hoye, 1997).

Kesinlikten kesin dışılığa doğru en geniş skala V. Rubin'in çalışmalarında görülmektedir. Bu skala *mutlak kesinlik* (absolute certainty), *yüksek kesinlik* (high certainty), *orta kesinlik* (moderate certainty), *düşük kesinlik* (low certainty) ve *kesin dışılık* (uncertainty)⁵ şeklinde sıralanır (Rubin, 2010: 535-536).

Rentzsch'in (2013), Rubin'in (2010) çalışmasını temel alarak yaptığı kesinlik-kesin dışılık skalası *olduğu kesin>olması lazım>olmalı>olması muhtemel>olacak>olabilir>olması gerek>olamaz* şeklindedir. Hirik (2021) de Rubin'in (2010) çalışmasını temel alarak olasılık kipliğini kesinlik derecelerine göre *kesin dışılık*, *uzak olasılık*, *yakın olasılık* ve *kesinlik* olmak üzere dört bölümde incelemiştir (2021: 53-160).

Yukarıda yapılan sınıflandırmalardan anlaşılacağı üzere araştırmacılar kesinlik-kesin dışılık derecelerini sınıflandırırken kesinliği doğrudan etkileyen olasılık kategorisini temel almışlardır. Bu çalışmada Tuva Türkçesinde olasılık bildiren işaretleyiciler Rubin'in (2010) kesinlik derecelendirmesi tablosu temel alınarak incelenmiştir.

2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak doküman/metin analizi yönteminden faydalanılmıştır. Bu doğrultuda Tuva Türkçesi üzerine yazılmış gramerler, ders kitapları, sözlükler ve edebî türlerden (roman, hikâye, masal vb.) taranan örneklem neticesinde olasılık kipliği işaretleyicileri tespit edilmiştir. Her bir bölümdeki işaretleyiciler en çok kullanılanı az kullanılanı doğru bir sıralama yapılarak verilmiştir. Konu ile ilgili verilen örneklemin Türkiye Türkçesine aktarması verildikten sonra örneğin alındığı eserin kısaltması ve sayfa numarası da belirtilmiştir.

3. Tuva Türkçesinde Olasılık Kipliği

Tuva Türkçesi gramer kitaplarında olasılık kipliğinin müstakil bir başlık altında ele alınmadığı görülmüştür (İshakov & Pal'mbah, 1961; Harrison, 2000; Arıkoğlu, 2007; Tosun, 2011; Koçoğlu Gündoğdu, 2018). Sadece G. D. Anderson ve K. D. Harrison'ın (1999) *Tyvan* adlı eseri ile K. D. Harrison'ın (2000) *Topics in the Phonology and Morphology of Tuvan* adlı doktora tezinin kitap olarak basılmış şeklinde zaman eklerinin yanında ayrıca *mood* "kip" başlığı da açılmıştır. Bu başlık altında süreklilik sağlayan, uzlaştırıcı, istek, şart, dilek, delile dayalı, emir gibi kipsel anlamları işaretleyen kipliklerden bahsedilmiştir. Ayrıca Anderson ve Harrison'ın (1999: 53) eserinde *deg* edatının kiplik işaretleyicisi olarak kullanımı da verilmiştir.

⁵ Mutlak kesinlik (absolute certainty): Doğruluğu ve gerçekliği tartışılmayacak kadar kesin önermeleri ifade eder. Yüksek kesinlik (high certainty): Yüksek olasılık ifade eden kesin bilgiler içeren önermelerdir. Orta kesinlik (moderate certainty): Kesinlik ve kesin dışılığa aynı mesafede olan önermelerdir. Düşük kesinlik (low certainty): Uzak olasılık bildiren önermelerdir. Kesin dışılık (uncertainty): Tereddüt içeren, bilgi eksikliği olan veya netlik barındırmayan önermelerdir (Rubin, 2010: 535-536).

Bu eserler dışında öğrencilere yönelik yazılmış gramer kitapları, sözlükler ve çeşitli edebî eserlerden yapılan tarama neticesinde “olasılık” ifadesi taşıyan biçimsel, biçim-sözdizimsel, sözlüksel ve sözdizimsel işaretleyiciler tespit edilmiştir.

3.1. Tuva Türkçesinde Olasılık Kipliği İşaretleyicileri

3.1.1. Biçimsel Olasılık İşaretleyicileri

3.1.1.1. -Dir

Hem isim hem de fiillerle kullanılabilen bu ek, klasik dilbilgisi çalışmalarında *bildirme eki* (copula) olarak adlandırılmakta ve kesinlik, olasılık, varsayım gibi işlevler için kullanıldığı vurgulanmaktadır (Korkmaz, 2003: 728; Demir, 2006: 386). J. Kornfilt (2001: 376), gramerinin *kip* bölümünde bu ekin kesinlik ile ilişkisini “kesinlik derecesi” başlığı altında ele almıştır. A. Göksel ve C. Kerslake (2005: 295) bu eki varsayım bildiren işaretleyiciler arasında değerlendirmektedir.

K. D. Harrison’un *Topics in the Phonology and Morphology of Tuvan* adlı çalışmasında *evidential mood* bölümünde ele alınan *-Dir* ekinin kasıtsız, istemsiz, beklenmedik ve varsayılan olayları anlatmak için kullanıldığı görülmüştür (2000: 40).

(1) *Çırık örtemçeyge dört urug törüttüner çüve-le-dir, olar çogum çağıs iyeden törüttüner çüve irgi be azı anğı-anğı iyeden törüttüner çüve irgi be, olarnıñ adazı kımıl, iyezi kımıl? – dep, tölgeçilerden aytırıp-tır.* “Aydınlık yeryüzüne dört çocuk doğacakmış. Onlar şöyle ki aynı anneden mi doğacak veya farklı farklı annelerden mi doğacak, onların babası kim, annesi kim? olacak diye falcılara soruyormuş.” (AKM 15)

(2) *Mañaa emin erttir çüve bilbes kiji kıldır köstür bolza talaar-dir, dep Martaajık bodangan.* “Burada öylesine hiçbir şey bilmeyen bir kişi olarak görünürse kötüdür diye Martaajık düşünmüş.” (TÇI 36)

(1) ve (2) numaralı örneklerde *-Dir* eki isimlere eklenmiştir. (1). örnekte anlatılan hikâye metninde yeryüzüne dört çocuğun doğup doğmayacağı falcılardan öğrenilmeye çalışılıyor. Burada çocukların dünyaya gelmesi olasılığı oldukça düşüktür. (2). örnekte Martaajık, başka bir şahsın diğer insanlar tarafından küçük görülmemesi için endişeleniyor ve bunun kötü olacağını belirtiyor. Bu durumda (2). örnekte (1). örneğe göre daha *güçlü bir olasılık* ifadesi söz konusudur.

3.1.1.2. -Ar/-Ir/-r

Modern kiplik çalışmalarında bu ekin irade, eğilim, amaç, varsayım, istek, olasılık gibi kiplik anlamlara sahip olduğu; hem yükümlülük kipliği hem de bilgi kipliği içinde değerlendirilebileceği belirtilmiştir (Göksel vd., 2005: 295; Aksu Koç, 1988: 18; Sebzecioğlu, 2004; Aslan Demir, 2008). *-Ar/-Ir/-r* eki, konuşanın inanç ve bilgi eksikliğini belirten bir zarfla kullanıldığında olasılık anlamı ifade eder (Kerimoğlu, 2010: 445).

Bu ek Tuva Türkçesinde 1. tip gelecek zaman kipi (*amgı-kelir üye*) olarak kullanılmaktadır (İshakov & Pal’mbah, 1961: 386-388; Arıkoğlu, 2007: 1198-1199). Cümle içinde bağlama göre henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi konusunda kesinliği olmayan ifadeler için kullanılır (Karabulut & Kazanlar Ürkmez, 2020: 158; Hirik, 2021: 63).

(3) *Ol üyede kök-kattan varene hayındırıp, beletkeer tseh ajıldap egeley beerge, eleen kaş hereejen ulus añaaj ajılbaar.* “O zaman yaban mersininden reçel yapmak için dükkân çalışmaya başladığında birkaç kadın burada çalışacaktır.” (TTG 2018: 374, 499)

(4) *Çügge Nogaan-Höl tavarıp, Alaştı örü alızı ujar.* “Sadece Nogaan-Höl’den geçip, Alaş üzerinden uçabilir.” (TTG 2018: 456, 577)

(3). örnekte gelecekte açılması planlanan bir dükkanda birkaç kadının çalışabileceğinden söz edilmektedir. Konuşur, burada tamamen kendi hayallerinden bahsetmektedir. Gelecek bir zamanda dükkân açılabilir veya açılmaz. Bu olasılık kesinlik ve kesin dışılığa aynı mesafede olduğu için *orta olasılık* olarak değerlendirilebilir. (4). örnekte ise istenen yere gitmek için yol tarifi verilmiştir. Burada verilen örnekte gidilecek yere ulaşmak için çok fazla seçeneğin olmadığı anlaşılmakta ve *yüksek bir olasılıktan* bahsedilmektedir.

3.1.1.3. -GI/-GU deg

Bu ek Tuva Türkçesinde 2. tip gelecek zaman kipi (*bolgu deg kelir üye*) olarak kullanılmaktadır (Arıkoğlu, 2007: 1199-1200). -Ar/-mAz ekinin kullanımında olduğu gibi gerçekleşmesi olası veya olası olmayan ifadeler için kullanır.

(5) *Ugunda ol mool sös bolgu deg.* “Kökene Moğolca kelime olabilir.” (TTG 2018: 396, 520)

(6) *Ol hirede tıva dılıvıs budalıp turar bo üyede olar eñ-ne şitpirliğ hemçeğlerni alır, ajıldı organizastaar bolza eki-le bolgu deg.* “Tuva dilimizin bu kadar karıştığı bu zamanda onlar en doğru cezaları belirleyip çeşitli faaliyetler yapsalar iyi olabilir.” (TTG 2018: 410, 534)

(5). ve (6). örneklerde *bol-* fiiline gelen *-gu deg* yapısı her iki örneğe de olasılık anlamı katmıştır. (6). örnekte geçen olasılık anlamının (5). örneğe göre daha *yüksek olasılık* anlamı taşıdığı söylenebilir. (5)’te kelimenin kökeni Moğolca veya başka bir dil de olabilir; (6)’da verilecek cezalarla durumun daha iyi olabileceği güçlü bir şekilde ifade edilmiştir.

3.1.1.4. -GAy/-Ay

Bu ek⁶ Tuva Türkçesinde *çöpşeerel nakloneniezi* “istek kipi” olarak kullanılır. Bağlama göre istek, izin, emir, kararsızlık, olasılık gibi birkaç farklı anlama gelebilir (İshakov & Pal’mbah, 1961: 397-399; Arıkoğlu, 2007: 1202-1203). Altay Türkçesinde bu ek şimdiki zamanda mesafe, miktar, yaş ifade ederken; gelecek zamanda ise söz verme, rica ve emir anlamlarını vermek için kullanılır. Eylemin gerçekleşme veya gerçekleşmeme olasılığı vardır (İshakov & Pal’mbah, 2019: 366). -GAy istek kipinden sonra *ne* parçacığı geldiğinde şüphe, belirsizlik, endişe gibi kipsel anlamlar ifade eder (Güner Dilek, 2022: 176).

(7) *Mal bajın ulam östüreri konçug çugula. Sen boduñga hamaarışkan düktü baza mañaa dujaagaş, akşazın sanajıp alır sen. Inçan sen Dolgarnı edertip algaş ajılbaar sen. Seen katıñ Balçır silerge ulug duzanı baza körgüzer bolgay, ool.* “Mal yetiştirmek çok önemli. Sen yetiştirdiğin kendine ait olan yünü teslim edip parasını alırsın. O zaman sen Dolgar’ı izleyerek işini yaparsın. Senin kaynatan Balçır sizlere yardım edebilir, oğul.” (TÇI 35)

(7). örnekte olasılık anlamı taşıyan *-gay* ekinin *bol-* fiiline geldiği görülmektedir. Konuşur, bu metinde kendi planladığı/istediği durumların gerçekleşmesi için fikir yürütmektedir. Hakkında konuştuğu kişinin konuşurun planladıklarından haberi yoktur. Bu

⁶ -gAy eki Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılır bazen muktedir olma; ara sıra görülen geçmiş zaman eki almış bir yardımcı fiille birleşmişse nezaketle talep etmeyi veya gerçekleşmemiş olanı ifade eder (Gabain, 2007: 81). -gAy eki *bol-* fiili ile birlikte kullanıldığında istek, arzu, niyet, olasılık vb. anlamı da ifade eder (Ağca, 2007: 11).

durumda yardım etme eyleminin gerçekleşip gerçekleşmemesi olasılığı aynı mesafededir. Bu olasılığı *orta olasılık* olarak ifade edebiliriz.

3.1.1.5. -sA/-zA

-sA/-zA eki Tuva Türkçesinde *daar nakloneniezi* “şart kipi” olarak kullanılır (Arıkoğlu, 2007: 1203). Bu ek irade, istek ve koşul gibi çoğunlukla yükümlülük kipliğiyle ilgili ifadeleri belirtirken; bilgi kipliği türlerinden varsayım, olasılık gibi ifadeleri de işaretleyebilir (Kerimoğlu, 2010: 446).

Bu işaretleyici Hirik’te (2021: 76) “uzak olasılık işaretleyicileri” içinde ele alınmıştır. Ancak yine de olasılık derecelendirmesinin yakın veya uzak olması durumu bağlama göre belirlenmelidir.

(8) *Şiney çedip kelze, çügle aña seni aytıp beer men şijme, saattig dıdım!*
“Şiney gelirse sadece ona seni anlatacağım” (DK 137)

(9) *Kojuun tövünden kelirin manaan dargazı ol üyede çedip kelbeen çüve bolza, iye kijiniñ doyułgan setkil-sagıjın ta kançaar oojukturar turgan.*
“Bölgenin merkezinden gelmesi beklenen başkan o zaman gelmeseydi, bir annenin endişelenen gönlü kim bilir nasıl sakinleşirdi.” (BAG 2010: 27)

(8). örnekte konuşurun anlatma eylemi Şiney’in gelmesine bağlıdır. Ancak Şiney’in gelip gelmeyeceği belli değildir. Konuşurun gelecekte olmasını istediği durum *düşük olasılıkla* işaretlenmiştir. (9). örnekte ise olumsuzluk eki ile kullanılan olasılık ifadesi anlamsal olarak olumlu bir durumu göstermektedir. Konuşur “...başkan o zaman gelmeseydi...” derken, başkanın gelmeme olasılığı karşısında neler olacağından bahsetmiştir.

3.1.2. Biçim-Sözdizimsel Olasılık İşaretleyicileri

3.1.2.1. -gan bol-

-gAn bol-⁷ yapısındaki -gAn cümleye dolaylılık ve geçmiş zaman anlamı, bol- ise olasılık anlamı katar. Dolaylılık, cümledeki yargının doğruluk derecesi ya da güvenilirliği hakkında doğrudan bilgi vermez (Johanson, 2000; Üzüm, 2020). Konuşur, tanık olmadığı bir olayın doğruluğundan emin değildir ve bu yüzden önermesini dile getirirken şüphelerini de yansıtır (Karabulut & Kazanlar Ürkmez, 2020: 159). Dolaylılık sonucunda olasılık, varsayım, belirsizlik ve tereddüt anlamları ortaya çıkar (Csató, 2000: 37). Tuva Türkçesinde de bu durumun örnekleri görülmektedir.

(10) *Ol-la çıldarda Tıva Arat Respublikanıñ nayısılalına bolgulaan ayıldığı üyer-halap olarnı ulam kiçeendirip turgan bolbaaje.* “O yıllarda Tuva Cumhuriyetinin başkentinde olan korkunç sel felaketi onları dikkatli olmaya yöneltmiş olmalı!” (Or 18)

(10). örnekte olasılık ifadesi *tur-* fiiline gelen -gan eki ve bol- yardımcı fiili ile karşılanmıştır. Buradaki -gan eki geçmiş zaman anlamından daha çok verilen bilginin kesin dışılığını yani olasılığını göstermektedir. Verilen bilgi neticesinde eylemi gerçekleştirenlerin (dikkatli olmaya yönelen insanlar) tutumu hakkında kesin olmayan bir yargı vardır ve konuşur onların tutumu hakkında bir tahminde bulunmuştur.

⁷ Bu yapı Türkiye Türkçesinde çoğunlukla -mİş ekine karşılık gelir. Türkçeye ilişkin modern kiplik çalışmalarında bu ek bir delil belirteci olarak değerlendirilmekte ve konuşmacının önermeyi ikinci el bilgilerden yararlanarak değerlendirdiği bilgisini ortaya koymaktadır. Metinlerde -mİş ol- şeklinde de kullanılan bu yapı olasılık, tahmin ve varsayım ifade eder. Ayrıca niyet, beklenti ve konuşma süresinden sonra gerçekleşmesi beklenen olaylar için de kullanılır (Kerimoğlu, 2010: 449).

3.1.2.2. -p bol-

Tuva Türkçesinde *-p* zarf fiil ekiyle bağlanarak kullanılan *bol-* yardımcı fiili eylemlerin gerçekleşme olasılığının düşük olduğunu, belirsizliği ve tereddütü ifade eder (Şamina, 2021: 247-249).

(11) *Ol emner çügge bodunga eves, kojalarına, tanıştarına baza herek hirezin bilir men. Satkaş çorutpas bolza, aas-dıl-daa ünüp bolur.* “O ilaçların sadece kendine değil, komşularına, tanıdıklarına da gerekli olduğunu bilirim. Satın alıp göndermezsem kavga da çıkabilir.” (KKS 12)

(12) *Mool “Lin Geser” dep nom Tivaga keep adı-suraa ünüp turgan dep çugaalap bolur.* “Moğol “Lin Gaser” denilen kitabın Tuvaya gelerek meşhur olduğu söylenebilir.” (AKM 5)

(11) ve (12) numaralı örneklerde *-p bol-* yapısı cümleye olasılık anlamı katmıştır. (11). örnekte konuşur, insanlar için ilaçların ne kadar gerekli olduğunu belirtmektedir. Burada insanlar için hayati bir öneme sahip olan ilaçların gelmemesi onlar için büyük sorun yaratacaktır ve kavga çıkma olasılığı da yüksek olacaktır. (12). örnekte ise konuşur adı geçen kitabın meşhur olmasıyla ilgili bir tahmin yürütmektedir. (11). örnekteki olasılığın (12). örneğe göre oldukça kuvvetli olduğu görülmektedir.

3.1.2.3. -p al-

Tuva Türkçesinde *-p* zarf fiil ekiyle bağlanarak kullanılan *al-* yardımcı fiili eylemlerin dış koşullara bağlı olarak gerçekleşme olasılığının düşük veya yüksek olduğunu gösterir. Bu durum bağlam çerçevesinde incelenir⁸ (Şamina, 2021: 245, 255).

(13) *Olarnıñ ertem-şinçilel ajıldarı ulusçu kijizidilgege şuut dort hamaarılğazı çok-daa bolza, olardan bistiñ ada-ögbelerivistiñ mözü-büdijünün, onzagay ujur-çañçıldarınıñ dugayında eleen höy ünelig çüölderni bilip alır bis.* “Onların araştırmalarının halkın eğitimiyle doğrudan ilgisi olmasa da onlardan bizim atalarımızın görgüsü, başka gelenekleri hakkında oldukça kıymetli şeyler öğrenebiliriz.” (TTG 2018: 384, 509)

(13). örnekte konuşur yapılan araştırmalara bakılarak Tuvaların gelenekleri hakkında oldukça faydalı bilgiler bulunabileceğini işaret etmektedir. Bu durumda *bilip alır bis* “öğrenebiliriz” yapısı cümleye *yüksek olasılık* ifadesi katmaktadır.

3.1.2.4. -p tur-

Tuva Türkçesinde *-p* zarf fiil eki almış bir fiille kullanılan *tur-* yardımcı fiili cümleye olasılık, belirsizlik ve tahmin anlamları katar. Olasılığın derecesi cümledeki önermeye bağlı olarak değişir.

(14) *Ooñ kadında dağlar şınap-la dirig, olar, öske bügü dirig amıttannar ışkaş, şimçep turarlar. Ooñ betiki çijee bo: kajan bister çookşulaarivıska, dağlar şimçep ulgadıp egeleer, ıraarivıska, olar baza irap, biçüilep egeleer.* “Bununla birlikte dağlar gerçekten diri, diğer bütün canlılar gibi hareket edebilirler. Örnek olarak şunu verebiliriz: biz her zaman onlara yaklaştığımızda dağlar hareket ederek büyümeye başlar, uzaklaştıkça uzaklaşıp, küçülmeye başlar.” (DÇ 11)

⁸ Hakas Türkçesindeki kullanımı için bk. Şamina, 2021: 255

(14). örnekte *şimçe*- “hareket etmek, kıvıldamak” fiiliyle kullanılan *-p tur-* yapısı bu önermeye olasılık anlamı katmıştır. Tabiata ait unsurların kişileştirilerek kullanıldığı görülmektedir. Konuşur, dağların canlılar gibi hareket edebilme olasılığını verdiği örnekle pekiştirmiş ve kuvvetlendirmiştir.

3.1.2.5. -p kag-

Tuva Türkçesinde *-p* zarf fiil eki almış bir fiille kullanılan *kag-* yardımcı fiili cümleye olasılık, mümkünlük ve tahmin anlamları katar (Şamina, 2021: 249-250). Olasılığın derecesi bağlama göre belirlenir.

(15) *Ölüp kaayn deerimge, Handınıñ meen çüreemde singen meñee hanı inakşılı meni tıngarıp turgan.* “Ölüp gitsem dediğimde, Handı’nın benim yüreğime sinen bana olan derin sevgisi bana nefes aldırdı.” (DÇ 28)

(16) *Şineyniñ ada-ıyezi bilip kaarıyna diğeş, dıka kavırgap turgan men.* “Şiney’in anne babası öğrenirse diye çok koşuşturdum.” (DK 105)

(15) ve (16) numaralı örneklerde *öl-* ve *bil-* fiillerine gelen *-p kag-* yapısı cümlelere olasılık anlamı katmıştır. Konuşur her iki cümlede de gerçekte var olmayan, gerçekleşme ihtimali düşük olan ve kendi dünyasında kurguladığı durumlardan söz etmektedir. Bu yüzden her iki örneği de *düşük olasılık* derecesinde değerlendirebiliriz.

3.1.3. Sözlüksel Olasılık İşaretleyicileri

Tuva Türkçesinde kesin dışılık işaretleyicisi olarak nitelenen olasılık kipliğinin sözlüksel işaretleyicileri bağlama edatları içinde ele alınan sona gelen edatlardan⁹ oluşmaktadır.

3.1.3.1. *boor* “herhâlde, galiba”¹⁰

Tuva Türkçesinde *herhâlde*, *galiba* anlamlarına gelen *boor* edatı zayıf bir olasılığı işaretler.

(17) *Am çazanır kiji baza herek apargan, çüü boor, Sürün aşak küzeldii-bile barıp duzalajıp, bajıñniñ hanazın hünnüñ-ne üş-dört ıyaşka ködürüp turar apargannar.* “Şimdi marangozluk yapan birisi gerekli, ne yapmalı, yaşlı Sürün kendi isteğiyle yardım edip evin duvarı için her gün üç dört ağaç yükseltir olmuşlar.” (H 159)

(17). örnekte *çüü boor* “ne yapmalı, ne yapılabilir” ifadesi önermeye olasılık anlamı katmıştır. Konuşurun yapılması gereken ile ilgili kafasında soru işaretleri olduğu anlaşılmakta ve belirsizlik söz konusudur. Burada verilmek istenen düşünce *zayıf bir olasılık* ile işaretlenmiştir.

3.1.3.2. *irgi/irgi be?/irgin* “acaba”¹¹

Tuva Türkçesinde *acaba*, *galiba* gibi anlamlara gelen *irgi/irgi be?/irgin* edatları *boor* edatında olduğu gibi zayıf bir olasılığı ve belirsizliği işaretlemek için kullanılır.

(18) *Ol kaygamçık çaraş hereejen olarnıñ kayızınıñ-na avazı irgi?* “O ilginç güzel kadın onların hangisinin annesi acaba?” (DÇ 102)

(19) *Çırık örtemçeyge dört urug törüttüner çüve-le-dir, olar çoğum çağıs iyeden törüttü-ner çüve irgi be azı anğı-anğı iyeden törüttüner çüve irgi be,*

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Arıkoğlu, 2007: 1218.

¹⁰ TRS, 1955: 103; TTS, 2003: 15; TSTY-1, 2003: 283.

¹¹ TRS, 1955: 195; TSTY-1, 2003: 592; TTS, 2003: 60.

olarıñ adazı kımıl, iyezi kımıl? – dep, tölgeçilerden aytırıp-tır. “Aydınlık yeryüzüne dört çocuk doğacakmış. Onlar şöyle ki aynı anneden mi doğacak veya farklı farklı annelerden mi doğacak, onların babası kim, annesi kim? olacak diye falcılara soruyormuş.” (AKM 15)

(20) *Parnı çüve çip şıdavas kıldır baskaktangaş, teyi-bile Parnıñ taalayın üskeş, diskeenge şeneen üstürüp algaş, olurgan irgin.* “Par’ı herhangi bir şey yiyemeyecek hâle getirerek dizleriyle Par’ın damağını kopararak dizini dirseğine koyarak ağzını açıp öylece durmuş galiba.” (AKM 52)

(18). örnekteki *irgi*, (19). örnekteki *irgi be* ve (20). örnekteki *irgin* edatları önermelere gerçekleşmesi düşük bir olasılığa sahip olan durumları ifade etmek için kullanılmıştır. Üç örnek de belirsizlik ifade eden olasılık cümleleridir.

3.1.3.3. *ıynaan* “belki”¹²

Tuva Türkçesinde *belki* anlamına gelen *ıynaan* edatı zayıf bir olasılığı ve belirsizliği işaretlemek için kullanılır. Bu edat, konuşurun kesinlikten uzak olan inancını ifade eder.

(21) *Çüree ölgeni ol ıynaan, dört aıgırnıñ saldap çoraan çeringe çangıs aıgır honmayn bardı.* “Yüreğinin ölmesi bu belki de dört su kuşunun konduğu yere yalnız olanı konmadı.” (DK 15)

(22) *Seeñ ugbañ şın bolza, bajıñınçe çana-la beer ıynaan.* “Senin ablan doğruysa belki evine döner.” (AKM 113)

(21) ve (22) numaralı örneklerde konuşur, öznel düşüncelerini dile getirerek yorumda bulunmuştur. Konuşurun, önermelerin gerçekleşmesine dair bilgisi zayıftır. Bu örneklerde olasılık derecesinin birbirine eşit olduğu görülmektedir.

3.1.3.4. *be* “mi? soru eki”¹³

Bir cümlede soru anlamı, soru zamirleri, fiillerin farklı çekimlenmesi veya soru parçacıklarıyla işaretlenebilir. Bu yüzden soru ifadelerinin kiplik anlamlar taşınması mümkündür (Kiefer, 1987: 79; Üzüm, 2019: 239). Bazı dillerde, soru ifadelerinde olasılığın farklı derecelerini göstermek için ayrı işaretleyiciler kullanılmadığı da görülmüştür (Palmer, 2001: 52-54).

Soru cümleleri konuşurun olaya yönelik yaklaşımını gösterir. Konuşur, önermeler hakkında kesin bilgiye sahip olmadığı zaman kendi kendine veya muhatap aldığı kişiye sorular sorar (Hirik, 2021: 64). Soru ifadelerinde konuşurun önermeye yönelik kesinliği, kesin dışılığı veya belirsizliği ortaya çıkar. Tuva Türkçesinde *be* “mi?” soru eki önermenin olasılık derecesini göstermesi açısından incelenir.

(23) *Oglum sen be?! Kürsedim sen be?! – deeş, oglunçe çookşulap, düjüm be, dülüm be? – deenzig, şoozu çetpesteen karaan çoda-çoda kılaştap çedip kelgen.* “Oğlum sen misin, Kürsedim sen misin, diye oğluna yaklaşarak düşün mü görüyorum, hayal mi diyerek iyi görmeyen gözüyle ağır ağır adımlayarak gelmiş.” (Bİ 17)

(24) *Ol şkola dep çüvezinden çüü ünereves, çılan be, çılbiga be dep, öske ulus manazıngan.* “O okul denilen yerden bir şey çıkacağı yok, yılan mı, cadı mı diye başka insanlar umutsuzca beklemişler.” (UÇUH 47)

¹² TRS, 1955: 565; TTS, 2003: 58.

¹³ TRS, 1955: 87; TTS, 2003: 12; TSTY-1, 2003: 236.

(23) numaralı örnekte konuşur, karşısında oğlunu görmesine rağmen yaşadığı şok nedeniyle oğlunun orada olmasına inanmamaktadır. Bu yüzden birkaç defa “oğlum sen misin?, Kürsedi’ m sen misin?” diye tekrarlamaktadır. Burada *kesinliğe yakın* bir olasılık derecelendirmesi yapılır. Ancak (24) numaralı örnekte kullanılan soru ifadesi tamamen belirsizlik üzerine kurulmuştur. Bu önermede ortaya çıkacak olan varlık belli değildir ve bu yüzden *zayıf olasılık* derecelendirmesi yapılır.

3.1.3.5. *iyin* “değil mi?, mi?, gibi”¹⁴

Tuva Türkçesinde *iyin* edatı önermeye *değil mi, mi, gibi* anlamları katar. Bu edatın kullanıldığı cümlelerde konuşurun öznel ifadeleri ön plandadır. Ayrıca konuşur, anlatılmak istenen konu hakkında kesin bilgiye sahip değildir ve kendi düşünce dünyasına göre yorum yapmaktadır. Bu durumda konuşurun yorumu olasılık derecelendirmesinde yakın veya uzak olabilir. Bağlam çerçevesinde buna karar vermek gerekir.

(25) *Tandı'nın ıdın kaçaar dees, kaçaarıl? Maldı een itpayn, kadarardan öske arga çok-tur iyin.* “Tandı’nın köpeği nasıl? Hayvanı ıssız bir yere göndermeden beslemekten başka bir yolu yok galiba.” (UUJ 58)

(26) *Ulug ulus-bile margijarga, bagay-dır iyin – daarta çoraay-la bis – dep, Solangı çugaalaan.* “Büyüklerle yarışmak kötü olmalı, yarın gidelim diyerek Solangı konuştu.” (KKS 125)

(25). örnekte konuşur, köpek hakkında endişelenmekte ve onun başka bir yere gönderilmesinin daha iyi olacağı kanaatindedir. Olasılık derecelendirmesi olarak uzak veya yakına aynı mesafededir ve bu önermenin *orta olasılık* bildirdiği söylenebilir. (26). örnekte verilen olasılık ifadesi ise daha zayıftır ve bu önermenin *kesin dışılığa yakın* olduğu görülür.

3.1.3.6. *ışkaş* “gibi”¹⁵

Türkçede *gibi* edatı çekimli fiillere eklenerek cümleye olasılık, olabirlik, tahmin, kuşku gibi kipsel anlamlar katar. Aslında bu unsur isimler arasında anlamsal bir ilişki kurar ve belirsizliğe işaret eder (Kerimoğlu, 2010: 448). Ayrıca *gibi* edatı verilen bu anlamlarının yanında cümleye yaklaşıklık, yakınlık ve benzerlik gibi kipsel anlamlar da katar. Kesinliğinden emin olunmayan ifadeler için kullanılır (Hirik, 2021: 70).

Tuva Türkçesinde *gibi* anlamında kullanılan *ışkaş* edatı da Türkiye Türkçesinde olduğu gibi cümleye olasılık, belirsizlik, kesin dışılık gibi anlamlar katar.

(27) *Oların arazınçe sırlıp kire bergen, sook kara-bajın öreelinge bodaarga, harın-daa çılg ışkaş sagındırgan.* “Onların içine sıkışıp girmiş, soğuk hapisane odasıyla karşılaştırdınca burası daha sıcak gibi gelmiş.” (UÇUH 13)

(28) *Börzeker iyezın eep-eep, totkaş, bottarı ıymaktajıp, oynap egeleenner. Ol arazında börününj dumçuunga bir-le bagay çıt kakkan ışkaş bolgan.* “Kurt yavruları annelerini emip emip doyunca birbirleriyle oynaşmaya başlamışlar. O zaman kurdun burnuna kötü bir koku gelmiş gibi olmuş.” (H 93)

(27) ve (28) numaralı örneklerde *ışkaş* edatı her iki cümlede de kesinliği net olmayan bir bilgiyi okuyucuya ulaştırmak amacıyla kullanılmıştır. (27)’de konuşur zor bir durumdan kendini kurtarmak için ortamın sıcak olduğunu düşünmüştür. (28)’de önermenin faili olan kurt, kendi hissettiği bir durumu belirtmiştir. Her iki örnekte de öznel görüşler yer almaktadır ve bilgilerin olasılık derecesi oldukça düşüktür.

¹⁴ TRS, 1955: 189; TTS, 2003: 61; TSTY-1, 2003: 583.

¹⁵ TRS, 1955: 572; TTS, 2003: 57.

3.1.3.7. *eves* “değil”/*evespe* “değil mi; öyle”¹⁶

Tuva Türkçesinde olasılığı ve belirsizliği ifade etmek için *değil*, *değil mi*, *öyle* anlamlarına gelen *eves/evespe* edatları kullanılmaktadır.

(29) *Oon ıñay çünü kılıp turarın kim bilir, kadı-koja çorup turar eves*. “Ondan sonra ne yapacağımı kim bilecek, birlikte yaşayacak değil ya!” (UÇUH 135)

(30) *Kurbustu deer adazınıñ, iyeziniñ, bodunuñ sagızınıñ büdüü ilbi-bile kıygırıp ekkelgeş, e'ttiñ şuptuzun arıldırıvıdıp-tır evespe*. “Kurbustu gök atasının, annesinin ve kendisinin tılsımlı gücüyle gizli oyunuyla bağırıp onu getirerek etin tamamını temizlemiş olmalı.” (AKM 26)

(29) ve (30) numaralı örneklerde konuşur, olay hakkında kesin bir bilgiye sahip değildir; ancak düşündüğü bilginin doğru olduğunu kendine kanıtlama çabası içindedir. Konuşur, söylediği bu ifadelerin kesinliğe yakın olduğunu düşünmektedir. Fakat bu düşünceleri kesinliğe yaklaştıran ifadeler çok zayıftır. Bu önermelerin zayıftan güçlüye doğru yükselmesi için daha iddialı durumlara ihtiyaç vardır.

3.1.3.8. *deg* “gibi”, “sanki”¹⁷

deg “gibi” edatı cümleye olasılık, ihtimal, tahmin gibi kipsel anlamlar katar. Aslında bu edat isimler arasında anlamsal bir ilişki kurar ve belirsizliğe işaret eder. *deg* “sanki” anlamına geldiğinde verilen ifade şüpheli bir durumu belirtir ve konuşmacının önerme hakkındaki zayıf inancını yansıtır. *galiba* anlamına gelen edatlarda olduğu gibi, bu edat da konuşmacının çıkarımına dayanmaktadır; ancak inancın daha zayıf olduğunu bildirmektedir. Belli gerçeklere dayanarak yapılan çıkarımlarda kullanılan *sanki*, belirsizliği en düşük düzeyde ifade eder ve tüm zaman ekleriyle birlikte kullanılabilir (Kerimoğlu, 2010: 452).

Tuva Türkçesinde *deg* edatı hem *gibi* hem de *sanki* anlamlarına gelerek olasılık bildirmektedir. Bazı durumlarda *-KI deg* ile birlikte kullanılmaktadır (Anderson & Harrison, 1999: 53).

(31) *Otka buduk dazıladı kıpkan deg, doş mijirtkaynı beer boldu*. “Çalının ateşte tutuşması gibi, buz çatırdamaya başladı.” (DK 55)

(32) *Sodaalajır deen çüve deg, iyi bileen sıvırtınıp egeledi*. “Sanki dövüşecek gibi iki bileğini sıyırmaya başladı.” (DK 38)

(31) numaralı örnekte *deg* edatı *gibi* anlamında kullanılmış ve buzun çatırdamaya başlaması çalının ateşte tutuşmasına benzetilmiştir. Buradaki olasılığı *yüksek olasılık* olarak derecelendirebiliriz. (32)’de ise kişinin iki bileğini sıyırması sadece dövüşmek için değil başka sebeplerle de olabilir. Bu yüzden bu önerme (31)’e göre daha *düşük olasılık* derecelendirmesine sahiptir.

3.1.3.9. *ınçalza-daa* “öyle olsa da”¹⁸

Tuva Türkçesinde *ınçalza-daa* edatı *öyle olsa da* anlamına gelir ve varsayım belirten önermeler kullanılmasına yardımcı olur.

(33) *ınçalza-daa Sayın-Belektiñ çon arazınga bodun ap, ulus-bile harılzajıp çurttap çoruuru akızınundan ańılanıp turar*. “Öyle olsa da Sayın-Belek’in

¹⁶ TRS, 1955: 577; TTS, 2003: 43.

¹⁷ TRS, 1955: 139; TTS, 2003: 30; TSTY-1, 2003: 408.

¹⁸ TRS, 1955: 569; TTS, 2003: 56.

halk içinde kendisini alıp halkla yardımlaşıp yaşaması ağabeyinden farklılaşır.” (Or 11)

(34) *Inçalza-daa meni inçaar karadaarga kayın boor.* “Öyle olsa bile benden şüphelenmesine ne demeli.” (KKS 6)

(33) ve (34) numaralı örneklerde *inçalza-daa* edatı kesinlik ve kesin dışılığa aynı mesafede olasılık derecelendirmesine sahiptir. Konuşur, henüz olay gerçekleşmeden “ya olursa” şeklinde bir düşünceye sahip olup varsayımda bulunmaktadır.

3.1.3.10. *iyik* “acaba, mı?”/ *iyikpe* “acaba, veya, değil mi?”¹⁹

Tuva Türkçesinde *acaba, mı* anlamlarına gelen *iyik* edatı; *acaba, veya, değil mi* anlamlarına gelen *iyikpe* edatı cümlede olasılık, mümkünlük, olabirlik gibi kipsel anlamları ifade eder. Anderson ve Harrison’ın (1999: 53) eserinde *iyik* edatı *subjunctive mood* “dilek kipi” içinde ele alınmıştır. Bu edatın koşullu cümleden sonra gelen ana cümlede bulunduğu ve olasılık ifade eden önermeler yaptığı belirtilmiştir.

(35) *Teatrdı şüiler ünmeyn turar üyede kelgeñiner aray homudançıg-dır, oon başka bistij inak artisterivis Ölzey-ool, Munzuk, Çırgal-ool olarnıñ oyunun mağadaar iyik siler.* “Tiyatroda piyeslerin oynanmadığı zamanda gelmeniz biraz can sıkıcı; fakat bizim Ölzey-ool, Munzuk, Çırgal-ool gibi sevilen diğer sanatçılarımızın oyunlarını beğenmeniz mümkündür.” (TTG 2018: 354, 481)

(36) *Ölüm-çidimniñ hilinçeenge alıskan ulustarnı dayın şölünge körüp, pat çürek ölgeni ol iyikpe, azı onu karaa-bile körbeen kijilerge çeje-daa çugaalaarga, dömey-le oon çüü üniril dep bodaanı ol iyikpe.* “Ölümün zorluğuna kapılan insanları savaş zamanında görüp, yürekleri ölmüş veya gözüyle görmemiş insanlara ne kadar söylesen, aynı şekilde ondan ne çıkar ki diye düşünmesi mümkündür.” (BAG 2010: 20)

(35) ve (36) numaralı örneklerde *iyik* ve *iyikpe* edatları önermelere mümkünlük ifadesi katmaktadır. Önermelerde verilen bilgilerin kesinliği veya kesin dışılığı net değildir. Konuşurun muhatap olduğu kişilere göre bu netlik durumu değişebilir. Bu durumda her iki önerme de *orta olasılık* olarak işaretlenebilir.

3.1.3.11. *diyın* “galiba, acaba”²⁰

Tuva Türkçesinde *galiba, acaba* anlamlarına gelen *diyın* edatı önermede farklı olasılık derecelendirmesini işaretleyebilir. Bu edatın diğer edatlara göre daha az kullanıldığı tespit edilmiştir.

(37) *“Bo ulug öreelge silerniñ uruglarıñar meeñ-bile kadı uduurga ajırbas diyın” dep çugaalaarımga, siler daştıkı kiji boluruñarga, epçoksunup turar uruglar diyın ... dep harıladı.* “Bu büyük odada sizin çocuklarınız benimle birlikte kalırsa sorun olur mu acaba diye sorduğumda, siz dışardan biri (yabancı) olduğunuz için onlar huzursuz oluyorlar galiba ... diye cevap verdi.” (TTG 2018: 372, 497)

(37). örnekte konuşur, çocukların huzursuz olarak yabancılardan çekindiklerini anlatmıştır. Konuşur, burada *diyın* edatını nezaket için kullanmıştır. Çocukların yabancılarla aynı odada kalmasını istememiştir ve bu durumu yabancıya nazik bir şekilde belirtmiştir. Bu önermeyi *yüksek olasılık* olarak işaretleyebiliriz.

¹⁹ TRS, 1955: 189; TTS, 2003: 61; TSTY-1, 2003: 583.

²⁰ TSTY-1, 2003: 447.

3.1.4. Sözdizimsel Olasılık İşaretleyicileri

3.1.4.1. *şıdaar* “1. Gücü yetmek, yapabilmek”, 2. Sabretmek, dayanmak”²¹/*şidavas* “yapamaz”

Tuva Türkçesinde *yapabilmek*; *sabretmek* gibi anlamlara gelen *şıdaar* fiili olasılığı ifade etmenin en yaygın yollarından biridir. Bu fiil hedefe yaklaşmayı ifade eder ve gücü, bilgiyi, beceriyi, hazırlığı veya bir eylemi gerçekleştirme olasılığını belirtmek için kullanılır. Bağlama göre hem öznel hem de nesnel bir yargı taşıyabilir. *şıdaar* fiilinin olumsuzu *şidavas* ise *yapamaz* anlamıyla konuşurun zihinsel ve fiziksel durumu hakkında bilgi vermektedir (Şamina, 2021: 246, 252).

(38) *Tıvalar bottarı bottaringa ajıldı turguzup, çogaadıkçı yozu-bile çurttap şıdaar turgan bolza, inçan Tıva kiji Tıva kijini hündüleer. “Tıvalar birbirlerine iş bulabilseler, sanatçı gelenekleriyle yaşayabilseler, işte o zaman Tıvalı Tıvalıya saygı gösterir.” (DÇ 93)*

(39) *Sen am doraan demgi çugaalaan çüveñni kılıptar bolzuñza, çoruvas men, kılıp şidavas bolzuñza, çoruur men – deerge, şınap-la Orukmaa kadınnıñ iyi ektinde iyi ıyaş, bajında bir ıyaş üngen. “Sen şimdi az önce dediğin şeyi yaparsan gitmem, eğer yapamazsan giderim deyince gerçekten Orukmaa kadının iki omzunda iki ağaç, başında bir ağaç çıkmış.” (AKM 67)*

(38) numaralı örnekte Tuvaların birbirlerine iş bulabilme olasılığını anlatmak için *şıdaar* fiili kullanılmıştır. Bu önermede gerçekte olmayan ancak olması güçlü bir şekilde istenen bir durumdan söz edilmektedir. (39)’da geçen *şidavas* fiili konuşurun bahsedilen olayı yapamama ihtimalini anlatmak için kullanılmıştır. Her iki önermede de verilen bilginin kesinlik-kesin dışılığı aynı mesafededir.

3.1.4.2. *çadavas* “belki, olabilir”²²

Tuva Türkçesinde *çadavas* “belki, olabilir” sözcüğü olasılık bildiren yapılar türeten sözdizimsel bir işaretleyicidir. Bu yapı çıkarıma dayalı olasılık ifade eden önermeler için de kullanılabilir.

(40) *Bir ajık çerge ulug ot ujudup, dün çarıp algaş, daarta ertengi odarda çalbaraay men aan, çook bolgaş eptig çerge añ tavarji beer çadavas. “Açıklık bir yerde büyük bir ateş yakıp gece aydınlanınca ertesi sabah otlakta yayılacak gibi yakın ve rahat bir yerde av karşımıza çıkabilir.” (UÇUH-2 39)*

(40) numaralı örnekte geçen *çadavas* ifadesi önermeye olasılık anlamı katmaktadır. Konuşur, kendi çıkarı doğrultusunda bir istekte bulunmakta ve bunu da öznel bir şekilde belirtmektedir. Konuşurun gerçekleşmesini istediği olay (olabilir veya olamaz) net değildir.

3.1.4.3. *bol-* “olmak”

Tuva Türkçesinde *bol-* “olmak” fiili bazı cümlelerde olasılık ifade edebilir. Bunu belirlemek için bağlamı göz önüne almak gerekir.

(41) *Ujuru bildinmes tıvızık deg aytırıglar ulam kövüdeen. Çon konçug, çajit, çügle sımırançıp çugaalajır turgan. Urug-darıg dıñnap kagza, bağay bolur. “Cevabı bilinmeyen bilmece gibi sorular artmaya devam etmiş. Halk çok*

²¹ TRS, 1955: 558; TTS, 2003: 99.

²² TRS, 1955: 487; TTS, 2003: 19.

gizlice sadece fısıldaşarak konuşuyormuş. Çoluk çocuk duyarsa kötü olabilir.” (TÇI 77)

(41) numaralı örnekte halkın konuştuğu gizli soruların çocuklar tarafından duyulmasından endişe duyulmaktadır. Konuşur, bu endişesini ifade etmek için *bol-* fiilini kullanmıştır. Gizli bilgilerin çocuklar tarafından duyulması olasılığının kötü sonuçlar doğurabileceği vurgulanmıştır.

3.1.4.4. *boda-* “düşünmek”

Tuva Türkçesinde *boda-* “düşünmek” fiili bazı cümlelerde olasılık ifade etmek için kullanılan sözdizimsel işaretleyicilerden biridir. Önermenin olasılık işaretleyip işaretlemediği metnin geneline bakılarak karar verilir.

(42) *Çay durguzunda şkola tuduun doozar deeş, bistiñ arattarivis bolgaş namçılarivis idepkeylig ajılwaan ulus. Çerle bistiinde, nam-çazaktıñ ajıl-çorudulgazınga udur hödelip turar kijiler çok dep bodaar men.* “Yaz boyunca okul binasını bitirmek için bizim halkımız ve particilerimiz aktif bir şekilde çalıştılar. Sadece bizimkinde parti işlerine karşı gelen kişiler yoktu diye düşünüyorum.” (TÇI 48)

(42) numaralı örnekte parti üyelerinin aktif bir şekilde çalıştığından ve halkın parti üyelerine karşı olan tavrından bahsedilmiştir. Konuşur, parti üyelerinin farklı yerlerde yaptıkları faaliyetler sonucunda bazı kişilerin onlara karşı geldiğini ima etmektedir. Ayrıca bu durumdan haberdar olmadığı hâlde böyle bir olasılığı kafasından geçirmekte ve kendi olduğu yerde parti üyelerine karşı gelen kişiler olmadığını varsaymaktadır.

3.1.4.5. *hire apargan* “-miş gibi olmak”

Tuva Türkçesinde *hire apargan* yapısı *-miş gibi olmak* anlamına gelerek önermelere olasılık anlamı katar. Çok sık kullanılmamakla birlikte olasılığın çeşitli derecelerini ifade eden sözdizimsel işaretleyicilerdendir.

(43) “*Siler iyileen bot-bottarıñardan öske, çünü-daa körbes hire apargan ulus-tur siler*” – *deeş, alaaktı kudu buttarı çerge deer-degbes kuştaldırıp badı bargan.* “Siz ikiniz kendinizden başka hiçbir şeyi görmez olmuş gibisiniz” diyerek düzlükten aşağıya ayağı doğru kuş gibi uçarcasına gitmiş. (KKS 5)

(43) numaralı örnekte konuşur, olasılık ifadesini *hire apargan* ile vermiştir. Burada konuşur gerçekte olmayan ancak kendi düşünce dünyasında gerçekleşmiş gibi olan bir durumdan bahsetmektedir. Olasılığı kuvvetlendiren bir ifade olmadığı için, bunu *zayıf olasılık* bildiren bir işaretleyici olarak derecelendirebiliriz.

Sonuç

Olasılık terimi kesinliğin bulunmaması, olabilirlik, ihtimal gibi anlamlar ifade etmektedir. Olasılık, kiplik sınıflandırmaları içinde daha çok bilgi kipliği içinde ele alınmış ve araştırmacılar tarafından farklı olasılık derecelendirmeleri yapılmıştır. Tuva Türkçesinde olasılık kipliğinin ele alındığı bu çalışma Rubin’in (2010) kesinlikten kesin dışılığa doğru yaptığı kiplik sınıflandırması temel alınarak oluşturulmuştur.

Bu çalışmada Tuva Türkçesinde olasılık kipliği işaretleyicileri biçimsel, biçim-sözdizimsel, sözlüksel ve sözdizimsel işaretleyiciler olmak üzere dört başlıkta toplanmış ve edebî metinlerden seçilen örnekler temelinde incelenmiştir. Buna göre *-Dir* (bildirme eki), *-Ar/-Ir/-r* (gelecek zaman), *-GI/-GU deg* (gelecek zaman), *-GAy/-Ay* (istek kipi) ve *-sA/-zA* (şart kipi) eklerinin biçimsel olasılık işaretleyicisi olduğu tespit edilmiştir. Cümleye olasılık,

varsayım, belirsizlik, tereddüt gibi kipsel anlamlar katan *-gan bol-*, *-p bol-*, *-p al-*, *-p tur-* ve *-p kag-* yapıları biçim-sözdizimsel olasılık işaretleyicileri içinde verilmiştir.

Tuva Türkçesi sözlüksel olasılık işaretleyicileri bakımından oldukça zengin bir görünüm sunmaktadır. Sözlüksel işaretleyiciler bağlama edatları içinde ele alınan sona gelen edatlardan oluşmaktadır. Bunlardan *boor*, *irgi/irgi be?/irgin*, *ıynaana*, *be*, *iyin*, *ışkaş*, *eves/evespe*, *deg*, *ınçalza-daa*, *iyik/iyikpe* ve *diyin* edatlarının bağlam çerçevesinde olasılık, ihtimal, mümkünlük gibi kipsel anlamlara sahip olduğu örnekler neticesinde tespit edilmiştir. Sözdizimsel olasılık işaretleyicisi olarak kullanılan *şıdaar/şıdavas*, *çadavas*, *bol-*, *boda-* ve *hire apargan* fiilleri de önermeye olasılık anlamı katmaktadır.

Tuva Türkçesinde kesin dışılık işaretleyicisi olarak değerlendirilen olasılık kipliğinin her bir işaretleyicisinin olasılık derecelendirmesi bağlama göre belirlenmiştir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Sözlüklerin ve Edebî Eserlerin Kısaltması

- AKM** Orgu, K. H. (Red.) (1995). *Açıtı Kezer Mergen (tooju)*. Kızıl Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, 127s.
- BAG** Kuular, Ş. (2010). *Baglaaş (roman)*. İyigi Nom, Demir Baglaaş, Kızıl Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, 408s.
- Bİ** Çiñmit, Ö. (1994). *Balalbas is (çeçen çugaalar)*. Kızıl, 96s.
- DÇ** Dıgınday, B. (2015). *Düneki çeleeş (kıska çeçen çugaalar)*. Kızıl Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, 124s.
- DK** Kenin Lopsan, M. (2015). *Deerniñ körünçüü (tooju bolgaş çeçen çugaalar)*. Kızıl, 145s.
- H** Çamıyan, K. (2002). *Hayaa (roman)*. Kızıl, 188s.
- KK** Hovalıg, V. Ç. (2015). *Kajar koygunak (uruglarga Tıva tooldar)*. Kızıl, 143s.
- KKS** Monguş, V. (2009). *Kadayınga kagdırtkan sen (çeçen çugaalar)*. Kızıl, 175s.
- Or** Düpçür, B. (2011). *Oruktar (barımdaalıg tooju, çeçen çüülder)*. Kızıl, 101s.
- TÇI** Köjeldey, M. (1995). *Töreen çurttan ırakka (toojular, çeçen çugaalar)*. Kızıl, 126s.
- TRS** Pal'mbah, A. A. (1955). *Tuvinkso-Russkiy slovar'*. Moskva.
- TSTY-I** Monguş, D. A. (Red.). (2003). *Tolkoviy slovar' Tuvinskogo yazıka-I (A-Y)*. Novosibirsk.
- TTG 2018** Koçoğlu Gündoğdu, V. (2018). *Tuva Türkçesi grameri (metin-söz dizini)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TTS** Arıkoğlu, E. & Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UÇUH** Kudajı, K. E. (1992). *Uygu çok Ulug-Hem*. Aldın Tom. Kızıl Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, 320s.

UÇUH-2 Kudajı, K. E. (1996). *Uygu çok Ulug-Hem*. Kara Tom. Kızıl Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, 368s.

UUj Toka, S. (2001). *Ulug ujarje*. Kızıl Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, 121s.

Kaynakça

Ağca, F. (2007). Maniheist ve Budist Türkçe metinlerde *fiil + -mAk + iyEk bol-* yapısı üzerine. *Türkbilig*, (14) 3-21.

Akarsu, B. (1975). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksu Koç, A. (1988). *The acquisition of aspect and modality: The case of past reference in Turkish*. Cambridge University Press.

Anderson, T. D. (2006). Uncertainty in action: Observing information seeking within the creative processes of scholarly research. *Information Research - An International Electronic Journal*, 12(1).

Anderson, G. & Harrison, D. (1999). *Tuvan*. Newcastle, Lincom Europa.

Arıkoğlu, E. (2007). Tuva Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde (1149-1228. ss.), Akçağ Yayınları.

Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede isteme kipliği: Semantik-pragmatik bir inceleme*. Grafiker Yayınları.

Attfield, S. & Dowell, J. (2003). Information seeking and use by newspaper journalists. *Journal of Documentation*, 59(2), 187-204.

Auwers, J. & Plungian, V. A. (1998). Modality's semantic map. *Linguistics Typology* 2, 79-124.

Belyaeva Standen, Y. (2002). The functional-pragmatic field of possibility in Russian: Meaning and structure. *Language Sciences* 25, 239-262.

Bybee, J. & Fleischman, S. (1995). *Modality in grammar and discourse*. John Benjamins Publishing Company.

Bybee, J., Perkins, R., Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world*. University of Chicago Press.

Coates, J. (1987). Epistemic modality and spoken discourse. *Transactions of the Philological Society*, 85(1), 110-131.

Csató, É. A. (2000). Turkish *mış-* and *ımış-* items. Dimensions of a functional analysis. *Evidentials. Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*, Mouton de Gruyter, 29-44.

Çetinkaya, E. (2019). *Çağdaş Uygurcada kiplik: Dilbilgisel biçimbirimler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çolak, D. (2023). Saha (Yakut) Türkçesinde yeterlilik kategorisi. *Gazi Türkiyat*, (32), 61-80.

de Haan, F. (2006). Typological approaches to modality. W. Frawley (Ed.). *Modality içinde* (27-70. ss.), Mouton de Gruyter.

Demir, T. (2006). *Türkçe dilbilgisi*. Kurmay Yayınları.

Dietrich, R. (1992). *Modalität im deutschen*. Westdeutscher Verlag.

Ergönenç Akbaba, D. (2017). İhtimal ve tahmin anlamı veren kiplik ifadeleri ve Nogay Türkçesi örneği. *Dil Araştırmaları*, (21), 51-60.

- Frolov İ. T. (1984). *Dictionary of philosophy*. Moskov.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (Çev: M. Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Givón, T. (1982). Evidentiality and epistemic space. *Studies in Language* 6, 23-49.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge.
- Güner Dilek, F. (2022). *Altay Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Halliday, M. A. K. (1970). Functional diversity in language as seen from a consideration of modality and mood in English. *Foundations of Language* 6, 322-361.
- Harrison, K. D. (2000). *Topics in the phonology and morphology of Tuvan*. A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School Yale University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy.
- Hirik, S. (2010). *Eski Uygur Türkçesinde olasılık kipliği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hirik, S. (2021). *Türkiye Türkçesinde bilgi kiplikleri*. Pegem Akademi.
- Holmes, J. (1982). Expressing certainty and doubt in English. *RELC Journal*, 13(2), 9-29.
- Hoye, L. (1997). *Adverbs and modality in English*. Longman.
- İshakov, F. G. & Pal'mbah, A. A. (1961). *Grammatika Tuvinskogo yazıka (fonetika i morfologiya)*. Izdatel'stvo vostochnoy literaturı.
- İshakov, F. G. & Pal'mbah, A. A. (2019). *Tuva dili grameri - Ses ve şekil bilgisi*. (Çev: E. Arıkoğlu, C. M. Bapayeva, B. Borbaanay), Bengü Yayınları.
- Jespersen, O. (1924). *The philosophy of grammar*. Allen & Unwin.
- Johanson, L. (2000). Turkic indirectives. L. Johanson, B. Utas (Ed.), *Evidentials. Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* içinde (61-87. ss.), Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2003). Evidentiality in Turkic. A. Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon (Ed.), *Studies in Evidentiality Typological Studies in Language* 54 içinde (273-290. ss.), John Benjamins.
- Johanson, L. (2009). Modals in Turkic. B. Hansen, F. de Haan (Ed.), *Modals in the Languages of Europe* içinde (487-510. ss.), Mouton de Gruyter.
- Kamacı, D. (2017). Kiplik terminolojisinin sözlüklerdeki görünümü: Olabilirlik ve olasılık. E. Boz, F. Bozkurt, F. Doğru, D. Kamacı, E. Aslan, N. Girişen (Ed.), *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (3-4 Kasım 2016) içinde (189-201. ss.), Eskişehir.
- Karabulut, F. & Kazanlar Ürkmez, E. (2020). Kazak Türkçesinde olasılık kipliği işaretleyicileri. *Dil Araştırmaları*, (27), 153-170.
- Kazanlar Ürkmez, E. (2019). *Kazak türkçesinde kiplik: Morfo-sentaktik semantik bir analiz*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kerimoğlu, C. (2010). On the epistemic modality markers in Turkey Turkish: Uncertainty. *Turkish Studies*, 5(4), 434-478.
- Kılıç, F. (2004). *Kırgız Türkçesinde bilgi kipliği: Delile dayananların diğer bilgi kiplikleriyle ilişkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, F. (2005). Kırgız Türkçesinde algısal delile dayalılık. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 68-113.

- Kiefer, F. (1987). On defining modality. *Folia Linguistica* 21, 67-94.
- Kirişçiöğlü, F. (2005). Saha Türkçesinde farklı bir kip “-I IhI(k)”. *Acta Mongolica, Mongol Ulsın İx Surguli*, 5(236), 87-92.
- Kocaman, A. (1990). The necessitive mood in Turkish. *Proceedings of the Fifth International Conference on Turkish Linguistics* içinde (433-458. ss.).
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2018). *Tuva Türkçesi grameri (metin-söz dizini)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (2001). *Turkish*. Routledge.
- Kuhlthau, C. C. (1999). The role of experience in the information search process of an early career information worker: Perceptions of uncertainty, complexity, construction, and sources. *Journal of the American Society for Information Science*, 50(5), 399-412.
- Leech, G. (1987). *Meaning and the English verb*. Longman.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge University Press.
- Narrog, H. (2005). Modality, mood and change of modal meanings: A new perspective. *Cognitive Linguistics*, 16(4), 677-731.
- Narrog, H. (2009). *Modality in Japanese: The layered structure of the clause and hierarchies of functional categories*. John Benjamins Publishing Company.
- Nuyts, J. (2001). *Epistemic modality, language, and conceptualization: A cognitive-pragmatic perspective (Vol. 5)*. John Benjamin Publishing Company.
- Öz Özcan, A. (2004). Özbek ve Türkiye Türkçesinde “olasılık-tahmin” bildiren modal sözler. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26.09.2004) C. II* içinde (2253-2261. ss.), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öz Özcan, A. (2008). Özbek ve Türkiye Türkçesinde “kesinlik” bildiren modal sözler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 447-458.
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and modality*. Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality*. Cambridge University Press.
- Papafragou, A. (2000). *Modality: Issues in the semantics-pragmatics interface*. Elsevier Publishing Company.
- Rentzsch, J. (2013). Türk dillerinde kipsellik ve kipselliğin anlambilimsel haritası. *Bilig*, (67), 129-168.
- Rubin, V. L. (2010). Epistemic modality: From uncertainty to certainty in the context of information seeking as interactions with texts. *Information Processing and Management* 46, 533-540.
- Rubin, V. L., Liddy, E. D., Kando, N. (2005). Certainty identification in texts: Categorization model and manual tagging results. J. G. Shanahan, Y. Qu, J. Wiebe (Ed.), *Computing Attitude and Affect in Text: Theory and Applications (The Information Retrieval Series)* içinde (1-16. ss.), Springer-Verlag New York.
- Ruhi, Ş., Zeyrek, D., Osam, N. (1997). Türkçede kiplik belirteçleri ve çekim ekleri üzerine bazı gözlemler. *Dilbilim Araştırmaları 1997*, 105-111.

- Rzazade, V. (2022). *Azerbaycan Türkçesinde kiplik*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıkaya Aksoy, T. (2014). *Tatar Türkçesinde gereklilik/zorunluluk kipliği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sebzecioglu, T. (2004). Türkçede kip kategorisi ve -yor biçimbiriminin kipsel değeri. *Dil Dergisi*, (124), 18-33.
- Şamina, L. A. (2021). Sintaksişeskiye sredstva vırajeniya vozmojnosti v Tuvinskom yazıke. *Sibirskiy filologičeskiy jurnal*, (3), 243-260.
- Taylan, E. & Özsoy, S. (1993). Türkçedeki bazı kiplik biçimlerinin anlatımı üzerine. *VII Dilbilim Kurultayı Bildirileri içinde* (1-9. ss.).
- Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin şekil bilgisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Traugott, E. C. (1989). On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. *Language* 65, 31-55.
- Üzüm, M. (2019). *Eski Anadolu Türkçesinde epistemik kiplik (Kıyas-ı Enbiya örneği)*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Üzüm, M. (2020). Türkçede kanıtsallık ve bilgi kipliği ayrımı. *Dil Araştırmaları*, (26), 83-102.
- Yazıcı Ersoy, H. (2007). *Başkurt Türkçesinde kip*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazıcı Ersoy, H. (2014). *Başkurt Türkçesinde kip*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2004) *Merriam Webster online dictionary*.
- (2011) *Güncel Türkçe sözlük*.

EXTENDED ABSTRACT

Tuvan Turkish is among the Siberian group of Turkish dialects as well as Altai, Khakas, Shor, Tofa, Chulym and Sakha Turkish, situated in the Northeastern group of Turkish dialects. In this study, the appearance of the modality of possibility, which is included as an uncertainty marker within the modality category, in Tuvan Turkish is analyzed.

Although many particular and general studies (books, theses, articles etc.) have been carried out on the subject of modality in Contemporary Turkish dialects to date, the number of modality studies on Altai, Khakas, Sakha (Yakut) and Tuvan Turkish, which are among the Northeastern (Siberian) group of Turkish dialects, is quite limited. With this study, it is aimed to identify markers of modality of possibility in Tuvan Turkish and to eliminate this lack in the field.

Modality is a category of semantics indicating the speaker's attitude, opinion, perspective and evaluation towards whether the situation or action in the sentence is real or not. Even though possibility lies at the basis of all modality categories, it is considered as a sub-type of the epistemic modality. The modality of possibility has a wide range of meaning as it is intertwined with many expressions. Depending on the context of the text, it might be closely related to other meanings of the epistemic modality such as probability, assumption, hesitation, doubt, and competence.

The modality of possibility may cover events that have occurred or have not occurred; and at the same time, this modality has a scale from certainty to uncertainty as it does not convey the speaker's attitude at the same degree with knowledge and confidence. In this study, markers indicating possibility in Tuvan Turkish are analyzed based on Rubin's (2010) certainty categorization model (absolute certainty, high certainty, moderate certainty, low certainty and uncertainty).

It is observed that the modality of possibility is not discussed under a separate title in grammar books of Tuvan Turkish (İshakov & Pal'mbah, 1961; Anderson, 2000; Arıkoğlu, 2007; Tosun, 2011; Koçoğlu Gündoğdu, 2018). Only in G. D. Anderson and K. D. Harrison's (1999) work titled Tyvan and in the book version of K. D. Harrison's (2000) doctoral thesis titled Topics in the Phonology and Morphology of Tuvan, the title mood is also included in addition to the tense suffixes. Under this title, modalities which mark modal meanings such as meanings providing continuity, mediation, request, condition, wish, and evidence-based and imperative meanings are mentioned.

In this study, qualitative research method is used. Document/text analysis method is used as a data collection tool. In this scope, as a result of the sample scanned from grammar books, textbooks, dictionaries and literary genres (novel, story, fairy tale, etc.) written on Tuvan Turkish, morphology, morpho-syntactic, lexical and syntactic markers having the meaning of "possibility" are identified. In accordance with that, it is determined that the following suffixes are morphology possibility markers: -DIr (indicative suffix), -Ar/-Ir/-r (future tense), -GI/-GU deg (future tense), -GAy/-Ay (optative mood) and -sA/-zA (conditional mood). Structures of -gan bol-, -p bol-, -p al-, -p tur- and -p kag-, which provide modality meanings such as probability, assumption, uncertainty, and hesitation in a sentence, are given within the category of morpho-syntactic markers.

Lexical markers consist of final prepositions (added to the end), which are included in linking prepositions. It is determined as a result of the examples that the prepositions of boor, irgi/irgi be?/irgin, ynaan, be, iyin, ışkaş, eves/evespe, deg, inçalza-daa, iyik/iyikpe and diyin have modality meanings such as possibility, probability and feasibility within the context they are used. Finally, the verbs of şıdaar/şıdavas, çadavas, bol-, boda- and hire apargan, which are used as syntactic possibility markers, also add the meaning of possibility to the proposition.

The certainty categorization of each marker of the modality of possibility, which is considered as an uncertainty marker in Tuvan Turkish, is determined in accordance with the context.

TÜRKİYE'DE TARİKATLARIN SİYASİ VE EKONOMİK ALANLARDAKİ SEKÜLER YÜKSELİŞİ VE YOKSULLAR / YOKSULLUK

 Hakan ATEŞ*

ÖZET

Max Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizm" adlı çalışmasının yayımlandığı 1905 yılından bu yana dinin insanların ekonomik etkinlikleri üzerindeki etkilerine ilişkin bir tartışma süregelmektedir. Weber'e göre Protestan inancın insanları çalışmaya teşvik etmesi nedeniyle Protestan devletler başarılı bir ekonomik yaşam sürmektedir. Dahası, Batı'da inanç vasıtasıyla dünyevi çalışmaların önem kazanması ile ekonomik gelişim hızlanmıştır. Böylece, Batı bu ekonomik gelişmelerle siyasi konjonktürünü değiştirmiş ve Osmanlı bu konjonktüre ayak uyduramamıştır. Bu ortamda Osmanlı'daki tarikatlar / cemaatler, Batılılaşma hareketinin önündeki engel olarak kapatılmıştır. Ancak, 1960'lı yıllarda oluşan yeni siyasi akımlarla bu cemaatler hem ekonomik hem de siyasi alanda kendilerini görünür kılmaya başlamışlardır. Bu FETÖ-PDY gibi "sözde" cemaatler, terör örgütü olarak hareket edip insanların dini duygularını suiistimal ederek, yoksullar için para toplamış ve bu paralarla kendilerine bir ekonomik güç oluşturmuştur. Bu çalışmada, günümüzde FETÖ-PDY örgütü gibi "cemaat" adıyla Türkiye'de ekonomi ve siyaset alanında yer alan gruplara ve bu grupların dünyevi alandaki "yoksulluk" sorununa karşı tutumlarına ışık tutmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: yoksulluk, din ve ekonomi, tarikat / cemaat, dini holding, din ve yoksulluk ilişkisi

The Secular Rise of Congregations in The Political and Economic Spheres in Turkey and The Poor / Poverty

ABSTRACT

Since the publication of Max Weber's "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism" in 1905, there has been a debate about the effects of religion on people's economic activities. According to Weber, Protestant states have had a successful economic life because the Protestant faith encourages people to work. Moreover, economic development accelerated with the importance of secular studies through faith in the West. Thus, the West changed its political conjuncture with these economic developments and the Ottoman Empire could not keep up with this conjuncture. In this environment, the sects / congregations in the Ottoman Empire were closed as an obstacle to the Westernization movement. However, with the new political movements that emerged in the 1960s, these congregations began to make themselves visible in both the economic and political spheres. These "so-called" congregations like FETO-PDY acted as a terrorist organization and abused people's religious feelings, collected money for the poor and created an economic power for themselves with these funds. In this study, it is aimed to shed light on the groups in the field of economy and politics in Turkey under the name of "congregations", such as the FETO-PDY organization, and the attitudes of these groups towards the problem of "poverty" in the worldly field.

Key Words: poverty, religion and economy, sect / congregation, religious holding, religion and poverty relationship

* Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, hakanates@icloud.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Ateş, H. (2024). Türkiye'de tarikatların siyasi ve ekonomik alanlardaki seküler yükselişi ve yoksullar / yoksulluk. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 807-823. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1421338>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 17 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 4 Şubat / February 2024

Giriş

Max Weber’in “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizm*” incelemesini yayınladığı 1905 yılından beri dinin insanoğlunun ekonomik faaliyetleri üzerindeki etkilerine dair bir tartışma süregelmektedir. Weber’e göre Protestan devletler, Katolik devletlerden daha başarılı bir ekonomik hayat sürmektedir. Protestanlık inancında sofuluk, keşiş hücrelerinden profesyonel iş hayatına taşındığı için ve dünya içi ahlakilik egemen olmaya başladığı için, makinayla üretimin teknik ve ekonomik gereklerine bağlı güçlü bir modern ekonomi evreni kurulmuştur (Weber, 2013: 164). Ülkemizde ise bu durum “yeşil / dini sermaye” ve “batı kapitalizmi” arasında gidip gelen bir iktisadi hayata dönüşmüştür. Bu ayrımın temel çıkış noktası Cumhuriyet’in getirdiği inkılaplar ile değişen gündelik hayatın ekonomide görülemeyen tezahürleridir. Bu düzenin başlangıç noktası ise Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarına dayanır. Cumhuriyet’in kurucu elitlerine göre halkın dini geleneklerini sürdürme şekli olan tarikatlar / cemaatlerin yanı sıra tekke ve zaviyeler Batılılaşma hareketinin önündeki en büyük engel olarak görülmüş ve bu sebeple de kapatılmıştır. Buna rağmen geleneksel yaşamından ani bir sıçrama ile moderniteye geçemeyen halk, kültür şoku yaşamış ve gayri resmi yollardan eski yaşantısına dini gruplar içinde devam etmek istemiştir. Bu dini gruplar 1960’lı yıllara kadar daima göz önünde olmaktan kaçınmıştır. Ancak, 1960’lı yıllarda oluşan yeni siyasi akımlar vasıtasıyla tekrar gün yüzüne çıkarak günümüze kadar hem ekonomik hem de siyasi alanda kendilerini görünür kılmaya başlamışlardır.

Bu çalışma, FETÖ-PDY örgütü gibi “cemaat” adıyla ekonomi ve siyaset alanında Türkiye Cumhuriyeti’nde dini alanın yanı sıra dünyevi alanda da yer alan gruplara ve bu grupların dünyevi alandaki “yoksulluk” sorununa karşı tutumlarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken de bu “sözde” cemaatlerin insanların dini duygularını nasıl ve hangi amaçlar için kullandığını gözler önüne sermeyi de hedefler, çünkü bu “sözde” cemaatler geleneksel alandan ayrılmış ve günümüzde bir eğitim kurumu, yurt, şirket veya sivil toplum kuruluşu görünümü almış vaziyettedir. Bu görünümüyle de insanların ahiret hayatından çok, gündelik hayatlarının dünyevi kısımlarını ele geçirmeyi ve şekillendirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu durumun en iyi örneğini ise 15 Temmuz 2016’da gerçekleşen hain kalkışmada görebiliriz. Bu “sözde” cemaatler, bir örgüt gibi, insanların dini yönelim ve duygularını suistimal ederek yardım kuruluşları adına zekât ya da “himmet” adı altında yoksullar için para toplamış, kendisine bu toplanan paralar ile bir sermaye oluşturmuştur. Ancak bu sermaye ile oluşan ekonomiyle yoksullara yardım eder gibi görünürken diğer taraftan da kendi hegemonik alanını büyütmüş ve güçlendirmiş, ardından da sahip olduğu güç ile halkın kendi iradesiyle seçtiği hükümeti devirmek istemiştir. Kendisini “cemaat” olarak tanımlayan FETÖ-PDY terör örgütü, mensuplarının nasıl yaşayacaklarına, nasıl giyineceklerine, hangi üniversiteye gideceklerine ne yiyip ne içeceklerine kadar karar vermiş ve bunun sonucunda da dünyevi alanda faaliyet gösteren bir oluşum haline gelmiştir (Efe, 2017). “Sözde” tarikat / cemaatlerin hangi amaçlarla dünyevi alana dokunduklarına ileriki sayfalarda değinilecektir.

Çalışmada öncelikle tarikat kavramının açıklanması hedeflenmektedir. Ardından bu bahsedilen “sözde” cemaatlerin Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze kadar kendilerini nasıl korudukları ve günümüzde nasıl palazlandıkları sorularının yanıtları aranacaktır. Ardından bu yapıların bir şirkete / holdinge nasıl dönüştükleri ya da müritlerinin şirketlerine niçin kaynak sağladıkları tartışılacak ve bunların yanında da siyasi alanda güçlerini ne kadar ön plana çıkardıkları anlatılmaya çalışılacaktır.¹ Daha sonra, bu “sözde” cemaatlerin yoksulluk hakkındaki görüşlerine dair bilgiler sunulmaya çalışılacaktır.

¹ Burada bahsedilen tarikatlar terimin gerçek manasıyla dini yol olarak tanımlanan türler değildir. Tam tersine insanların dini duygularını sömüren ya da sömürmeye çalışan türlerdir.

Öte yandan, çalışmada ele alınan yoksulluk kavramı ise ekonomik anlamda yoksulluğu işaret etmektedir. Allah’a karşı olan yoksulluk, tasavvufun çok büyük konularından birisi olup bu çalışmada konu dışı bırakılmıştır. Çalışmada ele alınmayacak bir diğer konu ise “Allah’a ulaşma yolunda birer yol arkadaşı olan” dini gruplardır.

Tarikatların Oluşumu ve Gelişimine Dair Kısa Bir Açılım

Modern dönemde tarikat olarak anılan oluşumlar en genel anlamda eskinin cemaatidir. Cemaatler, geçmiş dönemde devletin, medreselerin, tarikatların, vakıfların ve mahalle mescitlerinin yaptığı tedris, tebliğ, irşat, terbiye ve dayanışma işlevlerini görmek maksadıyla ortaya çıkmışlardır. Ayrıca, devlet ile birey arasında bir tampon vazifesi görmeye çalışmışlardır (Mardin, 1992: 73). Batı toplumlarında burjuvazinin üstlendiği bu görevi Doğu toplumlarında da cemaatler üstlenmiştir. Buna ilaveten, modern tarikatlar da büyük ölçüde eski cemaatler ile aynı işlevi görmektedir. Dolayısıyla modern tarikatları dini cemaat kategorisi içinde değerlendirmek mümkündür (Torun, 2020). Tarikat, lügatlere bakıldığında “tarik” sözcüğünden türemiştir. “Tarik” etimolojik olarak “gidilecek yol” kavramıyla en genel anlamda Allah’a varmanın yolunda gerçekleştirilen örgütlenme olarak tanımlanabilir (Gölpınarlı, 1969; Güner, 1991; Komisyon, 2011: 95). Modernite öncesi dönemlerde dini kültürden beslenen bu örgütlenme, aynı zamanda devletin kısmen ilgisiz kaldığı sosyal dayanışma ihtiyacını karşılayan kurumlar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sosyal dayanışma kavramını biraz açacak olursak; tarikatlar veya cemaatler gerçekten ihtiyacı olanlara -yani tam manasıyla yoksullara- giyecek, yiyecek, barınma vb. temin eden bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dayanışma aracılığıyla insanların toplumdan dışlanması veya ötekileştirilmesi önlenir. Tarikat / cemaat vasıtasıyla yoksul insanlar yoksulluğunun farkındaydı, ancak bunun acı bir durum olmadığını, aksine bu dünyanın bir sınav dünyası olduğunu ve onların sınavlarının da maddi güçlükler olduğunu bilmekteydi. Aynı durumun zenginler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Zenginler de tarikat / cemaat gibi kurumlara yardımda bulunarak kendilerine bahşedilmiş olan dünya nimetlerini paylaşıp dini anlamda sınavlarında başarılı olmaya çalışmaktaydılar. Müslümanlar için içinde bulunduğumuz dünya, ilk günahın cezalandırıldığı bir yer değildir; ahlaki bakımdan kendimiz, ailemiz, toplumumuz ve bütün insanlık için iyi şeyler yaparak Allah’ın iradesine gönüllü olarak boyun eğmek suretiyle O’na teslimiyetimizi gösterdiğimizi kanıtlayan yerdir (Ahmad, 1996: 26).

Hz. Muhammed’in sağlığından itibaren başlayan tartışmalar, vefatından sonra giderek artan hizipleşme ve siyasi çatışmalara dönmüştür. Mezhepler ise bu çekişmelerin hukuki örgütlenme biçimidir. Diğer bir söylemle; mezhepler görünen, tarikatlar ise ruhani örgütlenmelerdir (Filiz, 2016). İslamiyet’te bölünmeye ve ayrışmaya karşı kesin kurallar olmasına rağmen tarikat ve cemaatlerin ayrışmasına mani olunamamıştır. Hatta bu tarikat ve cemaatler birbiriyle zıt kutuplarda yer alabilirler. Bu kutuplaşmanın nedenleri arasında en büyük etken Kur’an-ı Kerim’in ve hadislerin modern dünyadaki olaylar karşısında açık ve net bir emir içermemesi ve bu açıktan yararlanarak “sözde” tarikat liderlerinin daha fazla iktidar isteklerinin önüne geçilememesidir. Çünkü kimliğini oturtamayan inançlı kimseler selameti; dini gruplarda, tarikatlarda veya onlara benzer dinsel topluluklarda arayacaktır (Mardin, 1992). Tarikat liderlerinin vadettiği de tam manasıyla selamet ve öte dünya kazancıdır. Hatta diğer tarikatların yanlış yaptıklarını ve onların selamete eremeyeceğini ifade ederek kendilerinin üstün olduklarını dâhi dile getirirler. Bu sebeplerden başlayan bölünmeler ve çatışmalar günümüze kadar birçok mezhep, tarikat ve cemaatin ortaya çıkması olarak yansımıştır (Yıldırım, 2016: 90). Ancak bu bölünme ve farklılaşma dini açıdan bakıldığında faydadan ziyade zarara sebep olmuştur, çünkü artık bu tarikatlar / cemaatler yüzünden Müslümanlar birbirlerini düşmanları olarak görmektedirler ve tek bir çatı altında birbiriyle kavga etmeden duramaz hale gelmişlerdir. Kendi fikirlerine karşıt olan tarikatı / cemaati ya da mezhebi

kötülemeye, kendini yükseltmenin bir aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Böylece hiçbir zaman onarılamayacak düşmanlıklar ortaya çıkmıştır. Hatta bu düşmanlıklar birçok kişinin ölümüne dahi sebep olmuştur.² İnsanlar daha fazla güç uğruna -çoğu modern zamanda olmak üzere- “ *Gerekmedikçe Öldürmeyeceksin!*” emrini veren dini, kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak insanların kanını akıtmıştır. Bunların hepsi dünya hâkimiyeti adına yapıldığı için dini değil, yalnızca dünyevi olarak tanımlanabilir.

Din, her durumda iyi ya da kötü bir toplumsal denetim mekanizması olarak kullanılabilir (Öz, 2004: 70). Toplumsal olarak kabul edilebilir davranış ve tutumları teşvik ederek, uygun olmayanları ise hoş karşılamayarak toplumsal düzenin sürdürülmesine olanak sağlar. Bu bakımdan her din aynı zamanda uygun ve doğru davranış reçeteleri sunan bir ahlak sistemidir (Atay, 2004: 25). Dünyevileştirme kavramı da dinin bu yönünün kullanılmasından gelmektedir. Dini olguların, olayların, eşyaların dünya için kullanılması dünyevileştirmenin en büyük hedefidir. Dünyevileştirmeyi kısaca manevi alanın dünyevi alana taşınması olarak tanımlayabiliriz. Globalleşen dünyada ise bu kavram sekülerleşme olarak adlandırılır. Volkan Ertit “*Sekülerleşme, kavram olarak belli bir zaman dilimi içerisinde dinin, dinimsi yapıların ve batıl inançların toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli olarak azalması demektir.*” (Ertit, 2015: 13) diyerek tüm bunların uhreviyatına olan itibarın azaltılmasını vurgulamaktadır. Uhreviyatın azalması demek insanların artık dini vecibeleri hakkında çok fazla bilgi sahibi olmaması ve bu konular hakkında bir “değişmeyen bir sabit nokta”ya ihtiyaç duyması demektir. Bu “değişmeyen sabit nokta” ise insanlar tarafından gerçek manada başucu kitabı olması gereken Kur’an’ın yerine tarikat / cemaat lideri olarak seçilmiştir (Saymaz, 2019: 18). Bu sebeple tarikat / cemaat liderleri sorgusuz sualsiz biat edilmesi gereken kişiler olarak algılanmıştır. Siyasi partiler zaman zaman bu biat durumunu kendilerine bağlı şeyhler türeterek kullanmak istemiştir (Sarıkaya, 1998: 102; Saymaz, 2019: 19). Siyasi partilerin bir kısmı cemaatleri kendilerine oy yuvası olarak görmüşlerdir.

Toplumun değişen koşullara bağlı olarak derinleşen manevi yönünün azalmasını engelleyecek, toplumun içinde oluşan farklılaşmayı asimile edecek ara kurumların oluşmaması ve ortaya çıkan yeni sorunların dinin ana kaynaklarınca yanıtlanmaması; yeni açılımları ve bunlarla birlikte bölünme ve ayrışmaları kaçınılmaz kılmıştır. Diğer bir yandan ise toplumun kendi içinde zaten var olan sınıfsal farklılık ve çatışmaların yanı sıra, egemenler arası çıkar çatışmaları da bölünme ve ayrışmaları tetiklemiştir. Ayrıca, din üzerinden de kendisini meşrulaştırma çabası güden ve kendini egemen ideoloji olarak tanımlayan hizipleşmeler de sonraki dönemde kendini yeni mezhep, cemaat ve tarikatlar olarak karşımıza çıkmıştır. Yani tarikatlar arasında da sınıfsal farklılıklar ve ideolojik farklılıklar gibi bazı farklılıklar bulunabilir. Örneğin kimi tarikatlar aşırı zengin olabilirken; diğerleri aşırı derecede yoksulluğu savunabilir veya kimisi otorite (hükümet / devlet) tarafından kabul görebilirken kimisi devletin tam karşısında olabilir (Trimingham, 1971). Örneğin Osmanlı’nın kuruluş dönemlerinde Bektaşilik hem Osmanlı’nın genişlemesine ve köklenmesine destek olmuş hem de Yeniçeri Ocağı’nın temellerini oluşturmuştur. Birçok derviş fethedilen bölgelere göçerek orada dini yayma aşkıyla doludur. Dervişlerin o zamanlar oluşturmak istediği anlayış, bir ahlak anlayışıdır. Ahlak ise bir inanç ve düşünce biçimidir. Ahlak olmazsa toplum hayatı denilecek bir yapı da oluşmaz. Toplum hayatı birlikte yaşamak ve “bir” olmakla oluşabilir.

Tarikat ve cemaatler ilk başlarda sadece dini alana yönelik çalışmalar yaparken, gün gelmiş artık tek taraflı (yani sadece uhrevi alanda) iktidar olmak onlara yetmemiştir. Bunun üzerine gerek tarikat liderleri tarafından gerekse de müritler aracılığıyla insanların dini

² Tarihteki birçok mezhep çalışması buna örnektir. Kerbela Olayı bu çatışmaların en bilinenidir. Bu olayda Hz. Muhammed’in torunu olan Hz. Hüseyin’in öldürülme hadisesi gerçekleşmiştir.

hayatlarında ihtiyaç duydukları konularda dünyevi metaller üretip, bu metaller üzerinden ekonomik güç elde etmeye başlamışlardır (Bulut, 1997; Saymaz, 2019: 17). Bunun sebebi dinin, insanlar için beslenmesi zorunlu olan manevi bir gıda olmasıdır. İnsan bünyesi de tek taraflı olmadığı için sadece manevi gıdalar yetmemektedir ve dünyevi metallerde de ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca bu dünyevi gıdaları da devletten beklemektedir. Bu sebeple el-Maverdi’nin de dediği gibi; din ve devlet ikizdir, birbirinden ayrılamazlar (Ocak, 2010). Devletin ulaşmadığı ya da devleti kabul etmeyen kimseler ise kendilerini tarikatlara adanlar. Bu durumda, insanların gündelik ve dünyevi ihtiyacını da kendilerince en güvenilir biçimde karşılayan merciler tarikat şeyhlerinin ya da tarikatın müritlerinin oluşturduğu şirketler olmuştur. Böylece ekonomik alanda güçlenen bu gruplar yavaş yavaş kendilerini iktidarın diğer alanlarından olan siyasi alana da aktarmaya çalışmışlardır, çünkü ekonomik olarak güçlenen bir tarikat / cemaat gün geçtikçe tanınırlığını artırır. Bu yolla bilinen ve duyulan bir tarikatın / cemaatin daha çok müride ulaşması kaçınılmazdır. Daha çok mürit demek daha çok güç demektir (Bulut, 1997). Mürit sayısının çoğalmasıyla birlikte tarikatlar siyasi alanda da kendilerini görünür vaziyete taşımışlardır (Saymaz, 2019: 17).

Orta Asya Türkleri İslamiyet’e geçerken kendi kültürlerine uymayan özellikleri ve kuralları kolaylıkla kabul edememişlerdir. Ancak, İslamiyet öncesi yaşamlarında şamanlığa inanan Türkler için “sufilik” daha kolay kabul edilebilir bir hal almaktaydı (Köprülüzade, 1996). Türk topluluklarının kurumsallaşıp şehirlere yerleşmeye başlamasıyla da şehir hayatı ve taşra hayatı arasında bir ikilik ortaya çıkmıştır. Bu ikiliğin bir tarafında Sünni İslam diğer tarafında ise tarikatlar yer almaktadır. Ancak bu tarikatların amacı dini yaymak ve toplumdaki huzuru muhafaza etmektir. Bu görev için tarikatlar yeniçeri ocağı ve ahi ocağı gibi belirli yapılanmalarda görev almıştır (Mardin, 1992). Görevlerini layıkıyla yerine getirdikleri süreçte de devletin pekiştiricisi olmuşlardır.³

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu sonrasında devletle tarikatlar arasında yaşanan ilişkide ciddi bir değişim yaşanmıştır. Öncelikle Osmanlı toplumunun din kökenli kurallara sıkı sıkıya bağlı bir yaşam sürmesi tarikatların ve cemaatlerin güç kazanmasına fırsat veren bir yapı oluşturmuştur. Tam da bu sebeple söz konusu tarikatlarla içli dışlı bir yaşama müsaade edebiliyordu. Fakat Osmanlı Devleti yerine geçen Cumhuriyet, laik bir ekseninde şekillenmiştir. Gerek bu durum gerekse tarikatların sahip oldukları Osmanlı sevdaları, hilafet yanlılıkları ve modernleşme karşılıkları nedeniyle Cumhuriyet ideolojisi tarikatlar ve onların ideolojik arka planı olan şeriatla kavga etme zorunluluğu hissetmiştir (Yıldırım, 2016: 93). Aslında toplumun geleneksel hayat anlayışının dışına çıkıp modernleşmenin gerçekleşebilmesi için Cumhuriyet kadrolarının bu kavgayı kazanması zorunludur. Cumhuriyet kadrolarının eksik olduğu nokta ise süreci radikal ve hızlı bir şekilde halletmeye yönelerek uzlaşma ve ikna olanaklarını elinin tersiyle itmesidir. Üstelik Cumhuriyet sadece geçmiş rejimin uzantısı ve savunucusu durumundaki tarikatlara karşı yasaklayıcı olmakla kalmamış (Sarıkaya, 1998: 95; *T.B.M.M Zabıt Ceridesi*, 1925: 282); tek tipleştirme ve pozitivist ilerlemeci düşünceler ile şekillendiğinden dolayı, kendilerine karşı içsel bir gönüllülükle bağlı olan tüm cemaatleri de yok etme yoluna gitmiştir. Fakat yeni Türkiye’de diyanet, ibadet ve irşat tam olarak kaldırılmamış, sadece kamu alanlarından nicel ve nitel olarak sınırlandırılmıştır (Torun, 2020).

Şerif Mardin’e göre din bir “üst yapı” değil, “temel şekillendirici” olarak tanımlanmaktadır (Mardin, 1999: 12-13). Yani din, insanların nasıl olmasını emrettiği için onları en kaba tabir ile “yontan” ve “doğrultan” bir araçtır. Bu aracın çok fazla kullanıldığı

³ Ancak makalemizde anlattığımız “sözde” tarikatlar ile karıştırılmamaları gerekmektedir. Bu tarikatlar “Allah’a giden yolda birer yol arkadaşı” olarak tanımlanabilir.

Cumhuriyet rejiminde Sünni inanç (Öz, 2004: 17), şeriatçı öğelerinden arındırılıp topluma biçimlenen resmi ideoloji inancın da Türkleştirilmesiyle birlikte ideolojinin temel ögesi haline gelmiştir. Böylece Sünni tarikatların yeniden örgütlenmesi için bir meşruiyet alanı da açılmıştır. İlerleyen yıllarda ise tarikatlar Balkanlar ve Türki Cumhuriyetlerde bir dış politika aracı olarak dahi kullanılmıştır. Bunun en büyük örneğini bir yardım kuruluşu gibi görünen Deniz Feneri Derneği ve FETÖ’nün ahtapot kollarının yalnızca bir tanesi olan eğitim kurumlarının yapılanmasında görebiliriz. Gelinek noktada tarikatlar, neredeyse Osmanlı döneminde olduğu gibi yeni oluşturulmaya çalışılan toplumu devletten daha fazla idare etmeye başlamıştır. Bu sebeple Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen yeni biçim ve oluşumlara karşı akım ve eylemlerin oluşturulmak istenen laik yapıya karşı çıktığı kabul edilmiştir. Özellikle 1960 yılına değin gerçekleşen olaylar ya laikliğe karşı ya da laiklik adına gerçekleşmiş eylemlerdir (Özek, 1982: 536). Laikliğe karşı gerçekleştirilen eylemlerin arka planında tarikatlar, laiklik adına yapılan eylemlerin arka planında ise devlet vardır demek kısmen doğru olabilir. Devlet ile tarikatların arası iktidar kavgaları ile açılmış ve devlet yönetici kimliğini kullanarak tarikatları kapatıp, halkı kendi zapturaptı altına almaya çalışmışsa da bu konuda yetersiz kalmıştır. Yetersizliğinin sebebi olarak da insanların manevi yönlerine ket vurulamayacağına farkına varılamamış olması gösterilebilir. Yani halkın ihtiyacı olan uhrevi kanallar devlette var olmadığı için tarikatlar hayatlarına gizli bir şekilde devam etmişlerdir. Hatta bir takım tarikat ve cemaatler ekonomik güçlerini elde ettikten sonra yavaş yavaş devletin yönetimini de ele geçirmek için çaba göstermişlerdir (Torun, 2020).

Tarikatların Siyasi ve Ekonomik Alanlardaki Yükselişi

Tarikatların Siyasi Yükselişleri

Din ile siyaset ilişkisinin önlenemez yükselişi tarikatların / cemaatlerin artık sadece dini alanda söz sahibi olmalarını zorunlu kılacak boyutu aşmıştır. Dahası, din siyaseti; siyaset de dini etkiler hale gelmiştir. “Sorgulanamayan inançlar” üzerine temellenen din, demokratik istemleri bir şekilde egale ederek siyasal alana yönelmiştir, çünkü İslam toplumsal koşullar nedeniyle sadece bir inanç sistemi olarak algılanmayıp aynı zamanda insanlara bir dünya görüşü de sunmaktadır. Ancak dinin sunduğu bu dünya görüşünün değişmez temelleri yoktur. Bu dünya görüşünün toplumların kendi arzuları doğrultusunda değiştirildiği de olmuştur. Buna rağmen Cumhuriyet’in ilk yıllarında dahi toplum içinde İslam devleti kurmayı ve şeriatı getirmeyi hedefleyen gruplar mevcuttu. Söz konusu bu gruplar bir tarikat / cemaat adı altında fikirlerini yayma çabası içindeydi. Hatta işgal altındaki İstanbul’da I. Dünya Savaşı’nın sonuçlarını “Allah Osmanlı’yı cezalandırmıştır. Çünkü bu kavim İttihatçılar’ı başa getirmiştir. Emanetullahı zayi eden kavmin başına ne gelmesi beklenebilirdi.” (Tunaya, 1965; Tuşalp, 1994: 21) diyerek değerlendiren bir grup dahi yer almaktaydı. Bu sebeple dinin pratik yerleri olan tekkelerin siyasallaşması, dini araç olarak kullanmak isteyen kesimlerin buralara yönlendirmesi ve siyasal partiler gibi konumlanmalar; tekkelerin ve tasavvuf kuruluşlarının eğitime, düşünceye ve inanca dayanan birer tasavvuf kurumu olmaktan çıkıp siyasi / ekonomik rant kurumu olarak görülmeleri ve onların kapatılmasına giden yolu açmıştır (Öz, 2004: 93). Niyazi Berkes’e göre şeriat ya da tarikat şekline bürünmüş din ülkedeki milli çabaları baltalayan bir güç olarak karşımıza çıkabilir (Öz, 2004: 93-94). Ancak onları kapatmak bir son olarak görülmemelidir. Tarikatların ülkemizdeki yükselişini en iyi anlatacak terim Gramsci’nin “pasif devrim” kavramıdır. Bu kavram aşama aşama gelişip, var olan politik düzeni yıkmaksızın oluşan toplumları anlatır. Pasif devrim “aykırı”, “madun”, “çevredeki” grupların toplumun “üstyapısının” ürettiği merkezdeki hiyerarşik kurumların içinde sabırla ve gizlenerek ilerlemeleri durumunda ortaya çıkar (Tuğal, 2011).

Tarikatların en büyük özellikleri de “sessiz” ama “belirli” bir gruba sahip olmalarıdır. Bu grup ne kadar büyürse tarikat da o kadar güçlenir, çünkü tarikatlar sosyal alanda kendilerine

büyük bir yer edinmişlerdir. Özellikle kendilerini “muhafazakâr” olarak tanımlayan ya da muhafazakâr olarak hisseden yöneticiler dönemlerinde bu artış gözle görülür bir şekildedir (Torun, 2020). Çünkü muhafazakâr tavır sergileyen parti ile tarikat / cemaat üyeleri neredeyse aynı şeyi; yani kendi örf, adet, gelenek ve göreneklerine göre bir hayatı arzulamaktadır. Ayrıca, bu istek ne yazık ki Cumhuriyet’in ilk yıllarında kurulan hükümetler ve daha sonraki askeri darbeler ile daima baskı altında kalsa da hiçbir zaman yok olmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş devrinde tarikatlar, hem çok önemli bir sosyalizasyon mekanizması, hem imar ve iskân aracı, hem de önemli bir yardım kurumu olarak sosyal alanda etkin bir rol oynamıştır (Atacan, 1990). Ancak sosyal alanda Cumhuriyet’in ilk hükümetlerinin gerçekleştiremediği en büyük eksiklik sosyal devlet anlayışıdır. Özellikle yoksulların dayanışma gereksinimi yönünde zayıf kalan devlet, halkını tarikatlara muhtaç etmiştir. Bunun iki büyük sebebi vardır. Bu sebeplerden birisi yeni savaştan çıkmış bir ekonominin güçsüz kalması, diğeri ise modernleşme kisvesi altında bireyci ve Avrupalı bir toplum üretme çabası ile halkın kendi arasındaki bağlarının koparılmak istenmesidir. İkinci sebep tamamen kendi geçmişinden korkanların başvurduğu bir davranıştır. Geçmiş sadece sosyal mecralarda yok edebilmiş bir devlet erkânı tarafından uyulan ve halkın da inançlarına ters düşen bu hareket ile toplum gizli kapılar ardında kendilerini geçmişlerine bağlayacak bir yer aramış ve tarikatları bulmuştur. Buna ilaveten, modernleşme hassasiyetinin laiklik yönünde ilerlemesi yerine, özellikle 1945 sonrasında din eksenli bir çerçevenin oluşması ve eğitimde giderek artan dini yönlendirmeler ile yeni neslin anlam dünyasını din eksenli şekillendirilmesinden dolayı; rejim kendi güvenliği için tarikatlara genişleme alanları vermiş ve tarikatların toplum tarafındaki meşruiyetlerini arttırmıştır (Yıldırım, 2016: 97). Her inanç sisteminin olduğu gibi şüphesiz İslam’ın da hiç siyaset, devlet, hükümet, yönetim esasları, idareciler ve idare edilenler hakkında da çeşitli hükümleri, tavsiyeleri ile emir ve yasakları vardır. İslam hiçbir alanda insanları bilgilendirme konusunda ihmal etmez, sağlam ve kusursuzdur. O halde Müslümanlar bu siyasi sosyo-politik konularda dinin kurallarına uymakla, emirlerini tutmakla yükümlü ve sorumludur (Çakır, 2012: 57). Tarikatlar Cumhuriyet döneminde toplumun gelenekle bağını koruma, kollama ve devam ettirme yükümlülüğünü ve sorumluluğunu kendilerinde bulmuştur, çünkü Osmanlı döneminde siyasal iktidar geleneği büyük oranda teokratik bir niteliktedir. Söz konusu dönemde, insanlar halifenin kanatları altında hem siyasi hem de manevi tatmini yaşamaktadır. Ancak, Cumhuriyet’in hilafeti kaldırması toplumu manevi olarak boşluğa itmiştir, çünkü halk kitlesel olarak dinleyecekleri bir dini lidere alışmış ve kendi yaşamını ona göre düzenlemeyi huy edinmiştir. Fakat hilafet ortadan kalkınca kendisine sabit bir nokta olarak seçebileceği birinin kalmadığını düşünmüştür. Bu röper noktası boşluğunu ise tarikatlar ve şeyhler doldurulmuştur. Ancak bu yerini doldurma daima iyi niyetli olmamış, zaman zaman kötüye kaymalar da yaşanmıştır. Bu kötüye kaymalardan dolayı da resmi olarak 1925 yılında tüm tarikatların yaşamına kısıtlamalar getirilmiştir (Torun, 2020). Ancak ilerleyen yıllarda bu tarikatlar farklı isimlere ve görünümlere bürünerek yeniden şekillenmiştir, çünkü tarikatları oluşturan halkın kendisidir. İnançlarını istediği gibi yaşayamayan halk kendisinin kapalı kapılar ardındaki şeyhlerin müridi olarak manevi huzura ereceğine inanmaktadır. Tarikatların toplumun üzerinde yeniden yoğunlaşması ile elde ettiği şeyler özellikle ekonomik ve siyasi boyut taşımaktadır. Cumhuriyet’in ikinci yarısında tarikatlar, pro-milliyetçiliğin mimarları olmuş, ancak ekonomide milliyetçilik kadar etkili olamamıştır.

Tarikat ve cemaatler geleneksel olandan kopmuş bir vaziyette Türkiye Cumhuriyeti laik kültürü içinde tatminkâr bir konum yaratma amacındadır (Mardin, 1999: 194-195). Türkiye’deki tekkeler / dergâhlar geçmişte dini anlama, anlatma ve tanıtımda, toplumsal dirlik ve düzeni sağlamada, toplumsal güvenlik merkezi olmada ve ileri ekonomik düzen yaratmada

olağanüstü başarılar sergilemişlerdir (Öz, 2004: 92). Fakat günümüze yaklaştıkça tarikatların dini hayatın yanında siyasi ve ekonomik alanda da etkili oldukları su götürmez bir gerçektir. Bu konuda etkili olan ise toplumun tarikatlara bakış açısıdır. Artık “sözde” tarikatlara mensup insanlar dini konularda Kur’an’a, hadislere değil de tarikat şeylerine güvenir hale gelmiştir. Bunun nedeni toplumun Kur’an’ı okumayı bilmesine rağmen hala tam anlamıyla anlayamamasıdır. Ayrıca topluma “*Arapça okursan daha çok sevap alırsın*” veya “*Türkçe Kur’an ve ezan okunması kötüdür*” gibi yaklaşımların dayatılarak dinin tam manasıyla anlaması istenmemektedir. Reform yıllarında Martin Luther’in yapmaya çalıştığı halkın dini anlamasını sağlamaktır. Eğer ki halk dinini birincil kaynaktan öğrenirse sözde şeyhlere inanma olasılığı azalacaktır. Bu durum Tönnies’in cemaat ve cemiyet ayrımını da gözler önüne sermektedir. Türkiye toplumu tam anlamıyla bir cemaat toplumdur ve bu toplumda bireysellik gelişmesine rağmen tam manasıyla ön plana çıkmamıştır. İnsanlar daima sırtlarını dayayacakları bir yer / kişi / kurum aramışlardır. Siyasi, dini ve ekonomik konularda toplumun günümüzde hala aynı görüşte olduğu görülmektedir. İnsanlar bir tarikatın kanatları altına girmeden, tarikatlardan yardım almadan ya da onlar adına çalışmadan bir yere gelemeyeceklerini düşünmektedir. Siyasi alanda bunun örneklerini bu ülke çok yaşamıştır. Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi bu duruma örnek verilebilir.

Tarikatlar iktidarı desteklerken iki sebep öne sürerler. Bunlardan ilki devletten gelecek saldırıları azaltmakken ikincisi devletin nimetlerinden daha fazla yararlanma imkânını sağlamaktır (Çakır, 1994: 64). Çünkü iktidarı ne kadar destekler ve iktidar için ne kadar oy potansiyeli barındırırlarsa kendilerine tanınan imtiyazların artacağına inanırlar. Bu sebeplerden dolayı tarikatlar ve cemaatler -15 Temmuz 2016 FETÖ ayaklanmasına kadar- iktidara doğrudan sahip olmak istememiş, sadece arkadaki gizli iktidar olmak yolunda ilerlemişlerdir. FETÖ-PDY gibi sözde tarikatların siyasi alana aktif olarak girmemelerindeki en büyük sebep ise sadece imanı kurtarmayı istemeleri ve gelecekte kurulacak dini düzen için hazır bir toplum oluşturmayı düşünmeleridir. Ancak FETÖ-PDY’nin yaptıkları şey bu düşünceye sahip olduğunu gösterip iktidarı ele geçirme planları yürütmektir. Gerçek tarikatların, sözde tarikat olan FETÖ-PDY’den farkı bu düşünceye sahip olup; icraatlarını de bu yönde gerçekleştirmeleridir. Çünkü Tarikatlar İslam’ın halk arasında daha fazla yaşanmasını amaçlamaktadır. Örneğin, Nakşibendi tarikatının amacı İslam’ın bütün olarak yeniden canlanması ve Batı’nın önüne geçilmesidir (Mardin, 1999: 190). Tarikatlar bu yolda partiler ile anlaşmış ve içlerinden milletvekili, hatta bakan dahi çıkmıştır (Çakır, 1994: 64). Bu milletvekilleri ve bakanlar sayesinde kısmen de olsa laikliği askıya alıp İslami usulleri geri getirmek hedefindedirler. Tarikatlar genellikle laikliğe karşı hareket etmekte ve şer’i hüküm sürenlerin ön planda olmasını istemektedir (Atay, 1996: 239). Onların anlam dünyalarında laiklik, demokrasi, Cumhuriyet gibi kavramlara yer yoktur. Tarikatlar için en önemli mesele kendi doğrularını yaşamak ve mümkünse bu doğruları diğerlerine aktarabilmekten ibarettir. Öte yandan, siyasi partiler ve hükümetler tarikatları kendi çıkarları için koruyup kollamaktadırlar. Hatta birçok parti güçlenmek için tarikat şeyhlerinden destek alıp onlara birtakım imtiyazlar vermeyi dahi göze almıştır (Tuşalp, 1994: 55). Bu çıkar ilişkisinin zamanla ideolojik bir özdeşleşmeye gittiği de açık ve nettir (Çakır, 2012: 102). Bu tarikat parti ilişkisi Cumhuriyet döneminde Serbest Fırka ile görülmüştür. Serbest Fırkanın ilk seçiminde yenilikçi parti olan Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı seçim kazanmasındaki en büyük etkenlerin başında tarikatların Serbest Fırkayı desteklemesi gelmektedir. Halk laik devrimleri istemeyip Serbest Fırka’ya gelenekçi olduğu için oy vermiştir (Özek, 1982: 539). Ardından Serbest Fırka aşırı gelenekçi olduğu gerekçesiyle siyaseten kapatılmıştır. Ancak tarikatlar bu kapatmaya karşı dağılmak yerine halk içinde güçlerini arttırmaya devam etmiş ve Demokrat Parti kurulduğunda hemen Demokrat Parti’yi desteklemeye başlamıştır. 1950’de DP

iktidara geldiğinde Eşref Edip’e⁴ göre CHP “*hakka arka çevirdiği için*”, “*ecdadının dünya ve din işleri arasındaki düzenini yıktığı için*” iktidardan indirilmiştir (Yıldırım, 2016: 542). Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde siyasi iktidar teokratik bir nitelik taşımazken, Yavuz Sultan Selim tarafından hilafetin ele geçirilmesi ile hem siyasi alanda hem de uhrevi alanda dini ön plana yavaş yavaş çıkarmıştır. Ancak siyasi alanda tam anlamıyla teokratik bir yapıya rastlanmamıştır. Osmanlı Devleti’nin son yıllarında toplumsal düzendeki bozulma şer’i katılığı yaratmış ve teokratik bir düzene yönelme yaşanmıştır. Osmanlı’nın yıkılıp yerine Cumhuriyetin kurulması ve hilafetin kaldırılması ile toplum inanç konusunda tam anlamıyla boşluğa itilmiştir. Bu boşluk da bazı tarikatlar tarafından doldurulmuştur. Bu tarikatlar ise ileride DP iktidarını oluşturan etkenlerin başında gelecektir.

Yeni kurulan devletin yönetim biçiminin demokrasi olduğu söylenmiş ve bu söyleme uygun olması için ilk olarak Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmuştur. Demokrasinin tam manasıyla yaşanması için en azından iki partiye ihtiyaç vardır. Bu sebeple de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Bu partinin kapatılma sebebi olarak da programında “*parti dini inançlara saygılıdır*” cümlesinin geçmesidir (Zürcher, 1992). CHP ezanı Türkçe okutmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi ezanın Türkçe okunması toplum tarafından farklı algılanmaktadır. Halkın gözünde ezanın anlamı kaybolmuştur. Wittgenstein’in dediği gibi anlam, kelimelerle işaretlenen şeylerden çok daha fazlasıdır. Demokrat Parti ezanın tekrar Arapça okunmasını istemiştir (Eroğul, 2014). Dini çerçeveden bakıldığında sağ olarak tanımlanan kesimin DP çevresinde toplanmasının temel nedeni dinsel görüşlerinden çok, CHP iktidarından kurtulma özlemidir (Özek, 1982: 541). Sözde şeyhlere göre CHP demokrasiyi savunan partidir, fakat “*Kur’an’da demokrasi yoktur. Demokrasi Şeytan içindir, Yahudi fitnesidir*” (Atay, 1996: 258). Tarikatların amacı da demokrasiyi kaldırıp yerine şeriatı kurmaktır. Ancak bunu yapmayı istemek dahi onların sekülerleştiğinin bir göstergesidir, çünkü artık dünyevi alana geçiş yapılmıştır; ancak modern devlet teorisinin (hatta Türkiye’nin kuruluş hamlesinin), modern ideolojilerin de teolojik bir yönü vardır. Artık önemli olan insanların “öteki dünya” olarak tanımladıkları ahiret değil “bu dünya”dır. Bu dünyaya yönelik tarikatlar ise siyasi partiler tarafından kullanılan kurumlar olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye’nin siyasi hayatında tarikatlar birer oy deposu olarak kullanılmıştır. Örnek olarak:

Menzil şeyhi MHP’ye, yani Alparslan Türkeş’e destek veriyor,

1982 Anayasası’na Menzil Şeyhi’nin red oyu atılmasını telkin ettiği,

1987 erken genel seçimleri öncesi RP Genel Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan’ın Menzil köyünde şeyhi ziyaret ettiği, ondan izzet ikram gördüğü... (Çakır, 2012: 73-74)

gibi spekülasyonlar ortaya çıkmıştır. Bu spekülasyonlar Milli Nizam Partisinin kuruluşuna kadar daima var olmuştur. Milli Nizam Partisi yıllar boyu sağ partilerin oy deposu olarak görülen dindar kesim ve tarikatların eğitimli seçkinleri aracılığıyla siyasi alandaki ilk bağımsız parti olarak karşımıza çıkmıştır. Artık tarikatlar ve dindar kesimin açıkça desteklediği ve kendilerinden olan kişileri siyasi alana yerleştirdiği bir parti mevcuttur. Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi tarikatların siyasi alandaki sekülerleşme serüvenindeki görünen ilk adımlardır. Bu partilerin mirasına tümüyle sahip çıkan Refah Partisi üst yönetimi, zaman içinde güçlendikçe hiç çekinmeden arkasındaki tarikat gücünü yok sayarak İslami hareketin merkezine kendisini yerleştirmiştir. İslami kesimde din-siyaset ayrışmasını dayatan Erbakan ve arkadaşları tüm cemaat ve tarikatları dini ve toplumsal işlevlerle sınırlayıp yalnızca siyasi misyonun kendileri tarafından yerine getirilebileceğini işlemişlerdir (Çakır, 2012: 238). Bu

⁴ Sebirülreşad Dergisi Mayıs 1950 sayısında bunun üzerine bir makale yazmıştır.

duruma ses çıkarmayan tarikat ve cemaatler gün geçtikçe politikanın diğer tüm alanlardan daha etkili olduğunu, otoritelerinin kendilerinden alınıp Erbakan’ın gölgesinde kaldıklarını anlayınca bu oy deposu olan kitleden çatlak sesler çıkmaya başlamıştır. Rejim olarak RP tarikatlara sırt çevirerek bir anlamda kendisi ile halk arasındaki bağı koparmıştır, çünkü artık partinin amacı halk ile bağ kurmak değil, halkı kontrol altında tutmaktır.

Hem CHP’nin halka karşı tavırları hem de RP’nin kontrol sevdasına cevaben ülkede radikal İslami hareketler çoğalmıştır. Artık devletin bürokratik kadroları Müslümanlara teslim edilmiş, insanların dine dair görüşlerinin birkaç sansasyonel hidayete erme vakası ile pozitif yönde pekiştirilmesi ve laik kesimin basında güçlendirdikleri irtica kampanyalarının halk üzerindeki etkisizliğinin görülmesiyle İslamcıların gözleri kamaşmıştır. Bu gibi durumlar onları “beklenen günün” geldiğine inanmaya sevk etmiştir. Böylelikle bu heyecan İslamcılara dinlerini daha fazla siyasi alanda politik bir ideoloji olarak algılamalarına ve bu şekilde tebliğ etmelerine neden olmuştur. Bu radikaller İslam’ın temel direkleri olan geleneksel değerleri ve tarikat yapılarını sorgulayarak bu kavramları kısmi olarak modernleştirmiş ve İslam’ın dini ve kültürel yönlerini basitleştirmiştir. Sonuçta alaşağı etmek istedikleri beşeri / dünyevi düzene - yani modernizme- ellerinden geldiği kadar dünyevileştirdikleri kutsalla - yani İslam ile- karşı koymaya çalışmışlardır (Çakır, 2012: 269).

Tarikatların Ekonomik Yükselişi

İslam, aşırı zenginlik ve aşırı yoksulluk arasındaki boşluğu kapatmayı, açlığı sona erdirmeyi, köleliği ortadan kaldırmayı ve adil bir sistem kurmayı amaçlayan bir mesajla gelmiştir (Kollar & Shafiq, 2016). Bunu moderniteye kadar kısmi bir şekilde başarmıştır. Bunun nedeni ise modern dönemde özellikle kapitalizm ve sanayi çağında bu boşluğun tekrar oluşması ve giderek büyümesidir. Çağdaş Müslümanların kafasını en çok kurcalayan meselelerden biri, İslami bir ekonominin kapitalist ekonomiden, daha da önemlisi Müslüman bireyin kapitalistten nasıl ayrılacağıdır (Özel, 1997: 11). İslamiyet’in doğduğu dönemde ve yeşerdiği topraklarda insanlar genellikle ticaret ile uğraşmaktadır. Günümüzde bu uğraşın adı kapitalizmdir. İslamiyet’in doğduğu ve geliştiği yıllarda oluşan bu durum “kapitalistimsi sektör” olarak tanımlanabilir (Rodinson, 1978). İslam bu kapitalistimsi düzene bir nebze müsemma gösterse de ilerleyen yıllarda kapitalizmin tam olarak oluşmasını engellemiştir (Kollar & Shafiq, 2016). Ticaret bu sebeple İslami toplum yapısının ana hatlarını oluştururken dini ahlaka uygun bir tavır sergilemiştir. Ancak bu hatlar ticaret hukuku alanında birçok gerilime sebebiyet vermiştir. Müslüman dahi olsa içindeki “nefs” insanlara hep daha fazlasını elde etmeyi arzulatmaktadır. Kapitalizm insan nefisini tüm hücrelerine kadar tanımış ve avucunun içine alıp kullanmış; hevesleri sınırsız burjuva tipini oluşturmuş ve onu homo-economicus olarak tanımlamıştır (Tabakoğlu, 2022). Kapitalizm; üretim araçlarının devlete ait olmadığı, insanların ticari faaliyetlerinde herhangi bir baskıya maruz kalmadıkları, şirketler arası rekabetin ve tüketiciye sunulan mal ve hizmetlerin arz talep konusunda belirleyici olduğu ekonomik sistemin adıdır. Kapitalizm öncesi toplumlar basit iş bölümünün olduğu, gelenek ve göreneklerin üretim ilişkilerine yansıdığı, kolektif bilince sahip ve hiyerarşik toplumlar iken; kapitalist ekonomik sistemle birlikte rasyonelleşme, uzmanlaşma ve bireyselleşme baskın hale gelmektedir (Ertit, 2014: 111). Feodaliteden beslenen yapı kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim hale gelmesi ile çözülmek zorunda kalırken; feodal toplumun inanç sistemleri, eski değer yargıları ve düşünce yapıları da topluma daha az etki edebilecek bir şekle evrilir. Barry’e göre kapitalist sistemin devamlı değişim içinde olması, hareketliliği ve açıklığı; geleneksel muhafazakâr toplum anlayışının varlığına devam etmesini zorlaştırmaktadır (Barry, 2002: 33-38). Yani modernite insanların geleneksel anlamda bir arada durmalarına engel olmaktadır. Geleceği yok eden ise kapitalizmdir. Kapitalizm bunu yaparken de kendi ürettiği araçları kullanır ve bu araçların başında da kitle iletişim araçları gelmektedir. Bu iletişim araçları ile

insanlar kendilerini modern hayata bağlayabilmektedir. İnsan topluluğu olan tarikatların da hayatlarını devam ettirmek için bu organlara sahip olmaları gerekmektedir. İletişim organlarına sahip olan tarikatlar artık kendilerini “modern tarikat” olarak adlandırabilirler. Kısacası modern tarikat müşitler arası kurulan iletişim yollarının değişmesi anlamına gelmektedir (Çakır, 1994: 63). Bu değişen yollar ile müşitler artık geleneksel şekilde sadece tekkeye giderek iletişim kurmamaktadırlar. Artık müşitlerin kendilerine ait yayın organları (gazete, dergi, televizyon kanalları ve hatta internet siteleri) bulunmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki bu organların hepsi için birtakım ihtiyaçlar ve belirli bir sermaye gerekmektedir ve bunun için de şirketlere ihtiyaç vardır. Dahası, şirketler kendilerini dini kurallara uygun yönetseler dahi başka şirketler ile iletişim halinde olmak zorundadır. Bu zorunluluktan dolayı da kendilerini seküler dünyaya uygun hale getirmeleri gerekmektedir. Kısaca denilebilir ki, kapitalistler kendi kuralları uğruna İslam’ın kimi kurallarını yok saymaktadır (Ertit, 2015: 30).

Tarikatlar erken kapitalizmin örgütleyici ve tamamlayıcılarıyla temas halinde olabilen ve ona sadece parazit olarak tutunabilen bir ekonomik senteze sahipken artık holdinglere ve ekonominin tepesine oturabilme şansına erişmiştir (Mardin, 1999: 112). Bu holdingler sayesinde insanlar birçok maddi kaynağı elde etmektedir. Ayrıca, İslamiyet mal varlığını yasaklamamakta; bu mal varlığı ile kibir ve gurur yapmayı, çokluk yarışına girmeyi yasaklamaktadır (Ülgener, 2006: 66). “*Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir*” şeklindeki hadis-i şerifte de bu durum açıkça dile getirilmiştir. İslamiyet paylaşma, bölüşme, adil bir düzen içinde yaşatma dini olarak tanıtılsa da insanlar İslam ile kapitalist arasında sıkışıp kalmış bir durumdadır, çünkü içlerindeki nefis onları kapitalist olmaya yöneltmekte, ancak vicdanları da İslam’a sevk etmektedir. Tarikatlarda ise bu durum biraz farklıdır, çünkü tarikatlarda kapitalist düzenin kullanım amaçları sadece maddi değildir. Tarikatların halkın gündelik ihtiyaçlarına daha kolay cevap vermek (Bulut, 1997: 247) ve bu sayede mürit kazanmak için halka yayılması gerekmektedir. Tarikatlar varlığının güvence altına alınması için vakıf, şirket, yayın organları kurmaktadır (Tuşalp, 1994: 220). Bu kurumsallaşma da hiyerarşiyi doğurur. Hiyerarşik düzen daima bir aşağı kavramı gerektirmektedir. Bu aşağı kavram tarikatın içinde olamayacağı için diğer tarikatlar ve onların şirketleri aşağı kavramına örnek gösterilir. Böylece tarikatlar her alanda kutuplaşır (Çakır, 1994: 64-65). Bu durum ise tarikatların artık manevi alanda çatışmalarından çok dünyevi alanda savaşıklarını göstermektedir. Artık uğraştıkları tek alan din değildir; dinin de önüne geçen kapitalist alandır. “*Her ne şey ki seni Rabb’ından çekip kendisi ile meşgul ederse dünya işte odur*” hadisinde (Ülgener, 2006: 64) bu durum dile getirilmiştir. Artık tarikat müritleri Allah’ı aramaya daha az zaman ayırırken dünyada nasıl daha fazla kazanacaklarını araştırmaya yönelmişlerdir. Maddi kazancın kendi başına bir gaye haline gelmesi, insanoğlunun sürekli sermaye biriktirme peşinde koşması ve bu sürecin neredeyse insanın kendinden bağımsız mesafe kat etmesi İslamiyet’e göre yanlış bir düşüncedir (Özel, 1997: 12). Ancak bu durum günümüzde ne yazık ki göz ardı edilmektedir. “İslami şirket” adı altında kurulan tarikat holdingleri insanların dini duygularını sömürerek kendilerine daha çok sermaye sağlama peşindedir. Bu sermaye ile diğer sözde rakip tarikatları yok edeceklerine inanmaktadırlar. Kendi nefisini dahi hesaba çekemeyen sözde tarikat şeyhleri diğer insanlara nasıl olur da nefis terbiyesinden söz edebilirler? Metaların hâkim olduğu kapitalist dünyaya adım atan tarikat müridi geleneksel dini ortamda ne kadar sağlıklı kalabilir? Din, sadece değer yargılarını belirlemekle kalmaz, yerleşik tutum ve davranışları da üretir (Subaşı, 2002). Osmanlı dönemindeki din anlayışını eğer geleneksel olarak tanımlarsak, bu anlayış kapitalist düzende kendi değerlerine bir karşılık bulamaz. Zira “gelenek insanı” pek çok şeyin fiyatını bilmez; her şeyin değerini bilir, modern insan ise her şeyin fiyatını bilir; ama hiçbir şeyin değerini bilmez (Özel, 1997: 55). Günümüzde din, reklamı yapılır ve pazarlanır, üretilir ve tüketilir, talep edilir ve arz edilir olmuştur (Iannaccone, 1992). Modern tarikatlar da artık insanları eskiden olduğu gibi değişmez veya sarsılmaz bir gerçekliğe ikna etmek için

uğraşmamakta, hedef grupların gerçek veya varsayılan beklentilerine uygun bir “dinsel ürün” sunmaktadırlar (Haenni, 2011: 53). Çünkü Müslümanların Batı’ya güçle ve maddiyatla karşı koyabileceğine inanmışlardır. Bu görüş ülkemizde 70’lerden sonra güçlenen tarikat ve cemaat yapılarının kurduğu söylem biçimidir. Bilhassa Milli Görüş üzerinde ittifak kuran tarikat ve cemaatler Mehmet Zahit Kotku’nun da üzerinde durduğu gibi Müslümanların sadece manevi sahada değil; ilmi, siyasi, ekonomik biçimde de güçlenmesini “kalkınma” anlayışına bağlamak zorundaydı (Yıldırım, 2016: 224). Kalkınma ise maddi güçle olacak bir olgudur ve maddiyat için sermaye gerekmektedir. Tarikat sermayesi İslami kisveye bürünerek pazar ekonomisindeki korkunç rekabete biraz dua, biraz efsun, biraz da siyaset temelinde katılma eylemidir (Bulut, 1997: 224). Tarikat sermayesinin en büyük besin kaynağı ise tarikat müritlerine bu şirketlerin sundukları mal / hizmetlerin İslami olduğu hakkında fetva veren ulema meclisleridir. Bu ulemaları vasıtasıyla ürün / hizmet satışı kat ve kat artmaktadır. Bu şirketleşen tarikatlara Nakşiler ile Nurcular finans alanında, Mahmut Efendi yanlıları ithal beyaz ve elektronik eşya ile döviz piyasasında, Şeyh Raşit Erol dergâhı ticaret alanında, Süleymancılar da nakliyatla örnek verilebilir (Bulut, 1997: 227). Bu tarikatların görünürdeki amaçları putlaştıran parayı esir alıp, İslam’a hizmetkâr etmek ve yoksul kimselere fayda sağlamaktır (İsmail, 1994: 185). Ancak asıl amaç dünyevi iktidarlarının devamlılığı için güç toplamaktır. Yani ister cemaat / tarikat sermayesi densin, isterse tümüyle İslami ekonomi adı altında kendini göstere, “sözde” tarikat liderlerinin veya onların eşrafını oluşturan modern egemen sınıfların, yöneticilerin yerine göz dikmiş, oradaki ranttan pay almak isteyen ve pazar ekonomisindeki rekabet ortamında dini motif ve simgeleri kullanarak yükselmek isteyen sınıf / tabaka / kesim ortaya çıkmıştır. Çünkü günümüzde kapitalist ideoloji, İslami kültür ve ekonomiyi de içine alacak biçimde küreselleşmiş; maddi değerlerin yanında manevi değerleri de birer piyasa malına dönüştürüp satmıştır (Saymaz, 2019: 18). Manevi değerler maddiyata çevrilmiş ve bunlar şirketlere sermaye olarak sunulmuştur. Bunun oluş sebebi ise İslami ülkelerde modern topluma özgü kurumlar tam oluşmadığından, dinin bu boşluğu doldurma çabasıdır (Bulut, 1997: 254). Böylelikle dini olgular dünyevileştirilmektedir, birer meta halini almaktadır ve artık manevi dünyayla bir ilgisi kalmamaktadır. Bunlara örnek olarak kabir azabından koruyan yanmaz kefen, peygamberin saçını yıkadığı suyun paketlenmesi, peygamberi gösteren terlik⁵ verilebilir. Bunların hepsi Cübbeli Ahmet Hoca⁶ tarafından kullanılması caiz olarak nitelendirilmiş ve tesir garantili ürünlerdir ve fiyatları de muadillerinin kat ve kat fazlasıdır. Bir başka örnek ise Ülker fabrikasındaki bisküvilerin yenmesi yolunda Nakşibendi şeyhinden bir fetva alınmasıdır (Bulut, 1997: 259).

Tarikat sermayesi 1970’lerin ikinci yarısından sonra yurtdışından ciddi biçimde beslenmiştir. Bunun sebebi oradaki insanların yakınlarında bağlanabilecekleri bir tarikat olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum zaman zaman bazı İslamcı kurumlar vasıtasıyla giderilmeye çalışılmıştır. Özellikle Almanya’da kurulan “İslamcı-gurbetçi” şirketlerden tarikat sermayesine ciddi kazançlar sağlamamıştır. Örnek vermek gerekirse; Kombassan Holding gibi bir “Anadolu Yeşil Kaplanı” Almanya, Hollanda, Fransa gibi ülkelerdeki işçilerin paralarını toplamıştır (Bulut, 1997: 264).

Artık dini içerikli arz, ideolojik ölçütün ve kimliksel reflekslerin kâr amacına göre ikinci planda kaldığı bir piyasada herhangi bir ticari ürün gibi değerlendirilmektedir ve yurt dışındaki “gurbetçi Müslümanlar” kendi kimliklerini korumak amacıyla bu ticari ürünlere yönelmektedir.

⁵ Aslı için bk. <http://www.sozcu.com.tr/2016/genel/cubbeli-din-istismari-a-s-nin-gururla-sundugu-5-urun-1038571/>

⁶ İsmail Ağa Cemaati’nin önde gelenlerindedir. Birçok kitap yazmış ve yazdığı kitaplar birçok baskı görmüş ve kısa sürede satmıştır. Sohbetleri video olarak birçok televizyon kanalında yayınlanmıştır ve bunların hepsinden ciddi miktarda para aldığı iddia edilmektedir.

Tarikat girişimcileri de uluslararası rekabet güçlerini arttırabilmek için geleneksel İslam’ın kaderci ve yerel dünyasının dışına çıkarak “ümmetin kapitalizm ruhunu uyandırmayı” amaçlayan, “piyasa dostu” burjuva, kozmopolit ve girişimci yeni bir dindarlık türü önermektedir (Haenni, 2011: 75). 1980’lerde ihracatı destekleyen politikalardan faydalanan ve gerek yurt içi gerekse yurt dışı dini ürün talebinin ciddi bir kısmını karşılayan “Anadolu Kaplanları”, bu dindarlık türünün en önemli örneklerinden biri olmuştur. Bunların en büyük amacı Batı ile yarışmak ve onunla mücadele etmektir. Ancak unutulmaması gereken bir durum vardır ki, seküler bir dünyada savaş dahi artık geleneksel olarak silahla olmamaktadır. Artık savaş ve mücadeleler siyasal alanlardan çıkıp ekonomik alana, yani piyasa dâhilinde bir rekabete girmiştir (Haenni, 2011: 80). Avrupa’nın geç bir taklidi olan Turgut Özal’ın neoliberal politikaları ile şirketleşen tarikat ve cemaat yapıları bu rekabette kazandıklarından vazgeçmeyeceklerini göstermiştir.

Gelişen yeni teknolojiler ile değişen kent ve aile yapısı yeni pazarların gelişmesine de sebep olmuştur. Dahası, kırsal nüfus artık kentlerde yaşamaya hevesli hale gelmiş ve kente göçen kırsal nüfus ile “zengin-fakir” sınıfları ortaya çıkmıştır (Torun, 2020). Fakir / yoksul olarak tanımlanan bu yeni sınıf köyündeki dayanışmayı ancak cemaat / tarikat aracılığıyla sağlayabilmiştir. 1980’lerde bir yandan kendi tarikatına ya da cemaatine giden, öteki tarafta gündelik hayatında gayri İslami alanla muhatap olup ondan kaçmak isteyen “samimi Müslümanlar doğmuş; tarikat ve cemaat şirketleşmesi gücünü zayıflatmamak adına iktisadi büyüme çabasından geri adım atmamış kişiler türemiştir (Yıldırım, 2016: 226). Artık bu kişilerin yaptıkları İslam’ı modernleştirmeden ziyade modern olanı İslamlaştırmaktır. Buna ilaveten, cihat para ve oyla yapılı hale gelmiştir (Yıldırım, 2016: 13), çünkü günümüz insanının en çok ihtiyaç duyduğu şey inanç değil paradır. İnsanlar Allah’a karşı bir yoksulluk çekmemekte(!) maddi imkânlar dâhilinde yoksulluk içinde yaşamaktadır. Fakirlik artık sadece ekonomik anlamda yer almaktadır. Ekonomik anlamda fakirlik ise toplumda maddi sıkıntı içinde bulunan kimselerin durumunu anlatan bir kavramdır (Okumuş, 2011: 5). İnsanlar yoksul olmayı “bir lokma bir hırka” şiarını terk ederek yoksul olmanın olumsuz bir durum (Macit, 2014) olarak değerlendirildiği bir yaşamda hayatta kalmaya çalışmaktadır. İnsanlar bu hayatta kalma savaşında insan gücünü aşan gelir dağılımı, piyasanın acımasız düzeni, diğer insanların daha çok gücü arzulanması gibi kendi ellerinde olmayan çevresel nedenlerden korunmak ve aynı zamanda da “öte dünyalarını huzur içinde yaşayabilmek” için tarikatlara ve onların ekonomik uzantılarına bağlanırlar. Modernite öncesi dönemlerde düşük sosyoekonomik tabakada yer alan insanlar ekonomik eşitsizlikleri daha çok “Tanrının isteği” olarak görmekteydi (Hunt, 2004). Ancak sekülerleşen dünyada “Tanrının isteği” yok olmuş, onun yerine kapitalizmin / kapitalistlerin isteği geçmiştir. Dini inanç heterodoks etkilerden arındırılmadıkça etik istikrarlı olamaz (Gibb, 1947). Bu kapitalist istek de toplumlarda bir yoksulluk kültürü oluşturmuştur. Bu kültür sadece bir şeyin eksikliğine işaret eden bir kavram değildir, geleneğe dayalı ve antropolojik anlamda bir kültürdür. Yani insanlara yaşamak için çözümler sunarak onların döneme uyum sağlamalarına yardımcı olur (Lewis, 1966). Ancak Batı toplumlarında bu kültüre ait kişiler devlete, devletin kolluk güçlerine ve hatta inançlara karşıt bir tavır sergiler, çünkü hem devlet idaresindeki kurum ve kuruluşlar hem de sivil toplum kuruluşlarına katılmakta güçlük çekerler. Bu aynı zamanda birey ve toplum arasındaki bağların kalitesine de balta vuran bir durumdur. Bu yoksullar topluma dâhil olamama problemi ile karşı karşıyadırlar. Sistemin bu kitleye ihtiyaç duymaması, bu kitlenin de sistemle bütünleşme beklentisinin kalmaması, aynı yaşama alanında ve aynı insanlık durumu ortamında bulunulmasına rağmen ayrı dünyaların kurulmasıyla sonuçlanmaktadır. Batı toplumlarında özellikle de Avrupa Birliği ülkelerinde görülen bu durum toplumsal bütünleşmeye zarar veren bir gelişme olarak algılandığı için, tedavisi gerekli ve mümkün bir hastalık olarak değerlendirilmektedir (Karakaş, 2010: 11). Bu yeni yoksulluk psikolojisi oldukça sorunlu ve sıkıntılı durumlara yol açmaktadır. Ülkemizde

ise bu kültüre ait hisseden yani “kalabalıklar içinde yalnız olan insan” tanınabilmek / var olabilmek adına ya bir siyasi partiye ya da bir tarikata üye olur (Türkdoğan, 1999). Bu insanlar böylelikle topluma dâhil olabileceklerine inanmaktadır. Tarikatlar insanların maddi durumları yüzünden sosyal dışlanma yaşamadığı nadir bölgelerdir. Bu sebeple, insanların görünebilir kılındığı bir cemaat olarak karşımıza çıkar. Tarikatlar kendi içlerinde yardımlaşma göstererek gelir dağılımında bir nebze de olsa bölgesel çaplı bir adaleti gündeme getirebilirler. Fakat bu tür çözümlerin yeterli olamayacağı, gelir dağılımındaki adaletsizliğin ülke ya da birey yoksulluğunun nedeni olduğu unutulmamalıdır (Okşak, 2020: 61).

Sonuç

İnsanlık tarihinin farklı dönemleri eşitsizlik, açlık, haksızlık gibi çeşitli acılara tanık olmuştur. Konumuz olan geçmiş dönem tarikatları bu acıları biraz olsun bastırmak için çalışırken; günümüz “sözde” tarikatları kendi sermayelerini ve müritlerinin elinde tuttukları gücü önemser hale gelmişlerdir. Artık şirketleşen tarikatların İslamiyet anlayışlarında bir geleneğin aksine modernizasyon, sekülerleşme görülmektedir. Yani görülen şey dünyevi olanın uhrevi olanla bir bağlantısının kurulup kar / rant maksadı ile piyasaya sürülmesidir. Bunu da tarikat / cemaat bünyesi altında faaliyetlerine devam eden şirketler yapmaktadır. Bu şirketlerin amaçları arasında dünyaya İslam’ı yayma / tanıtma fikri üst sıralarda yer al(a)mamaktadır, çünkü bu şirketler kapitalist düzene entegre olmuştur ve hedefleri daha çok kazanmak ve daha büyük sermayelere sahip olmaktır. Bunu yaparken de insanların dini ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılan(a)maması onlar için büyük avantaj sağlamıştır. Böylelikle hem siyasi hem de ticari alanda kendilerine büyük kalabalıklar sağlayan tarikatlar / cemaatler günümüzde sekülerleşmenin en çok görüldüğü alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir ortamda tarikat / cemaat müritleri hazır müşteriler ve gönüllü tüketiciler olarak algılanmaktadır. Geleneksel düzende ise onlar sadece birer “kardeş”, “pirdaş”, “yoldaş” olarak tanımlanmaktaydı. Modernleşme ile meydana gelen sekülerizasyon onların statüsünü değiştirerek tarikat önde gelenlerini sınıf bazında yukarı, müritleri ise aşağı taşımıştır. Ancak geleneksel dönemde böyle bir sınıf ayrımı yoktu. Bu ayrım nihayetinde ortaya bir zengin-fakir dikotomisi çıkarmaktadır, çünkü modern tarikat / cemaat liderleri eski “pir”, “şeyh” ya da “derviş” gibi “Hak için” çalışmak yerine dünyevi olana talip olmaktadır. Böylece de bu kişiler zenginleşirken müritlerine fakirlik vurgusu yapmaktadırlar. Hatta fakir olmayı övenler dahi içlerinde mevcuttur. “Sözde” tarikatlar / cemaatler artık toplumu bir “dini pazar” olarak görmektedir. “Dini pazar” cemaatlerin varlıklarını sürdürebilmek için kaynak ve üye bulma mücadelesi verdikleri toplumsal alanlar için kullanılmaktadır (Kirman, 2004). Bu pazar faaliyetleri ile şirketleşen tarikatlar için kapitalistleşme kelimesi kullanılabilir. Zenginleşme, servet üzerine servet katma, belirli sınıflara konut, gıda ve tüketim malları hazırlama, bankacılık ve taşımacılık alanlarına yönelerek cemaatler Batı tipi kapitalistleşme sürecine girmiştir (Türkdoğan, 1999). Kendileri lüks içinde yaşarken müritleri fakirlik savaşında ilk saflarda yer bulmaktadır. Dinsel hareketlerin ekonomik gelişim açısından önemi, ilk başta bu hareketlerin verdiği sofü eğitimin etkilerinde yatmaktadır (Weber, 2013: 160). Bu tarikatlar / cemaatler yoksulluk ile savaşmak yerine yoksulların elindeki son lokmalarına dahi göz dikmektedir. Buradan çıkacak sonuç şudur ki, eğer bir devlet içinde bulunduğu iktisadi sistemi değiştirmek istiyorsa halkının maneviyatını da kullanabileceği bir sistem oluşturmalıdır. Aksi halde bu alan boş kaldığı sürece kötü niyetli kimseler tarafından kullanılmaya devam edilecektir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayım etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Ahmad, I. D. (1996). İslam, hukuk devleti ve piyasa ekonomisi. *Liber*, 3, 22-29.
- Atacan, F. (1990). *Sosyal değişme ve tarikat cerrahiler*. Hil Yayınları.
- Atay, T. (1996). *Batı’da bir Nakşi cemaati*. İletişim Yayınları.
- Atay, T. (2004). *Din hayattan çıkar*. İletişim Yayınları.
- Barry, N. (2002). Kapitalizm. *Piyasa*, 1(1), 33-38.
- Bulut, F. (1997). *Tarikat sermayesinin yükselişi*. Doruk Yayınevi.
- Çakır, R. (1994). *Ne şeriat ne demokrasi*. Metis.
- Çakır, R. (2012). *Ayet ve slogan*. Metis.
- Efe, A. (2017). Kolektif dindarlık türü olarak tarikat / cemaat dindarlığı. *Journal of Islamic Research*, 28(3), 290-301.
- Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti: Tarihi ve ideolojisi*. Yordam Kitap.
- Ertit, V. (2014). Evrenselleştirilmiş -klasik- seklerleşme teorisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 103-120.
- Ertit, V. (2015). *Endişeli muhafazakarlar çağı - dinden uzaklaşan Türkiye*. Orient Yayınları.
- Filiz, Ş. (2016). *Tarikat, cemaat, kadın Neo-Oryantalizm’in kadın üzerinden egemenlik arayışı ve siyasal İslamcılık*. Say Yayınları.
- Gibb, H. A. R. (1947). *Modern trends in Islam*. The University of Chicago Press.
- Gölpınarlı, A. (1969). *100 soruda Türkiye’de mezhepler ve tarikatlar*. Gerçek Yayınevi.
- Güner, A. (1991). *Tarikatlar ansiklopedisi*. Milliyet.
- Haenni, P. (2011). *Piyasa İslamı*. Maki Basın Yayın.
- Hunt, M. O. (2004). Race / ethnicity and beliefs about wealth and poverty. *Social Science Quarterly*, 85(3), 827-853.
- Iannaccone, L. R. (1992). Religious markets and the economics of religion. *Social Compass*, 39(1), 123-131.
- İsmail, H. (1994). *Müslüman ve para*. Timaş Yayınları.
- Karakaş, M. (2010). Küresel yoksulluğun öteki yüzü: Yeni yoksulluk ve sosyal dışlanma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 1-16.
- Kirman, M. A. (2004). *Din sosyolojisi terimleri sözlüğü*. Rağbet Yayınları.
- Kollar, N. R. & Shafiq, M. (2016). *Poverty and wealth in Judaism, Christianity, and Islam*. N. Palgrave Press.
- Komisyon. (2011). *TDV İslâm ansiklopedisi*.
- Köprülüzade, M. F. (1996). Türk - Moğol şamanizminin tasavvufi İslam tarikatları üzerindeki tesiri. *Bilig*, (1), 1-8.
- Lewis, O. (1966). The culture of poverty. *Scientific American*, 215(4), 19-25.
- Macit, M. (2014). Yoksulluk, insan onuru ve din. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 19-21.

- Mardin, Ş. (1992). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1999). *Türkiye’de din ve siyaset (Makaleler 3)*. İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2010). *Türkiye sosyal tarihinde İslamın macerası*. Timaş Yayınları.
- Oksak, Y. (2020). Gelir dağılımı ve yoksulluk ilişkisi. E. Günay (Ed.), *Türkiye’nin Yakın Dönem İktisadi Tarihi ve Sosyo Ekonomik Sorunları* içinde (59-72. ss.), Gece Kitaplığı.
- Okumuş, E. (2011). Bir sosyal eşitsizlik örneği olarak yoksulluğun dini meşrulaştırımı. *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, (5), 3-14.
- Öz, B. (2004). *Çağdaşlaşma açısından tarikat ve tekkelerin kapatılma olayı*. Can Yayınları.
- Özek, Ç. (1982). *Devlet ve din*. Ada Yayınları.
- Özel, M. (1997). *Müslüman ve ekonomi*. İz Yayıncılık.
- Rodinson, M. (1978). *İslam ve Kapitalizm*. Hürriyet Yayınları.
- Sarıkaya, M. S. (1998). Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde dini tarikat ve cemaatlerin toplumdaki yeri. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 93-102.
- Saymaz, İ. (2019). *Şehvetiye tarikatı*. İletişim Yayınları.
- Subaşı, N. (2002). Türk(ie) dindarlığı: Yeni tipolojiler. *İslamiyat*, 4, 17-40.
- T.B.M.M Zabıt Ceridesi*. (1925).
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c019/tbmm02019017.pdf>
- Tabakoğlu, A. (2022). İktisat kavramlarının Kapitalizm ve İslam iktisadındaki tezahürleri: Mustafa Kutlu ile kadimin peşinde. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 8(2), 319-344.
- Torun, İ. (2020). Tarikat ve cemaatlerin siyasetle ilişkisi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 83-94.
- Trimingham, J. S. (1971). *The sufi orders in Islam*. Oxford University Press.
- Tuğal, C. (2011). *Pasif devrim: İslami muhalefetin düzenle bütünleşmesi*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1965). Genç cumhuriyet ve eski muhalefet. *Cumhuriyet*.
- Tuşalp, E. (1994). *Şeriat A.Ş.* Bilgi Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1999). Türk toplumunda yeni dini hareketler ve “cemaatlaşma”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Özel Sayı*, 65-90.
- Ülgener, S. F. (2006). *Zihniyet ve din İslam, tasavvuf ve çözülme devri iktisat ahlakı*. Derin Yayınları.
- Weber, M. (2013). Protestan ahlakı ve Kapitalizmin ruhu. *Angewandte Chemie International Edition*, 6(11), 951-952. Bilgesu Yayıncılık.
- Yıldırım, E. (2016). *Neoliberal İslamcılık: 1980-2015 İslamcılarının dünya sistemine entegrasyonu*. Pınar Yayıncılık.
- Zürcher, E. J. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Bağlam Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

From 1905, when Max Weber published his review of “The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism”, a debate on the effects of religion on human economic activities has continued until today. According to Weber, Protestant states have a more successful economic life than Catholic states. Since in the Protestant belief, sobriety moved from monk cells to professional business life and morality within the world began to dominate, it helped this process by establishing a strong modern economic universe depending on the technical and economic requirements of machine production. In our country, this situation has turned into an economic life that goes back and forth between “green / religious capital” and “western capitalism”. The main starting point of this distinction is the revolutions brought by the Republic and the manifestations of daily life that cannot be seen in the economy. The starting point of this order is based on the years of foundation of the Republic of Turkey. According to the founding elites of the Republic, sects / congregations, lodges and zawiya, which were the way of maintaining the religious traditions of the people, were seen as the biggest obstacle to the Westernization movement and were therefore closed. Despite this, the people, who could not move to modernity with a sudden leap from their traditional life, experienced a culture shock and wanted to continue their old life informally. Although these religious groups always avoided being considered until the 1960s, they emerged again through the new political movements formed in the 1960s and have started to make themselves visible in both the economic and political fields until today.

This study aims to shed light on the groups in the religious field as well as the secular field in the Republic of Turkey in the field of economy and politics under the name of “congregation” such as the FETÖ-PDY organization and the attitudes of these groups towards the problem of “poverty”. In doing so, it aims to reveal how and for what purposes these “so-called” congregations abuse people’s religious feelings, because these “so-called” congregations have separated from the traditional field and have taken the appearance of an educational institution, a dormitory, a company or a non-governmental organization today. With this appearance, they aim to capture and shape people’s daily lives rather than the afterlife. The best example of this can be seen in the treacherous uprising that took place in Turkey on July 15, 2016. These “so-called” congregations are actually terrorist organizations and have collected money for the poor under the name of zakat or “benevolence” on behalf of charitable organizations by abusing people’s religious orientations and feelings, and have created an economy with these collected funds. However, while it seemed to help the poor with this economy, on the other hand, they enlarged and strengthened their hegemonic field, and then wanted to overthrow the government elected by the people of its own will with this power. The FETÖ-PDY terrorist organization, which defines itself as a cult and congregation, has decided how its members will live, how they will dress, how they will go to university, what they will eat and drink, and as a result, it has become an organization operating in the worldly field. In this study, it is primarily aimed to explain the concept of congregation. Then, it will be tried to explain how they have protected themselves from the Ottoman Empire to the present day and how they have transformed into a company / holding or how their followers have provided resources to their companies, as well as how much power they have brought to the fore in the political field. Moreover, information on the views of “so-called” congregations on poverty will be tried to be presented. The concept of poverty discussed in this study refers to poverty in economic terms. Poverty against Allah is one of the great issues of Sufism and has been excluded from the subject in this essay. In addition, another exclusion is the religious groups whose people are really “companions on the way to Allah”.

UZMANLIK ÇALIŞMALARINDA YENİ BİR ALAN: ELEKTRONİK SPOR UZMANLIĞI

 Fatma Adalet ŞAHİN KIRIK* Tevfik ALICI**

ÖZET

Tarihin farklı dönemlerinde bazı kişiler sergiledikleri performans bakımından diğerlerinden daha çok ilgi görmüştür. Bu performansları diğer performanslardan daha başarılı kılanın ne olduğuna dair merak uzmanlık biliminin doğmasına neden olmuştur. Farklı alanlarda üstün performans gösteren bireylerin beceri gelişiminin altında yatan mekanizmalar araştırmacıların merak noktası olmuştur. Elektronik sporlar, son zamanlarda uzmanlık bilimi kapsamında ele alınan konulardan biri hâline gelmiştir. E-spor 2017'den bu yana birçok e-spor organizasyonunun kamıtladığı gibi yıllık 380 milyon kişi tarafından izlenen yeni bir spor alanıdır. E-spor alanında üstün performans sergileyen bireylerin bu performanslarının altında yatan mekanizmaları anlamaya yönelik araştırmalar henüz olgunlaşmamış durumdadır. Mevcut e-spor çalışmaları e-sporun geleneksel sporların yanındaki yerini belirginleştirmeye yöneliktir. Yapılan bu derlemede, e-sporun tanımı ve uzmanlık alanında yeşermeye başlayan çalışmalar değerlendirilmiştir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde profesyonel e-spor oyuncularını ile amatör e-spor oyuncuları arasında dikkat, çalışma belleği gibi birçok bilişsel işlev bakımından farklılıklar olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmada e-spor uzmanlarının bilişsel işlevlerinin araştırıldığı çalışmalar derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: e-spor, e-spor uzmanlığı, spor uzmanlığı, uzmanlık bilimi, bilişsel psikoloji

A New Field in Expertise Studies: Electronic Sports Expertise

ABSTRACT

Some people have received more attention than others in terms of their performances. Curiosity about what makes these performances more successful than other performances has led to the emergence of expertise. The expertise researchers try to explain the outstanding performance of individuals in a particular field. The curiosity of researchers has been the mechanism underlying the skill development of individuals with superior performance in different fields. E-sports have recently become one of the topics covered within the scope of expertise. Research to understand the mechanisms underlying these performances of individuals with superior performance in the field of e-sports is still immature. Current e-sports studies aim at clarifying the place of e-sports next to traditional sports. This review evaluated the definition of e-sports and the studies that started to flourish in the field of expertise. When the studies in the literature are examined, it is seen that there are differences between professional players and amateurs in terms of many cognitive functions like working memory. In this study, studies investigating the cognitive functions of e-sports experts were compiled.

Key Words: e-sports, e-sports expertise, sports expertise, expertise science, cognitive psychology

* Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, adaletsahin@uludag.edu.tr

** Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Bursa / TÜRKİYE, alici@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Şahin Kırık, F. A. & Alıcı, T. (2024). Uzmanlık çalışmalarında yeni bir alan: Elektronik spor uzmanlığı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 825-849. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1418979>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 12 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 9 Mart / March 2024

Giriş

Geçmişten günümüze tarihin farklı noktalarında bazı kişilerin birtakım yetenekleri ile dikkat çektiği görülebilmektedir. Bu kişiler farklı alanlarda diğerlerinden farklı performans sergilemiştir ve sergilemektedir. Bu farklı oluş hâli yıllar boyu dikkatleri üzerine çekmiş ve bir bilimsel alanın oluşmasına yol açmıştır. Tarihte müzik, satranç, matematik, spor gibi birçok alanda bazı kimseler üstün performans sergilemiştir. Bu üstün performansın doğasını anlamak, altında yatan mekanizmaları çözmek bilim insanları tarafından ilgi çekici bir hâle gelmiştir. Üstün performansa şahit olunan alanlardan biri olan spor fiziksel ve motor kabiliyetin kapasitesini bilinenin ötesine taşımıştır (Ericsson & Lehmann, 1996).

Spor ve performans psikolojisi çalışmaları sporcuların performansını konu almaktadır. Spor bilimlerinde araştırmacılar sporcuların performanslarını incelerken genellikle fiziksel özelliklerine odaklanmaktadır. Özellikle sporda üstün performans sergileyen bireylerin, bu performanslarının arkasında yatan sebeplerin keşfi literatürde geniş bir yer kaplamaktadır. Sporda üstün performans sergileyen bireylerin bu performanslarının ortaya çıkmasına katkı sağlayan değişkenler fiziksel, psikolojik ve sosyal olabilmektedir. Bunun yanı sıra uzun süreli yapılan sporun da birey üzerinde birtakım etkileri mevcuttur. Uzun süreli spor eğitimi sonucunda uzmanlaşılacak branşa göre yapılan egzersizler, sporcuların birçok algısal, bilişsel ve stratejik becerileri üzerinde etkili olabilmektedir (Hamari & Sjöblom, 2017).

Dünya her gün değişmekte ve gelişmektedir. Değişen bu dünya da eğlence sporlarının da değişmesi kaçınılmazdır. Spor etkinlikleri geçmişten bugüne çok büyük hayran kitlelerini elinde tutabilmiştir. Gelişen teknoloji ile birlikte spor endüstrisi giderek büyümüştür ve spor endüstrisindeki bu büyüme hızla devam etmektedir. Pek çok kimseler alternatif spor dünyasının, daha spesifik olarak e-spor veya elektronik sporların ve bunların nasıl katlanarak büyüdüğünün farkında değildir (Szablewicz, 2016). E-spor profesyonel oyuncular ve izleyici kitlesi ile video oyunlarının rekabetçi bir turnuvası olarak tanımlanabilmektedir (Dictionary, 2022). 2000'lerin başından itibaren e-spor popüler bir hâle gelmeye başlamıştır. Bu popülerliğin artması rekabetçi oyun ve profesyonel oyun sahnesi açısından oyun dünyasında önemli bir kullanıcı artışına sebep olmuştur (Borowy & Jin, 2013). E-spor; farklı e-spor oyunları ile beyzbol, futbol ve basketbol gibi geleneksel sporların tanıdık dünyasına rakip olarak ortaya çıkmıştır. Sporcu maaşları, sponsorluklar, dünya turnuvaları, izleyici sayıları gibi birçok olgu, e-sporun geleneksel sporlarla aynı seviyede olabileceğini kanıtlamaktadır. İçinde bulunduğumuz çağ sayesinde e-spor; sağlam ve başarılı bir temel üzerine inşa ve gelişme süreci için önemli fırsatlara sahip olmuştur.

E-sporun popüleritesine yardımcı olan ve olmaya devam edecek olan yeni nesillerin zihniyetleri ve ilgi alanlarındaki değişimler olasılığını gözden kaçırmamak gerekmektedir. Geçmiş yıllarda çocukların geleneksel spor yıldızları olmaya çalışmaları gibi, e-spor da gelecek yıllar içerisinde aranan meslek hâline gelebilir. Yeni nesillerin e-spor oyuncularına hayranlık duyma olasılıkları bulunmaktadır (Lee & Schoenstedt, 2011). Bütüne bakıldığında bugün içinde yaşadığımız dünyada sürekli değişen bu manzara nedeniyle e-spor araştırmalarının önemli olduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır (Hamari & Sjöblom, 2017).

E-sporla ilgili büyük organizasyonlara rağmen akademik çalışmalar yeterli miktarda değildir. Bu durum e-sporların özellikle bilişsel süreçler bağlamında doğasını anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda e-sporların, geleneksel sporların yanında yer alması ve sporcuların bu alanda birer sporcu olarak nitelendirilebilmeleri için bu alanda yapılacak akademik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu derleme çalışmasının amacı e-sporun bir spor olarak ve sporcuların uzmanlık bilimi açısından değerlendirilmesidir. Bu bağlamda literatürde yer alan e-spor uzmanlığı çalışmalarının kapsayıcı bir literatür özeti sunulmuştur.

Uzmanlığın Doğasını Anlamak

Geçmişten bugüne tarihin farklı dönemlerinde bazı insanların bazı konularda olağanüstü performans sergilediği görülmektedir. Bu farklılığın sebebi uzun yıllar merak konusu olmuştur. Bu merak bir bilim dalının doğmasına kadar süregelmiştir. Uzmanlık bilimi temelde bu farklılıkları açığa çıkarmaya odaklanmaktadır (Voss & Wiley, 2012).

Uzmanlık bilimi üzerine açıklamalar yapmadan önce uzman ve uzmanlık kavramlarını kısaca açıklamakta fayda vardır. Bu bağlamda bir alanda üstün, olağanüstü performans sergileyen bireylere uzman (expert) adı verilmektedir. Uzmanlık (expertise) kavramı ise uzmanı, acemilerden ya da daha az deneyimli kişilerden ayıran psikolojik, bilişsel, fizyolojik, sosyal vs. bilgi ve becerinin tamamıdır (Ericsson, 2012). Uzmanlık çalışmalarında objektif ve belirleyici birtakım kriterler bulunmaktadır ve bu kriterlere göre bireylerin uzman performansına sahip olup olmadıkları belirlenmektedir. Bugüne kadar uzmanlık çalışmalarına konu olmuş satranç, müzik, matematik, fizik gibi alanlarda bu kriterler artık genel geçer bir konuma sahip olsa da hâlâ birçok alanda objektif kriterlerden söz etmek mümkün değildir. Uzmanlığın tekil bir tanımı veya tekil bir değerlendirme yöntemi yoktur (Frensch & Sternberg, 1989). Genel olarak, uzmanların doğuştan gelen yetenek ve uygun çevre koşullarının bir kombinasyonuna sahip oldukları ve bireyin üstün performans sergilemesinde bu iki dinamiğin birlikte rol aldıkları ifade edilmektedir (Ericsson & Lehmann, 1996). Chi ve diğerleri (1988) uzmanlık ve elit düzey performans konusunda bazı özellikleri şu şekilde sıralamıştır:

- Uzmanlık alana özgüdür.
- Uzmanlar alanlarını bütünsel olarak görmektedir ve problemlerdeki önemli kalıpları görebilmektedir.
- Alana özgü görevleri gerçekleştirirken uzmanlar, uzman olmayanlara göre daha verimli olabilmektedir.
- Uzmanlar, alana özgü bilgileri belleklerinde son derece iyi tutabilmektedir.
- Uzmanlar, alana özgü sorunları, uzman olmayanlara göre daha fazla derinlik ve karmaşıklıkla kategorize edebilmektedir.
- Uzmanlar, uzman olmayanlara kıyasla problem tanımlamaya daha fazla vakit ayırmaktadır.
- Uzmanlar uygulamalarında öz-değerlendirme yapabilmektedir.

Bu türden bir modelin uzmanlık olgusunu kavramsallaştırmada yardımcı olmasının yanı sıra araştırmacılar, uzmanların belirli performans özelliklerinin mesleğe bağlı olduğunu göstermiştir (Brauer vd., 2004). Bahsi geçen çalışmada, araştırmacılar iki tür uzman ve dolayısıyla uzmanlık tanımlamıştır. “Performans uzmanları”, uygulamada oldukça değişmeyen, belirli bir mükemmellik gerektiren görevleri tamamlayan kişilerdir. Satranç ve müziğin de aralarında bulunduğu bu tür uzmanlık gerektiren alanlara genellikle “iyi tanımlanmış” denmektedir. İyi tanımlanmış bir alanda, problem setleri farklı ve ölçülebilir parametreler ve doğru cevaplar mevcuttur (Voss & Wiley, 2012). Bazı çalışma alanlarında ise iyi tanımlanmış parametreler bulunmamaktadır. Brauer vd. (2004), iş danışmanlığı, hemşirelik ve psikoloji gibi tam olarak tanımlanmamış alanlarda gerekli olan uzmanlığı tanımlamak için “danışmanlık görevi uzmanı” kavramını kullanmıştır. Danışmanlık görevi uzmanı kapsamında

kabul edilen bireyler rutin olarak daha değişken bir dizi analitik prosedür, klinik yargı ve incelikli değerlendirmeler gerektiren faaliyetlerde bulunmaktadır. Uzmanlığın iyi tanımlanmış ve kötü tanımlanmış alanlarda farklı şekillerde tezahür etmesinden sonra, uzmanlığın gelişimsel ilerlemesinin çok farklı olabileceği anlaşılmaktadır.

Uzmanlığın doğasını anlamaya yönelik çalışmalarda iki temel eğilim görülmektedir (García & Murillo, 2020). Bu eğilimlerden bir tanesi olan “mutlak yaklaşımda” araştırmacılar sadece üstün performans gösteren bireylerle çalışmaktadır. “Görelî yaklaşım” olarak adlandırılan diğer yaklaşımda ise üstün performans gösteren bireyler ile amatör bireyler karşılaştırılmaktadır (Chi, 2006). Uzmanlık bilimi uzmanları uzman olmayanlardan ayıran özellikleri laboratuvar ortamında belirlemeye çalışan bir bilim dalıdır (Ericsson & Lehmann, 1996). Uzmanlık çalışmalarının öncüsü sayılan çalışmalara örnek olarak De Groot (1965) tarafından laboratuvar ortamında gerçekleştirilen çalışma gösterilebilir. Bu çalışmada sesli düşünme tekniği kullanılarak farklı uzmanlık düzeyindeki bireyler ile acemiler, satranç oynarken yaptıkları hamleler açısından karşılaştırılmış ve anlamlı farklılıklar bulunmuştur (De Groot, 1978). Bu araştırmayı uzman performans geliştiren bireylerin yargılama ve karar verme becerilerini istatistiksel olarak karşılaştıran araştırmalar izlemiştir (Meehl, 1954). Sonraki yıllarda Miller (1956), Neisser & Reitman (1966), Simon & Newell (1971) gibi araştırmacılar bilgisayar programları kullanarak, insan performansını hesaplamaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu çalışmalar bir alanda uzman olmaya etki eden faktörlerin ortaya çıkarılmasına yönelik merakı arttırmıştır. Bu bağlamda deneyim, eğitim, nitelikli alıştırma yapma gibi faktörlerin bireylerin uzmanlaşma sürecine etkilerini inceleyen çalışmalar ivme kazanmıştır. Ericsson vd. (1993) tarafından literatür kazandırılan kasıtlı alıştırma kuramı, uzmanların olağanüstü becerilerinin doğuştan gelmediğini bu becerilerin çeşitli koşullar altında edinilebilecek beceriler olduğunu iddia eden bir kuramdır.

Gelişen teknoloji ile insanların daha fazla ve farklı alanlarda uzmanlaşması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu durumun en önemli çıktılarında biri de video oyunlarının bir meslek hâline gelmesi ve bu konuda uzmanlaşan bireylerin ortaya çıkışıdır. Bu derleme çalışmasının amacı da bu yeni uzmanlık alanı olan video oyunları uzmanlığını tanıtmak ve yapılan çalışmalarını incelemektir

Elektronik Spor (E-Spor) Nedir?

E-spor son dönemde giderek büyüyen bir potansiyele sahip olmuştur. 2017 yılından 2021 yılına değin yüzlerce büyük e-spor etkinliğinin gerçekleşmesi ve bu etkinliklerin yıllık 380 milyon kişi tarafından izlenmesi e-sporun potansiyelini gözler önüne sermektedir (Newzoo, 2021). Şu hâlde e-spor son derece geniş kitlelere hitap eden ve büyümeye devam eden yeni bir spor trendidir, denebilir. E-sporun tanınması, oyuncuların ağırlıklı olarak daha genç bireyler olması hasebi ile de küresel ölçekte devam etmektedir (Chung vd., 2019). E-spor, çeşitli dijital oyunların sanal ortamda organize edilmiş bir rekabet oyunu olarak tanımlanmaktadır (Witkowski, 2012). Elektronik sporlar (e-spor veya eSpor olarak da bilinir) bir video oyunu yarışması biçimidir (Witkowski, 2012). E-spor; e-spor oyuncuları (eSP) veya e-sporcular tarafından ustalaşılması gereken farklı kural ve mekaniklere sahip birkaç alana sahiptir. Bu alanlar veya türler, oyuncuya karşı oyuncu, gerçek zamanlı strateji, birinci şahıs nişancı ve çok oyunculu çevrimiçi savaş alanı arenasını içermektedir (Thiel & John, 2018). E-sporlar genellikle profesyonel oyuncular arasında düzenlenen çok oyunculu video oyunu yarışmalarıdır (Thiel & John, 2018). Her alanda e-spor oyuncularının optimum yetenek, beceri ve performansını elde etmek ve sürdürmek için sürekli pratik yapması gerekmektedir (Bányai vd., 2019). Küresel olarak bakıldığında binlerce profesyonel e-spor oyuncusu bulunmaktadır (Bányai vd., 2019). Eğlenmek ve zaman geçirmek için oynayan sıradan bir oyuncuyla karşılaştırıldığında, bir e-spor oyuncusu, oyun oynamayı işi olarak tanımlayan ve rekabet için

oynayan profesyonel bir oyuncudur (Ma vd., 2013). Aradaki ayrımın daha iyi anlaşılabilmesi bakımından halı sahada futbol maçı yapan sıradan insanlar ile profesyonel futbolcular akla getirilebilir. Günlük hayatın içerisinde video oyunları oynayan bireyler eğlenceli vakit geçirmek için bu aktiviteyi yürütürken bir e-spor oyuncusu ticari bir kaygı ile belirli pratikleri düzenli şekilde yerine getirerek bu aktiviteyi sürdürmektedir.

Dünya çapındaki oyun endüstrisi her geçen gün büyümektedir. E-spor ise bu endüstrinin büyük bir parçası hâlinindedir. Uluslararası E-spor Federasyonu (IeSF) 2008 yılında kurulmuştur ve o zamandan beri rekabet kuralları ve oyuncu yönetimi sistematik hâle getirilmiştir (Clement, 2019). Ülkemizde de 2018 yılında Türkiye E-spor Federasyonu (TESFED) kurulmuş ve e-spor, spor müsabakası olarak devlet tarafından da kabul görmüştür (TESFED, 2022). E-spor, çeşitlerinin ve popüleritesinin artmasından ötürü artık profesyonel düzeyde oynanmaktadır (Bányai vd., 2019). E-spor oyuncuları, bir takımında sistematik olarak eğitilmekte, yıllık maaş almakta ve her yıl üç ila beş profesyonel oyun ligine katılmaktadırlar (Bányai vd., 2019). Her profesyonel takımın bir genel müdürü, iki ila dört antrenörü ve birkaç başka personeli bulunmaktadır (Bányai vd., 2019). E-spor artık normal sporların, geleneksel sporların yanında tartışıldığı için, e-spor oyuncuları kendi alanlarında profesyonel ve uzman olarak kabul edilmektedir (Jenny vd., 2017). Son zamanlarda, Asya Elektronik Spor Federasyonu (AESF) tarafından düzenlenen 2018 Jakarta Palembang Asya Oyunları'nda gösteri yarışması olarak e-spor seçilmiştir (Newzoo, 2021). Etkinlik başarısından ötürü 2022 Hangzhou Asya Oyunları'nda resmi bir etkinlik olarak kabul edilmesi beklenilmektedir (Newzoo, 2022).

E-spor oyuncuları diğer profesyonel sporculara benzer şekilde, el-göz koordinasyonu, hızlı tepki sürelerinin iyileştirilmesi ve e-spor oyunlarında ihtiyaç duyulan hızlı karar verme süreci gibi farklı becerileri geliştirmek için kapsamlı bir eğitim almaktadır (Nagorsky & Wiemeyer, 2020). Bunun yanı sıra e-spor oyuncuları, oyun taktiklerini, iletişimi ve hareket hassasiyetini geliştirmek için saatlerce eğitim almaktadır (Nagorsky & Wiemeyer, 2020). Örneğin, Almanya'daki bir e-spor oyuncusu haftada ortalama 25 saat video oyunu oynamaktadır (Rudolf vd., 2020). E-sporun artan popüleritesi ve e-spor oyuncuları için yapılan antrenmanların yoğunluğu göz önüne alındığında, bu durumun e-spor oyuncularının sağlıklarını olumsuz etkileme riski gündeme gelmektedir. E-spor oyuncuları, bir bilgisayarın önünde aynı pozisyonda birkaç saat oturmaya ihtiyaç duymaktadır. E-spor görsel dikkat gerektirir ve oyuncular yüksek düzeyde strese maruz kalmaktadır; bu durum da hareketsiz bir yaşam tarzına çok yakın bir örüntü oluşturmaktadır (Ma vd., 2013).

Video oyunları, son 30 yılda popüleritesini artırarak modern kültürün her yerinde bulunan bir parçası hâline gelmiştir. Son raporlar, Amerika Birleşik Devletleri'nde çocukların % 91'inin video oyunları oynadığını göstermekte ve dahası dünya çapındaki video oyuncularının sayısının 2021 yılına kadar 2,7 milyarı aşacağı tahmin edilmektedir (Clement, 2019). 2022 yılına gelindiğinde hâlihazırda bu sayının 3 milyarı aştığı görülmektedir (Newzoo, 2022). Ayrıca, oyun endüstrisi geliri artık film ve müzik endüstrilerinin toplamını aşmaktadır (Lenhart vd., 2008). E-spora olan artan ilgi, rekabetçi video oyunlarının video oyuncuları üzerindeki etkileri bakımından hem oyuncuların performansını hem de sağlıkları üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini anlamaya çalışan yeni araştırmalara yol açmıştır (Toth vd., 2019). Şu anda video oyunları duygu, motivasyon, beceri öğrenme ve nörolojik bozukluğun rehabilitasyonu dâhil olmak üzere çok sayıda araştırma bağlamında araç olarak kullanılmaktadır (Gauthier vd., 2017; Poppelaars vd., 2018; Villani vd., 2018).

Elektronik Spor Uzmanlığı Alanında Yapılan Fizyolojik Çalışmalar

E-spor oyuncuları performanslarını sergilerken masa başında bulunmaktadırlar. Bu bağlamda e-sporun biyomekaniği de açıklama getirilmesi gereken bir diğer konudur.

Biyomekanik, insan hareketinin incelenmesidir ve yalnızca insan hareketinin (kinematik) tek tanımını değil, aynı zamanda bu hareketlere neden olan kuvvetleri de (kinetik) kapsamaktadır (Hay & Fung, 1982). E-spor sporcuları, oyun, maçlar ve etkinlikler sırasında uzun süre masa başında oturmalarına rağmen, sanal dünyada hareket ederken karakterlerini çok hassas bir şekilde kontrol etmelerini, düşmanlara karşı saldırı ve savunma dâhil olmak üzere çok sayıda görevi yerine getirmelerini sağlayan son derece koordineli hareket kalıpları sergilemektedir (Furley & Memmert, 2012). Bugüne kadar, farklı uzmanlık seviyelerindeki oyuncuların farklı oyun türlerini ve hatta farklı karakterleri oynarken kullandıkları motor stratejilerini inceleyen çalışmalar az sayıdadır (Hay & Fung, 1982; McGinnis, 2013). Hem profesyonel hem de amatör seviyelerde sporcunun kendi proprioseptif yeteneklerini daha iyi anlayabilmesi, daha verimli hareket kalıplarına yol açabilmesi ve yaralanmanın önlenmesine yardımcı olması ve sporcuya verilen geribildirimini geliştirmek amaçlı koçluk yöntemlerini iyileştirmek için çok sayıda biyomekanik yöntem kullanılmıştır (Chatzitofis vd., 2013; Smith vd., 2015). E-spor 3D hareket yakalama, elit düzeyde e-spor oyunlarının arkasındaki mekaniği aydınlatması ve koçların, sporcuları fare/klavye/konsol kontrollerinin nerede daha zayıf olabilecekleri konusunda eğitirken sporcularına daha iyi koçluk yapmak için bu bilgileri kullanmaları bakımından son derece büyük bir önem arz etmektedir (Romeas vd., 2016). Bugüne kadar yapılan çalışmaların birçoğu ergonomik oturma düzenini ve ayrıca bilgisayarda çalışırken el/klavye pozisyonlarını incelemiştir (Carcone & Keir, 2007; Sommerich vd., 2002; Wahlström, 2005). Bilgisayar oyunları e-spor oyuncularında ergonomik ve performans artırıcı pozisyonlar ve hareketler arasında bir dengenin gerekli olabileceği benzersiz bir ortamdır.

League of Legends (LoL; Riot Games, 2009) oyununun oynanışı sırasında oyuncuların hormon seviyelerini inceleyen çalışma, rekabetçi video oyunlarının bilişsel bilim için merkezi bir deneysel paradigma hâline gelmesi açısından önemli araştırmalardan biridir (Gray vd., 2018). İnsan oyunculara karşı oynanan 26 katılımcılı çalışmada, Gray ve diğerleri (2018), bilgisayara karşı oynayan 17 denekten oluşan kontrol grubu ile karşılaştırıldığında, testosteron, kortizol, dehidroepiandrosteron (DHEA), androstenedion veya aldosteron seviyelerinde anlamlı bir fark bulgulamıştır. Her iki grupta da oyun sırasında aldosteron seviyeleri azalmıştır ve diğer kişilere karşı oynanan oyunlar uzadıkça testosteron, DHEA ve androstenedion seviyeleri artmıştır. Bununla birlikte araştırmacılar, tutarlı kortizol ve azalan aldosteron seviyelerini, çalışmalardaki bağlamın- “bilinen rakiplere karşı oynanan gayri resmi, tanıdık bir yer”- daha az rekabetçi oyun ortamı oluşmasının ve oynanışı kolaylaştırdığının göstergeleri olarak kabul etmektedir. Araştırmacılarının yaptıkları çalışmanın, gelecekteki çalışmalarda daha rekabetçi bir alan kullanılmasının önünü açtığını ve e-spor araştırmalarının doğuşu niteliğinde olduğunu öne sürmektedir.

E-spor büyümeye ve bir bütün olarak spor kültürünün içine yerleşmeye devam ettikçe; oyun mekaniğinin performans, oyun çevre birimlerinin ürün geliştirme ve koçluk stratejileri üzerindeki rolüne ilişkin daha fazla bilgi sağlamak için biyomekaniğin kullanılmasının endüstride yaygın hâle geleceği kuvvetle muhtemeldir.

Elektronik Spor Uzmanlığı Alanında Yapılan Psikolojik Çalışmalar

E-spor 3D hareket yakalama, elit düzeyde e-spor oyunlarının arkasındaki mekaniği aydınlatması ve koçların, sporcuları fare/klavye/konsol kontrollerinin nerede daha zayıf olabilecekleri konusunda eğitirken sporcularına daha iyi koçluk yapmak için bu bilgileri kullanmaları bakımından son derece büyük bir önem arz etmektedir (Romeas vd., 2016). Bugüne kadar yapılan çalışmaların birçoğu ergonomik oturma düzenini ve ayrıca bilgisayarda çalışırken el/klavye pozisyonlarını incelemiştir (Carcone & Keir, 2007; Sommerich vd., 2002; Wahlström, 2005). Bilgisayar oyunları e-spor oyuncularında ergonomik ve performans artırıcı pozisyonlar ve hareketler arasında bir dengenin gerekli olabileceği benzersiz bir ortamdır.

E-spor 3D hareket yakalama, elit düzeyde e-spor oyunlarının arkasındaki mekaniği aydınlatması ve koçların, sporcuları fare/klavye/konsol kontrollerinin nerede daha zayıf olabilecekleri konusunda eğitirken sporcularına daha iyi koçluk yapmak için bu bilgileri kullanmaları bakımından son derece büyük bir önem arz etmektedir (Romeas vd., 2016). Bugüne kadar yapılan çalışmaların birçoğu ergonomik oturma düzenini ve ayrıca bilgisayarda çalışırken el/klavye pozisyonlarını incelemiştir (Carcone & Keir, 2007; Sommerich vd., 2002; Wahlström, 2005). Bilgisayar oyunları e-spor oyuncularında ergonomik ve performans artırıcı pozisyonlar ve hareketler arasında bir dengenin gerekli olabileceği benzersiz bir ortamdır.

ve mobil oyun etkileşimi hızla artmaya devam etmektedir (Ayenigbara, 2018). Video oyunlarına PC oyunları hâkim olmasına rağmen, PC'si veya oyun konsolu bulunmayan insanların sayısı da az değildir. Bu nedenle mobil oyun, PC oyunlarından daha büyük bir kitle pazarına ulaşmaktadır. Cep telefonlarının kullanıcılara pek çok faydası olmasına rağmen, akıllı telefon kullanımının çeşitli olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Clayton vd., 2015). Örneğin, aşırı akıllı telefon kullanımı, uyku kalitesinin azalması, stres, saldırganlık ve düşmanlık gibi fiziksel ve zihinsel sağlık üzerinde farklı olumsuz etkilere yol açabilmektedir (Hong & Liu, 2003). Ampirik çalışmalar, aşırı ekran süresi ve video oyunlarının abdominal obezite artışı ile ilişkili olduğunu bildirmiştir (Tomporowski & Pesce, 2019). Bunun yanında Türkiye'de e-spor kariyeriyle ilgilenen gençler arasında yapılan bir araştırma, aşırı oyunun ve e-sporun rekabetçi doğasının e-spor oyuncularının psikolojik iyi oluşları üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya koymuştur (Kocadağ, 2020). Dammam'daki kadın üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir başka araştırmaya göre, katılımcıların yaklaşık üçte ikisinin ya problemleri internet kullanımı (% 38) ya da internet bağımlılığı (% 30) bulunmaktadır. Son kanıtlar uyku kalitesi ile İnternet bağımlılığı arasında bir ilişki olduğunu göstermiştir (Almarzooqi vd., 2022). İnternet bağımlılığının uyku kalitesi ve depresif belirtilerle ilişkisi literatürde bildirilmiştir (Pereira vd., 2021). Başka bir çalışma, olumsuz sağlık etkilerini depresyon, sıkıntı ve çatışma, düşük performans ve sosyal izolasyon gibi istenmeyen sonuçları sık internet kullanımıyla ilişkilendirmiştir. 221 ergen arasında yapılan bir başka anket, internet bağımlılığının depresyon ve kötü uyku kalitesi ile ilişkisini göstermiştir (Awasthi vd., 2020). Benzer şekilde Türkiye'de yapılan bir çalışmada da internet bağımlılığı ile psikopatoloji ve işlevsel olmayan inançlar arasında ilişki olduğu bildirilmiştir (Budak vd., 2015).

Tüm e-spor türleri, ulaşılabilir hedeflere sahip bir amaç duygusu, açık kurallar, yaratıcılığı ve stratejik düşünceyi artıran ortamlar ve motivasyonel geri bildirim sistemleri de dâhil olmak üzere katılımı teşvik eden birçok ortak temel özelliği paylaşmaktadır (Hamari & Sjöblom, 2017). Bununla birlikte, özellikle çocuklar ve ergenler de dâhil olmak üzere oyuncuların büyük bir kısmıyla, oyunlara katılımı teşvik etmenin katılımcılar için gerçekten yararlı olup olmadığını düşünmek önemlidir. Şiddet içeren video oyunları oynamak ve saldırgan davranışa eğilim arasındaki ilişki de dâhil olmak üzere, oyunun olumsuz yönlerine odaklanan birçok araştırma da bulunmaktadır (Li vd., 2020; Pereira vd., 2021). Buna rağmen çok sayıda araştırma video oyunları oynamanın sosyal ve sağlıkla ilgili faydalarının altını çizmektedir (Franceschini vd., 2017; Himmelstein vd., 2017). Örneğin yapılan bir çalışmada disleksi olan çocuklar video oyunları ile eğitimden geçtikten sonra okuma verimliliği, kelime tanıma, fonolojik kod çözme ve görsel-mekânsal dikkat gibi alanlarda iyileşmeler göstermiştir (Franceschini vd., 2017). Entertainment Software Association (2014) tarafından yakın zamanda yayınlanan bir rapor, video oyunlarının ebeveynlerin % 71'i tarafından çocuklarının hayatına olumlu bir etkisi olduğunu gözlemlendiğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, bazı oyun türlerinin sosyal etkileşim ve heyecan arayışına ek olarak kişilik özellikleri ile ilgili çalışmalarla desteklenmektedir (Douse & McManus, 1993; Graham & Gosling, 2013). Bu rapora göre oyuncuların % 53'ü çok oyunculu oyunları tercih ederken, % 41'i yakın arkadaş grubuyla oynamayı tercih etmektedir. Video oyunlarının, oyuncuları asosyalliğe iteklediğine dair düşüncülerin aksine sosyal çevrimiçi oyuncular ile diğer çevrimiçi oyuncular ve çevrimiçi oyunlara hiç aşına olmayanlar arasında genel arkadaş sayısında hiçbir fark olmadığını gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Domahidi vd., 2014).

Psikoloji ve bilişsel sinirbilimde uzmanlık araştırmaları, belirli bir alanda olağanüstü yetenekli performansın altında yatan nörobilişsel süreçleri araştırmaktadır. Bu çalışma alanı, satranç gibi bilişsel açıdan zengin alanlarda (De Groot, 1978 tarafından "zihin sporu (mind sport)" olarak adlandırılmıştır) başlamış, ancak daha yakın zamanlarda, spor gibi algısal-motor

faaliyetlere genişletilmiştir (Baker & Farrow, 2015). Bilalić (2017), modern uzmanlık çalışmalarının De Groot (1978), tarafından acemi ve uzman farklılıkları üzerine yapılan araştırma ile başladığını ifade etmiştir. De Groot (1978) satranç yalnızca kişisel nedenlerle (bir satranç ustasıydı) değil, aynı zamanda derecelendirme sisteminin (Elo sistemi) satrançta yeterliliğin nesnel ölçümünü kolaylaştırdığı için satranç oyuncuları ile çalışmayı seçmiştir. De Groot (1978) “zihin sporu” terimini satranç tanımlamak için kullanmıştır; çünkü onun için satranç, oyuncuların bilişsel yeteneklerini ölçmek için bir araçtı, özellikle en iyi uzmanları (Büyük Ustalar, Grand Master) daha düşük sıradaki oyuncularla karşılaştırmıştır. De Groot’un (1978) çığır açıcı çalışmasından bu yana, araştırmacılar satranç eğitiminin (i) bilişsel yetenekler (Burgoyne vd., 2018; Sala & Gobet, 2016), (ii) genel zekâ (Sala & Gobet, 2017), (iii) akademik başarı (Deary vd., 2007) ve iş yeterliliği (Hunter & Hunter, 1984) üzerindeki etkisini incelemiştir. Genel olarak bulgular, satranç oyuncusu ne kadar yetenekli olursa, bilişsel beceri seviyesinin de o kadar yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Sala & Gobet, 2017). Satranç oyuncuları üzerinde beyin görüntüleme çalışmaları da yapılmıştır. Örneğin Hänggi vd. (2014), uzman satranç oyuncularının beyinlerinin nesne algılama ile ilgili beyin alanlarında (arka temporal alanlar, fusiform girus, sol alt parietal lob, oksipito-temporal kavşak), bilgi depolamayla ilgili alanlarda ve yeniliği öğrenme ve işleme ile ilgili alanlarda (medial temporal korteks ve hipokampus) acemilere göre daha fazla aktivasyon gösterdiğini keşfetmiştir. İster satranç ister spor alanlarında yürütülsün, uzman-acemi farklılıkları üzerine yapılan araştırmalar önemlidir; çünkü çok yetenekli sanatçıların tipik bilgi işleme sınırlarını genişletmeyi nasıl başardıkları sorusuna ampirik bir pencereden bakmaya fırsat tanımaktadır (Müller & Abernethy, 2012). Ancak uzmanlık araştırmaları yeni alanlarda, yeni bulgularla bilime katkı sağlamaktadır. Bu noktada e-spor veya rekabetçi video oyunları uzmanlık çalışması için yeni ufuklar sunan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Gray vd., 2018; Himmelstein vd., 2017).

Günümüzde farklı alanlardan birçok sporcu fiziksel olarak yetersiz kaldıklarını fark ettikleri süreçte kariyerlerini noktalamaktadır. Fakat bu konuda yapılan araştırmalar sporcuların fiziksel olarak gerilemeye başladıkları süreçte bilişsel ve duygusal olarak edindikleri deneyim ve beceri ile alana katkı sağlayabileceklerini göstermiştir (Witkowski, 2012). Başlangıçta satranç, bu yeni alana rehberlik edecek ufuk açıcı araştırmalar ile ilgiyi çekmiştir (Ericsson, 2012). Gelişen teknoloji ve artan dijitalleşme ile birlikte bilişsel performans arttırmaya yönelik gündün güne artan bir ilgi mevcuttur. Bu bağlamda video oyunlarında üstün performans göstermenin bilişsel performansı geliştirmeye katkı sağlayıp sağlamadığı sorusunun cevabı, e-spor uzmanlarının performansını anlayabilmek açısından önem arz etmektedir. E-spora olan ilginin artması ile birlikte oyuncuların performansını iyileştirmek de takımlar için kritik bir öneme sahip olmuştur (Parshakov & Zaveritiaeva, 2018; Pedraza-Ramirez vd., 2020). Bu bağlamda e-spor takımları oyuncuların bilişsel becerilerini iyileştirmek için çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir (Weiss, 2011). E-sporadaki büyük bilişsel talebin tanınması, Elo derecelendirme sisteminin uygulanmasıyla kolayca gözlemlenebilmektedir (Hänggi vd., 2014). Başlangıçta satranç oyuncuları için yaratılan sistem, e-sporlardaki beceri seviyesini derecelendirmek için de benimsenmiştir. E-sporunda genel beceri düzeyini oluşturan bileşenlerin belirlenmesi bu alanda ilgi çeken bir konu olmuştur (Hänggi vd., 2014). Başarılı bir şekilde video oyunları oynamak, karmaşık görsel uyaranlara yanıt olarak hassas bimanuel motor hareketlerin kompleks bir karışımını gerektirmektedir (Bavelier vd., 2012). Çeşitli bilgi işleme süreçlerinin yanı sıra birden fazla öğeye esnek dikkat kaynakları gerektiren karmaşık görsel ortamlarda oyuncular, oyunun çevresinde ilgili yerlerde bilgileri izlerken hızlı kararlar vererek düşmanlardan ve tuzaklardan kaçınmanın en etkili yolunu belirlemelidir. Sadece bu da değil, başarılı oyun performansı için gereken çeşitli beceriler oyun türleri arasında farklılık göstermektedir (Lee & Heeter, 2017). Örneğin MOBA türü (Multiplayer Online Battle Arena), FPS türüne (First Person Shooter) göre benzersizdir ve fiziksel ve bilişsel becerilerin farklı bir

ahenk içerisinde yer almasını gerektirmektedir. FPS oyunları, rakipleri algılamak ve onlara tepki vermek için görsel ve motor süreçlerin hassas koordinasyonunu vurgularken, MOBA oyuncuları, rakipleri yenmek için uygun stratejik bir planı oluştururken büyük ölçüde karakter becerilerine ilişkin bilgileri kullanmaya odaklıdır (Bonny vd., 2016).

Video oyunları insan beyninde ve davranışlarında önemli değişiklikleri tetikleme potansiyeline sahiptir. Oyuncular sürekli olarak çok çeşitli görsel-uzaysal ve dikkat gerektiren görevlerde üstün performans sergilemektedir (Bediou vd., 2018; Latham vd., 2013). Sporculardaki bu gelişmelerin, antrenmanların bitiminden sonra en az 4 ay sürdüğü görülmüştür (Feng vd., 2007).

E-sporun popüleritesindeki patlamaya eşlik eden, organize, rekabetçi oyunlara odaklanan akademik araştırmaların miktarı hızla artmıştır (Ayenigbara, 2018; Fishbein & Ajzen, 2011; Tomporowski & Pesce, 2019). Mart 2018'den 2022'ye kadar, e-spor araştırmaları temelde yedi akademik disipline yayılmış bir çalışma alanına dönüşmüştür (Bányai vd., 2019). E-spor akademik araştırmaları psikoloji, işletme, spor bilimi, hukuk, bilişim, medya çalışmaları, sosyoloji gibi farklı alanlarda yürütülmektedir. E-spor popülerlik kazandıkça ve bazı durumlarda geleneksel sporların izleyici kitlesini aştıkça, insanları ve sistemleri büyük ölçekte incelemek için fırsatlar doğmuştur (Lynch, 2017). Bununla birlikte, e-sporlarla ilgili araştırmalar henüz olgunlaşmamış durumdadır.

Bilişsel bilim ve psikoloji alanındaki araştırmalar, oyuncu performansına ve acemiler ile uzmanlar arasındaki bilişsel ve davranışsal farklılıklara odaklanmıştır (Basak vd., 2008; Gobet & Simon, 1996; Powers vd., 2013). Yakın zamana kadar, bu çalışmalar, rekabetçi oyun için gerekli bilişsel süreçleri daha iyi anlamak için doğal gözlemlere dayanmaktaydı (Gray vd., 2018; Saez de Urabain vd., 2017). İlk araştırmalar, rekabetçi oyunları oynayan oyuncuların oyunları ve içinde oynadıkları bağlamları nasıl anladıklarını araştırmıştır (Ash, 2012; Rambusch vd., 2010). Bu keşifler yoluyla, elit düzey oyuncuları neyin farklı kıldığını araştırmaya yönelik bir eğilim geliştirilmiştir. Örneğin StarCraft II (Blizzard Entertainment, 2010) oyuncularında alışkanlık oluşumu hakkında alanyazın için önemli bir çalışma yapılmıştır (Huang vd., 2017). Huang ve diğerlerine (2017) göre uzman StarCraft II (SC2) oyuncuları, günlük pratiklerini düzenli yapmaya özen göstermiştir, ancak bu alışkanlıkların bireysel oyunculara özgü olabileceğine dikkat çekmiştir. Başka bir deyişle, yüksek beceri düzeyinde iyi oyun içi alışkanlıklar geliştirmek için aynı yöntemler birçok oyuncu tarafından kullanılır, ancak geliştirdikleri alışkanlıklar oyuncuya göre değişmektedir. Gray vd. (2018), aksiyon oyunlarını karmaşık insan davranışlarını açıklayacak bir bağlam olarak görmektedir. Aksiyon oyunlarının "bilişsel bilim için deneysel bir paradigma" olması çağrısında belirtildiği gibi, e-sporlarda biliş üzerine deneysel çalışmalar daha az miktarda yapılmaktadır (Gray, 2018).

Rekabetçi video oyunlarının' etkileriyle ilgilenen bir grup spor bilimi araştırmacısı, e-sporları geleneksel sporlar çerçevesinde sınıflandırmaktadır (Hallmann & Giel, 2018; Pereira vd., 2019). Spor bilimlerindeki yayınların çoğu gündem belirlemeye yöneliktir; geleneksel spor standartları kullanılarak, e-sporun spor olarak kabul edilme potansiyeli değerlendirilmektedir (Jenny vd., 2017; Lee & Schoenstedt, 2011; Qian vd., 2020). E-sporla ilgili son tartışmalar, rekabetçi bilgisayar oyunlarının spor olarak kabul edilebileceği özellikleri, yani bilgisayar oyunlarının içine girmeyi, sanal dünyasında var olmayı ve ne şekilde fiziksel beceriyi gerektirdiğini tanımlamıştır (Hemphill, 2005). E-sporları geleneksel sporlarla uzlaştırma çalışmaları devam ederken; Jonasson ve Thiborg, (2010), Giorgis ve Guttman'ın (2006) modern spor modeline e-sporları dâhil etmiştir. Hallmann ve Giel (2018) tarafından e-sporların spor olarak kategorize edilebilmesi için birtakım kriterleri sağlaması gerektiği öne sürülmüştür. Bu kriterler; fiziksel aktivite, rekreasyon, rekabetçi unsurlar, organizasyon yapısı ve e-sporun

sosyal kabulüdür. Spor biliminde e-sporla ilgili çalışmalar çoğunlukla nitel yöntemler kullanılarak yapılan vaka çalışmalarıdır (Ganel & Goodale, 2003; Rambusch vd., 2007; Schenk vd., 2020). Örneğin Rambusch vd. (2007), World Cyber Games'deki (WCG) oyuncularla röportajlar yapmıştır ve Counter-Strike'da (Valve Corporation, 2000) oynanışı şekillendiren ve etkileyen önemli unsurları dört analitik düzeyde tartışmıştır. Bu düzeyler; (1) oyun sırasında oyuncu eylemleri, (2) takımların içinde ve arasındaki etkileşimler, (3) internetteki oyuncular ve hayranlar ve son olarak (4) Counter-Strike oyun sahnesi. Bu çalışmalar, oyuncuların e-spor müsabakalarına nasıl katıldıkları üzerine odaklanan tartışmalar olmakla birlikte e-sporlara katılımın spor olarak kabul edilip edilemeyeceğine daha az odaklanmaktadır.

E-spor oyuncuları ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmı ise oyuncuların çeşitli psikolojik ve fizyolojik özelliklerinin incelenmesini içermektedir (García-Lanzo & Chamarro, 2018; Oei & Patterson, 2015; Velichkovsky vd., 2019). E-spor oyuncularının üzerindeki rekabet baskının artması ve elit performans düzeyine ulaşma süreci, onları zihinsel sağlık semptomlarına yatkın hâle getirebilmektedir (García-Lanzo & Chamarro, 2018). E-sporunda oyuncular, belirli bir hedef/ödül ile sanal, 'elektronik' bir ortamda farklı oyunların organize ve düzenlenmiş yarışmalarında yarışmaktadır. Ancak, e-spor oyuncuları artık eğlence amaçlı bir aktiviteden ziyade sponsorluk, profesyonelleşme ve daha büyük rekabet ödüllerini hedeflemektedir. Bu, e-sporun artan sosyal medya etkisi ile daha da güçlenen daha iyi performans sergileme baskısını artırmaktadır (Baltezarević & Baltezarević, 2018). Geleneksel sporcular gibi, e-spor oyuncularının da başarılı olmak için zihinsel ve fiziksel yetenekler konusunda eğitime ve uzmanlığa ihtiyacı vardır (Bányai vd., 2019; García-Lanzo ve Chamarro, 2018; Jonasson & Thiborg, 2010). E-spor platformundaki çeşitli risklerin artmasıyla birlikte, performans ve refahı engelleyebilecek zihinsel sağlık semptomları da dâhil olmak üzere, birçok faktörün e-spor oyuncuları sağlıkla ilgili çeşitli sorunlar yaşamaya yatkın hâle getirebileceği öne sürülmüştür (Baltezarević & Baltezarević, 2018; Cottrell vd., 2019; Pereira vd., 2019; Poulus vd., 2020).

Dünya üzerinde 322 milyon insanın depresyondan ve 264 milyonunun anksiyeteden muzdarip olduğu tahmin edilmektedir (World Health Organization, 2022). Stres, alkol tüketimi, uyku sorunları ve diğer sağlık riskleri de Küresel Hastalık Yüğü'nden sorumlu olan ve diğer bulaşıcı olmayan hastalıklara (sindirim sistemi hastalıkları, kardiyovasküler hastalıklar, diyabet, obezite ve hatta kanser) zemin hazırlayabilen risk faktörleridir (Abbatati vd., 2020; Laposky vd., 2016; WHO, 2018). Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nce elit düzey sporcularda ruh sağlığı konusunda, ruh sağlığı semptomlarının yaygın olduğu, önemli olabileceği, ancak belirli tanı kriterlerini karşılayan bir düzende ortaya çıkmayabileceği ve mutlaka önemli bir sıkıntıya veya işlevsel bozulmaya neden olmayabileceği ifade edilmiştir (Reardon vd., 2019). Bunun yanı sıra birçok e-spor oyuncusunun çeşitli fiziksel ve psikolojik sıkıntılardan muzdarip olduğu kaydedilmiştir (Pereira vd., 2019, 2021; Tomporowski & Pesce, 2019). Elektronik futbol oyuncuları üzerinde yapılan araştırmaya göre, e-futbol oyuncularında ruh sağlığında bozulma belirtilerinin yaygınlığı yüksektir, % 22'si anksiyete belirtileri ve % 37'si depresyon belirtileri göstermektedir (Pereira vd., 2021). Araştırmacılar aynı çalışmada, e-futbol oyuncularının % 45'inde uyku bozukluğu, % 25'inde alkol tüketimi ve % 26'sında kötü beslenme alışkanlığı gözlemlenmiştir. E-spor oyuncularının oyun oynamayan katılımcılarla karşılaştırıldığı bir başka çalışmanın sonuçlarına göre, e-spor oyuncuları daha yüksek düzeyde nomofobi semptomları göstermiştir (Almarzooqi vd., 2022) E-spor oyuncularının, oyun oynamayan katılımcılara göre daha yüksek düzeyde uykusuzluk ve kaygı prevelansı gösterdiği bulunmuştur (Almarzooqi vd., 2022). Bununla birlikte, milyonlarca insan doğrudan veya dolaylı olarak e-spor pratiğine dâhil olsa bile, bu konudaki bilimsel literatür hâlâ yok denecek kadar azdır.

Elit düzey e-spor oyuncularının performanslarının doğasını anlamaya yönelik çalışmalar henüz çok yenidir. Andreu-Perez ve diğerleri (2021) tarafından yapılan çalışma elit düzey e-spor performansı konusunda mihenk taşı sayılabilecek bir araştırmadır. Bu çalışmada, oyuncuların oynadıkları bir video oyununun (League of Legends) videosunu izlerken fonksiyonel yakın kızılötesi spektroskopisi (fNIRS) kullanılarak beyin aktivitesi görüntülenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre görev değiştirme hamleleri sırasında yüksek aktivasyon bulgulanmıştır. Araştırmacılar çalışmanın daha geniş ölçekli elit düzey e-spor oyuncuları ile tekrarlanmasının sağlıklı sonuçlar doğuracağını öngörmektedir. E-spor oyuncuları performanslarını bilgisayar üzerinden sergilemektedir. Bilgisayar oyunları gibi yüksek düzeyde etkileşimli sistemleri kullanmak, çok fazla görsel aktivite ve göz hareketi gerektirmektedir (Saez de Urabain vd., 2017). Göz hareketleri en iyi görsel sabitleme ile karakterize edilmektedir (Rayner, 2009; Williams vd., 1994). Profesyonel sporcular ile amatör ve acemi oyuncuların fiksasyon sürelerinin incelendiği araştırmaya göre, elit düzey e-spor oyuncularının görsel sabitleme sürelerinde amatör ve acemi oyunculara göre daha yüksek düzeyde değişkenlik görülmüştür (Velichkovsky vd., 2019). Bavelier vd. (2012), yaptıkları bir çalışmada katılımcılara laboratuvarında 10 saatten fazla olmamak üzere bir hafta boyunca video oyunu oynamalarını istemiştir. Kontrol grubuna ise video oyunu oynatılmamıştır. Araştırmanın sonucunda iki grup arasında seçici dikkat (selective attention) performansları açısından anlamlı bir farklılık görülmüştür. Green ve Bavelier (2003) tarafından yürütülen çalışma aksiyon video oyunu oynamanın görsel seçici dikkat üzerinde kalıcı etkileri olduğunu göstermiştir. Çalışmada oyuncular oyuncu olmayanlara göre 5 farklı deneysel görevde üstünlük sağlamıştır. Çalışmanın ikinci safhasında yeni katılımcılar çalışmaya dâhil edilmiş ve deney grubuna aksiyon video oyunu eğitimi verilmiştir. Sonuçlar eğitilmiş grubun kontrol grubuna göre kullanışlı görsel alan (usefull field of view), dikkatte sönme (attentional blink) ve kare numaralandırma (enumeration task) görevlerinde üstünlük sağladığını göstermiştir. Chisholm vd. (2010), katılımcıların görevle alakasız göze çarpan çeldiriciler ile hedef aradığı bir dikkat görevinde aksiyon video oyunu oyuncularını kontrol grubu ile karşılaştırmıştır. Oyuncular hedefleri tespit etmek için daha hızlı tepki süreleri ve çeldirici müdahalesine karşı daha iyi performans göstermiştir; bu sonuçlar, aksiyon video oyuncularının yukarıdan aşağıya işleme süreçleri ile ilgili daha gelişkin dikkat kontrolüne sahip olduklarını ve bunun sonucunda alakasız çeldiricileri işlemek için daha az zaman harcadıklarını göstermektedir. Dikkatte gelişmeyi destekleyen birtakım sonuçlar, görüntüleme çalışmalarından da gelmektedir (Bavelier vd., 2012; Schmitt vd., 2019). fMRI kullanılan bir çalışmada uzun süreli video oyunu oynamanın kortikal fonksiyon üzerinde etkisi olduğu rapor edilmiştir (Bavelier vd., 2012). Çeldiriciler arasından hedef uyarını bulmayı amaçlayan bir görevde çeldirici yükü sürekli artacak şekilde değiştirilmiştir. Oyuncular daha hızlı tepki sürelerine ek olarak çeldirici yükü artmasına rağmen fronto-parietal alanlarda daha az aktivite artışı göstermiştir. Bu veriler, uzman oyunculara dikkati dağıtan kortikal bölgelerin dikkat dağıtıcı bilgileri daha kolay filtreleyebildiği ve dolayısıyla kortikal aktivitede yüke bağlı artışları daha az göstererek davranışsal aktiviteyi destekleyecek şekilde, dikkat kaynaklarının tahsisinde daha verimli oldukları şeklinde yorumlanmıştır. Görüntüleme tekniklerini kullanan başka bir çalışmada da Mishra vd. (2011), benzer sonuçlar elde etmiştir. Clark vd. (2011), değişiklik algılama görevi (change detection task) olarak bilinen bir görevde oyuncu olan ve olmayan katılımcıları test etmiştir. Bu görevde katılımcılardan bir monitörü izlemeleri ve fark ettikleri en küçük değişikliği bir tuşa basarak bildirmeleri istenmiştir. Sonuçlar oyuncuların oyuncu olmayanlardan daha üstün performans gösterdiğini göstermiştir. Dye vd. (2009), aksiyon oyunu oynamanın görsel arama stratejilerini değiştirdiğini ve yukarıdan aşağıya işleme stratejilerinde iyileşmelere neden olduğunu ifade etmiştir. Aktif kontrol grubu kullandıkları çalışmalarında bir gruba Medal of Honor oyununda eğitim verilirken diğer gruba tetris üzerinde eğitim verilmiştir. Sonuçlar, aksiyon oyunu eğitimi verilen oyuncuların tetris

eğitimi verilenlerden daha geniş bir görsel arama alanına sahip olduklarını göstermiştir. Aksiyon oyunları çokça ilgi çekmiş olsa da video oyunları ile yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular araştırmacıları farklı oyun türleri üzerinde çalışmalar yapmaya sevk etmiştir (Gobet vd., 2014; Jeong vd., 2022; Sörman vd., 2022). Bunlardan biri strateji oyunlarıdır. Strateji oyunları ilk çağlardan beri farklı kültür ve coğrafyalarda oynanmakta ve eski dönemlerde bu oyunları oynayan bireyler zeki ve akıllı bireyler olarak kabul edilmektedir. Bilim insanları onlarca yıldır farklı strateji oyunları (satranç, hanoi kulesi, mangala, go, dama) ile ilgili araştırmalar yapmıştır (Borowy, 2013; Notarnicola vd., 2014; Salen & Zimmerman, 2004). Bu araştırmalar çoğunlukla oyuncular ile oyuncu olmayan (non-gamer) bireylerin bilişsel özelliklerini karşılaştırma üzerine kurgulanmıştır. Satranç gibi oyunlarda bilişsel işlevler ve performans arasında ilişkiler olduğu fikri, video oyunlarının alanına kadar genişlemiştir (Boot, 2015; Rabbitt vd., 1989; Terlecki vd., 2008). Örneğin Rabbitt vd. (1989), Space Fortress oyunundaki başlangıç puanı ile IQ puanı arasında pozitif yönlü korelasyon ($r=.283$) saptamıştır. Kokkinakis vd. (2017), LoL (League of Legends) oyunundaki sıralama ile akışkan zekâ (WAIS-II matrisler alt testi) arasında korelasyon bulgulamıştır. Oyuncuların başarı sırası arttıkça akışkan zekâ testinden aldıkları puanda artış göstermiştir. Boot (2015), yaptığı metaanaliz çalışmasında elit seviye oyunculuk performansı ile çalışan bellek kapasitesi arasında bir ilişki olabileceğinden bahsetmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda beceri edinme, bilişsel kapasite ve plastisite, gelişim ve yaşlanma konusundaki kritik sorulara cevap vermede video oyunları ile yapılan araştırmaların oldukça yardımcı olabileceği ifade edilmektedir. Blacker vd. (2014), aksiyon video oyunu oyuncularında görsel kısa süreli bellek kapasitesinde artış olduğunu rapor etmiştir. Terlecki vd. (2008), tetris oyununda 10-30 saat arasında eğitim alan katılımcıların zihinsel döndürme görevindeki performansında iyileşme olduğunu fakat uzman grupta beklenen düzeyde sonuç görülmediğini rapor etmiştir. Video oyunlarını inceleyen ampirik çalışmaların önemli bir kısmında oyuncular lehine gelişmiş bilişsel performans rapor edilmiştir (Feng vd., 2007; Gapin & Etnier, 2012; Kowalczyk vd., 2018). Bu ana kadar aktarmış olduğumuz oyuncular lehine verilerin gerçekleşmediği sonucuna ulaşan çalışmalar da yok değildir (Burgoyne vd., 2018; Sala vd., 2018). Bu durumun potansiyel bir nedeni mevcut çalışmalar arasında, video oyun uzmanları ile uzman olmayanlar arasındaki farkları araştıran araştırmalar olsa da farklı video oyun uzmanlığı düzeylerinin bilişsel görevler üzerindeki performansla değişip değişmediğini belirleyen hiçbir araştırma olmaması olabilir. Gobet vd. (2014), hem aksiyon hem de strateji oyununda uzmanları dâhil ettiği çalışmada, kanatçık uyumluluk testi ya da diğer bir kullanım şekli ile Flanker Testi (flanker compatibility task) ve değişim saptama görevinde (change detection task-near transfer) oyuncular ve oyuncu olmayanlar arasında bir fark bulamamıştır. Özellikle yakın transfer koşulunda dahi bir etki görülmemesi öğrenme ve uzmanlığa ilişkin araştırmaların en önemli sonuçlarından biridir; bir alandan diğerine transferin nadir ve zor olduğu ve yalnızca iki alan aynı bilişsel becerileri gerektiren bileşenleri paylaştığında, gerçekleşmesi sonucu ile uyumludur. Bu nedenle, çalışma çoğu uzmanlık teorisiyle uyumlu, ancak kendisinden önceki video oyunu çalışmalarıyla uyumsuz görünmektedir. Bununla birlikte çalışma uzmanların çalışma miktarı ve performans seviyesi arasında uzmanlık yaklaşımının belirttiği ilişkiyi de tam olarak gösterememiştir. Toth vd. (2020) düşük, orta ve elit seviye CS:GO oyuncularını stroop testi üzerinden karşılaştırmıştır. Ayrıca her bir oyuncu grubu oyuncu olmayanlarla da karşılaştırılmıştır. Farklı beceri seviyesindeki oyuncular beklenen aksine stroop görevi üzerinden ayırışma göstermemiştir. Fakat doğruluk ve tepki süreleri göz önüne alındığında elit düzey oyuncular diğer kategorilerde anlamlı ölçüde ayırışmıştır. Ayrıca elit düzey performans gösteren grup basit seçim tepki süresi (simple choice reaction times) koşulunda orta beceri grubuna üstünlük sağlamıştır. Karle vd. (2010), video oyunu uzmanlığının görev değiştirme (task switching) performansı üzerine olan etkisini incelemiştir. Sonuçlara göre video oyunu uzmanlığının sonucu olarak gelişen görev değiştirme maliyetindeki düşüş, aynı bulguları rapor eden çalışmalar kadar güçlü sonuçlar

gösterememiştir (Andrews & Murphy, 2006; Boot, 2015). Bu çalışmada iki farklı deney yapılmıştır. Birinci deneyde hedefin konumunu bildiren ipucu ve hedef aralığı kısa tutulurken ikinci deneyde aralık daha uzun tutulmuş ve proaktik müdahale ile çeldirici eklenmiştir. İlk koşulda uzmanlar kontrol grubuna göre daha iyi performans sergilerken ikinci koşulda fark gözlenememiştir. Bu koşulda video oyunu uzmanlığının görev değiştirme performansına bir katkısı gözlemlenmemiştir.

Oyuncuların genel olarak oyunlara ve ötesinde belirli oyunlara olan uzmanlığı ve aşinalığı, oyundaki performanslarını da etkileyebilmektedir. Hong ve Liu (2003), Klotski oyununun uzmanları ve acemi oyuncuları arasındaki stratejik düşünce farklılıklarını incelemiştir. Uzman oyuncuların oyunla ilgili ön bilgilerine dayanarak oyundaki sorunları çözmek için daha çok analogik düşünme tipini kullandıklarını, oysa acemi oyuncuların daha çok deneme yanılma yöntemine kullandıklarını bulmuştur. Başka bir çalışmada Lee ve Heeter (2017) eğitici bir dijital oyun oynarken çalışan bellek kapasitesi ve oyun uzmanlığının dikkat ve anlamayı nasıl etkilediğini incelemiştir. Bulguları arasında, oyun uzmanlığının eğitim bilgilerinin daha iyi anlaşılmasını öngördüğünü ifade etmiş ve oyun uzmanlarının oyundaki şemalarıyla tutarlı tanıdık bilgileri arama ve yeni bilgileri görmezden gelme olasılıklarının daha yüksek olduğunu vurgulamıştır. Bu bulgular, oyun uzmanlığının insanların oyunu ve içeriğini nasıl algıladığını ve yorumladığını etkileyebileceğini göstermektedir. Oyun uzmanlığı, oyuncuların oyundaki temsilleri nasıl değerlendirdiğini de etkileyebilmektedir (Burroughs & Rama, 2015; Copplestone, 2017). Copplestone (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada oyuncular ve oyun tasarımcıları, doğru temsillerin öneminin oyunun amaçlarına bağlı olduğunu düşünmüştür. Buna karşın oyun oynamaya yeni başlayan oyuncular doğru temsillerin her zaman çok önemli olduğunu düşünmemiştir. Bu bulgular, oyun uzmanlığının, oyuncuların oyunu öğrenme stratejilerini ve oyundaki temsilleri değerlendirme kriterlerini şekillendirebileceğini düşündürmektedir.

Bununla birlikte Röhlcke vd. (2018), video oyunu uzmanlığının gelişiminde belirleyici olanın Ericsson vd. (1993), tarafından belirtildiği üzere kasıtlı pratik miktarı olduğunu bulgulamışlardır. Ayrıca araştırmacılar akışkan zekâ ve çalışan bellek performansının Dota 2 oyununda oyuncu sıralamasını tahmin etmede başarısız olurken görevde geçirilen sürenin tahmin etmede daha başarılı olduğunu rapor etmiştir (Sörman vd., 2022). Bununla birlikte bu çalışmada kişilik özelliklerinin uzmanlığı ve performans edinimi etkileyeceği gösterilmiştir. Uzmanlık yaklaşımının açıklama gücünü arttırması için başlangıçta dışlanmış olduğu kişilik özellikleri ve kalıtsal faktörlerin yeniden işin içine katılması gerekliliğinin göz ardı edilmemesi gereken bir ihtimal olabileceği ifade edilmiştir.

Ülkemizde elektronik sporlar ile ilgili eğitim ve spor alanında yapılan birçok çalışma bulunmaktadır (Argan vd., 2006; Kocadağ, 2017; Mustafaoğlu, 2018). Fakat bu çalışmalar elektronik sporlarda kariyer gelişimi, geleneksel sporların ve e-sporların fiziksel aktivite açısından karşılaştırılması ve Türkiye'deki e-sporcuların tutum ve davranışlarını incelemeye yönelik çalışmalardır. Türkçe literatürde elektronik spor uzmanlığının doğasını açıklamaya yönelik çalışma bulunmamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Uzmanlar, eğitim veya deneyim yoluyla özel bilgi ve beceriler kazanmış kişilerdir (Dictionary, 2022). Uzmanlık, uzmanları acemilerden ayıran özellikleri, becerileri ve bilgileri ifade etmektedir (Ericsson & Charness, 1994). Uzmanlık, zengin deneyimler ve kapsamlı uygulamalardan kaynaklanan uzun vadeli bir süreçle gelişmektedir (Ericsson, 2012). Uzmanların kapsamlı bilgisi, çevrelerindeki dünyada ne fark ettiklerini ve çevrelerindeki bilgileri nasıl organize ettiklerini, temsil ettiklerini ve yorumladıklarını etkilemektedir (De

Groot, 1978). Yeni bir uzmanlık alanı olan e-spor uzmanlığının dinamiklerini anlamak uzmanlık bilimine açılacak yeni pencereler açısından önem arz etmektedir.

E-spor, bir tür organize profesyonel video oyunu yarışması olarak tanımlanan, gelişmekte olan küresel bir fenomendir (Newzoo, 2021). Geleneksel spordan farklı olarak, e-spor dinamik bir rekabet ortamına ev sahipliği yapmaktadır. Bu, düzenli veya mevsimlik oyun güncellemelerini takiben oyunların hızı, stili ve özellikleri değiştiği için gelişen bir “meta” (mevcut optimal oyun stilini tanımlayan konuşma dilindeki bir terim) biçimine gelmektedir. Nispeten kısa ömürlü bir kariyerle, erken bir zirve performansı ile sektöre damgasını vuran e-spor sporcuları, oyun tarzlarını sürekli olarak uyarlamak veya rekabetçi durumlarını kaybetme riskini göze almak seçenekleriyle karşı karşıya kalmaktadır (Kokkinakis vd., 2017). E-spor sporcularının günde 14 saate kadar antrenmanlara veya maçlara zaman ayırabilecekleri ve bunun sonucu olarak potansiyel tükenmişlik veya yorgunluk riski taşıdıkları bildirilmektedir (Jenny vd., 2017). Bu durum, bazı profesyonel ekiplere, oyuncu performansını ve kariyer ömrünü artırmak için sağlık programlarını da programlarına dâhil etme konusunda ilham vermektedir. Elit e-spor organizasyonları, oyuncuların ve antrenörlerin rekabetçi sezon boyunca sıkı antrenman programlarını takip etmelerini sağlamak için konut oyun evlerine büyük miktarlarda para ayırmaktadır (Reardon vd., 2019). Inven Global web sitesinde (27 Mayıs 2018) yayınlanan bir gazete haberine göre, e-spor sporcularının tipik antrenman günü programı şu şekilde detaylandırılmıştır: Sabah 10.00’da uyanılmakta ve ardından 11’den 19.00’a kadar antrenman yapılmakta, ardından oyuncular takipçilerine yatma saatine yani gece 02.00’ye kadar oyun akışı yapabilmektedir. Antrenman programları profesyonel takımlar arasında benzer şekilde benimsense de rekabetin olmadığı sezonda bu durum değişebilmektedir. Bununla birlikte, bu rutinler, bir e-spor sporcusu olarak yetkin olmak için gereken disiplini yansıtmaktadır. Michael Phelps, The Game Awards 2016 töreninde e-spor sporcularını onurlandırarak şu ifadeleri kullanmıştır: “Profesyonel bir oyuncu olmak için gereken beceri, eğitim ve özveri düzeyine dair hiçbir şüphem yok” (Gough, 2016).

Bu gelişmeler e-sporun saygın bir rekabet biçimi olarak yaygın şekilde kabul edilmesinin önünü açmaktadır. 2018’deki Pyeong Chang Kış Olimpiyat Oyunları’nda bir örnek olarak kullanılması, Paris’teki 2024 Yaz Olimpiyatları’nda e-spor gösterisi yapılması da dâhil olmak üzere, e-spor endüstrisinin meşruiyetini kanıtlamak için sürekli birtakım çevreler süregelen çabalar sarf etmektedir. Ek olarak, özellikle e-sporların yerleşik doğasıyla ilgili, bir spor etkinliği olarak kapsayıcılığını çevreleyen tartışmalar devam etmektedir (Hallmann & Giel, 2018). 7. Olimpiyat Zirvesi’nde IOC tarafından yapılan açıklama; rekabetçi oyunların fizikselliği hakkında devam eden bir tartışma olduğunu, öyle ki e-sporların geleneksel anlamda bir spor olarak kabul edilip edilemeyeceği konusundaki görüşün daha fazla tartışma gerektirdiğini göstermektedir. Jenny vd. (2017) bir sporun bileşenlerini oyun, kurallar, rekabet, fiziksel beceriler ve geniş bir takipçi kitlesine sahip olmak olarak sıralamıştır.

E-spor alanındaki literatür henüz olgunlaşmamış durumdadır. Alanın doğasına dair temel sorunlar mevcudiyetini devam ettirmektedir. E-spor çalışmaları yürüten farklı disiplinlerin e-spor doğasını farklı tanımlaması çalışmaların kapsayıcılığını zedelemektedir.

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte pek çok video oyunu türü ortaya çıkmıştır. Bu video oyun türlerinde elit düzey performans göstermek için farklı beceriler gerekmektedir. Mevcut literatür henüz farklı oyunlar için gerekli beceriler konusunda çalışmalar içermemektedir. Bu zamana kadar yapılan çalışmalara bakıldığında üstünde konsensüs sağlanmış en önemli konulardan birisi e-spor sporcuları, geleneksel sporcular gibi belli rutinlerde antrenmanlar, pratikler yaptıkları ve yapmaları gerektiğidir (Huang, 2017).

E-spor oyuncularını üzerinde yapılan fizyolojik çalışmalar kısıtlıdır. Gray ve diğerlerinin (2017) e-spor oyuncularının hormon seviyelerini incelediği çalışması alana önemli bir katkı

sunarken bir karşılaştırma grubunun olmaması yönünden eleştirilebilmektedir. E-sporun yaygınlığının artması tüketiminin artmasını da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda sürekli artan e-spor tüketiminin, oyuncularını ve izleyicilerini nasıl etkilediğini keşfetmek önemlidir. Mevcut çalışmalar birtakım etkilerin varlığını işaret ederek gelecekteki araştırmalara kapı açmaktadır.

Günümüzün dijital çağında, e-spor geleceğin sosyal etkileşimli bir sporu olarak ortaya çıkmıştır (Hallmann & Giel, 2018). Eşi benzeri görülmemiş bir ölçekte oynanmaktadır ve video oyunları oynayan ve uzmanlıklarını geliştiren oyuncular tarafından büyük miktarda zaman harcanmaktadır (Reitman vd., 2019). E-spor içindeki katılım ölçeği ve dijital olması; onu son derece büyük ve önemli miktarda veri çıkarmak için ideal bir alan adayını olarak konumlandırmaktadır (Newzoo, 2022). Bu veriler yalnızca e-sporu bilişin önemini daha iyi anlamak için değil, aynı zamanda bilişsel gelişimin genel olarak bireylere nasıl fayda sağlayabileceği konusunda fikir edinmek için de kullanılabilir. Mevcut makale, özellikle uzmanlık geliştikçe meydana gelen değişiklikleri anlamak için e-spor araştırmalarının son durumunu gözden geçirmiştir. Genel olarak, e-sporların yeni bir bilişsel sporcular çağını başlatabileceği ve oyunun doğasında bulunan nesnel bilişsel ve fiziksel beceri endekslerinin yakalanması, bu e-sporları uzmanlık bilimini keşfetmek için ideal bir alan hâline getirmektedir.

Bu literatür incelemesinin sınırlılıkları, her şeyden önce, derlemenin inşasında yatmaktadır. E-spor organize, rekabetçi oyunlar aracılığıyla dünyanın dört bir yanındaki insanları bir araya getirmek için ağ bağlantılı teknoloji kullanımında çığır açmaktadır. Yine de gözden geçirilen literatür İngilizce ile sınırlıdır. Çoğu büyük yayınevi ve uluslararası konferans İngilizce yayın yaparken, çeşitli dillerde önemli miktarda çalışma kaybedilmiş olabilir. Bu sınırlama, e-sporun gelişmesinde etkili olan birçok ülkenin ana dillerinde yayınlanan literatürün kaybolması anlamı da taşımaktadır. E-sporun yeni bir alan olması ve bazı temel tartışmaların sürüyor olması, e-spor uzmanlığı araştırmalarının henüz olgunlaşma seviyesine gelmemiş olması nedenleriyle sınırlı kaynakla derleme çalışması yürütülmüştür. İlerleyen yıllarda e-spor uzmanlığı konusunda artan literatür daha kapsamlı derleme ve ampirik çalışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

Bilgi Notu ve Teşekkür

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Çalışmanın ortaya çıkmasında beni her daim destekleyen sevgili eşim Haşim Kırık'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

Abbfati, C., Abbas, K. M., Abbasi-Kangevari, M., Abd-Allah, F., Abdelalim, A., Abdollahi, M., Abdollahpour, I., Abegaz, K. H., Abolhassani, H., Aboyans, V., Abreu, L. G., Abrigo, M. R. M., Abualhasan, A., Abu-Raddad, L. J., Abushouk, A. I., Adabi, M., Adekanmbi, V., Adeoye, A. M., Adetokunboh, O. O., ... Murray, C. J. L. (2020). Global burden of 87 risk factors in 204 countries and territories, 1990-2019: A systematic analysis for the global burden of disease study 2019. *The Lancet*, 396(10258), 1223-1249.

Almarzooqi, M. A., Alhaj, O. A., Alrasheed, M. M., Helmy, M., Trabelsi, K., Ebrahim, A., Hattab, S., Jahrami, H. A., Saad, H. Ben. (2022). Symptoms of nomophobia, psychological aspects, insomnia and physical activity: A cross-sectional study of esports players in Saudi Arabia. *Healthcare (Switzerland)*, 10(2).

TESFED. (2022, Haziran 10). <http://tesfed.gov.tr/>

Andreu-Perez, A. R., Kiani, M., Andreu-Perez, J., Reddy, P., Andreu-Abela, J., Pinto, M., İzzetoglu, K. (2021). Single-trial recognition of video gamer's expertise from brain haemodynamic and facial emotion responses. *Brain Science* 11(1).

Andrews, G. & Murphy, K. A. (2006). Does video game playing improve executive functioning? M. A. Vanchevsky (Ed.), *Frontiers in Cognitive Psychology* içinde (145-161. ss.), Nova Science Publishers.

Argan, M., Özer, A., Akin, E., (2006). Elektronik spor: Türkiye'deki siber sporcuların tutum ve davranışları. *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri*, 1(2), 1-11.

Ash, J. (2012). Attention, video games and the retentional economies of affective amplification. *Theory, Culture & Society*, 29(6), 3-26.

Awasthi, A. A., Taneja, N., Maheshwari, S., Gupta, T., Bhavika. (2020). Prevalence of internet addiction, poor sleep quality, and depressive symptoms among medical students: A cross-sectional study. *Osong Public Health and Research Perspectives* içinde (303-308. ss.). Osong Public.

Ayenigbara, I. (2018). Gaming disorder and effects of gaming on health: An overview. *Journal of Addiction Medicine and Therapeutic Science*, 4(1), 001-003.

Baker, J. & Farrow, D. (2015). Sport expertise. *Routledge Handbook of Sport Expertise* içinde (540-690. ss.), Oxford Publisher.

Baltezarević, R. & Baltezarević, B. (2018). The impact of video games on the esports formation. *Facta Universitatis, Series: Physical Education and Sport*, 16(1), 137.

Bányai, F., Griffiths, M. D., Demetrovics, Z., Király, O. (2019). The mediating effect of motivations between psychiatric distress and gaming disorder among esports gamers and recreational gamers. *Comprehensive Psychiatry*, 94.

Bányai, F., Griffiths, M. D., Király, O., Demetrovics, Z. (2019). The psychology of esports: A systematic literature review. *Journal of Gambling Studies*, 35(2), 351-365.

Basak, C., Boot, W. R., Voss, M. W., Kramer, A. F. (2008). Can training in a real-time strategy video game attenuate cognitive decline in older adults? *Psychology and Aging*, 23(4), 765-777.

Bavelier, D., Shawn Green, C., Pouget, A., Schrater, P. (2012). Brain plasticity through the life span: Learning to learn and action video games. *Annual Review of Neuroscience*, 35 391-416.

Bediou, B., Adams, D. M., Mayer, R. E., Tipton, E., Green, C. S., Bavelier, D. (2018). Meta-analysis of action video game impact on perceptual, attentional, and cognitive skills. *Psychological Bulletin*, 144(1), 77-110.

Bilalić, M. (2017). The neuroscience of expertise. *The Neuroscience of Expertise* içinde (145-260. ss.), Cambridge University Press.

Blacker, K. J., Curby, K. M., Klobusicky, E., Chein, J. M. (2014). Effects of action video game training on visual working memory. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 40(5), 1992-2004.

Bonny, J. W., Castaneda, L. M., Swanson, T. (2016). Using an international gaming tournament to study individual differences in MOBA expertise and cognitive skills. *Conference on Human Factors in Computing Systems* içinde (3473-3484. ss.), ACM Digital Library.

- Boot, W. R. (2015). Video games as tools to achieve insight into cognitive processes. *Frontiers in Psychology*, 6(1), 1-3.
- Borowy, M. & Jin, D. Y. (2013). Pioneering esports: The experience economy and the marketing of early 1980s arcade gaming contests. *International Journal of Communication*, 7, 2254-2274.
- Brauer, M., Niedenthal, P. M., Chambres, P., Chatard-Pannetier, A. (2004). The relationship between expertise and evaluative extremity: The moderating role of experts' task characteristics. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(1), 5-18.
- Budak, E., Taymur, I., Askin, R., Gungor, B. B., Demirci, H., Akgul, A. I., Sahin, Z. A. (2015). Relationship between internet addiction, psychopathology and self-esteem among university students. *The European Research Journal*, 1(3), 128-130.
- Burgoyne, A. P., Sala, G., Gobet, F., Macnamara, B. N., Campitelli, G., Hambrick, D. Z. (2018). Corrigendum to the relationship between cognitive ability and chess skill: A comprehensive meta-analysis. *Intelligence*, 71, 92-96.
- Burroughs, B. & Rama, P. (2015). The esports trojan horse: Twitch and streaming futures. *Journal For Virtual Worlds Research*, 8(2), 25-32.
- Carcone, S. M. & Keir, P. J. (2007). Effects of backrest design on biomechanics and comfort during seated work. *Applied Ergonomics*, 38(6), 755-764.
- Chatzitofis, A., Vretos, N., Zarpalas, D., Daras, P. (2013). Three-dimensional monitoring of weightlifting for computer assisted training. *ACM International Conference Series* içinde (1-7. ss.), Association for Computing Machinery.
- Chi, Michelene T. H., Glaser, R., Farr, M. J. (1988). *The nature of expertise*. Psychology Press.
- Chi, M. (2006). Two approaches to the study of experts. A. Ericsson (Ed.), *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance* içinde (21-30. ss.), Cambridge Press.
- Chisholm, J. D., Hickey, C., Theeuwes, J., Kingstone, A. (2010). Reduced attentional capture in action video game players. *Attention, Perception, and Psychophysics*, 72(3), 667-671.
- Chung, T., Sum, S., Chan, M., Lai, E., Cheng, N. (2019). Will esports result in a higher prevalence of problematic gaming? A review of the global situation. *Journal of Behavioral Addictions* 8(3), 384-394.
- Clark, K., Fleck, M. S., Mitroff, S. R. (2011). Enhanced change detection performance reveals improved strategy use in avid action video game players. *Acta Psychologica*, 136(1), 67-72.
- Clayton, R. B., Leshner, G., Almond, A. (2015). The extended iSelf: The impact of iPhone separation on cognition, emotion, and physiology. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20(2), 119-135.
- Copplestone, T. J. (2017). But that's not accurate: The differing perceptions of accuracy in cultural-heritage videogames between creators, consumers and critics. *Rethinking History*, 21(3), 415-438.
- Cottrell, C., McMillen, N., Harris, B. S. (2019). Sport psychology in a virtual world: Considerations for practitioners working in eSports. *Journal of Sport Psychology in Action*, 10(2), 73-81.
- De Groot, A. D. (1965). *Thought and choice in chess*. Amsterdam University Press.
- Deary, I. J., Strand, S., Smith, P., Fernandes, C. (2007). Intelligence and educational achievement. *Intelligence*, 35(1), 13-21.

- Domahidi, E., Festl, R., Quandt, T. (2014). To dwell among gamers: Investigating the relationship between social online game use and gaming-related friendships. *Computers in Human Behavior*, 35, 107-115.
- Douse, N. A., McManus, I. C. (1993). The personality of fantasy game players. *British Journal of Psychology*, 84(4), 505-509.
- Dye, M. W. G., Green, C. S., Bavelier, D. (2009). Increasing speed of processing with action video games. *Current Directions in Psychological Science*, 18(6), 321-326.
- Ericsson, K. A. (2012). An introduction to the cambridge handbook of expertise and expert performance: Its development, organization, and content. *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance* içinde (3-20. ss.), Cambridge University Press.
- Ericsson, K. A. & Charness, N. (1994). Expert performance: Its structure and acquisition. *American Psychologist*, 49(8), 725-747.
- Ericsson, K. A., Krampe, R. T., Tesch-Römer, C. (1993). The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. *Psychological Review*, 100(3), 363-406.
- Ericsson, K. A. & Lehmann, A. C. (1996). Expert and exceptional performance: Evidence of maximal adaptation to task constraints. *Annual Review of Psychology*, 47, 273-305.
- Esports definition & meaning. (2022, Mayıs 13). <https://www.dictionary.com/browse/esports>
- Feng, J., Spence, I., Pratt, J. (2007). Playing an action video game reduces gender differences in spatial cognition. *Psychological Science*, 18(10), 850-855.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (2011). Predicting and changing behavior: The reasoned action approach. *Predicting and Changing Behavior: The Reasoned Action Approach*, 7(3), 75-87.
- Franceschini, S., Trevisan, P., Ronconi, L., Bertoni, S., Colmar, S., Double, K., Facchetti, A., Gori, S. (2017). Action video games improve reading abilities and visual-to-auditory attentional shifting in English-speaking children with dyslexia. *Scientific Reports*, 7(1).
- Frensch, Peter A; Sternberg, R. J. (2020). Expertise and intelligent thinking: When is it worse to know better? *Advances in the Psychology of Human Intelligence*, 5(1), 167-198.
- Furley, P. A. & Memmert, D. (2012). Working memory capacity as controlled attention in tactical decision making. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 34(3), 322-344.
- Ganel, T. & Goodale, M. A. (2003). Visual control of action but not perception requires analytical processing of object shape. *Nature*, 426(6967), 664-667.
- Gapin, J. I. & Etnier, J. L. (2012). The effects of acute exercise on cognitive performance: A meta-analysis. *Brain Research*, 1453, 87-101.
- García-Lanzo, S. & Chamarro, A. (2018). Basic psychological needs, passion and motivations in amateur and semi-professional eSports players. *Aloma*, 36(2), 59-68.
- García, J. & Murillo, C. (2020). Sports video games participation: What can we learn for esports? *Sport, Business and Management: An International Journal*, 10(2), 169-185.
- Gauthier, L. V., Kane, C., Borstad, A., Strahl, N., Uswatte, G., Taub, E., Morris, D., Hall, A., Arakelian, M., Mark, V. (2017). Video game rehabilitation for outpatient stroke (VIGoROUS): Protocol for a multi-center comparative effectiveness trial of in-home gamified constraint-induced movement therapy for rehabilitation of chronic upper extremity hemiparesis. *BMC Neurology*, 17(1), 45-67.

- Global Health Estimates. World Health Organization. (2022, Nisan, 10) <https://www.who.int/data/global-health-estimates>
- Giorgis, E. & Guttman, A. (2006). From ritual to record, the nature of modern sport. *La Ricerca Folklorica*, 54, 154.
- Gobet, F., Johnston, S. J., Ferrufino, G., Johnston, M., Jones, M. B., Molyneux, A., Terzis, A., Weeden, L. (2014). “No level up!?”: No effects of video game specialization and expertise on cognitive performance. *Frontiers in Psychology*, 5(11), 1337.
- Gobet, F. & Simon, H. A. (1996). Recall of rapidly presented random chess positions is a function of skill. *Psychonomic Bulletin and Review*, 3(2), 159-163.
- Gough, C. (2022, Nisan 05). *League of Legends MAU 2016 Statistic*. <https://www.statista.com/statistics/317099/number-lol-registered-users-worldwide/>
- Graham, L. T. & Gosling, S. D. (2013). Personality profiles associated with different motivations for playing world of warcraft. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(3), 189-193.
- Gray, P. B., Vuong, J., Zava, D. T., McHale, T. S. (2018). Testing men’s hormone responses to playing League of Legends: No changes in testosterone, cortisol, DHEA or androstenedione but decreases in aldosterone. *Computers in Human Behavior*, 83, 230-234.
- Green, C. S. & Bavelier, D. (2003). Action video game modifies visual selective attention. *Nature*, 423(6939), 534-537.
- Hallmann, K. & Giel, T. (2018). eSports - Competitive sports or recreational activity? *Sport Management Review*, 21(1), 14-20.
- Hamari, J. & Sjöblom, M. (2017). What is eSports and why do people watch it? *Internet Research*, 27(2), 211-232.
- Hänggi, J., Brüttsch, K., Siegel, A. M., Jäncke, L. (2014). The architecture of the chess players brain. *Neuropsychologia*, 62(1), 152-162.
- Hay, J. G. & Fung, Y. C. (1982). The biomechanics of sports techniques. *Journal of Biomechanical Engineering*, 104(1), 73-83.
- Hemphill, D. (2005). Cybersport. *Journal of the Philosophy of Sport*, 32(2), 195-207.
- Himmelstein, D., Liu, Y., Shapiro, J. L. (2017). An exploration of mental skills among competitive League of Legend players. *International Journal of Gaming and Computer-Mediated Simulations*, 9(2), 1-21.
- Hong, J. C. & Liu, M. C. (2003). A study on thinking strategy between experts and novices of computer games. *Computers in Human Behavior*, 19(2), 245-258.
- Huang, J., Yan, E., Cheung, G., Nagappan, N., Zimmermann, T. (2017). Master maker: understanding gaming skill through practice and habit from gameplay behavior. *Topics in Cognitive Science*, 9(2), 437-466.
- Hunter, J. E. & Hunter, R. F. (1984). Validity and utility of alternative predictors of job performance. *Psychological Bulletin*, 96(1), 72-98.
- Clement, J. (2023, Eylül 10). Number of gamers worldwide 2023 Statista. <https://www.statista.com/statistics/748044/number-video-gamers-world/>

- Jenny, S. E., Manning, R. D., Keiper, M. C., Olrich, T. W. (2017). Virtual(ly) athletes: Where esports fit within the definition of “sport”. *Quest*, 69(1), 1-18.
- Jeong, I., Nakagawa, K., Osu, R., Kanosue, K. (2022). Difference in gaze control ability between low and high skill players of a real-time strategy game in esports. *PLOS ONE*, 17(3), 20-33.
- Jonasson, K. & Thiborg, J. (2010). Electronic sport and its impact on future sport. *Sport in Society*, 13(2), 287-299.
- Karle, J. W., Watter, S., Shedden, J. M. (2010). Task switching in video game players: Benefits of selective attention but not resistance to proactive interference. *Acta Psychologica*, 134(1), 70-78.
- Kocadağ, M. (2017). Elektronik spor kariyeri ve eğitim. *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1(2),30-44.
- Kocadağ, M. (2020). An eSport research: Psychological well-being differences of teenagers in terms of several variables. *Psychology Research on Education and Social Sciences*, 1(1), 31-39.
- Kokkinakis, A. V., Cowling, P. I., Drachen, A., Wade, A. R. (2017). Exploring the relationship between video game expertise and fluid intelligence. *PLoS ONE*, 12(11), 78-106.
- Kowalczyk, N., Shi, Feng, Magnuski, M., Skorko, Maciek, Dobrowolski, Pawel, Kossowski, B., Marchewka, A., Maksymilian Bielecki, Kossut, M., Brzezicka, A. (2018). Real-time strategy video game experience and structural connectivity-A diffusion tensor imaging study. *Human Brain Mapping*, 39(9), 3742-3758.
- Laposky, A. D., Van Cauter, E., Diez-Roux, A. V. (2016). Reducing health disparities: The role of sleep deficiency and sleep disorders. *Sleep Medicine*, 18, 3-6.
- Latham, A. J., Patston, L. L. M., Westermann, C., Kirk, I. J., Tippett, L. J. (2013). Earlier visual n1 latencies in expert video-game players: A temporal basis of enhanced visuospatial performance? *PLoS ONE*, 8(9), 388-410.
- Lee, D. & Schoenstedt, L. (2011). Comparison of esports and traditional sports consumption motives. *Journal of Research in Health, Physical Education, Recreation, Sport & Dance*, 6(2), 39-44.
- Lee, Y. H. & Heeter, C. (2017). The effects of cognitive capacity and gaming expertise on attention and comprehension. *Journal of Computer Assisted Learning*, 33(5), 473-485.
- Lenhart, A., Kahne, J., Middaugh, E., Rankin Macgill, A., Evans, C., Vitak, J. (2008). Teens, video games, and civics: Teens’ gaming experiences are diverse and include significant social interaction and civic engagement. *Pew Internet & American Life Project*, 1, 25-46.
- Li, X., Huang, L., Li, B., Wang, H., Han, C. (2020). Time for a true display of skill: Top players in League of Legends have better executive control. *Acta Psychologica*, 204, 678-751.
- Lynch, J. (2017). Young men like esports more than traditional sports. *Business Insider*, 21, 44-57.
- Ma, H., Wu, Y., Wu, X. (2013). Research on essential difference of e-sport and online game. *Lecture Notes in Electrical Engineering*, 208, 615-621.
- McGinnis, P. M. (2013). *Biomechanics of sport and exercise*. Human Kinetics.

- Meehl, P. E. (1954). *Clinical versus statistical prediction: A theoretical analysis and a review of the evidence*. University of Minnesota Press.
- Miller, G. A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*, 63(2), 81-97.
- Mishra, J., Zinni, M., Bavelier, D., Hillyard, S. A. (2011). Neural basis of superior performance of action videogame players in an attention-demanding task. *Journal of Neuroscience*, 31(3), 992-998.
- Müller, S. & Abernethy, B. (2012). Expert anticipatory skill in striking sports: A review and a model. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 83(2), 175-187.
- Mustafaoğlu, R. (2018). E-spor, spor ve fiziksel aktivite. *Journal of National Sport Sciences*, 2(2), 84-96.
- Nagorsky, E. & Wiemeyer, J. (2020). The structure of performance and training in esports. *PLoS ONE*, 15, 251-304.
- Neisser, U. & Reitman, W. R. (1966). Cognition and thought: An information processing approach. *The American Journal of Psychology*, 79(2), 349.
- Global esports and live streaming market report. (2022, Temmuz 5). <https://newzoo.com/products/reports/global-esports-live-streaming-market-report>
- Notarnicola, A., Maccagnano, G., Pesce, V., Tafuri, S., Novielli, G., Moretti, B. (2014). Visual-Spatial capacity: Gender and sport differences in young volleyball and tennis athletes and non-Athletes. *BMC Research Notes*, 7(1), 57.
- Oei, A. C. & Patterson, M. D. (2015). Enhancing perceptual and attentional skills requires common demands between the action video games and transfer tasks. *Frontiers in Psychology*, 6(2), 113.
- Parshakov, P. & Zavertiaeva, M. (2018). Success in eSports: Does country matter? *SSRN Electronic Journal*, 3(3), 227.
- Pedraza-Ramirez, I., Musculus, L., Raab, M., Laborde, S. (2020). Setting the scientific stage for esports psychology: A systematic review. *International Review of Sport and Exercise Psychology* 13(1), 319-352.
- Pereira, A. M., Brito, J., Figueiredo, P., Verhagen, E. (2019). Virtual sports deserve real sports medical attention. *BMJ Open Sport and Exercise Medicine*, 5(1), 606-630.
- Pereira, A. M., Teques, P., Verhagen, E., Gouttebauge, V., Figueiredo, P., Brito, J. (2021). Mental health symptoms in electronic football players. *BMJ Open Sport and Exercise Medicine*, 7(4), 1149-1167.
- Poppelaars, M., Lichtwarck-Aschoff, A., Kleinjan, M., Granic, I. (2018). The impact of explicit mental health messages in video games on players' motivation and affect. *Computers in Human Behavior*, 83, 16-23.
- Poulus, D., Coulter, T. J., Trotter, M. G., Polman, R. (2020). Stress and coping in esports and the influence of mental toughness. *Frontiers in Psychology*, 11, 628.
- Powers, K. L., Brooks, P. J., Aldrich, N. J., Palladino, M. A., Alfieri, L. (2013). Effects of video-game play on information processing: A meta-analytic investigation. *Psychonomic Bulletin & Review*, 20(6), 1055-1079.

- Qian, T. Y., Wang, J. J., Zhang, J. J., Lu, L. Z. (2020). It is in the game: dimensions of esports online spectator motivation and development of a scale. *European Sport Management Quarterly*, 20(4), 458-479.
- Rabbitt, P., Banerji, N., Szymanski, A. (1989). Space fortress as an IQ test? Predictions of learning and of practised performance in a complex interactive video-game. *Acta Psychologica*, 71(1-3), 243-257.
- Rambusch, J., Jakobsson, P., Pargman, D. (2007). Exploring E-sports: A case study of gameplay in Counter-strike. *3rd Digital Games Research Association International Conference: "Situating Play" içinde* (157-164. ss.), DIGRA.
- Rambusch, J. (2010). *Mind games extended: Understanding gameplay as situated activity*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Department of Computer and Information Science Linköpings universitet.
- Rayner, K. (2009). Eye movements and attention in reading, scene perception, and visual search. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 62(8), 1457-1506.
- Reardon, C. L., Hainline, B., Aron, C. M., Baron, D., Baum, A. L., Bindra, A., Budgett, R., Campriani, N., Castaldelli-Maia, J. M., Currie, A., Derevensky, J. L., Glick, I. D., Gorczynski, P., Gouttebauge, V., Grandner, M. A., Han, D. H., McDuff, D., Mountjoy, M., Polat, A., ... Engebretsen, L. (2019). Mental health in elite athletes: International Olympic Committee consensus statement. *British Journal of Sports Medicine*, 53(11), 667-699.
- Reitman, J. G., Anderson-Coto, M. J., Wu, M., Lee, J. S., Steinkuehler, C. (2019). Esports research: A literature review. *Games and Culture*, 15(1), 32-50.
- Röhlcke, S., Bäcklund, C., Sörman, D. E., Jonsson, B. (2018). Time on task matters most in video game expertise. *PLoS ONE*, 13(10).
- Romeas, T., Guldner, A., Faubert, J. (2016). 3D-Multiple object tracking training task improves passing decision-making accuracy in soccer players. *Psychology of Sport and Exercise*, 22, 1-9.
- Rudolf, K., Bickmann, P., Froböse, I., Tholl, C., Wechsler, K., Grieben, C. (2020). Demographics and health behavior of video game and esports players in Germany: The esports study 2019. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(6), 8-27.
- Saez de Urabain, I. R., Nuthmann, A., Johnson, M. H., Smith, T. J. (2017). Disentangling the mechanisms underlying infant fixation durations in scene perception: A computational account. *Vision Research*, 134, 43-59.
- Sala, G. & Gobet, F. (2016). Do the benefits of chess instruction transfer to academic and cognitive skills? A meta-analysis. *Educational Research Review*, 18, 46-57.
- Sala, G. & Gobet, F. (2017). Experts' memory superiority for domain-specific random material generalizes across fields of expertise: A meta-analysis. *Memory and Cognition*, 45(2), 183-193.
- Sala, G., Tatlidil, K. S., Gobet, F. (2018). Video game training does not enhance cognitive ability: A comprehensive meta-analytic investigation. *Psychological Bulletin*, 144(2), 111-139.
- Salen, K. & Zimmerman, E. (2004). Rules of play: Game design fundamentals. *International Journal on Artificial Intelligence Tools*, 9(2), 122-198.
- Schenk, S., Bellebaum, C., Lech, R. K., Heinen, R., Suchan, B. (2020). Play to win: Action video game experience and attention driven perceptual exploration in categorization learning. *Frontiers in Psychology*, 11, 933.

- Schmitt, A., Upadhyay, N., Martin, J. A., Rojas, S., Strüder, H. K., Boecker, H. (2019). Modulation of distinct intrinsic resting state brain networks by acute exercise bouts of differing intensity. *Brain Plasticity*, 5(1), 39.
- Simon, H. A. & Newell, A. (1971). Human problem solving: The state of the theory in 1970. *American Psychologist*, 26(2), 145-159.
- Smith, A., Roberts, J., Wallace, E., Kong, P. W., Forrester, S. (2015). Golf coaches' perceptions of key technical swing parameters compared to biomechanical literature. *International Journal of Sports Science and Coaching*, 10(4), 739-756.
- Sommerich, C. M., Starr, H., Smith, C. A., Shivers, C. (2002). Effects of notebook computer configuration and task on user biomechanics, productivity, and comfort. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 30(1), 7-31.
- Sörman, D. E., Dahl, K. E., Lindmark, D., Hansson, P., Vega-Mendoza, M., Körning-Ljungberg, J. (2022). Relationships between Dota 2 expertise and decision-making ability. *PLoS ONE*, 17(3).
- Su, Y. S., Chiang, W. L., James Lee, C. T., Chang, H. C. (2016). The effect of flow experience on player loyalty in mobile game application. *Computers in Human Behavior*, 63, 240-248.
- Szablewicz, M. (2016). A realm of mere representation? "Live" e-sports spectacles and the crafting of China's digital gaming image. *Games and Culture*, 11(3), 265-274.
- Terlecki, M. S., Newcombe, N. S., Little, M. (2008). Durable and generalized effects of spatial experience on mental rotation: Gender differences in growth patterns. *Applied Cognitive Psychology*, 22(7), 996-1013.
- Thiel, A. & John, J. M. (2018). Is eSport a 'real' sport? Reflections on the spread of virtual competitions. *European Journal for Sport and Society* 15(4), 311-315.
- Tomprowski, P. D. & Pesce, C. (2019). Exercise, sports, and performance arts benefit cognition via a common process. *Psychological Bulletin*, 145(9), 929-951.
- Toth, A. J., Kowal, M., Campbell, M. J. (2019). The color-word Stroop task does not differentiate cognitive inhibition ability among esports gamers of varying expertise. *Frontiers in Psychology*, 10, 2852.
- Toth, A. J., Ramsbottom, N., Kowal, M., Campbell, M. J. (2020). Converging evidence supporting the cognitive link between exercise and esport performance: A dual systematic review. *Brain Sciences*, 10(11), 1-36.
- Velichkovsky, B. B., Khromov, N., Korotin, A., Burnaev, E., Somov, A. (2019). Visual fixations duration as an indicator of skill level in eSports. *Computer Science*, 117 (1), 397-405.
- Villani, D., Carissoli, C., Triberti, S., Marchetti, A., Gilli, G., Riva, G. (2018). Video games for emotion regulation: A systematic review. *Games for Health Journal*, 7(2), 85-99.
- Voss, J. F. & Wiley, J. (2012). Expertise in history. R. R. Ericsson, K A. Charness, N; Feltovich, P. J. Hoffman (Ed.), *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance* içinde (569-584. ss.), Cambridge University Press.
- Wahlström, J. (2005). Ergonomics, musculoskeletal disorders and computer work. *Occupational Medicine* 55(3), 168-176.

Weiss, T. (2011). Fulfilling the needs of esports consumers: A uses and gratifications perspective. *24th Bled eConference - eFuture: Creating Solutions for the Individual, Organisations and Society* içinde (572-580. ss.) AIS Electronic Library.

Hammer, J. H., Parent, M. C., Spiker, D. A. (2018). Global status report on alcohol and health 2018. *WHO*, 65(1), 450.

Williams, A. M., Davids, K., Burwitz, L., Williams, J. G. (1994). Visual search strategies in experienced and inexperienced soccer players. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 65(2), 127-135.

Witkowski, E. (2012). On the digital playing field: How we “do sport” with networked computer games. *Games and Culture*, 7(5), 349-374.

EXTENDED ABSTRACT

The Nature of Expertise

From the past to the present, it can be seen that some people at different points in history have attracted attention with their abilities. This state of being different has attracted attention for years and has led to the formation of a scientific field. Sports, which is one of the fields where superior performance is witnessed, has carried the capacity of physical and motor ability beyond the known (Ericsson & Lehmann, 1996). In sports science, researchers often focus on the physical characteristics of athletes when examining their performance. (Hamari & Sjöblom, 2017).

What is the e-sports?

Sports events have been able to hold huge fan bases from past to present. The worldwide gaming industry is growing every day and e-sports is a big part of it. Many people are unaware of the alternative sports world, more specifically e-sports or electronic sports, and how they are growing exponentially (Szablewicz, 2016). Due to the increasing popularity of e-sports, it is now played at the professional level (Bányai et al., 2019). E-sports can be defined as a competitive tournament of video games with professional players and audience (Dictionary, 2022). Since the early 2000s, e-sports has started to become popular. This increase in popularity has led to a significant increase in users in the gaming world in terms of competitive gaming and professional gaming scene (Borowy & Jin, 2013). E-sports players are systematically trained in a team, receive an annual salary, and participate in three to five professional gaming leagues each year. Each professional team has a general manager, two to four coaches, and a few other staff members. As e-sports is now discussed alongside regular sports, esports players are considered professionals and experts in their field.

Studies in the field of e-sports expertise

A game is a system in which players engage in an artificial conflict defined by rules that results in a measurable outcome (Salen & Zimmerman, 2004). Digital games or video games are played on digital platforms such as computers, smartphones or game consoles (Gee, 2016).

Research examining the link between e-sports games and cognitive ability has predominantly focused on either comparing the cognitive performance of video gamers (VGPs) to non-player (NGs) controls or investigating the change in cognitive performance following a video game intervention. As a result of studies, it was observed that professional e-sports players exhibit superior information processing ability compared to non-gamers (Kowal et al., 2018). Additionally, e-sports games have been shown to improve attention, spatial processing, and mental rotation abilities (Green & Bavelier, 2012). Although there is a lot of evidence in favor of the relationship between e-sports games and the development of cognition, some researchers question the effectiveness of e-sports games in improving cognitive abilities. Overall, there is consensus that action e-sports video games, due to their speed and complexity, have a unique impact on a range of cognitive abilities, including attention control, working memory, and executive functions (Kowal et al., 2018; Oei & Patterson, 2015). These studies show that e-sports players perform better on a number of validated cognitive ability tests compared to non-gamers.

While exercise can help gamers manage the physical demands of e-sports, the role of exercise on cognitive abilities required for e-sports performance has received less attention to date among research topics (Bard & Fleury, 1978; Reardon et al., 2019; Winter et al., 2007). It has been suggested that physical exercise leads to improvements in attention, long-term memory, learning and motor skill acquisition abilities even after acute exercise (Cheng, 2016; Gapin & Etnier, 2012; Labban & Labban, 2011; Statton et al., 2015; Winter et al., 2007). It has also been proven by research that physical exercise is associated with increasing neural efficiency in the prefrontal cortex, supporting neurogenesis and brain plasticity (Hötting et al., 2016). However, when it comes to the cognitive benefit of physical exercise; Controversy continues due to the lack of a clear definition of exercise interventions used in cognition research (Tompsonski & Pesce, 2019).

Despite this popularity in the field of e-sports, the lack of academic studies makes it difficult to understand the nature of e-sports. Supportive academic studies are needed for e-sports to be approved as a sport and for athletes to be accepted as athletes in their own world.

The purpose of this review study is to evaluate e-sports in terms of expertise. In this context, a comprehensive literature summary of the e-sports expertise studies carried out to date has been presented.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR VE ÜNİVERSİTE SOSYAL HİZMETİ UYGULAMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

 Nurullah YELBOĞA*

ÖZET

İnsanlar yaşamlarının her döneminde çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadır. Üniversite öğrencilerinin önemli gelişimsel bir dönemde olmaları, rutinlerin değiştiği bir süreç olarak üniversitede olmaları ve içinde buldukları diğer bazı koşullar onları birçok sorunla karşı karşıya bırakabilmektedir. Literatürde öğrencilerin maddenin kötüye kullanımı, intihar eğilimi, zorbalık, saldırganlık, cinsiyet eşitsizliği, ayrımcılık, obezite, sosyal medya bağımlılığı, uyum sorunları, evsizlik, psikososyal sorunlar, finansal sorunlar, beslenme sorunları, akademik sorunlar başta olmak üzere birçok sorun yaşadıkları belirtilmektedir. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin karşılaştıkları sorunları daha görünür kılmayı ve söz konusu sorunları sosyal hizmet perspektifiyle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bakışla üniversite sosyal hizmeti ve danışmanlık birimleri üzerinden tartışma sürdürülerek üniversite sosyal hizmetinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Sosyal hizmetin her geçen gün genişleyen bilgi yelpazesi ve çalışma alanları olmakla birlikte ülkemizde bazı alanlar literatürde yeterince ele alınmamıştır. Üniversite sosyal hizmeti de yeni bir tartışma alanı olarak henüz sağlam bir zeminde irdelenmiş ve tartışılmış değildir. Bu çalışmanın söz konusu alan için tartışma kapısını aralaması ve alana zenginlik katması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: üniversite öğrencilerinin sorunları, sosyal hizmet, üniversite sosyal hizmeti, danışmanlık

An Evaluation On University Students' Problems Encountered and University Social Work Practice

ABSTRACT

People face various difficulties at every stage of their lives. University students are in an important developmental period where routines change, and some other conditions they find themselves in can cause them to face many problems. It is stated in the literature that students experience many problems, especially substance abuse, suicidal tendencies, bullying, aggression, gender inequality, discrimination, obesity, social media addiction, adaptation problems, homelessness, psycho-social problems, financial problems, nutritional problems and academic problems. This study aims to make the problems faced by university students more visible and to evaluate these problems from a social work perspective. With this perspective, the discussion was continued through university social work and counseling units. Although social work has an ever-expanding range of knowledge and fields of study, university social work in our country has not yet been examined and discussed on a solid basis as a new field of discussion. This study aims to open the door to discussion for the field in question and add richness to the field.

Key Words: problems of university students, social work, university social work, counselling

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Şırnak / TÜRKİYE, nurullah_yel06@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Yelboğa, N. (2024). Üniversite öğrencilerinin karşılaştığı sorunlar ve üniversite sosyal hizmeti uygulaması üzerine bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 851-868. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1438768>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 17 Şubat / February 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 21 Mayıs / May 2024

Giriş

Yüzeysel bir bakışla, insanların hayatını sürdürürken çeşitli sorunlarla karşılaştıkları rahatlıkla görülebilir. Kuşkusuz her insanın sağlıklı büyüme ve gelişme, öz yeteneklerini geliştirme, güvenli bir yaşam sürdürme ve kendini gerçekleştirme gibi yaşam amaçları bulunmaktadır ve doğasının bir gereği olarak bu yönde güdülenmektedir (Şahin vd., 2011). Bu nedenledir ki yaşamı belirsiz ve amacı olmayan bireylerde huzursuzluk, stres, anlam boşluğu ve bıkkınlık ortaya çıkmaktadır (Hökelekli, 2016). Ancak insanlar, yaşamını sürdürürken ve belirlenen amaçlar doğrultusunda mücadele ederken bazen istenmeyen ve amaçlara ulaşmada engelleyici olarak nitelendirilebilecek zorluklar ve sorunlar yaşayabilmekte (Bedel & Ulubey, 2015) ve olumsuz deneyimler sebebiyle bazen de kurban/mağdur durumuna düşebilmektedir. Burada söz konusu sorunların insan hayatının bir parçası olduğunu/olabileceğini vurgulamaktan ziyade hangi sorunların hangi yaşam evrelerinde ve hangi koşullara bağlı olarak ortaya çıktığı önem kazanmaktadır.

İnsan gelişim evreleri erken çocukluk, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak sınıflandırılmaktadır. Gençlik dönemi ise aslında birbirinin devamı olan iki dönemi kapsamaktadır: ergenlik ve beliren yetişkinlik (ergenlik ile yetişkinlik arasındaki geçiş dönemi). Ergenliğin 11-18 yaş arası, beliren yetişkinliğin ise 18-30 yaş arası dönemi kapsadığı kabul edilmektedir (Şirin, 2020).

İnsan hayatının önemli bir evresine karşılık gelen gençlik dönemi üniversite yıllarına denk gelmektedir ve gençlik dönemi ergenliği de kapsamaktadır. Bazı ergenlik özellikleri, değişimleri de gençlik döneminde yaşanmaktadır. Bu bakımdan “fırtınalı ve stresli” bir süreç olarak değerlendirilen ergenliğin/gençliğin bazı önemli sorunları barındırabileceği ortadadır (Anuk, 2021; Orhan & Dağcı, 2015; Koç, 2004). Bu açıdan üniversite öğrencilerini, gençlik dönemi içerisinde yaşanan bazı sorunlar ve üniversite hayatına başladıktan sonra karşılaşılan diğer bazı sorunlar ve güçlükler bağlamında ele almak gerekmektedir.

Ergenlik dönemine ilişkin sıklıkla kullanılan metaforlardan biri, gençliğin fırtınalı ve stresli bir dönem olduğudur (Şirin, 2020). Zira ergenlik döneminde cinsel, fiziksel, psikolojik, sosyal ve kişisel değişimler hızlı bir şekilde yaşanmakta ve ergenlerin karşılaştıkları sorunlar daha karmaşık hâle gelmektedir (Kulaksızoğlu, 2017).

Gençlik dönemi sorunları birçok faktörün etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Yeşilyaprak (1985) gençlik sorunlarını değerlendirirken gençlerin içinde buldukları çevre koşullarının farklılığını ve fiziksel, sosyokültürel ve psikolojik çevre konumu içinde düşünmek gerektiğini ifade etmektedir. Zira bu farklılıkların sorunlara yansıma biçimine göre bir değerlendirme yapmanın daha sağlıklı olabileceğine dikkat çekmektedir. Nasıl ki sosyokültürel çevre, üniversite öğrencilerinin depresyon ve anksiyete düzeylerini etkiliyor (Hossain vd., 2019) ve çevresel faktörler (fiziksel, sosyal, sosyoekonomik ve dijital ortamlar) ergenlerin ruh sağlığı sorunlarını tetikliyor (Basu & Banerjee, 2020) benzer şekilde fiziksel, sosyokültürel ve psikolojik çevre de gençlerin yaşadığı diğer bazı sorunları etkilemektedir.

Üniversite hayatının psikolojik, sosyal, ekonomik, kültürel ve akademik bazı sorunlar barındırması üniversite öğrencilerinin sorunlarına eğilmeyi daha elzem hâle getirmektedir. Zira üniversite öğrencilerinin sorunlarını konu alan bir çalışma (Şahin vd., 2009) öğrencilerin çevreye uyum sorunu, sanatsal ve kültürel etkinliklerin yetersizliği, gelecek kaygısı, kişisel ve ailevi sorunlar, manevi boşluk ve özgüven eksikliği gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını belirtmektedir. Başka bir çalışma da öğrencilerin akademik, ekonomik, uyum sağlama ve bazı sosyal konularda sorunlar yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Donat vd., 2019). Dolayısıyla üniversite dönemi hem gelişimsel bir dönem olarak bağımsızlık ve kimlik kazanma hem de

üniversite hayatının beraberinde getirdiği bazı sorunların mücadelesinin verildiği bir süreçtir (Rickwood vd., 2014).

Üniversite öğrenimi görme fırsatını zorlu bir mücadele sonrasında elde etmiş üniversite öğrencilerinin yükseköğrenim sürecinde yaşadıkları ve yukarıda kısaca değinilen sorunlar onların psikososyoekonomik yaşamlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Böyle bir durumda üniversite öğrencileri akademik açıdan hem istedikleri başarıyı yakalamada güçlük çekmekte hem de geleceğin inşa edildiği böylesi kritik bir dönemde öğrencilerin psiko-sosyal esenlikleri zedelenmektedir. Diğer bir deyişle üniversite öğrencileri hem hedeflenen amaçlara ulaşmakta zorluk çekmekte hem de zorlu bir mücadele sonrasında yerleştiği üniversite hayatını istediği gibi yaşayamamaktadır (Franzoi vd., 2022).

Ülkemizde bazı alanlar literatürde yeterince ele alınmamıştır. Üniversite sosyal hizmeti de yeni bir tartışma alanı olarak henüz sağlam bir zeminde tartışılmış değildir. Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin karşılaştıkları sorunları sosyal hizmet perspektifiyle değerlendirmek ve söz konusu sorunları çözmek için üniversite sosyal hizmetinin gerekliliğine vurgu yapmaktır. Dolayısıyla bu çalışmada üniversite öğrencilerinin yaşadığı sorunların değerlendirilmesi ve çalışmanın üniversite sosyal hizmet uygulaması için bilgi ve beceri sağlaması beklenmektedir.

Üniversite Öğrencilerinin Sorunları

Üniversite öğrencileri yaş itibariyle gençlik dönemi olarak ifade edilen bir yaşam evresinin içinde bulunmaktadır. Dolayısıyla üniversite öğrencilerinin sorunlarına bakmadan önce genel itibariyle gençlik sorunlarına kısaca değinmekte yarar vardır. BM Dünya Gençlik Raporu'nda dünyada 15-24 yaş arası 1,2 milyar genç nüfusun bulunduğu ve bu oranın dünya nüfusunun yaklaşık % 16'sına karşılık geldiği belirtilmektedir. Raporda küresel düzeyde gençlik sorunları ise ekonomik sorunlar, işsizlik, eğitimde eşitsizlik, kayıt dışı çalışma, cinsiyet eşitsizliği, göçmen/mültecilik vb. sorunlar olarak aktarılmaktadır (UN World Youth Report, 2023). Yine literatürde adolesan dönemde depresyon, zorbalık-şiddet, maddenin kötüye kullanımı, akademik sorunlar, obezite, sosyal medya bağımlılığı (Morin, 2023), yoksulluk-işsizlik (Titilayo-Adenike, 2014), ruh sağlığı sorunları (Schleider vd., 2015) gibi sorunların evrensel düzeyde gençlik sorunları arasında kabul edildiği görülmektedir. Ayrıca gençlerin maddenin kötüye kullanımı, intihar, depresif bozukluklar, saldırganlık vb. gibi sorunlar yaşadıkları aktarılmaktadır (Ekşi, 2003).

Üniversite öğrencileri de genel olarak çeşitli alanlarda sorunlar yaşamaktadır ve yapılan çalışmalar (Lucas & Berkel, 2005) bu durumu destekler niteliktedir. Öğrencilerin uyum sorunları (Biasi vd., 2015; Özkan & Yılmaz, 2010), barınma sorunu ve evsizlik (Broton, 2019; Filiz & Çemrek, 2006), psiko-sosyal sorunlar (Kacur & Atak, 2011; Kalenga & Samukelisiwe, 2015), finansal sorunlar (Doğan & Akçalı, 2021; Falahati & Paim, 2012), sağlık sorunları (Grace, 1997; Yavuzer vd., 2005), beslenme sorunları (Huda & Ahmad 2010; Yavuzer vd., 2005) ve akademik sorunlar (McKenzie & Schweitzer, 2001; Yavuzer vd., 2005) yaşadıkları alanyazında aktarılmaktadır.

Öğrencilerin yaşadıkları bu sorunların yanı sıra üniversite öğrencilerinin aile ile ilgili sorunlar yaşadıkları da bilinmektedir. Örneğin, yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin aile içi iletişimsizlik, aldatma-sadakatsizlik, boşanma ve şiddet gibi aile içi sorunlar yaşadıkları belirtilmektedir (Taylan, 2016). Aile içinde yaşanan bu sorunlardan aile sisteminin bir üyesi olarak üniversite öğrencileri doğrudan etkilenebilmektedir. Aile ile ilgili üniversite öğrencilerini olumsuz yönde etkileyen durumlardan biri de aile özlemine ilişkindir. Aileden uzakta bir hayat sürdürmenin beraberinde getirdiği yalnızlık ve aile

özleminin öğrenciler açısından hem bir sorun teşkil ettiği hem de öğrencilerin bu süreçte yaşadığı diğer sorunlarla baş etme becerilerini söz konusu durumdan dolayı yeterince kullanmadıkları ifade edilmektedir. Dahası, ailesinden yeterince sosyal destek alamayan öğrencilerin problem çözme becerilerinin de zayıf kaldığı aktarılmaktadır (Türküm vd., 2005).

Anadolu Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi'nin üniversite öğrencilerinin psikolojik ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik yaptığı ön çalışmada yukarıda aktarılan sorunların dışında öğrencilerin gelecek kaygısı, travmatik yaşantılar, ev/yurt arkadaşlarıyla yaşanan sorunlar, hocalarla yaşanan sorunlar, cinsel sorunlar, alkol tüketimi ve madde bağımlılığı gibi sorunlar yaşadıkları aktarılmaktadır (Türküm vd., 2004). Bazı araştırmalarda da sigara, alkol ve uyuşturucu madde kullanımının üniversite öğrencilerinde yaygın olarak görüldüğüne vurgu yapılmaktadır (Turhan vd., 2011; Yılmaz vd., 2020).

Teknolojik gelişmeler ile internet ve yeni haberleşme araçları kullanımının, dünyada ve ülkemizde gittikçe yaygınlık kazanması nedeniyle siber suçlar ve zorbalığın da gençler ve dolayısıyla üniversite öğrencileri açısından sorun teşkil ettiği aktarılmaktadır. Siber zorbalığa maruz kalan öğrenciler ise hem karşılaştıkları sorunlar için baş etme becerilerini yeterince kullanamamakta hem de siber zorbalık öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz yönde etkilemektedir (Rodop vd., 2022).

Alanyazında ayrımcılık, dışlanma, damgalanma gibi problemlerin de öğrenciler arasında görüldüğü belirtilmektedir. Örneğin; öğrenciler arasında ayrımcılık-dışlanma ve damgalama eğilimine yönelik yapılan bir çalışmada cinsiyet bağlamında erkeklerin damgalama eğiliminin daha yüksek olduğu (Sevim & Artan, 2019), başka bir çalışmada öğrencilerin sosyal dışlanmaya mekânsal ve kültürel boyutta maruz kaldığı (Yenihan vd. 2020), Suriyeli üniversite öğrencileriyle yapılan nitel bir çalışmada ise öğrencilerin ekonomik, mekânsal, şehir temelli, eğitim ve sağlık gibi alanlarda sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları (Gül & Kaylı, 2020) belirtilmiştir.

Uzun zamandan beri üniversite öğrencilerine ilişkin tartışılan bu sorunların dışında zamanla değişen koşullara bağlı olarak yeni sorunların da ortaya çıktığı bilinmektedir. Örneğin pandemi sürecinde öğrencilerin uzaktan eğitimin ortaya çıkardığı internete erişememe, imkân kısıtlılığı, pandeminin neden olduğu duygudurum bozuklukları ve sınav kaygısı olmak üzere çeşitli sorunlar yaşadıkları ortaya çıkmıştır (Kürtüncü & Kurt, 2020). Dolayısıyla süreklilik gösteren bazı sorunlarla birlikte küresel ve ulusal düzeyde yaşanan bazı durumlara bağlı olarak yeni sorunların ortaya çıktığı ve bu durumun mevcut sorunları daha karmaşık hâle getirebileceği söylenebilir.

Yine afet (deprem, sel, heyelan) ve pandemi gibi olumsuz olaylar yaşandığında ortaya çıkan sonuçlardan genel itibariyle tüm kesimlerin özelde ise üniversite öğrencilerinin etkilendiği belirtilmektedir. Özellikle ülkemiz açısından bu sorunlar ciddi risk teşkil etmektedir. Zira Türkiye bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu iklim özellikleri itibariyle bir afet ülkesidir (Gürsel, 2018) ve her bir afet durumunda nüfusun farklı kesimleri farklı düzeylerde etkilenmektedir. Örneğin Şubat 2023'teki depremde 17 üniversiteye bağlı 310.552 öğrencinin depremden etkilendiği belirtilmektedir. Dolayısıyla barınma ve ekonomik sorunlarının yanı sıra depremin neden olduğu stres ve kaygı gibi sorunların öğrencilerin günlük ve akademik hayatlarını olumsuz etkilediği açıktır (Yamamoto & Altun, 2023).

Örneğin, 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş merkezli deprem sonrasında Yükseköğretim Kurulu (YÖK), üniversitelerin bahar yarıyılı eğitim-öğretimini ikinci bir duyuruya kadar ertelemek durumunda kalmıştır. Daha sonrasında ise YÖK üniversitelerin uzaktan eğitimle devam etmesini, Nisan 2023'ten sonra da hibrit eğitimle bahar yarıyılı tamamlamalarını istemiştir (YÖK, 2023). Dolayısıyla pandemi sürecinde yaşanan uzaktan

eğitim sorunlarının da bu süreçte kendini gösterdiği ve bunların yanı sıra depremin ortaya çıkardığı diğer sorunlarla (yakınını kaybetme, depreme maruz kalma, evini kaybetme, engelli duruma düşme vb.) birlikte öğrencilerin daha çok zorlandığı açıkça görülmektedir.

Travmatik özelliğe sahip olan depremler sonrasında bireylerin yaşam dengesi bozulmakta ve rutinlerde kırılmalar yaşanabilmektedir. Özellikle yakınını/sevdiği birini travmatik bir şekilde kaybeden bireyler patolojik bir yas süreci yaşama riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Yelboğa, 2023). Depremden etkilenen ve yakınını kaybeden öğrencilerin sağlıklı bir yas süreci yaşaması ve travma sonrası stres bozukluklarına maruz kalmamaları için psikososyal destek almaları gerekebilmektedir. Deprem özelinde ortaya çıkan bu sorunların yanı sıra uzaktan eğitim sürecinde yaşanan diğer problemler (Yamamoto & Altun, 2023) üniversite öğrencilerinin hem yaşam kalitelerini hem de akademik başarılarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bakımdan üniversite öğrencilerinin genel olarak yaşadıkları barınma, psikososyal, ekonomik, sağlık ve uyum sorunlarının yanında deprem gibi afetler sonrasında ortaya çıkan diğer problemler de dikkate alındığında bu çalışmada vurgulanan “üniversite sosyal hizmeti” uygulamasının gerekliliği daha çok fark edilmektedir.

Üniversite Sosyal Hizmeti ve Öğrenci Danışmanlığı

Sosyal hizmetin ne olduğunun, amaçları ve hedef kitesinin anlaşılması açısından Uluslararası Sosyal Hizmet Federasyonunun (IFSW) yaptığı kapsamlı ve geçerliliği küresel düzeyde kabul edilen sosyal hizmet tanımına bakmakta yarar vardır. Bu tanıma göre;

“Sosyal hizmet; sosyal değişimi ve gelişimi, sosyal bütünleşmeyi, insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmelerini destekleyen uygulama temelli bir meslek ve akademik disiplindir. Sosyal hizmet sosyal adalet, insan hakları, ortak sorumluluk ve farklılıklara saygı ilkelerini merkeze alır. Sosyal hizmet teorileri, beşerî bilimler, sosyal bilimler ve yerel bilgi ile desteklenen sosyal hizmet, yaşam zorluklarıyla mücadele etmek ve iyilik hâlini geliştirmek için insanlarla ve yapılarla çalışır. Sosyal hizmetin bu tanımı ulusal ve/veya bölgesel düzeylerde geliştirilebilir.” (International Federation of Social Workers, 2014)

Aktarılan bu tanımdan sosyal hizmetin amacının birey, grup, aile ve toplumun iyilik hâlini arttırmak olduğu ve sosyal hizmetin insan odaklı, insan haklarına dayalı, birey ve toplumun gelişimi ve refahı için çaba gösteren bir meslek ve disiplin olduğu açıkça görülmektedir. Bu amaçlara ulaşmak için de sosyal hizmet uzmanları farklı rol ve sorumlulukları araç olarak kullanmaktadırlar.

Sosyal hizmet mesleğinin rol kapsamı geniştir ve sosyal hizmet uzmanlarının yürüttükleri müdahalelerin içeriği ve düzeyine göre üstlendikleri roller de değişmektedir. Danışmanlık, kaynak yönetimi ve eğitim rolleri akla ilk gelen rollerdir. Özellikle danışmanlık rolü sosyal işlevselliğin sağlanması ve sorunların çözülmesi için bilgilendirici, güçlendirici, kolaylaştırıcı ve planlayıcı gibi rolleri de içeren şemsiye niteliğinde kapsayıcı bir roldür (Miley vd., 2001’den akt. Polat, 2014). Sosyal hizmet uzmanları ile yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre sosyal hizmet uzmanları uygulama alanlarında mesleki rollerinden danışmanlık rolünü daha yaygın bir biçimde yerine getirdiğini ifade etmiştir (Zengin & Çalış, 2017). Sosyal hizmet uzmanlarının müdahale alanlarında üstlendiği birçok rol vardır (arabuluculuk, savunuculuk, danışanlık vb.) ve meslek elemanın üstlendiği rol ve sorumluluk onun hangi alanda ve hangi müracaatçı kesimiyle çalıştığına göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin sosyal hizmet uzmanları okul ortamlarında öğrencilerin gereksinimlerini değerlendirme, program planlama-değerlendirme, direkt hizmet etme (eğitim-öğretim sürecini pekiştirme müdahaleleri), savunuculuk, koordinasyon ve işbirliği ve yönetim/organizasyon gibi görevleri üstlenirler (Özbesler & Duyan, 2009). Benzer şekilde üniversite sosyal hizmeti uygulamasında da sosyal hizmet uzmanları salt danışmanlık rolünü üstlenmez savunuculuk, arabuluculuk, vaka yöneticisi gibi rolleri de yerine getirir ancak danışmanlık rolü daha çok ön plana çıkmaktadır.

Danışmanlık, 20. yüzyılın bir tezahürü olarak kabul edilmektedir. Karışık, yoğun ve hızlı değişen dünyada insanların başa çıkmakta güçlük çektiği birçok durum vardır. Yaşam, olağan hâliyle devam ederken dahi bazen bireylerin yolunu kesen engeller çıkmaktadır. Bu tür durumlarda bireyler kendi kaynaklarını (aile, arkadaş vb.) kullanarak problemlerin üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Ancak bazı durumlarda bireyin ne olduğunu bilemediği, çevrenin desteğinin yetersiz kaldığı, bazen hiç olmadığı veya bireyin başka kimselerle paylaşmaktan çekindiği sorunlar olabilmektedir. İşte bu ve benzeri durumlarda danışmanlık bir seçenek olarak tercih edilebilmektedir. Bu açıdan danışmanlığın amacı, bireyin karşılaştığı sorunlara çözüm üretmek için ona destek olmaktır. Eğitim-öğretim açısından danışmanlığın 1920-30'lu yıllarda okul ve kolejlerde kariyer belirleme ve eğitim süreçlerinde karşılaşılan sorunları çözmeye amacıyla ortaya çıktığı görülmektedir (McLeod, 2013).

Danışmanlık genel itibarıyla bireyler ve ilişkiler üzerine odaklanan, gelişimsel sorunlar, kriz desteği, psikoterapi, rehberlik ve problem çözmeye ile ilgilidir. Danışmanlığın temel işlevi danışana keşfetme ve seçenekleri sınıflandırma olanağı sunmasıdır. Bu bağlamda danışmanlık, yetkin danışman ile danışan arasındaki profesyonel ilişkiyi ifade eder. Danışman, danışanın yaşam alanını anlamayı sağlama, ona açıklık getirmeyi kolaylaştırma, hayatı ile ilgili bilgilendirilmiş seçimler yapmayı sağlama ve kişilerarası ilişkilerdeki sorunları çözmeye gibi konularda danışanın destekler (Burks & Steffle, 1979).

Genel olarak danışmanlığın amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Harris & Winokuer, 2021):

- Bireylerin durum, davranış, duygu ve ilişkilerine yönelik bir perspektif kazandırmak için destek olmak,
- Danışanların duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebilecekleri bir ortam hazırlamak,
- Bireylere aile bağlamında, sosyal, politik ve varoluşsal bir yaklaşım sağlamak,
- Becerilerini geliştirmek ve problemleriyle baş etmeleri için cesaretlendirmek,
- Danışanları kendileri için en iyi savunucu olmak için güçlendirmek,
- Danışanların yaşamlarında anlam bulmalarını kolaylaştırmak.

Üniversitelerin danışmanlık birimlerinde öğrencilere yönelik hizmet sunumunda sıralanan bu amaçlar öğrenci odaklı bir perspektifle sosyal hizmet uzmanları tarafından değerlendirilebilir. Bu bakımdan üniversite sosyal hizmeti, danışmanlığın aktarılan bu genel amaçlarını dikkate alarak çok boyutlu ve bütüncül bir yaklaşımla öğrencilerin sorunlarını çözmeye ve onlara psikososyal destek verme misyonunu üstlenebilir. Zira üniversitelerde “öğrenci” rolüne sahip bireylerin sağlıklı yönde desteklenmeleri, güçlendirilmeleri ve karşılaştıkları sorunlara çözüm üretebilmeleri için profesyonel bir ekibin hizmet sunumuna ve müdahaleleri gerçekleştirecek meslek grubuna ihtiyaç duydukları ifade edilmektedir. Bunun için yaşanan sorunların çözümüne yönelik profesyonel ve çok boyutlu bir yaklaşımla biyopsikososyal güçlendirmeyi içeren sosyal hizmet uygulamalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir ki üniversiteler, okul sosyal hizmeti kapsamında değerlendirilmektedir (Önal-Dölek & Söker, 2014).

Üniversite sosyal hizmeti, okul sosyal hizmetinin bir parçası ve bütünleyicisi konumundadır (Kara, 2022). Okul sosyal hizmeti ise sosyal hizmetin geniş uygulama alanlarından birisidir ve bireylerin eğitim-öğretim sürecinde karşılaşılabilecekleri tüm engelleri ortadan kaldırma amacını taşımaktadır (Jarolmen, 2017). Bu bakımdan okul sosyal hizmeti, uygulama alanları içerisinde özel bir alana karşılık gelmekte ve başarılı bir eğitim hedefinin gerçekleştirilmesine odaklanmaktadır. Dolayısıyla öğrenci veya çevre şartlarından kaynaklı

sorunların çözümü ve bu amaca yönelik hizmetlerin sunumu söz konusu alanın uygulama kapsamına girmektedir (Duman, 2000: 35). Bu perspektifle okul sosyal hizmetinin aslında sosyal hizmet uzmanlarının danışmanlık rolüne işaret ettiği dikkati çekmektedir.

Üniversite öğrencilerinin karşılaştıkları sorunlar üzerine bir çalışma yürüten Kara (2022), çalışma sonucunda üniversite sosyal hizmet modelini önermiş ve bu modelle üniversitelerde “üniversite sosyal hizmet birimleri” kurularak sosyal hizmetin öğrenci sorunlarına yönelik aktif rol alması gerektiğini savunmuştur. Çalışmada bu birimlerin engelli hizmetleri, gençlik destek hizmetleri, uyum ve oryantasyon hizmetleri, psiko-sosyal hizmetler, eğitim ve danışmanlık hizmetleri, mediko-sosyal hizmetler ve sosyal yardım hizmetleri olmak üzere farklı alanlarda sorumluluk üstlenmesi gerektiği aktarılmıştır.

Literatürde de üniversite öğrencilerinin sorunlarını çözmek için üniversite danışma merkezlerinin aktif sorumluluk üstlendiği ifade edilmektedir (Heppner vd., 1994; Hodges, 2001; Lucas & Berkel, 2005). Ülkemizde ise danışmanlık hizmetlerinin çoğunlukla üniversite sağlık merkezlerinde verildiği ve sağlık merkezlerindeki danışmanlık hizmetlerinin psikolog, psikiyatr, sosyal hizmet uzmanı ve psikolojik danışmanlar tarafından verildiği belirtilmektedir (Güneri, 2006). Mediko-sosyal merkezleri ve psikolojik danışma ve rehberlik merkezleri üniversitelerde bu işlevi görmek üzere aktif olarak varlığını sürdürmektedir ve bu merkezlerin bazılarında da sosyal hizmet uzmanları aktif olarak çalışmaktadır (Ulu Ercan, 2019). 2547 sayılı YÖK Kanunu’nda 2880 sayılı Kanun’la değişiklik yapılarak üniversitelerde Mediko-Sosyal, Sağlık, Kültür ve Spor İşleri Dairesinin teşkilat yapısı, amacı ve sunacağı hizmetler açıklanmıştır. 1984 yılında yayınlanan yönetmeliğe göre Mediko-Sosyal Merkezleri’nin kuruluş gerekçesi ve amacı şu şekilde aktarılmaktadır (T.C. Resmi Gazete, 1984):

“Öğrencilerin beden ve ruh sağlığını korumak, hasta olanları tedavi etmek veya ettirmek, barınma, beslenme, çalışma, dinlenme ve ilgi alanlarına göre boş zamanlarını değerlendirmek, yeni ilgi alanları kazanmalarına imkân sağlayarak, gerek sağlık ve gerekse sosyal durumlarının iyileşmesine, yeteneklerinin ve kişiliklerinin sağlıklı bir şekilde gelişmesine imkân verecek hizmetler sunmak ve onları ruhsal ve bedensel sağlıklarına özen gösteren bireyler olarak yetiştirmek, birlikte düzenli ve disiplinli çalışma, dinlenme ve eğlenme alışkanlıkları kazandırmak.”

Ancak belirlenen bu amaçlara ve üniversitelerde kurulan birimlere rağmen öğrencilerin bu birimler hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları ve çeşitli sorunlar yaşadıklarında söz konusu birimlerden sağlıklı bir şekilde yararlanamadıkları ifade edilmektedir (Demir & Aydın, 1996).

Batı ülkelerinde üniversite danışma merkezleri (university counselling center) ya da kampüs danışma merkezleri (campus counseling center) öğrenci sorunlarına yönelik danışmanlık yapmaktadır (Mitchell vd., 2019; Banks, 2020). Hatta psikopatoloji ve stres faktörleri arttıkça üniversite danışma merkezlerine olan talebin arttığı ifade edilmektedir (Banks, 2020). Almanya’da üniversitelerin psiko-sosyal danışma merkezleri psikolojik/psikososyal danışmanlık yapmaktadır (Goethe-Universität, 2023; Psychosoziale Beratung, 2023). Yine Avrupa birliğindeki 27 ülkenin -aday ülkeler de dâhil- dâhil edildiği bir araştırmada üniversite danışma merkezlerinin mevcudiyeti ve bu merkezlerde sunulan hizmetler irdelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre çoğu merkezin danışmanlık, kariyer danışmanlığı ve psikolojik destek verdiği hatta bu merkezlerden bazılarının psikoterapi ve psikiyatri hizmetleri de verdiği ortaya çıkmıştır. Bu merkezlerin ruh sağlığını koruma, geliştirme açısından kritik bir öneme sahip olduğu ve dolayısıyla söz konusu merkezlere yatırım yapmanın teşvik edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (Franzoi vd., 2022). Zira başka bir çalışmada üniversite öğrencilerinin sorunları arttıkça danışmanlık merkezlerinden yararlanan öğrenci sayılarının arttığı, verilen destek hizmetlerine rağmen bazı öğrenci sorunlarının fark edilmediği ve gözden kaçtığı belirtilmektedir (Banks, 2020).

Dünya'daki üniversite öğrencilerinin sorunlarına yönelik genel eğilim ve Türkiye'deki öğrenci (gençlik) sorunları dikkate alındığında Türkiye'de de aktif bir şekilde çalışan üniversite öğrenci danışmanlık birimlerine gereksinim duyulduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de üniversite bünyelerinde kurulan mediko-sosyal merkezlerine bağlı gençlik danışma birimi, psikolojik danışma birimi ve sosyal servis gibi birimlerde alanında deneyimli profesyonel ekipler tarafından bireysel ve grup çalışmaları yoluyla destek verildiği belirtilmektedir. Özellikle oryantasyon çalışmaları, farkındalık geliştirme, psikolojik destek, sosyal grup çalışmaları, yönlendirme ve rehberlik hizmetlerinin bu birimlerde verildiği ifade edilmektedir (Altunöz, 2014).

Aşağıdaki başlık altında üniversite öğrenci sorunları ve üniversite sosyal hizmeti birlikte değerlendirilerek üniversite sosyal hizmet birimlerinin sorumluluk ve işlevlerine açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Üniversite Sosyal Hizmet Birimlerinin İşlevleri

Gelişen ve sağlıklı ilerleme kaydeden bir toplum için toplumun her kesiminin sağlıklı bir şekilde ve yaşanabilir koşullar altında hayatını sürdürmesine ihtiyaç vardır. Sağlıklı bir toplum için sağlıklı aileye, sağlıklı aile için de sağlıklı aile üyelerine ihtiyaç vardır. Bu perspektifle toplum ve ailenin bir üyesi olarak üniversite öğrencilerinin (gençlerin) hedeflerine ulaşabilmeleri ve akademik başarıyı yakalayabilmeleri için üniversite öğrenimleri sürecinde karşılaştıkları sorunların çözülmesi ve bazı engellerin aşılması gerekmektedir. Ayrıca öğrencilere danışmanlık yapılarak baş etme becerilerinin geliştirilmesi, dayanıklılıklarının artırılması ve sorunlarını çözmeleri için desteklenmeleri/cesaretlendirilmeleri gerekmektedir (Franzoi vd., 2022). Bu ise, öğrencilerin sosyal hizmetin temel yaklaşımlarından biri olan güçlendirme yaklaşımına dayalı etkin bir öğrenci danışmanlığı uygulamasından yararlanmalarını gerekli kılmaktadır.

Üniversite öğrenimi sürecinde yaşanan barınma ve evsizlik, ekonomik sorunlar, güvenlik sorunları, uyum sorunları (Donat vd., 2019), sağlık ve ruh sağlığı sorunları (Fawzy & Hamed, 2017), akademik sorunlar ve madde bağımlılığı (Ramón-Arbués vd., 2020), zorbalık, şiddet ve sosyal medya bağımlılığı (İğdeli, 2018), intihar ve depresif bozukluklar (Özhan & Boyacı, 2018) gibi sorunların çözümünde üniversite sosyal hizmeti uygulaması kapsamında öğrencilerin yüksek yararı gözetilmeli ve çözüm odaklı bir yaklaşımla koruyucu-önleyici tedbirlerin alınması sağlanmalıdır.

Yukarıda açıklanan ve literatürde öğrencilerle ilgili yapılan çalışmalarda sıklıkla aktarılan sorunların dışında depresyon, pandemi ve afet gibi özel durumlarda mağdur öğrencilerin psikososyal destek almaları gerekebilmektedir. Örneğin aile üyelerini kaybeden bir öğrenciye yas danışmanlığının yapılması (Gizir, 2006) veya engelli duruma düşen bir öğrenciye travma etkisini azaltma ve yeni yaşama alışması için danışmanlık yapılması gerekebilmektedir.

Aşağıda Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Birliğinin (NASW) okul sosyal hizmet uygulaması için belirlediği standartlar (Jarolmen, 2017) referans alınarak üniversite sosyal hizmeti için uygulanabilecek bazı mesleki standartlar aktarılmıştır:

- Akademisyen, personel ve kurul üyeleri topluma danışmanlık yapılmalıdır. Öğrencilerle etkileşimde bulunan akademik ve diğer personel, aile ve toplum, öğrenci sorunları hakkında daha bilinçli olacak ve farkındalık kazanabilecektir.
- Öğrencilerin öğrenme ortamları geliştirilmelidir. Öğrenciler akademik başarı yakalayabilecek ve kariyer planlaması yapılabilecektir.

- Öğrenci, aile ve toplum değerlendirmesi yapılmalıdır. Aile ve toplumla ilişkiler güçlendirilecek ve yaşanan sorunların aile ve toplumla ilişkisi değerlendirilebilecektir.
- Üniversite idaresi ve ildeki-yereldeki kurum ve kuruluşlarla iş birliği içinde; öğrenciler için hizmet ve kaynaklar harekete geçirilmelidir. Öğrenci gereksinimleri (barınma, ulaşım, yemek, burs vb.) çevresel ve toplumsal kaynaklarla daha kolay karşılanabilecektir.
- Öğrencilere ve öğrenci sorunlarına yönelik sempozyum ve kongrelerin düzenlenmesine aracılık edilmelidir. Öğrenciler için koruyucu, önleyici tedbirlerin alınması ve öğrencileri destekleyici/geliştirici stratejilerin belirlenmesi kolaylaşabilecektir.
- Öğrenci ihtiyaç alanları belirlenerek planlı bir şekilde uygun hizmetler geliştirilmelidir. Öğrenci gereksinimleri sınıflandırılarak her bir gereksinim için kaynak bulma, program ve hizmet planı yapma kolaylaşabilecektir.
- Öğrencilerin akademik imkânları maksimize edilmelidir. Öğrenciler kariyer hedeflerini daha kolay gerçekleştirebilecek ve gelecek planlarını daha sağlıklı ortam ve koşullarda yapabilecektir.
- Kişilerarası ilişkilerin gelişmesi için arabuluculuk yapılmalı ve öğrencilerin sorun çözme becerileri geliştirilmelidir. Öğrencilerin sosyal işlevsellikleri artabilecek, öğrenciler çevreleriyle etkileşim içinde ve daha aktif olabilecek, kendilerini gerçekleştirmeleri sağlanabilecek, benlik saygıları pekişecek ve sorunla baş etme becerileri gelişebilecektir.

Yukarıda üniversite sosyal hizmeti için uyarlanan mesleki standartlar ışığında üniversiteler şu sorumlulukları üstlenebilir (Kara, 2022):

- Üniversite sosyal hizmet birimlerinde sosyal hizmet uzmanı, psikolog, psikolojik danışman ve sosyolog başta olmak üzere diyetisyen, hemşire ve gerekli diğer sağlık personeli görevlendirilmelidir.
- Birim çalışmalarının planlanmasında ve koordinasyonunda ilgili bölümlerin akademik personeli akademik destek ve rehberlik yapmalıdır.
- Üniversite sosyal hizmet biriminde görevli personel ve üniversitenin akademik personeli üniversite öğrencilerinin sorunlarını belirlemeye yönelik araştırmalar yürütmelidir.
- Üniversite sosyal hizmet birimi öğrenci ve ailelerinin ekonomik durumlarını belirleyerek gerekli görüldüğünde burs vb. kaynaklarla öğrencileri desteklemelidir.
- Söz konusu birim, barınma sorunlarının tespiti ve bu durumla ilintili diğer sorunların çözümü için çalışmalar yürütmelidir.
- Psikososyal sorunların tespiti ve sigara, alkol ve madde kullanımı için iyileştirici ve rehabilite edici çalışmalar yapılmalıdır.
- Akademik sorunlar ile ilgili birim tarafından danışmanlık yapılmalı ve akademik başarıyı etkileyen sosyal çevre, aile ve akademik personel gerekirse sorunun bir parçası olarak değerlendirilmeli ve görev almaları sağlanmalıdır.

- Üniversite sosyal hizmet birimleri öğrencilerin uyum sorunlarını çözmek ve adaptasyon sürecini hızlandırmak için etkinlikler yapmalıdır.
- Psikolojik sorunlar için (örneğin depresyon mağduru bir öğrencinin kaygı ve stres sorunu) bireysel görüşmelerin yanında gerekirse grupla sosyal hizmet uygulaması kapsamında destek verilmelidir.
- Üniversite sosyal hizmet birimi her öğrencinin kendi alanında çalışabilmesi ve kariyer yapabilmesi için üniversite ve bakanlıklar düzeyinde protokollerin imzalanmasında etkili olmalıdır.

Okullar için açıklanan mesleki standartlar ve üniversite sosyal hizmet birimlerinin belirtilen çalışmaları dışında üniversite kültürünün öğrencilere aşılması, öğrencilerin gelecek için hazırlanması ve kendilerini gerçekleştirmeleri için onlara fırsat verilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca öğrencilerin topluma faydalı olabilecek düzeye gelmeleri ve kariyer yapabilmeleri için de desteklenmeleri gerekmektedir. Yine; daha önce okuldan mezun olmuş, kariyer ve statü elde etmiş kişilerle öğrencileri buluşturma ve böylece mezun olanların rol model alınmasını sağlamaya yönelik etkinliklerin yapılması planlanmalıdır. Bu hedefler ise, ancak bireyin kendini gerçekleştirme odağında hareket eden bir meslek olarak sosyal hizmetin üniversite sosyal hizmet birimlerinin aktifleştirilmesi ve daha etkin çalışmalar yapmasıyla mümkün olabilir. Bunun için de sosyal hizmet mesleğinin politika yapıcılarını harekete geçirmesi, öğrenci/gençlik projelerinin geliştirilmesine ve bunların uygulanmasına aracılık yapması önem taşımaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin karşılaştıkları sorunları çok boyutlu, güçlendirmeye dayalı ve bütüncül bir yaklaşımla ele almıştır. Gençlik sorunları, literatürde başlı başına geniş bir yer edinmektedir. Ancak söz konusu sorunlardan bazıları üniversite öğrencilerinin de sorunları arasında yer almaktadır ve diğer bazı sorunlar ise üniversitede öğrenci olmanın beraberinde getirdiği sorunlar kapsamında değerlendirilmektedir. Ekonomik sorunlar, zorbalık, şiddet, madde bağımlılığı gibi konular üniversite öğrencileri açısından yeni sorunlar değildir. Üniversiteye uyum sorunları, akademik problemler, barınma ve geçim sorunları, yalnızlık hissi vb. psikolojik sorunlar ise üniversite hayatıyla doğrudan bağlantılı problemlerdir. Genel olarak gençlik sorunları ve üniversite öğrencisi olmanın beraberinde getirdiği sorunlar birleştiğinde ise bireyin sağlıklı gelişimi ve refahı sekteye uğrayabilmekte, akademik başarısı düşebilmekte, geleceğe yönelik beklentileri azalmakta ve dolayısıyla bireyin kendini gerçekleştirmesi zorlaşmaktadır. Bu çalışmanın temel argümanlarından biri, üniversite öğrencileri için etkin bir “üniversite sosyal hizmet uygulaması”nı danışmanlık bağlamında detaylıca irdelemek ve tartışmaktır. Bu amaçla çalışma boyunca üniversite öğrencilerinin hayatlarında karşılaştıkları sorunlar/zorluklar tartışılmış ve öğrencilerin bu sorunlarla daha kolay baş edebilmeleri için etkili bir danışmanlığın gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Danışmanlığın yanı sıra üniversitenin ve kurum-kuruluşların bireylerin sorunlarının çözümü için aktif sorumluluk üstlenmelerine ve kaynak eksikliğinin karşılanmasına da dikkat çekilmiştir. Zira insanlar yeterli ve uygun kaynaklara sahip ol(a)madıklarında sorunlarıyla baş etmede zorlanmakta ve destek arayışına girebilmektedirler. Tam da bu noktada bireylerin kendilerini gerçekleştirebilmeleri, öğrenci olarak akademik başarıyı yakalayabilmeleri ve dolayısıyla güçlenebilmeleri için etkin bir danışmanlık desteği almaları gerekmektedir. Sosyal hizmet mesleği, güçlendirme yaklaşımını müdahalelerinde temel bir yaklaşım olarak sıklıkla kullanmaktadır ve bu yaklaşımı üniversite sosyal hizmet birimlerinde de benimsemelidir. Özellikle sorunların kalıcı çözümü ve olumlu bir değişim için mücadele eden sosyal hizmetin uzun vadede ve geniş ölçekte öğrencilere danışmanlık hizmeti sunması gerekmektedir. Böylece

sosyal hizmet uzmanlarının aktif rol alacakları üniversite sosyal hizmet birimleri bir yandan öğrencileri çeşitli sorunlar karşısında güçlendirerek baş etme becerilerini geliştirirken diğer yandan çevrenin kaynaklarını öğrenciler için aktif bir şekilde kullanılmasına aracılık ederek hedeflenen bir üniversite hayatının yaşanmasını kolaylaştırabilecektir.

Üniversite öğrenimi sürecinde çeşitli sorunlarla karşılaşan öğrencilerin başarılı ve sağlıklı bir şekilde bu dönemi tamamlamaları için problem çözme becerilerini geliştirmeleri, içsel-dışsal kaynakları etkin kullanmaları ve baş etme stratejilerini harekete geçirmeleri gerekmektedir. Diğer taraftan onların bu süreçte karşılaştıkları finansal ve barınma gibi sorunların çözülmesi için her üniversite bünyesinde aktif bir şekilde çalışan danışmanlık birimlerinin bulunması önem arz etmektedir. Bu birimlerde sosyal hizmet uzmanlarıyla birlikte psikolog, hemşire, psikolojik danışman gibi meslek elemanları öğrencilere danışmanlık yaparak sorunların çözümünde kolaylaştırıcı olabilirler. Ayrıca söz konusu danışmanlık birimleri diğer kurum-kuruluşların sundukları hizmetleri öğrenciler için de harekete geçirerek ve bu kurumlarla iş birliği içinde çalışarak öğrenci sorunlarını çözmeye yardımcı olabilmelidir. Örneğin bu birimlerin belediye ve diğer bazı sivil toplum örgütlerinin sosyoekonomik yardımlarını öğrenciler için kullanmaya aracılık etmesi sağlanabilir. Bu amaçla üniversite sosyal hizmet birimlerinde aktif olarak rol üstlenecek sosyal hizmet uzmanları, üniversite öğrencilerini çeşitli sorunlar karşısında güçlendirerek baş etme becerilerinin gelişmesini sağlayabilir. Ayrıca çevre kaynaklarının öğrenciler için aktif kullanılmasına aracılık edilerek hedeflenen bir üniversite hayatının yaşanması desteklenebilir.

Sosyal hizmet mesleğinin çalışma boyunca aktarılan sorunlara yönelik mesleki müdahalelerde bulunması ve öğrencilere yönelik etkin bir danışmanlık ve psikososyal destek hizmeti vermesi beklenmektedir. Ayrıca engelli hizmetleri, gençlik destek hizmetleri, uyum ve oryantasyon hizmetleri, psikososyal hizmetler, eğitim ve danışmanlık hizmetleri, mediko-sosyal hizmetler ve sosyal yardım hizmetleri gibi alanlarda sorumluluk ve görev üstlenmesi gerekmektedir.

Üniversite sosyal hizmet birimlerinde danışmanlık hizmetleri; sosyal hizmet uzmanı, sosyolog, psikolog, psikolojik danışman, psikiyatr gibi farklı alanlardan profesyoneller aracılığıyla öğrencilere yönelik çalışmalar bütüncül bir yaklaşımla yürütülmelidir. Her üniversitenin öğrenci profili, koşulları ve yaşanan sorunlar farklılık gösterdiği için üniversiteler özelinde sosyal hizmet birimlerinin plan ve programlar yapması daha sağlıklı görünmektedir. Örneğin genel olarak üniversite öğrencileri için öğrencilerin iletişim sorunları yaşadıklarına vurgu yapılırken (Güneri, 2006), yabancı uyruklu öğrenci sayısının daha fazla olduğu üniversitelerde yabancı uyruklu öğrenci sorunlarının daha çok yaşanabileceğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda her üniversite sosyal hizmet birimi ilgili koşulları ve üniversite özelindeki sorunları dikkate alarak etkin müdahaleler yürütmeli ve danışmanlık yapmalıdır.

Alanyazında üniversite öğrencilerinin sorunlarıyla ilgilenen ve danışmanlık yapan üniversite danışmanlık merkezlerinden söz edilmektedir. Ülkemizde mediko-sosyal merkezleri ve psikolojik danışma ve rehberlik merkezleri üniversitelerde bu işlevi görmek üzere aktif olarak varlığını sürdürmektedir. Bu merkezlerin bazılarında da sosyal hizmet uzmanları aktif olarak görev almaktadır. Ancak çalışma boyunca vurgulandığı gibi üniversite öğrencilerinin sorunları çok çeşitlilik göstermektedir ve bazı sorunların çözümü için ailenin, sosyal çevrenin, yerel/ulusal kurum-kuruluşların ve kaynakların çözüme dâhil edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla mikro, mezzo ve makro düzey mesleki müdahaleleri hak temelli ve öğrencileri güçlendirmeye yönelik bir yaklaşımla gerçekleştirmek gerekmektedir ki bu sosyal hizmetin doğasında vardır.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Altunöz, R. (2014). Üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin uyum sorunu ve çözüm yolları. *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını*, Okul Sosyal Hizmeti Özel Sayısı.
- Anuk, A. F. (2021). *Ergenlerde spora yönelik tutumun çatışma çözme becerileri ve akademik başarı ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Banks, B. M. (2020). Meet them where they are: An outreach model to address university counseling center disparities. *Journal of College Student Psychotherapy*, 34(3), 240-251.
- Basu, S. & Banerjee, B. (2020). Impact of environmental factors on mental health of children and adolescents: A systematic review. *Children and Youth Services Review*, 119, 105515.
- Bedel, A. & Ulubey, E. (2015). Ergenlerde başa çıkma stratejilerini açıklamada bilişsel esnekliğin rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 291-300.
- Biasi, V., Mallia, L., Menozzi, F., Patrizi, N. (2015). Adaptive functioning and behavioral, emotional and social problems of italian university students: Indications for the university counseling services. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 205, 66-69.
- Broton, K. M. (2019). A Review of estimates of housing insecurity and homelessness among students in us higher education. *Journal of Social Distress and Homelessness*, 29(1), 25-38.
- Burks, H. M. & B. Steffle. (1979). *Theories of counseling*. McGraw-Hill Companies.
- Demir, A. & Aydın, G. (1996). Student counselling in turkish universities. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 18(4), 287-302.
- Doğan, H. & Akçalı, G. (2021). Üniversite öğrencilerinin yaşadıkları sosyo-ekonomik sorunlar üzerine bir inceleme. *Journal of University Research*, 4(3), 309-316.
- Donat, A., Bilgiç, B., Eskiocak, A., Koşar, D. (2019). Üniversite öğrencilerinin sorunları ve çözüm önerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 9(3), 451-459.
- Duman, N. (2000). *Ankara liselerinde çeteye katılma potansiyeli olan öğrenci grupları ve okul sosyal hizmeti*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekşi, A. (2003). Gözden geçirme: Beş kıtada genç sorunları. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 10(2), 78-87.
- Falahati, L. & Hj. Paim, L. (2012). Experiencing financial problems among university students an empirical study on the moderating effect of gender. *Gender in Management*, 27(5), 315-330.
- Fawzy, M. & Hamed, S. A. (2017). Prevalence of psychological stress, depression and anxiety among medical students in Egypt. *Psychiatry Research*, 255, 186-194.
- Filiz, Z. & Çemrek, F. (2006). Üniversite öğrencilerinin barınma sorunlarının uygunluk analizi ile incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 207-224.
- Franzoi, I. G., Sauta, M. D., Carnevale, G., Granieri, A. (2022). Student counseling centers in europe: A retrospective analysis. *Frontiers in Psychology*, 13, 894423.

- Gizir, C. A. (2006). Bir kayıp sonrasında zorluklar yaşayan üniversite öğrencilerine yönelik bir yas danışmanlığı modeli. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 195-213.
- Goethe-Universität, (2023, Kasım 10). *Goethe-Universität - Psychologische Beratung*. www.uni-frankfurt.de/70729492/Psychologische_Beratung
- Grace, T. W. (1997). Health problems of college students. *Journal of the American College Health Association*, 45(6), 243-251.
- Gül, M. & Şaşman Kaylı, D. (2020). Türkiye'deki Suriyeli üniversite öğrencilerinde sosyal dışlanma algısı üzerine nitel bir araştırma: Uşak Üniversitesi örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), 985-1007.
- Güneri, O. Y. (2006). Counseling services in Turkish universities. *International Journal of Mental Health*, 35(1), 26-38.
- Gürsel, E. (2018). İdarenin doğal afetler neticesinde meydana gelen zararlardan sorumluluğu. *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 1(2), 330-343.
- Harris, D. L. & Winokuer, H. R. (2021). *Principles and practice of grief counseling*. Springer Publishing Company.
- Heppner, P. P., Kivlighan, D. M., Good, G. E., Roehlke, H. J., Hills, H. I., Ashby, J. S. (1994). Presenting problems of university counseling center clients: A snapshot and multivariate classification scheme. *Journal of Counseling Psychology*, 41(3), 315-324.
- Hodges, S. (2001). University counseling centers at the twenty-first century: Looking forward, looking back. *Journal of College Counseling*, 4(2), 161-173.
- Hossain, S., Anjum, A., Uddin, M. E., Rahman, M. A., Hossain, M. F. (2019). Impacts of socio-cultural environment and lifestyle factors on the psychological health of university students in Bangladesh: A longitudinal study. *Journal of Affective Disorders*, 256, 393-403.
- Hökelekli, H. (2017). *Çocuk, genç, aile psikolojisi ve din*. Dem Yayınevi.
- Huda, N. & Ahmad, R. (2010). Preliminary survey on nutritional status among university students at Malaysia. *Pakistan Journal of Nutrition*, 9(2), 1680-5194.
- IFSW, (2024, Ocak 20). Global definition of social work. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- İğdeli, F. (2018). *Üniversite öğrencilerinin siber zorbalık, siber mağduriyet ve siber zorbalık duyarlılıklarının çeşitli değişkenler bağlamında incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Jarolmen, J. (2017). *Okul sosyal hizmeti bir uygulama kılavuzu*. Nika Yayınevi.
- Kacur, M. & Atak, M. (2011). Üniversite öğrencilerinin sorun alanları ve sorunlarla başetme yolları: Erciyes Üniversitesi örneği. *Erciyes University Journal of Social Sciences Institute*, 1(31), 273-297.
- Kalenga, R. C. & Samukelisiwe, M. (2015). Exploring psycho-social challenges of underperforming students in the faculty of education at the University of Kwa Zulu Natal in South Africa. *Anthropologist*, 19(3), 749-761.
- Kara, H. Z. (2022). *Üniversite sosyal hizmeti öğrenci sorunları ve çözüm modeli*. Efe Akademi Yayınları.

- Koç, M. (2004). Gelişim psikolojisi açısından ergenlik dönemi ve genel özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 231-238.
- Kulaksızoğlu, A. (2017). *Ergenlik psikolojisi*. Remzi Kitabevi.
- Kürtüncü, M. & Kurt, A. (2020). COVID-19 pandemisi döneminde hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim konusunda yaşadıkları sorunlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 66-77.
- Lucas, M. S. & Berkel, L. A. (2005). Counseling needs of students who seek help at a university counseling center: A closer look at gender and multicultural issues. *Journal of College Student Development*, 46(3), 251-266.
- McKenzie, K. & Schweitzer, R. (2001). Who succeeds at university? Factors predicting academic performance in first year australian university students. *Higher Education Research and Development*, 20(1), 21-33.
- McLeod, J. (2013). *An Introduction to counselling*. Open University Press.
- Mitchell, S. L., Oakley, D. R., Dunkle, J. H. (2019). White paper: A multidimensional understanding of effective university and college counseling center organizational structures. *Journal of College Student Psychotherapy*, 33(2), 89-106.
- Morin, A. (2023, Aralık 20). 10 social issues and problems that trouble today's teens. <https://www.verywellfamily.com/startling-facts-about-todays-teenagers-2608914>
- Orhan, F. & Dağcı, A. (2015). Ergenlikte dini kimliğin inşası: Sosyal öğrenme kuramı açısından bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7), 115-132.
- Önal Dölek, B. & Söker, G. (2014). Türk eğitim sisteminde ve okul sosyal hizmeti bağlamında üniversiteler. *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını*, Okul Sosyal Hizmeti Özel Sayısı.
- Özbesler, C. & Duyan, V. (2009). Okul ortamlarında sosyal hizmet. *Eğitim ve Bilim*, 34(154), 17-25.
- Özhan, M. B. & Boyacı, M. (2018). Üniversite öğrencilerinde depresyon, anksiyete ve stresin yordayıcısı olarak azim: Bir yapısal eşitlik modellemesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(4), 370-376.
- Özkan, S. & Yılmaz, E. (2010). Üniversite öğrencilerinin üniversite yaşamına uyum durumları (Bandırma Örneği). *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 5(13), 155-171.
- Polat, G. (2014). Madde bağımlılığı tedavisinde sosyal hizmet mesleği. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 30(2), 143-148.
- Psychosoziale Beratung, (2023, Kasım 15). *Psychosoziale Beratung | Studentenwerk Leipzig*. www.studentenwerk-leipzig.de/psychosoziale-beratung
- Ramón-Arhués, E., Gea-Caballero, V., Granada-López, J. M., Juárez-Vela, R., Pellicer-García, B., Antón-Solanas, I. (2020). The prevalence of depression, anxiety and stress and their associated factors in college students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(19), 7001.
- Rickwood, D., Deane, F. P., Wilson, C. J., Ciarrochi, J. (2014). Young people's help-seeking for mental health problems. *Australian E-Journal for the Advancement of Mental Health*, 4(3), 218-251.

- Rodop, Ş., Yıldırım, S., Dikmen Yıldız, P., Hanif, A. G. (2022). Üniversite öğrencilerinde siber zorbalık: Başa çıkma stratejileri, değer yönelimleri ve akademik başarılarıyla ilişkileri. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 10(26), 97-116.
- Schleider, J. L., Abel, M. R., Weisz, J. R. (2015). Implicit theories and youth mental health problems: A random-effects meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 35, 1-9.
- Sevim, K. & Artan, T. (2019). Üniversite öğrencilerinde benlik saygısı ve damgalama eğilimi arasındaki ilişki. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 35, 143-156.
- Şahin, İ., Fırat, N. Ş., Zoraloğlu, Y. R., Açıkgöz, K. (2009). Üniversite öğrencilerinin sorunları. *Journal of New World Sciences Academy*, 4(4), 1436-1449.
- Şahin, İ., Zoraloğlu, Y. R., Fırat, N. Ş. (2011). Üniversite öğrencilerinin yaşam amaçları, eğitsel hedefleri üniversite öğreniminden beklentileri ve memnuniyet durumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 429-452.
- Şirin, S. (2020). *Yetişin gençler*. Doğan Kitap.
- Taylan, H. H. (2016). Sakarya üniversitesi öğrencileri penceresinden Türkiye’de aile içi sorunlar. *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi* içinde (459-474. ss.), Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.
- Titilayo-Adenike, E. (2014). Poverty and unemployment paradox in Nigeria. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 19(5), 106-116.
- Turhan, E., İnandı, T., Özer, C., Akoğlu, S. (2011). Üniversite öğrencilerinde madde kullanımı, şiddet ve bazı psikolojik özellikler. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 9(1), 33-44.
- Türküm, A. S., Kızıldaş, A., Sarıyer, A. (2004). Anadolu Üniversitesi psikolojik danışma ve rehberlik merkezinin hedef kitlesinin psikolojik ihtiyaçlarına ilişkin ön çalışma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(21), 15-27.
- Türküm, A. S., Kızıldaş, A., Bıyık, N., Yemenici, B. (2005). Üniversite öğrencilerinin aile işlevleri algılarının incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 5(1), 229-262.
- T.C. Resmi Gazete (1984). Yükseköğretim kurumları, mediko-sosyal sağlık, kültür ve spor işleri dairesi uygulama yönetmeliği. Resmî Gazete Sayısı: 18301.
- Ulu Ercan, E. (2019). Yükseköğretimde psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine genel bir bakış. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (47), 46-56.
- UN World Youth Report (2023, Kasım 15). World Youth Report: Addressing the complex challenges facing young people today. <https://www.un.org/tr/desa/world-youth-report-addressing-complex-challenges-facing-young-people-today>
- Yamamoto, G. T. & Altun, D. (2023). Türkiye’de deprem sonrası çevrimiçi öğrenmenin vazgeçilmezliği. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 125-136.
- Yavuzer, H., Meşeci, F., Demir, İ., Sertelin, Ç. (2005). Günümüz üniversite gençliğinin sorunları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 79-91.
- Yelboğa, N. (2023). Kahramanmaraş depremi özelinde travmatik yas ve sosyal hizmetin yas danışmanlığı müdahalesi. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 7(1), 97-121.
- Yenihan, B., Balcı, B., Ün, Ç. B. (2020). Farklı şehirlerden gelen üniversite öğrencilerinin yaşadıkları sorunlar ve sosyal dışlanma ilişkisi: Kırklareli Üniversitesi’nde nitel bir araştırma. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(1), 69-83.

Yeşilyaprak, B. (1985). Üniversite gençlerinin psikolojik sorunları. *Eğitim ve Bilim*, 10(57), 32-37.

Yılmaz, G., İbiş, S., Aktuğ, Z. B. (2020). Üniversite öğrencilerinin sigara alkol ve uyuşturucu madde kullanma durumları. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 73-80.

YÖK (2023). 11.02.2023 tarihli basın duyurusu.

<https://www.yok.gov.tr/HaberBelgeleri/BasinDuyurusu/2023/basin-duyurusu-universitelerde-uzaktan-egitime-gecis.pdf>

Zengin, O. & Çalış, N. (2017). Sosyal hizmet uzmanlarının mesleki uygulamaları ve çalışma koşulları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 47-68.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the problems encountered in universities from a social work perspective and to emphasize the application of university social work to solve these problems. With the ever-expanding range of knowledge and work areas of social work, some areas have not been adequately addressed in the literature. University social work, as a new field of discussion, has not yet been discussed on a solid basis. In this regard, it is also aimed to seek the door to discussion for the field in question.

The youth period, which corresponds to an important phase of human life, coincides with the university years and the youth period also includes adolescence. In this regard, it is obvious that adolescence/youth, which is considered a “stormy and stressful” process, may contain some important problems. For this reason, university life contains some psychological, social, economic, cultural and academic problems, making it more essential to address the problems of university students.

Youth problems at the global level are economic problems, unemployment, inequality in education, unregistered work, gender inequality, immigration/refugee, etc. are reported as problems. Again, in the literature, it is seen that problems such as depression, bullying-violence, substance abuse, academic problems, obesity, social media addiction, poverty-unemployment, and mental health problems in adolescence are universally accepted as youth problems.

University students generally experience problems in various areas, and studies show that students experience adaptation problems, housing problems and homelessness, psycho-social problems, financial problems, health problems, nutritional problems and academic problems. It is also stated that university students experience problems such as family problems, future anxiety, traumatic experiences, problems with roommates/dormitory friends, problems with professors, sexual problems, alcohol consumption and substance addiction. Some studies emphasize that cigarette, alcohol and drug use is common among university students.

Apart from these problems that have been discussed for a long time regarding university students, it is known that new problems also arise due to changing conditions over time. For example, during the pandemic, it was revealed that students experienced various problems such as not being able to access the internet caused by distance education, limited opportunities, mood disorders caused by the pandemic, and exam anxiety. Therefore, it is seen that, along with some ongoing problems, new problems arise due to some situations experienced at global and national levels, and this may make existing problems more complex.

Considering the housing, psychosocial, economic, health and adaptation problems that university students generally experience, as well as other problems that arise after disasters such as earthquakes, the necessity of the “university social work” practice emphasized in this study is more realized. The university period is a developmental period in which independence and identity are gained as well as a period in which some problems that university life brings with it are struggled. Sometimes students need external support. In this case, university students will be able to achieve the academic success they want and their psycho-social well-being will be ensured in such a critical period when the future is being built.

Students who encounter various problems during the university education process need to develop problem-solving skills, use internal and external resources effectively and activate coping strategies in order to complete this process successfully and healthily. On the other hand, it is important to have actively working counseling units within each university to solve the financial and housing problems they encounter in this process. In these units, social workers and professional staff such as psychologists, nurses, and psychological counsellors can provide counselling to students and facilitate the solution of problems. In addition, students should be counselled to develop their coping skills, increase their resilience, and be supported/encouraged to solve their problems.

In our country, medico-social centers and psychological counselling and guidance centers continue to actively exist in universities to serve this function. Social workers are actively involved in some of these centres. However, as emphasized throughout the study, the problems of university students vary widely and the family, social environment, local/national institutions and resources must be included in the solution of some problems. Because when people do not have sufficient and appropriate resources, they have difficulty in coping with their problems and may seek support. At

this point, individuals need to receive effective counseling support in order to realize themselves, achieve academic success as students, and therefore become stronger. It is necessary to carry out micro, mezzo and macro level professional interventions with a rights-based and student-empowering approach, which is in the nature of social work.